A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

# TANULMÁNYOK A PARASZTSÁG TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON A 14. SZÁZADBAN

SZERKESZTETTE:
SZÉKELY GYÖRGY

ÍRTÁK:
FÜGEDI ERIK
GYÖRFFY GYÖRGY
MÁLYUSZ ELEMÉR
SZÉKELY GYÖRGY

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1953

Szerkesztő:
MOLNÁR ERIK

Lektorálta:
BÓNIS GYÖRGY
KARÁCSONYI BÉLA

A kiadásért felel: Mestyán János
Műszaki felelős: Fülöp Antal
Kézirat beérkezett: 1952 XII. 2. Példányszám: 1000. Terjedelem: 36 (A/5) ív

Akadémiai nyomda, Gerlóczy-u. 2. — 23786/52.— Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

# BEVEZETÉS

Az olvasó előtt fekvő könyv a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkaközösségének munkája. Az előtte álló feladat a parasztság 14. századi helyzetének és antifeudális harcának feltárása volt. Ennek a munkának a megírásához hatalmas eredeti forrásanyagot kellett feltárni, mivel a polgári történettudomány rendszertelen és egyenetlen módszerű forráskiadványai miatt a 14. század forrásanyagának csak egy része van kiadva és a század második felének forrásanyaga a legfontosabb részeiben kiadatlan. A század utolsó szakaszának teljes okmánytárát, a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetét csak a munkával párhuzamosan rendezte sajtó alá Mályusz Elemér. A rendelkezésre álló idő rövidsége tehát szükségessé tette, hogy egy nagyobbszámú kutatót felölelő munkaközösség nézze át a kiadott és kiadatlan forrásanyag legdöntőbb részeit. Az anyag teljes átnézése a rendelkezésre álló idő alatt lehetetlennek bizonyult. A munka során e könyv anyagának előkészítése mellett igen jelentős anyag gyült össze a következő években remélhetőleg kiadásra kerülő 14. századi kiegészítő okmánypublikációkhoz. Ebben a munkában a munkaközösség tagjai közül különösen Fekete Nagy Antal, Fügedi Erik, Kumorovitz L. Bernát és Mályusz Elemér vettek részt. Az említetteken és a többi szerzőn kívül az előkészítő anyaggyüjtésben még Komjáthy Miklós, Kubinyi András, Rohonyi Gábor vettek részt. Segítette a munkaközösség munkáját Lőrincze Lajosné szovjet irodalom fordításával, Makkai László egy referátumával. Az előkészítő anyaggyüjtés lehetővé tette a szerzők számára azt, hogy a munka bizonyos szakaszától kezdve az átnézett forráscsoportokból elsősorban azokat a forrásokat tanulmányozzák, amelyeknek felhasználása szükséges volt a rájuk kijelölt rész megírásához, valamint az előkészítő munka során át nem nézett elbeszélő forrásokat, s a magyar és külföldi szakirodalmat.

A munkaközösségi munka azonban nemcsak anyaggyüjtési célokat szolgált. Több-kevesebb eredményt értünk el a munkaközösségi tagok nevelése terén is. A munkaközösség megindulásakor a résztvevők szakmai és ideológiai színvonala igen különböző volt. Voltak közöttük régi kutatók, akik nagy szakmai és anyagtudásuk mellett a marxista ideológiai fejlődésnek csak kezdetén álltak. Voltak közöttük olyan kutatók, akik bizonyos marxista előképzettség birtokában nyultak az előttük részleteiben nem ismert forrásanyaghoz. A munkaközösség munkája során ezek a különbségek fokozatosan kezdtek eltűnni és a munkaközösség tagjai általában komoly fejlődést tettek a mind ideológiailag, mind szakmailag jól képzett tudós-tipus felé. A munkaközösségi munka elősegítette a régi történet-

írókban a vele szemben táplált ellenszenv eltűnését. A polgári történettudomány egykor „az elszíntelenedés, az elnagyolás, a felelősségnélküliség, sőt az elsekélyesedés és elgépiesedés"[1] elburjánzását várta a kollektiv tudományos munkától. A valóságban a munkaközösségi munka elősegítette a résztvevő kutatók fejlődését, ugyanakkor lehetővé tette számos olyan problémának a feldolgozását, amelyhez a polgári történettudomány nem is nyult, vagy nem tudta azokat megoldani, elmélyítette a résztvevők kritikai éberségét és önkritikáját, növelte a felelősségérzetet. Mindezek az eredmények — természetesen — nem homályosítják el előttünk, hogy a munkaközösségi munkának magasabb színvonalra emeléséhez még nagyobb teret kell nyujtani az egyéni kutatásnak és a vitáknak, mint eddig történt.

Munkánkban igyekeztünk alkalmazni a marxizmus klasszikusainak a feudális korszakra vonatkozó útmutatását, továbbá a szovjet történettudomány példamutató alkotásait a parasztság történetéről, valamint a parasztság és az antifeudális harc történetére vonatkozó szovjet elvi tanulmányokat és vitákat. Ezekből az útmutatásokból világossá vált előttünk, hogy milyen nagy feladatok állnak a középkori magyar történet kutatói előtt. A felszabadulás óta szinte kizárólag Molnár Erik könyvei és cikkei, továbbá Tagányi Károly könyvéhez írt bevezetése segítették elő munkaközösségünk munkáját azokkal az alapvető megállapításokkal, amelyeket ez a könyv alátámaszt, azoknak a feladatoknak a kitűzésével, amelyeket munkaközösségünk pl. további anyagfeltárás terén keresztülvitt, továbbá olyan problémák felvetésével, amelyekkel munkaközösségünknek kritikailag kellett foglalkoznia. Molnár Erik könyvének helyes értékeléséhez és a benne felvetett problémák továbbkutatásához igen nagy segítséget nyujtott a munkaközösség tagjainak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Előadói Irodája történelmi munkaközösségének vitája Molnár Erik könyvéről. Ez a vita hívta fel különösen figyelmünket arra, hogy ne válasszuk el a gazdasági fejlődés tárgyalását az osztályharctól, hogy helyesen értékeljük az Anjouk feudális államának és különösen Károly Róbertnek *haladó* szerepét. A vita tanulságai alapján az utóbbi rész az eredeti elképzelésnél nagyobb teret kapott könyvünkben.

Az olvasó előtt fekvő kötet tárgyalásának kezdő és végpontja nem jelent önálló történeti periódust a magyar történelemben. A kötet lényegében az Anjouk feudális államának (mint történeti periódus kb. 1320—1382) korában tárgyalja a parasztság történetét, de részletesen kitér az előző és következő évtizedekre is. A magyar történelem általános periodizációjától a kötet azért tért el, mert az anyaggyüjtés és a megírás időszakában a magyar történelem periodizációja még nem öltött végleges formát. A kötet kétségtelenül önkényes határt vont, amikor a tárgyalást részleteiben 1400-ig folytatja. Itt az anyaggyüjtés szempontjait kellett döntő súllyal érvényesíteni. A kötet megírása időszakában a Zsigmondkori Oklevéltár 1400-ig terjedő anyaga volt felhasználható, s az erdélyi románokra vonatkozó kiadott anyag is 1400-zal zárul.

A haladó magyar történettudománynak amellett, hogy történelmünk legújabb korszakait kell feltárnia, igen nagy feladatai vannak a középkorkutatás terén. A felszabadulás előtti magyar történetirodalom jellem-

[1] Mályusz Elemér: A magyar történettudomány, Bp. év nélkül (1942.) 121. o.

zője éppen a középkor tárgyalásának előtérbe állítása volt. Ennek ellenére még a források feltárását sem végezte el a polgári történettudomány. Az a kritika, amelyet Horváth Mihály, nagy haladó történetírónk több mint száz évvel ezelőtt a feudális történetírásról adott, igen találó a magyar polgári történetírásra is: „... az írók a trónváltozások és országszerződések, háborúk és békekötések, s más nagyszerű és nem nagyszerű, de lár más események írásával elfoglalvák, figyelemre is alig méltatták a népi élet csöndes körét..." „... a rendkívüli és csillogó, a szokatlan és zajtütő, bár belérték nélküli, mindig élénkebben leköti figyelmét, mint a csöndes és lassú, de malasztos és boldogító működése az életnek. S ha valahol, e tekintetben bizonyítva látjuk azon, nem éppen vigasztaló igazságot, hogy az emberi ész mindig inkább törekedék megörökíteni azoknak emlékét, kik zsarnoki hatalmat űztek fölötte, mint azokét, kik őt boldogítani, életét könnyíteni, szépíteni igyekvének".[2]

Miért áll — talán Acsády Ignác összefoglaló parasztságtörténeti munkáját[3] kivéve — Horváth Mihály megállapítása az utána következett évszázad polgári történetírására s különösen az ellenforradalmi korszak polgári szerzőire? Elsősorban azért, mert ez a történetírás elhanyagolta a parasztság történetének tárgyalását a középkori Magyarországon,[4] s amennyiben — korábban — tárgyalta, ezt klerikális és feudális vagy burzsoá szemszögből tette. De különösen a parasztság 14. századi fejlődését hanyagolta el az egész középkoron belül is. Pl. a „Magyar Művelődéstörténet" vonatkozó kötete alig néhány utalást tartalmaz a parasztság életére, s ez is erősen általános megjegyzés.[5] Ez a történetírás mellőzte a földközösség Magyarországon is súlyponti problémájának tárgyalását. Tagadta vagy éppen cáfolni igyekezett azokat a történészeket, akik ezzel a kérdéssel hazánkban mint úttörők foglalkoztak, mint ez Teutsch és főleg Tagányi megállapításával történt. Amennyiben a földközösséggel foglalkoztak, akkor is csak mellékesen és inkább a kérdés jogi oldaláról (pl. Degré Alajos) és feltétlenül meghamisították a földközösség eredetét. A feudális, klerikális és burzsoá történetírás nyíltan vagy burkoltan a magyar uralkodóosztály hódító céljait szolgálta és ennek megfelelően a 14. század történetében is a középkori magyar „nagyhatalom" kérdése érdekelte a leginkább. Ez a történetírás ezért tekintette I. Lajos király idejét „nemzetünk aranykorá"-nak,[6] olyan időszaknak, amelyben Magyarország „az európai államélet, a nagy politika számottevő tényezője, irányítója".[7] Ugyanezt a célt szolgálta később is a sovinizmus ébrentartásával a történeti Magyarország területén élt más népek fejlődésének meghamisítása, aláértékelése, vagy egyenesen fejlődésképtelenségük hangoztatása. Ez a történetírás olykor kénytelen volt vitatkozni a német imperialista szolgálatban álló

[2] Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországban. (Buda, 1840.) IV—V. o.

[3] Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. (Bp. 1908., 1944., 1948., legutóbb Bp., 1950.)

[4] V. ö. a vonatkozó csekély irodalmat Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. (Bp., 1951.) 123. o.

[5] Váczy Péter: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában; Kring Miklós: A gazdasági élet. Magyar Művelődéstörténet I. k. Bp. é. n. (1939.)

[6] Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. (Nagyvárad, 1886.) III. o.

[7] Áldásy Antal: Alsáni Bálint bíbornok, (Bp., 1903.) 3. o.

német történetírással, amely a magyar népet is a városalkotásra „képtelen" délkeleteurópai népek közé sorolta. Ugyanakkor azonban, amikor ezt az általánosító német imperialista tételt vitatta, fenntartotta ugyanezt a tételt a magyar csatlós imperializmus szolgálatában.[8] A magyar uralkodóosztály érdekében építette ki a polgári történetírás azt a felfogást is, hogy a középkorban az urak és a parasztok viszonya patriarchális volt, hogy közöttük nem voltak éles határvonalak, hogy az urak és parasztok valamilyen nemzeti egységben éltek volna.[9] Ez a felfogás a multba vetítette vissza a Horthy-fasizmus által az osztályharc elaltatására hangoztatott „nemzeti egységet".

Haladó történetírásunk feladata, hogy mindezekkel a tudománytalan és a nép iránt ellenséges felfogásokkal szemben tisztázza a magyar történelem e korszakának a kérdéseit és — a földesurak és tőkések szolgálatában álló történetírás hamisításait leleplezve — felfedje azokat a tanulságokat, amelyeket népünk a régmúlt századok történetéből meríthet. A 14. századi történelem tárgyalásával igyekeztünk feltárni azt a fejlődést, amely abban a korszakban végbement. A feltárt anyag bizonyítja, hogy a magyar dolgozó nép és a középkori magyar állam keretén belül élő szomszédnépek feudális kizsákmányolóik ellen vívott szakadatlan harcukkal biztosították a termelőerők fejlődését. A tanulmánykötet magát a termelőerők fejlődését nem tárgyalja részleteiben, inkább csak következményeinek beható tárgyalása — árutermelés fejlődése, mezővárosi fejlődés — vet fényt rá. A mezőgazdasági technika fejlődésének kielégítő színvonalú feldolgozása egyelőre nem sikerült.

A 14. század története rámutat Károly Róbert harcának tanulságára, arra, hogy az ország területét szétszabdaló, fejlődését, sőt az ország függetlenségét fenyegető tartományurakkal szemben a haladás akkori erőit maga mellé tudta állítani és így az ő politikáját a magyar történelem egyik haladó hagyományának tekinthetjük. A magyar történelemnek ebben a könyvben tárgyalt szakasza is megvilágítja a magyar dolgozó nép és a testvérnépek évezredes harcát, amelyet a kizsákmányolás nélküli szabad életért, a békés termelőmunka biztosításáért folytatott. Világossá válik az is, hogy már akkor is milyen veszedelmes ellensége és kizsákmányolója volt népünknek a pápaság és a népellenes főpapság, hogy ezek az erők milyen központi szerepet játszottak a 14. században az antifeudális mozgalmak elnyomásában. Azt hisszük, hogy ezeknek a kérdéseknek feltárásával nemcsak népünk történelmi ismereteit gyarapítjuk, hanem felhasználható tanulságokat is adunk számára a hazánk függetlenségére törő, szocialista fejlődésünket akadályozni akaró imperialisták és belső ügynökeik, az egykori uralkodóosztályok maradványai és a klerikális reakció ellen vívott mai harcában.

[8] Különösen Makkai László tanulmányai jellemzők erre a látszólag következetlen magatartásra a románokkal szemben.

[9] Erre legjellemzőbb az Eckhardt Sándor szerkesztésében megjelent Úr és paraszt a magyar élet egységében. (Bp. 1941.) c. kiadvány. Ez „korszerűsítette" az osztályok és osztályharc tagadását.

## 1. A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK.

A parasztság történetét a 14. századi Magyarországon nem érthetjük meg a 13. századi fejlődés és a parasztság osztályharca eredményeinek ismerete nélkül. Ezért röviden vázolnunk kell a parasztság harcának a 13. század második felében bekövetkezett kiéleződését és e harc győzelmét. A parasztság e küzdelmének jellegét először Lederer Emma látta meg helyesen,[1] a jobbágyság 13. századi osztályharcának szakaszait és az uralkodóosztály politikájával való összefüggését marxista módszerrel pedig Molnár Erik könyve tisztázta.[2] Az ő megállapításaikhoz csak néhány ponton van hozzátenni valónk.

A 13. században a jobbágyság osztályharca a személyi kötöttség örökösjobbágyi formája ellen folyt, a paraszti osztályharc döntő formája a más földesúr (köztük a király) birtokára való elköltözés volt. A parasztság harcának következtében kezdtek eltünni azok a régi különbségek, amelyek a szabaderedetű jobbágyok, a rabszolgaeredetű jobbágyok, az egyházi rabszolgák között, a királyi várbirtok népei és az egyházi, vagy magánföldesúri birtok népei között, a hazai parasztság és a betelepült idegen vendégek helyzete között fennálltak. Ennek a küzdelemnek következtében az említett rétegek zöme lassanként felemelkedett a szabadjobbágyok jogi színvonalára, illetőleg a vendégek (hospesek) helyzetébe és a század végére a parasztság a gyakorlatban kiküzdötte a meghatározott terhek viselését, a szabad költözés jogát. A költözés fegyverével a parasztság engedményeket csikart ki földesuraitól. Természetesen a parasztság kivívott jogai csak formális jogok voltak és érvényesülésük később is attól függött, hogy a parasztság osztályharca milyen tartalommal volt képes megtölteni az elnyert formális kereteket. Mialatt a parasztság osztályharca következtében a különböző rétegek jogilag egységesültek, legkezdetibb formában jelentkezett a telekaprózódás és a differenciálódás, a parasztság rétegekre hasadása.[3]

A parasztság harca és ennek eredményei nem választhatók el az állam fejlődésétől sem. A parasztság helyzetében nagy változást jelentett a királyi birtokon alapuló feudális államszervezet, a királyi vármegye felbomlása a 13. században. Ennek a folyamatnak következtében az azelőtt királyi várbirtokon élt parasztság legnagyobb része magánföldesúri és egyházi hatalom alá került. Az államszervezet pedig meggyengült és ez megkönnyítette a parasztság osztályharcát. Ugyanakkor azonban a parasztság harcára

[1] A legrégibb magyar iparososztály kialakulása. (Századok, 1928.)

[2] Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. (Bp. 1949.) 63—83 o. (A továbbiakban Molnár II.)

[3] Molnár II. 204—208. o.

ilyen szempontból kedvező körülmények elősegítették a parasztság kizsákmányolásának későbbi súlyosbítását. A feudális állami terhek, a parasztságtól szedett királyi adók javarészt magánföldesurak kezébe mentek át. Később a megerősödő állam ezek fölé a terhek fölé vetette még ki az új állami terheket, ami tehát feltétlenül a parasztság kizsákmányolásának fokozódásával járt.

A parasztság harcának itt vázolt fejlődése azon alapult, hogy a 13. században a termelőerők komoly fejlődésen mentek keresztül Magyarországon, megjelentek az árutermelés kezdetei, erős telepítőmozgalom folyt, fejlődtek a mezővárosok. Ezek a tényezők tették gazdaságilag lehetővé a parasztság egyre nagyobb részének kiválását azokról a földbirtokokról, ahol addig súlyosabb terhek mellett dolgoztak. Ezért volt a 13. században a költözési jog kivívása a parasztság harcának egyik célja, ezért találkozunk még tömeges vándormozgalmakkal. A 13. század első felében ezek a tényezők még nem érvényesültek annyira, mint a század vége felé és ez magyarázza meg, hogy a század első felében, mint ezt a pannonhalmi perekben is látjuk, a parasztságot a helyi földesurak — támogatva az államhatalomtól — le tudták verni. Amint gazdaságilag lehetővé vált a tömeges költözés, mezővárosba jutás, település, a pannonhalmi perek parasztellenes módszerei egyszeriben hatástalanná váltak, annál is inkább, mert a királyi hatalom is gyengült.

A tatárjárás komoly lökést adott az egységes államszervezet felbomlásának és véget vetett IV. Béla kísérleteinek, amelyek a királyi birtokon alapuló feudális államszervezet gazdasági alapjainak helyreállítására irányultak. A tatárjárás a parasztság küzdelmét annyiban segítette, hogy a tatárjárás okozta felfordulás összekeverte a különböző eredetű népelemeket, és ezáltal nemcsak a köztük lévő határvonalak elmosódását segítette elő, hanem felemelkedésüket is. A tatárjárás ugyan feltétlenül a lakosság számának átmeneti csökkenésével járt, azonban nem ez vezetett a jobbágyság tömeges belső költözködésére a későbbi évtizedekben. A tatárjárást a parasztság egy része mindenesetre arra használta fel, hogy földesurát elhagyja. Ilyen parasztokról (servitorok, kondicionáriusok) intézkedik 1255-ben IV. Béla a Nógrád-, Hont- és Gömör-megye számára tartott váci közgyűlésen.[4] A parasztság közvetlenül a tatárjárás után is folytatta vándormozgalmát, sőt az országból való kivándorlását is, ami arra mutat, hogy a tatárjárás okozta pusztulás az országon belül nem hozott valamilyen fordulatot a parasztságnak tett engedmények irányában. 1247-ben IV. Béla a tatároktól elpusztított szörénységi területet azzal a feltétellel adta át a johannita lovagrendnek benépesítés és megvédelmezés céljából, hogy Magyarországról sem parasztnépet, sem szászt vagy németet engedélye nélkül a lovagrend ne fogadhasson be.[5] A parasztságnak a költözés mellett ezekben az években is számos olyan megmozdulásával találkozunk, amelyek hasonlók a század első felének mozgalmaihoz, amelyek során a parasztok megtagadják a föl-

[4] Knauz: Mon. Eccl. Strig. 1. k. 553. sz.

[5] „... quod rusticos de regno nostro cuiuscumque conditionis et nationis, ac Saxones vel teutonicos de nostro regno non recipiant... nisi de licentia regia speciali." Urk. (A továbbiakban így rövidítjük Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen c. oklevéltárat.) I. k. 82. sz. — Jakab Elek: A rumän eredet. (Századok, 1888.) 169. old. 1242-re teszi tévesen.

desúri terhek teljesítését. Igy 1250-ben csallóközi udvarnokok mozdultak meg.[6] 1255-ben a pannonhalmi apátság Fen falubeli udvarnokai sorozatosan lerombolták az apátsági birtok határjeleit.[7] 1254-ben a bakonybéli apátság Akol falvának lakossága mozdult meg földesura ellen és az iparos jobbágyok számára komoly kedvezményeket értek el.[8] 1255 előtt az esztergomi érsek hadakozó jobbágyai és kondicionáriusai[9], 1263-ban a zalavári apát rokolyáni és radai népei[10] mozdultak meg. 1264-ben a tihanyi apátság Gamas falvának népei mozdultak meg és nyertek el kondicionárius állapotot.[11] 1270-ben az apácasomlyai apácakolostor sok kondicionárius vagy servitor népe tagadta meg kötelezettségei teljesítését, s nemesnek minősítette magát.[12]

A parasztság és a mezővárosi lakosság a feudális egyház ellen nemcsak mint földesura ellen mozdult meg. 1277 elején az erdélyi szászok ütköztek össze az erdélyi püspökkel és káptalannal. Alard valószínűleg vallon származású ember fia, Gyán (Gaan, Gyan, Geaninus) vezetésével a szászok nagy tömege gyűlt össze és átkelve a Maroson, megrohanta Gyulafehérvárt. A szászok felgyujtották az egyházi épületeket és több főesperest, kanonokot és papot öltek meg, illetve azok elpusztultak égő épületükben. Az ellenük vívott harcban szász feudális úr is esett el.[13] 1279-ben a szlavóniai Verőce és Lipova lakosai tagadták meg a tizedfizetést a zágrábi püspöknek.[14] 1270 után, mint az egyházi történetírás panaszolja, a ferences rend kolostorainak száma is csökkent a „zavarok" következtében.[15]

A parasztság mozgalmait az uralkodóosztály ekkor is fegyveres erővel és egyházi terrorral igyekezett letörni, azonban már nem igen tudták alkalmazni a rabszolgaságra vetés súlyos megtorlását, sőt IV. Béla király olyan intézkedéseket is tett, amelyek objektív hatásukkal a parasztság osztályharcát előmozdították. IV. Béla politikája a tatárjárás után is a királyi birtokok megerősítésére és benépesítésére irányult. Ezért támogatta a parasztság költözési mozgalmát, amennyiben az a királyi birtokokra irányult. Pl. a turóci és liptói királyi népek közül mások birtokaira távozottak visszacsalogatására többek között szabad költözést engedélyezett a liptói, a turóci és a zólyomi királyi birtokokon belül 1257-ben.[16] Kimondták a parasztok szabad

[6] Wenzel, A. U. O. II. k. 139. sz.

[7] Wenzel, A. U. O. II. k. 173. sz.

[8] Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története. I. k. (Bp. 1903.) 22. sz. oklevél

[9] Knauz: Mon. Eccl. I. k. 553. sz.

[10] Füssy András: A zalavári apátság története. (Bp. 1902.) 24. sz. okl.

[11] Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. k. (Bp. 1908.) 109. sz. okl.

[12] Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. (Veszprém, 1923.) 3. sz. reg.

[13] Urk. I. k. 185. sz., 206. sz., 227. sz. — Vat. M. Okirattár. I. 2. 207. o.

[14] Tkalčić: Mon. Episc. Zagr. I. k. 199. sz.

[15] Karácsonyi J.: A ferencrend története Magyarországon, I. k. 23. o.

[16] „... de una villa nostra ad aliam, que sub eadem libertate est constituta, et sub eodem Comite ad Turch scilicet, ad Lipto, et ad Zolum poterunt se transferre..." Wenzel: A. U. O. II. k. 188. sz. — Turóc és Liptó e szerint Zólyommal egy ispán alatt állt. Mályusz Elemér szerint csak 1339-ben váltak el a zólyomi ispántól. Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. (Bp., 1922.) 178. o. Házi Jenő viszont egy 1249. évi oklevél alapján legalább Liptót már ekkorra kialakult megyének tartja. Házi Jenő: Egy adat Liptó megye kialakulásához. (Századok, 1947.) 136. o.

költözési jogát az idősebb és ifjabb király területei között 1266-ban.[17] IV. Béla politikájának nagy szerepe van ilyen intézkedéseken keresztül a költözési mozgalom előrehaladásában. Később a dinasztia meg akarta akadályozni a parasztok elköltözését a maga birtokairól. Az 1267. évi decretumban ugyanis IV. Béla király és István ifjabb király, valamint Béla szlavóniai herceg kimondották, hogy a vár- vagy udvarnokföldeket, ahova népeket gyüjtöttek össze a király vagy királyné nevében, vissza kell állítani a várak és udvarnokok számára, hogy azok a falvak ne örvendezzenek a szabad vendégek kiváltságos helyzetének.[18]

A költözési mozgalmat természetesen a királyi intézkedések nem gátolhatták meg, bár ilyen kisérletek voltak.[19] A szolgák szökése gyakori lehetett. 1270-ben egy földbirtokos megszökött szolgák és rabnők visszaváltása érdekében birtokának egy részét kénytelen átadni annak a földesurnak, ahová szolgái eltávoztak.[20] Ugyanebben az évben a tihanyi apátság éppen azért ad bizonyos engedményeket veszprémszőllősi birtoka parasztságának, mert számuk a megelőző időben igen megfogyott.[21] 1291-ben III. András két Nandur nevű falu királyi részét ajándékozta el az esztergomi egyháznak és az ott élő királyi kondicionáriusoknak egyúttal megengedte az onnan való elköltözést.[22] Sokan kiharcolták a hospesek, a vendégek még kedvezőbb jogállását. Például 1275-ben a veszprémi káptalan előtt Lőrenthe nemes és bogdáni népei egyezkedtek. A birtokos már előzőleg megadta nekik a költözés jogát, amivel úgylátszik éltek is, és ezzel új engedményeket csikartak ki, mivel Lőrenthe visszatérésük alkalmából adja meg nekik a „vendégek szabadságát".[23] 1291-ben a pozsonyi vár halászai nyerik el a polgárok jogi helyzetét. 1291-ben Pozsony kiváltságlevele megtiltja a földesuraknak, hogy megakadályozzák a városba menni akarók odaköltözését, vagy tőlük vámot szedjenek.[24] Ez komoly fordulat Sátoraljaújhely (1261) és Nagyszőllős (1262) István ifjabb királytól kiadott kiváltságleveléhez képest, ahol még megtiltották az örökös jobbágyok befogadását.[25] A század végén a költözés lehetővé válása következtében kibővülnek a régi települések, pl. 1295-ben és utána Esztergomban új telepről (nova villa) van szó.[26] 1263, 1279, 1291. és 1295. években esetileg, utóbb pedig törvényben volt kénytelen az ural-

[17] A király nem fogadja be fia területéről a kunokat, bárókat, servienseket és más embereket, kivéve a parasztokat („preter rusticos et villanos"), az ifjabb király nem fogadja be apja báróit, servienseit, nemeseit és más embereit, kivéve a lakni odaköltöző parasztokat („preter ruricolas inhabitandi gratia transmigrantes"). Wenzel, Á. U. O. III. k. 88. sz.

[18] Az 1267. évi decretum második pontja. Szentpétery Imre: Középkori oklevélszövegek. (Bp. 1927.) 53. o.

[19] Pl. V. István 1270-ben Epel falu parasztságának rovására (Wenzel: Á. U. O. XII. k. 1. sz.); 1272-ben fellépése az esztergomi érsek „szabadon és zabolátlanul futni akaró" hadakozó jobbágyai és kondicionáriusai ellen. Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. k. 777. sz.

[20] Wenzel: Á. U. O. XII. k. 5. sz.

[21] Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. k. (Bp., 1908.) 29. sz. okl.

[22] „... eisdem conditionariis nostris transeundi in locum conditionis alium concedentes liberam facultatem." Fejér: Cod. Dipl. VI. 1. k. 115. o.

[23] „sponte redissent eandem terram sub libertate hospitum in Regno existentium". N. M. Quart. Hung. 1968. Hajnik Imre regestája, I. k. 64. sz.

[24] Endlicher: Rer. Hung. Mon. Arp. (Sangalli, 1849.) 626. o. a királyi kiváltságlevél 16. cikke; ill. u. o. 625. o. 11. cikk és 624 o. 6. cikk.

[25] Sátoraljaújhely: Wenzel: Á. U. O. VIII. k. 4. sz. Nagyszőllős: u. o. 23. sz.

[26] 1295: Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. k. 381. sz. 1296: u. o. 386. sz. 1315: u. o. 804. sz.; 1320: u. o. 892. sz.

kodóosztály a szabad költözési jogot elismerni és egyben kísérletet tenni korlátozására.[27]

A paraszti osztályharc során egyes helyek parasztsága még az előbbieken túlmenő célokat is maga elé tűzött és nemesi földeket foglalt el. Ilyen esetek szép számmal akadhattak, amire az utal, hogy az 1267. évi decretum 5. pontja kimondja, hogy a nemesek földjeit, amelyeket a király, vagy a királyné mezővárosainak népei, vagy az udvarnokok, vagy a várnépek valamilyen alkalomból elfoglaltak és kezükben tartanak, vissza kell adni az illető nemeseknek.[28] 1268-ban pedig a nádor több oklevele intézkedett arról, hogy vissza kell foglalni a parasztoktól bizonyos földesúri földeket.[29] A parasztok benyomultak a kialakuló nemesi vármegye szervezetébe: a vasmegyei bírák 1267 körül a nemesek, várjobbágyok, hospesek, várnépek, udvarnokok és királynői népek jelenlétében biráskodnak[30], a zalamegyei gyűlés testületébe (collegium) 1273-ban a nemesek mellett a jelenlévő várjobbágyokat és egyházi jobbágyokat is beleszámították[31], Kun László alatt ismeretlen évben a somogy- és zalamegyei gyűlésen nem-nemesek is jelen voltak[32]. Kun László 1272-ben Sopron megyéhez fordulva a várjobbágyokhoz, polgárokhoz, hospesekhez és bármely állapotú népekhez is szól,[33] 1282-ben Ugocsához utasítást intézve a várjobbágyokhoz, hospesekhez és bármely állapotú más emberekhez is beszél[34]. III. András alatt ismeretlen évben a Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyék részére tartott közgyűlésen a nem nemesek is résztvettek[35]. Sőt, mint az 1291. évi tilalomból következtethetjük, bizonyos megyei és bírói hivatalokat is megszereztek maguknak a parasztok[36].

Bár IV. Béla és IV. László tettek átmeneti kísérleteket a királyi hatalom megerősítésére és tartós eredmény esetén ez fokozta volna a királyi birtok-

[27] 1263-ban István ifjabb király Csák Máté Bonchida birtokával kapcsolatban rendeli el, hogy a szabadállapotú emberek, ha el akarnak távozni, fényes nappal, szabadon elmehetnek. Kiköti azonban az engedély nyerését, terragium fizetését, épületeiknek az odajövők részére eladását. Hazai Okmt. V. 32. sz., keltezésére Szentpétery: Krit. jegyzék II. k. 1. f. 1799. sz. — 1279-ben az ipolysági urbárium engedi meg a szabad elköltözést az épületek eladásának és fejenként 12 dénár fizetésének kikötése mellett. Oszvald Arisztid: Premontrei urbariumok a középkorban. (A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői gimnáziuma Évkönyve, 1939—40. Gödöllő, 1940.) 157—8. o. — Pozsony város 1291-i kiváltságlevelének 11. cikke az elköltözést a földbér lefizetéséhez köti. Endlicher: Rer. Hung. Mon. Arp. 625. o. — 1295-ben az erdélyi püspök Sárd falu lakosainak adja meg az elköltözés jogát, de földbér (terradium) fizetésével. Urk. I. 268. sz. — A problematikus keltű ú. n. 1298. évi törvény 70. cikk, Marczali Henrik: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Bp., 1902.) 196—197. o. — Jellemző polgári felfogás az osztályharc kikapcsolására, hogy a szabad költözés jogát a jobbágy „a földesúri szabad telepestől örökölte". Váczy Péter: Társ. az Árpádok és Anjouk korában. (M. M. T. 1. k.) 188. o.

[28] Szentpétery i. m. 54. o.

[29] Wenzel: Á. U. O. III. k. 121., 122., 123., 124. sz.

[30] Kubinyi Ferenc: Árpádkori oklevelek, (Pest, 1867.) I. k. 69. sz.

[31] Wenzel: Á. U. O. IX. k. 22. sz.

[32] Hazai Okmánytár II. k. 17. sz. 1292-ben átírva.

[33] Fejér: Cod. Dipl. V. 2. k. 41—42. o.

[34] Fejér: Cod. Dipl. V. 3. k. 115—116. o.

[35] Zichy Okmánytár. I. k. 111. sz. — Molnár Erik mutatott rá a nemnemesek közgyűlésen való megjelenésének jelentőségére. Molnár II. 76. o.

[36] 1291. évi törvény 3. és 4. cikke, Endlicher: Rer. Hung. Mon. Arp. 616. o.; mégis 1298-ban Pozsony megyében várjobbágyok is szerepelnek bírótársként, ám ezek a nemességbe emelkedő, válogatott emberek lehettek, mert a nemesi és várjobbágyi összetételű bíróság e birtokügyben várnépek rovására dönt. Wenzel: Á. U. O. V. k. 134. sz.; ugyanott 1301. F. VIII. 5., 1. sz.

állomány épségbentartását is, mégis azt látjuk, hogy a század végére egyre nagyobb királyi birtokok kerülnek át magánföldesurak kezére. Ennek a hatása az állami szervezetre az volt, hogy a feudális uralkodóosztály legerősebb képviselői *még nyíltabban* veszik kezükbe az államhatalmat, mint azelőtt, és a király tényleges hatalma egyre inkább a saját birtokán élő lakosságra szorítkozik. Kibontakozik a tartományúri hatalom, a feudális szétdaraboltság. Ennek következtében a 13. század második felére nemcsak a parasztság felemelkedése jellemző, hanem a *földesúri pénzterhek kialakulása is.* Erre az időre esik a királyi rendkívüli adó, a collecta földesúri teherré válása. A szabadok dénárai vagy füstpénz nevű adó földesúri szolgáltatássá vált a 13. század folyamán, amennyiben a király megengedte, hogy ezt a terhet a földesurak szedjék[37]. Erre a folyamatra itt csak néhány példát említünk. 1251-ben a turóci premontrei kolostor a királytól többek között egy szepesi szász falut kap és ekkor a király a jövőben kivetendő királyi adóknak a falura eső részét is átengedi a kolostornak[38]. 1257-ben a zselicszentjakabi kolostor kegyura kapja meg az engedélyt, hogy a kolostor népeitől beszedethesse a collecta-t, ha a király az országban pénzben vagy élelmiszerben azt szedetné[39]. Olykor ez a folyamat a királyi adótól való felmentés formájában nyilvánult meg. Pl. 1274-ben a zágrábi egyház privilégiumában mindenféle collecta, többek közt a 11 és 7 dénáros nyestbőradó (marturina) alól kapnak a püspökség és káptalan népei felmentést[40]. 1276-ban a veszprémmegyei Kensa, Sandur, Mama és Berény falvakat mentesítik minden királyi adó alól.[41] De utóbb a 14. században megindul az új királyi adóztatás, s a földesúri adók mellett ez súlyosabb kizsákmányolást jelent, mint a 13. századi „adókedvezmény" előtt volt.

A királyi birtok csökkenése a 13. század utolsó évtizedeiben rohamos volt, egyházi és világi birtokosok sorozatosan kapnak lakatlanná vált, de lakott királyi birtokokat is népeikkel együtt. Erre is csak néhány példát említünk. 1272-ben a hontmegyei Tesmegh királyi földet, amelyen egykor királyi erdőőrök éltek, V. Istvántól kapta a sági prépost.[42] 1272-ben eladományozásra került Kuldu szolgagyőri tárnoki pusztaföld Pest megyében.[43] 1277-ben IV. László a hantai prépostságnak adományozta az egykor várnépek és királyi hírnökök által lakott Echey birtokot.[44] 1278-ban a veszprémmegyei Betregh udvarnokföldet adományozza el Briccius comesnak a király.[45] 1279-ben IV. László a zalai várföldhöz tartozó Apsát adja át egy Imre nevű nemesnek.[46] 1288-ban a király az Ung várához tartozó Inke pusztaföldet adományozza egy hívének.[47] III. András alatt a birtokok eladományozása egyre nagyobb mértékű és gyakoribb. Egész várkerületek eladományozásáról is szó van, pl. 1291-ben és 1296-ban a pozsonymegyei ujvári várkerületet adományozta el a király Vörös Ábrahámnak.[48]

[37] Eckhart F.: Magyar alkotmány- és jogtörténet, Bp. 1946. 156—7. o.
[38] Hazai Oklt. 18. sz.
[39] Hazai Okmt. VI. k. 60. sz.
[40] Wenzel: A. U. O. XII. k. 92. sz.
[41] Dl. 6168, F. N. A. (A Fekete Nagy Antal által átnézett okleveleket így jelöljük.)
[42] Dl. 5984, F. N. A.
[43] Dl. 3444, F. N. A
[44] Fejér: Cod. Dipl. V. 2. k. 378—380. o.
[45] Dl. 3439, Sz. Gy. (A Székely György által átnézett okleveleket így jelöljük.)
[46] Nagy Imre közlése, Századok, 1870. 620. o.
[47] Szabó Károly közlése. U. o. 607.
[48] „... comitatum, seu districtum Wyuar vocatum", Apponyi Okmt. 11. és 19. sz.

A királyok, látva a várbirtokok csökkenésének megállíthatatlan folyamatát és ugyanakkor a parasztság harcának kiéleződését, kísérletet tettek kisnemesi híveik számának növelésére. Ezért sorozatosan találkozunk a birtokos várjobbágyok egy részének a nemesség sorába való felemelésével.[49] A 13. század folyamán tehát a várföldek népének egy része elköltözött, egy része különféle más helyzetű elemekkel keveredett, előkelőbb kis része a nemesség soraiba emelkedett. Ugyanakkor a királyi birtok területe alaposan megcsappant és így a 14. század elején a várnépek és udvarnokok száma a megelőző időhöz képest jóval kevesebb lehetett. Jelentős részük már magánföldesurak uralma alá került. Ezeknek a birtokos uraknak az volt nyilván a törekvésük, hogy a volt királyi népeket is a földesúri jobbágyok soraiba süllyesszék. A 13. század vége tehát nemcsak a szabad költözés kiküzdésének az időszaka volt, hanem a *várszervezet dolgozó népei nagy részének magánbirtokba kerülése* is jellemzi ezt az időszakot. Ez a folyamat a parasztság 14. századi egységesülésének, a jogilag egységes jobbágyság kialakulásának az egyik előzménye.

A 13. század második felében a szabad költözés jogából kirekesztett rabszolgaeredetű parasztok, az örökös jobbágyok is egyre inkább felemelkedtek a költözési joggal bíró szabad jobbágyok sorába.[50] Az örökös jobbágyok, a szolgák (servi, ancille) maradványrétegével azonban a 14. század forrásaiban is gyakran találkozunk egészen a század közepéig.[51] A szolgák maradványrétegének helyzetére az okleveles adatok csak keveset mondanak el ebből az időből. Mindezek az adatok azonban megerősítik azt a felfogást, hogy a „szolgák" a 13—14. században földhöz kötött jobbágyok voltak. Birtokfelosztások során ugyanis a birtokkal együtt osztják fel a „rabszolgákat" is.[52] Hogy azok az esetek, mikor szolgáknak a birtokkal együtt való át-

[49] Pl. szolnokmegyei várjobbágy nemesítése Kun László alatt, Dl. 3440., 3441. F. N. A.; komárommegyei várjobbágyok nemesítése. 1277-ben, Dl. Törzsa, 42071. K. L B. (A Kumorovitz L. Bernát által átnézett okleveleket így jelöljük.); a szlavoniai ryuchei várjobbágyokat és predialistákat 1279-ben emelte királyi servienssekké IV. László, Dl. 49620. K. L. B. — Kézai már mint szegény nemesekről beszél *általában* a várjobbágyokról. Szentpétery: S. R. H. I. 193. o.

[50] Ennek kivívása sem következett be egycsapásra. 1270 előtt az esztergomi káptalan jenői birtokán még röghöz kötött szabadosokkal találkozunk: „libertinis ascripticijs, seu originarijs, glebe adherentibus". Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. k. 12. sz.

[51] Pl. 1300-ban, Dl. 57071, F. E. (A Fügedi Erik által átnézett okleveleket így jelöljük.) 1308-ban Ghyczy cs. lt. F. E.; 1315-ben Vay lt. 39. Sz. Gy.; 1325-ben Anjou II. k. 212. sz.; 1333, Bossányi cs. lt. A. 190, F. E.; 1335-ben Vay lt. 181, Má. E. (A Mályusz Elemér által átnézett okleveleket így jelöljük.); 1338-ban Dl. Törzsa. 40777. K. L. B.; 1347-ben Esterházy lt. Rep. 32. fasc. G. N. 499, Sz. Gy.

[52] 1302-ben pest- és somogymegyei birtokok megosztása „simulcum servis et ancillis", Anjou I. k. 21. sz.; 1304-ben szolgacsaládot együtt ajándékoznak a birtokkal, Anjou I. k. 68. sz. 1307-ben kölcsönös örökösödési szerződésben mondják ki, hogy a birtokkal együtt a szolgák és szolgálók is öröklődnek. Anjou I. k. 121. sz.; 1307-ben: „cum servis, ancillis et vineis tam ultra Danubium quam citra et in qualibet parte regni" Dl. 1706, Má. E.; 1325-ben servusokon és ancillákon megosztoznak a földbirtokosok, Zala vármegyei Okmt. I. 138. sz.; 1335-ben Becsei Imre fiai nemcsak birtokaikon, hanem szolgáikon is osztoznak, ezeket is háromfelé osztják, köztük több szláv szerepel és egy kun özvegye, Anjou III. k. 127. sz.; 1344-ben örökség felosztása során megosztják Ung vármegyében a szolgákat és szolganőket is. Dl. 31250. Sz. Gy.; 1347-ben Berend fiai osztják a szolgákat a földbirtok alapján, Anjou, V. k. 56. sz.; 1347-ben Szatmár vármegyében birtok felosztása során a szolgákat és szolganőket ugyanolyan arányban felosztják, Dl. 30015, Sz. Gy.

adásáról olvasunk, örökös jobbágyokra vonatkoznak, közvetlenül is bizonyítja Gyog (Gyoog) somogymegyei birtok esete. Itt 1334-ben két oklevél is beszél szolgákról és szolgálókról, akiket birtokkal együtt adnak át,[53] 1338-ban pedig e szolgák szőlőjéről van szó.[54] 1355-ben Odonmonostorán egy prépost szolgájának telke szerepel (fundus curie servi).[55] 1343-ban pedig szávamenti birtokon szolgának földje és szőlője („fundo ac vineis") egyaránt van.[56]

Leánynegyed kiadásánál is találkozunk a birtokhoz tartozó rabnő átadásával örök tulajdonba. 1308-ban a nyitrai káptalan előtt András comes és fiai Középcsöpöny birtokot leánynegyed címén átadják András leányának és vele együtt egy rabnőt is örököseivel együtt.[57] 1329-ben Hont vármegyében a birtokkal együtt ajándékoznak rabszolgacsaládból származó háziszolgákat is.[58] A 14. században még szolgaeladások is előfordulnak. Igy 1300-ban egy rabnőt két gyermekével három márkáért,[59] 1315-ben egy szolgálót 36 pensáért adtak el.[60] 1327-ben a gyulafehérvári káptalan előtt eladásra került egy balai részjószág a földbirtokosok ottani rabszolgáival együtt azzal a feltétellel, hogy ha az eladók ismét jobb helyzetbe jutnak, akkor ugyanazért az árért visszaválthatják a földet és a rabszolgákat.[61] Ezek a példák azt mutatják, hogy a rabszolgákat a földbirtok tartozékainak tekintették.

Az oklevelek egy részében rabszolgák átadásáról van szó.[62] Más esetekben bűnök elkövetői vagy áldozatai szolgák.[63] Szolganők megszöktetése is előfordul. [64]

Bár az előbbi esetek számából és a szolgafelszabadítások eseteiből azt látjuk, hogy ezek telekkel bíró örökös jobbágyok, néhány esetben valószínűleg házi rabszolgákról van szó. Igy a már említett 1325. évi zala-

[53] Anjou III. k. 76. sz. 83. sz.
[54] Anjou III. k. 329. sz.
[55] Anjou VI. k. 208. sz.
[56] Anjou IV. k. 220. sz.
[57] „... item unam ancillam ipsorum filiam Zomborth ... cum suis heredibus similiter filie sue antedicte dedit, Dl. 68089. Sz. Gy.
[58] „... quemdam puerulum nomine Gurke seruum et Biprachk puellulam, ancillam nupciarum dicti Geruasy de parentela mancipiorum, qui cum domina matre dicti Johannis fuerant tradidit" , Dl. Törzsa. 40548, Sz. Gy.
[59] Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. k. 513. sz. — Egyéb 14. századi szolgaeladásokat idéz Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. (Bp., 1916.) 520—521. o.
[60] Dl. Törzsa. 40358, K. L. B.
[61] Eladás „simul cum porcione mancipiorum suorum in eadem villa Bala existencium", visszaválthatás „simul cum ipsa porcione mancipiorum". Anjou Okm. II. k. 259. sz.
[62] 1311-ben birtok ellenértéke szolga és pénz. Anjou I. k. 223. sz.; 1316-ban Else nevű ancilla átadása egyházi bíró ítéletlevelében. Vay lt. 41. Sz. Gy.; 1317-ben János nevű, rabnőtől született szolga elajándékozása, Anjou I. k. 404. sz.; 1320-ban birtok ellenértéke ancilla és négy leánya, Anjou I. k. 529. sz.; 1330-ban végrendeletben Forgách cs. lt. 98. sz. F. E.
[63] 1320-ban szolga helyett ura fizeti a vérdíjat. Forgách cs. lt. 87. sz. F. E. 1322-ben szolgát megsebesítenek, Vay lt. 84, Má. E; 1324-ben Bars megyében szolgálók megsebesítése miatt tulajdonosaik számára birtokot kell átadni büntetésül, Forgách cs. lt., 91. sz. F. E., 1324-ben szolgák házait is felégeti egy hatalmaskodó. Hazai Okm. t. III. k. 60. sz. 1332-ben egy ancilla cselekménye miatt per folyt egyházi bíró előtt. Anjou II. k. 503. sz. 1348-ban szolga megöléséért 9 széles bécsi márka térítésében egyeznek meg, OL. Thaly lvt., F. N. A.; 1349-ben egy familiáris megveri Sebe ancillát, Vay lt. 300. Má. E.
[64] 1331-ben Dl. Törzsa. 40602, K. L. B.

megyei birtok- és szolgamegosztási esetben a megosztozók egy szolgálót anyjuknak adnak, hogy őt szolgálja életében. (eidem servire usque vitam). Egy másik ancilla felszabadítását megengedték anyjuknak. [65] Ezek az ancillák nem lehettek jobbágyok, hanem személyi szolgálatokat tehettek, házi rabszolgáknak tekinthetők. Házi rabszolgák, házi cseléd szerepet betöltők lehettek az adófizetés alól felmentett servusok is. Igy 1330-ban egy új pénz kibocsátásával kapcsolatos collecta-kivetés során a nemesek és „rabszolgáik" nem fizetnek.[66] Az 1342. évi kamaraszerződésben is mentesek a szolgák a kamaraadó fizetésétől.[67] Ezt az 1351. évi törvény 5. cikke is kimondja.[68]

Az örökösjobbágyok felemelkedésére feltételekben, kondicióban meghatározott terheket viselő, kondicionárius jobbágyokká utal az a sajátos kifejezés, amellyel több oklevélben találkozunk, ahol kondicionárius szolgákról és szolgálókról van szó.[69] Ugyanilyen esetet látunk egy 1346-os szolgafelszabadításban, ahol a felszabadított anyja ancilla volt, azaz kondicionárius.[70] A kondicionáriusok átmeneti rétege a 13. század utolsó évtizedeiben már jelentős számú volt, erre Kézai krónikája függelékében utal.[71] Már az említett 1291. évi példából is láttuk, hogy ez a helyzet a szabadköltözés elnyeréséhez egy lépés volt előre (nanduri kondicionáriusok). Ugyanez áll az 1346. évi esetre is.

Hogy a 14. században a rabszolgák maradványai is eltűnőben vannak, azt az is bizonyítja, hogy egy sereg eset szól szolgák felszabadításáról. Ugyanezek az esetek fényt vetnek a szolgák előbbi helyzetére is és arra, hogy a szolgafelszabadítás lényege a *szabad költözési jog megadása* volt. Ez az előző század eseményeinek utójátéka. Az egyes, elszórtan még örökösjobbágy, vagy házi rabszolga-helyzetben megmaradt parasztok is elérik a 13. században az említett rétegek által egészében már kiharcolt felemelkedést. Ezért ezeket az eseteket is a jobbágyparasztság 14. századi története előzményeiként tárgyalhatjuk, noha időrendileg már a következő fejezetekbe tartoznának. 1315-ben a pozsonyi káptalan előtt játszódik le egy szolgafelszabadítás. A káptalan előtt megjelenő nemes asszony előadja, hogy Sebe nevű szolgálója fiát, Balázst, aki szintén jelen volt a káptalan előtt, szüleinek lelke üdvösségéért szabadon bocsátja ivadékaival együtt és *„örök szabadságnak adja át."*[72] És vállalja, hogyha valaki Balázst és utódait zaklatni akarná kondiciója címén, akkor a felszabadító úrnő és leszármazottai mindig tartoznak perbe menni érte. [73]

1318-ban a szolgafelszabadítások szempontjából igen értékes adat a gyulafehérvári káptalan több kiadványa, amelyek egymásután följegyezve

[65] Zala vm. Oklt. I. 138. sz.

[66] Collecta-fizetés, kivéve „nobilibus et eorum seruis". Dl. 31216., Sz. Gy.

[67] Kamaraadó fizetés „exceptis servis"... stb. A szerződés 19.§-a, Corpus Juris Hungarici I. k. 156. o. Itt a servus a szövegben világosan elkülönül a servienstől, ami kétségtelenné teszi, hogy szolgákat kell értelmeznünk mindkét adómentességben.

[68] U. o. 172. o.

[69] 1347-ben „... seruos et ancillas ipsorum condicionarios", Dl. 30015., Sz. Gy. V. ö. 1334. „servis et ancillis sive condicionariis" Anjou III. k. 76. sz.

[70] „ancilla seu condicionaria", Dl. Törzsa. 41019. Sz. Gy.

[71] Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum, I. k. (Bp. 1937.) 192. o.

[72] „... manu misisset cum omnibus ab eo succedentibus et tradidisset perpetue libertati".

[73] Dl. Törzsa. 40355. Sz. Gy.

maradtak fenn egy valószínűleg regesztrum részének tekinthető kétlapos töredéken. Az egyik esetben a felszabadítás pénzért történik. Ekkor egy Sebe nevezetű örökölt ancillát szabadítanak fel fiatalabb fiával, Gergelylyel együtt tíz márka felvétele ellenében, amit megváltásként fizetett. A szabadonbocsátás itt is a szabad költözési jog megadását jelenti, amennyiben *„arany és örök szabadságnak"* adják és kimondják, hogy ott tartózkodhatnak, ahol akarnak.[74] Ezek a felszabadítók is kötelezik magukat, hogy a felszabadítottakat szabadságukban akadályozó vagy zaklató személyekkel szemben saját fáradságukkal és költségükön fognak eljárni. Ugyanebben a regesztrumban találkozunk egy Erzsébet nevű vásárolt jász rabnő szabad férjtől származó Mihály nevű fiának a felszabadításával a felszabadító apjának „lelke üdvösségéért." Ebből az esetből azt is láthatjuk, hogy szabad emberhez ekkor már feleségül mehetett a szolganő. A szabadonbocsátás formulája itt is azonos az előbbi esetével és a szabad költözés jogát hangoztatja. Itt is vállalja az elnyert szabadság biztosítását a felszabadító. Ugyanebben a rövid regesztrumban még egy harmadik szolgafelszabadítási esettel is találkozunk, ami mutatja, hogy milyen gyakori lehetett ebben az időben a szolgák felszabadítása. Ebben az esetben egy Aranyos melletti székely (Dumburo faluból) szabadította fel Kata nevű szolgálóját, aki német volt és Németországból hozta fogságba. Felszabadította továbbá a szolgáló Margit nevű leányát is. Ez a felszabadítás is „lelki üdvösségért" történt. Az oklevél itt is a szabad költözés jogát hangoztatja. [75]

1328-ban tétényi nemesek szabadítják fel két szolgájukat és adnak nekik költözési jogot.[76] A veszprémi káptalan előtt 1336-ban lejátszódott szolgafelszabadítás is azt mutatja, hogy a szabad költözés megadása különböztette meg a felszabadított szolgák helyzetét a szolgákétól. A káptalan előtt megjelentek Örsi Pál és Jakab: Örsi Jakab felszabadította Katalin nevű szolgálónőjüknek Erzsébet nevű leányát, aki osztozkodásnál neki jutott, s akiről apjuk még életében azt tanácsolta nekik, hogy engedjék szabadon. Apjuk és a maguk „lelki üdvösségéért" szabadon bocsátotta és *„arany szabadságnak adja"* („auree donasset libertati", „auree condonauit libertati"). A leány is jelen volt a káptalan előtt. A felszabadítással a leány megkapta azt a jogot, hogy bárhol és bárkinél akar, szabadon tartózkodhassék.[77] Ugyanezt a formulát találjuk 1340-ben a gyulafehérvári és 1346-ban az esztergomi káptalan előtt lejátszódott szolgafelszabadításnál. Az előbbi esetben négy szolgálót és egy szolgát bocsát szabadon tulajdonosuk és adja őket „arany és örök szabadságnak" és engedi meg, hogy bárhol letelepedhessenek, mint más szabadállapotú emberek.[78] Az esztergomi káptalan előtt pedig az esztergomi érsek nádora és felesége jelent meg, akik előadták, hogy felszabadítják Chuka,

[74] „... et auree perpetueque donasse libertati, ita ut ubicunque locorum eadem Sebe mulier et Gregorius filius suus et eorum heredes manere vellent, sicut ceteri liberi homines per omnia liberam haberent commorandi facultatem".

[75] Mindhárom eset Dl. 29421, Sz. Gy.

[76] „...ubicunque voluerint liberam habeant manendi facultatem", Anjou, II. k. 320. sz.

[77] „... dans... vbicunque et apud quemcunque voluerit a modo et deinceps manendi liberam facultatem", Wenzel G.: Okmányi kalászat, 11. sz.

[78] Urk. I. k. 553. sz.

saját nevén Elena asszonyt, akinek anyja Ilunch szolgáló vagy kondicionárius (ancilla seu condicionaria) volt, apja azonban szabad ember: az érseki nádor familiárisa, Mihály. Azokért a szolgálatokért, amit Chuka tett a felszabadítóknak (tehát nyilván házi szolgáló volt), továbbá a maguk és zsenge korban meghalt fiúk „lelke üdvéért" a szolgálót és vele együtt fiát, Miklóst és ivadékaikat felszabadítják, az *arany szabadságnak adják* (auree libertati condonassent) és a *szabadság fényébe bocsátják* (dimiserunt in lucem perspicue libertatis). A korábbi szolgaság és állapot semilyen foltja (nulla ex pristine seruitutis et condicionis macula) többé nem marad rajtuk és szabad tartózkodási jogot nyernek (ubicumque et apud quemcumque manendi et commorandi maluerit liberam et securam in perpetuum facultatem). A század első felében még több más szolgafelszabadítással is találkozunk.[79]

A szolgák felszabadulása azonban nemcsak úgy ment végbe, hogy uraik felszabadították őket — lelki üdvösség címén, amivel az egyház valamennyi jövedelemhez jutott, vagy érdemekért, vagy váltságért, amin a földesúr nyert — hanem szökéssel, továbbá szabad jobbágyok közé házasodással is. A feudális uralkodóosztály érdekébe ütköző ilyen lépések ellen fellépett az egyház: fellépett a *reakció ideológusaként és erőszakkal* akkor is, mikor már a rabszolgaság, az örökös jobbágyság idejét múlta. Az egyház harcára az örökös jobbágyok és szabadok közti házasságok ellen, az örökös jobbágyok szökése ellen igen értékes forrásunk a 14. század közepéről fennmaradt formuláskönyv, az „Ars notarialis".[80] Ennek 135. és következő pontjai rávilágítanak erre a küzdelemre. Itt olyan — a formulát figyelembe véve nyilván gyakori — esetről van szó, amikor gyónás útján az egyház tudomására jut, hogy egy szabad nő férje szolga (servus, condicionalis). A gyóntatók tehát eziránt is tudakozódtak! Ilyen esetben a pap a nőt is lelki terror alá vetette, hogy így bírja válásra. Mert a formuláskönyvben egy főesperes szájába adva halljuk az egyház elvét, a „szent kánonok" rendelkezését: szabad állapotú nő servus conditionalis-szal, szabad állapotú férfi ancilla-val kötött házassága esetén a szolgaság bontó házassági akadály. A főesperes tehát kiküld az illető faluba négy papot. A falu földesurát is bevonják a dologba. Az ellentmondókat egyházi bíróság elé idézés fenyegeti. Ezután a formuláskönyv részletesen ismerteti a rabszolgaságba kerülés egyházi elméleteit, nyilván ezt kellett a papoknak hirdetniük a faluban, hogy elszigeteljék a szolgaeredetű férjet a néptől. Itt kiderül az is, hogy a szökött örökös jobbágyot sem oldozhatja fel a gyóntató, hogy ura engedélye nélkül sem papnak, sem apácának nem vettek fel örökösjobbágyot, ha ez megtörtént volna, s utólag kiderült, lefokozta az egyház. S bár máig fennáll az egyház ismeretes alapelve a házasságok fel nem bonthatásáról, ez esetben az egyház álláspontja: kivetik az egyház kebeléből azt a házaspárt, mely nem akarna elválni, bár egyik házastárs szolga-

[79] Dl. Törzsa 41019, Sz. Gy.; egyéb esetek: 1331: Veszprém vm., Dl. Törzsa, 40602. K. L. B.; 1333. felszabadított szolga, libertinus említése jobbágyokkal együtt egy hatalmaskodás áldozatai közt, Veszprém vm., Dl. Törzsa. 40645, 40646, 40647, Sz. Gy.; 1338. Pozsony vm. Dl. Törzsa. 40762, K. L. B.; 1338. szolgát „örök szabadságnak" adnak, de nővérei továbbra is költözési jog nélküli szolgák maradnak, Knauz közlése Magyar Sion, 1865. évf. 377. o.; 1342. végrendeleti szabadonbocsátás családostul, Knauz közlése u. o. 375—6. o.

[80] M. G. Kovachich: Formulae solennes styli. (Pesth, 1799.) c. munkájában adta ki.

eredetű. Az ilyeneknek az egyháziak nem szolgáltatták ki a szentségeket sem.

De az egyházi reakció hiába igyekezett a népet meggyőzni az efféle „kánonok" szent voltáról, hiába igyekezett lelki terrorral elszigetelni a szolgaeredetű férjet. A formuláskönyv következő fejezete ugyanis arról beszél, hogy mikor összeült — a földesúrral kibővített — egyházi bíróság, akkor a férj „összes barátaival és a hozzá közel állókkal fegyveres kézzel felkeltek ellenünk és ellenségesen megtámadtak, bennünket megölni törekedtek". Igy panaszkodik feletteseinek a kiküldött pap társai nevében is, csak a földesúr és a helyi plébános mentette meg életüket.[81]

Ha a formuláskönyv további variánsai után a 142. pontban el is választják a házastársakat, mert a férj nem tudta igazolni, hogy nincs szolgai állapotban (in conditione servitutis),[82] a valóságban a parasztság hasonló megmozdulásai végleg pontot tettek az örökösjobbágyság végére.

A parasztság tehát 13. századi osztályharcával biztosította a prefeudális társadalomból fennmaradt különbségek és a parasztság egyes rétegeit sujtó hátrányok fokozatos megszüntetését. Igy jöhetett létre a 14. században az egységes terheket viselő jobbágyság.

A 13. századi hatalmas méretű költözési mozgalmak azonban a 14. században méreteikben visszaestek. Ennek oka az volt, hogy a földesurak a 13—14. század fordulóján a szabad költözés elnyert jogának megnyirbálására törekedtek. Erre nemcsak a jogi korlátozás a bizonyíték, hanem a költözést a gyakorlatban lehetetlenné tenni akaró lépések is: a földesurak nagy többségének, a közép- és kisebb nemességnek a részvétele a peremterületek telepítő tartományurainak a leverésében, az egységes államszervezet helyreállításában. És ezt célozta az 1351. évi országgyűlés, ahol a parasztság terheit egységesítő, a jobbágycsalogatásra alkalmas enyhébb földesúri terheket általában megszüntető kilencedtörvényt hozták.

[81] Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta. 84—87. o.

[82] U. o. 91. o.

## 2. A PARASZTSÁG ÉS A FEUDÁLIS ÁLLAM MEGSZILÁRDULÁSA KÁROLY RÓBERT KORÁBAN.

Az eddigiekből már látható, hogy a termelőerők fejlődése és a pénzgazdálkodás kezdetei a 13. században kiélezték a parasztság osztályharcát. A feudális állami szervezet bomlása, a feudális anarchia kiéleződése a parasztság sikereit segítették elő az osztályharcban. (Ugyanakkor viszont a tomboló feudális anarchia károsan hatott a parasztság termelőerőire.) A paraszti osztályharc sikerei és külső hódító fenyegetések (elsősorban a tatárbetörés a 13. század közepén és az utána is fennálló tatár veszély) szükségessé tették volna, hogy az utolsó Árpádházi királyok a király magánbirtokán alapuló feudális állam idejétmúlt és felbomló régi szervezete helyén fejlettebb módszerekkel erősítsék meg a feudális államhatalmat. Ekkor azonban az uralkodóosztály tartományuraságellenes elemei még gyengék voltak, s a pápaság beavatkozása is gyengítette az utolsó Árpádok helyzetét. A 14. század kezdetén a magyar trónra kerülő francia-olasz Anjou-családra várt a feladat teljesítése. Az Anjouk államának feladatait és az állam feudális osztályjellegét előre meghatározták a parasztság 13. századi osztályharcának sikerei.[1] Azzal a ténnyel, hogy a tartományuraságot felszámoló Anjouk feudális állama szervezetét (kancellária, pénzügyi és hadügyi szervezet) tekintve fejlettebb és tökéletesebb, továbbá erősebb államszervezet volt, mint az Árpádok államszervezete, a feudális és polgári történetírás lényegében nem tudott mit kezdeni, az államhatalom fejlődésének, tökéletesedésének belső okait a polgári történetírás elleplezte. Csak a marxista történettudomány előtt áll világosan — a marxista-leninista államelmélet ismeretében — az, hogy az állam valamely osztálynak a másik feletti uralom fenntartására szolgáló gépezete. Csak a marxista-leninista államelmélet alapján, a szovjet történettudomány eredményeinek felhasználásával ismerhette meg a magyar történettudomány is az államszervezet fejlődésének az osztályharcban rejlő igazi okait és eredményeit. Éppen ezért szükséges a parasztság és az antifeudális harc 14. századi történetével foglalkozó munkában részletesen foglalkozni a feudális állam Károly Róbert alatti fejlődésének több kérdésével.

[1] Anjou Károly Róbert trónralépésének az osztályharcban megtalálható ezt a hátterét először, alapjában véve helyesen fejti ki Molnár II. 100. o. A tartományurak „parasztvédő politikájáról" kifejtett felfogása (i. m. 76., 77., 100. o.) azonban ténybeli tévedés. Lásd később.

Az állam fejlődése nem mechanikusan és nem egyenes vonalban követi a termelőerők fejlődését, hanem az osztályok küzdelmén keresztül, osztályharcok révén következik be. A 14. század elején a feudális uralkodóosztály — bár a kiéleződő feudális anarchia és a kialakuló tartományúri széttagoltság szinte magának az államnak az egységét és létét fenyegette — mégis elég erősnek bizonyult arra, hogy kezében megtartsa az államapparátust, tökéletesítse azt, és ezzel alkalmasabbá tegye a kizsákmányolt jobbágyparasztság fékentartására. Éppen ezt a szerepet volt hivatva betölteni az Anjouk feudális állama. Ebben az időben Magyarországon a parasztság elég jelentős része már ki tudott szakadni a földesúri birtokról,[2] megindult a mezővárosok nagyarányú fejlődése, sokan költöztek városokba és az erős odaáramlás az ország peremterületeinek gazdasági fejlődését is gyorsította. Ezáltal az uralkodóosztály egyes tagjai többé nem voltak képesek pusztán a saját földbirtokukon fenntartott gazdaságonkívüli kényszerrel biztosítani a parasztság elnyomását. Ez is szükségessé tette a királyi hatalom megerősítését. Ekkorra az államhatalom megerősítéséhez szükséges új anyagi eszközöket a gazdasági élet fejlődése megteremtette. Így lehetővé vált Károly Róbert politikájának sikere.

A feudális uralkodóosztály két táborra szakadt, egyik része Károly Róbertet támogatta, aki a megváltozott viszonyok között egyedül képviselte új politikájával az államhatalom megerősítését, míg néhány hatalmas tartományúr nyíltan szembefordult a királlyal és így a politikai reakciót testesítette meg. Az Anjouk pártja belátta, hogy nem tartható fenn az az állapot, amely a 13. század második felében a király földbirtokainak nagyarányú elvesztésével és a királynak járó adók magánföldesúri kézre jutásával jött létre. A földesurak egyrésze azt is belátta, hogy saját jobbágyainak kizsákmányolása is éppen a királyi hatalom erősödésével áll vagy bukik az adott helyzetben. Ezért kénytelenek voltak belemenni abba, hogy a királyi hatalom a földesurakkal megosztozzék a parasztokból kipréselt feudális járadékokon, s a földesurak ne tarthassák meg egészen azokat. A királyi hatalom így pénzügyileg is megerősödött. Ez a királyi hatalom azután bel- és külföldi szövetségeseinek támogatásával évtizedes harcokban erőszakkal semmisítette meg a tartományurak ellenállását és egymásután kebelezte be területeiket.

Az így egyetlen királyi hatalom alatt egyesített országban a feudális uralkodóosztály jobban teljesíthette az állam belső és külső feladatait. Biztosította a dolgozó tömegek fékentartását és belőlük minél nagyobb terméktöbblet kisajtolását. Az Anjouk feudális államának jellemzője ezért egyben az osztályharc fokozódó kiéleződése is. Károly Róbert uralma azonban jobbágyfékentartó, elnyomó szerepe mellett is biztosította a parasztság számára a feudális keretek között egyáltalán lehetséges biztonság viszonylagos megnövekedését, így elősegítette a termelőerők fejlődését, saját szolgálatába tudta állítani a fejlődő polgárságot is. Az állam így a szűk feudális osztályfunkciók mellett egyelőre *az egész társadalom számára* objektíve hasznos szerepet tudott betölteni. „Nagyobb területek összefogása feudális királyságokká mind a földbirtokos nemesség, mind

[2] Ennek a folyamatnak a 13. században való megindulására — a földművelés és kézművesség elválásával összefüggésben — már Lederer Emma: A legrégibb magyar iparososztály kialakulása (Századok, 1928) c. tanulmányában rámutatott.

a városok számára szükséglet volt" — írják *Marx* és *Engels*.[3] Az uralkodóosztály haladó része tehát tökéletesítette az államot, egyelőre lépést tudott tartani a történelmi fejlődéssel. (A feudális állam megdöntésének kérdése természetesen ebben a korszakban még nem merülhetett fel.) Károly Róbert uralkodása tehát haladó, pozitív jelentőségű népünk történetében.[4]

Annak a tábornak a körvonalai, amelynek élén Károly Róbert harcba indult a legnagyobb feudális tartományurak letörésére, már a 13. század végén kialakultak. Már az utolsó Árpádok idején a nemességnek kísérleteket kellett tennie a királyi hatalom és általában az államszervezet megerősítésére, helyreállítására. Mint Molnár Erik rámutatott, a nemesség „az előretörő parasztságot csak a központi államszervezet segítségével állíthatta meg és szoríthatta vissza".[5] Az uralkodóosztálynak a feudális államhatalom megerősítésére való törekvése már az 1291. évi törvényben megmutatkozik. Az 1291. evi törvény 4. cikke pl. kimondotta, hogy nemnemesek a megyében hivatalt még mint helyettesek se viselhessenek, továbbá ne viselhessenek bíróságot.[6] A földesúri reakció fellépéséhez tartozik az is, hogy az egyház befolyására a törvény 15. cikke világi ügyekben (in causis temporalibus) is megengedi, hogy a főpapok és egyházak a maguk birtokain maguk szolgáltassanak igazságot.[7] Ezzel mint korábban is, az egyház élenjárt a népelnyomó úriszék kiépítésében. A törvény 20. cikkelye, amely az előbb elfoglalt birtokok, piachelyek és várak visszaadási kötelezettségét mondja ki,[8] természetesen elsősorban a tartományurak ellen irányult, birtokokat azonban parasztok is elfoglalhattak.

Ebben a törvényben a parasztság elleni intézkedések már a legszorosabban összefüggnek a királyi hatalom megerősítésére és a tartományurak visszaszorítására irányuló kísérletekkel és ebből a szempontból is

[3] Marx—Engels: A német ideológia. (Bp., 1952.) 36. o. — A királyi hatalom megerősítésének és a területegyesítésnek *haladó* jellegét nem csorbítja parasztfékentartó célja. Ezt a B. F. Porsnyev cikkeivel kapcsolatban lefolyt szovjet vita elméletileg is tisztázta. Koszminszkij akadémikus Porsnyev cikkeinek értékelését adva így tette fel az elvi kérdést: „Vajjon a feudális állam (mint az egész feudális osztály is) csak reakciós szerepet játszott a történelemben azáltal, hogy egyetlen (vagy majdnem egyetlen) célja a haladás fő motorjának — a parasztfelkeléseknek az elfojtása volt? Vajjon a feudális állam megerősítése és a kis feudális hercegségek (fejedelemségek) egyesítése nagy államokba nem volt-e haladó tény a termelőerők fejlődésének minél jobb biztosítása céljából?" Koszminszkij ezután az orosz és lengyel történelemre utal, amelyben Porsnyev találhatott volna „bizonyítékot a feudális állam megerősödésének haladó szerepére". Majd arra hívja fel a figyelmet, hogy a királyi hatalom haladó vagy reakciós szerepét a konkrét feltételek alapján kell minden esetben tisztázni. **Е. А. Косминский: О проблеме классовой борьбы в эпоху феодализма. (Известия Академии Наук, Серия истории и философии. 1951. № 3.)**

[4] A feudális állam fejlődésének ezt a szakaszát általánosságban **Н. Колесницкий: К вопросу о периодизации истории феодального государства. (Вопросы истории 1950. № 7.)** 108—125. o. A feudális állam története periodizációjának kérdéséhez c. cikkében felvetett szempontok alapján vázoltuk. A városok szerepét ebben a folyamatban a jelen munka részleteiben nem vizsgálhatja. Csupán a parasztság harcával összefüggő városi megmozdulásokra térhetünk ki részletesen.

[5] I. m. 78. o.

[6] „... nec uices suas, siue iudicatus in parochia conferri ignobilibus paciemur." Endlicher: Rer. Hung. Mon. Árp. 616. o.

[7] Endlicher i. m. 618. o. — Előzményeire e munka 12. fejezet 227. jegyzete.

[8] Endlicher i. m. 618 o.

a Károly Róbert-féle politika[9] előzményének tekinthető. III. András alatt azonban nem sikerült e törvény célkitűzéseinek keresztülvitele. Csak utódjának, Károly Róbertnek sikerült lényegében *belső erőkre támaszkodva* és csak felhasználva a kínálkozó külső támogatást keresztülvinni a 13. századvégi országgyűlések célkitűzéseit.[10] Károly Róbert azonban miután ezeknek az erőknek a segítségével trónra került, Magyarország függetlenségét meg tudta őrizni, és uralma alatt csak olasz-magyar gazdasági kapcsolatok, de nem olasz politikai befolyás érvényesült. Az eddigi kutatások a korabeli magyar-olasz gazdasági kapcsolatok terén még semmiképpen sem tekinthetők lezártnak, az eddigi anyag feldolgozása azonban azt mutatja, hogy az olasz kereskedőtőke nem tudott politikai befolyást szerezni Magyarországon és különleges gazdasági előnyöket sem nyert. Firenzei bankárok már a 13. század végétől nyujtottak kölcsönöket az Anjouknak, hogy őket Magyarországon trónra segítsék.[11] A firenzei és más olaszországi városok kereskedői, sőt maguk a városok is kölcsönöket nyujtottak hasonló célból az Anjouknak.[12] Ezek a kereskedőtőkések nyilvánvalóan arra törekedtek, hogy az Anjou-ház uralomrajutása után Magyarországon a gazdasági életet, különösen a külkereskedelmet kezükbekerítsék. Kétségtelen, hogy az egész 14. századon keresztül jelentős szerepük volt az olasz bankároknak és kereskedőknek a magyarországi gazdasági életben, mégis elmondhatjuk, hogy Károly Róbert nem engedte meg céljaik korlátlan érvényesülését. Így 1316-ban a velenceieknek adott védlevelében Károly Róbert kikötötte a harmincad fizetését.[13] 1320-tól kezdve pedig Károly Róbert haláláig a firenzei bankárokkal és a velencei kereskedőkkel egyaránt hiányzik a közvetlen gazdasági kapcsolat.[14] Károly Róbert politikája tehát nem járt azzal a következménnyel, hogy az olasz bankárok jelentősebb szerepet nyerjenek Magyarország gazdasági, még kevésbbé politikai életében.

*A feudális egyház* nemcsak az országgyűlésen állott szemben a parasztság előretörésével, hanem a szerzetesrendek kiépítésével is igyekezett fokozni az antifeudális törekvések elnyomását. Így erősen terjeszkedett a századfordulón a minorita rend (konventuális ferencrendiek). Ennek 1280—1301 közt legalább 40 kolostora volt.[15] 1301-ben ennek a rendnek több új

[9] Károly Róbert első fellépésére ez a politika még korántsem jellemző, bár ebben az időben már megvoltak a területegyesítéssel egybekötött parasztelnyomásra kész nemesi erők, amelyek később Károly Róbert politikájának belső bázisai. Károly Róbert először nem ezek élén lépett még fel. Kezdetben ő is a terület-széttagolásra törekvő egyik bárói és főpapi csoport embere. Már III. András életében behívták a Henrikfiak és más feudális urak a gyermek Károly Róbertet. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery: Scriptores Rerum Hungaricarum I. Bp. 1937.) 477—478. o. 1300-ban már az akkori Magyarország területére lépett a Henrikfiak és más délvidéki bárók körzetébe. Wenzel: A. U. O. V. 168. sz., 169. sz.

[10] Molnár II. 97—98. o. helytelenül helyezi első sorba az olasz pénzemberek és a pápai politika — egyébként anyagi ill. ideológiai szempontból fontos — szerepét. Ezzel ellentmond saját felfogásának is, amelyet a központi államhatalom döntően parasztfékentartó szerepéről kifejtett.

[11] Huszti: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok, 56—57. o.

[12] U. o. 57. o.

[13] U. o. 61. o.

[14] U. o. 63. o. — Közvetett kapcsolatot tételez fel Molnár II. 59. o.

[15] Karácsonyi J.: Ferencrend tört. Mo. I. 29. o.

kolostora jelentkezik a városokban. Igy valószínűleg 1301-ben építették újjá a rend szegedi kolostorát.[16] Ugyanebben az évben alapítottak minorita kolostort Nagyváradon,[17] Pécsett,[18] Trencsénben.[19] Utóbbi kolostor feladata a Csák Máté tartományába települő parasztok befolyásolása és ellenőrzése lehetett. A rend magyarországi tartományfőnöke 1301-től Hajmo,[20] aki fontos szerepet vállalt Károly Róbert trónrajuttatásában. 1277—1303 között a domonkosrend magyarországi szerzetes- és apácakolostorainak számát is 32-ről 36-re emelték.[21]

A 13. század végén kiéleződött feudális anarchia és néhány báró tartományúrrá erősödése azzal járt, hogy az Árpád-ház kihalása után újult erővel, ezúttal a királyválasztás kérdésében kirobbantak a feudális pártharcok. Bár az uralkodóosztály érdekei általánosságban arra irányultak, hogy biztosítsák a feudális kizsákmányolás fenntartását és fékentartsák a parasztságot, mégis megerősödött a feudális pártok közötti küzdelem. Ez ugyanis azzal áll összefüggésben, hogy bár általánosságban valamennyi földbirtokos érdeke a parasztok elnyomása, de egyenként az az érdekük, hogy maguknak minél több földet és jobbágyot szerezzenek, egymás rovására is. A feudális pártok küzdelmének megfelelően három jelöltet választottak meg egymás után, illetve egymás mellett a magyar trónra: az olasz Károly Róbertet, a cseh Vencelt és a bajor Ottót. Károly Róbert kezdetben csak az ország aránylag kis részén tartotta kezében a hatalmat, s mint a váradi káptalan krónikája feljegyezte, „királyságának hűtelen zsarnokaitól" években át kellett szenvednie.[22] Ezekben az években Károly Róbertet elsősorban az akkori Magyarország déli területeinek egyházfői és bárói támogatták. Igy a zágrábi püspökségben és a déli ciszterci kolostorokban talált támaszt és menedéket.[23]

Károly Róbert érdekében azonban nemcsak a hazai egyház, hanem a pápaság diplomáciája is porondra lépett. A pápa 1301-ben mint legátust Magyarországra küldte a volt domonkosrendi Boccasini Miklós ostiai és velletri püspököt, akit később pápává választottak.[24] Boccasini magyarországi működése lényegében az Anjouk törekvéseinek támogatását jelentette és ebben a célkitűzésben támogatták őt pl. a benedekrendi szerzetesek, így a pannonhalmi apát.[25] 1303 augusztusában a székesfehérvári káptalan előtt egy domonkosrendi a kalocsai érsek és a zágrábi püspök megbízásából kihirdette VIII. Bonifác pápa nyilatkozatát, hogy a magyar trón Károly Róbertet és nem Vencelt illeti. Ehhez a nyilatkozathoz a ferencren-

[16] Körtvélyessy: A hétszázéves minorita rend. 99., 105. o.
[17] Körtvélyessy: i. m. 78. o.
[18] U. o. 79. o.
[19] U. o. 80. o.
[20] U. o. 70. o.
[21] Pfeiffer M.: A domonkosrend. 27—28. o.
[22] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 13. o.
[23] 1301: Velencéből küldött jelentés Károly Róbert Szlavóniában tartózkodásáról, Fraknói Vilmos: Wenczel király megválasztása 1301-ben. (Századok, 1914.) 81—82. o.; 1302. „Karolus vero in Monasterio Belae-fontis Cistertiensis ordinis degebat". Anonymi Leobiensis Chronicon. (H. Pez: Script. Rer. Austr. I. k.) 881. hasáb.
[24] U. Chevalier: Répertoire. 524.
[25] Sörös: Pannonhalmi főapátság, II. 48—49. o.

diek és domonkosrendiek is csatlakoztak.[26] Látjuk tehát, hogy a pápa politikáját feltétlenül követő szerzetesrendek kiálltak a pápa által támogatott királyjelölt mellett. Ugyanakkor a hazai egyházi hierarchia, amely a magyar uralkodóosztály szerves része volt, még ugyanúgy pártokra hasadt, mint a világi uralkodóosztály. Igy a csanádi püspök Vencel pártján áll,[27] az erdélyi püspök is Vencel-párti volt,[28] és nem járult hozzá a pápai legátus eltartásához.[29] Ebben az időben már sok világi úr is támogatta Károly Róbertet, akiket hamarosan földekkel és vámokkal jutalmazott.[30]

A Károly Róbertet támogató magyar főpapok a pápa mellett más külföldi beavatkozást is kértek. Magyar püspökök Albrecht német királyhoz fordultak 1303-ban, mert ő Károly Róbert magyar királyságát támogatta. A csupán az egyházi nagybirtok sérelmeit szem előtt tartó főpapok itt nem titkolták, hogy lépésüket a vagyoni szempontok vezetik: elpanaszolták a német királynak, hogy az egyháziak „koldussá lesznek" Magyarországon, mert az egyházi birtokokat gonosztevők és rablók foglalták el és „sírva" kérték Albrechtet, hogy segítse Károly Róbertet és szabadítsa ki az egyházat igája alól.[31] Imre váradi püspök külön is kérte Albrecht királyt Károly Róbert támogatására.[32]

Már az eddigiekben is láttuk, milyen nagy súlyt helyezett az *egyház* Károly Róbert trónrajuttatására. Meg kell néznünk részletesebben, mi volt az oka az egyház ilyen politikájának. Az egyház nem magasabb elvi okokból, nem a királyi hatalom erősítése végett, nem a népet pusztító tartományurak letörése céljából kívánta hatalomra segíteni Károly Róbertet. Már csak az is bizonyítja ezt, hogy kezdetben a püspöki kar nem volt egységes a trón betöltése kérdésében. Milyen célok lebegtek tehát az egyház előtt, hogy a pápaság irányítását követve mind a szerzetesrendek, mind lassankint az összes püspökök Károly Róbert mellé álltak? Mit vártak tőle? A pápaság 13. századi politikai befolyásának helyreállítását és megerősítését várta az Anjouk magyarországi trónfoglalásától. Azt várta, hogy dúsan fog ömleni a pénz Magyarországról a pápai kincstárba.

Hogy a magyarországi egyház sem a területegyesítő cél miatt állt Károly Róbert mellé, akinek ez a politikája egyébként is csak utóbb bontakozott ki, azt mutatja, hogy ekkor még Vencel mellett foglalt állást a területegyesítésben érdekelt, a kibontakozó polgári réteg. Igy kezdetben Vencelt támogatta a szepesi polgárosuló szászság is. 1302-ben Vencel azért adományozta meg Jordán szepesi ispánt, mert őt Magyarország királyává segítette, s iránta hűségre hívta fel a *szepesi szászok egyetemességét,* Sze-

[26] Theiner: Mon. Hung. I. k. 644. sz. Kihirdették a bullát a császmai, boszniai és a bácsi káptalan előtt is: u. o. 641., 642., 643. sz. — A pápa bullájának szövege u. o. 635. sz. — A pápa Albrecht német királyhoz és az osztrák herceghez is levelet intézett Károly Róbert támogatása érdekében, u. o. 639. sz.

[27] Bárány Ágoston: Torontál, 19. o.

[28] Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek. (Kolozsvár, 1927.) 270. o.

[29] Mentegetése, Urk. I. 291. sz.

[30] Pl. híveit, Botond fiait: Péter bánt és János comest „in diuersis expedicionibus et negocijs nostris" tanúsított érdemeikért 1306-ban a fejérmegyei bicskei vámmal jutalmazta, Dl. 50.126. Sz. Gy.

[31] Fejér VIII. 7. 375—376. o. Appendix 1. sz.

[32] Fejér VIII. 7. 376—377. o. Appendix 2. sz.

pesvárát pedig átadta neki.[33] A polgárok ekkor még csak a délvidéki bárók és főpapok emberét láthatták Károly Róbertben.

Az egyház azokat a birtokokat akarta visszaszerezni, amelyeket a 13. század végén és a 14. század elején a feudális pártharcok során a megerősödő tartományurak elvettek tőle, és új földeket akart megkaparintani. Remélte, hogy a királyi hatalom letöri azokat az antifeudális paraszti és városi dolgozó tömegeket, amelyek a 14. század elején erősödő harcba kezdtek a pápai befolyás növekedése és az egyházi kizsákmányolás ellen. Ezért támogatta lassankint szinte teljesen egységesen a magyarországi egyház Károly Róbertet. Az egyház tehát nem a haladás érdekében, hanem régi hatalmának visszaszerzése érdekében állt Károly Róbert haladó politikája mellé. Hogy ezt megértsük, kicsit részletesebben kell tárgyalnunk az egyház vagyoni állapotában beállt változásokat és az elsősorban egyházellenes élű antifeudális mozgalmak fejlődését.

Egyházi birtokok lefoglalása miatt fordult szembe az egyház az egyes tartományurakkal. Korábban, Kun László alatt az egyház maga is elősegítette a feudális anarchia növekedését a királyi hatalom gyengítésével. Már 1300 szeptember 29-én, tehát III. András uralma végén a pannonhalmi apátság a győri káptalan előtt tett tiltakozó nyilatkozatában egyházi birtokok világi kézre jutásáról panaszkodik. Beszél arról, hogy világi személyek a Benedek-rend jogait lábbal tiporják, birtokait, erdőket, halászóhelyeket, földeket, vámokat, révhelyeket, piachelyeket, sőt némely kolostorait is elveszik és hatalmukban tartják. Ugyanakkor rámutat arra is a nyilatkozat, hogy a világi uraktól lefoglalt kolostorok apátjai és perjelei ezt a helyzetet saját önző céljaik elérésére használják ki.[34] Ebből is láthatjuk, mi volt az oka az egyházi birtokok összezsugorodásának: az, hogy a feudális anarchia erőinek felülkerekedése idején világi urak — egyes szerzetesrendi előljárókkal karöltve — elfoglalták ezeket. A pannonhalmi apátság azonban nemcsak távolabbi birtokait veszítette el, de központját, Pannonhalmát sem tudta megmenteni. 1301-ben a királyválasztás során kialakult pártharcokban magát a pannonhalmi várat is Vencel hívei foglalták el, megadóztatták a környéket[35] és csak német katonai erők foglalták a várat vissza.[36] Károly Róbert Pannonhalmát később egész haláláig saját befolyása alatt tartotta, maga állított várnagyot legkésőbb már 1305-ben az élére.[37] A király befolyásának növekedését és az egyház politikai szerepének visszaszorítását jelenti különösen Köcski Sándor pannonhalmi várnagysága 1318—23-ig.[38]

1301-ben Boccasini Miklós pápai követ budai zsinatán megtárgyalták az ország politikai ügyeit. Itt elsősorban az *egyház vagyoni ügyeit* érthet-

[33] Fejér VIII. I., 28. sz. — Szepesvárát azután a csehektől Károly Róbert hívei súlyos ostrommal tudták csak visszafoglalni, legkésőbb 1307-ben. V. ö. Bal Jeromos: Szepesvára története. (Lőcse, 1914.) 35. o.

[34] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története, II. 85. sz. okl.

[35] Sörös: Pannonhalmi főapátság, II. k. 161. sz. okl.

[36] Chronicon Claustro-Neoburgense. (H. Pez: Scriptores Rerum Austriacarum I. k. Lipsiae, 1721.) 474. hasáb; Paltrami... chronicon Austriacum (u. o.) 724. hasáb; Anonymi Coenobitae Zwetlensis Chronicon (u. o.) 990. hasáb; stb.

[37] Sörös: Pannonhalmi főapátság, II. 205—6. o.

[38] Wertner: Adalékok. (T. Tár, 1907.) 333. o. Köcski utóbb országbíró lett, u. o. 33. o. — V. ö. 1318. Hazai Okmt. I. k. 85. sz.

ték ezen, legalábbis a fennmaradt intézkedések erre irányulnak. A zsinat az egyházi javakról kimondta, hogy aki a kezében lévő lefoglalt egyházi javakat egy hónap alatt nem adja vissza, kiközösítik.[39] A budai zsinat végzése a pannonhalmi apátságnak is kedvező volt, mert ebben az időben Somogymegyében *népi tizedmegtagadás* folyt le, amelyben a nemesség — nyilván, hogy jobbágyait maga jobban zsákmányolhassa ki — úgy látszik nem volt hajlandó kényszeríteni a jobbágyokat a fizetésre.[40] A zsinaton a pannonhalmi apát elpanaszolta ezt a pápai követnek, mire az utasította a somogymegyeieket, hogy kiközösítés terhe mellett fizessék a tizedet az apátságnak.[41] Miklós követ kiközösítés alá is helyezte az egyházi birtokok, tizedek és helyek világi megtámadóit.[42]

A feudális anarchia következtében anyagi károk érték a bakonybéli apátságot is. Ez abban állt, hogy — mint Henrik bakonybéli apát 1301-ben elmondja — a kolostor Örs falubeli szőlőművelő népei István mester nagyarányú és tűrhetetlen zavargásaival őket és az egész vidéket elnyomta, s e miatt, továbbá a nagyarányú várszolgálat és vármunkák miatt lakóhelyüket elhagyták és más területre költöztek.[43]

A trónviszályokkal kapcsolatos hadműveletek az esztergomi érsekséget is erősen károsították. Esztergom várába cseh várnagy került, aki a káptalan egész vagyonát: vásár- és révvámjait, bortizedét, malmát, fürdőházát lefoglalta, jobbágyait, hospeseit elvette. Vencel azonban mindezt visszaadta az egyháznak.[44] Ez 1303 nyara előtt történt, de az 1303 végétől működő Mihály érsek idején a Vencel-pártiak még súlyosabb károkat okoztak. Az idősebb Vencel király Mihály érseket elűzte az esztergomi várból és egyházból, a vár kapuit széttörette, az egyház kincstárát és levéltárát kiraboltatta.[45] Mihály érsek utóda Tamás (1305-től) az érseki széket olyan körülmények között foglalta el, hogy az egyház elpusztult, birtokaiba, sőt a templomba és az érseki palotába sem engedték meg belépését. A papság pedig szétszóródott.[46] 1305-ben egyébként Visegrád várában is cseh katonaság tartózkodott.[47] Esztergomot végül Károly Róbert nemesi hadserege foglalta vissza legkésőbb 1306 első felében.[48]

Az előbb említett sérelmeknél jóval komolyabb veszedelemmel került szembe az egyház a budai polgárok részéről. És ez a mozgalom a jelek szerint összefügg a parasztsággal. Az *egyház és a budai polgárok ellentétére* már a 13. század utolsó éveiből vannak adataink. Ezeknek az ellentéteknek az okai gazdaságiak. 1289-ben arról olvasunk, hogy Verner budai bírót, az esküdteket és Buda városát az esztergomi érsek kiközösítette, mivel a németországi kereskedőkkel nem fizettették meg az esztergomi káptalannak járó vámot.[49] 1292-ben az esztergomi egyháztartományi zsinaton

[39] Sörös: Pannonhalmi főapátság, II. k. 48—49. o.
[40] „... nec per vestros iobagiones seu populos dari fecissetis pariter et persolvi."
[41] Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története, II. 86. sz.
[42] Fejér VI. 2. 318—319. o.
[43] Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története, I. k. (Bp. 1903.) 39. sz. okl.
[44] Mon. Strig. II. 562. sz.
[45] Mon. Strig. II. 587. sz.
[46] Mon. Strig. II. 776. sz.
[47] Fejér VIII. I. 89. sz.
[48] Jutalmazások Esztergom ostromában való szereplésért, 1306. Zichy, I. k. 126. sz.; 1307. Anjou, I. 126. sz.
[49] Mon. Strig. II. 232. sz. (A kiközösítés felfüggesztése.)

kellett foglalkozni a budai polgárok egyházellenes magatartásával. A budaiak semmi körülmények között nem akarták tudomásul venni, hogy a hajón felfelé és lefelé szállított áruk után is vámot kell fizetniök a budai káptalan javára. Nem fizették meg a budai polgárok a malmaik után az egyházat illető tartozásaikat sem. Az ellentétek itt már komoly összeütközésekre vezettek, az egyház panasza szerint gyakran fordult elő, hogy a káptalan officiálisait és a papokat a Duna vizébe dobják és tettlegesen bántalmazzák, gorombán szidalmazzák, ha követelik a vámokat.[50] A budai káptalan és a budai polgárok között a hajóvámok körüli vita még 1295-ben is folyt, amikor a pápa is kénytelen foglalkozni az üggyel és a pilisi apátot küldi ki a per eldöntésére.[51] Néhány hónappal később Ladomér esztergomi érsek Budán értekezletet tartott a királlyal s a bárókkal, ahol a budai káptalan ismét panaszt emelt a budai polgárok ellen a vámok ügyében. A tanácskozás során megjelent Verner budai bíró vezetésével és az esküdtekkel több budai polgár és fölmutatta régi oklevelét a vámkedvezményekre nézve, viszont a káptalan más királytól származó ellenkező oklevelet mutatott be. A vitát végül az érsek azzal döntötte el, hogy a királyoknak az egyházra vonatkozó okleveleit bőkezűen kell értelmezni és inkább bővíteni, mint szűkíteni kell. Ezért a káptalan mellett foglalt állást és kiközösítéssel fenyegette meg további ellenkezés esetében a budaiakat.[52] 1298-ban a pápa a veszprémi püspökhöz intézett bullájában a margitszigeti apácák panaszáról beszél és követel vizsgálatot és ítélethozatalt. A polgárok és az egyház vitája bizonyos vásárvámok körül alakult ki. Nyilván a polgárok túltették magukat az őket sujtó vámok megfizetésén, amelyek az egyházat gazdagították volna.[53] Az egyház már ebben az időben veszedelmes ellenfélnek tekintette a polgárokat és félt a viszály elmérgesítésétől. Ezért a pápa azt rendelte el, hogy a püspök hívja össze a feleket, hallgassa meg őket és úgy döntsön. Határozatát pedig egyházi szankcióval biztosítsa, de vigyázzon, nehogy a budaiakra (in universitatem predictam) kiközösítést mondjon ki anélkül, hogy arra a pápától különleges megbízást kapna.[54] A következő összeütközés 1299-ben történt, amiről a pápának az esztergomi érsekhez intézett utasításából értesülünk, amelyben vizsgálatot és ítéletet követel a budaiak ellen. A margitszigeti apácák sérelme nyilván ugyanaz volt, mint előbb, ezúttal azonban részletesebben leírja az oklevél. A különböző vámokat, amelyeket ez a kolostor szedett a vásárokra vitt áruk után, a budai városi tanács nem engedte beszedni.[55] Ezúttal az érseket bízza meg már a pápa a felek meghallgatása utáni döntéssel és egyházi szankció útján való biztosításával, de egyelőre ismét figyelmezteti, hogy a városi közönségre (in predictam universitatem) külön pápai megbízás nélkül kiközösítést ne mondjon ki.[56]

A budaiak egyházi kiközösítésére azonban mégis sor került. Ennek a

[50] Mon. Strig. II. 327. sz.

[51] A veszprémi püspökség római oklevéltára, IV. k. 244. sz.

[52] Mon. Strig. II. 375. sz.

[53] A budaiak „super quibusdam redditibus, qui tributum fori vulgariter nuncupantur, et rebus aliis iniuriantur eisdem".

[54] Gárdonyi Albert: Budapest történetének okleveles emlékei, I. 305. sz.

[55] „iudex et duodecim iurati et universitas ville Budensis... vectigalia et tributa de rebus venalibus quae de dicta villa ad quascunque nundinas deferentur, ... contra iustitiam impedire presumunt."

[56] Bp. tört. okl. emlékei. I. 310. sz

fő oka a budaiakkal való politikai ellentétek kiéleződése volt. A budai polgároknak már Vencel megválasztásában volt politikai szerepük. Több krónika adja elő a megválasztás körülményei között, hogy a magyar bárók mellett a budai polgárok is „összeesküdtek"[57] Vencel megválasztására. E mellett a gazdasági ellentétek is megnőttek. A budaiak és a margitszigeti apácák közötti korábbi összeütközés mellett a budaiak a veszprémi püspökkel is összeütköztek. 1301 december 30-án a Pozsonyban tartózkodó Boccasini Miklós pápai legátus felszólította a budai plébánost, hogy interdictummal kényszerítsen több budai polgárt, hogy a veszprémi püspöktől bérbevett tizedekért a püspöknek járó összegeket fizessék meg.[58] Ebben az ügyben a püspökkel szemben álló polgárok közül említik a Prennernek nevezett Kunch-ot és fiát Peturmannt és többek között egy bizonyos Martinus nevű világit.[59] Ezzel a tizedbérlő polgárok nem fizetési ügyével együtt egy másik ügyben is utasította a pápai legátus a budai plébánost budai polgárok elleni egyházi fenyítékre. Ez szintén a veszprémi püspökkel való tized-vita volt. A pápai legátus oklevele szerint Hermanus Morhan és más budai világiak bizonyos földek és birtokok után a püspöknek járó tizedeket maguknak tartják és megtagadják annak teljesítését. (Úgy látszik, ebben az esetben a polgárok által bírt földekről járó tized meg nem fizetéséről van szó.) Ebben az ügyben az ugyanazon napon kelt legátusi utasítás a budai plébánost a nevezett polgárok megintésére, majd egyházi fenyítékkel való kényszerítésére szólítja.[60] 1302-ben a veszprémi egyház éneklőkanonokja a pápai legátus két oklevelét elvitte a budai plébánosnak, aki azt kihirdette 1302 február 16-án.[61] 1302 nyarán a pápai követ oklevele foglalkozik az óbudai prépost és káptalan panaszaival, hogy Buda városa és annak bírája az említett egyháznak járó hajózási vámokat jogellenesen már két éve nem fizetik, illetve akadályozzák a fizetését. A pápai követ felszólítja a budai és pesti plébánosokat, hogy a budai bíró és község méltán megérdemelné a kiközösítést vagy az egyházmegyei tilalom alá helyezést, ezért három ízben intsék meg a nevezetteket, hogy hagyják abba a vámbeszedés akadályozását, adjanak elégtételt a két év óta megtagadott vámokért.[62] Idővel az országos politikában is jelentős események következtek be. Vencel király még 1301-ben elfoglalta az ország fővárosát és a régebbi budai bírót és másokat Csehországba vitt fogságba.[63] Úgy látszik, hogy a veszprémi püspökkel és az apácákkal szembenálló budai polgárok ezt az országos eseményt arra használták fel, hogy a maguk kezébe kerít-

[57] „plures potentes comites ac nobiles cum civibus budensibus ac cum aliis civitatum multarum valencioribus Ungariae". Chronicon Aulae regiae. (Gombos: Catalogus Fontium I. k.) 499. o.; „quidam Ungari nobiliores cum civibus in Buda conspirantes", Chronicon Claustro-Neoburgense (Pez. Scriptores rerum Austriacarum. I. k.) 474. hasáb; „Ungarorum nobilium ac civium pars major filio regis Bohemiae Wenzlao in Regem accepto" (u. o. 474—475. hasáb.).

[58] „quasdam decimas in certis locis percipiendas pro anno presenti pertinentes ad eum pro certa summae pecunie solvenda..." után járó pénzt „... integre solvere studeant".

[59] Budapest tört. okl. I. 319. sz.

[60] Bp. tört. okl. I. 320. sz. (Az eredetiben Hermanus és Morhan szavak közt nincs vesszső.)

[61] Dl. 25.034. Sz. Gy.

[62] Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae a Stephano, Katona. I. VIII. (Budae, 1790.) 51—52. o. (Tévesen 1303-ra téve.)

[63] Szentpétery: Scriptores Rerum Hungaricarum. (Bp., 1937.) I. 481. o.

sék Buda kormányzatát és nyilvánvalóan nem engedelmeskedtek az interdictummal, illetve egyházi büntetéssel fenyegetődző legátusi okleveleknek. Nem engedelmeskedtek annál inkább, mert Károly Róbert híveinek Buda ellen intézett támadása csak szembefordította a budai polgárokat Vencel ellenfeleivel. Ezek serege ugyanis Budán és Buda környékén pusztított, gyujtogatott és ölt, továbbá kiszaggatta a szőlőket. Vencel hívei azonban — névről ismert nemesek Vencel hozzájuk csatlakozó más híveivel,[64] — egyelőre ellenálltak. Igy a polgárok biztonságban érezték magukat. 1302. július 6-án Vencel maga is Budán tartózkodott, ott oklevelet adott ki.[65] Az ostrom szeptemberben folyhatott, ekkor merészkedett Gergely esztergomi érsek is Óbuda közelébe.[66] Gergely érsek ismeretlen időpontban, mindenesetre Boccasini Miklóst megelőzve ki is közösítette a budaiakat.[67] Mint az a Képes Krónikából megállapítható, a legátus is kiközösítette őket. A krónika ugyanis elmondja, hogy mikor azt a domonkosrendből való legátust, aki Károly király érdekében járt Magyarországon (azaz Boccasinit), pápává választották (1303-ban, XI. Benedek néven) és távozott, Buda város polgárait „valamilyen esetnél fogva" („pro quodam casu") interdictum alatt hagyta ott.[68] A krónika szerint az egyházi személyek és plébánosok szigorúan tartották az interdictumot, mire Budán *hamis és hűtlen papok* léptek fel, akik istentiszteleteket tartottak és az egyházi szentségeket kiszolgáltatták. Sőt ezen túl, összehívták a népet és égő fáklyák fénye mellett a pápát és Magyarország érsekeit, püspökeit és egyházi férfiait kiközösítettnek jelentették ki. És éppen ebben az időben Buda város bírája Peturmann (nyilván a Kunch fia) volt.[69] Bod Péter egyháztörténete ezt az eseményt helyesen hozzákapcsolja a magyarországi *valdens eretnekmozgalomhoz*.[70] A krónika ugyanis elmondja, hogy 1307 június 1-én, miután Buda korábbi bírája kiszabadult a cseh fogságból, feudális segítséggel éjszaka betört a budai vár (amely Vencel után Ottó ellenkirály kezén volt) kapuján, s ellenfeleit, az „árulókat" hirtelen meglepte és leverte. Csak Peturmanus városbíró tudta puszta életét menekülléssel megmenteni. De két polgárt, névszerint Martunherman[71] és Martinus mester városi esküdteket a város utcáin lófarkon hurcoltatták és végül csontjaikat tűzzel égették meg. A pápát kiközösítő „hűtlen papokat" pedig megbilincselt kézzel és lábbal állították az esztergomi érsek elé, aki halálukig tartó börtönbe záratta őket.[72] A budai polgárok hirtelen megtámadását a feudális urak és az egyház az 1307 május végén tartott udvardi zsinaton készítették elő. Ezen felléptek Peturmann és Martinus Slavus budai vezetők ellen, elfogató és vagyonelkobzási parancsot adtak ki a budaiak papjai ellen, akiket *„eretnek és szakadár"* néven bélyegeznek meg, közülük Lajos papot névszerint is említik. A zsinat azzal utalt a már évek óta tartó budai ellen-

[64] Anjou I. 40. sz.; Fejér VIII. 1. 42. sz.
[65] Fejér VIII. 1. 28. sz.
[66] Mon. Strig. II. 552. sz.
[67] Mon. Strig. II. 619. sz.
[68] „Titokban hagyta ott a budaiakat a legátus félelemtől megrettenve" mondja Paltrami ... chronicon Austriacum. (Pez: Script. rer Austr. I. k.) 724. hasáb.
[69] Szentpétery: Scriptores I. 481—482. o. — V. ö. u. o. II. k. 84. o., 213—4. o.
[70] P. Bod: Hist. Hung. Eccl. I. 130. o.
[71] Más krónikavariánsokban Marcum Herman, Mortun Herman, Martun Hermann, Martur Herman, Mortom Hermani.
[72] Szentpétery: Scriptores, I. 485. — V. ö. u. o. II. 85. o., 214—5. o.

állásra, hogy már Gergely, majd Mihály érsek idején is szembeszállottak az egyházzal.[73] A krónika adatai és a zsinati előkészítés igazolják Bod Péter felfogását. A két városi esküdt kegyetlen megkínzatás utáni megégetése arra vall, hogy itt valóban eretnekmozgalomról volt szó, amellyel a feudális egyház a szokott brutális módon igyekezett leszámolni. Az eretnekmozgalomra vall az is, hogy 1310-ben Óbudán ferencrendi kolostort alapítottak.[74] Ez a két kivégzett eretnek polgár pedig azonos volt azzal a Hermanus Morhannal, illetve Martinus-szal, akik már Boccasini Miklós 1301-es okleveleiben szerepelnek, mint a veszprémi püspökkel szembeszálló polgárok.[75] Így világos az eretnekmozgalom kirobbantó oka is. Az elmenekült Peturmann bíró birtokait elkobozták és a visszatérő budai bíró kapta.[76]

A budai eretnekség jómódú kizsákmányoló polgárok által vezetett mozgalom volt,[77] bár a korai időszakokban még együtt tudott haladni a parasztság mozgalmaival. Mindenesetre erre a mozgalomra jellemző *Engels* megállapítása: „A városi eretnekség — és ez a középkor tulajdonképpeni hivatalos eretneksége — főleg a papok ellen fordult, azok gazdagságát és politikai helyzetét támadta." „... a polgári eretnekség ... a zárt papi rend megszüntetését követelte. Ez az olcsó berendezkedés mellőzte a szerzeteseket, az egyházi főméltóságokat, a római udvart, röviden min-

[73] Mon. Strig. II. 619. sz.

[74] Körtvélyessy i. m. 79. o.

[75] Az oklevelek Hermannus Mor(c)han alakja és a krónikavariánsok alakjai egyeztethetők.

[76] 1352. „Wernely" comes budai bíró leánya végrendeletében említi: „quinque vineas suas, que olim perfidi et infidelissimi Peturmanni tunc civis Budensis fuissent" Anjou V. 384. sz.

[77] A budai mozgalom nem egyedülálló ebben az időben Európában. Nem véletlen, hogy hasonló mozgalmak játszódtak le a Károly Róberttel szövetségben álló és hozzá hasonló szerepet betöltő Lokietek Ulászló lengyel király ellen Krakkóban és Károly másik szövetségese, Frigyes osztrák herceg ellen Bécsben. Ezek az esetek azt mutatják, hogy a városi lakosság — patricius vezetéssel — nem töretlen vonalban követte a fejedelmi hatalom megerősítésére irányuló politikát, különösen abban a szakaszában, mikor erősen összefonódott az egyházi politikával és területegyesítő jellege még nem vált világossá. Lengyelországban az a párhuzam is megvan, hogy ott Lokietek Ulászló ugyanazzal a cseh uralkodóházzal kerül szembe, mint itt Károly Róbert. A lengyel krónikák a mozgalomban általában krakkói polgárokról, más esetben krakkói német polgárokról beszélnek, az Annales Polonorum III. változat azonban kifejezetten gazdag polgárokról (pociores cives) beszél. Mint Budán, Krakkóban is csel útján verték le a polgárokat. A krakkói polgárok egy részét börtönbe vetették, egyeseket — éppúgy, mint a budai mozgalom vezetőit — lófarkon hurcoltatták az egész városon keresztül. Annales Capituli Cracoviensis (Mon. Germ. Hist. Script. 19. k.) 607. o.; Annales Polonorum (U. o.) 654. o.; Annales Mechovienses (U. o.) 668. o. Bécsben Albrecht király halála után tört ki patricius mozgalom Frigyes herceg ellen. Ez a mozgalom egyes bárókkal is kapcsolatban állott. A mozgalom vezetői között a gazdag polgár Johann Staudlower emelkedik ki, akit a mozgalom bukása után szintén lófarkon hurcoltak a városban. Chronicon Claustro — Neoburgense (H. Pez: Script. rer. Austr. I. k.) 480—481. hasáb; Thomae Ebendorfferi de Haselbach Chronicon Austriacum (U. o. II. k.) 785 hasáb. Az említett városi mozgalmakkal való egybevetés azt is megmutatja, hogy a budai polgárság nem volt politikailag elmaradott a bécsi vagy krakkói polgárság mögött, de más jelentős német városok mögött sem. Pl. Passauban az 1299-től folyó mozgalmakban még mindig a város hűbérura ellen folyik a harc, amelyben a patriciusokat a kézművesek is támogatták. Wolfgang Maria Schmid: Illustrierte Geschichte der Stadt Passau. (Passau, 1927.) 76—78. o. Csak az ezeknél fejlettebb városokban tolódott át a küzdelem a kézművesek patriciusellenes harcára. (Brüsszel, Lüttich, Ulm, Speier, Worms, Magdeburg.) Julian Borchardt: Deutsche Wirtschaftsgeschichte II. k. (Berlin, 1924.) 311. o.

dent, ami az egyházat költségessé tette."[78] A budai eretnekség is kezdetben a polgárság gazdagodását gátló egyházi jövedelmeket támadta és végül az egész egyház és pápaság elleni mozgalommá fejlődött. Nyilvánvaló és a krónika leírásából is látjuk, hogy ez tömegmozgalom volt, amelyben a még kevéssé differenciálódott városi lakosság egésze vett részt. Korábbi okleveles anyagból azonban világossá válik, hogy a mozgalom vezetői már régebben *meggazdagodott polgárok*. A Prenner-nek nevezett Kunchot és Hermannus Morhan-t több korábbi oklevélben is megtaláljuk (a kiadásokban nevüket eltorzították). 1295-ben találkozunk már velük mint tizedbérlőkkel. Jómódúságukra vall a bérösszeg nagysága (150 márka), kereskedelmi kapcsolataikra, hogy a bérösszeget részben genti és doorni pósztóban fizették. Már ekkor a gazdag polgárok címével comesnek nevezik őket.[79] 1296-ban a Hermannus Morhan-nal azonosítható Herman comes budavári polgár szerepel a veszprémi püspök és az óbudai káptalan perében a veszprémi prépost oldalán. Mint bérlő minél több tized beszedéséhez ragaszkodott és míg az egyházi felek vitatkoztak, kinek jár a tized, ő erőszakkal lefoglalta és beszedte gabonában és borban.[80] 1297-ben Lodomér érsek oklevelében ismét találkozunk az erőszakoskodó Hermannus Morhan-nal, akinek eljárását a tizedbérbeadó püspök megtagadta.[81]

Feltehetően összefüggésben áll ezekkel az egyházellenes városi mozgalmakkal a századelején több helyen fellépő *paraszti megmozdulás*, de elsősorban a Budához közel eső ürömi megmozdulás. Üröm birtokon a budai káptalan szőlőműves kondicionáriusai és borral adózói (vinidatores) laktak.[82] Ezek a század elején szabadulni akartak terheik alól és megtagadták a szolgáltatások teljesítését az egyházi földesúrnak. Ennek a mozgalomnak a részleteit nem ismerjük, csak abból van róla tudomásunk, hogy 1302. november 25-én néhány ürömi szőlőműves a budafelhévízi keresztes konvent előtt ismét kötelezi magát a szolgáltatások teljesítésére, amit az utóbbi mozgalmas időkben önkényesen megszegtek. A parasztok most kénytelenek voltak vállalni — nyilván miután mozgalmukat erőszakkal elnyomták —, hogy a káptalan szőlőjét a régi feltételek mellett művelik meg.[83]

A bárók és a földesurak egyházi földek megszerzésére irányuló lépései mellett nemnemesek (ac alias seculares personas) egyházellenes fellépésére utal VIII. Bonifác pápa 1303. május 30-i levele is. Ebben a különböző püspökök és más főpapok sérelmeivel kapcsolatban, amelyeket a pápai udvarnál megjelenésük idején, az országból való távollétük alatt nemesektől, ispánoktól, báróktól és más világi személyektől szenvedtek, megbízza a kalocsai érseket, gondoskodjék e főpapok előző állapotukba visszahelyezéséről és az ellentmondókat kényszerítse egyházi fenyítékkel.[84] A sérelmet szenvedettek között van a veszprémi püspök is, ami ugyancsak utal a budai polgárokkal és a környékbeli parasztsággal való összeütközésére. Ugyan-

[78] Engels: A német parasztháború. (Bp., 1949.) 26. o.
[79] Budapest tört. okl. emlékei, I. k. 272. sz. (Kunch, Morthan); Fejér IX. 7. 715 o. (Kunth, Morthon); Fejér VI. 1. 399. o. 8. regeszta (Kunch).
[80] Wenzel A. U. O. V. k. 100. sz.
[81] Budapest tört. okl. I. k. 295. sz. (Hermanus Morthan); Fejér IX. 7. 726—728 o. (Marchan.)
[82] Dl. 4323, F. N. A.
[83] Anjou I. 37. sz.
[84] A veszprémi püspökség római levéltára, II. 34. sz.

ezekre az ellentétekre és a veszprémi egyházmegyébe tartozó más területek (pl. Székesfehérvár) már korábban interdictum alá helyezésére utal XI. Benedek pápa (Boccasini Miklós) levele az esztergomi érsekhez, amelyben Beda székesfehérvári kanonokot, aki Székesfehérvár korábbi tilalom alá helyezése idején egyházában istentiszteletet rendezett és ezzel az interdictumot meg nem tartotta, kérésére 1304. elején feloldozta.[85] A Dunántúlon a néptömegek egyházellenes magatartását megkönnyítette és elmélyítette az egyházon belül kialakult több ellentét is. Így néhány évvel később Gentile bíboros magyarországi legátusi működésével kapcsolatban a veszprémi egyház főesperesei is megtagadták a fizetést Gentile eltartásához. Ezzel kapcsolatban Gentile, mint pápai legátus a veszprémi egyházmegye főesperesei ellen idézőlevelet bocsátott ki.[86] A pápai pénzgyüjtő még 1318-ban is több helyen követelte a Gentile részére járt összegeket, amit nem fizettek meg annak idején.[87] A Gentile-féle adók még egyházi körökben is keltettek bizonyos pápaellenes hangulatot, amit jól jellemez egy korabeli költemény:

„Gentilist meg ide magyar honba,
Küldte Róma s most a papság szolga,
. . . . . .
Apostolok között legelsőre,
Péterre néz, ki Rómából jőve
Nem vágyódott dús külsőre,
Mint manapság juhainak őre."[88]

Az alsópapság is összetűzött egyes helyeken a hierarchiával. 1309-ben a csepelszigeti papokat közelebbről nem ismert, a püspökkel szemben megmutatkozó „makacsságukért" kiközösítették.[89] A pápának a pannonhalmi apáthoz intézett megbízóleveléből pedig az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között tizedek és földbirtokok feletti perről van tudomásunk.[90] Az ilyen pereskedések aláásták az egyház tekintélyét és elősegíthették, hogy a Dunántúl más részein is egyházellenes mozgalmak voltak. Így 1311-ből értesülünk egy tizedmegtagadásról. A fülesi (Sopron megye) jobbágyok az Ikech nevű birtokról a borsmonostori apátnak járó tized fizetését megtagadták, mire Miklós tárnokmester felhívta őket kötelezettségeik teljesítésére. Ez a mozgalom már korábban is tarthatott, mert az oklevélben a tárnokmester utal arra, hogy a címzettek miért nem fogadták el már korábbi leveleit.[91]

Az egyházat Erdélyben is komoly csapások érték a 14. század kezdetén. Itt különösen a *szász polgárság* és a hozzá csatlakozó alsópapi réteg szállt szembe a szerzetesrendekkel. Vasmund segesvári comes és fia, Mihály fegyveres támadást intéztek — úgy látszik csapattal (manu ... armata) — a nagyszebeni domonkosrendi és ferencrendi kolostor ellen. Behatoltak

[85] U. o. 36. sz.
[86] (1311. május 28.) A veszprémi püspökség római oklevéltára, II. 39. sz.
[87] A veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 251. sz. (Pápai meghatalmazása 1317. u. o. II. 43. sz.)
[88] Vajda Endre ford., Szöveggyüjtemény a régi magyar irodalomból. I. r. (Bp., 1951.) 38—40. o.
[89] Fejér IX. 7. k. 734—735. o. — Előzményeire Hazai O. V. 68. sz.
[90] (1312. ápr. 3.) Veszpr. püsp. római okl. IV. 250. sz.
[91] Anjou I. 204. sz.

a kolostorokba és kifosztották azokat. A szerzetesek Boccasini Miklós pápai legátus segítségét kérték, aki utasította az erdélyi püspököt, hogy Vasmundot egyházi fenyítékkel kényszerítse elégtételadásra.[92] Ugyanez időtájt villongás tört ki a sebesi dékánság plébánosai és a gyulafehérvári káptalan között a tizedek ügyében. Ezt bizonyítja az a megállapodás, amelyet az erdélyi püspök 1303 január 9-én erősített meg, amelynek során a plébánosok bizonyos engedményt értek el.[93] Ezen a területen a lakosság és a vele tartó alsóbb papság 1308-ban összeütközött a felsőséggel. A medgyesi dékán és alsópapság panaszt tett a pápánál a gyulafehérvári főesperes ellen, aki a terület meglátogatása során nem elégedve meg a szokott ellátással, belőlük magasabb pénzösszegeket akart kicsikarni.[94] Röviddel ezután más ügyben is felléptek a medgyesi dékánság alsópapjai. Ezúttal a gyulafehérvári káptalannal tized-ügyben ütköztek össze. Ennek eldöntésébe az erdélyi püspök is kénytelen volt beleszólni és végül a pápa is.[95] Ugyanaz évben a nagyszebeni lakosság, valamint a szászsebesi dékánság papjai is összeütköztek a gyulafehérvári (erdélyi) káptalannal. Berthold szászsebesi dékán vezetése alatt 1308. február havában az alsópapsághoz tartozók és felfegyverzett szászok jelentős csoportja benyomult Gyulafehérvárra és ott megtámadta a káptalan tagjait. A székesegyházban, melyet őrökkel vettek körül, rárohantak a kanonokokra és meg akarták őket verni, mire azoknak a sekrestyébe kellett menekülniök. A káptalan erről jelentést tett a pápai követnek, aki 1309. elején vizsgálatot rendelt el ebben az ügyben.[96] Ebben az időben a nádasi pap is összeütközött az egyházi felsőbbséggel, mivel az erdélyi püspök és a nagykükülli főesperes nem voltak megelégedve azzal a szokásos összeggel, amelyet jövedelméből az alsópapság nekik rendszeresen átadott, többet követeltek tőlük, sőt világi erőre támaszkodva erőszakosan követelték a nagyobb összeg megfizetését a helyi alsópapságtól. A papok a pápához fordultak, aki ebben a kényes ügyben kénytelen volt felszólítani a váradi püspököt, hogy ő döntsön.[97]

Az ország északkeleti részén is megingott az egyház helyzete. A század elején itt is van példa tizedmegtagadásra. 1303-ban az abaújmegyei bárcai (Barcha) és szedlecsei parasztok tizednemfizetési ügyében földesuraik kötelezettséget vállaltak Abaúj megye ispánja és szolgabírói előtt.[98]

Károly Róbertnek a magyarországi egyház és a pápaság részéről való támogatását mindez érthetővé teszi. A feudális rend megvédése a parasztsággal szemben nemcsak a közép- és kisebb nemesség számára vált fenyegetően sürgőssé, hanem az egyházi nagybirtokok számára is.[99] Az egyházon belül erősödni kezdett a feudális birtokos, gazdag főpapság és az alsópapság közötti ellentét, és főképpen fenyegetően bontakozott ki a század elején a városi és kisebb mértékben a falusi dolgozó nép ellenállása az

[92] Boccasini levele 1302. okt. 12. Urk. I. 297. sz
[93] Urk. I. 298. sz
[94] Erről beszél a pápa 1308. jan. 13-i levele a szebeni préposthoz. Urk. I. 311. sz.
[95] Urk. I. 312. sz. (1308. febr. 4.)
[96] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat II. k. (Bp., 1885.) 54. sz. (A 207—8. és 251. o.-n.)
[97] Urk. I. 315. sz.
[98] Anjou I. 53. sz.
[99] Ugyanez okból támogatta az orosz egyház Károly Róbert kortársát, Ivan Danyilovics Kalita moszkvai fejedelmet a feudális széttagoltság felszámolásában. A. M. Pankratova: A Szovjetunió története. I. k. (Bp., 1950.) 137—138. o.

egyházi kizsákmányolással és a pápasággal szemben. Károly Róbert az egyháznak ezt a helyzetét fel tudta használni arra, hogy a királyi hatalom megerősítésére még egy támaszt szerezzen és ennek segítségével keresztülvigye az egyházzal is érdekellentétben álló tartományurak letörését. Természetesen a feudális rend megszilárdítása az egyházellenes néptömegek elnyomásával is együtt járt, annak keretében bántak el a budai eretnek polgárokkal és bocsátották a világi hatalmat az egyház segítségére a tizedszedésben. Az egyháznak ez a támogatása azonban abban az időben össze volt fonódva az államhatalom megerősítésével és éppen ezért Károly Róbert hamarosan kibontakozó pozitív szerepén ez sem változtat.

Frigyes osztrák herceg is támogatta Károly Róbertet. 1306—7-ben egy magyar urat kért Károly Róbert segítségére és László erdélyi vajdának is üzent e végett. 1307-ben pedig a hozzá leginkább közelálló magyar püspököt hívta fel, hogy az országnagyok gyűlésén támogassa Károly Róbert ügyét.[100]

A pápa is erősebb akcióba kezdett Károly Róbert támogatása érdekében. 1307-ben küldte az országba Gentile de Montefiore (latinosan Gentilis) bíborost, aki azelőtt maga is ferencrendi szerzetes volt.[101] Gentile Magyarországon már Vencel és Ottó kudarca után kezdte meg tevékenységét. Elsősorban a Magyarországon működő szerzetesrendekkel tartott szoros kapcsolatot. 1308-ban Budára érkezve a budai domonkosok kolostorában tartózkodott.[102] Gentile sorozatos kiközösítési lépésekkel akarta megfélemlíteni Károly ellenfeleit.[103] Működése nyomán Erdélyben a halottak temetetlenül hevertek a temetőkön kívül,[104] — már ahol az alsópapság engedelmeskedett. Gentile gyűlést készített elő Budán. Hogy a gyűlésen keresztülvigye a legnagyobb feudális tartományurak Károly Róbert mellé állítását, tárgyalásba bocsátkozott a Felvidék tartományurával, Csák Mátéval is. 1308 november 10-én Hajmo ferencrendi tartományfőnökkel elment a pálosok kékesi kolostorába, hogy ott Csákot rávegye Károly Róbert uralmának elismerésére.[105] E hó vége felé azután a Budán, illetve Pesten tartott országgyűlésen számos tartományúr vagy megbízottja is megjelent a királyt támogató püspökökön, bárókon és nemeseken kívül. Igy megjelentek többek között Károly Róbert nyílt vagy később nyílt ellenfelei: az Aba nembeli Omodé nádor, Kopasz nádor,[106] és képviseltette magát László erdélyi vajda, valamint Csák Máté. A pápa politikáját ezen az országgyűlésen is elsősorban a szerzetesrendek támogatták, így jelen voltak a domonkosrend és pálosrend vezetői és számos szerzetese. Maga az országgyűlés is a pesti domonkos kolostorhoz tartozó telken folyt le. Ugyanakkor a világi urak elégedetlenek voltak azzal a *formával,* ahogyan a pápa

[100] Fejér VIII. 7. 377—8. o. Appendix 3. sz., ill. u. o. 378—9. o. Appendix 4. sz.

[101] U. Chevalier: Répertoire. 1698

[102] A domonkosok kolostorában kiállított oklevélben szerepel 1308. november 4-én Smičiklas VIII. 197. sz.

[103] Fragmenta ad historiam ecclesiasticam Hungariae. (Pozsony 1802.) 116. o.; M Szent-Ivany: Summarium 106. o.; Botka: Chák Máté, 42—43. o.

[104] Chronicon Monacense. (Szentpétery: Script. Rer. Hung. II. k.) 85. o.

[105] Karácsonyi János i. m. I. 31. o. Feltehető, hogy Gentile különféle engedményeket és jutalmakat helyezett kilátásba Csák Mátének.

[106] Ebben az időben nem lehetett szó egységes nádori hatalomról, hanem tulajdonképpen csak cím lehetett, ill. egy-egy területre terjedhetett ki, ami a Kun László alatti fejlődés további foka volt.

követe rájuk akarta kényszeríteni Károly Róbert uralmát.[107] Az országgyűlés végül egyhangúan királlyá ismerte el Károly Róbertet. Ez természetesen nem jelentette a király és a tartományurak közötti ellentétek megszűnését. Hogy a tartományurak kénytelenek voltak elfogadni Károly Róbertet királyuknak, abban nagy szerepe volt a vereségük után Károly Róbertet elismerő vagy a tartományúri garázdálkodás elől melléállt *dolgozó tömegek, polgárok* követelésének, hogy végre egy király legyen. Ettől a termelést megbénító feudális anarchia felszámolását várták. Erre utal az országgyűlésről készült oklevél szövege, amely a nép békevágyának ad kifejezést.[108]

Hasonló jelenséget látunk a következő évben Károly Róbert budai koronázásán. Itt is megjelent Omodé nádor, képviseltette magát Csák Máté, jelen voltak főurak, főpapok, szerzetesek, nemesek és *városi polgárok, várnépek, falusiak* nagy sokasága. A király eskűjében azt fogadta meg, hogy az egyházi földeket *nem sérti,* a királyi jogokat *növeli,* a nemeseket a zsarnokok elnyomása alól kiragadja.[109] A király itt tehát szembeszállt a tartományurakkal, de elsősorban a királyi hatalom, s nem az egyház javára.

*A népnek a tartományurakkal való érdekellentétére* Acsády Ignác lényegében helyesen mutatott rá. Acsády polgári korlátai mellett (pl. a tartományúri széttagolódást forradalomnak minősítette) jól látta meg a széttagolódás reakciós, népellenes jellegét és ezzel megadta a tartományurak működésének alapértékelését. Csak ezután tért rá a tartományurak helyi jobbágypolitikájának tárgyalására. Acsády beszél azokról a gyilkolásokról, a nép kirablásáról, községek felgyujtásáról, a „munkáselemnek" (azaz a parasztságnak) okozott szertelen károkról, amelyeket a tartományurak követtek el. Felismeri a forgalomnak okozott károkat.[110] E megállapításokhoz képest az a beállítás, ahogyan Molnár Erik értékelte könyvében Csák Mátét, tulajdonképpen visszafelé lépést jelent. Molnár Erik marxista alapon tárgyalta ugyan azokat az okokat, amelyek Csák Máté erőszakos jobbágytelepítését és a jobbágyság ott tartására irányuló kedvezmények adását, a jobbágyterhek cseh—német mintára való megállapítását, a szabad költözés jogának elismerését eredményezték az ő tartományában, azonban helytelenül állítja be Csák Mátét úgy, mintha ő a feudális urak szemében egyenesen a parasztság szövetségese, osztályáruló lett volna. Molnár Erik ugyan kiemeli, hogy Csák Máté természetesen nem gondolt a jobbágyság megszüntetésére, de nem tárgyalja azokat a pusztításokat, amelyeket a tartományurak és így Csák Máté működése is a parasztságnak okoztak. Ennek következtében Molnár Erik lényegében pozitív képet adott Csák Mátéról és ez elhomályosítja Károly Róbert haladó történeti szerepét.[111]

[107] Az országgyűlésről szóló 1308. nov. 27-i oklevél Smičiklas: VIII. 198. sz.

[108] „Cives etiam et aduene copiosi, quos eximii spectaculi rumor, ac vulgata conventionis dicti concilii celebritas excitarat, insperate pacis admiratione stupidi, et tot discordium animorum unitatis in creduli *pacisque avidi* convenerunt." Idézett oklevél. Kiemelés tőlem, Sz. Gy.

[109] Vat. M. Okirattár. I. 2. 65. sz. 1309. jún. 15-i pápai közjegyzői oklevél, Gentile pecsétjével megerősítve.

[110] Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. (Bp., 1944.) 121. o.

[111] Molnár II. 96—97. o. V. ö. Vita Molnár Erik könyvéről. Társadalmi Szemle, 1950. 392. o.

Molnár Erik Csák Mátét a maga tartományában a helyi központosítás képviselőjének tekinti,[112] kielégítő módon azonban ezt nem bizonyította. Egyébként is a *tartományurak, tartományi fejedelmek elleni harc* volt az adott esetben a királyi hatalom megerősítésének az előfeltétele. A tartományurak hatalma az állam gyengülését jelentette és Károly Róbert trónraléptekor az ország a szétesés szélén állt.

A tartományurak önállósulásának méreteire jellemző az, hogy az ország peremterületeinek legnagyobb birtokosai saját külpolitikai orientációt folytattak.

A nyugati országrészen 1312-ben a Henrikfiak az osztrák herceggel, Frigyessel kötöttek kölcsönös segítségnyujtási szerződést. Ez is a tartományurak külpolitikai önállóságára utal, amit csak megerősít az a körülmény, hogy a Henrikfiak külön kikötötték benne a Károly Róbert szolgálatában is megmaradást.[113] Ebben az időben ugyanis Károly Róbert és Frigyes herceg szoros kapcsolatokat tartottak. Csák Máté a Felvidék nyugati részének ura önálló külpolitikát folytatott osztrák és cseh viszonylatban. Bár időlegesen a csehekkel szemben harcolt és védte tartományát, mégis a királytól független külpolitikája nem erősíthette az állam erejét. Csák Mátétól keletre a nagyhatalmú Omodé nádor Lengyelország felé folytatott tevékeny külpolitikát. A lengyelországi trónviszályokba Lokietek Ulászló oldalán fegyvereseivel beavatkozott.[114] Még keletebbre, Petenye fia Péter zempléni főispán önálló külpolitikát folytatott az ország határán túl élő oroszok (rutének) támogatásának elnyerése érdekében és csapatokat kért tőlük a király ellen az 1310-es évek végén.[115]

Feltehető, hogy a szerb királyi családdal kapcsolatot tartó[116] László erdélyi vajda fiai apjuk halála után ugyancsak külföldi kapcsolatra (Basarab havasalföldi fejedelemre) támaszkodtak, különösen mikor már Erdélyben is győzött Károly Róbert. 1329-ig tartó ellenállásuk és gyakori pusz-

[112] Molnár II. 97. o.
Marie Opočenská: Slovenika Uherských Listin v domácim, dvornim a státnim archivu ve Vídni v období let 1243—1490. (V Praze 1927.) 25. o. — Eredetije Staatsarchiv Wien, O. L. fényképgyüjtemény, Sz. Gy.

[114] „1306 dux Wladislaus dictus Loctek intrat Cracoviam cum iuvamine cuiusdam Ungari dicti Amadey" Annales Mechovienses. (Mon. Germ. Hist. Script. 19. k.) 668. o. „1304. intrat dux Wladyslaus dictus Loctek terram Cracoviensem cum Ungaris", Annales Polonorum (u. o.) 654—655. o.; „qui (Lokietek Ulászló) videns se a suis omnimode destitutum cum paucis sequacibus in Ungariam ad Amadeum quemdam virum nobilem et potentem secessit cuius auxilio, sed magis divino, Sandomiriam et Cracoviam terras et alias omnes quas supra memoravimus viriliter debellans optinuit..." Continuatio Annalium Polonorum (u. o.) 660. o. V. ö. Fejér VIII. 1. 118. sz. Lokietek Ulászló a Magyarországon is uralkodott Vencel király után 1306-ban került Lengyelország trónjára. A tartományúr vele való kapcsolatának további következménye volt az, hogy a rozgonyi csata után az Omodéfiak Lengyelországba menekültek és tőlük származott a lengyel Amadej-család. Dabrowski János: Lokietek Ulászló és Magyarország 1300—1315-ben. (Történeti Szemle, 1921.) 84. o. Az Aba-nemzetség Csirke-ága is kapcsolatban állt a lengyelekkel, legalább is Csirke István két fia Lengyelországba menekült és birtokaikat elkobozták. Utóbb Lokietek kért kegyelmet számukra. Anjou II. 86. sz.

[115] „...auxilium et subsidium inuocans, potenciam extraneam in nos et in regnum nostrum, ...introducere volens", Anjou I. k. 372. sz.

[116] Pór Antal: Az Anjouk kora. (Bp., 1895.) 44—45. o.

tító betörésük a királyi területre másképpen alig képzelhető el.[117] Talán László vajda fiaira vonatkozik I. Lajos 1351. évi oklevelében a Károly Róbert ellen harcoló havasalföldi románok és kunok mellett említett „apánk más hűtlenei" kifejezés is.[118]

És azt látjuk, hogy mindezeknek a tartományuraknak a kapcsolataiban éppen Csák Máté a főszereplő, ő a legerősebb a tartományurak közül és ő a királyi hatalom erősödése elleni harc lelke. Mindezért Csák Mátéval szemben Károly Róbertet tartjuk haladónak. Hiszen Mátét nem tarthatjuk haladónak pusztán azért, mert a *feudális* államot gyengítette. Abban az időben éppen a feudális állam újjászervezése jelentette a haladást. Nem véletlen, hogy Marx történeti jegyzeteiben negatív értékelést ad Csák Mátéról.[119]

Molnár Erik azt a tényt, hogy Gentile, a pápai legátus kiközösítette Csák Mátét, túlértékelte és hibásan értelmezte. Molnár Erik munkájában úgy magyarázza az 1311. július 6-i kiközösítés indokolását, hogy Gentile szerint „Máté az alattvalókról le akarja venni a hatalmasok terhes igáját. Gentilis szerint Csák Máté azt szerette volna, hogy a szabadság fiai felkeljenek és minden rend, minden néposztály visszakapja régi jogait."[120] Ez nem érthető másképp, minthogy Gentile azt tulajdonította volna Csák Máténak, hogy az akarta fellázítani a parasztságot. A valóságban ezt Gentile nem Csák Mátéról, hanem magáról mondja Csákkal szemben, csakhogy a szabadságot nem a parasztok, hanem a nemesek javára kívánja. Nem Csák akarja levenni az alattvalókról a hatalmasok igáját, hanem Gentile törekszik arra, hogy az „elnyomók" (pl. Csák Máté) ellen fellázítsa a nemeseket.[121] Mindebből világos, hogy Csák Máté kiközösítéséből önmagából semmi különösebb pozitívumot nem írhatunk a tartományúr javára.

[117] Betöréseik: „in vicio infidelitatis succedentes se semper regie maiestati opposuerunt et usque nunc aliis infidelibus et emulis regis sociati et applicati eadem sedicione infidelitatis laborant et sepe eruentes in regalia vastus et incendia committunt et tantas strages et depopulaciones que vix loquela promi possent committere non expavent..." Anjou II. 348. sz.

[118] Hurmuzaki: Documente privitóre la Istoria Românilor I. 2. (Bucuresci, 1890.) 12. sz.

[119] Lándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemről. (A Történettudományi Intézet Értesítője, 1950. okt.—dec.) 124—125. o.

[120] Molnár II. 76—77. o.

[121] „Frater Gentilis... cogitavimus cum magnifico principe domino Karolo Ungarie rege illustri... pacificare regni eius pacis publice turbatores, aut eis in sue iniquitatis duritia persistentibus, contra ipsos, Deo auxiliante, stare cum eodem rege, dictique regni prelatis et populo, ac obfirmare vultum contra implacabiles pestilentie duces, ...Non potest enim a pliis animis absque gemitu cogitari, regnum, quod sub priscis regibus libertatis gloria, nobilitatis decore, sinceritate fidei, opulentia rerum, et iocunda populi frequentia prepollebat, in tantum servitutis miseriam, ignobilitatis iniuriam, et tam grave populorum excidium corruisse. Sane cogitantibus nobis assidue, qualiter in huiusmodi opressorum presidium, quos non minus urgentium ad insueta onera tyrrannorum attrivit impressio, quam olim filios Israel premeret durities Pharaonis, super quibus nos interpellant amara suspiria, foret validis remediis succurrendum; precipue quidem, ut rex ipse debita solii regalis celsitudine potiretur, eiusque subditi excutere grave iugum dominii, et in libertatem possent resurgere filiorum, singulisque status proprii priorque conditio redderetur, menti nostre subiit,..." Vatikáni Magyar Okirattár I. s. 2. k. 82. sz. 384—385. o. Az ehhez tartozó bevezetés CII. oldalán Pór Antal is félreérthetetlenül így értelmezi az oklevél szövegét, már kétértelműen, félreérthetően közli Márki Sándor: Dósa György. (Bp., 1913.) 105—106. o.

Molnár Erik Csák-értékelésével kapcsolatban foglalkoznunk kell még a Csák Mátéval kapcsolatos magyar „hagyomány" kérdésével. Molnár Erik joggal említi fel Csák Máté mellett a vele foglalkozó 19. századi nagy íróinkat.[122] Meg kell azonban vizsgálnunk azt, hogy mi volt az oka és jellege a Csák Mátéval való foglalkozásnak és hogy valóban népi, szociális hagyományról volt-e szó. Véleményem szerint ez a „hagyomány" nem történeti hagyomány volt, csak a Habsburg-ellenes függetlenségi felfogás visszavetítése Csák Máté korába. Ezt mutatja Madách Imre drámája, a „Csák végnapjai" is.[123] Madáchnál tulajdonképpen a korabeli határozati párt felfogásának visszavetítéséről van szó, és az „idegen király" elleni fellépés a Habsburgok ellen irányult. Madáchnál Csák Máté a nemzeti királyságért küzdő hős, és az idegen származású Károly Róbert ellen harcol. Ilyen történelmi formában is hangot adott a maga kora idegen abszolutizmusa elleni felfogásnak.[124] Ehhez még csak azt kell hozzátenni, hogy Csák Máté természetesen nem volt a nemzeti királyság harcosa. Csák ebben az időben a valóságban a cseh Vencel híve volt.

Csák Máté nem mint a nemzeti királyság harcosa, nem is mint az egyház hatalmának elvi ellenfele keveredett harcba Károly Róbert pártjával. Csák Máté már megelőzően egyike volt azoknak a hatalmaskodó tartományuraknak, akik gyengítették a király hatalmát és pusztították az egyház vagyonát, igyekeztek megszerezni, szekularizálni azok birtokait. A feudális társadalomban az ilyen összeütközések szinte állandóak voltak. Az uralkodóosztály csak akkor fogta össze erőit, ha a parasztok osztályharca fenyegette. „Az egyes egyének csak annyiban képeznek osztályt, amennyiben közös harcot kell folytatniok egy másik osztály ellen; egyébként a konkurrenciában ismét ellenségesen állnak szemben egymással."[125]

Mivel azonban a 14. század elején a paraszti osztályharc kiéleződése és a feudális anarchia tombolása közepette világossá vált az uralkodóosztály *zöme* előtt, hogy a feudális rendszer léte a parasztság visszaszorításán, a feudális állam megerősítésén múlik, az uralkodóosztály zöme összefogott a parasztság ellen és szembefordult a jobbágyokat elhurcoló, részben elcsalogató tartományurakkal. A tartományurak elleni harc kiéleződése és Károly Róbert fellépése éppen ezért a feudális uralkodóosztály és a jobbágyparasztság harcának kiéleződésével függ össze. Szükség volt olyan államhatalom kialakulására, amely az ország minden területén, a még a tartományurak kezén lévő földeken is egyformán keresztülviszi a parasztság egyforma súlyú kizsákmányolásának biztosítását, el tud bánni a parasztság erősödő ellenállásával, megakadályozza a parasztság nagy tömegeinek elhurcolását az ország belsejéből a peremterületekre. Elsősorban ezért támogatta a nemesség zöme Károly Róbertnek a királyi hatal-

[122] Molnár II. 77. o.

[123] Dráma öt felvonásban. Madách Imre összes művei (Bp., 1942.) I. k. 365—462. o. Madách ezt 1861. augusztus—szeptemberben fejezte be. u. o. II. k. 1161. o.

[124] Világosan erre mutatnak a következő részek a drámából: „mi a törvényt védjük csupán"; „Féltem, ha más nyelven szól nép s királya, mert mindkettőnek jól gondolt szavát a fordító gazul ferdíti el." „Ha egy lépést letértél a szoros törvény utáról, többé nem találod soha, soha."; „vesszen inkább a magyar neve,... mint gúnyosan mondhassa idegen nép: a magyar karddal kezében békét alkudott" — mondja Csák Máté Madách drámájában, idézett kiadás I. k. 377., 383., 413., 376. oldalak; V. ö. 1861. máj. 28-i képviselőházi beszédével, i. m. II. 686—693. o.

[125] Marx—Engels: A német ideológia. (Bp., 1952.) 40—41. o.

mat megerősítő politikáját. A királyi hatalom fellépett és fokozatosan letörte azokat a tartományurakat, akik nem akarták feladni önállóságukat és ebben támogatta a királyt a kisebb nemesség egyrésze is, amely most elpártolt a tartományuraktól. Példák a tartományuraktól való elpártolásra s a tartományurak megtorlására ilyen familiáris nemesekkel szemben az okleveles anyagban elég nagy számban fordulnak elő.[126] Világos, hogy az ilyen *„megtorlások" áldozatai* elsősorban mindig a feudális ellenfél *jobbágyai* voltak. A király politikája ezért nemcsak az ország egységének helyreállítását, erejének növelését, hanem a termelőerők országos fejlődésének biztosítását is eredményezte és így *haladó jellegű*. Az állam ezen keresztül a gazdasági élet fejlődésére pozitív irányban hatott.

Csák Máté a 13. század végén III. András király híve volt, nádor, pozsonyi ispán, kunok bírája és a király hadvezére. Hatalmi törekvéseire jellemző, hogy egyik vezető familiárisának már ebben az időben tárnokmesteri címe volt.[127] Csák Máté már ebben az időben, amikor még szó sem volt az Anjou-ház trónigénye miatt az egyházzal való szembekerüléséről, arra használta fel a királyi hatalom gyengeségét, hogy a többi széttagolódásra törekvő nagyúrral együtt halásszon a zavarosban és saját birtokának növelésére egyházi birtokokat foglaljon le. Így a Henrikfiakkal és más feudális urakkal együtt különböző északdunántúli urak csoportjában trencséni Csák Máté is résztvett a pannonhalmi apátság birtokállományának pusztításában. A királyi hatalom gyengesége miatt az apátság hiába keresett elégtételt a bíróságnál. Ezért 1297-ben VIII. Bonifác pápa megbízta az esztergomi érseket, hogy ő ítélkezzék a pannonhalmi apátság birtokait pusztító hatalmasok fölött és sujtsa őket egyházi fenyítékkel. Ebből a bíróküldésből kiderül, hogy a feudális anarchia, a hatalmaskodások nemcsak az egyháziaknak, de az ott élő *jobbágyparasztságnak* is súlyos károkat okoztak. Szó van többek között az apátság birtokain lévő falvak lefoglalásáról,[128] az ilyesmi pedig nem mehetett fosztogatás nélkül. Csák Máté a 13. század végén, a 14. század elején a pannonhalmi főapátságnak a Vág völgyében fekvő pozsony- és nyitramegyei birtokait is elfoglalta.[129]

A dunántúli feudális anarchia a forgalomra is károsan hatott, s éppen

[126] Hrussói Lászlót Károly Róberthez való fordulása miatt Csák Máté elfogta, bebörtönözte, kínoztatta, összes birtokait elpusztította és csak 3000 márka fizetése ellenében engedte szabadon (Apponyi okl. I. k. 27. sz.); Csák Máté meg is öletett olyan nemeseket, akik szembefordultak vele és birtokukat elfoglalta. (u. o. 68. sz.); mások menekülni voltak kénytelenek előle (Kammerer E.: Bevezetés a Pécz nemzetség oklevéltárához VI. o.); Csák Máté pusztította egykori tárnokmesterének, Vörös Ábrahámnak birtokait is, aki Károly Róbert mellé állt (u. o. XVII. o.); annak Vörösvár nevű várát leégette, több rokonát megölte (Apponyi okl. I. 25. sz., 26. sz., vö. 28. sz.); Kenéz comes birtokait és javait azért pusztította el Csák Máté, mert megtagadta, hogy familiárisa legyen, (Anjou II. k. 352. sz.); nemesek Csák Mátétól való féltükben nem mertek tiltakozni az ellen, hogy földjüket más nemesek elfoglalták (Fejér VIII. 1. 182. sz.); Hannuspataka sárosmegyei földet Demeter mester idejében (Csák Máté híve) birtokosaiktól erőszakkal elvették (Fejér VIII. 2. 42. sz.); Csák Máté egy nemest elfogott (Anjou I. 408. sz.); trencsénmegyei birtok felét elfoglalta és Bolondóchoz csatolta (Iványi Béla: Trencsén vm. levéltárai. Levéltári Közlemények, 1939. 256. o.); nemeseket ítélet-levél átadására kényszerített, másokat előzött és birtokaikat elfoglalta (Házi: Detrekő. Hadtört. Közl., 1914. 199. o.).

[127] 1296—97. Apponyi okl. I. 19—20. sz.; 1296. Fejér VII. 2. 434. sz.

[128] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság II. 83. sz. okl.

[129] Sörös: Pannonhalmi főapátság II. 146., 150., 151., 153., o.

ezekben az években visszatér a panasz ezen a tájon az *utak veszedelmeiről.*[130]

Csák Máté és társai (köztük testvére Csák) világiak birtokát sem kímélték, s a jobbágyságnak jelentős károkat okoztak. 1300. évből való adat szerint Csák Mátéék és fegyvereseik Radvány birtokról 400 ökröt és tehenet, 16 lovat, 1000 kecskét és juhot, 200 sertést, a lakosság bútorait és házi felszerelését rabolták el, három embert megsebesítettek. Csák Máté testvére további pusztítást művelt.[131]

A Csákok pusztításaikkal már ezidőtájt hírhedtté váltak és utóbb még a Csák Mátéval együtt Vencel-párti István nádor is megbélyegezte Máté testvére, Csák András-korabeli rablásait.[132]

III. András halála után Csák Máté a Vencel-párt egyik vezetője lett. Csák Máté Csehországgal kapcsolatban állt, cseh katonái is voltak,[133] és az ő tartományában terjedtek el különösen a jó cseh ezüstgarasok.[134] Csák Máté Vencel királytól jelentős adományokat kapott. Így Csák Mátének adományozta Vencel király Nyitra megyét, mint oklevélben írja, azért, mert Csák igen jelentős szerepet játszott Magyarország királyává való választásának előkészítésében és Magyarországra a saját barátainak erejével vezette be őt. Segítségével nyerte el Székesfehérváron a koronát is. Ennek fejében a király — utólag — saját akaratából valónak mondja, hogy Csák Máté királyi és királynői várakat, mezővárosokat és birtokokat tart birtokában. Ezen felül adja neki örök birtoklásra 1302-ben Nyitra vármegyét falvaival, mezővárosaival, vámjaival és mezőgazdasági tartozékaival.[135] Ez az adományozás természetesen nem az egész megye területére, hanem csak a még királyi kézen levő várbirtokokra vonatkozott.[136] Csák Máté hasonló indokolással megkapta Venceltől Trencsén vármegyét és várat is.[137] Megszerezte 1302-ben Vencel király adományából Bajmóc várát (Nyitra vm.) is hozzátartozó falvakkal és mezővárosokkal, továbbá földbirtokokkal.[138] Csák Máté ugyanebben az időben mint nádor és Trencsén megye főispánja is szerepel. Csák Máté tehát azt a hatalmát, amelyet III. András idejében alapozott meg, Vencel uralma következtében kiszélesítette. Ezért fordult szembe Károly Róberttel, aki a tartományurak hatalmának felszámolására törekedett. Ebben az időben a feudális pártharcok kiéleződtek, a felvonuló seregek természetesen állandóan pusztították a parasztok gazdaságát. Harcok folytak 1302-ben Buda várban és környékén, feldúlták Fejér megyét.[139] 1304-ben is harcokról és pusztításokról beszél egy egy-

[130] 1297.: „discrimina viarum" Wenzel, A. U. O. V. 113. sz.; 1298.; „viarum discrimina" Hazai Okmt. IV. k. 70. sz.

[131] Wenzel: A. U. O. X. 267. sz.

[132] „Magister Chag filius Petri condam palatini depredator et desolator Regni Hungarie" (1303.) Anjou I. 47. sz.

[133] „Stephanus Bohemus... cum multitudine gentis sue", Anjou II. 105. sz.

[134] V. ö. Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. (Bp., 1916.) 397. o.

[135] Anjou I. 22. sz.

[136] V. ö. Gábor Gyula: A megyei intézmény 60. 189. o.

[137] Fejér VIII. I. k. 26. sz.

[138] Anjou I. k. 23. sz.

[139] Anjou I. 40. sz.

házi ügyekről szóló oklevél.[140] Később a harcok a bajor Ottó trónigényével kapcsolatban továbbfolytak.

Csák Máté hatalma túlélte Vencel és Ottó bukását egyaránt. Várainak némelyike ugyan gazdát cserélt, de a Kárpátok és a Duna vonala között, sőt a Duna vonalán innen is neki és embereinek állandóan kb. 30 vára volt,[141] hadserege olyan erős volt, hogy a királlyal szembe merhetett szállni. Várai őrségén túl állandó (részben csehekből álló) zsoldos katonái[142] voltak és a kisebb nemeseket is bekényszerítette hadseregébe.[143] Magát haláláig nádornak tekintette és tartományának ügyeit önállóan intézte. Valóságos fejedelmi udvara volt,[144] befolyása — mint a nádoroknak általában — kiterjedt a bíráskodásra és a hiteleshelyi eljárásra.[145] Még városi kiváltságról is állított ki oklevelet.[146]

Miután az országgyűlésen Csák Máté képviselője hozzájárult Károly Róbert királlyá választásához, az egyház további lépéseket is tett, hogy ez a hozzájárulás tényleges engedelmességre vezessen. Erre utal az is, hogy 1309-ben a ferencrend Trencsénben tartott közgyűlést, ezen az ország központjától távoleső helyen.[147] Gentile bíboros pedig Nagyszombat városába ment a ferencrendiek kolostorába, hogy Csák Mátéhoz közelebb legyen.[148] Ebben az időben Csák Máté és az egyház viszonya nem volt olyan kiéleződött, mint azelőtt és azután. Ez azt mutatja, hogy Csák pusztán mint birtokszerzésre törekvő földesúr állt szemben a feudális egyházzal. Éppen Nagyszombat vidékéről tudjuk, hogy az esztergomi káptalan tizedszedői ott 1309-ben békében szedték a tizedet, bár ezek a területek Csák Máté

[140] „propter grandissimas guerras regni ungarie" engednek halasztást pápai bírák egyháziak közötti perben. Vasvár-szombathelyi káptalan levéltárából közli Véghelyi Dezső. Századok, 1870. 626. o. 4. sz.

[141] Ablanc, Appony, Bajmóc, Baglyaskő, Balog, Berencs, Bolondóc, Boyoch (Boyoth), Budetin, Cseklész, Dédes, Drégely, Fülek, Garamberzence, Gimes, Gyarmat, Holics, Hollókő, Hricsó, Kaisza, Kékkő, Komárom, Léva, Lietava, Nagytapolcsány, Nyitra, Óvár, Privigye, Sáros, Sirok, Somoskő, Szucsány, Sztahora, Trencsén, Ugróc (Grogh), Visegrád, Visk, Vöröskő, Zöldvár; valószínűleg Csejte, Halusic, Pöstyén, Rahován, Rajec. Csáké volt Morvaországban Vesely.

[142] 1312-ben 1700 zsoldos lándzsását említi a krónika. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery: S. R. H. I.) 487—488. o.

[143] Lásd 1316-os oklevelét, Házi Jenő: Detrekő vára a középkorban. (Hadtörténelmi Közlemények, 1914.) 200—201. o.

[144] 1312-ben a nyitrai káptalan — valószínűleg félelmében — egyenesen fejedelemnek címzi (Magnifico principi). Hazai okit. 174. sz.; az egyik krónika pedig nagyfejedelemnek nevezi (magni principis), Chronicon Monacense. (Szentpétery: SRH II. k. 85. o. — Udvarában tárnokmestere volt: Bogár fia Márton mester 1300. Mon. Strig. II. 515. sz.; 1309. Fejér VIII. 1. 146. sz.; 1310. Mon. Strig. II. 699. sz., 700. sz.

[145] Csák Máté szerepére az igazságszolgáltatásban: Pert elhalaszt a legközelebbi közgyűlésére 1309. Hazai Okmt. I. 76. sz.; tartozást előtte teljesítenek 1310. Botka: Chák M. függelék A.; a nyitrai káptalan hiteleshelyi eljárásában a káptalan embere mellett Csák Máté embere vesz részt 1312. Hazai Oklt. 174. sz.; Csák Máté engedélyével döntőbírák döntenek egy birtokügyben, majd Csák Máté előtt megkötik az ügyletet és erről oklevelet állít ki. 1312. Hazai Oklt. 175. sz.; Csák Máté embere bajvívást dönt el, tolvajokat akasztat, fosztogatások ügyében ítél 1318. Fejér VIII. 2. 58. sz.; nemesek Csák Máté engedélyével osztozkodnak 1319. Házi: Detrekő. (Hadtört. Közl. 1914.) 200. o.; emberölés ügyében kiállított oklevelét említik, 1320. Fejér VIII. 2. 119. sz.

[146] Csák Máté 1307-ben megerősítette a komáromi hospesek szabadságait. Fejér VI. 2. 401—403. o.; Fejér VIII. 1. 119. sz.; Fejér VIII. 6. 11. sz.

[147] Karácsonyi János: A ferencrend története Magyarországon I. 31. o.

[148] U. o. 32—33. o.

várainak hatósugarában feküdtek.[149] A már elfoglalt egyházi birtokokat azonban nem adta vissza. Ezért ellentéte a királlyal, akit az egyházi földesurak támogattak, kezdett nyílttá válni.

1310-ben trencséni Csák Máté és Aba nembeli Omodé nádor, bár utóbbi szintén elismerte királynak Károly Róbertet, elfoglaltak különböző királyi területeket is, így Omodé Lublót, Munkácsot, s elkergette az abaúj- és zemplénmegyei királyi embereket.[150] Károly Róbert 1311-ben az ismét ellenkező Csák Mátét megfosztotta az ország tárnokmesteri méltóságától. Csák Máté ekkor megtámadta a király embereinek birtokait és Váctól egészen a Tiszáig pusztított. Csák Máté serege továbbá egészen Buda kapujáig tört előre és mindenfelé rabolt.[151] Az 1311-i kiközösítéssel kitört a nyílt harc Csák Máté és támogatói, illetve az egyház között is. A tartományúr támadásra indult az egyház további birtokai ellen, elfoglalta a nyitrai egyházmegyében fekvő kolozsi benedekrendi apátságot.[152] Emberei rendszeresen pusztították az esztergomi érseki birtokokat. Ezekre a pusztításokra egyházi panaszok többízben visszatérnek és ebből is megállapítható, hogy Csák Máté támadásai, melyeket a szomszédbirtokos egyházfők ellen intézett, elsősorban a parasztságot sujtották. Az esztergomi érsek 1312-ben a székesfehérvári káptalan előtt elmondott tiltakozásában panaszolta, hogy Csák Máté, továbbá familiárisai és követői a velük határos összes egyházi földeket ellenségesen ellepték, elfoglalták, elpusztították és annyira elnéptelenítették, hogy a lakosságból néhol kevés, a legtöbb helyen senki sem maradt. Sokan elmenekültek, sokan börtönbe kerültek, vagy kivégezték őket. Ez az elnéptelenítés feltehetően összefüggött Csák Máté telepítő politikájával. Hogy itt a jobbágyok elhurcolásáról volt szó, azt mutatja, hogy Csák emberei az épületeket is elvitték. Csák Máté továbbá soha nem hallott adót vetett ki a parasztokra: a nagyobb állatok után 40, a kisebbek után 20, a jobbágyok gyermekei után 4 dénárt követelt. Ebben az oklevélben 13 falu elfoglalásáról, a jobbágyok megvámolásáról is szó esik. A hatalmaskodó Csák Máté-pártiak között szerepel (Záh) Felicián és (Sárói) Bede.[153] A pusztítások parasztellenes jellegét még jobban láthatjuk az érseknek néhány nappal később a veszprémi káptalan előtt tett tiltakozó nyilatkozatából. Itt Csák Máté más híveinek pusztító becsapásairól van szó, amelyek számos falvat annyira sujtottak, hogy ott egyetlen lakos sem maradt. Az egyház jobbágyait kirabolták. Csák Máté fellépése az esztergomi érsekség ellen a *jobbágyi árutermelést* is támadta. Az érsek panasza ugyanis elmondja, hogy vámot vetettek ki az összes jobbágyokra, amikor áruikkal haladnak, holott az érsekség kiváltsága, hogy jobbágyaitól, amikor áruikkal az ország határain belül egyik helyről a másikra mennek, nem lehet vámot szedni.[154] Az érsekség további káraira, amelyek nem a jobbágyságot sujtották, itt nem térünk ki.

1312-ben döntő összecsapásra került sor. Ezek a harcok méreteiknél fogva is a feudális anarchia tetőpontját, de már a királyi hatalom felülkerekedését mutatják. A Csák Máté ellen indított hadjáratról azt jegyezték

[149] Fejér VIII. 1. 152. sz.
[150] Fejér XI. k. Supplementa. 17. sz.
[151] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat. II. k. 82. sz.
[152] Rupp: Magyarország helyrajzi története, I. 2. rész, 609. o.
[153] Mon. Strig. II. 738. sz.
[154] U. o. 741. sz.

fel, hogy a hadjárat döntő csatája olyan véres volt, amilyen a tatárjárástól kezdve Magyarországon nem volt.[155] Károly Róbert Csák tartományát nem annak legerősebb pontján, hanem északkeleti részén támadta, ahol Csák Máté ereje a leggyengébb volt. Károly Róbert — bár már jelentős erők álltak háta mögött — nem mert támadást intézni Csák erődrendszerének központja ellen. Csák Máté pártja ebben az időben Sáros várát is elfoglalta,[156] és éppen Sáros megyében indult meg a hadjárat. A hadjárat előzménye Csák szövetségeseinek, Omodé nádor fiainak a kassai polgárokkal való összeütközése. Az Omodékkal a kassaiak piacuk zaklatása miatt is ellentétben álltak.[157] A nádor 1311-ben Kassán utcai harc áldozata lett. Fiai fellázadtak Károly Róbert ellen és Csák Máté támogatásával ellent akartak állni a királynak. A lázadók kirabolták és pusztították Sárospatak mezővárost.[158] A rozgonyi csata (1312) azonban megtörte az Omodéfiak erejét és Csák Mátét elvágta szövetségeseitől. A maga területén azonban hatalma még érintetlen maradt. Oklevelek azt mutatják, hogy legalább is a király pártjának szemében Csák Máté volt az Omodéfiak lázadásának főszereplője és kezdeményezője.[159] A csata után az Abák birtokait a király lefoglalta és hosszú időn keresztül magának tartotta meg.[160] Károly Róbert pártjának győzelmét lehetővé tette az, hogy sikerült megosztania a tartományurakat és a felvidéki urak elleni harcban a tiszántúli tartományurat Kopasz nádort és Petenye fia Pétert 1312-ben még a király oldalán találjuk.[161]

A király győzelmében igen nagy szerepük volt a király mellett álló különböző *városi és városiasodó elemeknek is.* A tartományurak a polgárság fejlődését, a forgalom biztonságát gátolták, ezért a polgárságot érdekei a király pártja mellé állították. A rozgonyi csata körülményei Magyarországon is mutatják, hogy „mindenütt — városban és falun egyaránt — megsokasodtak a lakosságban azok az elemek, akik mindenekelőtt azt követelték, hogy szűnjön meg az örökös, esztelen háborúskodás, a hűbérurak viszálya, amely állandóvá tette a belső háborút, még akkor is, amikor külső ellenség volt az országban, szűnjön meg a szakadatlan, teljesen céltalan pusztítás állapota... Ezek az elemek önmagukban még túl gyengék voltak ahhoz, hogy akaratukat keresztülvigyék, de erős támaszt találtak az egész feudális rend betetőzésében — a királyságban."[162] A rozgonyi csatában szereplő Károly Róbert-párti polgári vagy polgárosodó elemek jelentőségéről természetesen különösen a hozzájuk közelálló krónikák beszélnek, de az okleveles anyag is. Mindebből megtudjuk, hogy a csata döntő pillanatában a szepesi szászok nagy szerepet játszottak abban, hogy a király győzhetett. A csatában a szepesi szászok nemcsak lovas, hanem

[155] Chronicon, quod conservatur in monte S. Georgii. (E. Szentpétery: Script. Rer. Hung. II.) 284. o.

[156] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV (Szentpétery: S. R. H. I.) 487. o.; Anjou I. 401. sz.

[157] Fejér VIII. 1. 192. sz.

[158] Zichy I. 260. sz.; Fejér VIII. 1. 219. sz.

[159] Már 1312-ben Fejér VIII. 5. 40., 41. sz., Anjou I. 245. sz.; gyakorivá ez a szemlélet azonban csak később vált Anjou II. 96. sz.; Anjou V. 196. sz.; Sztáray cs. oklt. I. 34. sz., Zichy I. 198. sz.; I. 260. sz.; II. 19. sz.; Fejér VIII. 2. 295. sz.

[160] Anjou V. 196. sz. — Egy hívük abaújmegyei birtokának elkobzása. Anjou II. 96. sz.

[161] Sztáray I. 34. sz.; Zichy II. 3. sz.

[162] Engels: A feudalizmus hanyatlásáról 144—145. o.

*gyalogos* erővel is vettek részt.[163] A szepesi gyalogosok a szász polgári elemet képviselték, amit az bizonyít, hogy Károly Róbert szepesi adománylevelei közül a gyalogosok szerepét egy korai, már 1312-ből való oklevél említi, amelyet a rozgonyi csatában Károly Róbert oldalán elesett Jordán (először Vencel hívei) testvére, István szepesi szász ispán kapott. István jellemző módon nemcsak földbirtokot, hanem az Iglón réz- és egyéb ércekből befolyó királyi urburának negyedét kérte jutalmul.[164] A rozgonyi csata eldöntésében a kassai polgárok is jelentős szerepet játszottak, akik oldalba támadták a tartományurak seregét.[165] A kassai polgárok mellett kifejezetten említik a lőcsei polgárok szerepét is.[166]

A rozgonyi csata után Csák Máté tartományát északkelet felől fokozatosan kerítette be a király pártja. Igy pl. Zólyom megyében már 1312-ben Károly Róbert-párti ispán szerepel, Dancs.[167] A király hatalmának megerősítésére és a parasztság elnyomásának biztosítására Dancs 1314-ben a zólyommegyei Lipcsén ferencrendi kolostort épített újjá.[168]

Csák Máté a rozgonyi csata után is megtartotta birtokainak zömét és mint nádor közgyűlést (kongregációt) is hívott össze.[169] Az esztergomi érsekkel továbbra sem volt hajlandó egyezkedni és nem fizette meg a követelt kártérítést. Csák erejére jellemző, hogy ilyen körülmények között eredményesen harcolt a cseh király betörése ellen. (1315 június.) A cseh király Csák Morvaországba intézett betöréseit meg akarta bosszulni és sereget indított Csák Máté ellen. Károly Róbert, aki nyilván azt várta, hogy ettől a harctól Csák Máté meggyengül, nem segítette Csák Mátét a cseh király ellen, bár Csák segítséget kért tőle. Csák annyit igért meg, hogy küldöttei útján a cseh királyt békére igyekszik bírni.[170] Ugyanakkor a cseh királyt Károly Róbert azzal hitegette, hogy Csák Máté ellen segíteni fogja. Károly Róbert tehát ilyen belső kölcsönös igéretekkel egymás ellen játszotta ki külső és belső ellenfeleit, ami a királyi hatalom megerősítését szolgálta. A cseh király nagy serege visszafoglalta Csáktól az elfoglalt morva helységeket, majd benyomult Csák területére. Csák hadserege keményen ellenállt és nyílzáporral kényszerítette a cseheket elvonulásra. Cseh ellentámadás után a harcoló felek Csák javaslatára békét kötöttek.[171] A támadó csehekkel szemben a felvidéki lakosság úgy látszik Csák Mátét támogatta, mert a cseh király a hadjárat során kénytelen volt

[163] Joachim Leibitzer krónikája (Wagner: Antalecta Scepusii II. k.) 47. o.; Chronicon, quod conservatur in monte S. Georgii. (Szentpétery: SRH. II. k.) 284. o.; Chronicon Henrici de Mügeln (u. o.) 216—217. o.; Hain Gáspár Lőcsei krónikája I. k. (Lőcse, 1910.) 12. o.

[164] Fejér VIII. 5. 40. sz.

[165] Ifj. Reiszig Ede: Róbert Károly és a János lovag-rend. (Századok, 1903) 527. o.; a kassaiak királyhűségét kiemeli Károly Róbert 1321. évi Kassa javára adott kiváltságlevele is. Thallóczy Lajos: A Kamara Haszna (Lucrum Camerae) története. (Bp., 1879.) I. sz. okl.;

[166] Hain Gáspár Lőcsei krónikája 12. o.

[167] 1312-től 1324-ig főispán; Wertner: Adalékok. Történeti Tár 1907. 353. o.

[168] Karácsonyi J.: Ferencrend tört. I. k. 196. o.

[169] 1314-ben O. L. Pinnyei-vétel 10. sz. Sz. Gy.

[170] Chronicon Benessii Krabice de Waitmile. (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae IV. k. Pragae, 1779.) 24. o.

[171] Chronicon Aulae regiae (Gombos: Catalogus Fontium I. k. Bp. 1937.) 502—503. o.

élelmiszereket is Brnoból szállíttatni.[172] Károly Róbert ebben az évben eljárt Csák Máté különböző hívei ellen, többek között Záh Felicián birtokait is a saját nádorának adományozta.[173] Sáros megyében is 1315-ben megszilárdult Károly Róbert pártja és a király híve, Mikcs lett a főispán és sárosi várnagy.[174] Már 1316-ban a király átad az eperjesi polgároknak egy nemestől visszavett földet.[175] Károly Róbert a bártfaiaknak is juttatott földet.[176]

Szepes megyében hasonlóképpen a király közeli híve, az Apuliából jött olasz Drugeth Fülöp lett főispán és szepesi várnagy 1316-ban, aki később nagy hivatalokra emelkedett.[177]

Csák Máté, mint nádor 1316-ban is okleveleket adott ki.[178] Egyik oklevelében a befolyása alatt álló területeket, mint territóriumot, vagy dominiumot említi.[179] Ugyanabban az évben Körtvélyes falut officiálisának és a falu bírájának (rector villae), Miklósnak adta át, a jogokkal és jövedelmekkel.[180] Többi oklevelei is a tartományban lévő ügyekkel foglalkoznak. Az egyháztól elfoglalt birtokokat szilárdan kezében tartotta. Erről még 1317-ben is panaszkodik a pannonhalmi apátság, amikor Csák Máté vad zsarnokságát emlegeti Ujhely, Szerdahely, Patvarics, Lubo, Debrete nyitramegyei, valamint Diáki, Sztara, Palata és tartozékaik pozsonymegyei községekkel kapcsolatban, amelyek Csák kezén vannak.[181] Visegrád vára legkésőbb 1316-ban Károly Róbert kezébe került. Ez év nyarán Károly Róbert már innen állított ki oklevelet.[182]

1317-ben a király pártja visszafoglalta Csák Mátétól Komáromot.[183] A nyitrai püspök magát ekkor, mint Nyitra vármegye örökös főispánját tünteti fel,[184] a valóságban azonban Nyitra megyében még Csák Máté volt az úr. Viszont legkésőbb ebben az évben Csák Máté területétől keletre Károly Róbert már kiépítette összeköttetését Lengyelországgal, amennyiben a Lengyelország szélén lévő palocsai vár már a király hívének, Drugeth Fülöpnek a kezén volt, aki azt Sáros várának ostromában és más hadjáratban véghezvitt hősiességéért kapta.[185] Csák Máté hatalma azon-

[172] B. Bretholz: Geschichte der Stadt Brünn. I. B. (Brünn, 1911) 97. o.
[173] Anjou I. 349. sz.
[174] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907) 49. o. — A rozgonyi csata után Károly Róbert hatalma még mindig nem volt szilárd ezen a vidéken: Tarkői Henrik sárosi ispán és toboli várnagy 1314-ben még Károly Róbert híve, de már 1315-ben leváltották, mert egy várát a király seregei előtt bezárta, harcba keveredett a királlyal. Fejér VIII. 1. 304. sz.; Wertner Mór i. m. 49. o.; Berzeviczy Edmund: A Tarkőiek hatalmi törekvései Sárosban a XIV., XV. és XVI. század folyamán. (Századok, 1894.) 423. o.
[175] Iványi: Eperjes lt. 12. sz.
[176] V. ö. Iványi: Bártfa lt. I. k. 9. sz.
[177] Wertner: i. m. 64., 333. o.
[178] O. L. Pinnyei-vétel 11—15. Sz. Gy.
[179] „in teritorio nostro seu dominio . . .” O. L. Pinnyei-vétel, 14. sz. Sz. Gy.
[180] Sándor-Metternich csl. lt. A f. 3. nr. 5. d. Má. E.
[181] „. . . propter tempus impacatum et sevam tiranidem magistri Mathei claudi de Trinchinio” nem tudják kezükben tartani a birtokokat. 1317. jún. 24-i oklevél átírva 1400., Sörös Pongrác: Pannonhalmi főapátság II. 235. sz.
[182] Anjou I. 105. sz. 361. sz. Jutalmazás Visegrád ostromában részvétel miatt 1317-ben. Fejér VIII. 2. 21. sz.
[183] Ez év szeptember 30-án a király emberei még csak Komárom vára közelében álltak, november 3-án már Komáromban. Apponyi I. k. 26. sz. Anjou, I. 400. sz.
[184] Apponyi id. oklevél.
[185] Anjou I. 401. sz.

ban még a következő években sem szűkült össze a Felvidék nyugati megyéire. A barsmegyei Léva vára szilárdan kezén volt. Csák 1318-ban is oklevelet adott ki, amelyben lévai várnagyát, Gyulát, az oldalán szerzett érdemeiért birtokkal adományozta meg.[186]

Csák Máténak a nyitrai püspökséggel történt összeütközése fényt vet Csák Máté politikájára a nyitrai püspökkel szemben, egyben a parasztsággal kapcsolatos politikájára is. Csák Mátét számos emberével együtt 1318-ban a nyitrai püspökség kifosztása és *népeinek pusztítása miatt* a püspök kiközösítette. Természetesen a püspök sem a parasztok sérelmei miatt nyúlt ehhez az eszközhöz.[187] A küzdelmek méreteire jellemző, hogy ezekben a harcokban Csák Máté felégette egyik fő ellenfele, a nyitrai püspök egyházát. Erre utalnak az ott őrzött oklevelek elpusztulásáról szóló források.[188] Csák Máté korábbi szerepéből láthattuk már, hogy azoknak a feudális világi uraknak a sorában volt már a századfordulón is, akiknek fájt a foguk az egyházi birtokok és tizedek megszerzésére. Csák Máté emellett a pápaságot képviselő szerzetesrendekkel egyáltalán nem állott hadilábon. 1318-ban is arról van szó, hogy a nyitrai püspökkel, mint szomszéd birtokossal tűzött össze. Ugyanakkor kiközösített híveinek sorában még bencés apátot is találunk.[189]

Az okok, amelyek Csák Mátét a nyitrai püspökkel szembeállították, a jobbágyok házastul elhurcolása a püspök birtokáról, amit Csák Máté a költözési szabadságra hivatkozva gyakorolt és az egyházi tized szedésének tilalma.[190] Csák Máté akkor, amikor ilyen éles érdekellentétben állott az egyik egyházi úrral, mégis — nyilván fegyveresei kíséretében — ugyanakkor meg mert jelenni az esztergomi keresztesek konventjénél és ott lévai várnagyának tett adományát megerősítette.[191]

A tartományúrnak az egyházzal való harcát az egyházi földbirtokon a lakosság kegyetlen pusztítása kísérte: így a nyitrai püspök kiközösítő oklevele fényt derít arra, hogyan bántak el Csák Máté csapatai a püspök jobbágyaival. A nyitrai püspök kiközösítő intézkedéséről szóló oklevél részletesen kifejti az 1317-es tiltakozásban már röviden említett panaszát, hogy Csák Máté embere a püspök birtokait rabolja. A kiközösítésben felsorolják, hogy Csák Máté emberei több falut felégettek, jobbágyokat megöltek, learatták a parasztok vetését, lekaszáltatták rétjeiket, az egyház jobbágyait a maguk állatállományának legeltetésére, baromfi- és sertéshízlalásra kényszerítették, rókabőrök követelésével vadásztattak velük. Favágó robotra is hajtották őket. A jobbágyoknak kerítéseket kellett készíteniök a körülzárt vadaskertek számára, zabot adni és makkot gyüjteni a

[186] Anjou I. 439. sz.

[187] Fejér VIII. 2. 58. sz.

[188] A nyitrai püspökséggel való összetűzés és Csák Máté ottani pusztítása jóval a rozgonyi csata után történhetett. A nyitrai egyház 1316-ban aligha éghetett még le, mert ez évben a nyitrai káptalan okleveleket ad ki. Hazai Oklt. 178., 180. sz. Csák Máté embere, Kacsics Simon mester ellen, aki a várat elfoglalta és Csák Máténak átadta, a székesegyházat felégette és lerombolta, a nyitrai püspök több főpap előtt 1317 szept. 4-én tiltakozik. Fejér VIII. 2. 31. sz. — Utalások a pusztulásra: 1322 Anjou II. 12. sz., 37. sz., 1323: Anjou II. 76. sz.

[189] István szkalkai apátot. Rupp i. m. I. 2. r. 625. o.; Sörös Pongrác: Az elenyészett bencés apátságok. (Bp., 1912) 417. o.

[190] Az ilyen nemesi magatartás nemcsak Csák Máténál fordult elő.

[191] Botka: Chák, függelék, B. oklevél.

vadállomány részére. Az egyház jobbágyait várépítő robotra is elvitték: Trencsén és Tapolcsány erődítésére, földmunkákat végeztek, követ és gerendát hordtak, bástyákat, vízvezetőket és víztartókat építettek. Csák katonasága számára ostromgépeket és élelmiszereket kellett szállítaniok. Erre férfiakat, nőket egyaránt elvittek, 14—16 napra. Mindennek következtében a püspökség jobbágyai elszöktek, esetleg áttelepültek Csák Máté birtokaira a kedvezmények reményében, úgyhogy az egyház Nyitra melletti 70 jobbágyából mindössze 30 maradt a helyén. Hasonlóképpen — mint egy 1324-es birtokelkobzó oklevélből látszik — Nógrád megyében is a parasztság szörnyű pusztítása kísérte a király világi és egyházi hívei elleni harcot. Kegyetlenkedések, erőszakoskodások kísérték a javak pusztítását.[192]

Károly Róbert hatalma azonban közben az egész országban megerősödött és Csák Máté tartományát mind erősebben fenyegette. Csák Máté életében azonban a király nem tudta felszámolni tartományának erős magvát. Ennek oka nem utolsósorban az volt, hogy Csák Máté tartományában erős telepítő tevékenységet folytatott és a parasztságnak juttatott átmeneti telepítési kedvezményekkel megerősítette területének gazdasági erejét is. Igy nevéhez is fűződnek a híres *lehoták,* ahol szláv mintára enyhébben szabták meg a jobbágyok pénz- és robotterheit, mint az ország belterületein voltak. A nyitrai püspök kiközösítő oklevele szerint a lehoták újonnan összegyüjtött falvak. Ezekből Csák Máté nem engedett tizedet szedetni, és általában kivonta az egyházi hierarchia alól. Ez persze nem jelentette a valással való szembefordulást, hiszen maga is fel tudta használni a vallási ideológiát a kizsákmányolás alátámasztására. Ezért megengedte, hogy az új falvakban a lakosság építsen kápolnákat, és oda tetszése szerinti papokat állított, csak a nyitrai püspökség papjainak nem engedte meg, hogy ellenőrizzék ezeket a kápolnákat.[193] Csák Máté embere, Bogárfia Márton a pozsonyi káptalan Deáki nevű birtokát foglalta el és Körmösd névre változtatva át, benépesítette.[194] A telepítés általában összefüggésben állhatott a lakosságnak máshonnan való elhurcolásával, vagy szétzavarásával. Igy Károly Róbert 1326-ban oklevelet adva ki Zólyom város javára, amely a Károly Róbert-ellenes párttól üldözéseket szenvedett, megemlíti, hogy a város végén a Garam mellett fekvő királyi kondicionárius földek lakosait Csák Máté megfutamította, szétszélesztette és így e földek lakatlanná váltak.[195] Viszont az is előfordult, hogy királyi birtokon élő parasztok kihasználva a feudális anarchiát, maguk is földeket szereztek. Igy a hídvégi királyi népek Csák Máté óta birtokolták a sági prépost Olvártelek földjét.[196] További kutatás feladata kideríteni, hogy Csák Mátéra, vagy melyik szövetségesére vonatkozik az esztergomi érsek és nyitrai püspök 1317. évi oklevélben említett, zavarosan fogalmazott adat, hogy nemesi birtokot foglaló „hűtlenek" a birtokot földműveseknek

[192] Csák Máté híveinek csapata „infinitas in regno nostro commisit vastitates, mares et feminas, pueros et puellas, presertim viduas et virgines dehonestando crudeliter denudando et impie iugulando" Anjou II. 120. sz.

[193] Fejér VIII. 2. 58. sz.

[194] Pozsonyi kápt. M. lt. Capsa R. f. 2. nr. 46., Má. E.

[195] Fejér VIII. 6. 92. sz.

[196] Fejér IX. 3. 45. sz.

adták bérbe.[197] 1320-ból maradt fenn a Szilézia határszélén telepített Hosszúmező nevű lehota kedvezményeiről szóló oklevél. Ide Csák befogadott bármilyen állapotú (cujuscunque conditionis) jövevényt és telket juttatott neki. Ez az oklevél a zsolnai joghoz hasonló kedvezményeket ad a falu bírájának.[198] Természetesen ez az oklevél azt is megvilágítja, hogy a kedvezmények a telepítéssel kapcsolatban elsősorban *nem a parasztoknak,* hanem a falusi bíráknak jutottak és így Csák Máté sem volt telepítések tekintetében valami kivétel a többi telepítő feudális úr között.

Csák Máté 1321 március 18-án meghalt.[199] 1321 május 3-án a veszprémi káptalan oklevele, amely a pannonhalmi apátság Csák kezén lévő földjeiről beszél, már Csák halálát említi.[200] Május 8-án pedig a zalavári konvent előtt ismételten megemlékezik a pannonhalmi apátság megbízottja olyan vágvölgyi falvakról, amelyeket Csák Máté halála után vissza készültek szerezni.[201] Csák Máté halála után a király hadvezére, a Gutkeled nemzetségbeli Miklós mester hadat indított Csák Máté tartományának („tenuta") teljes felszámolására. Serege elfoglalta Appony, Grogh (Ugróc), Privigye és Bajmóc várakat, mire a további várnagyok, nem bízva ellenállásuk sikerében, a király mellé álltak át.[202] A pannonhalmi apátság azonban még Csák Máté halála után sem láthatta rögtön biztosítva földjeinek visszanyerését,[203] mert Csák seregeinek maradványai rokona, Cseh István vezetésével tovább harcoltak. Még komoly harcok folytak le Trencsén vára alatt, amelyekben a vár védői nyilakkal jelentős veszteségeket okoztak a király embereinek.[204] Úgy látszik, hogy ezzel a hadsereggel Károly Róbertnek meg kellett egyeznie és Csák Máté hívei közül többen át tudták menteni magukat. Talán erre utal egy, a Csák Máté rokonával azonos nevű személy későbbi barsmegyei szereplése, tudniillik, hogy 1351-ben egy Cseh István (Stephanus dictus Cheh) bizonyos birtokok Csák Máté ideje óta (tempore Mathei) történő birtoklására hivatkozik és más helybeli nemesek is Csák Máté idejét, Károly Róbert uralma előzményének tekintették.[205] Hasonlóképpen el kellett fogadni a királynak Csák Máté lévai várnagya, Gyula átállását is.[206] Károly Róbert ugyan a lévai várnagyságot elvette Gyulától és Becsei Imrének adta,[207]

[197] „Est sic qui hactenus infideles sui easdem possedissent, possessionem eorum aliis locavit agricolis". A Pécz nemzetség Apponyi ágának oklevelei I. k. 26. sz. (Javítva az Apponyi cs. hőgyészi lt. No. 507. eredeti alapján. Sz. Gy.)

[198] Zsilinszky Mihály közlése, Századok, 1872. 43—45. o.; V. ö. Botka Chák 22. o.

[199] Botka Tivadar: Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja (Századok 1872.) 190—193. o.

[200] 1400-as átiratban. Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története II. 235. sz.

[201] U. o. 100. sz.

[202] 1323. évi oklevél. Smičiklas IX. 100. sz.

[203] Még május 3-án is a pannonhalmi apátság alkalmas időre várt, Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története, II. 235. sz.

[204] . . .castrum Thyrinchin nominatum per Stephanum Boemum consobrinum eiusdem (t. i. Csák Máté) contra nostram maiestatem rebelliter detineretur". Smičiklas IX. 94. sz.: Trencsén ostromára még Anjou II. 78. sz. 294. sz. Fejér VIII. 2. 156. sz. VIII. 3. 73. sz. Zichy I. 250. 283. sz.

[205] Botka: Chák M., függelék E.

[206] Léva 1321. július 6. még nem esett el, a király még csak alatta volt, Fejér VIII. 6. 59. sz.; 1321. szeptember 11-én a király már Léván ad ki oklevelet, tehát megszerezte. Hazai Okmt. III. 56. sz.

[207] V. ö. Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 195. o.

aki már korábban is a király oldalán szerzett elkobzott birtokokat.[208] Gyula viszont maga is több birtokot kapott Károly Róberttől. Így már 1321-ben megkapta a hontmegyei Bakabányát és környékét.[209] 1323-ban Bars megyében kapott birtokot már mint a király híve, szolgálatáért.[210] Nyilvánvaló tehát, hogy a lévai várat is csak engedmények igérete ellenében adták fel a királynak. Egyelőre átmentette magát Csák dúló hívei közül Záh Felicián is, aki 1326-ban a nyitramegyei Sempte várnagya volt még.[211] És 1327-ben is szerepel egy perben.[212] Átmenti magát Sárói Bede is, aki Csák oldalán elvette egy Anjou-párti úr familiárisának barsmegyei birtokát,[213] sőt az esztergomi érsekség birtokainak egyik legnagyobb pusztítója volt, s aki 1321-től hrussói várnagy lett.[214]

Csák Máté egykori tartományának legnagyobb része azonban a király és közeli híveinek kezére jutott. Trencsén megye főispánja, Aba nemzetségbeli Nekcsei Demeter, Károly Róbert tárnokmestere lett.[215] Nyitra és Árva megye főispánja a Csanád nembeli Lambert, Károly országbírája,[216] Gömör megye főispánja, a már említett Drugeth Fülöp,[217] Komárom vármegye főispánja Gutkeled nembeli Miklós lett, aki felszámolta Csák tartományát.[218] Csák számos hívének birtokait elkobozták és ezekből a birtokokból a király hívei részesültek.[219] illetve a Csák Mátéval szembenálló nemesek visszakapták elvesztett birtokaikat.[220]

Csák Máté mellett Károly Róbert fokozatosan számolta fel a többi ellenálló tartományurat. Így Csák nembeli Csák fia Jánostól, aki 1311—1313. Károly országbírája volt,[221] de Csák Mátéval szövetkezett, pest-, szolnok-, hont-, nógrád- és mosonmegyei birtokait, várát és vámjait elkobozta. [222]

Az Abákkal már Csák Máté bukása előtt leszámolt a király. Az Aba-nemzetség és az Aba nembeli Omodék a 14. század kezdetén hatalmas földesurak voltak, akik közül nádor, Abaúj megye, Szepes megye főispánjai kerültek ki.[223] Az Abák is folytattak telepítő tevékenységet, hogy tartományukat erősítsék.[224] A rozgonyi csatában Károly Róbert felszámolta ezt

[208] 1318-ban Anjou I. 436. sz.

[209] Anjou I. 566. sz.

[210] Anjou II. 84. sz. — A család (Tapolcsányi, Kistapolcsányi) tovább virágzott az Anjouk híveként, Gyula 1324-ben birtokairól rendelkezett, Anjou II. 113. sz.; fiai és rokonai 1338, Anjou III. 330. sz.; 1357, Anjou VI. 390. sz.; v. ö. ifj. Reiszig Ede: Bars vármegye nemes családai. (Borovszky Samu szerk.: Bars vármegye, Bp. é. n., 1903.) 550. o.; Botka T.: Adalékok a visegrádi monostor történetéhez. (Századok, 1874.) 239. o.

[211] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 331. o.

[212] Anjou II. 300. sz.

[213] Anjou I. 400. sz.

[214] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 190. o.; fia 1351-ben a hontmegyei közgyűlésen szerepel Anjou V. 283. sz.

[215] Wertner: Adalékok (T. Tár. 1907.) 171. o.

[216] Wertner: Adalékok (u. o.) 31., 588. o.

[217] Wertner: Adalékok (u. o.) 7—8. o.

[218] Wertner: Adalékok: 16. o.

[219] Pl. 1323. Apród István az abaujmegyei Garadnát, Anjou II. 57. sz.; Szécsényi Tamás erdélyi vajda 1324-ben nógrádmegyei várakat kapott, Fejér VIII/2. 237. sz.

[220] Pl. Miklai András Trencsén megyében, Anjou III. 2. sz.

[221] Wertner: Adalékok, (T. Tár, 1907.) 33. o.

[222] B. Szabó, Pest megye, 197, 302. sz.; Anjou II. 105. sz.

[223] Wertner: Adalékok (T. Tár. 1906.) 585. (1907.) 26. 64. o.

[224] Fügedi Erik: Nyitra megye betelepülése. (Századok. 1938.) 300—301. o., Ocskay cs. lt. 15. sz. 1310. évből, Sz. Gy.

a tartományúri családot is és a nemzetség legtöbb tagjának birtokát fokozatosan elkobozta, illetve híveinek osztotta szét.[225]

Az Abák után került sor a tiszántúli tartományúr, Borsa Kopasz leverésére. Ez 1304-től kezdve szerepelt[226] és utóbb nádor, a kunok bírája, Szatmár megye és Zaránd megye főispánja volt.[227] Csak Bihar megyében több vára volt. (Adorján, Keresszeg, Sólyomkővár.)[228] Kopasz is kegyetlenül bánt el a nála kisebb megyei birtokosokkal, pl. a Báthoriakkal,[229] továbbá a harcban elfogott Károly-párti Kenéz várnaggyal — ezt saját vára körül lófarkon hurcoltatta és más kegyetlen módon kínozták,[230] — továbbá Péter fia Druggal, Miklós fia Jánossal, akinek várát felgyujtotta viszályuk során.[231] A váradi egyházzal Kopasz jó viszonyt tartott, ő állította fel és adományozta meg a Szt. Vince-oltárt.[232] A Károly Róberttel szembenállók ezen a vidéken éppen úgy *nem voltak parasztvédők,* mint Csák Máté sem. A Károly-ellenes Irineus fia István fiai szatmármegyei birtokosok fosztogattak, romboltak, gyujtogattak és sok jobbágyot megöltek.[233] Kopasz mint tartományúr egy ideig Károly Róbert oldalán állt, de amikor sor került a királyi hatalom megszilárdítására, testvérével felkelt a király ellen (1316), azonban vereséget szenvedett szövetségeseivel együtt a Debrecen melletti csatában. Ebben a csatában az egyik oldalon a lázadó tartományúr és pártütő hívei, pl. Mojus fia Mojus, továbbá a kun Aydud „megszámlálhatatlan sereggel" (infidelium innumerabilis exercitus) küzdöttek.[234] Vele szemben ott harcoltak Debreceni Dózsa, Kenéz,[235] a Báthoriak,[236] továbbá a *debreceni lakosság.* Tekintettel arra, hogy az előbb idézett oklevélből világosan látszik, hogy a döntő csata Debrecen mellett zajlott le és Debrecen 1360-ból származó kiváltságlevele is azt említi, hogy Debrecen lakosai vérük omlásával küzdöttek Károly Róbert ellenségei ellen, ez világossá teszi, hogy a debreceni csatában a mezővárosi lakosságnak is szerepe volt, így sikerülhetett a nagyszámú ellenségen győzelmeskedni.[237] Ezután Károly Róbert uralmának tiszántúli támasza Debreceni Dózsa, Szabolcs, Szolnok, Szatmár és Bihar megye itteni földbirtokos főispánja, többszörösen

[225] Pl. Anjou I. 516. sz., a hevesmegyei Gyanda-birtok eladományozása. — V. ö. a nemzetségre általában Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. (Bp., 1900.) 27. s. köv. o.

[226] Wertner: Adalékok. (T. Tár, 1906.) 599. o.

[227] Wertner: Adalékok. (T. Tár, 1907.) 26—27., 21., 60., 350. o.

[228] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai, 71. o. jegyzet.

[229] F. VIII. 3. 173. sz.

[230] „ipsum equi caude alligarunt et sic eum per circuitum dicti castri miserabiliter trahi et laniari facientes aliisque gravium penarum generibus immisericorditer cruciantes pedes eius cutibus suis seu carnifices scoriarunt." Anjou II. 352. sz.

[231] A. I. 200. sz.

[232] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 71. o.

[233] A. I. 410. sz.

[234] A. II. 352. sz.

[235] U. o.

[236] F. VIII. 3. 173. sz.

[237] 1360. Lajos király felsorolja a debreceniek érdemeit, köztük „Quod nos consideratis fidelium seruitiorum meritis civium et hospitum ciuitatis Debrecen et vniuersorum hominum de eiusdem pertinentiis ac districtibus, quae iidem olim Carolo regi genitori nostro charissime, felicis recordationis, contra eiusdem genitoris nostri infideles ac hostes, non modica eorum sanguinis effusione... exhibuerunt" Fejér IX/3. 119. sz.

más megyében is királyi kiküldött bíró, erdélyi vajda, majd nádor lett.[238] Kopasz pártja Adorján vára alatt is csatát vesztett.[239]. A király hatalmának megszilárdítása természetesen ezen a területen is kettős hatású volt a parasztságra nézve. Nemcsak a biztonság bizonyos fokú helyreállítását jelentette, de jelentette az államhatalom feudális osztálycéljának keresztülvitelét ezen a területen is. Igy az úri földet foglaló falusi nép ellen felléptnek 1317-ben a debreceni közgyűlésen,[240] 1319-ben Debrecenben ugyanilyen osztálycélból minorita kolostort alapított a király.[241] Debreceni Dózsa pedig templomot építtetett Debrecenben.[242] Hamarosan megjelentek a domonkosrendiek is.[243]

Az Északkeleti Felvidéken Petenye fia Péter (az irodalomban Pető néven is szerepel) Zemplén és Ung[244] megye főispánja szállott szembe Károly uralmával és az 1310-es évek végén fellázadt a király ellen. Már előzőleg is a Kopasz-féle lázadás idején Károly ellenségeivel működött együtt. A halicsi orosz fejedelem segítségét is kérte.[245] Ebben a felkelésben feltehetően résztvettek a vallási különállásukban fenyegetett[246] Kárpáton inneni oroszok is. Petenye fia Péter, lázadása elbukott, várai elestek[247] és az Ákos nembeli Mikcs, aki ellen Péter hadakozott, lett Zemplén megye főispánja.[248] A király elfoglalta a többi lázadók, sőt a gyanusítottak várait, birtokait is.[249] A Petenye fia Péter-féle felkelés idején támadt zavarokat pedig a parasztság arra használta fel, hogy nagy területeken megtagadja a tizedfizetést az egri egyháznak. 1323-ban Fülöp nádor a király megbízásából több, az egri egyházmegye területéhez tartozó vármegyének ad utasítást, hogy az egri egyházat támogassák bor-, gyümölcs-, bárány-, kecske-, stb. tizedek beszedésénél, a tizedet a vármegye hajtsa be és utalja át a püspöki és káptalani tizedszedőknek. Ilyen intézkedés ment Abaúj, Bereg, Borsod, Szolnok, Ung, Zaránd, Zemplén és Heves megyéknek.[250]

Ekkorra már Erdélyben is sikerült felszámolni Kán László vajda tartományát és letörni fiai híveinek lázadását. Ez az országnak ebben a részében is elősegítette a feudális rend keretein belül a termelőerők fejlődését és megszüntette az előtte Erdélyben fennállott, a forgalmat veszélyeztető

[238] Pl. Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 27., 57., 176., 61., (1906) 606. o. Kállay lt. I. 111., 115., 117., 136. sz. Anjou I. 392, 414, 497, 498. sz.

[239] Adorján várának ostromáról szól Apponyi okl. I. 27. sz.

[240] Anjou I. 392. sz.

[241] Körtvélyessy, i. m. 76. o.

[242] Rupp: i. m. 144. o.

[243] Theiner: Mon. Hung. I. 780. sz.

[244] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 174, 350. o.

[245] „extranei principis". 1317. Anjou I. 372. sz.; „in regnum Ruthenorum ad detrimentum regii honoris nostri et serenissimi culminis depressionem proficiscens, ducem, qui, nobis viuentibus, nostro diademate insigneretur, in nos superducens...", 1321. Katona: Hist. Crit. VIII. 431. o.; egy halicsi várból betörések Károly Róbert országába, 1322 (előtt) Fejér VIII. 6. 65. sz. — Az északkeleti megyék feudális urainak halicsi kapcsolatai már III. András korában megvoltak: „Gregorius, Comes de Beregh, officialis Leu Ducis Ruthenorum" 1299. Fejér VI. 2. 216—217. o.

[246] Az 1309-i pozsonyi zsinat megtiltotta a „szakadár" ruténekhez való férjhezmenést, C. Péterffy: Sacra Concilia Ecclesiae I. k. 142. o.

[247] Anjou II. k. 30. sz.

[248] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 350. o.

[249] Szabó I.: Ugocsa m. 43. o.; Anjou II. 20. sz.

[250] Kapás L. Aurél: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. (Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez, 1896. ápr. 1.)

bizonytalanságot.[251] Miután Mojus fia Mojus lázadását is elnyomták[252] és a csicsói várnagy — miután erősen pusztította a parasztságot — megegyezett a király pártjával (1321), Károly Róbert uralma Erdélyben is megszilárdult.[253] Ez ugyanabban az időben következett be, mint Csák Máté tartományának a felszámolása.

Károly Róbertnek sikerült elszigetelni és felszámolni a dunántúli legnagyobb birtokosokat, a számos főméltóságot betöltő Henrik-fiakat is (Németújváriak, Kőszegiek néven is szerepelnek). Egyházi hívüket, a pécsi éneklőkanonokot Gentile kiközösítette az egyházból.[254] Természetesen itt sem sikerült harc nélkül letörni őket. A harcok során a Dunántúlon is a tartományurak legdurvább formájában mutatták meg *parasztellenességüket.* A dunántúli harcok során a lázadó Gergely fia András (az előbb említett családból) Ausztriából legalább hat német bárót hívott segítségül a király ellen, akik a városokat, mezővárosokat és a király híveinek birtokait felgyujtották és teljesen elpusztították.[255] Nyilvánvaló, hogy ezek a küzdelmek a parasztságnak igen nagy károkat okoztak és Károly Róbert uralmának megszilárdulása a Dunántúlon is a paraszti termelés folyamatosságát eredményezte.

Már Wenzel Gusztáv helyesen mutatott rá arra, hogy a termelés, mikor Károly Róbert helyreállította az ország belső békéjét, tovább fejlődhetett.[256] Az Anjou-államnak, amely a feudális uralkodóosztály állama volt, éppen abban állt egyik feladata, hogy felszámolja a tartományurakat, felszámolja a feudális kizsákmányolás *anarchikus formáit.* A tartományurak uralma a parasztság osztályharcának kiéleződése mellett ugyanis már a parasztságot fékentartó állam szétesésével járt volna, a feudális anarchia kiéleződése, a parasztság pusztulása pedig az ország gazdasági fejlődését bénította és a parasztság elégedetlenségét egyre fokozta. Éppen ezért Károly Róbert nemcsak megtörte a legnagyobb régi birtokosok hatalmát, de korlátozta az őt magát támogató bárói csoport hatalmát is. A tartományurak elleni harcaiban elsősorban újonnan feltünt híveire és egyes kisnemesekre[257] támaszkodott. Az egész feudális uralkodóosztály érdekeinek képviselete a parasztsággal szemben az adott helyzetben a legnagyobb feudális urakkal való leszámolást követelte meg a királytól. Letörésükkel a nagybirtok uralmát természetesen nem lehetett felszámolni, csak csökkenteni lehetett a nagybirtokok méreteit és kicserélni a nagybirtokos csa-

[251] Itt egy 1308 as oklevél beszél pl. békétlen időről és az utak veszélyéről „propter impacati temporis qualitatem viarumque discrimina", (Urk. I. 313. sz.) — Kolozsvár is sérelmeket szenvedett a nyugtalan időkben az 1316-i királyi kiváltságlevél szerint. Jakab Elek: Okt. Kolozsvár tört. I. k. 16. a. sz.

[252] Zichy I. 198 sz.; Anjou II. 112. sz.

[253] Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. II. k. (Deés, 1900.) 390. o. — A csicsói várnagy birtokpusztításairól, gyujtogatásairól, rablásairól, a neki adott vajdai kegyelem beszél. Fejér VIII. 2. 143. sz. A Károly Róbert-ellenes erdélyi urak falupusztításairól és -felgyujtása ról általában Anjou II. 112. sz.

[254] Karácsonyi J.: A ferencrend tört. I. 32. o.

[255] Smičiklas IX. 100. sz. — A harcokra még Hazai Okmt. I. 92. és 101. sz.

[256] Magyarország mezőgazdaságának története, 296. o. „... a gazdasági munka is a XIV. század kezdetén, midőn Róbert Károly király uralkodásával az ország belső békéje és nyugalma ismét helyreállott, sokkal teljesebb kifejtést tanúsított, mint a XI. és XII. századokban."

[257] Pl. a magas rangra emelkedett Becsei Imre eredetileg csak „királyi servi ens" volt, Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. k. (Bp., 1900.) 226. o.

ládokat. Károly Róbert politikája ezt véghez is vitte. Az uralkodóosztály vezetőcsoportja legalább Károly Róbert életében hűséges maradt a királyhoz és ezáltal a termelőerőket hatalmas méretekben pusztító feudális belharcokat a szomszéd birtokosok körére korlátozódó hatalmaskodások váltották fel. Utóbbiak természetesen a feudalizmusban nem voltak teljesen kiküszöbölhetők. Károly Róbert uralma mindenesetre biztosította a parasztság termelőerőinek fejlődését, a mezővárosi fejlődést, a forgalom viszonylagos zavartalanságát.[258] Az Anjouk feudális államának jellege — jobbágyfékentartó szerepe[259] mellett is — lényegében haladó, tehát Károly Róbertet — e munkában nem részletezhető pozitív gazdasági és fővonásaiban pozitív külpolitikája mellett — többek között ez is történelmünk legjelentékenyebb alakjai közé emeli.

Hogy Károly Róbert uralma alatt is a nagybirtok maradt a vezetőerő, azt bizonyítja a királyi tanács szerepének megmaradása Károly Róbert korában.[260] Gyakori Károly Róbert alatt az is, hogy négy-öt megye is van egy főispán alatt, azonban ekkor általában még az ország más-más részén bírták ezeket a megyéket és így ez az utóbbi körülmény bizonyos fokig korlátozta a bárók hatalmának mértéktelen növekedését. A tartományokra bomlott ország egyes területeinek egyesítése és a királyi hatalom megerősítése akkor haladó történelmi feladat volt. Ezt a marxizmus-leninizmus klasszikusainak megállapításai világosan bizonyítják. *Engels* hangoztatja, hogy „az általános zűrzavarban a királyság volt a haladó elem. A rendet képviselte a rendetlenségben, a kialakuló nemzetet a lázongó hűbéres államokra való szétforgácsolódással szemben. A feudális felszín alatt keletkező valamennyi forradalmi elem éppúgy rá volt utalva a királyságra, mint a királyság reá."[261] *Sztálin* arról beszél, hogy „a világ egyetlen országa sem számíthat függetlenségének megőrzésére, komoly gazdasági és kulturális fejlődésre, ha nem tudott megszabadulni a feudális széttagoltságtól és a fejedelmek zűrzavaros uralmától."[262]

Károly Róbert politikája: a területegyesítés politikája, a teljesen kialakulóban lévő tartományi fejedelemség letörése, a feudális zűrzavar helyén a rendteremtés politikája lett. Természetesen a feudális nagybirtok megnövelt egyes funkciókat a haderőkiállítás, a büntetőbíráskodás stb. terén, ezzel megerősödött a nagybirtokok „részállam" jellege. De a tartományok rendszerét a királyi hatalom *végleg* megsemmisítette. Történelmünk során tartományuraságok többé nem jöhettek létre. A ligák urai már nem

[258] Károly Róbertnek az utak biztonságát célzó lépéseire is utal János cseh király értesítése a visegrádi kongresszus után Frankfurt an der Oder városhoz, hogy a Brnoba vezető utak biztonságáról saját országaikban a megegyező királyok gondoskodnak. Kovács Endre: Magyar-cseh történelmi kapcsolatok. (Bp., 1952.) 45. o.

[259] Érdekesen mutatja meg Károly Róbert uralmának parasztfékentartó tendenciáját az az eset, hogy 1327-ben, amikor a király halálának hamis híre terjedt el, a somodori és atádi (Somogy vm.) összes parasztok megrohanták Bogár István és testvére birtokát és onnan minden állatot, köztük lovat is elhurcoltak. Zichy I. 323. sz.

[260] A királyi tanácsnak a királyi intézkedésekbe való beleegyezése Károly Róbert számos oklevelében szerepel. Már Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában c. tanulmánya (Mátyás Emlékkönyv I. 417. o.) említi ezt 1304-ből, 1310-ből, 1319-ből és későbbről. Ezen túlmenően pl. 1312-ben is szerepel a „de consilio barronum nostrorum" intézkedés DL. Törzsa. 40. 340. Sz. Gy.

[261] Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. A német parasztháború. (Bp. 1949.) 147. o.

[262] Sztálin: A békéért. (Bp. 1952.) 66. o.

tartományi „fejedelmek". Ezért idézhettük Sztálint, bár Károly Róbert politikája még *nem törekedett az államszervezet központosítására.* Ennek feltételei Magyarország akkori viszonyai mellett még nem voltak meg. Károly Róbert a királyi hatalom megerősítésében még elsősorban saját feudális híveinek és az egyházi nagybirtoknak az erejére volt kénytelen támaszkodni, a királyi hatalmat számbajövő erővel támogató polgárságról és a központosításhoz szükséges rendszeres bő pénzforrásokról nem lehetett szó. Azok a feudális erők, amelyekre támaszkodott, csak a tartományurak letörésének és a jobbágyság elnyomásának a síkján voltak érdekeltek a királyi hatalom megerősödésében, azonban maguk is ingatagok voltak a királyhoz való hűségben, maguk is nagybirtokos urakká akartak emelkedni, illetve az egyház régi birtokait akarta visszaszerezni. Ezek az erők csak addig támogathatták a királyi hatalmat, ameddig nem nyerték el azt a vagyont és hatalmat, ami alkalmassá tette őket arra, hogy ismét meginduljon a szabadjára eresztett feudális anarchia. Károly Róbert éppen ezért kénytelen volt komoly lépéseket tenni — a királyi hatalom új, pénzügyi alapjainak kiépítése mellett — a királyi birtokok és a királyi birtok népeinek, az udvarnokoknak a visszaszerzésére. Károly Róbert politikájának jelentős lépése volt a *vár- és udvarnokföldek visszavételére* és váruradalmak szervezésére, ill. udvarnokispánok alá helyezésére indított tervszerű politikája. Ez egyúttal a parasztság jelentős részét is előnyösen érintette. A parasztságnak így jelentős része került a király földesúri hatalma alá.

Károly Róbert uralma alatt *ez a politika maga is fejlődésen ment keresztül.* Az 1300-as és 1310-es években még az ő uralmát is az jellemezte, hogy azokon a területeken, ahová hatalma kiterjedt, maga is kénytelen volt a maradék királyi földekből további adományokat tenni. 1307-ben az ugocsamegyei Szőllőst Bekének adományozta.[263] 1308-ban, mikor uralma még korántsem szilárdult meg, zágrábi várjobbágyi nemzetségeket és azok kezén lévő várföldeket a király kénytelen volt átengedni Agoston zágrábi püspöknek.[264] Ezt az eladományozást megerősíti 1314-ben.[265] Világi híveinek is adományozott természetesen földbirtokokat. Igy a királyi udvarnokok Baráti nevű földjét (Győr vm) 1311-ben tárnokmestere pannonhalmi várnagyának adományozta.[266] Eladományozta ebben az évben Pettendorf királyi birtokait is.[267] Ugyanakkor a pilismegyei Páty-birtokot, amelyen egykor királyi nyeregkészítők laktak, debreceni Dózsának adományozta,[268] 1318-ban a győrmegyei Buchság nevű udvarnokföldet egy várnagynak adományozza.[269] Ugyanebben az évben a sopronmegyei Peturi-t, azelőtt várnépek földjét, amely ekkor lakatlan volt[270] és a kolozsmegyei Solymost is eladományozta a király.[271] 1321-ben pedig a kolozsmegyei Ölyvest[272]. 1321-ben egy szlavóniai várfölddel nem is a király, hanem Dénes fia János mester rendelkezik és adományozza el egy másik feudális úr-

[263] Anjou I. 124. sz.
[264] Smičiklas VIII. 195. sz.
[265] U. o. 297. sz.
[266] Anjou I. k. 214. sz.
[267] Fejér VIII. I. k. 184. sz.
[268] B. Szabó: Pest megye 172. sz.
[269] Anjou I. 412. sz.
[270] Dl. 2078. Má. E.
[271] Anjou I. 434. sz.
[272] Balázs Éva: Kolozs megye 35. o.

nak.[273] 1322-ben a király birtokokat és várakat adományoz el egy szlavóniai hívének.[274] 1323-ban győrmegyei udvarnok- és várföldeket[275] s egy baranyamegyei régi udvarnokföldet adományoz el a király.[276] Ugyanez évben Tolna megyében elnéptelenedett királynéi földet adományoznak el.[277] 1323-ban a két Tornóc birtokot adományozza el a király.[278] 1324-ben vasmegyei udvarnokföldből[279] és sopronmegyei várföldből adományoznak.[280] 1327-ben az alőrsi királynéi tárnokok földjét a veszprémi egyház kaparintja meg.[281] 1328-ban a zalai várföldhöz tartozó elnéptelenedett Cséb birtokot adományozza el a király,[282] s ugyanez évben Szlavóniában várjobbágyok földjét.[283] 1335-ben a nyitramegyei Kisőr spiculatori földet feudális uraknak adományozza a király.[284] 1337-ben Kandey pilismegyei birtokot,[285] 1338-ban várjobbágyok szatmármegyei falvát adományozza el a király.[286]

Már a királyi birtokvisszavételek vonalába tartozik az a királytól kezdeményezett csere, hogy Szentendre birtokot hajó- és szekérvámjával, kaszálókkal és más tartozékokkal, a Kecskeszigetet, dunai vizafogó helyet, két ekére elegendő szántóföldet kaszálóval elvette a veszprémi püspöktől és cserébe zalamegyei királyi birtokokat adományozott.[287] Károly Róbertnek ez a lépése a visegrádi várbirtokok növelését célozta. Szentendrének és Dunabogdánynak vámmentességet is adott.[288] 1327-ben hasonló cserét csikart ki az egri egyháztól Károly Róbert. Az egyház veszprémmegyei népes Mór faluját elvette, s cserébe egy hevesmegyei puszta birtokot adott neki egy vizi vámmal. Mór Csókakő vára használatára kellett.[289]

Károly Róbert uralmának bizonyos megszilárdulása után az 1320-as és 1330-as években azonban már a földek visszavétele volt a várföldekkel és udvarnokföldekkel kapcsolatos királyi politika fővonala. 1322-ben Pozsony megyében várföldek után kutatnak.[290] 1323-ban a birtokvisszafoglalás során foglalt le az erdődi ispán Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyében királyi birtokokat, sőt olyan földeket is, amelyekről nemesek, továbbá Németi, Szatmár, Ardó, Szász, Luprechtszásza is tanusították, hogy a királyi foglalás jogtalan volt.[291] 1325-ben a király a fehérvári káptalant utasította, hogy a király bakonyi erdejének határait járja meg és a bakonyi

[273] Smičiklas IX. 33. sz.
[274] Smičiklas IX. 39. sz.
[275] Hazai Okmt. I. 92. sz.
[276] Anjou II. 59. sz. v. ö. u. o. 56. sz.
[277] Dl. Törzsa 40435 K. L. B.
[278] Apponyi cs. lt. I. k. 31. sz.
[279] Dl. Törzsa 40462. K. L. B.
[280] Dl. 2249. Má. E.
[281] Veszprémi káptalan m. lt. Ábrahám 6. F. N. A.
[282] Zalamegyei Okmt. I. 166. sz.
[283] Dl. Törzsa 40540. K. L. B.
[284] Pécz nemzetség Okl. I. 44. sz.
[285] Anjou III. 288. sz.
[286] Szabó Károly: Az erdélyi muzeum eredeti okleveleinek kivonata. (1232—1540.) (Bp., 1889.) 57, 58, 59. sz.
[287] Károly Róbert oklevele 1318 június 24., a veszprémi püspök ugyanerre vonatkozó levele június 29-én kelt. Fejér VIII. 7. 96. sz.
[288] Anjou I. 515. sz. (vámkedvezmények 1320-i megszorítása.)
[289] Fejér VIII. 3. 62. sz
[290] Anjou II. 37. sz.
[291] Dl. 2166. Má. E.

ispán tudta nélkül való vadászattól vagy az erdő bármiféle használatától az összes szomszédokat tiltsa el.[292]

1327-ben az ország több részén működtek vár- és udvarnokföldek visszavételére kiküldött királyi megbizottak. Igy Magyar Pál gimesi várnagy a Dunántúlon működött királyi népek visszaszerzésében.[293] Ugyanebben az évben a pozsonyi kapitány és a csallóközi udvarnokok ispánja (comes universorum udvornicorum de Cholloukuz) szerzett vissza királyi megbízásból udvarnoki földeket.[294] Ugyanez időben a pozsonyvármegyei hatóság felkutatta az örökös nélkül meghalt emberek mások által elfoglalt földjét, azt körülhatárolta és visszafoglalta.[295] A Borostyán és Ujvár várak közötti őrök földjeit 1327-ben gyüjtötték össze.[296] Ezt a folyamatot egyes urak arra igyekeztek felhasználni, hogy a földesúrváltozás kapcsán raboljanak. Igy Zemplén megyében Jób fia Domonkos, állatokat és egyéb javakat vett el a szóbanforgó falvak lakosságától és saját falujába hurcolta.[297]

1328-ban Sáros megyében folyt a várföldek visszavétele. Ez a király rendelete alapján folyt, amely szerint az összes várföldeket, *bárhol vannak is az országban,* vissza kell venni és a várakhoz csatolni.[298] 1328-ban a szepesmegyei nemesek birtokjogát vizsgálták felül Károly Róbert rendeletére és birtokokat vett vissza az ottani ispán.[299] 1329-ben a baranyamegyei Gerede birtok egy részét mint kondicionárius birtokot Miklós, az udvarnokok mestere foglalta le a király részére.[300] A baranyamegyei földvisszavételekkel 1330. évi oklevelek is foglalkoznak.[301] Ebben az évben Magyar Pál gimesi várnagy mint királyi és királynéi megbízott foglalt tárnoki és más királyi és királynéi kondicionárius földeket.[302] Vas vármegyében 1332-ben folyt az udvarnokföldek visszavétele.[303] 1334-ben Károly király Miklós zalai főispánt bízta meg a zalai várföldek visszaszerzésével. A király utasította a szolgabirákat, hogy ebben segítsék. A megbizatás tartalma az volt, hogy a megyében bárki által jogtalanul elfoglalt várföldeket kutassák fel és vegyék el, a várnépeket pedig, bárkinél találják is meg, szorítsák a maguk köteles szolgálatára. Akik pedig tagadják, hogy várnépek lennének, azokat ítélettel derítsék fel.[304]

1335-ben a Dunántúl több területén folyt királyi birtokok visszaszerzése. Igy Veszprém vármegyében.[305] Itt a királyi, királynéi és hercegi, továbbá várakhoz tartozó emberek és földek visszaszerzésére kiküldött királyi biztos Domonkos mester, veszprémi ispán volt.[306] Eljárás folyt a Karakó várához tartozott birtokok és népek visszaszerzésére. Ezt a cseh

[292] Tagányi: Magyar erdészeti oklevéltár I. 65. sz.
[293] „ad requirendos et recapiendos, tavarnicos et alios conditionarios regales et reginales" Veszprémi kápt. m. lt. Ábrahám 6. FNA.; Zalai Oklt. I. 180. sz.
[294] Dl. 2478. Má. E., Anjou II. 282. sz.
[295] Wertner Mór: Kiadatlan oklevelek. (T. Tár, 1910.) 306—307. o.
[296] Fejér VIII. 3. 55. sz.
[297] Dl. 31.212. K. L. B.
[298] Fejér VIII. 3. 99. sz.
[299] Fejér VIII/3. 137. sz.
[300] OL. Tallián lvt. F. N. A.
[301] Anjou II. 408—409. sz.
[302] Veszprémi kápt. m. lt. Ábrahám 8. (1—2.) Sz. Gy.
[303] Anjou II. 539. sz.
[304] Zalai oklt. I. k. 199. sz.
[305] Dl. Törzsa 40689. KLB.
[306] Veszprémi kápt. mlt. Veszprém opp. 20. FNA.

Ugodi Csenig vezette.[307] 1335-ben Somogy megyében a király megbízásából Neunai István udvarnokispán szerzett vissza udvarnokföldeket.[308] Ugyanebben az évben a sopronvármegyei nádori közgyűlésen is kutattak várjobbágyok és várnépek után.[309] 1337-ben Vas vármegyében került sor várhoz tartozó királyi földek visszavételére.[310] 1338-ban Gezthey-i Gezth mint királyi ember szerepelt Lajos herceg megbízásából, hercegi földek visszavételére Zala megyében járt el.[311] 1340-ben is van utalás Veszprém megyében arra, hogy királyi kondicionáriusok földjét vissza akarták szerezni.[312] A birtokvisszavételek egészen Károly Róbert haláláig tartottak. 1341-ben a király elrendelte a Kál völgyében a királyi földek visszaszerzését.[313] 1341-ben udvarnokföldek visszavételére utal az, hogy Hont megyében a király megtiltotta a megyei hatóságnak és az udvarnokok felkutatására kiküldötteknek (inquisitoribus udvarnicorum suorum conditionariorum in eodem comitatu commorantium), hogy olyan személyeket is háborgassanak birtokukban, akiknek a kezére az udvarnokföld a királlyal kötött csere útján jutott, mint pl. Egyed és Dobak Udvarnokdarás birtokába.[314]

Vannak olyan adatok is a királyi birtokvisszaszerzésekre, amelyek pontosan nem datálhatók. Igy Lajos király intézkedéseivel kapcsolatban maradt fenn Károly Róbert birtokvisszaszerző politikájának több nyoma. A liptói registrum szerint Károly király a zólyom-, túróc- és liptómegyei összes nemesek birtokjogaira vonatkozó okleveleket felülvizsgálta.[315] Valószínűleg az Ugodi Csenig-féle birtokvisszaszerző eljárással függ össze, hogy Károly Róbert Visegrádra bekérette István király legendáját. Ezt valószínűleg a karakói várhoz tartozó földek adatainak összegyűjtése miatt tette, amire abból következtetünk, hogy Lajos király is azért kerestette ezt a legendát a székesfehérvári egyházban, hogy a karakói várhoz tartozó nemes jobbágyok és várnépek lakóhelyeit megállapíttassa.[316]

Azt látjuk tehát Károly Róbert uralkodása alatt, hogy az udvarnokokat — jogi helyzetük szempontjából legalább — megkülönböztetik a jobbágyoktól. Természetesen ez csak azon a területen volt így, amely királyi kézen maradt, vagy a király vissza tudta szerezni. Hogy az udvarnokok külön szervezetben voltak, arra mutat az is, hogy többhelyütt van szó udvarnokispánról. A visszavett várföldeket a király külön várgazdaságokba szervezte, a megye keretein kívül. Egész megyéket ugyanis többé nem lehetett visszavenni. Nem is az volt a haladás útja. A királyi visszavétel a feudalizmus viszonyai között természetesen nem lehetett teljesen eredményes és I. Lajos alatt már sokkal inkább a királyi birtokok eladományozása, mint visszavétele volt a fejlődés jellemzője. De a királyi birtokokon is ugyanaz a teher sujtotta az udvarnokokat, mint a földesurak jobbágyait. Az 1351. évi törvény 6. cikke a kilencedterhet az udvarnokfalvakra is kirótta.[317] A királyi falvak dolgozó lakossága sem vonhatta tehát ki ma-

[307] Anjou III. 139. sz., Sopron vm. oklt. I. k. 132. sz.
[308] Dl. 2880. Má. E.
[309] Hazai Okmt. III. k. 104. sz.
[310] Dl. Törzsa 40.747. KLB.
[311] Veszprémi kápt. mlt. Ábrahám 8. (1—2.) Sz. Gy.
[312] Anjou IV. k. 45. sz.
[313] Zalai oklt. I. 284. sz.
[314] Dl. 8005. Má. E.
[315] Horváth Sándor: A liptói és turóczi registrum. (Bp. 1902.) 26., 51. o
[316] Fejér VII. 1. 64. sz.
[317] Corpus Iuris I. 172. o.

gát a társadalom általános fejlődéséből és fokozatosan nevében is, jogilag is — s egyes kiváltságos királyi falvaktól eltekintve — terheivel is teljesen a jobbágyságba olvadt.

A 13. sz.-ból megmaradt és a 14. sz.-ban visszavett hosszabb-rövidebb ideig megtartott *királyi birtokok* elég tekintélyes anyagi erőt biztosítottak a királynak politikája végrehajtásához. Ennek jelentősége különösen azokban az évtizedekben volt nagy, amikor a királyi pénzjövedelmek rendszere még nem épült ki. Királyi birtokokkal és népekkel, illetőleg az udvarnokok szervezetével a század folyamán találkozunk az ország lekülönbözőbb területein.[318]

A feudalizmus viszonyai között a királyi birtokállomány fenntartása sohasem volt tartósan lehetséges. A 14. században pedig az árutermelés és a pénzgazdálkodás előretörése már olyan irányban fejlesztette az államháztartást, hogy a királyi birtok szerepe fokozatosan háttérbe szorult. Továbbá: az árutermelés-és pénzgazdálkodás, amely végső fokon aláaknázta

[318] Királyi föld Ugocsa vármegyében a Tisza völgyében a 14. sz. elején, Szabó István: Ugocsa megye 43. o.; Pozsony vármegyében 1309—1310 Dl. Törzsa. 40.333. K. L. B.; bakonyi Ispánságerdő 1314. Veszprémi kápt. m. lt. Szentkirályszabadja 2. Sz. Gy.; udvarnokok Pozsony megyében 1322 után, Pozsonyi kápt. o. lt. Met. C. 9. f. K. nr. 1. Má. E.; udvarnokföld Pozsony megyében. 1323. Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. D. f. 5. nr 51. Má. E. és Pozsonyi kápt. o. lt. Met. C. 9. f. L. nr. 2, Má E.. udvarnokföld, 1323. Baranyamegyében Dl. 8286. Má. E.; várnépek 1324. Pozsony megyében pozsonyi kápt. m. lt. Cap. E. f. 3. nr. 82. Má. E.; udvarnokok 1324. Pozsony megyében, Dl. 3878. F. N. A.; várnépek Pozsony megyében 1324. Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. C. f. l. nr. 3 és 4. Má. E.; királyi harcos lovászok összegyüjtése 1324. — 40. Esterházy cs. lt. Rep. 44. I. 67. F. E. várnépek földjei Pozsony megyében 1326 Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. D. f. 7. nr. 66. Má. E.; csallóközi udvarnokok ispánja, Torcs falubeli udvarnokok Pozsony megye, 1327. Anjou II. 282. sz.; várnépek földje 1328. Pozsony megyében Anjou II. 321. sz.; bakonyi királyi vadászok földjei 1328. Fejér VIII. 3. 113. sz.; királyi madarászok falva 1329. Komárom megyében, Simonyi cs. lt. 11. F. E.; Otmár és Tenkez: zalamegyei várnépek földje 1328. Zala vm. okl. I. k. 166. sz.; a király Koch faluba való jobbágya, 1330 Kállay lt. I. k. 355. sz. királyi falu hospesei és népei 1331 Besztercze megyében Dl. 62.687, 62.688. F. N. A.; királyi birtok 1336. Szabolcs megye, O. L. Semsey cs. lt. 21. K. L. B.; 1336—42. királyi halászok falvai Ugocsa megye Perényi cs. lt. 36/a. F. E.; a csepelszigeti Tököl 1337. Csánki III. k. 376. o.; bakonyi ispán 1337. Hazai Okmt IV. k. 120. sz. udvarnokok 1338. Somogy megyében Dl. 3147, 3148, 3662, 3663, F. N. A.; udvarnokföld Veszprém megyében 1338. Veszprémi kápt. m. lt. A Örs. 14. F. N. A.; királyi vadászok és királyi jobbágyok Fejér m. 1339. Dl. Törzsa. 40817. K. L. B. királyi spiculatorok 1339. Moson megye Dl. 50.017 K. L. B. Vári királynéi falu 1339—47. Kállay lt. I. k. 574. sz. udvarnokok 1340. Zala megye, veszprémi kápt. m. lt. Al-Örs 15. F. N. A. királyi erdőóvók és ménespásztorok 1344. Csepel-sziget Zichy okmt. II. k. 92. sz.; királyi jobbágy 1345. Veszprém megye, Esterházy cs. lt. Rep. 47. S. 7. F. E.; királyi és királynéi szőlőművelők, udvarnokok és kondicionális népek. 1346. Zala megye Dl. 3829. F. N. A.; királyi harcos lovászjobbágyok 1347. Győr megye. Dl. 87.209. Sz. Gy.; királyi jobbágyok 1347. Veszprém megye Esterházy cs. lt. Rep. 47. B. 14. F. E.; királyi speculatorok 1347. Zala megye Dl. 3804. F. N. A.; a csepelszigeti Becse és Csepel 1347. Csánki III. k. 376. o.; udvarnokok ispánja, 1347. Anjou V. k. 10. sz.; királyi népek Pápán 1347. Anjou V. 41. sz.; királyi halászóvizek és vízóvók 1348. Zichy II. 241. sz.; udvarnokok 1349. Somogy megye Dl. 4040. F. N. A. királyi jobbágyok 1349. Nyitra megye Forgách cs. lt. 163. sz. F. E.; a pozsonyi vár jobbágyai 1349. Pozsony megye Dl. 3965. Sz. Gy.; királyi udvarnokispán 1349. Fejér IX. 1. 391. sz.; „horonnépe" nevű királyi kondicionáriusok 1354. Zala megyében Erdélyi László: a tihanyi apátság története I. k. 75. sz. okl.; királyi udvarnokok és a Csepel-sziget ispánja, 1355. Anjou VI. k. 257. sz.; királyi jobbágyok 1355—57. Ugocsa megye Perényi csl. t. 47,56 F. E.; udvarnokispán 1358 Anjou VII. 288. sz.; ikervári királyi hospesek 1358. Hazai okmt. III. 139. sz.; királyi földek,

a feudális uralkodóosztály hatalmát, egyelőre *még erősítette* a kialakuló új nagybirtokosi réteget és ez is megnyírbálta a királyi birtokokat. Így Magyarországon is továbbfolyt az „évszázados ide-oda játék: a hűbéresek vonzódása a királyi központ felé, amely egyedüli védelmezőjük külső ellenség ellen és egymással szemben és a központtól való eltávolodás, amibe ez a vonzódás szüntelenül és elkerülhetetlenül átcsap."[319] A királyi birtokokon élő jobbágyok és udvarnokok nagyrésze pedig magánföldesúri kizsákmányolás alá került.

A királyi földek visszaszerzésére még I. Lajos alatt is van néhány rendszertelenebb lépés. Ez azonban a Károly Róbert-féle tervszerű visszavételhez képest igen gyenge és általában már csak a királyra való visszaháramlással jutnak egyes földek a király kezébe. Lajos alatt már az eladományozás válik jellemzővé és ezt a folyamatot többé kellőszámú visszavétel nem ellensúlyozza. E folyamatnak csak jellemző példájául említhetjük, hogy Galgócz és más egykori Aba-, majd Csák-birtokok Csák halálá-

1359. Szolnok-Doboka megyében, Kádár J.: Szolnok-Doboka vm. II. 304. o.; ujlaki (Somogy m.) királynéi jobbágyok, 1360, veszprémi kápt. m. lt. Ujlak F. N. A.; királynéi jobbágyok és hospesek 1361. Bereg megye, Kállay lt. II. 1412. sz. ardói királynéi jobbágyok 1361. Gábor Gy. i. m. 5. sz. királynéi falu 1361. Bács megye Dl. Törzsa. 41.499. K. L. B. királyi jobbágyok 1362. Ugocsa megye Perényi cs. lt. 53. sz. F. E. királyi várhoz tartozó földek 1362. Nyitra megye, Sándor-Metternich cs. lt. B. f. 3. nr. 1. Má. E.; Szentlőrinc királynéi birtok 1362. Fejér IX. 3. 163. sz. királyi jobbágy 1364. Sáros megye Dl. Törzsa 41.596. K. L. B.; királyi jobbágyok 1366. Nyitra megye Forgách cs. lt. F. E. királyi falvak 1367. Fejér megye Dl. 30.393. K. L. B. csitári királyi jobbágyok 1367. Dl. 58578. Sz. Gy.; királyi birtok 1368. Dl. 30.396. K. L. B.; tarpai királynéi jobbágyok 1369. Kállay lt. II. k. 1619. sz. királyi birtok 1370. Temes megye Dl. 30.676. K. L. B.; zalaegerszegi királyi népek 1372. Dl. 5987. F. N. A.; királynéi harcoló nemesjobbágyok 1372. Somogy megye Dl. 6041. F. N. A.; királyi birtok 1373. Borsod megye Dl. 6140, F. N. A.; bédi királyi officiális (Nyitra megye) 1376. Dl. 6341. Má. E.; királyi jobbágyok 1377. Dl. 58.602. Sz. Gy.; királyi jobbágyok 1378. Nyitra megye Dl. Törzsa 42.094. Sz. Gy.; iváni (Sopron megye) királyi hospesek 1379. Dl. 6626, Má. E.; a komáromi vár megyeri várnépei 1379. Dl. 6585, Má. E.; Szentvid királyi mezőváros népei és jobbágyai, dubi és felszentvidi királyi jobbágyok (Nyitra megye) 1379. Dl. 6617. Má. E. Gesztes királyi vár 1379. Csánki III. k. 486. o.; királyi jobbágyok 1380. Dl. 30.719. K. L. B.; királyi udvarnokjobbágyok 1380. Pozsony megye Dl. 56.753. F. E.; királynéi jobbágy 1380. Csepel-sziget B. Szabó: Pest megye 429. sz.; királyi jobbágyok 1381. Bars megye Dl. Törzsa. 42. 192. K. L. B.; királyi birtok 1381 Gömör, Abaúj és Torna megyében Dl. Törzsa. 42.199, K. L. B.; királynéi birtokok 1381. Ung megyében Gábor Gy. I. m. 23. o.; lébényi és csütörtökhelyi királyi vendégek és jobbágyok 1381. Dl. 6792. Má. E.; kerecsényi királyi jobbágyok 1382. Dl. 6886. Má E. udvarnokföld 1383. Bars megye, Forgách cs. lt. 265. F. E.; komáromi királyi vár jobbágyai 1383. Fejér X. 1. 33. sz.; királyi udvarnokok mestere 1384. B. Szabó: Pest megye 441. sz.; királynői jobbágyok 1384. Szatmár megye Dl. 30.732. K. L. B.; királyi birtok 1386. Vas megye. Dl. 7201. Má. E.; gönci királyinépek 1387. Zsigmond-kori O. 109. sz.; 135. sz.; királynői népek 1388 Szepes megye u. o. 513 sz. brancermeni királyi jobbágyok 1389. Zsigmondkori O. 974. sz.; beregi, ordói és kászoni királyi jobbágyok, 1389. Bereg megye u. o. 1088. sz.; Sálvására királyi birtok Erdélyben 1391. u. o. 1972. 1987. sz.; királynői hadakozó népek Somogy megye 1392. u. o. 2549. sz.; udvarnokok 1392. u. o. 2608. sz. Sebesvárhoz tartozó két falu királyi népei és jobbágyai 1393. u. o. 3169. sz. udvarnok jobbágy 1394. u. o. 3363. sz.; Gyeke királyi birtok 1397. Kolozs megye, Balázs Éva: Kolozs megye 33. o. A királyi birtokok e nem teljes felsorolása természetesen nem adhat képet a királyi birtokállomány teljes nagyságáról. Ez a feladat egy Anjou-kori történeti földrajzra vár.

[319] Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (A német parasztháború, Bp. 1949.) 147. o.

tól a király kezén maradtak, de Lajos idején a Kont-család kezére kerültek,[320] vagy hogy 1347-ben Ugodi Cseniget — Károly Róbert egykori várföldvisszaszerzőjét — iktatták be Lajos király rendeletére a karakói várnépek két földjére (Vas megye).[321] I. Lajos király halála után pedig gyorsuló iramban folytatódott a várföldek szétesése. Zsigmond király részben eladományozta, részben elzálogosította a várakat és várföldeket és így a királyi birtokhoz tartozó dolgozó népelemek mindinkább magánföldesúri jobbággyá váltak.

Krónikás feljegyzés szerint I. Lajos sok udvarnokot és királyi kondicionáriust nemessé emelt.[322] Ez emelkedő folyamat lenne, szemben az udvarnokok jogilag is jobbágyhelyzetbe kerülésének előbb vázolt folyamatával. De ezt a feljegyzést az okleveles anyag nem erősíti meg. Ha előfordultak is talán nemesítések az udvarnokok soraiból, ez csak az udvarnokok tisztjeire szorítkozhatott. Néhány adat van is az udvarnokok tisztjeire, pl. „iobagiones udvornicorum" Pozsony megyében 1303 és 1323-ban.[323] De az udvarnokok általában nem emelkedtek nemessé. Várjobbágyok (birtokos elemek) közül nemesített sokat a király, hogy így a hozzá hű kisebb nemesek sorát gyarapítsa. Igy előfordult, hogy a nádor 1298-ban egy ungmegyei várjobbágyot királyi servienssé emelt és ezt a király 1317-ben megerősítette.[324] Várjobbágyok és kondicionárius várnépek nemesítésével találkozunk 1333-ban Heves megyében.[325] A varasdi várjobbágyságból nemesítenek 1351-ben.[326] Várjobbágyokat nemesítenek Bars megyében 1359-ben,[327] királyi őrt (speculator) Vas vármegyében 1364-ben.[328] Az anyakirályné sáfárját nemesítik 1369-ben Esztergom megyében,[329] és az később mint az anyakirályné familiárisa szerepel.[330]

Kondicionálist nemesítenek Nógrád megyében 1380-ban.[331] Szlavóniai várjobbágyokat csere- és vásárolt birtokaikkal együtt kiemel a király a várjobbágyság sorából 1391-ben.[332] Várhoz tartozó kikiáltókat (proclamator) nemesítenek Gömör megyében 1392-ben.[333] Királynak tett szolgálatáért nemesít a király 1393-ban.[334]

A várjobbágyság formailag is nemessé való emelése korántsem jelzi azt, hogy az Anjouk feudális államában elmosódnának az uralkodóosztály és a királyi népek közötti határok. Ellenkezőleg, a nemesség sorainak a kiszélesítése az alsóbbrangú földbirtokosokból az uralkodóosztály megerősítését szolgálja a jobbágyság mozgalmaival szemben. Éppen ezért, amikor *egyeseket* nemesít a király, ugyanakkor *általában* élesen elválasztják egy-

[320] Anjou V. 196. sz.
[321] Anjou V. 70. sz.
[322] Chronicon Budense. (Kiadta I. Podhradczky, Budae 1838.) 339. o.
[323] 1303. Fejér VIII. 1. 62. sz.; 1323.: Pozsonyi kápt. o. lt. Met. C. 9. f. L. nr. 2. Má. E.
[324] Dl. Törzsa. 40. 366. KLB.
[325] Dl. 30625. KLB.
[326] Erdődy cs. vépi lt. F. 74/3464. F. N. A.
[327] Dl. 5168. FNA.
[328] Dl. Törzsa 41557. K. L. B.
[329] Dl. 5691, 5692. FNA.
[330] 1381, Dl. 6783. Má. E.
[331] Dl. Törzsa. 42180. KLB.
[332] Zsigmondkori Oklt. 2257. sz.
[333] Zsigmondkori Oklt. 2595. sz.
[334] Zsigmondkori Oklt. 2984. sz.

mástól a várnépeket és a nemeseket. 1385-ben egy adott esetben kimondják, hogy a kondicionárius (akit az oklevél jobbággyal azonosít) fogalma különbözik az ország igazi nemese fogalmától. A két fogalom különbsége az adott liptómegyei esetben azt jelentette, hogy valakit igazi nemesnek minősítenek, tehát az ispán nem kötelezheti kondicionárius szolgálatra.[335]

A nemesség körének elhatárolására vall az is, hogy a várjobbágyságtól, azaz a birtokos elemtől megkülönböztetik az alsóbbrangú várszolgálatban álló elemeket, így pl. az ú. n. hirdetőket vagy várkiáltókat (pristaldus, proclamator). Már 1366-ban barsmegyei közgyűlésen egy hirdető (proclamator) esetében felállítják a várnép (populi castrenses) és nemesjobbágy határvonalat.[336] Igy 1368-ban Erdélyben perlekedtek egy család rangja miatt, hogy nemesek-e vagy pristaldusok.[337] Valamivel később Nyitra megyében a Kissági családot, amely magát nemes várjobbágynak állította, birtokától megfosztották, megállapítva, hogy csak kikiáltói szolgálatra kötelezett várnépek.[338]

Az Anjou-állam megszilárdulásával a hazai feudális egyház is megerősödött, kezdte birtokait visszaszerezni. Ez a folyamat azonban Károly Róbert uralma alatt mindig háttérbe szorult a királyi hatalom és a királyhű nemesség erősítésére irányuló törekvés mögött.

Átmenetileg tért nyert Magyarországon a pápa és megnőtt a vezetése alatt álló szerzetesrendek politikai befolyása is. Mindez — mint később részletesebben kifejtjük —, arra vezetett, hogy a népre nehezedő egyházi kizsákmányolás is súlyosbodott.

A szerzetesrendek befolyásának növekedése a magyarországi magas klérus összetételében is figyelemmel kísérhető. Ennek a folyamatnak oka a parasztmozgalmak sikere volt a 13. század végén és az eretnekmozgalom megerősödése a 14. század elején. Ezek ellen a mozgalmak ellen vette fel a harcot az egyház azáltal is, hogy a püspöki székekbe egyre több olyan szerzetest igyekezett juttatni, akik az eretneküldöző „kolduló" rendekből kerültek ki. Igy 1292-ben a ferencrendi Antal csanádi püspök[339], 1298-ban egri püspök lett.[340] 1317-ben a ferencrendi László kalocsai érsek lett.[341] A 14. század elején a Károly Róbert trónrajutásában nagy szerepet játszó zágrábi püspökség élén domonkosrendiek álltak: 1303-tól Gazotti Ágoston, 1322-től De Corvo Jakab.[342] De Corvót 1326-ban a pécsi püspökség élére helyezték át.[343] 1309-ben Benedek, a margitszigeti domonkosrendi zárda perjele erdélyi püspök lett, 1310-ben Gentile megerősítette és 1319-ig ő töltötte be a püspökséget.[344] 1329-ben a domonkosrendi Rudolf váci püspök

[335] Kubinyi lt. Árvaváralja, OL fényképgyüjtemény. Várgede f. l. no. 19. F. E. Má. E.

[336] Dl. 58.573, Sz. Gy.

[337] Szabó K. Erdélyi Múzeum 133—134. sz. — V. ö. a fogalmak azonosítására: 1356. „warkayatok" (várkáltók) Dl. Törzsa. 41.278. KLB.; 1367. „pristaldorum clamantium" Leleszi o. lt. Stat. fasc. C. no. 206, KLB.

[338] Sándor—Metternich cs. lt. Loc. 15. f. 8. nr. 2. Má. E.

[339] Karácsonyi J.: Ferencrend tört. Magyarországon. I. 30. o.

[340] Körtvélyessy: A 700 éves minorita rend. 82. o.

[341] U. o.

[342] Pfeiffer M.: A domonkosrend 71. o.

[343] Harsányi A.: A domonkosrend Magyarországon. 322. o.

[344] Pfeiffer i. m. 39, 49. o.

lett.[345] A szerzetesrendek szerepének növekedése mérhető le azon is, hogy 1329-ben az egri püspököt egy domonkosrendi templomban szentelték fel.[346].

A feudális állam szervezete érthetővé teszi, hogy az előbbi személyeken keresztül az állami életre is közvetlenül — de csak átmenetileg — új befolyást szerzett az egyházi hierarchia és a „kolduló" rendek. De ennek más eszközei is voltak. Benedek veszprémi püspök 1295 körül megengedte a ferencrendieknek a gyóntatást, prédikálást, templomaik látogatására búcsúkat adott.[347] Utóbb Károly Róbert feleségének, Erzsébet kiránynénak ferencrendi szerzetes volt a gyóntatója.[348]

De az egyház közvetlenül is megkísérelte, hogy a világi hatalomban minél nagyobb szerephez jusson. E téren való befolyásának növekedésére mutat az is, hogy a püspökök több megye főispánságának megnyerésére törekedtek. Károly Róbert azonban sorra visszaszorította ezeket a törekvéseket. Egy időn keresztül pl. Veszprém megye főispánságát megszerezte a veszprémi püspök: István püspök 1313—1320, Henrik püspök pedig 1326—1327 években volt a megye főispánja.[349] Azután azonban Károly Róbert világi hívének kezébe került a főispánság.[350] Magának igényelte a főispánságot a nyitrai püspök is. Abban az időben is „örökös" főispánnak címezte magát, amikor Nyitra megye ténylegesen Csák Máté kezén volt.[351] Természetes, hogy ez a törekvése végül is Károly Róbert céljaiba ütközött, aki a tartományuraktól nem azért foglalta vissza az egyes vármegyéket, hogy ott újabb, ezúttal főpapi tartományok alakuljanak ki. Éppen ezért Csák Máté tartományának felbomlása után világi főispánok szerepelnek Nyitra megyében, s ettől Károly Róbert még akkor sem tért el, amikor a nyitrai püspök kifejezetten a király embere volt.[352] Károly Róbert gátat vetett az esztergomi érsek olyan törekvéseinek is, amely Esztergom megyén kívül fekvő területek megszerzésére irányult. Az érsek hasztalan próbálta megszerezni Komárom és Bars megyét. Károly Róbert ugyan 1315-ben az esztergomi érseknek adta a komáromi várat, Komárom várost és a várkerületet és 1317 augusztus 2-án meg is erősítette Komárom oda-adományozását az esztergomi érseknek.[353] Mindkét időpontban azonban a vár, következésképpen a megye nagyrésze is még Csák Máté kezén volt. Miután pedig Komáromot a király elfoglalta, nem sokáig tartotta magára kötelezőnek az érsek javára kiadott okleveleit. Már 1320-ban Károly oklevele arról beszél, hogy az esztergomi érsek „lemondott" Komáromról és Komárom megyéről és „visszaadta" a királynak. Látszólag itt cseréről van szó, amennyiben a király ezúttal Bars várost, a barsi várkerületet, várnépeket és kondicionáriusokat, valamint egy hontmegyei vámot ad az érsekség-

[345] U. o. 68. o.
[346] U. o. 67. o.
[347] Karácsonyi J.: Ferencrend tört. Mo. I. 29. o.
[348] Boros F.: Erdélyi ferencrendiek. 30. o.
[349] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 343. o.
[350] U. o. 344. o.
[351] 1317.: „episcopus Nitriensis locique eiusdem comes perpetuus" A Pécz nemzetség Apponyi ágának oklevelei I. k. 26. sz.
[352] 1322—1324 Lampert, Károly Róbert országbírája a főispán, 1329—1330. Zsámboki László és Eynard. Fabricius Endre: Nyitra vármegye főispánjai és alispánjai az Árpádok korától. (Bp. 1943.) 14—15. o.
[353] Mon Strig. II. k. 806, 838. sz.

nek.[354] A valóságban azonban nem cseréről van szó, hiszen a király megkapta a Csák Mátétól már visszafoglalt és az érseknek adta a még Csák kezén lévő területeket. A hontmegyei vám is a Csák kezén lévő Léva vár közelében volt. Ez tehát nem csere volt, hanem királyi földvisszavétel. Ennek megfelelően Komárom megyében is világi főispánok működnek.[355] Csák halála után Bars megye sem került az esztergomi érsek kezére, hanem már 1321-től Becsei Imre, Károly híve a barsi főispán és lévai várnagy, és 1322-től ismeretes az első barsmegyei alispán is.[356]

Károly Róbert befolyása uralmának megszilárdulása után fokozatosan megerősödött a püspöki székek betöltése tekintetében is. Erre azért volt szükség, mert a főpapság — köztük különösen az említett kalocsai érsek — gátat igyekezett vetni a királyi hatalom megerősítésének egy bizonyos fokon túl. Károly Róbert azonban nyomást gyakorolt a püspököket választó káptalanokra, szembeszállt a pápa püspökkinevező igényével és így biztosította több fontos egyházi méltóság megszerzését közvetlen rokonai és hívei számára. Károly Róbert sógora, a lengyel-sziléziai Boleszláv 1321-ben nyerte el az érseki széket, bár csak diakonusi fokozattal rendelkezett. Ezért az egyházi történetírás is felteszi, hogy az érsekválasztó esztergomi káptalant mintegy erővel bírták a választásra.[357] Boleszláv testvére, Mjesko lengyel-sziléziai herceg később szintén főpapi méltóságot nyert. Mjesko előbb johannita-lovag volt és testvére a nyitrai káptalanra gyakorolt nyomással vagy egyenesen a püspökválasztás mellőzésével helyezte 1328-ban a nyitrai püspöki székbe, ami ellen a nyitrai káptalan megbízottja hiába tiltakozott a székesfehérvári káptalannál. 1334-ben Mjesko a veszprémi püspöki székbe került, amelyet 1344-ig töltött be. A veszprémi választást mindig befolyásolta a királyi udvar akarata, hiszen a veszprémi püspök egy személyben a királyné kancellárja is volt. Nem lehet véletlen, hogy — mint az egyházi történetírás is megállapítja — Mjesko kapcsolata a pápasággal feltűnően laza volt.[358]

A pápa 1325-ben a győri és váradi püspökségre nézve kifejtette, hogy ezek betöltését a pápaságnak tartja fenn, nem tölthetők be választás útján.[359] Törekvése azonban Károly Róberttel szemben kudarcot vallott. 1329-ben Báthori András, a királyhoz közelálló családból származó és királyi hivatalt betöltött pap lett a váradi püspök. De őt nem is a pápa nevezte ki, hanem választották.[360] Még világosabban látszik a királyi hatalom sikere és a pápaság kudarca a győri püspökség betöltésében. Károly Róbert ezúttal a püspöki székhely és javak jóelőre való lefoglalásával kényszerítette az egyházat jelöltjének kinevezésére. Ezt két 1335. évi, feltétlenül összefüggő pápai levél bizonyítja. Első levelében a pápa az esztergomi érsekhez fordulva említi a győri püspök panaszát. Eszerint Károly Róbert tisztjei útján ismét lefoglaltatta a püspök várait, mezővárosait, falvait, ti-

[354] Mon. Strig. II. 895. sz.

[355] 1322—1325. Gutkeled nembeli Miklós. Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 16. o.

[356] Wertner: Adalékok (T. Tár, 1906.) 602. o.; ifj. Reiszig Ede: Bars vármegye története. (Borovszky Samu szerk.: Bars vármegye. Bp. é. n., 1903.) 325. o.

[357] Dedek Crescens Lajos bevezetése Mon. Eccl. Strig. III. k. X—XI. o.

[358] Fabricius im. 15. o.; Fraknói Vilmos: Bevezetés. A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. k. XLVI—XLVII. o.

[359] Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. k. 773. sz.

[360] „in episcopum electus", Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. (Nagyvárad 1886.) 18. o.

zedeit, majorságait és más javait és még vadabbul kegyetlenkedik a győri püspök és az egyház ellen, a püspöki javakat a királyi officiálisok kedvükre fosztogatják, lefoglalva tartják. A pápa követeli: hasson oda az esztergomi érsek, hogy Károly Róbert mindent adjon vissza a püspöknek és adjon teljes elégtételt.[361] Közben Károly Róbert lépéseket tett a pápánál törvénytelen fia, Kálmán érdekében. A pápa röviddel előbb idézett levele után kelt újabb intézkedésében megengedte, hogy Kálmánt bármely egyházi méltóságra emeljék, bár ekkor még csak 19 éves volt.[362] És két évvel később Kálmán el is nyerte a győri püspökséget, bár sem kora, sem addigi egyházi fokozata (csak diakonus volt) ezt nem indokolta. S ez a tény egyben a pápa 1325-ben emelt igényének kifejezett kudarca volt. A pápa Kálmánhoz írt leveleiben nem is említi egykori igényét, sőt egyik esetben arra hivatkozva engedi meg Kálmán püspökségét, hogy ez a király meggondolásán alapszik, s ő kérelmezte, valamint a győri káptalan akarja Kálmán püspökségét. Másik levelében pedig választottnak nevezi a pápa Kálmánt.[363] Mindezek az esetek mutatják, hogy Károly Róbert biztosítani tudta főkegyúri joga tényleges gyakorlását.

Ezekből az esetekből egyben az is látható, hogy a római pápai befolyás növekedése csak átmeneti jelentőségű volt Magyarországon. Mint Molnár Erik rámutat, a 14. században Magyarország a pápaság politikai uralma alól már felszabadult, politikai életét a pápaság döntő módon utoljára a század elején befolyásolta, amikor fellépett az Anjou-ház trónrajuttatása érdekében, később már csak anyagi érdekeit érvényesítette.[364] Ez azonban egyúttal azt jelenti, hogy *nem sikerült a pápaságnak* az a célja, hogy Károly Róbert támogatásával a pápai befolyás egykori erejét helyreállítsa Magyarországon.

Az egyház szerepének megnövekedéséhez hozzátartozik az egyházi bíróságok világiak ügyeiben való szereplésének átmeneti kiterjedése.[365] A világi bíróságok viszont Károly Róbert alatt beavatkoztak az egyházi bíróságok igényelt hatáskörébe. Guidó pápai követ 1340-ben azon panaszkodott, hogy Magyarország számos világi bírája *nem veszi figyelembe*, hogy világiaknak nincsen hatalmuk egyháziak ügyeiben és tizedekkel kapcsolatos ügyekben is világi bíróság elé idéznek egyháziakat.[366]

A pápa anyagi érdekeinek érvényesülése a magyarországi egyházi jövedelmek megadóztatásában nyilvánult meg. A *pápai tized* szedésének lebonyolítása éppen egyik működési területe volt a Magyarországra jövő olasz bankároknak. A pápai adó kivetése következtében is jelentős nemesfémmennyiség került ki Magyarországról.[367] Károly Róbert azonban különböző módszerekkel igyekezett csökkenteni ezt az országra háruló súlyos terhet. Egyrészt pénzreformjával sikerült idővel megnyirbálnia a tizedszedők hatalmas hasznának azt a forrását, hogy a Magyarországon különböző pénznemekben összegyülő pénzösszegnek a pápai udvarba való át-

[361] Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. k. 898. sz.
[362] Theiner i. m. I. k. 899. sz.
[363] Mindkét oklevél 1337-ben. Theiner i. m. I. k. 918., 926. sz.
[364] Molnár II. 289. o. — Téves Eckhart Ferencnek a pápai püspökkinevezésről az egész 14. századra általánosított felfogása. Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Bp. 1946—47.) 164. o.
[365] Molnár II. 289—290. o.
[366] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története II. k. 125. sz. okl.
[367] Molnár II. 49.

utalása során külön hasznot szereztek.[368] Ezen túlmenően azt is bevezette, hogy *adóval sujtotta* a pápának járó összegeket, hogy így az egyházi javadalmat nyert személyek első évi jövedelmeiből a pápának járó rész után, s a pápának az egyházi jövedelmekből járó tized után részt kapjon, továbbá jelentős újévi ajándékokat követelt a magyarországi érsekektől és püspököktől.[369] A pápai tized szedését Károly Róbert ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a befolyt összeg egyharmada a királyi kincstárba jusson. Ezt a pápa 1332-ben kénytelen is volt tudomásul venni és egyfelől a megüresedett javadalmakból folyó pápai jövedelmek, másfelől a pápai tized egyharmadát Károly Róbertnek biztosította.[370] A pápai jövedelmek egyharmadának a magyar király javára való átutalására a pápa utasítást is adott két magyarországi megbízottjának.[371] A következő pápai tizedszedési periódusban (1338—1342) a pápai tizedszedők feljegyzéseiből tudjuk, hogy a pápai jövedelem egyharmadát ugyancsak kénytelenek voltak átengedni a magyar királynak.[372] Ezeken keresztül a király a magyarországi egyházi jövedelmeket közvetlenül is, közvetve is megadóztatta.

Károly Róbert lépései így nem váltották be a pápaságnak és a magyarországi főpapságnak azt a reményét, amelyet az Anjouk magyarországi trónrajutásához fűztek. Mindezért a magyarországi főpapság nagy része összeütközésbe került Károly Róberttel, az „alkotmány" megsértőjének tekintette, és utóbb a pápánál is bevádolta. A főpapság ilyen magatartásáról a polgári történetírás nemcsak régebben, hanem újabban is pozitív értelemben írt.[373] A valóságban az egyház e magatartása reakciós magatartás volt, a királyi hatalom megerősítését gátolni igyekezett. 1318 februárjában Kalocsán püspöki gyűlést tartottak, amelyen látszólag a tartományurak ellen, de lényegében Károly Róbert ellen is kikeltek. A püspökök itt esküvel kötöttek szövetséget, hogy egyesülten fegyvert fognak a betörők, rablók és bitorlók ellen, s hogy azt, aki az egyház népeitől valamit követel, az egyházból kiátkozzák. Kölcsönösen segíteni fogják egymást az egyházi javak és jövedelmek bármilyen méltóságú megkárosítói ellen.[374] Ez a határozat Károly Róbert ellen is irányult, hiszen a pápának 1318 novemberében a királyhoz intézett leveléből tudjuk, hogy Károly Róbert lefoglalta a győri püspökök székhelyét és vagyonát. A pápa a püspök panaszából értesült, hogy a győri várat, amelyben az egyházi és püspöki épületek vannak, valamint az egyházhoz tartozó földeket, birtokokat, tizedeket, valamint más dolgokat a király lefoglalta, ezektől a püspököt megfosztva nemeseknek adott belőlük. Ezt az esztergomi és kalocsai érsekek levelei is közölték. Mindez a pápa szerint beleütközik az egyház szabadságába és jogába, sérti a pápaságot, sőt az istent is. A király tehát adjon vissza mindent a győri püspöknek.[375] Tehát itt arról van szó, hogy az

[368] Huszti Dénes: Olasz—magyar kereskedelmi kapcsolatok 92. o.

[369] Fragmenta ad hist. eccl. Hung. (Pozsony 1802.) 118. o.; Bárány Ágoston: Torontál, 135. o.

[370] Theiner: Vetera Mon. Hung. I. k. 865. sz., 867. sz.

[371] U. o. I. k. 866., 868. sz.

[372] „Et est sciendum, quod de omnibus et singulis, per me in dicto regno receptis, ...pro parte domini regis Ungarie recepit tertiam partem..." Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat. I. k. (Bp. 1887.) 410. o. V. ö. u. o. 417, 421—422. o.

[373] Legutóbb Eckhart Ferenc: „a szabadságok régi védője, az egyház emeli fel szavát". Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946—47. 39. o.

[374] Mon. Strig. II. k. 851. sz.

[375] Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. 699. sz.

érsekek a királyt bevádolták a pápánál. Az esztergomi érseket ebben talán az is vezette, hogy a neki igért Komárom valószínűleg a király kezén maradt.

A kalocsai püspöki értekezlet másik lépése az volt, hogy követelte a királytól, tartson országgyűlést. Ezt a követelést a pécsi és váradi püspökök vitték a királyhoz. A király 1318 március 14-én meg is hirdette az országgyűlést. Összes nemes és *bármilyen más rendű és állapotú* híveit értesítette, hogy a főpapokkal és *a bárókkal* tartott megfontolás alapján július 1-ére Rákosra közgyűlést hirdet, ahova országa minden tagját meghívja. A király mindenki számára garantálja a szabad és biztonságos megjelenést, senki ott kárt nem fog szenvedni, különben önként vállalja a kiközösítést. A gyűlés programmjaként a király azt közölte, hogy ott az egyházak, a király, a nemesek és mások jogait szorgosan fogják keresni és meg fogják védeni.[376] A király tehát az országgyűlés meghirdetésével nem vált az egyházi földesurak céljainak kiszolgálójává, hanem az előkészítésbe a világi urakat is bevonta és egyúttal a királyi jogok biztosítását is célul tűzte. Még világosabban látszik ez a király március 15-én írott, a világi urakhoz küldött leveléből. E szerint az egyházak jogait sértetlenül akarja megőrizni, tehát az ispánok és officiálisok az egyházak birtokait és más javait állítsák helyre, de ahol az ellentmondás törvényes, *az ellentmondókat meg kell hívni a király elé* a következő gyűlésre.[377] Ezzel persze lehetővé tette, hogy az általa és hívei által lefoglalt egyházi vagyont az egyház ne kapja vissza. Ezért az egyházi vezetők külön előkészületeket tettek az országgyűlésre: március 22-én Kalocsáról levelet intéztek az erdélyi püspökhöz. Ebből tudjuk, hogy felhívták a világiakat és a klérust, hogy előbb gyülekezzenek a kalocsai érsekhez Apostagra (Dunaföldvárhoz közel) és majd onnan mennek az országgyűlésre, *előbb egymás közt megbeszélést tartva.*[378] Az országgyűlés további fejleményeit nem ismerjük. Valószínű, hogy az országgyűlés Károly Róbert esküvője következtében nem tartott sokáig.[379] Mindenesetre semmi olyan határozatot nem ismerünk, ami túlmenne az országgyűlés előtti királyi utasításon. A király tehát nem hagyta befolyásoltatni magát a főpapi nyomástól, amit az is mutat, hogy mint fentebb említettük, az országgyűlés után is lefoglalva tartott egyházi jószágokat. Károly Róbert többek között elfoglalta az esztergomi érsekség rozsnyói ezüstbányáit is és csak 1320 augusztusában rendelte el ezek visszaadását az esztergomi érsekségnek, rendelte onnan vissza a maga officiálisait.[380]

A püspöki kar 1320-ban is kísérletezett országgyűlés tartásával. Ez év novemberében a püspöki kar az ország nemeseivel együtt ú. n. országgyűlést tartott Székesfehérváron. Ez nem lehetett törvényhozó gyűlés, nem tudunk ezzel kapcsolatban a király szerepéről sem. Ez a gyűlés csak a püspöki kar két okleveléből ismeretes, az egyikben egy peres ügyet halasztottak el a legközelebbi évi „országgyűlésre" (ennek a megtartására

[376] Fejér VIII. 2. 52. sz.

[377] Fejér VIII. 2. 53. sz.

[378] Fejér VIII. 2. 57. sz.

[379] Ladányi Gedeon: A magyar királyság alkotmánytörténete a szathmári békekötésig. (Debrecen, 1871.) 179. o.

[380] Fejér VIII. 2. 94. sz. — 1323-ban Károly Róbert „híve és rokona" Boleszláv érsek kérésére megerősíti az érsekség rozsnyói ezüst- és aranybányáit. u. o. 206. sz.

azonban nincs adatunk), a másikban a püspökök a nemesek nevében is Székesfehérvár vámmentességét erősítik meg.[381]

Károly Róbert hatalmának megszilárdítása után méginkább fokozta az egyház előretörési kísérletével szemben a központi hatalom erősítését, s így egyelőre kudarcba fulladt a nemesség megyei és tartományi közgyűlésein túlmenően a rendi gyűlések kiépülése. Az országban a főpapság nagy része továbbra is elégedetlen volt a király politikájával, de többé a maga erejével nem állt módjában fellépni. Ezért 1338-ban a magyarországi püspökök — vagy inkább egy részük — hosszú levelet intéztek a pápához. Ebben a királyt bepanaszolták az egyházi rend legkülönbözőbb sérelmei miatt és részletesen felsorolták anyagi és egyéb károsodásaikat, amelyeket a király politikája okozott nekik. Ez a levél félreérthetetlenül utal a püspökök törekvésére az országgyűlések tartásával kapcsolatban is. A panaszok mintegy általánosítják azokat az egyéb forrásokból is ismert egyes eseteket, amelyek persze az összes esetek egy részét alkotják, hogy a király egyházi birtokokat foglal le, vagy cserére kényszeríti az egyházat a maga javára. Ilyen eseteket ebben a fejezetben több helyen említünk.

A püspökök szóbanforgó panaszlevele bevezető részében arról panaszkodik, hogy az egyházak kiváltságai és az ország kiváltságai is vagy teljesen megsemmisültek, vagy pedig megsértették azokat. Ha ugyanis meghal valamilyen birtokos főpap, ennek összes birtokát, az egyházi birtokokat is a *király megbízásából világiak* lefoglalják és ha az elhúnyt egyházi beosztottjai, rokonai vagy familiárisai valamit magukhoz vennének az egyház vagyonából, azokat erőszakkal és kínzással visszaadásra kényszerítik. Az egyházi méltóságok megüresedése idején az egyházi birtokokat és várakat a *világi hatalom lefoglalva tartja,* jövedelmeit elviszi. A templomokban megőrzés végett letétbe helyezett dolgokat is elviszik, s ha a polgárok és parasztok kérik dolgaikat, őket is elfogják.[382] Ha a megüresedett egyházat valakivel betöltenék, *a király* újonnan behozott „szokásból" vagy inkább visszaélésből ezt a személyt valamelyik *világi familiárisával vezetteti be* az egyházi birtokokba és a bevezetett a familiárisnak száz márkát köteles adni, vagy az egyház értéke szerint többet vagy kevesebbet. Ezután a főpapi tisztségek betöltésével kapcsolatban panaszkodik a püspökök levele, hogy a főpapi székek betöltése huszonhárom év óta nem vihető keresztül választás útján, ha csak nem *a király javaslata alapján* folyik a választás.[383] Kivétel csak Lőrinc boszniai püspök választása volt. Ezért a főpapok levele simoniát, az isten sérelmét és a jog botrányát emlegeti. Más jelölteket a király ellenezni szokott, és *nem akad senki, aki az akaratának ellen tudna vagy merne állni.* A király a kegyúri jogokat eladományozza. Ezen felül a király évente egyszer, olykor többször a főpapságot, káptalanokat és konventeket arra kényszeríti, hogy legyenek jelen a hadseregben, és vezessenek vagy küldjenek több harcost, mint amennyit ők kívánnának. Jellemző a főpapság

[381] Mon. Strig. II. 899, 900. sz.

[382] Az egyetemes történelem tanúsága szerint a középkori templomokat az áruk megőrzésére is használták. Ilyen összefüggésben a főpapi panasz egyben fényt vet a *paraszti árutermelésre is.*

[383] Ezek a panaszok is igazolják fenti fejtegetésünket, hogy a király rokonainak vagy híveinek „megválasztása" tulajdonképpen a királyi főkegyúri jog gyakorlásának volt a formája.

felfogására, hogy itt mint súlyosbító körülményt teszik hozzá, hogy az egyház nem tartoznék katonát adni, csak a pogányok és a görögkeletiek támadása ellen. A király arra kényszeríti az érsekeket, illetve püspököket, hogy minden január 1-én újévi ajándék címén egyenként *200, illetve 50 márkát fizessenek.* Az egyház kiváltságai ellenére, amelyet addig élvezett, várak erődítésére is igénybeveszi a király az egyházak alattvalóit, továbbá tetszése szerint adóztatja az egyházak népeit. Sok egyház birtokát és falvait *várak használatára és szolgálatára* foglalták le jogellenesen. Főpapokat és papokat *világi törvényszék elé vonszolnak.* A világiak az egyházzal szemben a harmincéves elévülésre hivatkozva védekeznek, viszont az egyház hiába hivatkozik száz- vagy még több éves elévülésre, ha hiteles okiratot, kiváltságot, valamint a király belegyezését nem viszi a bíróság elé. Az egyházak és egyházi személyek akár felperesek, akár alperesek, világiakkal szemben hiába hoznak tanúkat vagy okiratokat, bajvívásra ítélik őket, és mivel ezt az egyházi szabályok tiltják, jogaikat elveszítik, nem tudják megvédeni. Ezután tér rá a panasz az egyház politikai sérelmeire: a király uralkodása kezdetétől fogva egyetlen országgyűlést nem tartott, jogellenesen *megtiltotta* az országgyűlést a nemesek nagy sérelmére. Az ország nemeseit ok nélkül *megfosztja méltóságaiktól,* kiforgatja örökségükből. A király nem tartja meg sorozatos esküit, hogy mindenkit megvéd szabadságában, hogy megtartja a „szokásokat". Az országban mindezek miatt felkelés várható, amely *veszedelmes a keresztény hitre.* A panaszlevél befejező részében a nagybirtokos, jobbágynyúzó főpapok demagóg módon a szegények, özvegyek, árvák és jogfosztottak védelmezőinek adják ki magukat, és azon panaszkodnak, hogy a király akkor sem hallgatja meg őket, ha ilyen ügyekben fordulnak hozzá. Összegezve: mind személyükben, mind az egyház javaiban folytonos üldöztetést szenvednek. Más menekvést az isteni segítségen kívül nem látnak, minthogy a pápa beavatkozik. Különben az a veszély fenyeget, hogy a Magyarországon bevezetett visszaélés az utódoknál példaképül fog szolgálni. A főpapok gyávaságára és a király hatalmára fényt vet a befejező mondat: a pápa úgy járjon el, nehogy az a király méltatlankodását vonja maga után, különben mind a főpapok, mind a pápai követek kikerülhetetlenül botrányba és zavarba keverednek és személyes veszedelembe. A pápa a levél vétele után 1338 szeptember 20-án levelet küldött Károly Róbert királyhoz, amelyben hosszadalmas köntörfalazás között követelte, hogy a király változtassa meg az egyházzal kapcsolatos magatartását.[384] Ez az eset fényesen megvilágítja, hogy Károly Róbertnek sikerült visszaszorítania a római egyház és magyarországi képviselőinek az állam életében való nagy befolyását. Ez váltotta ki a főpapság és a pápaság elégedetlenségét.

Károly Róbert életében az egyház nem tudott változtatni a maga helyzetén, csak a királyi hatalom utána bekövetkezett gyengülése idézte elő a főpapságnak és a pápai befolyásnak bizonyos megerősödését Magyarországon.[385]

[384] Fraknói Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. (Bp. 1899.) 1. sz.

[385] Tovább szedték a pápai tizedet is, bár annak befolyó összegével a pápaság nem volt megelégedve. (Molnár II. 289. o.) 1373-ban Lajos király átmenetileg meg is tiltotta a pápai tized szedését. (Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat I. k.

Fejezetünk hátralévő részében azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogyan hatottak vissza az előbb tárgyalt események a parasztság politikai, jogi helyzetére. A feudális államhatalom megszilárdulása, a tartományurak hatalmának felszámolása és az egyházi befolyás megerősítése a 14. század első harmadában azt eredményezte, hogy a feudális rendszer és a parasztság elnyomása az ország peremterületein is megszilárdult. Az ország peremterületein, pl. Trencsén, Nyitra, Sáros, Zemplén stb. vármegyékben, az Anjou-ház ellenfeleitől elvett megyékben Károly Róbert legszűkebb környezetéből, legkorábbi harcosaiból kerültek ki a főispánok. És ezek szilárdították meg ezeken a területeken a rendkívül meglazult állami és egyházi hatalmat. Sor került most már arra is, hogy valóra váltsák, ténylegesen keresztülvigyék az 1291. évi törvény intencióját, hogy *a megyét teljesen megtisztítsák* a parasztok befolyásától. Az Anjou-kori vármegyét mégis régebben egyenesen demokratizált megyének minősítették.[386] Botka az Anjou-kori „demokratizált" megyét elválasztja a 15. századi megyétől, amelyet arisztokratizált megyének tart.[387] Nem emelte ki a nemesi megye lényeges jegyeit Bónis György sem, mikor megkülönböztette a nemesi vármegye „adminisztratív korszakát" — amelyben a nemességen kívül más jogállásúak is résztvesznek a közgyűlésen (14. század) és a „birtokos", a homo possessionatus nemesi jogokat élvezett a megyei közéletben (14—15. sz.) — a „megmerevedett rendiség" exkluzív vármegyéitől.[388] Azzal a felfogással, hogy az Anjou-kori vármegye demokratikus lenne, már Gábor Gyula joggal leszámolt.[389] Károly Róbert korában mindössze egyetlen polgári származású alispánt találunk. Nem polgári származású, hanem utódaival együtt osztrák, Rynnekerius (Reinecker) pozsonymegyei alispán, illetve udvarbíró (curialis comes).[390] Alispán volt egy aranyműves Szepes megyében, ez azonban nem volt magyarországi polgár, hanem olasz és így nem jelent kivételt az alól,

461. o.) Az egyházi bíróságok továbbra is ítélkeztek birtokügyekben. Az egyháziak birtokperek során ellenfelüket úgylátszik ki is közösítették, amit Lajos király 1344-ben az Erdély felé intézett rendeletében megtiltott és a püspök által elfoglalt birtokok ügyében a vajda ítélkezését rendelte el. (St. Katona: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. IX. Buda 1790. 340—343. o.) Az erdélyi püspök azt is megkísérelte, hogy a királyt nem bocsátja be püspöki székhelyére, amiért a király elrendelte elfogatását és birtokainak lefoglalását 1349-ben. (Temesváry: Erdély középkori püspökei 146. o.) A végrehajtásról azonban és a lefoglalás időtartamáról nincs tudomásunk. — Zsigmond király maga is megegyezett a pápasággal pápai adószedésben. 1388. (Bárány Ágoston: Torontál. 136. o.; Zsigmondk. O. 817. sz.) Zsigmond alatt azonban az uralkodóosztály világi és egyházi részei közötti ellentétek megnőttek és sor került az egyházi személyek súlyos állami adóztatásának törvényben kimondására is. (Knauz Nándor: Az 1397-i országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár, 1857. 233—236. o.)

[386] Botka Tivadar: Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle, 1865. évf.) 306, 318. o.

[387] U. o. 306. o.

[388] Századok, 1947. 241. o.

[389] Gábor Gyula: A megyei intézmény. 93. o. — Megállapítását nem érinti Dőry Ferenc egyébként lesújtó bírálata. Századok, 1908. 426., 438. o.

[390] Sem magyar, sem nemes Botka Tivadar szerint, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. (Századok, 1872.) 143. o. — Wertner: Adalékok (T. Tár, 1907.) 43. o. 1303-ra és 1306-ra; u. ő. Századok, 1906. 935. o. Keltezetlen oklevélben is mint pozsonyi curialis comes szerepel Ry(nnekerius), Ocskay cs. lt. 14. sz. O. L. fényképgyüjtemény Sz. Gy.

hogy a magyarországi nemnemes elemeket kiszorították a vármegyéből. Sienai Péter (vagy Gallicus Péter) 1331-ben szepesi alispán és várnagy volt.[391] Már előzőleg testvére mellett 1329-ben szepesi és lublói alvárnagy.[392] Péter néhány éven át később is szerepel mint alispán és várnagy. I. Lajos korában pedig már, mint Gábor Gyula rámutatott, nemnemes alispánt egyetlen egyet sem találunk. Ami még fontosabb, a megyei közgyűlés által választott szolgabírák között sem találunk polgári vagy jobbágyelemeket.[393] Mindez megmutatja, hogy az Anjouk feudális állama keresztülvitte a parasztság kiszorítását a vármegye életéből.

Maradt azonban egy megyei fórum, ahol a jogaiért harcoló parasztság még valamelyes szerepet megőrzött, a *megyei közgyűlés*. A 14. század folyamán tartományi közgyűléseken és megyegyűléseken egyes megyékben és egyes időkben nemnemesek s köztük nyilván jobbágyok is megjelentek. Rá kell azonban mutatni arra, hogy sokszorta több az olyan közgyűlés, amikor *kifejezetten nemesek* jelenlétéről van szó. Ott is és akkor is, ahol szó van a megye közgyűlésén nemnemesek részvételéről, szerepük nem lehetett érdemleges, tényleges befolyást az ügyek vitelére nem gyakoroltak. Szó sem lehetett soha arról, hogy a megye közgyűlésén valamilyen paraszti osztálypolitikát támogassanak. Erre példa az 1317. évi debreceni közgyűlés, amelyen öt vármegye nemesei és nemnemesei vettek részt és mégis *szembefordult egy népi földfoglalással*.[394] Hasonló példa az 1341. évi győr- és komárommegyei közgyűlés, melyen a nemnemesek is résztvettek, mégis *parasztellenes vizsgálatot* folytattak rajta a bakonybéli apát javára.[395] Mire szorítkozott ilyen körülmények között a nemnemesek, így a jobbágyság szerepe a közgyűléseken? Már Gábor Gyula rámutatott arra, hogy sérelmeket, panaszokat adhattak elő és vizsgálatoknál tanúskodhattak. Helyesen mutatott rá arra is, hogy a tanúskodás joga egyáltalán nem volt valami különleges előjog, hanem abból folyt, hogy a vizsgálatokat nem is lehetett másképpen lefolytatni, csak ha mindenkitől tudakozódnak, aki tudomással bírhat valamilyen dolog felől. Tulajdonképpeni bíráskodásban azonban a nemnemesek nem vettek részt. Gábor Gyula arra is rámutatott, hogy a közgyűléseken a megyei hatóság mellé választott esküdtbírótársak között soha sincsenek nemnemesek, ami arra mutat, hogy az aktív választói jogot gyakorló nemnemesek a választások sorsát nem merték befolyásolni.[396] Ez megszabja az értelmét és jelentőségét azoknak a kivételes eseteknek is, amikor nemesek és nemnemesek által választott megyei tisztviselőkről van szó.

A nemnemesek megyei vagy tartományi közgyűlésen való részvételéről a 14. század folyamán számos említést találunk a forrásokban. De ha az összes közgyűlésekre vonatkozó hatalmas anyagot vesszük figyelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy a szépszámú adat a nemnemesek részvételéről az összes közgyűlési eseteknek csak kis hányada. 1312-ben

[391] Wagner: Analecta Scepus I. 131. o.
[392] Fejér VIII/5. 111. sz.
[393] Gábor Gy. i. m. 94—95. o. — A parasztság kiszorítása szempontjából ezen a tényen nem változtat, hogy a 14. század közepén szereplő Craczer (Craterius) budai polgár 1357-ben Zólyom vm. főispánja. Mályusz Elemér: A magyarság és a városi élet a középkorban. (Századok, 1944.) 61. o.
[394] Anjou I. 392. sz.
[395] Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története, I. kötet 52. sz. okl.
[396] Gábor Gyula i. m. 93—94. o.

Kopasz nádor zemplén- és abaújmegyei közgyűlésére a királyi üzenet nemnemeseknek is szólt és nemnemesek is résztvettek a közgyűlésen.[397] Csák Máté 1316-i oklevele azt mutatja, hogy az ő közgyűlésein is résztvettek jobbágyok.[398] 1317-ben Debreceni Dózsa öt megye részére tartott közgyűlésén is megjelentek a nemnemesek.[399] 1318-ban Debreceni Dózsa egy ítélkezésével kapcsolatban egy gyilkosság tényét a bírák és nemesi esküdtek mellett más közrendűek is bizonyították.[400]. Ezek a közrendűek itt pusztán tanúként foghatók fel. 1322-ben a pozsonymegyei Csallóköz kerület szolgabíráiról oklevél mondja, hogy nemesek és nemnemesek választották őket. Ebben az esetben az udvarnoki szervezet példájával is találkozunk, amikor is az ítélet kimondásában mint bírótársak, nemcsak nemesek, hanem „udvarnokispánfiak", „udvarnokok seniorai" és „udvarnokok tisztjei" (iobagiones udvornicorum) is résztvesznek.[401] 1327-ben a pozsonymegyei közgyűlésen udvarnokok is résztvettek.[402] 1333-ban Veszprém vármegyében a közgyűlést nemesekkel és más helyzetű emberekkel tartották.[403] 1338-ban Valkó vármegyében a nemesek, nemnemesek és minden más helyzetű emberek részvételével tartottak közgyűlést.[404] 1340-ben a szatmármegyei közgyűlést nemnemesek számára is tartották.[405] 1341-ben Bihar és Kraszna megye közgyűlésén is résztvettek nemnemesek, de csak a nemesek aktív szerepéről esik szó.[406] Ugyanekkor a Szabolcs és Bereg megyék részére tartott nádori közgyűlésen szabolcsmegyei közrendűek is tanúskodtak.[407] A nemnemesek közgyűlési részvétele körébe nem számíthatjuk azt az esetet, hogy 1342-ben a borsmonostori apát panaszára lefolytatott várnagyi vizsgálatra nemesek mellett vagyonosabb nemnemeseket és városi polgárokat is meghívtak.[408] Ebben az esetben nem közgyűlésről, hanem vizsgálatról van szó és úgylátszik, hogy a nemnemesek közül csak a birtokos réteget hívták meg.

A megyei közgyűlésekre I. Lajos uralma idején is meghívták az Ars notarialis meghívója szerint[409] a nemnemeseket, de szerepük még korlátozottabb, mint az előbb említett esetekben. Igy 1347-ben a sáros- és abaújmegyei közgyűlésen résztvettek a nemnemesek, de csak arról a szerepükről tudunk, hogy tőlük is tudakozódtak.[410] Ugyanebben az évben a

[397] Anjou I k. 238. sz.

[398] Házi Jenő: Detrekő vára a középkorban (Hadtörténelmi Közlemények, 1914.) 200—201. o.

[399] Fejér VIII. 2. 35. sz.

[400] „iudices iurati nobilles et alij communes homines", Anjou I. 414. sz.

[401] „... per nobiles et ignobiles totius provincie Chollokuz constituti", Pozsonyi kápt. o. lt. Met. C. 9. f. K. nr. 1. Má. E.; „per nobiles et ignobiles totius provincie Chollekuz constituti", Sándor—Metternich cs. lt. Loc. 15. Acta 133. f. 1. nr. 3. Má. E.; kiadta, hibásan 1222-re téve Fejér III. 1. 364—367. o.

[402] Anjou II. 282. sz.

[403] „cum nos congregacionem in medium nostri cum vniuersis nobilibus ac alys cuiusuis condicionis hominibus" Dl. Törzsanyag 40.645, Sz. Gy.

[404] Botka T.: Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle 1865.) I. k. 317—318. o.

[405] Zichy I. 548. sz.

[406] Anjou IV. 78. sz.

[407] Zichy I. 581. sz.

[408] „convocatis nobilibus et ignobilibus pocioribus tocius provincie, nec non civibus de civitate Gussig" Sopron vm. oklt. I. k. 138. sz.

[409] M. G. Kovachich: Formulae solennes styli I. 6. o.

[410] Anjou V. 36. sz.

zemplénmegyei közgyűlésen szerepelt egy közrendű személy (popularis).[411] Ez évben a győr- és komárommegyei közgyűlésen is résztvettek nemnemesek.[412] 1348-ban a zalamegyei közgyűlésen jelentek meg nemnemesek.[413] 1349-ben a veszprémmegyei nemesek közgyűlésén egy királyi jobbágy is panaszt emelt.[414] 1351-ben nemnemesek résztvettek Veszprém megye közgyűlésén, legalább is tudunk egy királyi jobbágy részvételéről, valamint arról, hogy a tapolcafői falubíró panaszt emelt a közgyűlésen.[415] Ugyanez évi adat szerint Szatmár megye közgyűlésén is általában résztvettek nemnemesek.[416] Ebben az évben Bács és Szerém vármegyében szerepel a megyei nemesek és nemnemes birtokosok közönsége (universitas).[417] 1352-ben szlavóniai tartománygyűlésen jelentek meg a nemesek mellett egyéb helyzetű emberek is.[418] 1353-ban a Veszprém megyében tartott nádori közgyűlésen a nemesek mellett más közemberek is résztvesznek.[419] 1355-ben nemnemesek szerepeltek a vasmegyei közgyűlésen is,[420] s komárommegyei közgyűlést a nemesek és nemnemesek összességeinek (vniuersitatibus) tartották.[421] 1355-ben az erdélyi közgyűlésen nemnemesek is résztvesznek.[422] 1354-ben Zala megye közgyűlésén bármilyen helyzetű emberek vettek részt.[423] 1355-ben az ugocsamegyei közgyűléseken való nemnemesi részvételről közvetett formában van tudomásunk. Hogy a közgyűlésre nemnemesek is elmehettek, s egyben, hogy ez nem jelentett különösebb előnyöket, azt mutatja négy ugocsamegyei kiváltságos helység lakosainak adott felmentés a közgyűlésen való megjelenés kötelezettsége alól.[424] 1356-ban a pozsonymegyei közgyűlésen a nemesek mellett más rendű emberek is megjelentek.[425] 1357-ben Zala megye nyugati részének zalaegerszegi közgyűlésén vettek részt nemnemesek is.[426] Ugyanebben az évben a beregmegyei közgyűlést is nemesek és nemnemesek számára tartották.[427] 1358-ban Nógrád és Hont vármegyék közgyűlésén egy jobbágy is jelen volt és ott szerepelt.[428] 1358-ban a beregmegyei nemesek és nemnemesek közgyűlésén megjelentek a vári bíró és esküdtek is.[429] 1361-ben Szerém vármegye közgyűlésén jelenhettek meg

[411] Zichy II. 169. sz.
[412] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története II. k. 131. sz. okl. és (1348-ban átírva) Anjou V. 117. sz.
[413] „... in congregacione nostra generali universitati nobilium et ignobilium dicti comitatus... per nos celebrata". Gábor Gy. i. m. 24. sz. okl.; vö. Zalai I. 299. sz
[414] Anjou V. 153. sz.
[415] Anjou V. 294. sz.; Dl. Törzsa. 41.157, 41.158., K. L. B.
[416] Sztáray I. 125. sz.
[417] Anjou V. 314. sz.
[418] „universis nobilibus et cuiusvis conditionis... hominibus inter Dravam et Zavam existentibus." Anjou V. 388. sz.; vö. Fejér X. 1. 109. sz.
[419] „Nobiles et alii communes homines". Dl. 2312, Má. E.
[420] Fejér IX. 2. 221. sz.
[421] U. o. 223. sz.
[422] Anjou VI. 204. sz.; vö. u. o. 255. sz.
[423] Wenzel, ÁUO. VII. 374. sz.
[424] Anjou VI. 259. sz.
[425] Fejér IX. 7. 93. sz.
[426] „... in congregacione nostra generali universitati nobilium et innobilium partis occidentalis fluvii Zala." Zala vm. okl. t. I. k. 369. sz.
[427] Fejér IX. 6. 89. sz.
[428] Zichy III. 86. sz.
[429] Anjou VII. 42. sz.

bármilyen rendűek.[430] Ugyanekkor Ugocsa megye közgyűlésén szerepelnek nemnemesek is.[431] 1363-ban Ung megye közgyűlésén jobbágyok is szerepeltek, mint vádlók. De azért lényegben ez is jobbágyellenes gyűlés volt.[432] 1364-ben Bodrog vármegye közgyűlésén vettek részt nemnemesek is.[433] Ugyanekkor a zalamegyei közgyűlésen jobbágyok leánynegyed ügyében léptek fel.[434] 1366-ban Kont Miklós nádor nógrád- és hontmegyei közgyűlésén a nemesek mellett más rendűek is megjelentek.[435]

Ilyen jelenséggel az erdélyi tartománygyűlésen is ismételten találkozunk. A nemesek, a székelyek és szászok mellett más rendűek is megjelentek itt 1364-ben[436] és 1366-ban.[437] 1368-ban a tartománygyűlést nemeseknek és bármilyen más rendű és állapotú embereknek tartották.[438] 1369-ben az erdélyi tartománygyűlést ugyancsak a nemeseknek és más rendű és állapotú embereknek tartották,[439] mint egy ugyanilyen tartománygyűlésen 1372-ben kiállított oklevél említi.[440] 1370-ben nemesek és nemnemesek egyaránt megjelentek Ung megye közgyűlésén.[441] 1371-ben Szepes megye közgyűlésén vettek részt nemnemesek is.[442] 1377-ben a király nevében a zágrábi püspök és a horvát bán az erdélyi közgyűlést a nemesek mellett a „lakosoknak" is tartotta Tordán, köztük polgárok is megjelentek.[443] 1378-ban a rábaközi kerület közgyűlésén jelentek meg nemnemesek is.[444] 1381-ben Gömör és Torna vármegyék nádori közgyűlésén is megjelentek nemnemesek, de hogy ezeknek befolyásuk az ügyek vitelére nem volt, azt mutatja, hogy szűkebbkörű nemesi bizottságot küldött ki a közgyűlés.[445]

1387-ben Szabolcs megye közönségébe (communitas) számítottak nemeseket és nemnemeseket.[446] 1391-ben az erdélyi tartománygyűlésen jelentek meg a nemeseken túl más rendbeliek.[447] Ugyanígy történt az 1394

[430] Bánffy oklt. I. k. 193. sz.

[431] „...ac alterius cuiusvis status et condicionis hominibus" is szól a királyi meghívás. Gábor Gy. i. m. 6. sz.

[432] Sztáray oklt. I. k. 185, 186. sz.

[433] Zichy III. 173. sz.

[434] Holub József: Zala megye története a középkorban. I. k. (Pécs, 1929.) 175. o.

[435] „universis nobilibus et alijs cuiusvis status et condicionis hominibus." Esterházy cs. lt. Rep. 32. f. D. N. 173, Sz. Gy.

[436] Barabás: Székely Oklt. 16. sz.

[437] Urk. II. 847. sz.

[438] Dl. 27.142, Sz. Gy.

[439] „in congregacione nostra generali vniuersitati nobil(ium et alte)rius cuiusuis status et condicionis hominum iamdicte partis Transsiluane..." 1369. Torda.

[440] „in congregacione nostra generali vniuersitati nobilium et alterius cuiusuis status et condicionis hominum dicte partis Transsiluane..." 1372. Torda. Dl. 28.355, Sz. Gy.

[441] Sztáray oklt. I. k. 219. sz.

[442] Fejér IX. 4. 209. sz.

[443] „...in congregatione nostra generali...universitati nobilium et incolarum partis Transsiluanae... celebrata" Urk. II. 1063. sz. v. ö. Fejér IX. 5. 79. sz.

[444] „...in congregacione nostra generali... cum universis nobilibus et ignobilibus... celebrata" Hazai okmt. I. 173. sz.

[445] Fejér IX. 7. 280. sz.

[446] „...toti commonitaty, videlicet nobilibus et ignobilibus ac cuiusvis status et conditionis hominibus" igértek elégtételt; Zsigmondkori O. 36. sz.

[447] Urk. III. 1272. sz.

decemberében tartott erdélyi tartománygyűlésen is.[448] 1393-ban a nádor zemplén- és ungmegyei, ill. szatmár- és ungmegyei közgyűlésein nemnemesek, továbbá más rendű emberek is résztvettek, méghozzá nemcsak megyebeliek, hanem beregmegyei nemnemesek is.[449] 1395-ben az aradi közgyűlésen nemnemeseknek is jelen kellett lenni, mert egy kázméri jobbágy perelt is a közgyűlésen.[450] 1399-ben Szabolcs megyében a közgyűlésen nemnemesek is megjelennek.De rendkívül jellemző, hogy amikor az oklevél felsorolja a közgyűlésen választott 12 esküdtet, ott ezeket mégis csak a *megyei nemesség választottjaiként* jelöli meg.[451] Ekkor tehát az esküdtek választásában a nemnemeseknek már annyira nem lehetett szerepük, hogy a választásban való formai részvételükre sem tartották szükségesnek utalni. Ugyancsak 1399-ben az erdélyi tartománygyűlésen is még résztvettek a nemeseken kívül más helyzetű emberek is.[452]

A 14. század folyamán tehát a parasztság harcainak eredményeképpen a 13. század végén elért eredmények részben még fennállottak, a nemesség gyűlésein a nemnemesek, köztük a jobbágyok is olykor és egyes helyeken megjelenhettek. De szerepük ezeken a gyűléseken egyre jobban csökkent, a közgyűlések Zsigmond korára már *formailag is* egyre inkább *nemesivé* válnak,[453] azaz a parasztság megjelenése is megszűnőben van. A nemesi megye szerepe döntően parasztellenes, csak másodlagos funkciója a bárói réteggel szembeni bizonyos szervezkedés.

Az előbbiekben azt is láttuk, hogy a megyei közgyűlésekkel kapcsolatban is jelentkezik a nemnemesek bizonyos rétegeződése, szerepel közöttük egy vagyonosabb, ill. birtokos réteg. A bíráskodással kapcsolatban is előfordul elég gyakran a 14. században az ú. n. *homo possessionatus,*[454] birtokos réteg, amelyet a nemesektől a források világosan megkülönböztetnek. Ennek a rétegnek a kérdése mindeddig nem tisztázott és a parasztság történetéhez gyüjtött forrásanyag sem teszi lehetővé még a tisztázását. Ezzel a kérdéssel itt inkább csak abból a szempontból foglalkozunk, hogy egyes kivételes jobbágyok hogyan kerülhettek ebbe a rétegbe. A források elég gyakran beszélnek nemes leányok nemnemeshez való férjhezmenéséről és ebből világosan látszik, hogy ilyen esetben a nemnemes, a birtoktalan férj nemesi birtokrészt kapott és possessionatus lett. Természetesen a „birtoktalan" fogalom nem zárja ki, hogy az illetőnek jobbágytelke lett volna. A parasztság osztályharcának és differenciálódásának, vékony gazdagabb parasztréteg kiemelkedésének lehetett az egyik eredménye, hogy a 14. század második felében elég gyakorivá válnak az ilyen, nemesek és nemnemesek között kötött házasságok. A század első feléből fennmaradt adat szerint egy ispán özvegye úgy rendelkezett, hogy ha második leánya birtokoshoz megy férjhez, akkor első vejének, ha birtoktalanhoz (impossessionatus), akkor mindkét vejének hagyja Zakul nevű birtokát (Bihar megye).[455]

[448] Teleki I. 185. sz., Urk. III. 1333. sz.
[449] Sztáray oklt. I. 337. sz. Zsigmondkori O. 4407. sz.
[450] Zsigmondkori O. 3985. sz.
[451] Zsigmondkori O. 5990. sz. — Ugyanez az eset Zalában 1408-ban. Zalai II. 142. sz.
[452] Zs. 5671. sz., 5680. sz.
[453] V. ö. Istványi Géza: A generalis congregatio. (Levéltári Közlemények, 1939.) 72. o.
[454] A kérdéssel jogi szempontból behatóan, de társadalomtörténeti elmélyedés nélkül foglalkozott Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Kolozsvár, é. n.) 446—450. o.
[455] Dl. 30.600, K. L. B.

Úgy látszik, hogy az első vő is birtoktalan lehetett. A század második felében több olyan hitbér- és leánynegyed-kiadás van, amelyben nemnemeshez, illetve birtoktalanhoz férjhezment nemes birtokos leányokról van szó. 1358-ban Bars megyében olvasunk nemnemes emberhez férjhezment nemes leányról.[456] 1359-ben Borsod megyében egy nemnemeshez ment nemes leány természetben kapja a leánynegyedet.[457] 1359-ben Vas megyében egy nem nemes eredetű asszony részére kívánnak ajándékozni leánynegyedet, ami ellen az érdekeltek tiltakoznak.[458] 1360-ban az erdélyi káptalan előtt természetben adnak ki két asszonynak leánynegyedet Kethel birtokból, mert a férjek homo impossessionatusok.[459] 1361-ben Nyitra megyében nemnemeshez feleségül menő nemes nő leánynegyedét adják ki földben.[460] 1364-ben egy jobbágy Zala megyében természetben kapja meg a leánynegyedet nemes anyja után.[461] 1364-ben Szabolcs megyében került sor leánynegyed természetbeni kiadására nyilván hasonló okból.[462] 1365-ben földet és malomrészt kapott egy birtoktalan emberhez férjhezment nemes leány apja földbirtokaiból.[463] 1366-ban is van szó jobbágyhoz férjhezment nemes asszony leánynegyedéről.[464] Ugyanebben az évben Pozsony megyében egy birtokot ad el az óbudai apácáknak Vatai János. Ez a birtok csak nemes anyja leánynegyede címén illette meg Vatait.[465] 1369-ben Győr megye ítél meg leánynegyedet jobbágyhoz feleségül ment nemes asszony számára.[466] Ugyanebben az évben Vas vármegyében ismét szó van leánynegyed természetbeni kiadásáról nemnemeshez feleségül ment nemes leánynak.[467] 1370-ben Doboka vármegyében olvasunk egy nemesről, akinek hat leánya közül öt nemeshez ment feleségül, a hatodik homo impossessionatushoz, aki azonban nem volt jobbágy, hanem az erdélyi püspök familiárisa. A férj a birtok negyedrészének egyhatodát kapta.[468] 1372-ben egy erdélyi (Alsó-Fejér vm.) perben szerepel Ujfalusi Miklós comes anyjának ügye, akinek, minthogy nemnemeshez ment férjhez, természetben kellett volna kikapnia részét.[469] 1373-ban Küküllő vármegyében kapja meg egy homo impossessionatus a feleségét megillető fekvő vagyont.[470] 1376-ban egy nemnemeshez férjhezment nemes leány a leánynegyedét elzálogosítja családja tagjainak s ezek meghagyják férjével együtt őt a házukban és adnak hozzá elegendő szántót, erdőt és gyümölcsfákat.[471] 1381-ben egy családban három nőtagról olvasunk, akik nemnemesek feleségei és ezeknek kiadják a leánynegyedet.[472] 1384-ben a vasvári káptalan előtt Cheplak birtok egyharmadát adja

[456] Simonyi cs. lt. 35. F. E.
[457] Dl. 4863. F. N. A.
[458] Az asszony hospes et ignobilis leánya. Dl. Törzsa 41.396. Sz. Gy.
[459] Dl. 30.389. Sz. Gy.
[460] Dl. 50.089. F. E.
[461] Dl. 5.331. F N. A.
[462] Dl. 31.309, 31.310, 31.311. K. L. B.
[463] Zsigmondkori O. 2.068. sz. (1391. évi átirat)
[464] Dl. Törzsa. 41.666. K. L. B.
[465] Dl. 5.464, 5.460. F. N. A.
[466] Dl. Törzsa. 71.789. K. L. B.
[467] Dl. 5.722. F. N. A.
[468] Dl. 27.430. Má. E.
[469] Szabó Károly: Erdélyi Múzeum. 146. sz.
[470] Dl. 30.711, 30.712. K. L. B.
[471] Dl. 6.327. Má. E.
[472] Dl. 6.821. Má. E.

át Rezneki nemes nőrokonának, az ok itt birtoktalan nemnemessel kötött házasság.[473] 1391-ben Zsigmond király utasítja Filpesfalvai Nagy Bálint fiait, hogy egy nemnemeshez feleségül ment nőrokonuk fiát, a megkapott leánynegyed használatában ne gátolják.[474] Mindezekből az esetekből azt látjuk, a nemes leányt feleségül vevő nemnemesek birtokhoz jutottak és ők, illetve leszármazottaik lehettek a nemnemes, de birtokos (homo possessionatus) réteg egyik eleme. De ezek az esetek a jobbágyság elenyésző hányadát érinthették csak.

A 15. század elején — legalább az ország egy részén — az ilyen, nemes leánnyal összeházasodott nemnemest egyenesen nemesnek tekintették, s Zalában még alvárnagy is került ki belőlük.[475] De csakhamar nemesi támadás indult az ellen, hogy parasztok házasodás útján nemesi birtokhoz jussanak. Törvény igyekezett az ilyen nemnemes férjnek jutó birtokrészt a nemesi családban tartani, ezért lehetőséget adott a természetbeni leánynegyed pénzben kiadására.[476]

Az Anjouk feudális államának megszilárdulása a *bíráskodás* terén is változásokat hozott a parasztság rovására. A 13. században országos bíróság előtt perelhettek még a jobbágyok, és ilyen perekben, amennyiben az osztályharc ezeket a pereket megfelelően támogatta, bizonyos eredményeket is elérhettek. A 14. században a feudális bíróság előtt egyre csökkent a jobbágyok szerepe. Országos bíróságok előtt ugyan továbbra is tárgyalták a parasztok pereit, de olyan jelentős, általános eredményeket, mint azelőtt, a parasztok nem értek el. Saját földesuraik elleni perlési lehetőségük is eltűnt. Mindamellett a 15. századhoz viszonyítva a parasztok bíróság előtti helyzete viszonylag még előnyös volt.

A 14. században a jobbágyok földesurak és familiárisok ellen indított perei elég gyakoriak, azonban leginkább kisebb jelentőségűek.[477]

[473] Dl. 7.062. Sz. Gy.

[474] Zsigmondkori. O. 2.071. sz.

[475] 1408-ban proskripcióban több ilyen „felesége után nemes" szerepel Zalai II. 142. sz.

[476] 1435. évi törvény 20. cikk, CIH. I. 270. o

[477] 1324. földbirtokost megbirságolnak jobbágyokkal szembeni ügyében, Kállay lt. I. 215. sz.; 1337. jobbágyok pere nemes ellen, Dl. 3076. Szabolcs megye, F. N. A.; 1340. jobbágy vádat emel tolvajlás miatt, Kállay lt. I. 598. sz. Szabolcs megye előtt; 1341. földbirtokost előzőleg békebirságban marasztaltak el jobbágy elleni ügyében, u. o. 617. sz.; jobbágy pere nemes és annak familiárisa ellen 1342-ben Bereg megye előtt, Vay lt. 220. Má. E., 1343-ban jobbágy perbe idéztet servust (serviens?), Gábor Gy. i. m. 12. sz., Kállay lt. I. 691. sz.; 1351-ben Gömör megyében Csetneki László jobbágya Hannus institor személyesen perel szalonai Lóránt fia Bartha ellen és nyer, Dl. 4.222. Sz. Gy.; 1351-ben Veszprém megyében a tapolcafői villicus nádori kongregáción emelt panaszt fogságban tartása miatt, Dl. Törzsa. 41.557, 41.558, K. L. B.; 1353-ban Belső-Szolnok megyében a Zarvadiak jobbágya felperes Csaholi János mester és két jobbágya ellen, O. L. Kapy lvt. 37. F. N. A.; 1360-ban Valkó megyében Tótfalui Gergely jobbágy nádori gyűlésen perelt egy falubíró és jobbágyok ellen, akiket meg nem jelenés miatt a nádor megbirságolt, Zay lt., Litt. D. f. 1. N. 6. F. N. A.; 1362-ben megegyezést kötnek abban a perben, amelyet Gyrke fia Jakab jobbágy indított egy familiáris ellen, Kállay lt. II. 1455. sz.; 1364-ben Valkó megyében nádori gyűlésen Dixa fia István jobbágy ló és pénz elvétele miatt pereli Hosszúbácsi Jánost, Zay lvt. Litt. B. f. 1. N. 80. F. N. A.; 1367-ben a barsmegyei alispán előtt egy kálnai jobbágy felesége perelt egy familiáris ellen bizonyos terményekjogtalan elvétele miatt, amelyeket a familiáris azután Lajos király rendelete alapján köteles volt teljesen megadni, s ezért a terményekért 8 dénárpensát fizetett az asszonynak, Dl. 58.580. Sz. Gy.; 1381-ben egy jobbágy özvegye perelt vérdíj ügyében földesura ellen Bars megyében Forgách cs. lt. 253. sz. F E.; 1395-ben az erdélyi vajda aradi közgyűlése egy nemes asz-

A nagyobb jelentőségű perekben a jobbágyság nem perel eredményesen. Mindazáltal a királyi bírósághoz elég gyakran fordultak I. Lajos uralkodása alatt ismét a jobbágyok, csakhogy nem uruk, hanem *más* földesurak ellen. 1359-ben a visnyói királyi jobbágyok nemeseket idéztettek a király elé, maguk azonban nem jelentek meg.[478] Talán nem tudtak, vagy nem mertek. Jobbágyok által indított perek az Anjouk éveiben elég gyakran folytak az országbíró előtt.[479] Tartalmilag azonban a legtöbb pert nem ismerjük, mert *csak perhalasztások* maradtak fenn, ami aligha véletlen. A halogatások arra is utalnak, hogy a jobbágyot megakadályozták a pernyerésben. Az is előfordult, hogy megyei közgyűléstől perhalasztás folytán a királyi kuriába, a nádor jelenléte elé került jobbágy által indított per. Egy szabolcsmegyei jobbágy által ökrök és juhok elvétele miatt indított pert a nemes alperes kérésére halasztották így el 1393-ban.[480] Sok esetben nemesek inkább egyezséget kötöttek jobbággyal, csakhogy az ügy ne kerüljön bíróság elé. Így 1370-ben egy jobbágy fiának megölése ügyében Gömör megyében kötnek egyezséget.[481] Ugyanebben az évben Sáros megyében is jobbágy és nemes a megye előtt egyezséget kötnek.[482] 1377-ben egy jobbágy fiának meggyilkolása miatt akart pert kezdeni, de a gyilkos a per megelőzéséül váltságdíjként 13 márkát és három aranyforintot fizet. (Abaúj vm.)[483]

1391-ben Kállai Miklós familiárisai meggyilkolták Kazai Kakas János jobbágyát, Lukácsot. Ebben az ügyben fogott bírák ítélkeztek és a gyilkosok megváltást fizettek. Igen fontos, hogy ebben az ügyben milyen volt a fogott bírák összetétele. A fogott bírák között találunk nemeseket és nemnemeseket, így Szabolcs megye egy szolgabíráját, az áldozat özvegyét, és gyermekeit.[484] Ezekből az ügyekből látható, hogy az államhatalom megszilárdulása és a parasztok osztályharca eredményeképpen a parasztok gyilkosa nem maradhatott büntetlen, vagy legalábbis kárpótlás fizetése nélkül, mint az anarchikus időszakokban.

De a feudális bírák gyakran nyíltan kiforgatják jogaiból a parasztot, durva osztályítéleteket hoznak. 1366-ban egy jobbágy özvegye hiába perelt

szonyt 50 márka büntetésre ítél egy jobbágy ellen elkövetett hatalmaskodás miatt a jobbágy által indított perben, Zsigmondkori O. 3.985. sz.; 1397-ben a nádor somogymegyei közgyűlésén bírságban marasztalt el két nemest, mivel nem jelentek meg a margitszigeti apácák egy jobbágya által indított perben, amelyben a jobbágyot egy pap képviselte; a nemesek hatalmaskodása során a jobbágyot megsebesítették, Zsigmondkori O. 4.690. sz. — Ezeknek a pereknek nagyrészében látjuk, hogy a jobbágyság milyen szerepet tölthetett be a tartományi és megyei közgyűléseken: élt perindító jogával és nemesekkel szemben meg is nyert pereket.

[478] Vay lt. 359. Má. E.

[479] 1334. Egyed jobbágy Nagysemjéni László ellen, perhalasztás, Kállay lt. I. k. 424 a és b. sz.; 1360. Dl. Törzsa. 41.448, K. L. B.; 1361, Dl. Törzsa. 41.460. K. L. B.; 1363. Dl. Törzsa. 41.529. K. L. B.; 1364. Dl. Törzsa. 41.572. K. L. B..; 1366. Dl. Törzsa. 41.650. Sz. Gy.; 1367. Dl. Törzsa. 41.711. Sz. Gy.; 1368. Dl. Törzsa. 41.747. Sz. Gy.; 1373. Dl. Törzsa. 41.920, Sz. Gy.; 1374. Dl. Törzsa. 41.934. Sz. Gy. szepesmegyei ügyek, perhalasztások; 1367-ben a veszprémi püspök novaji jobbágyai perelnek Lindvai Bánfiak ellen az országbíró előtt, Dl. 5614. F. N. A., perhalasztás; 1385-ben Harangi Tamás jobbágy perel Debreceni Dózsa unokája ellen az országbíró előtt, Kállay lt. II. k. 1997. sz., perhalasztás.

[480] Zsigmondkori O. 3209. sz.

[481] Vay lt. 454. Má. E.

[482] Dl. Törzsa. 41.803. K. L. B.

[483] Dl. 6.445. Má. E.

[484] Zsigmondkori O. 2.128. és 2.158. sz.

Kont Miklós nádor előtt megölt férje vérdíjáért, a vádlott esküt téve felmentést ért el.[485] 1377-ben Garai Miklós nádor egy jobbágy özvegyének járó adósságot nem ítélt meg, a feudális úr eskütétellel szabadult.[486] Így festett a valóságban az özvegyek jogának feudális védelme.

Nemcsak közgyűléseken, hanem általában is szerepük volt a parasztoknak az igazságszolgáltatásban, birtokperekben *mint tanúknak*. Pl. 1327-ben a király előtt bizonyít egy peres fél megyebeli nemesekkel és nemnemesekkel.[487] Ugyanebben az időben Kér kirablása ügyében kérdezősködtek nemesektől és más szabad állapotú emberektől.[488] 1332-ben a pozsonymegyei hatóság tudakozódott két falu lakosaitól és a megyebeli nemesektől és nemnemesektől.[489] 1339-ben nemnemesek tanúskodtak egy birtokperben Zala megyében.[490] 1341-ben birtoküggyben több falu birájától, hospes- és jobbágylakosságától tudakozódtak.[491] 1342-ben is tudakozódtak nemnemesektől, hatalmaskodás ügyében.[492] Ugyancsak vizsgálat céljából kérdezősködtek nemnemes tanúktól (közrendűektől) is a Csallóközben, az ú. n. „kis Pozsonymegyében" 1347-ben.[493] 1348-ban egy határrontás ügyében lefolyt vizsgálaton a nemesek mellett nemnemesektől is tudakozódtak.[494] 1349-ben Veszprém megyében tudakozódtak nemesektől és nemnemesektől, hatalmaskodás ügyében.[495] 1361-ben a gömörmegyei hatóság önkényes eljárása miatti vizsgálatban nemesektől, nemnemesektől és bármilyen helyzetű és állapotú más emberektől kérdezősködtek.[496] 1370-ben Szerém megyében tudakozódtak nemes és nemnemes, bármilyen helyzetű és állapotú megyebeliektől egy hatalmaskodás miatti vizsgálat során.[497] 1398-ban egy hadbavonuló familiáris által meglopott özvegy nemnemes tanúkkal akarta igazolni vádját. Erre az alperest öt nemessel leteendő esküre kötelezik.[498]

A bíróság és hiteles helyek előtt képviselőként viszont egyszerű jobbágyok, akik azelőtt betölthettek alkalmi ügyvédi szerepet, már nem igen jelenhettek meg. A 14. századtól kezdve kifejlődött a szabad, nem hivatalnok ügyvédek foglalkozása.[499] A megyei emberek és a perbeli képviselők között csak várjobbágyokat (tehát nem jobbágyparasztokat, hanem úri elemet), továbbá familiárisokat és a jobbágyokból kiemelkedett egyes elemeket találunk. Így pl. 1314-ben Abaúj vármegyében idéző emberek várjobbágyok.[500] 1325-ben mint idéző ember szerepel egy maior castri Abaúj

[485] Dl. 41.658. Sz. Gy.
[486] Dl. Törzsa. 42.063. Sz. Gy.
[487] Pozsonyi kápt. O. lt. C. 14. f. 20. nr. 10. Má. E.
[488] Zichy O. I. 323. sz.
[489] Anjou II. 535. sz.
[490] Dl. 49.984. K. L. B.
[491] Anjou IV. 94. sz.
[492] Zichy II. 25. sz.
[493] Anjou V. 5. sz.
[494] Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története. I. k. (Bp. 1903.) 61. sz. okl.
[495] Dl. Törzsa. 41.114. Sz. Gy.
[496] Dl. 64.060. Sz. Gy.
[497] Gr. Zay cs. lt. Zayugrócon. Litt. B. F. 1. N. 80. pp. (O. L. fgy.) Sz. Gy.
[498] Zsigmondkori O. 5.610. sz.
[499] Molnár II. 303. o. — Kivételes esetekben jobbágy mint képviselő: 1343. A. IV. 215. sz.; 1383. Dl. 7016, Má. E.
[500] Anjou I. 312. sz.

vármegyében a megyei ember (testimonium) mellett.[501] 1336-ban egy gömörmegyei birtokügyben serviens szerepel képviselőként.[502] 1345—47-ben folyó perben falubíró képvisel.[503] 1348-ban Nógrád megye idéző embere is várjobbágy.[504] 1351-ben Veszprém megye részéről egy várjobbágyot küldenek ki prohibició végrehajtására.[505] 1357-ben egy veszprémmegyei várjobbágy szerepel megyei bírósági kiküldetésben,[506] 1358-ban szintén.[507] 1364-ben ugyancsak Veszprém megyében szerepel egy várjobbágy mint megyei kiküldött.[508] És ugyanebben az évben egy másik várjobbágy is szerepel, mint veszprémmegyei hites kiküldött.[509] 1365-ben Nógrád megyében szerepel megyei kiküldöttként egy várjobbágy.[510]

A földbirtokosok képviseletében is — familiárisok mellett — csak a jobbágyság soraiból kiemelkedett elemek szerepelnek. 1354-ben egy iparos-jobbágya, Jakab kovács képviseli a zalamegyei törvényszéken ügyvédvalló levéllel Makvai Bekét.[511] 1380-ban egy szatmármegyei birtok ügyében indított perben Cudar Péter szlavón bán képviselője István litterátus.[512] Ugyanebben az évben az óbudai apácák képviselője a ceglédi bíró.[513]

Az Anjouk feudális államának megszilárdulása tehát — a falusi osztályharccal való szoros összefüggése következtében — a parasztok jogi helyzetét is rontotta, de ez a rontás kiegyenlítődött valamennyire a nagyobbarányú belharc felszámolásával, amely előzőleg *anarchikusan* sujtotta a jobbágyságot. A *viszonylag* nagyobb biztonság pedig lehetővé tette a termelőerők komoly fejlődését.

[501] Anjou II. 208. sz. — Maior castri ispáni kiküldöttként 1346: A. IV. 372. sz., 1348. A. V. 83. sz.
[502] Dl. 58.486. Sz. Gy.
[503] Dl. 3.796. Sz. Gy.
[504] Váradi Török lt. F. N. A.
[505] Dl. 49.908. K. L. B.
[506] Dl. 49 912. K. L. B.
[507] Dl. 49.913. K. L. B.
[508] O. L. Thaly lvt. 88. F. N. A.
[509] Dl. Törzsa. 41.590. K. L. B.
[510] Ballassa cs. lt. 1365., idézi Gábor Gy. i. m. 88. o.
[511] „Jacobus faber iobagio eiusdem" Dl. 4.461. Sz. Gy.
[512] Kállay lt. 1812. sz.
[513] Dl. 6750, Má. E.

## 3. A FÖLDKÖZÖSSÉG ÉS SZEREPE AZ OSZTÁLYHARCBAN

A parasztság történetének igen fontos és egy úttörő munkától[1] eltekintve teljesen feldolgozatlan kérdése a földközösség története és a parasztság osztályharcában játszott szerepe. A marxista történetírás a felszabadulás után felismerte ennek a kérdésnek jelentőségét, azonban Tagányi munkájának marxista kritikáján és a Tagányi feltárta adatok marxista értékelésén túl akkor nem jutott. A kérdés fontosságára a marxista klasszikusok behatóbb tanulmányozásán túl a szovjet történetírás hívta fel történészeink figyelmét. Éppen ezért a parasztság történetének tárgyalása a 14. századi Magyarországon megkívánja, hogy a földközösség szerepét egyrészt általánosságban, másrészt a 14. századnál későbbi terminológiát is felhasználva részleteiben tárjuk fel, megvizsgáljuk jelentkezését a Tagányi által feltárt forrásokon túlmenően, rámutassunk a továbbkutatás számára a földközösségnek az egyes forrásokban megmutatkozó nyílt vagy burkolt előfordulására és különösen, hogy megkíséreljük a szovjet történetírás, főleg Grekov akadémikus nyujtotta segítséget felhasználva a magyar történelemre is megfelelően alkalmazni a marxista klasszikusok megállapításait a földközösségről.

A földközösség történetének tárgyalása nem egyszerűen történeti szakkérdés. Erre mutat az, hogy Engels „A mark" című tanulmánya[2] mint röpirat külön is megjelent és a munkásmozgalom harcaiban fontos szerepet töltött be. Engels a földközösséget mint az *ősi köztulajdon* maradványát állítja szembe a kapitalizmus idején nyomorgó, eladósodott parasztsággal. Tanulmánya tehát — alapvető történeti megállapításain túlmenően — fényesen bizonyítja, hogy a magántulajdon rendje nem örök. Engels tanulmányának külön kiadását még fontosabbá tette, hogy ebben a földközösség elemzése során megvizsgálva a német parasztság — és ezen keresztül valamennyi nép parasztságának — helyzetét, kifejtette a *gépesített nagyüzemi, a közösség javára működő mezőgazdaság* útját, mint amely a parasztság felszabadulásának egyedüli módja. Engels tanulmánya a német parasztság megmozdítását szolgálta azáltal, hogy megvilágította előtte a kizsákmányolás rendszere előtti múltját és a kizsákmányolás megdöntése utáni jövőjét és ezt egybekötötte a munkás-paraszt szövetség hangoztatásával: „... a szabad — bár elnyomorított — parasztosztály... — természetes szövetségestársai, a munkások segítségével — segíthet magán, mi-

[1] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1894. Uj kiadása: Bp., év nélkül (megjelent 1950-ben) Molnár Erik előszavával. Az utóbbi kiadás oldalszámait idézzük.

[2] Magyarul megjelent A német parasztháború. (Bp. 1949.) című kötet mellékleteként

helyt meglesz benne az akarat, hogy megértse, miként."[3] Engels tehát célul tűzi a parasztságnak a társadalmasított mezőgazdaság útjára önként való rálépését. Ezzel fontos fegyvert adott a munkásosztály kezébe mindazok ellen a szociáldemokraták ellen, akik szembefordultak a föld forradalmi felosztásával és lebecsülve a parasztság forradalmi szövetségét, a kapitalizmus viszonyai között megmaradva hirdették a nagybirtokok fenntartásának szükségességét, másrészt (a revizionisták) fenn akarták tartani a mezőgazdasági kisüzemet.

Engels megállapításai ma is fegyvert jelentenek kezünkben, amikor hazánkban is folyik a szocializmus építése a falun. Ez különösen fontossá teszi, hogy a magyar történetírás részletesen foglalkozzék a földközösség történetével és tisztázza annak szerepét a parasztság évezredes harcaiban. Engels tanulmánya ugyanakkor fegyvert adott a munkásosztály kezébe a narodnyikok ellen is, akik „a legfőbb forradalmi erőnek... ... az értelmiség által vezetett parasztságot és a paraszti „obscsinát" — faluközösséget — tartották, melyben a szocializmus csíráját és alapját látták."[4] Engels kifejezetten hangsúlyozza, a munkás-paraszt szövetség kiemelése mellett, hogy a földközösséggel „nem a régi, magát túlélt formájában" segíthet magán a parasztság.[5] A narodnyikokhoz hasonló felfogás uralkodott a magyar „népiesek" egyrészénél is, akik az elképzelésük szerint új társadalmi rend „hordozójául a parasztságot, a parasztságban még élő ‚kollektiv hajlamokat', a paraszti ‚közösséget' tekintik."[6] Ezek a „népiesek" összekeverték a parasztság egységét a nagybirtok ellen az ősi földközösséggel, pedig „a parasztság *osztályegysége* a feudalizmus (vagy a feudalizmus maradványa: a nagybirtok) ellen, egészen más valami, mint a parasztság *ősi termelőközössége,* amely lehetett részleges is, testet ölthetett a jobbágyföld periódikus újrafelosztásában, legelőközösségben, stb., de mindig feltételezte a szervezett paraszttársadalom hagyományok szentesítette részleges, vagy teljes ellenőrzését a paraszt (vagy jobbágy) egyéni gazdasága felett. A *feudalizmuselleni* paraszti egység még fennállhat, még erőteljes lehet akkor is, amikor a parasztság már osztályokra bomlik, amikor tehát az ősi termelőközösség minden valóságos intézménye már régen a multé...".[7] A „népiesek" így bírált szemlélete a magyar történetírásban nemigen hagyott nyomot, mert a magyar polgári történetírás a parasztság történetével jóformán semmit sem foglalkozott, leginkább még Szabó István munkáin látszik meg a népiesek szemléletének, az „örök parasztság" felfogásának hatása. A földközösség kérdését azonban ő is teljesen elhanyagolta. Az azóta disszidált áruló Kovács Imre történeti munkájának végkövetkeztetéseként a mezőgazdasági üzem reformjának követeléséig jutott el és itt mint hagyományt emelte ki a földközösséget, amelynek hagyományai „nem teszik idegenné a parasztságunk előtt az új üzemi szervezést".[8] Nála azonban természetesen szó sincs arról, hogy az új „üzemi szervezés" valóban a parasztság felszabadulását jelentené mind a kapitalizmus, mind a feudalizmus maradványainak uralma alól, mert az ipar területén teljesen

[3] Engels: A mark. (A német parasztháború,) 172. o.
[4] A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története, (Bp. 1951.) 17. o.
[5] Engels i. m. 172. o.
[6] Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. (Bp. 1949.) 261. o.
[7] Révai József i. m. 269. o.
[8] Kovács Imre: Magyar feudalizmus, magyar parasztság. (Bp. 1945.) 143. o.

kielégítőnek tartotta, sőt a mezőgazdasági „új üzem' mellé állította az iparban fennálló társulási formákat, azaz a kapitalista vállalati formákat.[9] Engels megállapítása tehát, amely elutasítja a narodnyikok elméletét, nálunk is harci fegyver a „népies" ideológia teljes felszámolásáért vívott harcban.

Mindez világossá teszi, hogy a földközösség tárgyalásában helyes úton csak az a történetírás járhat, amely valóban a szocializmust építő dolgozó népet szolgálja, amely a földközösséget nem hamis hagyományul akarja felhasználni a parasztság elavult életmódjának fenntartása és a kapitalizmus megmentése érdekében. Ez komoly feladatokat ró *új történetírásunkra*. Egyben világossá teszi azt is, hogy a magyar feudális és polgári történetírás miért mellőzte ennek a problémának tárgyalását.

A földközösség kérdésével a magyar burzsoá történettudósok közül már Lánczy Gyula foglalkozott 1880-ban.[10] Lánczy alapos egyetemes történeti felkészültséggel nyult a kérdés tárgyalásához és helytelenítette, hogy a történettudomány nem foglalkozott e fontos történeti kérdéssel: „Az állami és társadalmi lét alsó alakulatai és rétegei, a falu község és a paraszti nép csekély érdeket költenek a souverainitások, a grófságok, a közforgalmú városok, a tudós zárdák és égretörő dómok, a királyok, lovagok, papok és szabad polgárok fényes, festő csoportjai és világraszóló küzdelmei mellett."[11] Lánczy ismerte és felhasználta Morgan munkáját, értékes anyagot ad a a család és az ősközösség történetére. Ismerte az orosz narodnyikok tanításait is, bár úgylátszik a velük vitatkozó nyugati burzsoá irodalomból. Lánczy burzsoá tudós létére elutasítja az ősi köztulajdon tényének a jövő fejlődéssel való egybekapcsolását.[12] Ezzel történetibb ugyan a tárgyalása, mint a narodnyikoké, felfogását azonban a kapitalizmus védelme fűtötte. Igy Lánczy munkája végén — miután maga a magyarországi viszonyokkal egyáltalán nem foglalkozott — hiába hívta fel a magyar történészeket a földközösség kutatására,[13] ez nem kelthetett általános vissz-

[9] U. o. 142—143. o.

[10] Klny. a „Magyar Igazságügy" 1880. évf. XIV. k.-ből: Lánczy Gyula: A faluközösség eredete. (Ősi család és tulajdon.) (Budapest, 1881.)

[11] Lánczy i. m. 9. o.

[12] „A birtokközösségi faluközség s a democratia korlátlan uralma pedig — az emberiség jövője.

Tudvalevő, hogy hasonló következtetések és elméletek képezik a sajátlagos nemzeti orosz iskolának credóját. A Mir, az orosz faluközösség, e szerint az emberi szellem egyik legnagyobb vívmánya, az orosz nagyság titka és Oroszország hivatása annak jótéteményeit a pauperizált, bomladozó európai társadalommal közölni." Lánczy i. m. 81. o.

„...a birtokközösség szerkezete, a faluközösség uralma, az egyéni, társadalmi s állami lét alanti fokát jelzi, melynek meghaladásán kezdődik voltaképen az emberiség haladása, az egyéniség fejlődése... soha ki nem békülhettem azon irányzattal, melynek tana szerint azért, mert a közösségi szerkezet általános uralma a népek őskorában bebizonyítható... ezen közösségi eszme, a maga rideg egyoldalúságában, a világ történetén teremtő elvül vezettetik végig.

Elmém, mely előtt eszményképül az egyéniség ... szabad kifejlődése lebeg — ez áramlat ellen, mely napjaink irodalmában hova tovább egyed uralommal fenyeget, mindenkor fellázadott." u. o. 88. o.

[13] „Végül nagy ideje, hogy hazánk Magyarország, a magyar nép egyes törzsei s a hazában lakó más néptörzsek eredeti szerkezete, sajátságos történeti és társadalmi emlékei ily szempontból vizsgálat alá vétessenek és méltó tanulmány tárgyává tétessenek." Lánczy i. m. 90. o.

hangot. Lánczy zavaros szociológiai gondolatmenete, valamint az a körülmény, hogy felhívta a figyelmet a földközösség tárgyalásának „veszedelmes" voltára, talán inkább gátló tényező volt a magyar történetírás előtt.

A magyarországi *földközösség kérdése a történeti irodalomban* 1883-ig egyáltalán nem szerepelt. Ekkor foglalkozott a földközösség fennforgásával az erdélyi szászoknál Teutsch Frigyes, aki a 14. század végétől kezdve mutatta ki a földközösség fennállását az erdélyi szászoknál a 18. század végéig.[14] Tanulmánya azonban a magyar közönség, sőt a magyar történészek körében sem vált ismertté és a kérdéssel még egy évtizedig nem foglalkoztak. 1894-ben jelent meg Tagányi Károly idézett munkája, amely már komoly lépést jelentett előre a földközösség tárgyalása terén. Komoly lépést jelent nemcsak azért, mert a szászokon túlmenően az egész történeti Magyarország területén megvizsgálta a földközösség megvoltát, hanem azért is, mert megmutatta a magyar feudális társadalomban oly fontos földközösség eredetét és megkísérelte megvilágítani fennállásának okait is. Tagányi munkája azonban nem hozott fordulatot a magyar történetírásban. Jelentőségét csak kevés haladó történetíró ismerte fel és a munka megjelenésétől fogva 50 éven keresztül kizárólag csak Acsády Ignác[15] hasznosította adatait, illesztette be a magyar történelem általános képébe Tagányi megállapításait. Egyébként Tagányi munkáját „a magyar történetírás nem aknázta ki" és a polgári történetírás nem talált időt arra sem, hogy „a kérdéshez kritikusan állást foglaljon és Tagányi kutatásait elmélyítse".[16] A kérdésre éppen az adja meg a választ, amit elmondottunk a földközösség kérdésének politikai jelentőségéről. Tagányi munkáját a reakciós történetírás nem tudta megtámadni, nem tudta megcáfolni, hiszen mint a Tagányi érdemeit felismerő Jankó János írta Tagányi munkájáról szóló ismertetésében, Tagányi könyve „kiválóan fontos dolgozat", a Tagányi által feltárt anyag pedig „a kritikailag legmegbízhatóbb anyag, amelynek történeti hiteléhez kétség nem fér".[17] A reakciós történetírás szemében éppen az volt a legfájóbb szálka, amit Jankó Tagányi fő érdeméül jegyzett fel, hogy Tagányi úgyszólván a maga korától kezdve mutatta ki visszafelé a földközösséget a magyarság magyarországi letelepedéséig és ezzel létrehozta a maga kora és az őstörténet közti szerves kapcsolatot. Jankó a maga polgári korlátai között a legmesszebb jutott el, amikor kiemeli, hogy „... a földközösség ... az emberiség egyik legprimitivebb intézménye gyanánt állt elénk".[18] A feudális és polgári történetírás pedig még az emberiség ősi intézményei között is rettegett a közösségi tulajdon fennforgásától. Hiszen ebben az időben Engels már támogatta M. M. Kovalevszkij orosz tudósnak, az ú. n. szociológiai iskola tekintélyes képviselőjének[19] azt a polgári irodalomban vitatott felfogását, hogy a földközösségnek a szántóföldet és legelőt újraosztó formáját „megelőzte azoknak egy nagy, több nemzedéket magába foglaló patriarchális közösség által való megművelése

[14] Fr. Teutsch: Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenland (Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, 1883) 526—591. o.

[15] Acsády Ignác. A magyar jobbágyság története.

[16] Molnár Erik: Előszó Tagányi Károly idézett munkájához, 3. o.

[17] Ethnographia 1895, 56. o.

[18] Ethnographia, u. o.

[19] Kovalevszkij általános értékelésére lásd Z. N. Csernilovszkij (szerk): Állam- és jogtörténet. I. k. (Bp., 1951.) 115. o. — Kovalevszkijt Tagányi is idézi, i. m. 13, 68. o.

(amire példa a még ma is fennálló délszláv zadruga) s a felosztás utóbb, akkor következett be, amikor a közösség olyanannyira megnövekedett, hogy közös gazdálkodásra túlságosan nehézkessé vált".[20] A reakciós történetírás az uralkodóosztály érdekeinek megfelelően azt a hamis és történetietlen tárgyalási módot választotta, hogy agyonhallgatta Tagányit. A magyar történetírás történetietlen módszereire mutatott rá egy más kérdéssel kapcsolatban Mályusz Elemér — ami azonban méginkább áll a magyar történetírás „módszerére" a földközösség agyonhallgatásával kapcsolatban: „A még élő rendiség, majd a tradícióit ápoló művelt magyar középosztály nem tudta elhinni, de még csak elgondolni sem, hogy az ő társadalmi rendjét megelőzően egy másik érvényesülhetett".[21] A magyar polgári történetírás, ha felületesen érintette is a földközösség kérdését,[22] ez a tárgyalás akkor is mindig a vérségi és letelepedési „elvek" ködébe burkolva jelentkezett, a földközösséget a honfoglaló szabadok nemzetségi szervezetéből úgy vezették le, hogy gondosan kerülték tárgyalásukban a területi szervezet, a honfoglaló szabadokból osztályok alakulását. Pedig a magyar fejlődésre is áll Engels megállapítása: „Mennél régebben élt falujában a nemzetség, ... annál inkább elhalványodott a kapcsolat rokonsági és erősödött a területi jellege. A nemzetség beleolvadt a mark-közösségbe ..."[23] Az osztályviszonyok tárgyalása nélkül pedig teljesen hamis és történetietlen volt a földközösség tárgyalása. A polgári történetírók közül az ellenforradalmi korszakban Sinkovics István jutott el a viszonylag leghelyesebb felfogásra, aki bizonyos fokig megsejtette a földközösség szerepét a parasztság harcában, de ő is összekeverte a nemesek és parasztok szerepét a földközösségben. Nála szerepel „... a faluközösség, amely sok helyen még mindig maga oszt évenként földet a földközösségben élő nemeseknek és parasztoknak és amely az új embert, akinek a földesúr telket ad, ünnepélyesen tagjává fogadja."[24]

Haladó történetírásunknak azonban nemcsak az a feladata, hogy a Tagányi eredményeit agyonhallgató polgári történetírás magatartását felfedje, hanem magának Tagányinak is meg kell adnia a kritikai értékelését. Ezt Molnár Erik idézett előszavában lényegében megtette. Ezen túlmenően azt kívánjuk erősebben kihangsúlyozni, hogy Tagányi a földközösséget statikusan tárgyalja és annak fejlődését az idők folyamán lényegében nem ismeri föl. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy mint Molnár Erik is kiemeli,[25] Tagányi csak a szántóföld-közösség legáltalánosabb típusait vizs-

[20] Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig 1892. évi angol kiadásához írt bevezetésében. A német parasztháború. (Bp., 1949.) 120. o.

[21] Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. (Mátyás király emlékkönyv, I. köt. Bp. 1940.) 311. o. Mályusz megállapítása arra vonatkozott, hogy a magyar történetírás általában tagadta a rendiséget „megelőző" hűbériség megvoltát Magyarországon. Természetesen Mályusz Elemér ilyen problémafelvetése is hibás volt, ő ugyanis a feudalizmust és a rendiséget egymást követő formációknak fogta fel.

[22] Szabó István: A magyar parasztság története (Bp., 1940.) 10. o. a falvak községi rendszerét említi; Degré Alajos: A szomszédok öröklése és a szomszédi elővásárlási jog kialakulása (Illés József-emlékkönyv. Bp., 1942. Szerk. Eckhart F. — Degré A.) pedig a földközösség kérdését a szomszédjogok tárgyalása során mellékesen felveti.

[23] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Bp. 1949.) 154. o.

[24] Sinkovics István: Nemesség és parasztság Werbőczi előtt (Eckhardt Sándor szerk.: Úr és paraszt a magyar élet egységében, Bp. 1941.) 26. o.

[25] Molnár Erik: Tagányi K. i. m. előszó, 8. o.

gálta, az osztatlan földeket, legelőket, és erdőket pedig kutatásaiban teljesen mellőzte. Következésképpen nem ismerhette fel azt a folyamatot, hogyan szorul ki fokozatosan a földközösség a belsőségről és marad fenn a külterületeken, mint legelő- és erdőközösség. Erre a kérdésre Tagányi csak egy másik munkájában utal, de azzal, hogy a szántóföld-közösség és az erdőközösség viszonyát és történeti szerepük sorrendjét itt is csak rövid bevezetésben adja meg,[26] a kérdés súlyának megfelelő tárgyalást még nem kapott.

Tagányi Károly munkájában a földközösség elterjedését az országban úgy igyekszik megállapítani, hogy visszafelé halad időben, és a vizsgálat alapján megállapította, hogy a 13. században általános volt a földközösség az egész országban.[27] Tekintettel arra, hogy Tagányi időben visszafelé halad és így adja meg a földközösség előfordulásának eseteit az ország egyes vármegyéiben,[28] összeírása egyik korszakra sem lehet teljes. Tagányi adatait ennek megfelelően ki kell egészítenünk és ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a szántóföldre is kiterjedő földközösség még a 14. században is az egész országban elterjedt intézmény volt. Tagányi a földközösség elterjedésére a következő felsorolást adja egyik összeállításában a 14. századi előfordulásokra vonatkozóan: Abaúj, Arad, Bácsbodrog, Csanád, Fejér, Szabolcs, Zemplén, az erdélyi Fejér, Kolozs megyék Szászföld.[29] Egy másik összeállításban pedig a 14. században a földközösség előfordulását Vas, Hont, Szatmár, Veszprém, Ung, Sáros, Krassó, Temes, Somogy és Liptó megyékben adja meg.[30] Tagányi nem talált adatot a földközösség középkori előfordulására Békés, Bereg, Borsod, Csongrád, Heves, Máramaros, Belső-Szolnok, Hunyad, Küküllő, Torda megyékben, Fogarasban és Kővárban, Árva, Torna, Trencsén és Ugocsa megyékben.[31] Az újabb levéltári kutatás alapján ezeket a hiányosságokat nagyrészt pótolni lehet. Így előfordul a földközösség Bereg, Borsod, Heves és Torda megyékben is a 14. században. Azok közül a megyék közül, amelyekben Tagányi csak 13., illetve 15. századi anyagot közölt, a 14. században előfordult a földközösség a következő vármegyékben is: Bihar, Pest, Tolna, Pozsony, Győr, Doboka, Szepes, Zala, Külső-, Közép-Szolnok, Gömör megyékben, valamint Nyitra megyében is. Előfordul a földközösség Szlavóniában is,[32] amit Tagányi említ, de nem dolgoz fel.[33] Hunyad megyéből erdőközösségre van adat a 14. századból. A még hiányzó néhány vármegye adatait a további kutatás van hivatva felderíteni, megállapítható azonban, hogy ezek a területek általában az ország olyan alföldi, illetve peremterületei, amelyekről okleveles anyagban egyébként is csak viszonylag kevés értesülést nyerünk. Az adatoknak ez a hiánya tükröződik a földközösség e megyékben előfordulásáról beszélő adatok hiányában. Semmiesetre sem jelenti ez azt, hogy ezeken a területeken a földközösség nem lett volna meg. Kiemelhetjük, hogy a földközösség az ország egész területén, annak minden részén elterjedt a legkülönbözőbb felszíni és éghajlati viszonyok mellett. A földközösségre

[26] Tagányi Károly: Magyar erdészeti oklevéltár, I. k. (Bp., 1896.) Bevezetés, VI. o.
[27] Tagányi K.: A földközösség... 56—57. o.
[28] I. m. 56. o.
[29] I. m. 54—55. o. jegyzetben.
[30] I. m. 56. o.
[31] I. m. 55, 57. o. jegyzetben.
[32] Dl. Törzsa. 40.540. 1328. K. L. B.
[33] I. m. 57. o.

vonatkozó 14. századi magyar anyag is megdönti a polgári történetírásnak azokat az „elméleteit", amelyek a földközösséget csak egyes népekre, vagy egyes későbbi időszakokra, vagy egyes sajátos földrajzi adottságokkal rendelkező területekre korlátozzák. A nyugati polgári történetírásban igen elterjedt az a kísérlet, amely a földközösséget csak a hegyi legeltetés szervezetévé igyekszik leszűkíteni. De ahogyan a földközösség nemcsak az angliai és svájci hegyvidékeken, hanem Németország sík vidékein is megtalálható, úgy a történeti Magyarország területén sem csak a Székelyföldön található meg a földközösség, hanem a Dunántúlon és az Alföldön is. A földközösség alföldön, dombvidéken és hegyvidéken egyaránt való előfordulása fényt vet a parasztság gazdálkodásán túl arra a szervezetre is, amelyre támaszkodva a parasztság állandó küzdelmét folytatta.

A földközösség a forrásokban különböző módon jelentkezik. Sok esetben kifejezetten közös földekről van szó, annak megjelölésével, hogy a földközösség milyen megművelési ágra terjedt ki, sok esetben csak a földközösséggel kapcsolatos egyes szakkifejezések előfordulása mutat rá a földközösség fennforgására, sok esetben a földközösség bomlásának folyamatát látjuk csak az adatok tükrében, sok esetben csak a földek szétszórt darabocskákban fekvése mutatja, hogy a földközösség dülőrendszerével van dolgunk. A földközösségnek ezeket a jellemvonásait a 14. században gazdag forrásanyag bizonyítja. Éppen ezért a forrásanyagot nem területileg, hanem a földközösségnek az e korban való megjelenési formái szerint osztályozzuk és csak ezen az osztályozáson belül adunk kronológiai beosztást.

Benedek veszprémi püspök 1302-ben oklevélben intézkedett az örökös nélkül meghalt guerechi nemes jobbágya, Mátyás földjéről. Ezt a földet Miklós fia Péter és Tamás fia Saul egyházi nemes jobbágyoknak adta. Mivel azonban ez a föld a püspök más jobbágyainak földjével közösen, elegyesen feküdt, a nemes jobbágyok tanácsára a Péternek és Saulnak adott földet a püspök biztos határokkal választatta el más jobbágyainak földjétől. Hogy itt *földközösségről* volt szó, azt az is mutatja, hogy a földhöz erdőhasználati jogot is kaptak az említett nemes jobbágyok Peremartonban.[34] A pannonhalmi apát 1310-ben birtokot cserélt gereki (györöki) nemes jobbágyaival. Utóbbiak örökölt és vásárolt földjei elegyesen feküdtek az apátság Tepej, Méhes és Csicsal nevű falvainak földjeivel. Ezeket a földeket adták át cserébe az apátnak.[35] Itt tehát megelőzően az apátság *jobbágyai és nemes jobbágyai éltek földközösségben.* (Somogy vm.) 1314-ben a szabadi (Veszprém vm.) nemesek perben kiegyeztek a veszprémi káptalannal, hogy két szabadi nemestől a veszprémi Szent Mihály arkangyal egyháznak hagyott szabadi szántóföldet, kaszálót és erdőhasználatot átadják az egyháznak. A vitás szántóföldek Szabadi falu területén elegyesen (mixtim) feküdtek a nemesek földjeivel. Itt tehát nyilvánvalóan a *szabadi jobbágyok földközösségével* állunk szemben, amelyben a földhöz kaszáló és erdőhaszná-

[34] „eadem terra, cum alijs terris jobagionum, nostrorum de eadem, mixtim habebantur"... „ac usum dolabri in sylvis nostris ad Peremartinum pertinentibus ad sufficientiam" O. L. fgy. Veszprémi püspökség lt. (1302) Gerezd nr. 1. Sz. Gy.; hibás másolata. Veszprémi kápt. m. lt. (1302.) Töreki-l. Sz. Gy.

[35] „... super terris et possessionibus eorum hereditariis mixtim cum terris villarum eiusdem monasterii..." „... terram et possessionem eorum hereditariam et emticiam mixtim cum terris villarum superius nominatarum existentem..." Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. II. k. (Bp., 1903.) 94. sz. okl.

lati jog is járult. A földközösség megvoltát bizonyítja és az elegyesen fekvő földek fogalmát megvilágítja a káptalannak átadott birtokrész leírása. A jobbágytelkek apróbb-nagyobb földdarabokból állottak, nem egy nagyobb földet jelentettek. A föld annyira apró darabokba volt szétszórva, hogy a két legnagyobb tagról, amelyek 45, illetve 8 holdasok voltak, az oklevél külön is kiemeli, hogy ezek összefüggő (in vna continuacione) darabok. Ezenkívül a káptalannak jutott föld 4 négyholdas, 7 háromholdas, 6 kétholdas, 1 másfélholdas és 7 egyholdas darabból állt.[36]

István veszprémi püspök 1319 elején elcserélte szárberényi birtokát Nempty-i Heym fiainak Neveg-völgyi birtokával. Az oklevél elmondja, hogy a püspök szárberényi földjei egy földközösséghez tartoznak. Földjei közösen, elegyesen fekszenek mások földjeivel,[37] és a földközösséghez a jobbágytelkek tartozéka szántóföld, kaszálók, erdők erdőlési joggal és balatoni halászóhelyek tartoztak. E püspöki birtokért cserébe adott másik birtokon ugyancsak földközösség állt fenn. Amint az első esetben az *egyházi földesúr allodiális földjei voltak földközösségben másokkal,* itt *világi feudális urak allodiális földjei voltak földközösségben parasztokkal,* bírták azokkal elegyesen a földjeiket.[38] Ehhez a földközösséghez tartozó jobbágytelkek szőlőket, réteket és más tartozékokat tartalmaztak.[39] 1327-ben a veszprémmegyei Káloz birtokon a veszprémi káptalan és Péti János ispán földjei fekszenek földközösségben (mixtim).[40] A veszprémi káptalan 1329. évi jelentése egy határjárással kapcsolatban számol be arról, hogy az ajkai nemesek Bánd comes, hegyesdi várnagy Ajkán bírt birtokrészét neki visszaadták jobbágytelkeivel együtt. Megállapítja azonban a káptalani jelentés azt is, hogy a birtokrész határait a királyhoz írt jelentésben nem tudják leírni, mivel *az ajkai nemesek egész földje elegyesen, közösen fekszik* és — ezzel egyben a földközösség újabb fogalmát kapcsolja be — fűkötéllel van megosztva.[41] A jobbágytelkek említéséből világosan látszik, hogy itt sem pusztán a földesurak birtokközösségéről, hanem a parasztok földközösségéről van szó. 1332-ben a veszprémmegyei Noztup a (későbbi Noszlop) birtokon elegyesen bírt (mixtim habitas) földekről döntenek a bakonybéli apát és a noztupi nemesek közt.[42] 1339-ben egy egyezséglevél szerint Veszprém városban jobbágytelkekhez tartozó *szántóföldeket közösen, elegyesen bírják a Fajsz faluhoz tartozó földekkel különböző helyeken* — és ez utóbbival a földközösség egy további jellemvonásával találkozunk — különböző dülőkben szétszórt, különböző művelési ágba tartozó földdarabokkal.[43] Pest megyében 1352-ben találkozunk földközösséggel.[44]

[36] Veszprémi kápt. m. lt. (1314) Szentkirályszabadja 2.; Sz. Gy.

[37] ... terras nostras Episcopales in Zaar Beren mixtim cum terris aliorum existentes ...

[38] ... quasdam terras eorum in valle Neueg cum terris populorum de villa sancti Jacobi et aliorum mixtim habitas.

[39] Anjou I. 454. sz.

[40] Veszprémi kápt. magánlvta, Káloz 5. F. N. A.

[41] Cursus autem metarum ideo uobis scibere non ualemus, quia, tota terra nobilium de Ayka mixta habentur, et diuisa sunt, cum diuision bus uulgariter fyuketel nuncupatis. Hazai Okmánytár, IV. 111 sz.

[42] Fejér VIII. 3. k. 269. sz.

[43] ... terre arabiles ad sessionem ... cum terris ad villam Fayz spectantibus mixtim in diversis locis haberentur. Veszprémi kápt. magánlvta. Badacsony 3. F. N. A.

[44] Dl. Törzsa. 41.986. 1375. évi átírás, K. L. B.

Bihar megyében 1355-ben a földközösség igen érdekes példájával találkozunk. Az aradi káptalan ezévi birtokcserét tartalmazó oklevele szerint több biharmegyei nemes „elcseréli" birtokait a váradi püspök két kuriális telkéért Péterházán és Tenkén. Ennek az adatnak Tagányi csak az erdőközösségi vonatkozásait dolgozta röviden fel.[45] Az oklevél abból a szempontból is fontos, hogy míg egyfelől a földközösség fennállását a maga teljességében bemutatja, másfelől a földközösségben résztvevő földesúr és jobbágyai közötti kapcsolat megváltozására mutat, amikor is a jobbágyokat a földközösségi jogosítványok használata fejében pénzfizetésre kényszerítik. A nemesek, amikor birtokaikat a püspöknek adják örök birtoklásra, vállalják többek között azt is, hogy azokat a földeket a szomszédoktól és falubeliektől (a vicinis et commetaneis) megőrzik a püspök birtokában — és itt találkozunk a földközösség egyik újabb jellemvonásával, a szomszédok és falubeliek igényével a földközösségi tag földjére. A püspök a birtokokért csak egy telket, kúriát ad Péterházán minden tartozékaival, amit minden földesúri teher alól mentesít, kivéve a tizedadót, továbbá ugyanezt Tenke faluban. A telekhez különböző földközösségi jogok tartoznak. Ebből az oklevélből megismerkedünk a későbbi források[46] nyilföldjével, tehát a jobbágytelekhez tartozó tartozékok összességével, azaz azokkal a tartozékokkal, amelyek egy teljes telek használatára elegendők (que ad usum unius curie integre sufficere possunt). Mekkora ez a nyilföld? Számos oklevélben ez holdak szerint meg van adva és a holdak száma különböző. A különbségek okait a most tárgyalt oklevél magyarázza meg, amely a nyilföld nagyságára azt az igen jelentős tényt tartalmazza, hogy a földközösségben való részesedést *a falu szokása szabályozza* (iuxta ritum et consvetudinem predictarum villarum). A földközösségi részesedés tehát falvanként változott és azt a falu, maga a parasztság szabályozta. Ehhez a földközösséghez erdő is tartozott, ahol a parasztok disznaikat makkoltatták már makkoltatási adó (decima, lucrum) ellenében, amit onnan tudunk, hogy a nemeseket az oklevél kifejezetten fölmenti a makkoltatási díj fizetése alól. A parasztok hasonló teher ellenében használhatták az erdőben lévő méhlő helyeket is, a nemeseket e díj fizetése alól is felmentik. Látjuk tehát, hogy itt az egyházi földesúr már pénzfizetéshez kötötte egyes földközösségi jogok élvezetét.[47]

1368-ban az erdélyi Józsefmacskása (Kolozs és Doboka megye) birtokon is találkozunk földközösséggel, amikor is jobbágytelkek felosztásánál a telkekhez rétet adnak és annyi földet, amennyi egy jobbágytelekre sorsvetéssel esik (unicuique residuarum sessionum seu mansionum iobagionum ...

[45] Magyar Erd. oklt. I. 75. sz.

[46] 1573-ban a zemplénmegyei Zomboron: „nyilas" Tagányi Károly közlése Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1895. 291—292. o. 1672-ben az alsófehérmegyei Borbándon: „nyilak" Tagányi Károly közlése Mgt. Sz. 1895. 219—228. o. 1800-ban a kolozsmegyei Magyarvalkón „nyil" Tagányi K.: A földközösség története Magyarországon. 44. o.; még a 19. század végén is használják a „nyil" kifejezést nyilföld értelmében pl. Alsófehérmegyében, Lázár I.: Néprajzi adatok Alsófehér m. Ethnographia, 1895. 304. o.

A nyilföld előfordulása helynevekben, határelnevezésekben Erdélyben, Jankó János: A földközösség Magyarországon. Ethnographia 1895. 62. o.: Kisnyilas, Nagynyilas, Hosszúnyíl, Berekalji nyilak, Lokinyil, Bakosnyil, Sásnyil, Kendernyil, Köves nyil, Nyíl, Nyilak, Kurtanyil, Pápistanyil, Katonanyil, Zsellérek nyila; Lázár István: Néprajzi adatok Alsófehérmegyéből. Ethnographia, 1895, 304. o. „polgári nyil" a nagyenyedi községi birtok egy kisorsolásra bocsátott része.

[47] Anjou VI. 223. sz.

sorte posita cederent).[48] És itt találkozunk a földközösséghez tartozó földek ideiglenes kiosztásának a módjával, a nyilvetéssel (ennek latin megfelelője a sorsvetés), aminek korabeli magyar szakkifejezéseivel a későbbiekben még foglalkozunk. Somogymegyei birtokokon 1369-ben találkozunk földközösséggel.[49] 1370-ben a Bátorhoz tartozó Szatmár, Szabolcs és Biharmegyei birtokokon szerepel a földközösség.[50] 1373-ban a Bátoriak birtokosztálya során találkozunk több helyen földközösségben a földesúr allodiális és jobbágyi földjével (terra usualis), így Létán, Ecseden és Encsencsen. A Bátoriak elnéptelenedett birtokain is találkozunk földközösséggel, amikor is a földesurak ezeket jobbágyaikkal közösen használják. Így Karuly, Kis-Bátor, Dusnok, Libény, Kermel, Dedemez és Jabak birtokon. Utóbbi esetekben az elnéptelenedett telkek a közös legelőbe eshettek vissza.[51] Heves megyében 1372-ben találkozunk földközösséggel.[52] 1381-ben annak vagyunk tanúi, hogy Veszprém megyében hogyan nyel el egy földközösséget a veszprémi egyház. Lajos király ugyanis ebben az évben megengedte, hogy olyan „szabadállapotú" emberek, akik földközösségben éltek a veszprémi egyházzal, (libere conditionis homines terras et possessiones mixtim cum terris et possessionibus ecclesie Wespremiensis habentes et possidentes), birtokaikat adják a veszprémi egyháznak.[53] A somogymegyei Tul vagy Venice birtokon 1382-ben találkozunk földközösséggel és füvönosztással.[54] Ugyanakkor a szakácsi (Somogy vm.) pálos kolostor és a szakácsi nemesek bizonyos földdarabja is közös,[55] aminek alapja a két birtokos *jobbágyainak földközössége lehetett.* 1384-ben olyan esettel találkozunk, amikor királynői jobbágyok nemesi birtokrészt foglaltak el, hogy földközösségükként használják. Ebben az évben a daróci (Szatmár megye) bírót és esküdteket okleveleikkel a királynő jelenléte elé idézték egy földesúr ellen abban az ügyben, hogy a daróci jobbágyok a nemes nagyfalui birtokából földet, erdőt és kaszálót foglaltak el közös használatra (pro usu eorum communi),[56] 1396-ban Balatonfüreden (Veszprém megyében) találkozunk olyan szántóföldekkel, amelyek elegyesen (mixtim) és füvönosztás szerint (herbaliter, a két kifejezés *azonosságát* későbbiekben még bőven tárgyaljuk) fekszenek.[57]

Több esetben a földközösség a forrásokban a fűkötél, a fűkötéllel való osztás kifejezésével szerepel. Így 1327-ben egy részbirtokról olvassuk, hogy fűkötélnek nevezett megosztással van megosztva (diuisa cum diuisione uulgariter fyuketel dicta).[58] 1328-ban ugyanarról a birtokrészről ismét olvassuk, hogy fűkötélosztással van osztva, ugyanezekkel a szavakkal.[59] 1329-ben Hektor comes fiainak birtokfelosztásánál is olvasunk fűkötél osztásról.[60]

[48] Dl. 27. 142. Má. E.
[49] Dl. 5723. F. N. A.
[50] Dl. 5854. F. N. A.
[51] Dl. 31.106. Sz. Gy.
[52] Dl. Törzsa. 41. 880. K. L. B.
[53] Veszprémi kápt. magánlevéltára. Veszprém 26. F. N. A
[54] O. L. Tallián lvt. 59. F. N. A.
[55] „mixtim cum terris nobilium de Zakach" Dl. 6899. Má. E.
[56] Dl. 30732. K. L. B.
[57] Veszprémi kápt. lvta. 107. Füred 6. idézi Szamota—Zolnai Magyar Okl. szót. 281.
[58] Dl. 2477. idézi Szamota—Zolnai: Magyar Okl. 282.
[59] Zalamegyei oklt. I. köt. 162. sz.
[60] Dl. 49900. K. L. B.

1332-ben a zalamegyei Paloznakon olvasunk fűkötél-osztással (fyuketel) osztott földekről.[61]

A földközösség a források nagy részében már a fejlődésnek magasabb fokát mutatja, amikor a szántóföldeken megindult a földközösség bomlása és csak a külsőségekben, a legelőn, réten és erdőn van meg a közös használat, vagy a periódikus újraosztás. Sok esetben a források nem beszélnek a szántóföldekről, hanem csak a legelők és erdők közösségéről, ami persze nem jelenti azt, hogy mindezekben az esetekben a szántóföldön már ne lenne meg a közösségi földek periódikus újrafelosztása. Ezekben az esetekben is van olyan forrásanyag, amelyben a legelő- vagy erdőközösség nyiltan szerepel, sok esetben csak következtetni lehet a legelő- vagy erdőközösségre. Egy 1305-ből való oklevél példa az erdőközösségre. Az erdélyi káptalan oklevelében foglalt egyezség arról szól, hogy Ujfalunak nincs erdeje, ezért lakói a másik fél népei által használt erdőt használhatják.[62] Az ilyen eset mutatja, hogy az erdő közösségi használata nem szorítkozott egy-egy földesúr birtokán élő parasztságra, hanem egy bizonyos erdő környékén élő parasztság a földesurak személyétől, azok változásától függetlenül élvezte ezt a jogot. Sok esetben az erdőközösség csupán a földesurak közös birtoklásában jelentkezik. Ez felületi jelenség azonban és éppen a jobbágyok erdőközösségét takarja, megegyezik az előbb ismertetett példával. Ilyen esettel találkozunk 1320-ban Zemplén megyében, ahol egy birtokfelosztás során az erdők közösen maradnak,[63] vagy 1323-ban, amikor az egri káptalan oklevele szerint bizonyos birtokrészek cseréje során a Laborc-folyó erdeje közös marad.[64] Ugyanebben az évben Torda megyében az erdőközösség jelentkezésének először megismert típusával is találkozunk. Ebben az esetben egy birtok felét adják el azzal a feltétellel, hogy mind a két fél népei a *vevő* erdejét is közösen fogják használni.[65] Ez az eset is két birtok parasztságának erdőközössége, amelynek keretében — a földesurak tulajdonjogától függetlenül — egy bizonyos területen élő parasztságnak joga van az ottani erdő közös használatára.

Sok esetben az erdőközösség a jobbágyok számára szabad erdőhasználat formájában jelentkezik a forrásban, így Szepes megyében 1326-ban.[66] *A jobbágyok erdőhasználati joga* még oly erős volt, mint az idézett 1323-i tordamegyei esetben is láttuk, hogy azt a földesurak olykor birtokuk egyrészének föláldozása árán voltak kénytelenek kielégíteni. Egy oklevélben arról olvasunk, hogy 1334-ben Kórógy birtok negyedrészét adták át egy másik földesúrnak erdőhasználatért a mérai erdőben, hogy a kórógyi jobbágyoknak épületfájuk és tüzelőjük legyen.[67] Ez a kolozsmegyei adat az egyik példája a parasztok sikereinek, amelyet a földközösségre támaszkodva értek el. Egy 1338. évi oklevélben gömör- és borsodmegyei birtokokat földesurak úgy osztanak meg, hogy a vizek és erdők közös használatban maradnak,[68] ami a parasztok erdőközösségét takarja. Egy 1349. évi osztálylevél az északkeleti vármegyékben fekvő bizonyos birtokok földesúri megosztásáról szólva a bel-

[61] Veszprémi kápt. lvta, Paloznak, 10. idézi Szamota—Zolnai: Magyar Okl. szót. 282.
[62] Dl. 1688 Má. E.
[63] Dl. 57259. K. L. B.
[64] Dl. 2180. Má. E.
[65] Dl. 30.103. K. L. B.
[66] Dl. 68.797. Sz. Gy.
[67] Teleki cs. oklt. I. k. 29. sz. Ennek átírása 1390-ben Dl. 30.368. K. L. B.
[68] Dl. Törzsa. 40.777. K. L. B.

telkek megosztása mellett az erdők, legelők és a Latorcán való halászat közösben maradásáról ír, és pedig az erdők és legelők esetében kifejezetten megmondja az oklevél, hogy a földesurak a *jobbágyokkal együtt* használják azokat.[69] Ebben az esetben is a földközösség fennforgásáról van szó legalább a külsőségeken. Ugyanebben az évben Nyitra megyében Terestyénfalván egy birtokfelosztás során az erdőt a földesurak kifejezetten fatelepítés céljából hagyják meg tovább közös birtokban (quandam silvam Bykerdeu nominatam, quam pro communi usu ratione plantationis inter se dividendam dimisissent).[70] 1344-ben egy pestmegyei birtokfelosztás során az erdőket a földesurak közösben hagyják, bár a jobbágytelkeken már korábban megosztoztak.[71] Ebben az esetben is a földközösségnek a külsőségeken való erősebb tovább megmaradásáról van szó. Ugyanez az eset sárosmegyei birtok megosztásával kapcsolatban ugyanebben az évben, amikor az erdők közös használatban maradnak a birtokosok között,[72] továbbá 1347-ben Szatmár megyében (itt Cégény és Nagyfalu földesurai a három részre osztás során közösben hagyják az erdőket, réteket, berkeket, kaszálókat),[73] valamint 1350-ben Hunyad vármegyében[74] és Közép-Szolnok vármegyében.[75] Az utóbbi esetben nem erdőkről, hanem általában a külsőségek (utilitates extraneae) közös birtokban maradásáról van szó.

1348-ból egy adat fényt derít arra, hogy hogyan történt az erdő földközösségi használata. Lajos király megengedte Gersei Petőnek, hogy ennek Német-Mákva birtokán (Vas m.) élő jobbágyai 40 telek erejéig a Rába erdejét használhassák mindennemű adózástól mentesen. Ebből megállapítható, hogy az erdő használata már szabályozva volt, amennyiben *az egész telek után járó elegendő erdő* azaz a későbbi „erdő-nyil"[76] fogalmával találkozunk.[77] Mivel itt is olyan esetről van szó, amikor valamelyik földesúr birtokán élő jobbágyok más földesúr, jelen esetben a király birtokán jutottak erdőhöz, ez is bizonyítja, hogy a parasztok joga az erdőhöz oly erős volt, hogy a földesuraknak, ha maguknak elegendő erdejük nem volt, más birtokából kellett erdőhasználati engedélyt szerezniök. Az a körülmény pedig, hogy a király engedélye kifejezetten hangsúlyozza a király erdejét használó jobbágyok mentességét a szóbanforgó erdő használatáért járó bármifajta adózástól („ab omni dacio ac quibuslibet exaccionibus"), továbbá az ispánok és alispánok lelkére köti, hogy a parasztokat az erdő használatában zavarni ne merjék, sem az erdő használata címén valamit rájuk kivetni ne merjenek, arra mutat, hogy a király erdejének használata, legalább is más területek, más birtokok parasztságának általában csak erdőhasználati díj

[69] Dl. 31. 244. K. L. B.
[70] Dl. Törzsa. 40.916. K. L. B.
[71] Dl. 32.698. K. L. B.
[72] O. L. fényképgyüjtemény, N. 149. Andrássy-család betléri-ág levéltára. F. 53. No. 10. K. L. B.
[73] „communi vsui deputando", Dl. 30.015. Sz. Gy.
[74] Dl. Törzsa, 41. 141. K. L. B.
[75] Vay lt. 303. Má. E.
[76] Pl. a 19. század végén az alsófehérmegyei Istvánházán, Lázár I.: Néprajzi adatok Alsófehér m., Ethnographia, 1895. 304. o.
[77] „... iobagiones sui in predicta possessione commorantes sub numero quadraginta mansionum et non plurium, silvam nostram Raba vocatam cum fenilibus, terris arabilibus, et aliis quibuslibet utilitatibus in eadem habitis, quantum ad predictas quadraginta integras mansiones sufficientibus" használhatják.

ellenében volt megengedve.[78] Hogy viszont a király saját birtokán élő jobbágyoknak az erdőhasználat még szabad volt, a jobbágyok erdőközössége még korlátlanul fennállott, azt bizonyítja két 1352-ből való oklevél, amely ugyanannak az erdőnek a használatát engedélyezi a vasvári káptalan jobbágyainak. Ebből az évből a király és a királyné oklevelei hangsúlyozzák, hogy a vasvári jobbágyok a Rába erdőt használhatják, mint a király saját jobbágyai[79] és hogy az ispánok és alispánok a jobbágyokat a Rába erdő használatában és haszonvételeinek élvezetében, az oda be- és onnan kijárásban akadályozni ne merjék és ne engedjék, hanem ugyanúgy, mint a király jobbágyainak, abban az erdőben szabad be- és kijárást kell engedniök.[80] Utóbbiból látható, hogy a királyi jobbágyok szabadon járhattak használni az erdőt.[81]

Későbbi évekből is számos adat mutatja az erdőközösség fennmaradását (a források nagy részében a közös földesúri használaton keresztül). Így 1354-ben liptómegyei birtokon leánynegyed kihasítása után az erdők és rét,[82] 1362-ben borsod- és hontmegyei birtokok felosztása során az erdők és hegyek[83] közösben maradnak, ugyanebben az évben egy sárosmegyei birtokon a leánynegyed kihasításakor az erdők közös használatban maradnak.[84] 1364-ben egy abaújmegyei birtokfelosztás során marad közös az erdő.[85] 1366-ban szabolcsmegyei birtokok felosztásánál van szó kifejezetten a külsőségnek földesúr és paraszt között közös használatban maradásáról, a külsőségen fennálló földközösségről,[86] 1369-ben az abaújmegyei Györke birtokon az erdő és rét közös az osztozó földesurak között.[87] 1372-ben Zala megyében találkozunk egy osztálylevélben legelők és erdők közös birtokban maradásával.[88] 1375-ben a Berencsiek elválasztják birtokaikat Kenézi Szaniszlóétól, de jobbágyaik továbbra is használhatják az erdőket, réteket, mondták ki a leleszi konvent előtt.[89] A felvidéki Helmecen — egy 1379-i ítéletlevél szerint — egy erdőt és a benne lévő halászóhelyeket az osztozó felek jobbágyaikkal közösen használják.[90]

A paraszti erdőközösségre szép példa és egyben az Alföldön egykor fennállott nagyobb kiterjedésű erdőségre mutat a Tulerdő, amely a ceglédi, kecskeméti és kőrösi parasztok kezén lévő erdőközösség volt. 1382-ben Erzsébet királyné megengedte a ceglédi, kecskeméti és kőrösi falubíráknak és jobbágyok összességének („universitati iobagionum") hogy a Tulerdő nevű erdőt továbbra is közösen (communiter) használják és minden kunt

[78] 1364. évi átiratából, Anjou V. 116. sz.; az 1364-i átiratot megerősíti és további húsz jobbágytelekre kiterjeszti a tárgyalt jogokat, összesen tehát hatvan teleknek adja meg a mentességet az erdőhasználati díjtól 1393-ban Zsigmond király. Zsigmondk. Okit. 3014. sz.

[79] „Siluam nostram Raba vocatam, prout nostris proprijis Jobagionibus adutendum" engedélyezte.

[80] Hazai Okmt. IV. 135.. 136. sz.

[81] V. ö. u. o. 137. sz. 1353-ból.

[82] Szepesi kápt. Olt. Scrin. 3. Met. c. Lipt. et Arv. F. 1. No. 17.; K. L. B.

[83] Dl. 32.701. Sz. Gy.

[84] Dl. 57. 352. K. L. B.

[85] Dl. Törzsa. 41.604. K. L. B.

[86] Dl. 5437. F. N. A.

[87] Dl. 5719. F. N. A.

[88] Dl. 6061. F. N. A.

[89] Vay lt. 493. Má. E.

[90] O. L. fgy. Leleszi o. lt. Met. Ung. No. 58. K. L. B.

és más embert eltiltott ennek használatától. Ugyanakkor azonban kikötötte azt is, hogy az említett három helység parasztsága felesleges módon ne vágja a fát.[91] Somogy megyében is találunk a tárgyalt korszakban paraszti erdőközösséget: a nagyszakácsi cserjést.[92] Az erdőközösségen belül fontos szerepe volt az útnak. Az úthasználat joga tette lehetővé az erdő megközelítését. 1382-ben Tótsolymos (Sáros vm.) határainak megjárásakor Tótsolymosi Apród Balázs megengedte Jakabnak és Pócsnak, hogy jobbágyaik erdejükhöz — mint azelőtt is — Tótsolymos birtok földjén keresztül szabad utat nyerjenek odamenésre és visszatérésre.[93] De az út egyben el is határolhatta a több falu népe által használt erdőt. Ezt szabályozták — tettleges viszályok után — 1395 július 11-én a margitszigeti apácák képviselője, továbbá ezek nagycselei, kiscselei és jenői jobbágyainak képviselői, másik részről a fehérvári káptalan képviselője és a káptalan felszekcsői jobbágyainak képviselői. A parasztok képviselői maguk is jobbágyok voltak. A felek a falvak közötti közös erdő használatát, az erdő közepén haladó út egyik, illetve másik oldalára korlátozták. Ha valamelyik paraszt az úton túleső részben vágna vagy onnan hordana fát, az erdőőr zálogul elveheti tőle fejszéjét. Az ezzel kapcsolatos vitákban a falusi bíró és (az erdőőr jogtalan eljárása esetén) gazdagabb jobbágyok döntenek.[94]

A földközösség egy további neme a *legelőközösség*. Itt nyilvánvalóan nem állattulajdonközösségről van szó, hanem a jobbágyok állatainak a falusi közösség legelőjén való etetéséről. Ha tehát a falu nyájáról, pásztoráról beszélnek a források, ez a földesúr állatállományával és pásztorával való szembeállítást jelent. Ennek egyik példáját Szolnok megyében 1339-ben találjuk. Egy határjárási jelentés szerint a tenyői monostor és a szajoli nemesek kijelentették, hogy a birtokaik között lévő földet saját részükre és jobbágyaik részére közös legelőül jelölik ki.[95] A helymeghatározásból következőleg itt is birtokok külsőségén állt fenn a közösségi legelő. Ugyanez évben egy borsodmegyei birtok felosztása során a külsőségben kijelölt legelő és a falu kútja közös marad. A legelő a földközösség része, mivel az oklevél rámutat, hogy a legelőt az osztozó felek jobbágyaikkal közösen használják.[96]

A földközösségi jogokhoz tartozott a *halászó helyek* élvezete is. Erre példa 1347-ből egy borsodmegyei birtok felosztása során a folyók és halászóhelyek közös birtokban maradása a jobbágyok számára is.[97] 1386-ban a bácsmegyei iregi és bakófalvai jobbágyoknak közös használatra hagynak egy Dunarészt, mikor a birtokokat két részre osztják.[98] A vizek közösségére sok esetben csak abból tudunk következtetni, hogy a földesurak fenntartják a vizek közös használatát. Igy 1319-ben Sáros megyében a bir-

[91] B. Szabó László: Pest megye 437. sz. A ceglédi határjárás során 1368-ban is említik ezt a Tulerdő-t. Dl. 5696. F. N. A. Tulerdő = tölgyerdő v. ö. Szamota—Zolnai: M. oklevél-szótár. Bp., 1902—6. 1004—1005. hasáb.

[92] „virgultum communitatis", Dl. 7139. Má. E.

[93] Iványi: Eperjes lt. 94. sz.

[94] Zsigmondk. Oklt. 4039. sz., hő magyar kivonata Tagányi: M. Erd. Oklt. I. k. 83. sz.

[95] Dl. Törzsa. 40.802. K. L. B.

[96] Dl. Törzsa. 40.799. K. L. B.

[97] Dl. Törzsa. 41.027. K. L. B.

[98] Dl. 7182. Má. E.

tokot cserélő felek,[99] 1328-ban Vas megyében,[100] 1338-ban Ung megyében[101] a birtokon osztozó felek hagyják meg a patakot közös használatban. Nyilván ezekben az esetekben is joguk volt a parasztoknak is a vizek használata. Persze ezeket a halászati jogokat földesúri teher sujtotta, amely a század folyamán tetemesre nőtt.[102]

De a vizek használata nemcsak a halászat, hanem az állatok itatása szempontjából is fontos volt. Ilyen vonatkozásban kell említenünk a vizek közösségének előbbi esetei után azt a tordamegyei esetet, hogy 1367-ben egyezségben mondják ki: Keresztúrból és Egerbegyből a népek állatait akadálytalanul lehet a Marosho z és Aranyoshoz hajtani.[103]

Már Tagányi Károly rámutatott arra, hogy a földközösségről van szó akkor is, amikor a hatóságok nem tudják megjárni és leírni a földbirtokok határait és legfeljebb a *szétszórtan fekvő parcellákat* sorolhatják fel.[104] Ilyen esettel is gyakran találkozunk a 14. században, ami egyben fényt vet a földközösség külső megjelenésére is, tudnillik a különböző dülőkben szétszórt földdarabkákra. Az 1314. évi szabadi (Veszprém vm.) szétszórt földekről már megemlékeztünk. De például 1304-ben is Vámos veszprémvármegyei birtokon egy földeladás során 229 hold földet 31 tagban sorolnak fel. (Az egyes földdarabok nagysága: 4, 6, 25, 10, 20, 4, 8, 5, 7, 3, 3, 5, 8, 4, 7, 6, 3, 4, 5, 15, 15, 9, 10, 10, 10, 4, 6, 4, 3, 3, 3, hold.[105]) 1323-ban a zalamegyei Alörs birtokon is szétszórtan, sok darabban fekszenek a földek, hasonlóképpen a veszprémmegyei Peszej birtokon.[106] Holdanként megosztva feküdtek a pilismegyei Dersülése birtok földjei is 1322-előtt, amikor is Becsei Imre és a margitszigeti apácák új határokat emeltek csere útján.[107] 1326-ban a budai (pestújvárosi) apácák földbirtokának határjárása során az összbirtokot 1—2—4—7 holdnyi darabokban írták össze Megyeren.[108] A század második felében is találunk ilyen adatokat. Igy 1361-ben a budai káptalan megjáratja Békásmegyeren két birtokos része közt a határt és elvégzi a felosztást. A határleírás itt nem ad egész képet a birtokról, hanem hosszadalmasan írja körül a földdarabokat, melyek 2—3—5 holdasok.[109] 1363-ban a tolnamegyei Bot birtokon is a földek sok tagban fekszenek, a földdarabok 3, 6 és 20 holdasok.[110] Az ilyen szétszórt földdarabok együtt alkották a földbirtokot és a földbirtok mértéke, a laneus is tulajdonképpen a földközösség egysége. Ezt bizonyítja például 1367-ben a pozsonyi káptalan egy iktatójelentése, amely szerint az óbudai apácák pozsonymegyei Egyházasmagyar nevű birtokán egy-egy laneushoz 48 hold szántóföld tartozik, de a szántóföldek és tartozékaik jelekkel nem határolhatók el, mert más

[99] Szepesi kápt. O. lt. Scrin. 3 Met. C. Sáros Fasc. 1 No. 11. K. L. B.
[100] Dl. Törzsa. 40.533.; K. L. B.
[101] Dl. Törzsa. 40.765.; K. L. B.
[102] Az 1397-i törvény a folyóvizi halak $^1/_3$-át, az állóvizi halak $^1/_2$-ét minősíti földesúri résznek a jobbágyi halfogás után. Magyar Történelmi Tár, III. k. 1857, 222. o.
[103] Dl. 28.354. Má. E.
[104] Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon, 54. o.
[105] Veszpr. kápt. magánlvta. Vámos 3/A. K. L. B.
[106] Veszpr. kápt. magánlvta. Veszprém Opp. 16. F. N. A.
[107] „divisim in iugeribus..." Anjou II. k. 14. sz.
[108] Dl. 31069. K. L. B. Dl. 29.999. F. N. A.
[109] B. Szabó: Pest m. 366. sz.
[110] Dl. 5206. Sz. Gy. (1417. évi oklevélben.)

nemesek földjeivel együtt vannak.[111] 1368-ban egy iktatójelentés Pomázon számol be sok darabban fekvő földekről.[112] 1372-ben Szentkirályszabadján egy 13 holdas telek négy kis darabban feküdt.[113] A paraszti földközösségre mutat az az eset is, hogy például 1377-ben Somogy megyében Berzence felosztásánál az egyes családtagokra jutó részek több helyen, fordulóban vannak kijelölve,[114] nyilván, mert a jobbágytelkek részei szanaszét feküdtek. Feltehetően hasonló okok miatt nem elhatárolással osztották meg 1396-ban Széplaki János és Tamás nyitramegyei Széplak birtokot, hanem abban a formában, hogy 6—6 telek jövedelmét kapták.[115]

Az eddigiekből látható, hogy a 14. században a legtöbb adat a földközösség azon típusára vonatkozik, amelyet Tagányi „nyilas osztás"-nak nevez. A nyilas osztás időszakonkénti újraosztást jelent, a 14. századi forrásainkból azonban nem tűnik ki, hogy milyen időszakonként osztották újra a földeket. Az adatokban megtalálható már említett szakkifejezések viszont világosan bizonyítják, hogy a nyilas osztás teljesen megfelel az Engels által leírt németországi mark-földek újraosztásának: „... az egész megművelt földet, szántót és rétet összeadják és fekvés, valamint a talaj minősége szerint „Gewann"-okra osztják. Minden Gewann-t ismét annyi egyenlő részre, hosszú, keskeny földsávokra osztanak, ahány jogosult van a közösségben; e részeket sorshúzással osztják ki a jogosultaknak, úgyhogy a közösség minden tagja eredetileg egyenlő nagyságú darabot kapott minden egyes belsőségből, tehát valamennyi fekvésű és minőségű földből".[116] Az osztásos földközösségre mutató számos adat tükrében nem fogadható el teljesen Molnár Erik felfogása, amely szerint a 14. századtól a „nyomásos rendszer területein az osztó földközösség helyébe az állandó parasztbirtok rendszere lépett. Míg az előbbinél a parasztoknak szántásra-vetésre és kaszálásra mindig más és más földdarabokat, szántóföldet és rétet osztottak ki, addig az utóbbinál a paraszt és örökösei állandóan ugyanazt a szántó- és rétterületet birtokolták. Az ország nyugati és déli részében az osztó földközösség nyomaival 1300, illetve 1350 után nem, vagy csak elvétve találkozunk." Molnár Erik itt nem egyeztette össze az osztó földközösség és a földművelés nyomásos rendszerének átmenetileg egymás mellett fennállását. „Az osztó földközösség a nyomásos rendszer területein azért tűnt el, mert az utóbbi a földek időszakos újraosztását feleslegessé, sőt célszerűtlenné teszi. A talajváltórendszer együttjár a földek időnkénti újraosztásával, mert itt a szántóföld a művelésből időszakosan kiesik, s helyébe új területet fognak művelés alá, amelyet a falutársak között ki kell osztani. A nyomásos rendszer mellett azonban a szántóföldet állandóan művelik, még azt a részt is felszántják, amely ugaron

[111] „quia terre arabiles dictorum laneorum et vniuerse utilitates eorundem cum terris aliorum nobilium insimul coniungebantur, ideo eosdem signis metalibus ab aliorum iuribus sequestrare et distinguere non valuissent..." Dl. 5605. Sz. Gy. 18. századi másolata Dl. 6458. Sz. Gy.

[112] Dl. 5654. Sz. Gy. — A földdarabok leginkább 1, 2, 3 holdasok, alig szerepel 5 és 20 holdas.

[113] Veszprémi kápt. m. lt. Szentkirályszabadja 6. és Dl. 6009. F. N. A.

[114] Dl. 6418. Má. E.

[115] „non tamen metaliter distinguendo, sed per formam discernendi fructuum et utilitatum... provenire debentium" Zsigmondkori O. 4439. sz.

[116] Engels: A mark. (A német paraszthábor. Bp. 1949.) 156. o.

marad. S a földek időszakos újraosztása itt már a többtermelés érdekébe ütközik."[117] Molnár Erik fogalmazását két ponton kell kiegészítenünk. Egyrészt az osztó földközösség rendszerének eltűnése nem egy csapásra, nem rögtön a nyomásos rendszerre való rátéréssel szűnik meg, hanem ez huzamosabb ideig egymással párosulhatott, és előbb az osztások periódusának meghosszabbodását eredményezhette, s csak utóbb az osztások fokozatos megszűnését. Másrészt a faluközösség továbbra is fennmarad és a termelést szabályozó szerepét ezután is betöltötte. Ezt a folyamatot bizonyítja az osztásos földközösség sok helységben hosszú évszázadokon keresztül való fennmaradása is. „Ha a markközösség le is mondott arról a jogáról, — írja Engels — hogy a szántókat és réteket időről-időre újra felossza az egyes tagok között, az e birtokokra vonatkozó egyéb jogaiból viszont mitsem engedett. S ezek a jogok igen jelentősek voltak."[118] Engels továbbá rámutatott arra, hogy a közösség által az egyéneknek szántóként és rétként való használatra átengedett földek „használata is a közösség felügyeletéhez és szabályozásához volt kötve, mégpedig a következőképpen. Ott, ahol háromnyomásos gazdálkodást folytattak — s ez volt csaknem mindenütt — a falu egész földjét három egyenlő nagyságú területre osztották, ezek mindegyikét felváltva első évben őszi vetésre, a második évben tavaszi vetésre használták, a harmadik évben ugaron hagyták. A falunak tehát minden évben volt őszi, tavaszi és ugaron levő földje. A föld szétosztásánál gondoskodtak arról, hogy minden tag egyenlő részt kapjon mind a három földcsoportból, úgyhogy mindegyik, anélkül hogy hátrány érte volna, eleget tehetett a közösség vetésforgó-kényszerének, azaz őszi vetést csak őszi földből kapott darabon volt szabad vetnie stb.

A mindenkori ugarföld, addig amíg ugaron hagyták, újra közösségi birtokká lett és az egész közösség legelőjéül szolgált. S ugyancsak a két másik földcsoport is, mihelyt learatták őket, a vetés idejéig ismét közösségi birtokba került és közös legelőnek használták."[119] Ez Magyarországon a 14. században gyakori volt, hiszen, mint már Molnár Erik meggyőzően bizonyítja,[120] a 14. században a nyomásos rendszer már Magyarországon is elterjedt.

Az osztó földközösség fontos fogalmait, szakkifejezéseit már Tagányi Károly megvilágította és ugyanő rámutatott e fogalmak előfordulására a más népeknél is megvolt földközösségek esetében. Mi is megismerkedhetünk a 14. századi magyar anyagban a „mixtim" (közösen, elegyesen), a „füvönosztás" és a vele egyenlő „herbaliter" kifejezésekkel. Ezek a fogalmak valamennyien az Engels által leírt osztásos földközösség velejárói és részben a különböző jobbágytelkekhez és a különböző úri földbirtokokhoz tartozó dűlők és dűlőrészek bonyolult együvétartozását, összekeveredését, másrészt az egy telekhez, illetve egy birtokhoz tartozó tagosítatlan földdarabok szétszórtságát jelentik, ugyanakkor az osztással birtokba került földdarabok fűvel való ideiglenes elhatárolására utalnak. Nyilván a földdarabok ilyen ideiglenes megosztására mutat 1336-ban a „terris... per erbas adiacentibus" kifejezés a zalamegyei Szőllős birtokon.[121] Világosan ideiglenes

[117] Molnár II. 10. o. — Molnár Erik viszont maga is utal az átmeneti formákra, Tagányihoz írt előszava, 9—10. o.
[118] Engels i. m. 159. o.
[119] Engels i. m. 159—160. o.
[120] Molnár II. 10. o. jegyzet.
[121] Zalai Oklt. I. k. 217. sz.

megosztást jelez, a „sub herbali divisione" birt föld a zalamegyei Kál völgyében, ahol 1346-ban az országbíró rendelte el a földek felmérését és határjelek felállítását.[122] Ideiglenes határokra utal a füvönosztás kifejezése is, amelyen, mint Tagányi helyesen megvilágította, gyepszalagokkal, füvel benőtt mezsgyékkel való elválasztást kell értenünk.[123] A következő osztáskor ezeket az ideiglenes határokat fölszántással el lehetett tüntetni. Egyes földdarabokat épp a kiosztás ideiglenessége miatt nem is lehetett máshogy elválasztani. Ezért járnak olykor együtt a mixtim és füvönosztás, a mixtim és herbaliter kifejezések. Az eredeti kifejezés a füvönosztás volt és a latin kifejezés a népi kifejezés hivatalos latinra fordításából eredt (füvönosztás = (h)erbalis divisio).[124] Ezekkel a kifejezésekkel függ össze a fűkötél (a latin funiculus), amely Tagányi értelmezése szerint[125] az osztáskor kapott szétszórt föld, az úgynevezett nyílföld.

Tagányi tehát komoly eredményeket ért el a földközösség jelenségeinek feltárásában, ugyanakkor azonban rá kell mutatni arra is, hogy a földközösség fennállásának megokolása fényt vet Tagányi Károly polgári korlátaira. Így szemben Engels történeti magyarázatával Tagányi visszavetített gazdasági szempontok alapján magyarázza meg a földközösség fennállását és mikor ennél a kérdésnél tőkehiányról, illetve „a legkülönbözőbb elemekből a földnek közös használatára összeálló társaságok"-ról beszél,[126] akkor világosan megmutatkozik, hogy polgári fogalmakkal, sőt polgári jogi fogalmakkal operál, és a földesurak és parasztok osztályviszonya eltűnik nála. Mindenesetre e korlátai ellenére is a magyar polgári történetírás legnagyobb eredményeit érte el a földközösség tárgyalásában.

A földközösséggel összefüggő fontos kérdés a birtokvásárlás és a szomszédok jogainak viszonya is. A magyar polgári történetírás ezen a ponton Tagányi után is érintette a földközösség kérdését.[127] Degré azonban csak jogi oldaláról és a földesurak, parasztok osztályviszonyát figyelmen kívül hagyva foglalkozott ezzel a kérdéssel. A kérdés lényege azonban röviden abban foglalható össze, hogy a földközösségen kívül állókat kizárták a földközösségi jogokból és ennek a következménye volt az a földesurakat is érintő helyzet, hogy a földbirtok vevőjét fölvették a falusi közösségbe. Ugyanezzel függ össze az is, hogy a szomszédoknak fontos szerepük volt a birtokok eladásánál, és pedig, és ez a kérdés döntő oldala, nemcsak a nemeseknek, hanem a parasztoknak is. Degré polgári szemléletével természetesen éppen a kérdés e döntő oldalát nem tudta megragadni. Degré a 14. századból is hoz fel példát arra, hogy a birtok elidegenítéséhez hozzájáruló falubeliek (vicini) a földbirtok vevőjét felvették a közösségbe.[128] Ebben az esetben a falubeli nemesek engedték meg a földbirtok vevőjének, hogy a faluba betelepedjen. Szalacsi István comes és más tenki neme-

[122] U. o. 284. sz.

[123] Tagányi: A földközösség története Magyarországon. 50. o.

[124] Utóbbi kifejezést lásd még pl. Győr vm.-ben 1352-ben Hazai Okmányt. II. k. 68. sz.; 1437. évi oklevélben idézve Veszprém vm.-ben 1350-ből: u. o. 173. sz. Előfordul a „per herbas" osztott föld egy 1234-i oklevélben is Zalai Oklt. I. k. 6. sz., amely 14. századi hamisítvány, v. ö. Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban (Történeti Szemle, 1918) 3. o.

[125] Tagányi: A földközösség tört. Magyarországon, 52—53. o.

[126] i. m. 63. o.

[127] Degré Alajos i. m.

[128] Degré i. m. 131. o.

sek 1340-ben Ivánka fiait fölveszik falujokba és szomszédságukba (in ipsorum vicinum et commetaneum ... assumsissent.[129]) Ugyanerre a kérdésre részletesebb tájékozódást enged egy 1328-ból való oklevél, a veszprémi káptalan bizonyságlevele Magyar Pál gimesi várnagynak Szentandrás-Páh nevű birtokba történt beiktatásáról. Magyar Pál zálogadósától veszi át a birtokot. A király elrendelte, hogy Magyar Pált vezessék be a birtokba, összehíva a zálogadós szomszédait, falujabelijeit és atyafiait, ha azok nem mondanak ellent.[130] Az oklevél elmondja, hogy a beiktatás során össze is hívták a szomszédokat, falubelieket és az atyafiakat s ekkor Roland atyafiai és rokonai megtárgyalták, hogy a birtokot visszaváltsák-e vagy sem, mindenesetre ellentmondtak. Utóbb azonban ugyanezek hívták a király és a káptalan emberét a határ bejárására. A határt bejárták a rokon nemesek részvételével és bizonyos (értsd állandó) határokkal és jelekkel határolták el, amit megkönnyít az, hogy Roland részbirtoka fűkötélnek nevezett osztással (!) volt megosztva.[131] Ekkor a beiktatás ellentmondás nélkül megtörtént. Ebből láthatjuk, hogy azért volt szükség a rokonok (és ezek egyben szomszédok és falubeliek is, s elsősorban mint ilyenek jöttek számításba) beleegyezésére, mert a birtokrészt elidegenítő rokonukkal földközösségben éltek. A nemesek gazdasági érdekközösségének alapja a paraszti földközösség fölötti uralmuk volt, nem pedig a rokoni kapcsolat, a nemzetségi szervezet, mint ahogy a polgári jogtörténészek feltették.[132] Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Magyar Pál az erdők, berkek és halászóhelyek közös használatába lépett az elidegenítő nemes társaival (silvas autem et nemora ac usum piscacionis ... ad communem usum commiserunt[133]), azaz a vevő a helybeli birtokosokkal együtt ugyanannak a közösségnek lett a tulajdonosa. A belsőség, amely azelőtt csak ideiglenesen volt megosztva, az új földesúr belépésével véglegesen megoszlott, azonban a külsőség közös használatban maradt. A földközösség tehát részben összeszűkült, amennyiben a régi helybeli birtokosok szántóterületeire szorítkozott, másrészt kiszorult a külsőségekre és ott kiterjedt az új földbirtokosra is. Világos tehát az, hogy a földbirtokos nemesek szomszédjoga is a birtokterületükön fennálló földközösségből ered. Ugyanennek a jelenségnek a másik oldala, hogy földbirtokosok olykor azon a címen tiltják meg a birtokok vagy birtokrészek elidegenítését, hogy az idegennek, jövevénynek (advena) nem engedhető át, így például 1358-ban Szabolcs,[134] 1360-ban Szatmár megyében.[135]

A földközösségből eredő e szomszédjogok fennállása következtében a 14. században a részbirtok eladója, sőt az önálló birtokos is kénytelen volt figyelembe venni a szomszédok véleményét és beleegyezésüket kellett kérnie az elidegenítéshez. Ennek következtében szerepelnek a beleegyező rokonok mellett a szomszédok is egyes eladásoknál. Így például 1347-ben

[129] Anjou IV. 38. sz.

[130] „convocatis commetaneis vicinis et proximis dicti Rolandi, cum suis utilitatibus et pertinenciis universis, iuxta vendicionem eiusdem Rolandi introduceret, si non fieret eidem contradictum, contradictoribus vero ad suam presenciam legitime evocatis".

[131] „... certis metis ac signis limitatam, prout commodius fieri potuit cum eadem particularis possessio Rolandi sit divisa cum divisione vulgariter fiuketel dicta".

[132] Degré i. m. 124. o.

[133] Zala várm. Oklevéltára I. köt. 162. sz.

[134] Anjou VII. 45. sz.

[135] Dl. Törzsa. 41422, K. L. B.

Gunclin fia István, egy sopronmegyei birtokrész eladását nemcsak a maga és rokonsága, hanem szomszédai nevében is vallja.[136] És ha a szomszéd, a szomszédok beleegyezése hiányzott, őket nem kérdezték meg, akkor tiltakozásukkal támadhatták meg az elidegenítés érvényességét. Így 1355-ben a király előtt Tamás fia István tiltakozott a szabolcsmegyei Báth[137] eladása ellen, amely a szomszédság jogán senkinek másnak, csak neki adható el.[138] 1392-ben a Csaholyiak tiltakoztak a szatmármegyei Rodolf birtok elzálogosítása ellen azon a címen, hogy annak megvétele vagy zálogba vétele a *szomszédság jogán* őket illeti.[139] Hogy a szomszédjogok nem rokoni kapcsolatokból, hanem a közösségből eredtek, ezt mutatja az is, hogy a szomszédok akkor is érvényesíthették jogaikat, ha olyan földről volt szó, amellyel kapcsolatban a rokonoknak igényük nem lehetett. Így ha vásárolt birtokot adtak el, a szomszédok engedélye szükséges volt a 14. században. Például 1325-ban Tamás comes écsi (Győr vm.) birtokrészét, amelyet vásárlás útján szerzett, eladja Köcski Sándor országbírónak és ezt a szomszédok és falubeliek beleegyezésével teszi, mint az oklevél hangsúlyozza.[140]

Degré Alajos felismerte, hogy sok esetben a szomszédságon alapuló jogok erősebbek a rokonságon alapuló jogoknál, ebből azonban nem tudott arra a következtetésre jutni, hogy a nemes szomszédok érdekközösségének alapja a jobbágyok földközössége, hanem arra a következtetésre jutott, hogy a letelepedéskor az egy faluba települt több nemzetség faluközösséget alkotott.[141] Jellemző, hogy a polgári jogtörténész *nem vont határt* a földbirtokos nemesek és a paraszti földközösség közé, nem látta, hogy a falubeli nemesek mellett a parasztság is nagyrészt a honfoglaló szabad pásztorok leszármazottja. De világos adatok is vannak arra, hogy a birtokok elidegenítésével kapcsolatos szomszédjogok alapja valóban a földközösségben való részvétel. 1289-ben az esztergomi káptalan iktatójelentése egy részbirtokba történt beiktatással kapcsolatban elmondja, hogy a beiktatásnál jelen voltak a szomszédok és a falubeliek (commetanei et vicini), akik semmiben nem mondtak ellent. Ebben az esetben világosan földközösségről van szó: a beiktatás Zomor és Udvarnok területén lévő részbirtokra történik, ezek a földek pedig más emberek földjei között elegyesen fekszenek.[142] 1297-ben a veszprémi káptalan előtt Kolin veszprémi főesperes eladja Sásdi birtokot Monoszlói Gergely mesternek. Az oklevélben a kiállító káptalan megemlíti, hogy nem él a szomszédságból eredő jogaival.[143] Ezek a szomszédjogok pedig ebben az esetben világosan a földközösségből ered-

[136] „pro se et pro fratre suo Jacobo, et pro domina matre sua et eciam pro sorore eius, et loco omnium cognatorum et amicorum, et eciam *vicinorum suorum*, professus est" Később pedig: „Cum amicis et vicinis suis vniuersis quam pluribus astantibus". Hazai Okmt. IV. 131. sz. (Kiemelés tőlem, Sz. Gy.)

[137] Helyesen talán Bach v. ö. Csánki I. 510. o.

[138] „que tamen possessio racione vicinitatis et propinquioris commetaneitatis nemini alteri, nisi eidem Stephano competeret ad emendum". Fejér X/3. 292. o. 31. sz.

[139] Szabó K.: Erd. muz. 187. sz.

[140] „de bene placito, ac permissione, predictorum vicinorum et commetaneorum suorum". Hazai Okmt. III. 68. sz.

[141] Degré Alajos i. m. 130—131. o.

[142] Wenzel: Árpádkori Uj. Okmt. IX. k. 361. sz. v. ö. 356. sz.

[143] „Nos quoque omnium nostrum concordi...tate consilio et consensu, Licet nobis racione commetaneitatis et vicinitatis comparare terram seu possessionem eandem, competere posse, iuxta quondam regni consuetudinem crederetur", mégis Gergely tekintettel „iuri comparandi ipsam possessionem ydonea et spontanea uoluntate renunciantes".

tek, mert a káptalan fenntartja azt a jogát, hogy akik az egyház népeiből ott földközösségben élnek, azok földjeiket, szőlőiket és jogaikat továbbra is fenntartsák.[144] A 13. szazad és 14. század fordulóján a szomszédságból eredő jogok már visszaszorulóban vannak, sőt az 1298. évi törvény igyekszik megszorítani azokat.[145] A szomszédjog kezdett elővételi joggá korlátozódni és ezt a folyamatot csak megerősítette az 1298. évi törvény 67. cikke.[146] Ezért a 14. században a szomszédok szerepe igen sok esetben csak a beiktatáson való megjelenés és a beiktatás tudomásulvétele.[147] Ez megkönnyíti a földközösség széttöredezését

A szomszédjogok összefüggése a földközösséggel világosan látszik azokban az esetekben is, amikor maga a parasztság lép fel a földközösséggel összekapcsolódó régi jog védelmében a földközösségre támaszkodva. Hogy erre módja volt, arra példát, bár negativ példát mutat egy 1304. évi ispáni adománylevél. Domokos mester, zólyomi ispán ekkor a zelnichei Dobron fia Benk-nek érdemeiért *földtulajdont* ad — abból a földből, melyet Benk Zelniche falu népeivel, parasztjaival *közösen bírt,* azaz tulajdonképpen kiszakít az osztó földközösségből és állandóan elhatárol. Ezt azonban még az ispán sem tehette meg a *falubeliek beleegyezése* nélkül! A földkiszakítást a falu egész népe beleegyezésére és akaratára hivatkozva hajtja végre.[148] S ez a hivatkozás a 14. század elején aligha lehetett formaság. Hiszen még a század második felében is látjuk a paraszti küzdelemnek ilyen eseteit. 1359-ben Péter fia István igényt tart a szomszédság címén Hektor fia György perecskei (Veszprém megye) birtokára, mert ez a föld az ő birtokába ékelődik, tehát neki elővételi joga volt. Hogy a szomszédjogok körül vita nem pusztán a földesurak ügye volt, hanem a földközösséggel szorosan összefüggött, azt bizonyítja az a körülmény, hogy a feudális jog által szentesített helyzettel ellentétben a birtokon belül lévő Hektor fia György néhány jobbágya nem földesurának, hanem titokban az igénylő Péter fia Istvánnak szállítja a terményeket. Ezt hatóságilag is megállapítják. Az országbíró ettől függetlenül Hektor fia György javára dönt.[149] 1367-ben más formában látjuk a parasztok igényét a szomszédjogok érvényesítésére. Egy barsvármegyei nemesi birtok határmegállapítása során a szomszédos királyi birtokon élő jobbágyok mondanak ellent.[150] 1388-ban is találunk még példát arra, hogy a jobbágyok is igénylik maguknak az ellentmondás jogát. Ekkor a leleszi konvent jelentése szerint, midőn a

[144] „si qui de ecclesie nostre familiis mixtim quod vulgo Fyunwztas dicitur, agros vineas, seu aliqua iura ab antiquo possederunt usque modo, sic in futurum possideant duximus aprobandam." Hazai Okmt. V. 70. sz.

[145] Degré i. m. 133—134. o.

[146] Marczali: A m. tört. kútfőinek kézikönyve. (Bp. 1901.) 196. o.

[147] P.. Anjou II. 56. és 59. sz. (1323). II. 263. és 278. sz. (1327); Herpay Gábor Debrecen It. 12. sz. (1336.) Dl. 6458., Sz. Gy. (1367.); Dl. 5654., Sz. Gy. (1368.)

[148] (de) terra sua, quam communiter cum eisdem populis et villanis de villa Zelneche tenebat et possidebat, consensu et (volunt)ate vniuersorum populorum de eodem tantam quantitatem terre abcisam et exemptam a terra ipsius ville, quant(am qu)antitatem terre cum eisdem possederet, in una parte certis metis separatam et distinctam" O. L. Fgy. J. sor 128. Liptói Múzeum Rózsahegy No. 17443., Sz. Gy. — Ezt a földközösségi esetet utóbb a liptói registrumba is feljegyezték, kivonatolták. Registrum de Lipto 56. §. Közli: Horváth Sándor: A liptói és turóczi registrum. (Bp., 1902.) 47. o.

[149] Dl. 49.917. 49.918., 49.920., 49.921. K. L. B.

[150] Dl. 58578. Sz. Gy.

Munkács várához tartozó Zápszoly és Som beregmegyei királyi birtokokban a konvent be akarta iktatni Szécsi István fia Gált és fiait, a kászonyi jobbágyok ellentmondtak és így iktatás nem történt. A király azonban újra parancsot adott a beiktatásra és így a parasztok ellentmondásait figyelembe nem véve, a beiktatást végrehajtották, mint a konvent 1388 május 8-án jelentette.[151]

Sok esetben a parasztok hasonló, de a megerősödő feudális uralkodóosztály által tudomásul nem vett igényéből keletkeztek azok a viták, amelyeknek során a földesurak tiltakoznak az ellen, hogy a parasztok más, szomszédos birtokokat jogtalanul használnak, így pl. 1312-ben Szatmár megyében Vaja birtok erdeit, rétjeit, szántóföldjeit használják a szomszédos Ór népei.[152] 1337. évi tiltakozás szerint a szekszárdi apát erdejét használták a szomszédos falvak jobbágyai.[153] 1373-ban Bács vármegyében használnak szomszédos földeket és erdőket jobbágyok.[154] Ezekben az összeütközésekben is a parasztság antifeudális harcának megnyilvánulásait kell látnunk.

A parasztság földközösségi jogainak épségéhez ragaszkodva egyre erősebb harcra kényszerült a feudális urak ellen és földközösségi szervezetét, amely harcának keretet adott, mindenképpen fenntartani igyekezett. Mint Engels is kiemeli, a községi szervezet is összefügg a földközösségi szervezettel: „A faluszervezet nem más, mint egy önálló falusi mark markszervezete . . ."[155] A 14. században több idevágó adatot találunk a falusi községek szervezetére és pereikre a földesurakkal. 1315-ben a szepesi káptalan oklevele beszámol a Gerlacus comes és társai, illetve Szalók falu népei közti viszályról Menhard falujának erdei határai és Szalók falu határai felől. A felek végül megegyeznek. Gerlacus comes és fiai elismerték, hogy a Szalók falubeli népek határaikat régóta birtokolják és ezt leírják. Ha Gerlacusék más okleveleket mutatnának fel, az semmis legyen.[156] A szalókiak tehát egységesen fellépve, megőrizték határaikat. 1318-ban a szepesmegyei Millenbach *falu népének összessége* (tota communitas populorum) képviseletében a millenbachi plébános, bíró és két más személy (az oklevél késői német fordítása szerint esküdtek) peres viszály után — a két fél fogott bírái, falusi bírák közbenjárásával — egyezkednek Szentgyörgyhegyi Gerlacusszal és fiaival a határok ügyében és közösen (de communi consensu) állapítják meg a határokat.[157] Más jellegű perben, feudális urak közti vitában Szalk falu bírája és az egész falu vesz részt az egyik fél oldalán[158] 1372-ben a zalaegerszegi királyi népek folytatnak határpert a Bessenyei nemesek ellen.[159]

Az eddig elmondottakból és különösen a nemzetségi szervezetüket még megőrzött, még csak a feudalizálódás fokán álló székelyek történetéből jól látható a földközösség nagy szerepe a dolgozók osztályharcában. Engels

[151] Iványi: Bártfa levéltára I. k. 28. sz.
[152] Vay lt. 34. sz., Má. E.
[153] Dl. 56.735. F. E.
[154] Esterházy cs. lt Rep. 32. E. 274. F. E. — Egyéb hasonló esetek: 1319. Kállay 96. sz., 1334—5. uo. 446. sz.; 1338. uo. 439. sz.; 1349. Zalai I. 302. sz.
[155] Engels: A mark 162. o.
[156] Dl. 1861. Sz. Gy.
[157] Dl. 1914. Sz. Gy.
[158] (1333. év) „. . . villicum et totam villam Zolk", Zichy I., 412. sz.
[159] Dl. 5987. F. N. A.

nagy fontosságot tulajdonított a földközösségnek, mint amely „fegyver volt az elnyomottak kezében",[160] mint a parasztság támaszának és összetartó erejének a feudalizmus elleni harcban: „... a mark-közösség... ezzel az elnyomott osztálynak, a parasztságnak a középkori jobbágyság legkegyetlenebb korszakában is helyi összetartó erőt és ellenállási eszközt adtak, aminővel sem az ókori rabszolga, sem a modern proletár nem rendelkezett..."[161] Marx és Engels tanításait alkalmazva a földközösség szerepét történetírásunk elé tárta a szovjet történetírás: főleg Grekov nagy munkája az orosz parasztság történetéről.[162] A szovjet irodalom természetesen nemcsak statikusan, keresztmetszetében vizsgálja a földközösséget, hanem fejlődését, az uralkodóosztály támadását a földközösség ellen is figyelemmel kíséri. A szovjet történetírás is bizonyítja, hogy a földközösség bomlása nem egyszerűen a termelőerők fejlődésének következménye, hanem az osztályharcban megy végbe, miközben a parasztság egyre fokozza antifeudális harcát a növekvő nyomás ellen. A magyar történelemre is érvényes Engels megállapítása, hogy a közös föld „akkor ment veszendőbe, mikor a nemesség és a papság, a fejedelmek szíves közreműködésével, csaknem az egész paraszti földet, a felosztottat csakúgy, mint a felosztatlant elrabolták".[163] Ez a folyamat nem egyszerre és még nem teljes mértékben bontakozik ki, mindenesetre a 14. században már világosan látható, hogy a feudális uralkodóosztály legalább is *pénzfizetéshez igyekszik kötni* minél több földközösségi jogot. Ezért azokat az eseteket, amikor a parasztok földközösségükre támaszkodva — mint láttuk — ki tudták vívni a szabad erdőhasználatot, a szabad halászatot, a paraszti osztályharc sikereinek kell tekinteni és ez fontos része a parasztság antifeudális harcának, a jobbágygazdaság védelmének a 14. században. Bőven vannak azonban adatok a már említett 1348. évi Rába-erdei és az 1355. évi bihari eseten túl az erdőhasználat megadóztatására, az először idegen jobbágyoktól szedett erdőhasználati és makkoltatási díj (tributum silve) bevezetésére,[164] az erdőőrök (custos silvarum) szerepére.[165] Az erdőhasználati, makkoltatási díj fontos földesúri bevétel lett, amely osztozásnál is szerepel az oklevélben. A váradi káptalan előtt 1326-ban osztozkodó Salánki nemes család tagjai, Buda és János megfelezik a pestmegyei Sukró és Luchud birtokok közti erdő erdőhasználati díját (tributum silue).[166] 1375-ben Berencsi Tamás és testvérei egyezséget kötöttek Kenézi Szaniszlóval a leleszi konvent előtt. A makkoltatásért az idegenektől húzott évenkénti jövedelem Szaniszlónak jutott.[167] Az erdőközösségek megnyirbálásához tartozik pl. az az 1347. évi eset is, amikor tordamegyei földesurak erdőt felosztanak azon a címen, hogy a közös birtokosok egyrésze *jobbágyaikkal* együtt károsan használják az erdőt.[168] Kétségtelen, hogy az ilyen eset a saját jobbágyok erdőhaszná-

[160] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 155. o.
[161] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 159. o.
[162] **Б. Д. Греков: Крестьяне на Руси с древнейших врмён до XVII. века (Издательство Академии Наук СССР. Москва — Ленинград. 1946.)**
[163] Engels: A mark. 163. o.
[164] Pl. 1341-ben Perényi cs. lt. 380. sz. F. E. 1379-ből Hanvai cs. lt. 102. sz. Gömör megyében, F. E.
[165] Pl. Dl. Törzsa. 40.820, 1284. évi oklevél 1340-i átírása, K. L. B.
[166] Dl. 28.575. Sz. Gy.
[167] „obventiones ex parte conprovincialium de silva glandinosa" Vay lt. 493. Má. E.
[168] „inutiliter utitur". Dl. 30.112. K. L. B.

latának korlátozását jelenti. 1378-ban pedig a Kapu királyi várhoz tartozó iváni (Sopron vm.) népeket és hospeseket tiltja el a király nemesek földjeinek és erdeinek használatától, s rendeli el, hogy ellenérték fejében szerezzenek engedélyt.[169] Hogy az *erdőközösség elleni támadás általánosnak tekinthető* a 14. század folyamán, azt mutatja, hogy ilyen paraszti panasz formuláskönyvbe is bekerült. Eszerint temesmegyei parasztok panaszkodtak az erdőhasználat akadályozása ellen.[170] De nemcsak az erdő- és vízhasználati jogokat csorbították a földesurak pénzfizetéssel, hanem — természetesen korlátolt mértékben — megindulhatott a falusi közföldekből úri földek kisajátítása is. Ezt mutatja a földesúri majorok (allodium, maior) egyre gyakoribb említése. Mindezek következtében az osztályharc egyre erősödött.

[169] Dl. 6516, Má. E.

[170] Fejérpataky László: Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból. (Bp., 1887.) 27. sz.

## 4. A SZÉKELY TÁRSADALOM

A földközösség kérdésével kapcsolatban bővebben ki kell térnünk a székely fejlődésre, ahol ez az intézmény legtovább maradt fenn eredetibb teljes alakjában. Megnehezíti e vizsgálódást az a körülmény, hogy a 13.—14. századból rendkívül kevés adattal rendelkezünk a székelységre nézve, sőt 1400-ig belső életükre vonatkozó oklevél úgyszólván nincsen is. Ez a tény azonban éppen a székelység sajátos gazdasági és társadalmi fejlődésében leli magyarázatát. A székelyek Erdély legkeletibb zugába költözvén, kiszakadtak a magyar társadalom feudális fejlődéséből és *megtelepülésük után* is megőrizték nemzetségi szervezetüket és ennek természetes velejáróját, a földközösséget. Amíg a nemzetségi szervezet és a földközösség nem bomlott meg, amíg magánbirtok nem alakult ki, nem is lehettek a belső székely területen birtokügyek (átruházás, pereskedés stb.), amelyeket oklevélben kellett volna lefektetni.[1] A székely fejlődést tehát azokból az adatokból kell megrajzolnunk, amelyek a székelyeknek a szomszédos magyar társadalommal való érintkezése során hagytak nyomot. Ezek, a Székelyföldbe ékelt, ill. ezzel határos magánbirtokoknak a székelységgel való összetűzéseit, a kiköltözött és magánbirtokot szerzett székelyek jogviszonyait és nem utolsósorban a székely hadi élet emlékeit elevenítik meg.

A székely fejlődésre nézve igen tanulságos Engelsnek a „mark"-ról írott tanulmánya, amelyben vázolja a korai germán fejlődést. Mint alább látni fogjuk, a két fejlődés lényegében párhuzamosan haladt, ha időben sokszáz év választotta is el egymástól. Engels szerint: „Valamennyi, vagy csaknem valamennyi nép őstörténetében két természetszerűen keletkezett tényező uralkodik: a nép rokonság szerint való tagozódása és a föld köztulajdona."[2] A székelység a 13.—14. században még ezen a fokon volt. Nemzetségi szervezetben élt, amidőn a 12.—13. században az Erdélyi Medence jórészt lakatlan keleti szögletét megszállotta;[3] a nemzetségek pedig minden-

[1] A székely nemzetségi szervezet és a földközösség késői, 15. századi felbomlása magyarázza meg a rovásírás 15. századig való fennmaradását is a Székelyföldön. A rovásos feljegyzés — mint az állatszámontartás elterjedt módja — szoros kapcsolatban áll az állattenyésztéssel, amely a székelység fő foglalkozása volt a 13. században. Ez a körülmény hozzájárult a rovásírás késői fennmaradásához, de önmagában még nem magyarázza meg ezt. A székely rovásírás — az említett gazdasági és társadalmi tényezők hatása alatt — addig maradt fenn, ameddig a magánbirtok szükségessé nem tette a jogi írásbeliség meghonosodását. A rovásírás eredetének kérdéseire ld. Németh Gyula: A magyar rovásírás. Bpest, 1934, és Századok, 1935. 130—1.

[2] Engels, A német parasztháború. 153.

[3] A székelyeknek Erdélyben való megtelepedéséről ld. Györffy György: A székelyek eredete és településük története. (Erdély és népei. Szerk.: Mályusz E. 1941.) 35—86.

kori lakóhelyükön földközösségben éltek; új terület megszállásakor pedig nem volt olyan tényező, amely a nemzetségi szervezet és a földközösség bomlását előidézte volna.

A székelyek életmódja a 12. században a nomád vagy félnomád állattenyésztés volt. Kitűnik ez már abból is, hogy 1116-ban és 1146-ban mint íjas, lovas katonák a besenyőkkel egy sorban harcoltak a magyar sereg előcsapataként a morvák ellen.[4] Ez az adat arra mutat, hogy életmódjuknak a besenyőkéhez hasonlónak kellett lennie; tehát az állattartás szerepe még mindig túlnyomó volt a földművelés feltehető fokozatos terjedése mellett.[5] Ugyanerre utalnak a 13. századi adatok is. 1256-ban és 1263-ban IV. Béla megerősítette az esztergomi érseket a székelyektől és románoktól a király részére barmokban és aprójószágokban járó jövedelem tizedrészének élvezetében.[6] Összhangban áll ezzel az a tény, hogy a székelység az egész középkoron át „ökörsütéssel" adózott. Az ökörsütés azt jelentette, hogy a székelyek a király koronázása, házassága és első fia születése alkalmával minden telek, később minden 4—6 ökör után egy-egy ökröt adtak az uralkodónak s a székenként összegyüjtött ökrökre a szék bélyegzőjét sütötték rá.[7] A székelyek nagyarányú lótartását szemlélteti Kun Lászlónak 1284-i oklevele, amelyben a király elmondja, hogy nagy szükségében az aranyosi székelyektől 80 lovat kapott, s ezért, valamint más jeles hadi tetteikért megerősíti őket Aranyos várföld birtokában.[8]

Ugyancsak lótartásuk emlékét őrzi a kézdi székely Olti fia Balázs végrendelete. Balázs 1311-ben Magyarországra jőve megbetegedett s halálát érezvén, úgy végrendelkezett, hogy a margitszigeti apácákra hagyott egy lovat, egy ezüst serleget és egy ezüst övet; továbbá a minoriták Sz. Klára egyházára és az ócsai templomra egy-egy lovat.[9] A halott lovának eladományozása, melyre a magyar középkorban több adatunk van, végső fokon pogány szokásra, lóval való temetkezésre vezethető vissza. A keresztény hitre térés után a lovat nem temették többé az elhunyt mellé, hanem az egyháznak adományozták. Érdekes, hogy a lóáldozat, ill. lóval való temetkezés szokása néhány ázsiai nomád népnél hasonló módon alakult át. A samánhitű burjátok a halott lovát a samánnak, a buddhista burjátok a lámakolostornak, a mohamedán keleti törökök pedig a mollahnak adták.[10] A fent ismertetett székely végrendelkezés mindenesetre a korábban kiter-

[4] Vö. Scriptores Rerum Hungaricarum. Ed: Szentpétery, I. 435., 456.

[5] Megjegyzendő, hogy a besenyők taszári és besenyői telepei (Bars m) már 1075-ben földművelő falvakként jelentkeznek, (Mon. Eccl. Strig. I. 54. és Györffy György, Besenyők és magyarok 27.).

[6] Székely Okmánytár (röviden SzO.) I. 13., „... *similiter in decimis percipiendis regalium prouentuum ex parte Siculorum et Olacorum in pecudibus, pecoribus, animalibus quibuslibet*. ."

[7] Az ökörsütésre ld. Connert János: A székelyek alkotmányának históriája 1907., 278. Szádeczky—Kardos Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. 73—84.

[8] SzO. I. 23.

[9] U. o. 34. — Hasonló módon végrendelkezett pl. Bors comes felesége is 1231-ben, aki a fejérvári Sz. Margit egyháznak és az esztergomi Sz. Katalin templomnak 1—1 lovat hagyományozott. (Mon. Eccl. Strig. I. 280.) Vö. még Hazai Okmt. VIII. 121.

[10] Vö. Katanoff: Über die Bestattungsbräuche bei den Türkenstämmen Central- und Ostasiens. Keleti Szemle. I. 1900. 232; Szendrey Ákos: Az ősmagyar temetkezés. Ethnographia. 1928. 20—21.; Harva, Uno: Die religiösen Vorstellungen der Altaischen Völker, 1938. 299—300; László Gyula: A koroncói lelet. 1943. 54. és A honfoglaló magyar nép élete 1944. 456.

jedt állattenyésztésre vet fényt. A székelyek állataikat nem istállózó módon tartották, hanem szilaj módra, egész éven át szabad ég alatt. E szilaj állattartás a Székelyföld némely pontján a 18. századig fennmaradt.[11]

A földművelésre való áttérés már nyilván a 13. században megindult és a földművelés a 14. században a fő termelési ággá változott. Erre vonatkozóan írásos adatunk alig van, de abból a körülményből, hogy a pápai tizedlajstrom felfektetésekor (1332—37) a Székelyföldön már 168 egyházas falu állott, jelentékeny részben megtelepedett földművelő lakosságra kell következtetnünk.[12] Támogatja ezt egy 1325-ből kelt adat, amely a telegdi székelyek földjén, a későbbi Udvarhely-szék területén, malmot, szőlőket és halastavat említ.[13]

A székelyek társadalmi formája a nemzetségi szervezet volt.[14]

A székely nemzetségi szervezetet részletesebben megvilágító adatok a 15—16. századból maradtak ránk. Ezek azonban alapot nyujtanak arra, hogy belőlük a 13.—14. századra is visszakövetkeztessünk.[15]

Az összes nemek és ágak nevét sajnos csak Maros-székből ismerjük. A többi székely székből csak néhány adatunk van. Az ismert nemeket és ágakat a következő táblázat tünteti fel:[16]

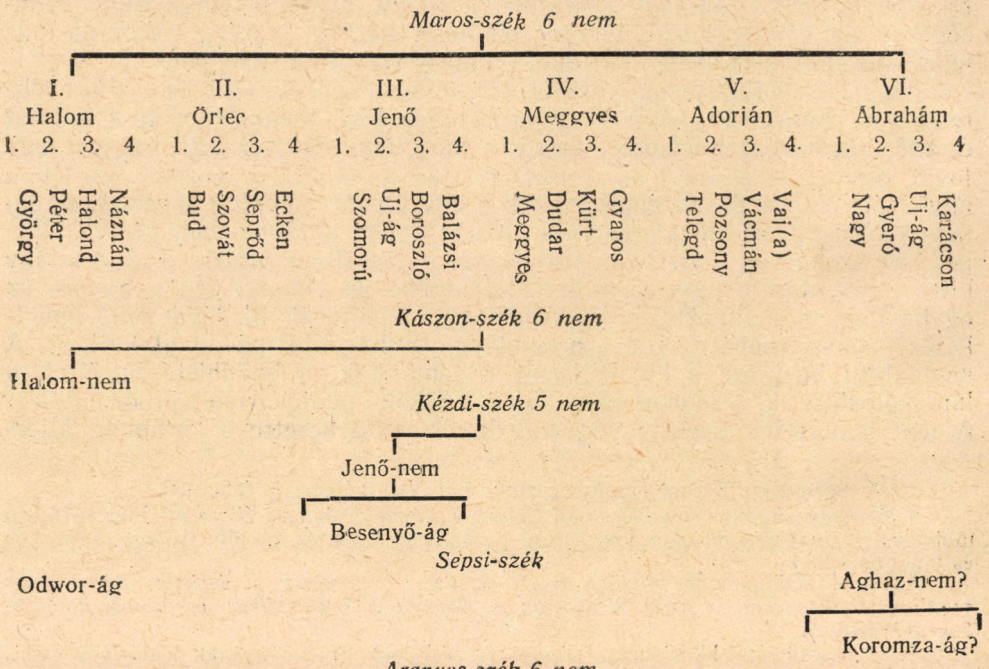


[11] Orbán Balázs, A Székelyföld, I. 96; Györffy, i. m. 72.

[12] Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Bp. 1892. II. 607. skk., Györffy, i. m. 69.

[13] SzO. III. 9: „... *molendina, vineas, ac piscinas, cum utilitatibus suis et pertinencijs inter siculos de Tylegd existentes...*"

[14] A székely nemzetségi szervezettel kapcsolatba hozott „*tria genera Siculorum*" kifejezésre ld. bővebben alább.

[15] V. ö. Németh Gyula, Századok 1929. 144 kk.

[16] V. ö. Györffy, i. m. 48.

Ezek szerint Maros-, Kászon- és Aranyos-székben hat-hat nem volt, Kézdi-székben pedig öt. Minthogy Kászon-szék, ahol hat nemről tudunk, Csík-székből vált ki, Csíkban valószínűleg szintén hat nem lehetett.

A nemek nevei, mint a táblázaton látható, több székben megismétlődnek. A Kézdi-székben egyedül ismert Jenő-nemet (mely eredetileg a magyar Jenő törzs egy töredéke) a Maros-székben is feltaláljuk. A Kászon-székben egyedül ismert Halom-nem szintén feltalálható Maros-székben. Ezek alapján feltehető, hogy eredetileg minden egyes szék nemzetségi szervezete azonos volt! 6—6 nemre ill. 24—24 ágra oszlott, sőt ugyanazok a nem- és ágnevek is fordultak elő.[17]

E nemzetségi szervezet, jellegzetes vonásait megtaláljuk a török nomád társadalmakban. Az oguz törzsszövetség 6 törzsre, minden egyes törzs 4 nemzetségre, tehát összesen 24 nemzetségre tagolódik, ami különös módon megfelel a székely nemzetség 6 nem: 24 ág beosztásának.[18] A nemzetségnevek megismétlődése előfordul a karakirgiz törzsszövetségben is. A karakirgizek ong szárnyának hat törzsében számos nemzetségnév megismétlődik.[19]

Mi a magyarázata e sajátos jelenségnek; ugyanazon nem, ill. ágnevek sorozatos előfordulásának különböző nemzetségekben?

Azok a nemzetségek, amelyeknek nemei, ágai azonos nevet viselnek, kétségtelenül egy közös anyanemzetségre vezethetők vissza, illetve egy anyanemzetségből szakadtak ki. Új azonos szervezetek keletkezésének előfeltétele pedig az új földek ill. legelők nemzetségi közös birtoklása és felosztása volt.

A székelység erdélyi lakóterületét fokozatosan vette birtokba a 12.—13. században.[20] Midőn egy-egy új terület birtokába jutott (mint pl. Sebes,

[17] Vö. Connert, i. m. 11. és Györffy i. m. 49.

[18] Vö. Németh Gyula, Századok, 1935. 144—155.

[19] Radloff, Phonetik der Nördlichen Türksprachen, 1882. Bevezetés, XL. l.; vö. még: Аристтов, Живая старина, 1896. 396—9. Négy törzs azonos nemzetségneveinek áttekintése a következő:

| 1. *Bugu:* | 2. *Szary-Bagys:* | 3. *Szoltu:* | 4. *Edigene:* |
|---|---|---|---|
| Monguldur | Monguldur | Monguldur | Monguldur |
| | Mundusz | Mundusz | Mundusz |
| | Szaru | Szaru | Szaru |
| Dölösz | | Dölösz | Dölösz |
| Szykmamat | Szykmamat | | Szykmamat |
| Szajak | Szajak | | Szajat |
| Kongrat | Kongrat | | Kongrat |
| Kala | Kala | | Kaba (?) |
| | Aszyk | Aszyk | |
| | Jetigen | Jetigen | |

[20] Biharmegyei, Telegd-vidéki hazájukra Id. Györffy, i. m. 67. — A székelyek korábbi lakóterületének megállapításához középkori székeik neve vezet. E nevek már a székszervezet megalakulása előtt a székelyek nagyobb társadalmi egységeit jelölték. A székelyek a középkorban a következő csoportokra tagolódtak: 1. Telegdi székelyek, később Udvarhely-szék; 2. Marosi székelyek; 3. Csiki székelyek (egyházilag mindhárom a telegdi főesperességhez tartozott); 4. Sepsi székelyek; 5. Orbai székelyek; 6. Kézdi székelyek; 7. Aranyosi székelyek. — A kézdi székelyek nevükből kitetszően Kézd (utóbb Szászkézd, a szászok Segesvárszékében) vidékéről költöztek a háromszéki medencébe. Az

Orbó, Kézd vidéke, Erdőhátság, Maros, Csík, Aranyos stb.) a megszállandó területet nemek és ágak szerint osztották fel úgy, hogy minden nem, ill. ág egyformán részesült a földből. Az új területre az anyaszervezet minden fölös népességgel rendelkező ága bocsátott ki rajokat s így természetes, hogy az új területen a régi szervezet megközelítő mása állott elő.

Ilyen új megszállással kapcsolatos kettéválást figyelemmel kísérhetünk az aranyosi székelyek megtelepedése esetében. Több korai oklevelünk tanúsága szerint az Aranyos-melléki tordai várbirtokot — a későbbi Aranyos-széket — a 13. század második felében szállták meg kézdi székelyek. Az Aranyos-széki székelység tehát Kézdi-szék székelyeivel azonos eredetű. Aranyos-szék 6 neme és Kézdi-szék 5 neme egyformán egy (Szász-)-Kézd-vidéki 6 nemből álló szervezetből vált ki; de míg az egyik rész keletre telepedve megőrizte régi földjének, Kézdnek nevét, a másik rész északra, az Aranyos mellé telepedve, rövidesen új nevet kapott.[21]

Természetes, hogy ha egy nem vagy ág nem rendelkezett fölös népességgel, sőt talán saját területét sem tudta kellően benépesíteni, az új telepítésben nem vett részt. Igy állhatott elő az a helyzet, hogy a Kézdről

orbai székelyek Orbóról származnak, amely utóbb Szászorbó néven ismeretes a szászok Szerdahely-székében. A sepsi székelyek (oklevelekben „siculi de Sebus"; tehát helyesebben sebesi székelyek) a mai Szászsebes vidékéről származnak, mely a szászok Sebes székét alkotta. A szászok 1224-i szabadságlevele, az Andreanum meg is említi a székelyek itteni lakóterületét, amennyiben azt mondja, hogy a szász kiváltságos terület Szászvárostól Barótig terjed, magában foglalván „Sebes föld székelyeinek földjét". Egy főesperesség alá tartozott az egymástól távoleső Szászsebes-szék és Sepsi-szék a 14. században is. Hogy székelyek lakták korábban a szászok Szászváros-székét is, azt bizonyítják az itt található Székely-összetételű helynevek. Itt találjuk meg Bencenc falut (az 1252-ben a sepsi székelyek újabbkeletű Olt-menti földje mellett birtokot kapott sepsi székely nevét őrzi). A szászok Selyk és Medgyes széke pedig 1402-ig a székely ispán fennhatósága alatt állt, annak jeleként, hogy korábban e földön szintén székelyek laktak. Mindez bizonyítja, hogy a szászok Küküllő-Maros-menti hat széke (Város, Sebes, Szerdahely, Selyk, Medgyes, Segesvár) helyén a szászok itteni megtelepedése előtt székelyek laktak. Ez a megállapítás összhangban van a Szászföld településtörténetével. A 12. század 90-es éveiben vita folyt az erdélyi püspök és a szászok számára létesített szebeni prépostság között a területi illetékesség kérdésében. A pápa a király kérésére úgy döntött, hogy a II. Géza idején megszállt legrégibb szász földet hagyta meg a szebeni prépost kezén. Ez a terület az Olt völgyében a szebeni, újegyházi és nagysinki dékánátust foglalta magában. Ez volt az eredeti Szászföld, míg ezzel egyidőben a 12. században a Maros—Olt vízválasztó vonalig húzódott a székelyek déli lakóterülete. A 12. században Dél-Erdélyt a székelyek, szászok és a szorosokat őrző besenyők (Talmács, Bajcsa, Rákos) hármas vonulata védte. A 13. század folyamán zajlott le a déli székelyek áttelepülése Háromszék területére és helyükbe szászok telepedése. Az udvarhelyi székelyek Telegdi neve arra mutat, hogy ezek, s velük együtt bizonyára más székely csoportok is Telegd vidékéről származnak (Bihar vm.). Anonymus és nem sokkal utána a váradi Regestrum még említ székelyeket Biharban. Itteni lakóterületük kiterjedt a kalotai főesperesség erdélyi részére is, ahol több Székely-összetételű helynév található. A bihari székelyek áttelepedésének kezdetét megállapítani nem tudjuk. Abból, hogy a Telegdi főesperesség alá tartozó marosi székelyek földje Torda megyéből van kihasítva — hasonlóan az aranyosi székelyek földjéhez — csak annyit tudunk megállapítani, hogy e föld megszállását a Torda megye kialakulása utáni időre kell tennünk. A Telegdi főesperesség déli határa viszont — amely nem egyezik a későbbi Telegdi-szék déli határával — arra mutat, hogy a telegdiek a Rika erdős hegyvonulatáig terjedő területet már a 12. században bírták. A 13. század második felében a székelyek már az egész mai Székelyföldet birtokolták.

[21] Sz. O. I. 18, 23; Barabás; Sz. O. 9; Connert i. m. 23; Györffy i. m. 49.

keletre telepedő, Kézdi-széket megalapító székelyek csak 5 nemet számláltak. A Kézden maradt 6 nemből álló anyaszervezet viszont teljes számmal északra telepedett át és 6 nemét még a 15. század végén is őrízte.

Bevilágít e folyamatba Engelsnek a germán földközösség eredetéről írott tanulmánya: „Az új területen minden egyes törzs . . . a törzs tagjainak nemzetségi rokonsága szerint telepedett le. Az egymással közelebbi rokonságban álló nagyobb csoportoknak egy-egy meghatározott körzet jutott, amelyen belül az egyes, bizonyos számú családot magukbafoglaló nemzetségek falvakként telepedtek le. Több rokon falu alkotott egy századot . . ., több század egy gau-t; a gau-ok összessége volt maga a nép. Az a föld, amelyet a község nem foglalt le, a századok rendelkezésére állt; amit nem osztottak ki ennek, az a gau-nak maradt; amivel még ezután is rendelkezni lehetett — többnyire igen nagy terület —, az egész nép közvetlen tulajdonában maradt. Így Svédországban a közösségi birtok mindezen különböző fokozatai fellelhetők egymás mellett."[22]

A svéd példa mellé bátran odasorolhatjuk a székely fejlődés esetét. A székelyek a tatárjárás előtt szintén századokba voltak osztva, mint a váradi regestrum bihari *Sceculzaz* „Székely-száz" centurionátust említő adata bizonyítja 1221-ből.[23] Midőn a nemzetségi szervezetet jobban megismerjük, már ágakra és nemekre oszlottak. Új terület megszállásakor az a föld, amelyet egy ág nem foglalt el, a nem rendelkezésére állott, az a föld, amelyet a nem hagyott szabadon, megszállatlanul, a nemzetség, később szék közös birtoka maradt. Így pl. közös széki birtok volt Aranyos-székben *Bogát-puszta,* melynek szántóföldjét és rétjét a körülötte fekvő 8 székely falu még 1828-ban is közösen használta. Ilyen volt Maros-székben *Székhavasa,* Gyergyóban *Közrez.*[24] E késői adatok régiségét azonban 14. századi helynévi adatokkal is alátámaszthatjuk. 1349-ben a Székelyföldbe ékelt Gerebenc, 1364-ben pedig a hasonló helyzetű Peselnek magánbirtok határjárásban találkozunk egy-egy *Kuzberch* (Közbérc) helynévvel, amely nyilvánvalóan egy közös birtoklással bírt hegy (erdő vagy hegyi legelő) neve volt.[25]

Az egyes ágak által megszállott kisebb területet szintén közösen élték ági földközösség alapján. Amíg az állattenyésztés volt a fő foglalkozás, közösen legeltették rajta állataikat; a 13. században a földművelés erőteljes kifejlődése és a végleges megtelepedés után a települések körül irtott szántóföldek és erdők legnagyobb részét a falvak felosztották maguk között s így az ági földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. Az egész falunak közös földbirtoka volt, amelynek szántásra alkalmas részét egy vagy több évre felosztották egymás között. Az osztás sorshúzással, mégpedig nyílvonással történt: ezért hívták a kiosztott földet nyílföldnek, vagy falu nyilának. Az ilyen nyílföldeken termelték a háziszükségletet kielégítő gabonát. A Székelyföldön a nyilas osztás néhol a 18. század végéig fennmaradt; a 13.—14. századból ugyan nincs rá adatunk, de olyan archaikus jelenséggel állunk szemben, hogy fel kell tennünk, hogy már ebben a korban is megvolt.[26]

[22] A német parasztháború, Szikra, 1949. 154.

[23] Karácsonyi—Borovszky: Regestrum Varadiense. Bpest, 1903. 213: „. . . *Bichorienses de centurionatu Sceculzaz* . . ."

[24] Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet története, 1927. 27—8.

[25] Sz. O. I. 55., III. 18.

[26] Tagányi, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, I. 216; Szádeczky, i m. 27.

A nemzetségi szervezet és a földközösség azonban a székelyeknél sem volt áthághatatlan idegen elemek számára. 1270-ben Lőrinc és fia Lesták szederjesi nemes, akinek birtoka a Székelyföld határán volt, a telegdi székelyek közösségébe való felvételét kérte a királytól, amit V. István megengedett, sőt Kun László meg is erősített.[27] Kiderül az oklevélből, hogy Lőrinc nemes a „molesztálások ellen" keresett védelmet, ami alatt a növekvő feudális anarchia túlkapásait kell értenünk, amely a kisebb birtokú nemeseket egzisztenciálisan és szabadságukban egyaránt veszélyeztette. Hogy a székelyek befogadták-e a közösségükbe a birtokával együtt jelentkező nemest, nem derül ki az oklevélből; annyi kétségtelen, hogy Szederjes a későbbi századokban már nem tartozott a Székelyföldhöz.[28] Mindenesetre az adat azért is jelentős, mert mutatja, hogy a 13. század végén a székely közösség olyan erős volt, hogy meg tudott védeni még nemeseket is a nagybirtokosok törekvéseivel szemben.

A székely nemzetségi szervezet és földközösség ereje tette lehetetlenné a 13.—14. században azt, hogy magánbirtok alakuljon székely területen. A székelyek minden királyi eladományozási kísérletnek harciasan ellenálltak. Ennek legszemléletesebb emléke az aranyosi székelyeknek az esztergomi káptalan ellen vívott harcában maradt ránk. A kézdi székelyek, mint említettük, V. Istvántól kapták meg a tordai vár aranyosi földjeit. E földek között volt Felvinc is,[29] melyet II. András már 1219-ben az esztergomi káptalannak adományozott.[30] Midőn 1327-ben — a feudális anarchia letörése után — a káptalan országbírói ítélet birtokában érvényesíteni akarta Felvincre vonatkozó jogát, a székelyek erővel megakadályozták ebben. A beiktatásra megjelent királyi és káptalani emberek útját nagyszámú felfegyverzett székely elállta és életveszélyes fenyegetéssel távozásra kényszerítette őket.[31] A káptalan további kísérleteinek később sem lett foganatja, sőt Felvinc az aranyosi székelyek főhelyévé fejlődött.[32]

A székelyek nemzetségi közös földbirtoklása természetesen nem jelentette azt, hogy székelyek külső vármegyei területen ne szereztek volna birtokot. Külső területen szerzett magánbirtokra már a 13. századtól kezdve van adatunk. Ennek első feltétele azonban bizonyos rétegeződés megindulása volt

A székely nemzetségi szervezetben eredetileg mindenki egyformán szabad volt, egyforma jogok és kötelességek hárultak rá. Egyaránt részesült a közös javakból és egyaránt tartozott katonáskodni. A bíráskodás és hadvezetés funkcióit a közösség által választott tisztségviselők végezték. Ezek valószínűleg nagyobb részt kaptak, mind a közös birtok hozamából, mind a zsákmányból; ez a körülmény döntő módon mégsem járult hozzá vagyoni különbségek kialakulásához, mert a tisztségek nem voltak tartósak. A székelyek még sokáig nemenként és áganként váltakozva viselték a bírói tisztet.[33] A differenciálódásra, egyesek kiemelkedésére azonban más úton lehetőség nyílott.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a székelység főfoglalkozása

[27] SzO. III. 2—4; Szentpétery: Regesta 2295 sz.
[28] SzO. I. 224; IV. 235, 258
[29] SzO. I. 21, 26.
[30] Barabás, SzO. 1—3
[31] U. o. 16
[32] U. o. 19; Vö. Orbán Balázs, i. m. V. 90 skk.
[33] Vö. Tripartitum, III. k. 4. c.

kezdetben az állattenyésztés volt s a korán kialakult állatmagántulajdon már az Árpádkorban vagyoni eltérést eredményezett. Az állatállomány más-más körülmények között eltérően fejlődött; kedvező legelők és nyugodt fejlődés nagymérvű gyarapodást, elemi csapás, háborús pusztítás fogyást eredményezett.[34] A székely terület ugyan eléggé elzárt és viszonylag egységes volt ahhoz, hogy e körülmény olyan eltéréseket ne eredményezzen, mint a pusztai nomád társadalmakban, mégis a differenciálódás csíráját ez rejtette magában. Hozzájárult egyesek kiemelkedéséhez az a körülmény, hogy a székelység a kunok mellett a magyar király egyik legfontosabb katonai erejét jelentette. Résztvettek már a 12. század első felében a morvamenti csatákban; II. András kereszteshadjáratán;[35] 1210-ben és 1238-ban a bolgárok elleni hadjáratban;[36] 1241-ben a románokkal együtt sikeresen harcoltak a tatárok ellen, elzárván előttük a kárpáti átjárókat;[37] 1285-ben pedig olyan csapást mértek a betörő tatárokra,[38] hogy az orosz évkönyvek szerint e vereség után Telebuga tatár vezér gyalog is alig tudott hazamenekülni.[39] 1260-ban, 1271-ben és 1291-ben az Ausztria és Morvaország ellen viselt hadjáratokban vettek részt.[40] Nevezetes a székelyek 1345-i hadjárata és 1346-i becsapása a „tatárok országába", azaz Moldvába, ahonnan a krónikaíró szerint töménytelen zsákmányt nyertek, sőt egy tatár vezért is elfogtak.[41]

E hadjáratokat a székelyek zsákmányolásra használták fel, elsősorban is foglyok, földművelő munkaerő szerzésére. Az idézett 1210-i hadjáratban kun foglyokat, 1284-ben és 1345-ben tatár foglyokat ejtettek; gazdasági szempontból azonban legjelentősebb az a fogolyzsákmány volt, amelyet a 13. század második felében az ausztriai és morvaországi becsapások alkalmával hoztak magukkal. Bizonyosra kell vennünk, hogy ekkortájt esett fogságba az a Kata nevű német nő, akit 1318-ban Eszen fia János dombrói (aranyosi) székely a gyulafehérvári káptalan előtt leányával együtt felszabadított és hazájába visszabocsátott.[42]

Az állatállomány eltérő növekedése mellett tehát a hadizsákmány is szerepet játszhatott a rétegeződés kifejlődésénél. A katonáskodás azonban egyéb szempontból is elősegítette e folyamatot. A székely seregvezetők közvetlen érintkezésbe kerültek a királlyal és az ország főméltóságaival s így személyes vitézségükért s egyéb jó szolgálataikért birtokjutalomban részesülhettek.

A magánbirtokot nyert székelyek közül kiemelkedik Akadás fia Vince ispán, sebesi székely, aki 1252-ben IV. Béla királynak itthon és külföldön tett szolgálataiért a sepsi székelyek földjével határos lakatlan Szék földet

[34] Vö. Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Szikra, 1949. 55.

[35] SRH. I. 436. 456. 184.

[36] Barabás, SzO. 3; SzO. I. 7., v. ö. Szentpétery, Regesta 608.

[37] Gombos, Catalogus, 1332, 1558.

[38] Sz. O. I. 21.

[39] Hodinka, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 451.

[40] Gombos, Catalogus: 165, 535, 1307, 1793; 1809; 1869; 1880; v. ö. még 852.

[41] Dékáni Kálmán: János minorita krónikája. (Gombos, Középkori krónikások XI.) 62—64; vö. Szádeczky: A székely nemzet története 64.

[42] Dl. 29421: „... *quandam ancillam suam nomine Katam nacione Teutonicam in captituitate de Teuthonia adductam et filiam suam nomine Margaretam... manumisit...*"

kapta adományba, mely korábban egy Fulkun nevű szász tulajdona volt.[43] Hasonló módon kerülhetett a bálványosvári uradalom a kézdi székelyek közé tartozó Aporok és Udvar fiai birtokába, akik 1309-ben már több generáció óta birták e földet.[44] Mindkettő olyan magánbirtok volt, amely nem tartozott a székelyekhez, hanem a szigetszerűen szétszórt Fehér (később Felső-Fehér) vármegye részét alkotta. Ennek ellenére a székely közösségek évszázados harcot vívtak e két magánbirtok ellen. Sem a sepsi, sem a kézdi székelyek közössége nem ismerte el, hogy egy sepsi, ill. kézdi székely a közösség földjével határosan olyan birtokot szerezzen, amely nem a közösség tulajdonává válik. E törekvésükben alighanem az állattenyésztő székelyek ősi szokásjogára támaszkodtak, amely nem ismerte egyes nemzetségtagok magánbirtoklását, csakis a nemzetség által közösen bírt és használt legelőbirtokot. A határos területen keletkezett székely magánbirtok azonban egyéb veszélyeket is rejtett magában. A birtokos székelynek székely jogon a közös földekhez is volt joga, így fennállott az a lehetőség, hogy a közösség földjéből is kihasít magának egy részt.

A földközösség és magánbirtok közötti harc legszemléletesebb példáját a sepsi székelyek és az említett Bencenctől leszármazott Hidvégiek küzdelme mutatja. 1342 és 1366 között a sepsi székelyek „univerzitása" számos esetben akadályozta meg a Hidvégieket abban, hogy az őket székely jogon illető oltvölgyi Zsombor, Gerebenc, Málnás és Oltszeme birtokot maguknak foglalják.[45] A székelyek az előmutatott királyi oklevelekkel mit sem törődve, erővel megvédték jogaikat, úgy hogy e terület a későbbi századokban is Sepsi-szék részét alkotta. A sepsi székelyek azonban ezen túlmenően megtámadták és elfoglalták a velük határos Szék-földön keletkezett Hidvéget és Árapatakot is. E nyilvánvaló expanziót azonban a Hidvégieknek 1366-ban sikerült elhárítaniok.[46]

Összeütköztek az Aporok is a csíki székelyekkel. Az Aporok birtoka határos volt a Kászon-patak erdős, alig lakott medencéjével, mely másfelől a csíki székelyek földjével és Moldvával volt szomszédos. A 14. század elején az Aporok adománylevelet szereztek Lokkászon birtokra azon a címen, hogy az örökös nélkül elhalt ember birtoka — ami nem felelt meg a valóságnak. Inkább arra kell gondolnunk, hogy Kászon korábban senkiföldje lehetett, ahol alkalmilag a csíki székelyek is legeltettek. A csíki székelyek, értesülvén az adományozásról, a beiktatásnál hadnagyuk *(maior exercitus)* vezetésével több ízben ellentmondottak és ámbár formai hiba miatt 1324-ben elmarasztaltattak,[47] Kászont nem engedték ki kezük közül, hanem benépesítették; aminek eredményeképpen 1462-ben már hat nemük által betelepítve találjuk.[48]

A Székelyföld határán, a küküllőmegyei Teremin kapott Meggyes és Fiat marosi székely is birtokot V. István ifjabb királytól (1264) és sikerült

[43] SzO. I. 9; Zimmermann—Werner, I. 78—9.

[44] SzO. III. 6.

[45] Vö. Barabás: SzO. 18, 21; SzO. I. 53, 54—7, 70, 71, 72. A Hidvégiek Küküllőmegyében fekvőnek mondják e birtokokat, ami támogatja azon feltevésünket (i. m. 64), hogy Küküllőmegye a székelyeknek ezen a területen való megtelepedése előtt a későbbi Udvarhely és Csik területét is magában foglalta.

[46] Barabás: SzO. 32.

[47] SzO. I. 42.

[48] U. o. 195.

megőrízniök a későbbi századokban is.[49] Hasonló fekvésű Egrestő és Fülefalva, amelyet Erdő ispán, székely hadnagy nyert el 1347-ben.[50]

Nagyobb előszeretettel szereztek a székelyek a Székelyföldtől távolabb birtokot, ahol a közösség veszélyeztetésének nem voltak kitéve. Igy Náznán és a szentkirályi székely „serviensek" 1293-ban 50 márkáért megvették Méhes és Velkér birtokot Kolozs megyében.[51] A pénzért való földvásárlás már fejlettebb gazdasági körülményekre mutat; megjegyzendő azonban, hogy itt nem egy vagyonilag kiemelkedett székely földvásárlásáról van szó, hanem egy egész faluközösség, Náznán és ága birtokszerzéséről, akiknek a szerzett birtokra telepedett csoportja később az országos nemesek között szerepel.[52] A kettős birtoklásra szép példát nyujt a feltehetően Siménfalváról származó telegdi székelyek 1325-i osztozkodása székelyföldi és kolozsi birtokain. A család egy része a telegdi székely jogokat (malom, szőlő és halastó), másrésze Semjén (Simén) unokái, a kolozsi Tuzson, Tomb, Móricháza és Nagyakasztótelek birtokot tartja meg magának.[53]

Királyi adomány alapján bírta Szoboszló székely Abrudbányát (1270 előtt), a marosi székelyek közé tartozó Backamadarasiak a küküllőmegyei Kisszőllőst, Dobai István székely az ugyanott fekvő Bodótelkét és bizonyára ezek közé sorolandó az a számtalan középkori család, amely *Székely* vezetéknévvel a vármegyei nemesek között szerepel.[54]

Adataink vannak arra is, hogy székelyek a 13.—14. században nemesekkel házasodtak össze és ilyen módon jutottak magánbirtok tulajdonába. Igy kerültek be a telegdi székely Halimbán fiai a tordai Gerebenes, az aranyosi székely Ilba fia János a fejérmegyei Nagylak, és a Hidvégiek egy brassai kőház, továbbá malom, halastó, szántó és rét birtokába.[55]

A magánbirtokot nyert székelyek beolvadtak a feudális társadalom uralkodóosztályába, a nemességbe, s földjüket jobbágyokkal műveltették.

A Hidvégiek 1342-ben és 1359-ben azt panaszolják, hogy a sepsi székelyek jobbágyaikat összes javaiktól megfosztották.[56] Jellemző viszont a sepsi székelyekre, hogy a jobbágyokat nem hurcolták el egyik alkalommal sem, ami mutatja náluk a jobbágygazdálkodás hiányát.

Az Aporokról tudjuk, már 1311-ből, hogy nem csekély számú rabszol-

[49] SzO. IV. 1, 2, 5, 7; Barabás, SzO. 36; Csánki, i. m. V. 957; *Sikesd* család alatt.

[50] DI 29679; v. ö. Csánki, i. m. V. 876 és 927: *Erdőfi*-család alatt.

[51] Barabás, SzO. 5: „... *vendidit Naznano et servientibus siculis de Sancto Rege et per eos eorundem successoribus...*"

[52] Csánki, i. m. V. 596: *Szentkirályi*-család alatt.

[53] SzO. IV. 8—9; vö. Csánki, i. m. V. 440—42: *Tuzsoni Bolgár* család alatt. Csánki marosi székelynek mondja, holott az oklevél világosan telegdiről beszél, s a Semjén (Simén) nevet is itt találjuk fel helynévben: Siménfalva.

[54] SzO. I. 17, 83; vö., Csánki, i. munkájában. A Székely-családnév nem vezethető minden esetben székelyekre vissza, mert népnevet vezetéknévül gyakran jellemzésképpen is adtak.

[55] SzO. III. 4. Barabás, SzO. 29; u. o. 23.

[56] Barabás, SzO. 18: 1342: „... *omnia bona iobagionum ipsorum mobilia et immobilia in eisdem possessionibus inventa abstulissent...*"; U. o. 22: „... *possessiones... fecissetis desolari et comburri ac liberos eorum inhumaniter denudari...*"

gáik voltak;[57] gazdasági erejükre azonban sokkal világosabb fényt vet 1324-i osztozkodási perük. Megtudjuk ebből, hogy Szárazpatakon 10 ház rabszolga *(servi)* volt és 99 telek jobbágy *(liberi)* volt, jórészt orosz lakossággal; Feltorján pedig 262 manzió. A magánbirtok gazdálkodására jellemzően itt már jobbágyok eltulajdonításáról is szó esik, amire a székelyek közt érthető okokból nem találunk példát.[58] Az oklevélben többször említett oroszok *(ruthení)* nyilván telepesek, akiket a magánbirtokot nyert székelyek a mezőgazdasági termelés emelése végett telepítettek ide. Idetelepítésük azért is vált szükségessé, mert Székelyföldön ebben a korban még nem volt lesüllyedő réteg, amelyet a szükség arra kényszerített volna, hogy magánbirtokon jobbágyként telepedjék meg. Városba költözött és kézműves polgárrá vált székelyről viszont már 1368-ban van adatunk.[59]

A székelyföldön kívüli székelyekről szólván, meg kell jegyeznünk, hogy voltak a székelyeknek az ország nyugati felében is telepeik[60] s ezek között a pozsonymegyei Sasvár-ispánság, olyan jelentős volt még a 14. században is, hogy székely jogon birtokló telepeseket bocsátott ki magából. 1323-ban Károly király igazolta, hogy Salamon fia Domokos Sasvár-ispánságbeli Temesre, Nagylövőre ill. Szentjánosra való székely, akinek a mondott helyen örökjogú birtoka van; s megengedte neki, figyelembe vévén Debreceni Dózsa oldalán szerzett hadi érdemeit, hogy más nemesek módjára, bárhol az országban lakhasson; szabolcsi Sényő nevű földjét szabadon bírhassa és a székelyek közös földjére senki visszatérni ne kényszerítse.[61] Domokos néhány évvel később már mint szabolcsi szolgabíró szerepel olykor magisteri és comesi címmel, olykor Székely vezetéknévvel, s gazdasági helyzetéről azt is megtudjuk, hogy egy jobbágya négy ökrét vitte el.[62] Ez utóbbi adat azt mutatja, hogy a székelyek közösségéből kiszakadt és magánbirtokot szerzett székely az első generációban beolvadt a feudális társadalom uralkodó osztályába.

A kunokkal és jászokkal való közös hadviselés eredményezhette, hogy székely ember a jászkunok közé is keveredett. A 14. század elején tűnik elénk Külső-Szolnok megye körzetében *Paulus dictus Zekul,* mint Sandrinus jász kapitány serviense, akit egy kun javaitól megfosztott.[63]

Belső székely területen magánbirtok keletkezéséről nincs adatunk a 14. századból. Természetesen a ház és az udvar már igen korán magán-

[57] Szabó K.: SzO. I. 33. Az egyik családtag felszabadította rabszolgáit: „... *Item seruos et ancillas suas, videlicet Annam, Cartaneam cum filio suo, Chyhurkam similiter cum filio suo, item paruum Johannem item Vrcheh, item Casta et Mathe cum pueris suis legauit ob salutem suam frui perpetua libertate, racione pristine condicionis tam per proximos suos quam per alios nunquam ab hodie et deinceps molestandos...*"

[58] Barabás, SzO. 6—9.

[59] Dl. 27274: „*Johannes sartor dictus Zekul civis de Sebus*" felesége nemes származású, s birtokrészét 100 arany forintért eladta.

[60] Vö. Györffy, i. m. 42—3; 84 és itt irodalom.

[61] Kiadta Jakubovich: Magyar Nyelv, 1931. 206—9: „... *ad communem locum Syculorum...*" A helyeket Jakubovich tévesen lokalizálta, csakúgy, mint Szabó István: Ugocsa vm. 80. Vö. Györffy, i. m. 42. E székely telep a Morva folyótól egészen a Fehér hegységig terjedt; mert ezekre vonatkozik a Bolezáz határjárásában említett „Székelyek erdeje". (Sz. O. I. 13; Dl. 5209, 5210.) Szabolcsi székelyekre vonatkozik két másik 1326-i oklevél is a Kállay levéltárból: SzO. III. 10, 11; Kállay O. 172, 268. sz.

[62] Kállay O. 105, 323—5, 426, 580, 658, 665—6, 741, 911—2, 919—20, 955; 962; 993. sz.

[63] Székely O. III. 10.

tulajdonná fejlődött. Mint Engels mondja: „Az első földdarab, amely az egyén magántulajdonába ment át, a házhely volt. A lakás sérthetetlensége, minden személyes szabadság ezen alapja, a vándorlás ponyvásszekeréről átruházódott a letelepedett paraszt faházára és fokozatosan a házra és a telekre való teljes tulajdonjoggá változott."[64] A székelyeknél a 14. században már magántulajdon volt a malom, a szőlő és halastó is,[65] tehát mindaz, ami emberi munkával készült. Bizonyára megindult azonban már akkor a székely magánbirtoklás csírája, az erdőirtás is. A Székelyföldön az erdőirtás minden székely számára szabad volt és az irtásföld annak a magántulajdonába került, aki azt létesítette.[66] Akinek volt nyílföldje a közösből és emellett saját munkájával vagy szolgáinak igénybevételével erdőt irtott, szőlőt telepített, halastavat és malmot épített, jelentős gazdasági előnybe került azzal szemben, aki csupán nyilas osztású földjét művelte. Ezt az előnyt és ezzel a vagyoni differenciálódást csak növelte a környék városainak 14. századi kifejlődése. A Székelyföldön 1300 körül már állott Székelyvásárhely (*Novum Forum Siculorum*, a mai Marosvásárhely), a székelység legfontosabb piaca.[67] Mezővárosi jellegét mutatja az is, hogy 1381-ben már vármegyei jobbágyok szöktek ide. Midőn a szóbanforgó jobbágyok ura visszakövetelte jobbágyait, a hadnagy és a székbíró visszatartotta azokat, míg végül a székelyek széniorjai úgy döntöttek, hogy a jobbágyok tartoznak visszatérni és mindszentek napjáig otthon lenni, utána azonban szabadon elköltözhetnek. E döntés ellen a kárvallott nemes tiltakozását jelentette be Kolozs megye gyűlésén.[68] A szökött jobbágy ügyében hozott ítélet tehát, amelyet a székelyek hoztak, nem felelt meg a nemességnek, ami egyrészt arra mutat, hogy a székelyek a jobbágyköltözés tekintetében szabadabb álláspontot foglaltak el, másrészt azonban arra is, hogy szívesen látták a városukba és területükre költözött jobbágyelemeket.

Bizonyára elősegítette a székely társadalom fejlődését a közeli szász városok fellendülése. Brassó a 14. században rohamos fejlődésnek indult és a Havasalföld felé irányuló kereskedelem gócpontjává vált. Az élénk kereskedelmi élet, a városi piac, elősegítette az árutermelés kifejlődését a Székelyföldön is, ami a magánbirtok kialakulására hatott fejlesztően.

A székely társadalom rétegeződésében a magánbirtok mellett a katonáskodásnak is szerepe volt. Engels a nyugati fejlődéssel kapcsolatban erről a következőket mondja: „Kezdetben minden szabad birtokos katonaköteles volt s nemcsak fegyverét kellett magának megszereznie, de hat hónapig a hadiszolgálat alatt saját ellátásáról is gondoskodnia kellett. Nem csoda hát, ha már Nagy Károly idejében alig minden ötödik embert lehetett valójában hadbavinni."[69]

A székelyeknél némileg más adottságokkal kell számolnunk, mert náluk nem lehetett nehéz fegyverzetről szó. Mégis a 14—15. században az osztálytársadalom kifejlődésében szerepe volt a hadiszolgálatnak, amennyiben a vagyoni különbség azt eredményezte, hogy egyesek gyalog, mások

[64] A német parasztháború, 157.

[65] Sz. O. III. 9: „... *possessiones ipsorum, scilicet molendina, vineas ac piscinas, cum omnibus utilitatibus suis et pertinencijs, inter siculos de Tylegd existentes*..."

[66] Sz. O. II. 283; Szádeczky, i. m. 28.

[67] Károlyi Oklt. I. 30; vö. még Karácsonyi, Ferencrend I. 203.

[68] Sz. O. IV. 7—8, Teleki Okmt. I. 201.

[69] Engels: A német parasztháború. 164.

lovon vonultak hadba s így a primorok alatt kialakult a gyalog harcoló, közszékely és lovon küzdő lófő réteg.[70] Székely társadalmi rétegek megnevezéseivel ugyancsak 1381-ben, 1404-ben, ill. 1407-ben találkozunk, amikor szénjorokat és 1407-ben, amikor primipilust említenek,[71] e fejlődésnek azonban a 14. században már meg kellett érnie.[72]

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a székely nemzetségi szervezet a 14. században még nem bomlott fel s bár rétegződés már ekkor létrejött, a feudalizálódás csak a 15. században következett be, ami végül is 1465-ben a közrendűek felkeléséhez vezetett.[73]

[70] Szádeczky, i. m. 55. 69.

[71] Teleki O. I. 202; SzO. I. 97, 102, 121. stb.

[72] A 14. században többször feltűnik a *„tria genera Siculorum"* kifejezés. 1339-ben, 1344 ben s a 15. században több ízben a székelyek ispánja mint *„comes trium generum Siculorum"* jelenik meg (SzO. I. 48, 51, 102. és Kállay Ferentz, Historiai értekezés a' nemes székely nemzet eredetéről 99—100). 1350-ben pedig az aranyosi három nembeli székelyekről olvasunk: *„universos syculos trium generum de iuxta Aranyas"* (Barabás, SzO. 20.) s ugyancsak három aranyosi székely jelenik meg *„in persona trium generum siculorum"* 1355 ben (Anjou VI. 346). E kifejezést a kutatók többsege a székelyek eredetibb három nemzetségére vonatkoztatta (így pl. Szádeczky, i. m. 52—3; Bónis György; Magyar jog—székely jog 37; de vö. Connert, A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-i átalakulásig. 1901. 70.).

E „három nem" azonban ellentétben áll a székelyek ismert hatos nemzetségi tagozódásával, amely Aranyos-székben is kimutatható. Valószínűbb tehát, hogy itt nem három nemzetséget, hanem a szabad székelyek három rétegét kell értenünk. E kifejezés ugyanis már egy 1236 körül kelt oklevélben feltűnik sopronmegyei szabadok „három fajtája" értelmében: *„... testes... de tribus hominum generibus scilicet de seruientibus regis et de jobagionibus castri et de aliis hominibus qui sunt genere uueri..."* (D. 1027; dátumára vö. Karácsonyi, Hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek 92. Hibás kiadása Fejér, III/2. 97 és VII/5. 228.)

[73] Molnár Erik: A magyar társ. tört. az Árpádkortól Mohácsig, 259.

## 5. A PARASZTSÁG SZEREPE AZ ÁRUTERMELÉSBEN

A termelőerők jelentős fejlődése következtében a 14. században a természeti gazdálkodás bomlása előre haladt és fejlődni kezdett az árutermelés a mezőgazdaságban. Molnár Erik a természeti gazdálkodás és az egyszerű árutermelés közötti átmenet kezdetének a 14. század közepét jelölte meg.[1] Ezt az időpontot előbbre hozhatjuk, mivel a 14. század elejétől kezdve már számos nyomát találjuk — a 13. században is szereplő mezővárosi piachelyeken túl —, annak a fejlődésnek, hogy a mezőgazdaság árut termel és az országban *belső csere* fejlődik. Itt ezt a folyamatot csak abból a szempontból vizsgáljuk, milyen szerepet játszott ebben a jobbágyság.

A falusi és mezővárosi jobbágylakosság fokozatos bekapcsolódását az egyszerű árutermelésbe rendkívül jellemzik a piachelyek, a mezővárosok fejlődésére vonatkozó adatok, amelyekről a mezővárosokkal foglalkozó részben lesz szó, és a városi lakosság fokozatos elszakadása a mezőgazdasági munkától. Itt a forrásanyag másik részével foglalkozunk. Elég sok olyan adat van, amely arról számol be különböző ügyekkel kapcsolatban, hogy jobbágyok árut szállítanak, az ország elég kiterjedt területeit összekötő árucserét folytatnak és nyilvánvaló, hogy az esetek legnagyobb részében nem a földesuraik, hanem a saját tulajdonukban lévő, maguk termelte árukkal kereskednek. Ezt egyébként feltételezi a feudális pénzterhek jelentősebbé válása is a 14. század folyamán. Pénzt ugyanis jobbágyok csak a piacon szerezhettek.

Már 1304-ben olvassuk egy hatalmaskodás alkalmával, hogy a margitszigeti apácák népei, a taksonyi jobbágyok portékájukkal (cum mercibus) hajóztak a Dunán. Ezeket megtámadták Miklós comes megbízásából az ő haraszti népei. A hajókra behatoltak, a parasztok termését elszedték, egyeseket megsebesítettek és az apácák egy jobbágyát elfogták.[2] 1320-ban a szentendrei és dunabogdányi királyi népek áruforgalmának méreteiről értesülünk. Ezek a királyi népek Buda és Esztergom között folytathattak árucserét, amit az bizonyít, hogy Károly Róbert egy oklevelében a margitszigeti apácákat kiveszi az alól a vámszedési tilalom alól, amely a szentendreiek és dunabogdányiak Buda és Esztergom közötti forgalmára vonatkozik az ő dolgaik és portékájuk (de suis rebus et mercibus) után. Az említett népek ezután a margitszigeti apácáknak kötelesek vámot fizetni.[3] A század közepén megsokasodtak azok a források, amelyek a jobbágyok piacra menéséről és adás-vételéről szólnak. 1342-ben Bodrog vármegyében

[1] Molnár II. 7., 152. o.
[2] Dl. 1683, Má. E.; V. ö. B. Szabó: Pest megye, 168. sz.
[3] Anjou I. 515. sz.

egy helyen a lakosságot azért tiltják el a dunai révek használatától, hogy a másik földesúr falujába ne mehessenek vásárra.[4] Terményeiket eladni menő jobbágyok feudális akadályozásáról panaszkodik Batyáni Péter is 1344-ben. Elmondja, hogy amikor jobbágyai eladó dolgaikkal és javaikkal az ország más részeire mennek eladás céljából, vagy más okból, ebben gátolják őket.[5] 1349-ben Tötös és Vesszős nagybirtokosok vádolnak egy nemest, hogy a népeket, mikor a birtokukon lévő bátmonostorai vásárra járnak, Bátató faluban rendszeresen vámkivetéssel sujtja.[6] Az 1351. évi törvény vámokkal foglalkozó 8. cikke nemnemes utasokról beszélve nyilván nemcsak kereskedőkre, hanem parasztokra is gondolt.[7] 1355-ben a Pestre menő és onnan jövő pestmegyei és pilismegyei nemeseket és jobbágyaikat felmentik a vámfizetés alól Újfaluban.[8] A szepesmegyei lechnici karthauzi szerzetesek jobbágyai is nagyobb területen közlekedhettek áruikkal, mivel 1359—69-ben Lajos király nemcsak a szerzeteseket, hanem jobbágyaikat is az egész országra nézve felmentette a vámok fizetése alól.[9] 1364-ben Lajos király anyjának kérésére a ceglédi királynéi polgárokat és hospeseket mentette fel az országban fizetendő bármilyen vám alól.[10] 1366-ban egy mersei (Somogy vm.) jobbágy lovát vásáron adta el.[11] 1371-ben Báthori Bereck özvegyének jobbágyait a Tokajon és másutt fizetendő vámok alól mentesitették.[12] 1374-ben Lajos király hetivásárjogot adományozott Pereszlény falu lakosainak. A helység piacára eladás és vásárlás végett nemcsak hivatásos kereskedőket, hanem más állapotú embereket is („mercatores et alterius status homines") vártak.[13] Az utóbbin legalább részben parasztokat kell értenünk.

A szegedi lakosok egészen Budáig jártak fel. 1389-ben Zsigmond király megtiltotta a szeri nemeseknek, hogy a szegedi lakosokat, amikor áruikkal Budára vagy Félegyházára mennek, a sáregyházi úton vagy másutt, útvámmal terheljék.[14] 1399-ben Zsigmond királynak Sáros város mellett több sárosmegyei falu (Kissáros, Sebesfalva és Megyepataka) lakosságának panaszára utasítja Sáros vármegye valamennyi vámhelytulajdonosát, hogy ezektől a népektől sehol a megyében ne merjenek vámot szedni. Ez az intézkedés utal arra, hogy az említett népek a szükséges élelmiszer beszerzése miatt járnak a megyében és viszik eladni való áruikat, dolgaikat és javaikat, úgyhogy rendkívül sérelmes rájuk áruik megvámolása, amit egyébként már Károly Róbert és Lajos király is megtiltott. Az ellenkezőket a király lázadóknak fogja tekinteni és a megye ispánját és alispánját indítja ellene.[15] Nyilvánvaló, hogy a mezővárosi lakosok, akik egész szükséges élelmüket nem tudták megtermelni, a sárosmegyei falvak piacain sze-

[4] Esterházy cs. lt. Rep. 32. B. 65., F. E.

[5] „... cum iobbagiones sui ... cum ipsorum rebus et bonis venalibus et aliis ad partes aliquas regni mercacionis causa vel alia necessitate compulsi transirent procedentes ... prohiberentur, Anjou IV. 232. sz.

[6] Zichy II. 262. sz.

[7] C. I. H. I. k. 172. o.

[8] Dl. Törzsa. 41262., K. L. B.

[9] Dl. 5721, F. N. A. vö. Rupp: Mo. helyrajzi tört. II. 200. o.

[10] B. Szabó: Pest megye 377. sz.

[11] Dl. 5470, 5471, F. N. A.

[12] Dl. 5955, F. N. A.

[13] Iványi: Eperjes lt. 83. sz.

[14] Hornyik János: Kecskemét város története, I. k. 3. sz. okl.

[15] Iványi: Eperjes lt. 129. sz.

rezték be szükségletüket, ami ugyancsak utal a mezőgazdasági árutermelésre.

A jobbágyok árutermelésbe való bekapcsolódására mutat a parasztok ellen vagy által elkövetett hatalmaskodások több esete is, meg azok az esetek, amikor jobbágyoktól *piacon* vett vagy odavitt árukat és terményeket vagy pénzt rabolnak el. 1348-ban Veres nógrádmegyei falu piacán az alispán elfogott egy tolvajt, ezért vele összetűzött egy feudális úri család, s az összecsapásba a piacon tartózkodó tömeg (omnes forenses et advene) is beavatkozott, megrohanták a szállását és az alispánt meg akarták ölni.[16] A tömeget részben nyilván parasztok alkották. Lehettek parasztok abban a piaci tömegben is, amely Egerben fegyveresen megtámadta a piacon működő pénzváltókat, a kamaraispán, az érsek és a tárnokmester megbizottait, megsebesítette őket, felfordította a pénzváltó asztalt, szétszórta a forintokat, garasokat és dénárokat a földre, úgyhogy a pénz elveszett. Ebben a mozgalomban ugyanis az egri vallonok (Galici) mellett hospesek is szerepelnek.[17] S a hospesek Egerben magyarok voltak. Egernek a 14. században Almagyar nevű külvárosa volt.[18] 1358-ban egy szabolcsmegyei jobbágytól, Német Pétertől egy nemes a vámhelyen a vám megfizetése után négy rőf szövetet és négy forintot vett el.[19] 1382-ben a pécsváradi konvent vizsgálati jelentése többek közt vásárról hazatérő jobbágy kifosztásáról, tőle egy dénármárka elvételéről számol be.[20] 1383-ban egy szabolcsmegyei vásáron hús és hal után szokatlan vámot szednek jobbágyoktól.[21] 1384-ben a kaposi (Ung vm.) hetivásáron három jobbágy megtámad két személyt.[22] 1375-ben hatalmaskodás során egy jobbágytól pénzért vásárolt (precio comparatam) hordó borát vették el.[23] Ez az eset a borban való árutermelésre vet fényt. 1392-ben Karcsai István jobbágyot a pozsonymegyei Csötörtök birtok piacán (in foro libero) a Szentgyörgyi grófok elfogták és a nála lévő 51 dénármárka értékű holmiját vették el.[24] 1399-ben hasonló esettel találkozunk, ekkor egy semjéni jobbágytól vettek el a nyírbátori vásáron 32 forintot. A jobbágyoknak az árutermelésbe való bekapcsolódására mutat az is, hogy a hatalmaskodó is jobbágyból lett famulus volt, aki úgy látszik, kereskedéssel emelkedett fel, mert neve Kalmár Péter.[25] Ugyanebben az évben Pozsony megye közgyűlésén panaszolja egy nemes, hogy a piacról (de foro communi) hazatérő jobbágyát kirabolták.[26] Az előbbi esetekben jobbágyok és

[16] Anjou V. 111. sz.

[17] Az eset nem lehetett egyedüli, mert forrása formulás könyv, az Ars notarialis 29. pont. (Kovachich: Formulae solennes styli, Pesth, 1799.). 20. o.

[18] Rupp 2. k. 5., 20. o.

[19] Anjou, VII. 48. sz.

[20] Dl. 6916. Má. E.

[21] Vay lt. 579, Má. E.

[22] Dl. fgy. Leleszi olt. 1384. No. 17., K. L. B.

[23] Zichy III 467. sz.

[24] Zsigmondk. Oklt. 2387. sz.

[25] Zsigmondk. Oklt. 6114. sz.

[26] Zsigmondk. Oklt. 6168. sz. — További példák *parasztok vásárok:a járására:* 1359. körül nem nemesek („alii communes") tanúskodnak a veszprémmegyei nádori gyűlésen, hogy az apácavásárhelyi piacra vitt áruik után helypénzt az ideig nem fizettek. Lukcsics: A vásárhelyi apácák tört. 19. sz. regeszta., 1377—8. a veszprémi káptalan gyimóti jobbágyai a pápai vásáron, vita a vásárvám körül. Veszpr. kápt. m. lt. Gyimót 12. F. N. A.; 1380. a noa-i évi vásárról hazamenő jobbágy kifosztása, tőle pénz elvétele. Dl. 6716, 6717. Má. E.; jobbágyok vásáron 1393. Zs. 2989. sz., 1394. Zs. 3564. sz., 1397—9. Zs. 5786. sz. 1398. Zs. 5420. sz.

mezővárosi lakosok Budán, Esztergomban, Pesten történő eladásaira utalnak a források. Ezek az esetek is igazolják, hogy „a parasztok többnyire korábban válnak a városok nyersanyag és élelmicikk szállítóivá, mint a feudális urak".[27] Az árutermelés fejlődését nyomon követi az utak számának növekedése és a közlekedést elősegítő hidak építése. Határjárásokban nagy számmal találkozunk országutak (magna via) említésével. Új hidak építésével és kőhidakkal is találkozunk.[28]

A feudális urak természetesen maguknak akarták megkaparintani az árutermeléssel járó hasznot és ezért számukra az utak, hidak, révhelyek nem a közlekedés előmozdítására, hanem a forgalom akadályozására, az árut szállítók megsarcolására szolgáltak. Az ország rengeteg helyén találkozunk ilyen vámhelyekkel és sorozatosan engedélyeznek a királyok különböző vámokat a földesuraknak. Világi urak és egyháziak egyaránt hasznot húztak a forgalom megvámolásából.[29] A vámoknak, mint már Wenzel Gusztáv rámutatott, a mezőgazdasági termények tárgyát alkották.[30] A vámtarifákban élőállatok is szerepelnek.[31]

Károly Róbert a vámpolitikában is pozitív szerepet játszott azáltal, hogy újjászervezte a vámszervezetet, és a belső vámok helyett a külső vámokra, a közlekedési vámok helyett a határvámokra tette a vámjövedelem súlypontját.[32] Természetesen, mint az előbbiekből láttuk, Károly Róbert sem szünteti meg a nemesek által szedett vámokat, hanem ő is bőven adományozott. A helyzet azonban különösen romlott a nagybirtok újra megerősödésével Lajos király alatt. Erre mutat az 1351. évi törvény egyik intézke-

[27] Е. А Косминский : О проблеме классовой борьбы в эпоху феодализма (Известия Академии Наук, Серия истории и философии. 1951. Hº 3.)

[28] Pl. országút (magna via) vezet Kőröshegyről Csegére és Bálványosra. 1338., Anjou. III. 329. sz.; közút: via publica 1347. Zala vm. Oklt. I. 293. sz.; „ad magnam viam Vasarusvth dictam" 1344-ben u o. I. 276. sz. 1390. „in magnam viam... que vulgariter dicitur Vasaruswth" Zs. 1707. sz. — Kőhíd zalamegyei folyón 1347., Zala vm. Oklt. I. 293. sz.

[29] Pl. vámengedélyezés a fejérmegyei Bicskén, 1306-ból átírva 1318., Dl. 50126. Sz. Gy., 1310-ben az egregyi vám kétszeresére emelése, Hazai Okmt. VII. k. 334. sz. 1312-ben a veszprémmegyei Kéren (a mai Hajmáskér) vámjogot kap a veszprémi püspök. Dl. Ta. 40.340, Sz. Gy.; 1314-ben vámadományozás a valkómegyei Bachy községben, Dl. Ta. 40.350, Sz. Gy.; a galgóci vám Vörösvárra áthelyezésének királyi megengedése a vámmal megadományozott Vörös Ábrahám comes számára 1318 ban, Apponyi okl. I. 28. sz.; az abaújmegyei forrói vám 1319-ben, Anjou I. 455. sz.; 1322-ben a sárosmegyei újfalusi vámhely adományozása, Dl. 2099, Má. E.; zemplénmegyei Bazta birtokon szedett híd- és révvám 1326-ban. Doby Antal közlése, Adalékok Zemplén vm. Történetéhez, 1897. márc. 1.; sopronmegyei vámok a megye és nemesek kezén 1331-ben, Sopronmegyei Oklt. I. 98. sz.; a komáromi vám és révjog 1343-ban 2/3. részben a bakonybéli kolostoré, Anjou IV. 204. sz.; a hortobágyi hídvám 1346-ban, Herpai Gábor: Debrecen lt. 22. sz.; vám 1351-ben a krasznamegyei Hidvégen, Anjou V. 326. sz.; vám 1325-ben a szabolcsmegyei Csehiben, Anjou V. 389. sz.; vámok a szepesmegyei Podolyn, Luchna, Ófalu helységeknél 1356-ban, Anjou VI. 304. sz.; vám 1358-ban a győrmegyei Ikrény tartozéka Anjou VII. 90. sz.; a gyerővásárhelyi (Kolozs vm.) vám 1363-ban, Dl. 26863, Má. E.; a bihari, zarándi, abaúji, hevesi és békési vámok egy része a váradi püspök és káptalan kezén. A váradi káptalan legrégibb statutumai. 12. o.,; a kolozsmegyei sumburi vám 1376-ban, Dl. 26868. Má. E. Czudar-család vámjai 1378-ban, Dl. 6578. Má. E.; a bazini vám 1384-ben, Dl. 7078. Má E.; az abaújmegyei alsóredmeci vám 1386-ban, Dl. 7192. Má. E.; stb., stb.

[30] Wenzel G.; Magyarország mezőg. tört. 299. o.

[31] Ökör és aprójószág a valkómegyei bachy-i vámtételek közt, Dl. Törzsa. 40350 Sz. Gy., ló, barom, sertés a fejérmegyei bicskei vámtételek közt, Dl. 50.126. Sz. Gy.

[32] Eckhart F. Magyar alkotmány és jogtörténet 159. o.

dése az úgynevezett szárazvámok eltörlésével kapcsolatban. A szárazvámok azt jelentik, hogy olyan helyen szedték, ahol valamikor víz folyt és a vám tulajdonosa az utazókat a vizen átszállította, vagy hidat tartott fenn. Ezt a vámot azonban még akkor is szedte, amikor már a vizek kiszáradtak és a meder végleg szárazzá vált.[33] Lajos király törvényben hozott intézkedése[34] ellenére később néhol mégis szedni engedte ezeket a vámokat.[35].

Feudális vámzsarolás egyik példájára mutat a szatmármegyei németi bíró panasza, amelynek alapján Szatmár és Ugocsa megye 1351. évi közgyűlése nyomozást folytatott. Így megállapították, hogy milyen visszaéléseket követ el a szatmármegyei alispán a Szamos folyón átkelni akaró emberekkel szemben. A Szamos folyón vámhely volt Szamosszegnél, Csengernél, továbbá Szatmár és Németi helységek között. Azelőtt, aki a vámot egy helyen lefizette, szabadon átkelhetett. A szatmári alispán azonban ez időben azokat a kereskedőket vagy *másokat* (köztük nyilván jobbágyokat is), akik Szamosszegnél át akartak kelni a folyón, megvámolta, de nem engedte átkelni, hanem kényszerítette, hogy utána Csengerre menjenek, ahol ismét vámot szedett tőlük, majd a szatmári vámhelyre kényszerítette, ahol a vámot harmadszor is meg kellett fizetni és csak azután lehetett átkelni a Szamoson.[36] Ez az eset csak egyik példája volt azoknak a feudális visszaéléseknek, amelyeket vámszedéssel kapcsolatban az ispánok, illetve a vámszedők követtek el, amire visszaélések említése formájában az 1351. évi törvény 8. cikkének második szakasza is utal.[37]

A forgalom elé emelt feudális vámok gátolták a fejlődést, reakciós intézkedések voltak. A lakosság, így az áruikkal közlekedő parasztok is, ezért harcot indítottak a feudális vámszedés ellen. Ennek egyik módja volt a vámhelyen fizetés nélkül való erőszakos átvágás, vámhelyek kikerülése és a kerülő utakon való járás. A hontmegyei nemesek közgyűlésén a sági prépost panaszt tett 1351-ben, hogy a hidvégi (Hont vm.) népek az ő sági vámjánál nem fizetnek, hanem a vámot erőszakkal elviszik. Erre a közgyűlés határozatot hozott, hogy sem a hidvégi, sem más népek a sági vámon át ne merjenek áthaladni vámfizetés nélkül, s ha ezt tennék, javaikban és személyükben marasztalják el őket.[38] A baranyamegyei Nyomja birtok vámjövedelmét is csökkentette az a körülmény, hogy az utasok kikerülték. A földbirtokos panaszára a főispán 1355-ben megparancsolta alispán-

[33] Pl. az esztergomi érsek kezén szárazvám Udvardon. Pór Antal: Esztergom vármegye története. (Borovszky Samu szerk.; Esztergom vármegye. Bp.) 240. o.

[34] 1351: 8. tc. „Tributa etiam injusta super terris siccis, et fluviis; ab infra descendentibus, et supra euntibus non exigantur." Corpus Juris Hung. I. k. 172. o.

[35] Pl. Lajos oklevele 1352. évből: az országgyűlésnek a szárazvámok szedését tiltó határozata ellenére a királyné szentjakabfalvi (Buda közelében) vámját, amit szárazföldön régóta szednek, engedélyezi a Klára apácák használatára. Georgii Bartal: Commentariorum... libri XV. Tomus III. (Posonii, 1847.) 62. o.; 1366-ban az erdélyi tartománygyűlésen be kellett mutatni a *száraz* és vízi vámokról szóló okleveleket. Szabó K.: Erd. Múz. 125. sz.

[36] Fejér IX. 2. 42. sz.

[37] Corp. Juris Hungarici I. k. 172. o. — Jobbágyokat sujtó feudális vámzsarolásra századvégi példák: 1395. Zs. 3973. sz., 1399. (áruval haladó jobbágyok kifejezett említése) Zs. 6141. sz., Hogy a feudális vámszedés rokon volt a feudális rablással, azt ékesen bizonyítja az az eset, hogy egy feudális úr négy éven keresztül „vámot" szedett egy „puszta és erdős helyen" az országúton haladó, áruikat szállító jobbágyoktól. Erről a jobbágyok földesurának 1398. évi panasza beszél. Zs. 5311. sz.

[38] A. V. 301. sz.

jainak, hogy rendeljenek ki a földbirtokos segítségére a vámszedés céljából alispáni embereket, akik segítsék a birtokosokat a titkos utakon utazók (universi homines) letartóztatásában, és minden náluk talált javaiktól és dolgaiktól való megfosztásában. Itt a jobbágyok vám elleni harcáról is szó van. A főispán ilyen vámszedésben segítő alispáni embereknek kifejezetten nemes és birtokos embereket (hominem vestrum, nobilem et possessionatum) jelölt.[39] 1366-ban a nádor abaúj- és sárosmegyei közgyűlésen a Somogyi-i Wol mester panaszkodott, hogy Kátai János és Dezső Zsarnóban (Torna vm.) lakó jobbágyai, mikor Zsarnóból Kassa és Szepsi városokba akarnak menni, az ő somogyi vámját (Abaúj vm.) elkerülik, a két városba más úton közlekednek.. Az abaújmegyei hatóság ugyan nem igazolta Wol mestert abban, hogy a zsarnói népek kötelessége lenne Szepsibe menet a somogyi vám érintése, de az említett vámnak nagy szerepe lehetett abban, hogy az odavezető út elnéptelenedett.[40] A vámot kikerülő, „hamis" úton járó baranyamegyei jobbágyok a feudális vámok ellen harcukban még meg is verték a vámszedőt, amit egy 1376. évi ítéletlevélből tudunk.[41] A bakonybéli apát 1381-ben kérte az államhatalom intézkedését báti vámhelyének elkerülői ellen. Utóbbiak nemcsak kereskedők voltak, hanem ezek mellett *más* utasok is, nyilván parasztok is. A kijelölt utat megkerülőket az apát vámszedője — nem várva az államhatalom beavatkozását — egyszerűen elfogta, áruikat elrabolta,[42] amennyire ez módjában állt.

Hogy a feudális urak milyen visszaéléseket követtek el a vámokkal, azt mutatja az is, hogy még a zarándokokat is megvámolták. Igy pl. a borsmonostori ereklyék látogatására összesereglett nemeseket és polgárokat odamentükben és visszatértükben vámolták meg, amit 1380-ban Erzsébet királyné tiltott el.[43]

A szamosi vámzsarolásokkal kapcsolatban már érintettük a révvámokat (tributum portus). Révvámokat is az egész század folyamán találunk a forrásokban az ország legkülönbözőbb részeiben.[44] A földesurak versengtek azon, hogy kinek a révén kelnek át az azon a folyón járó jobbágyok. Pl. a Vág folyón előbb volt rév Udvarnok falu közelében, mint Semptén. Miután Semptén révet állítottak fel, az udvarnoki rév használatát mindenki számára eltiltották, csak Kont nádor fiának udvarnoki jobbágyai kelhettek át továbbra is a régi réven a nádor birtokára, amely a folyó túlsó partján feküdt.[45] 1399-ben Zsigmond király megengedte Nánai Istvánnak, hogy a Rof nevű birtokán lévő tiszai révet[46] tegye át a birtok alsó részénél lévő helyre és ott szedje a vámot. Ennek oka az volt, hogy az

[39] A. VI. 258. sz.

[40] „...Via ad ipsum tributum ducens derelicta" Dl. 70. 178., Sz. Gy.

[41] Esterházy cs. lt. Rep. 32. E. 280. F. E.

[42] Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története I. k. (Bp. 1903.) 123. sz. oklevél

[43] Fejér, IX. 5. 215. sz.

[44] Pl. révvám a Dunán Futaknál 1303. Dl. 2071. Má. E., a Rábán Árpásnál, 1322. Dl. 2086. Má. E., a Murán Orbochánál 1331-ben, Iványi: Gyömrői Teleki lt. 20. sz., a dunai Bodrév Baranya vármegyében 1344-ben Dl. 7347., Má. E., tiszai révvám Felsőadrián (Bodrog vm.) birtokon 1344-ben Anjou IV. 281. sz., tiszai rév jobbágyok átkelése számára is 1371-ben, Vay lt. 455. Má. E., a hevesmegyei Byzos folyón 1385-ben Dl. 7164. Má. E. a Dunán Zegye komárommegyei birtokon, 1397-ben Zsigmondkori Oklt. 4843. sz. stb.

[45] Dl. 7459. Má. E.

[46] Itt már 1349-ben is szerepel Kompold fia Péter fia István tiszai réve, Anjou V. 170. sz.

első vámhelyet nem lehetett megközelíteni, mivel a hozzá vezető utakat az árvízek annyira elpusztították, hogy nem lehetett rajtuk közlekedni. A király egyszersmind megtiltotta a birtokosnak, hogy a régi révhelyet is fenntartsa az új mellett és ott is szedje a vámot.[47] Utóbbi intézkedés arra mutat, hogy a birtokos az árvizek kihasználásával egy révhely helyett kettőt akart szerezni. Amint a szárazföldi vámhelyeket, ugyanúgy a révvámhelyeket is a lakosság igyekezett kikerülni, hogy a révpénztől szabaduljon. Ezért kerülhetett sor a veszprémvölgyi apácák érdekében 1330-ban olyan királyi rendelet kibocsátására, amely elrendelte, hogy az apácák birtokában lévő szigetfői révet nem lehet elkerülni.[48]

Az árutermelés fejlődése következtében a *pénz szerepe* a 14. századi Magyarországon igen megnőtt. A pénz említése az oklevelekben gyakoribbá válik és a föld szerzése mellett a pénz szerzése egyre erősebb cél lett. A pénz jelentőségének a növekedésére mutat az, hogy biztosítékként gyakran nem földet, hanem pénzösszeget kötnek ki. Így Szabolcs vármegye szolgabírái előtt Károly Róbert korában László mester és András mester egy vértet, illetve egy lovat kölcsönöztek egymásnak. Ha András mester a vértet elvesztené, öt márka fizetését vállalta. Ha László mester a lovat véletlenül vesztené el, semmitsem fizet érte, ha ellenben elsikkasztja, ugyancsak öt márkát fizet a másik fél részére.[49] Még inkább a pénz szerepének megnövekedését mutatják azok az esetek, amikor egyesek nem fogadtak el földet peres ügyekben, hanem készpénzt követeltek, ami az addigi feudális gyakorlattól eltérő volt és a fejlődés bizonyítéka. 1335-ben az erdélyi káptalan oklevele ismertet pl. egy ilyen esetet. Eszerint egy nemes 1334—5 fordulóján 30 budai márkát tartozott lefizetni a nándorfehérvári püspöknek. Mivel pénze nem volt, egyik külsőszolnokmegyei, vagy dobokamegyei falvát akarta átengedni adóssága ellenében a püspöknek. A püspök képviselője, a szatmári esperes, ezt nem akarta elfogadni, hanem készpénzt vagy illő becsértéket követelt. A nemes hivatkozva az ország szokására (azaz az addigi gyakorlattal inkább megegyező érdekére), óvást emelt ez ellen, mivel szerinte, ha az adós birtokát átengedi, kötelezettségeitől szabadul.[50] Hasonló eset előfordult másutt is. 1342-ben egy perben a vasvári főispán pénzbeli birságot rótt ki. Az elítéltek ehelyett felajánlják, hogy 3 zala-, illetve vasmegyei falujuk közül egyet választanak ki. A per nyertesei azonban ezt visszautasítják, nem fogadnak el földbirtokban való kielégítést, hanem kifejezetten pénzt követelnek.[51] A pénznek ez a növekvő szerepe azt eredményezte a jobbágyokra nézve, hogy földesurai növelték pénzterheit. Különösen megtették ezt azok a földesurak, akiknek pénzbeli adósságukat kellett letörleszteniök. A nemesek pénzhiánya olykor teljes eladósodásra vezetett. Így 1352-ben egy nemes kétszáz márkát vett kölcsön rokonaitól. Úgy látszik, már előzőleg is el volt adósodva, legalább is három olyan szatmármegyei birtokát kötötte le a kölcsön biztosítékául, amelyek akkor idegen kézen voltak és vállalta, hogy miután azokat a birtokokat visszaszerzi, átadja hitelező rokonainak és addig azok kezén hagyja,

[47] Zsigmondkori. Oklt. 5843. sz.
[48] Dl. 2604. Má. E.
[49] Hazai Okmt. VII. 368. sz.
[50] Szabó Károly: Erdélyi Múzeum, 47. sz.
[51] „possessionariam vero solutionem non reciperent... cum denariis" fizetést követelnek, Zala vármegyei Oklt. I. 262. sz.

míg adósságát ki nem fizeti.[52] Az adósságokat azonban gyakran igen nehéz volt kifizetni. 1357. nov. 3-án szabolcsmegyei nemesek kötelezettséget vállaltak egy másik nemestől kölcsönkapott 12 forint visszafizetésére. Amennyiben a következő évi január 8-án nem fizetik vissza, akkortól kezdve kétszeresével tartoznak vagy ennek fejében egy birtokukat engedhetik át február 9-én. Ha ezt is elmulasztanák, akkortól 48 forinttal tartoznak.[53]

A pénzgazdálkodás fejlődése, a pénzkölcsönök gyakorivá teszik a 14. században a földbirtokok elzálogosítását,[54] ami szintén nem maradt hatás nélkül a jobbágyokra. Azokat az eseteket, amikor polgárok szerezték meg a jobbágyok kizsákmányolásának a jogát, a vonatkozó részben tárgyaljuk. Itt csak azt akarjuk kiemelni, hogy rövid ideig tartó zálogbirtoklás rablógazdálkodást, a jobbágyok olyan megterhelését vonhatta gyakran maga után, ami a jobbágyok gazdaságának pusztulására vezetett.

Amint nehéz volt visszafizetni a pénzkölcsönöket, ugyanúgy gyakran nehéz volt visszaszerezni az elzálogosított birtokot és akkor a parasztok más földesúr keze alá kerültek, más zsákmányolta ki őket, hogy a vissza nem kapott kölcsönösszeget mielőbb behajtsa rajtuk. De az is elképzelhető, hogy a régi tulajdonos igyekezett minél többet kisajtolni többi jobbágyaiból, hogy eleget tudjon tenni az uzsorás zálogszerződés követelményeinek és birtokát meg próbálja menteni. Ilyen uzsorás zálogügyletre példa Dengelegi Jakab dengelegi részbirtokának elzálogosítása 1343-ban egy évre három és egy negyed márka ezüstért. A zálogosítás feltétele az volt, hogyha a határidő lejártával Dengelegi nem bírja kiváltani a birtokot, kétannyi bírsággal növekszik az adóssága. Ha további egy esztendő elmúltával a háromszoros összeget nem tudná megfizetni, akkor a birtok örökösen a hitelezőé lesz.[55] Ennél még súlyosabb eset volt 1351. áprilisában a tordamegyei Berkös és Szentmihályremetei falvak egy részének elzálogosítása 50 márka ezüstért. Itt a zálog határideje a pünkösd utáni hét letelte volt olyan feltétellel, hogyha akkor ki nem váltják, adósságuk kétszer akkorára nő és ha ezért az összegért Szent Jakab napja után egy héttel nem váltják ki, a birtokot kötelesek a záloghitelezőnek örökbe átengedni.[56]

A 14. században a földbirtokok adás-vétele is megsokasodik. Itt ezt a folyamatot csak arról az oldaláról kívánjuk érinteni, hogy ebben a században elég gyakori az az eset, amikor jobbágyok (nemcsak egyházi „nemes

[52] Szabó K.: Erd. Muz. 93. sz.

[53] Anjou Okmt. VI. 403. sz.

[54] Pl. 1313-ban a zalamegyei Felkeszin malom, földek, szőlők és kaszáló elzálogosítása, Veszprémi kápt. m. lt. Gyulakeszi 5 F. N. A.: 1341. zalavármegyei Reznuk birtok elzálogosítása 10 évre. Iványi: Gyömrői Teleki lt. 31. sz.: 1345-ben egy vecsési birtokrész és gyümölcsöskert elzálogosítása, Anjou IV. 326. sz. 1347-ben középvinci részjószágok elzálogosítása, Szabó Károly: Erd. Muz. 83. sz. 1350-ben a pozsonymegyei Németfalu birtok elzálogosítása. Anjou V. 258. sz.; 1356-ban egy fejérmegyei diósi részbirtok elzálogosítása 6 évre. Fejér: Cod. Dipl. IX. 2. k. 257. sz. Csánki I. 27. o.; 1359-ben egy szatmármegyei tunyogi részbirtok elzálogosítása, Szabó K. Erd. Múz. 111. sz.; 1365-ben a szatmármegyei Lökösteleke falu elzálogosítása 20 évre, u. o. 121. sz.; 1370-ben vasmegyei Boltrágy és Dolyna birtokon a hegyvám elzálogosítása, Erdődy cs. vépi lt, F. 72. 3354, F. N. A.; 1379 ben a veszprémmegyei Örsön kaszáló elzálogosítása, uo. F. 77. 4059; 1380-ban tíz szabolcsmegyei jobbágytelek elzálogosítása, Dl. Törzsa. 42168. K. L. B.; 1380-ban Rátold birtokon két malom elzálogosítása Vay lt. 544. Má. E.; 1384-ben erdőrész elzálogosítása a déva i várnagynak Keseleus-ön. Dl. 30731., K. L. B., stb. stb. Sok zálogosítás szerepel a Zsigmondkori Oklt. I. kötetében.

[55] Szabó K.: Erd. Muz. 75. sz.

[56] U. o. 89. sz.

jobbágyok", hanem egyházi és világi urak jobbágyparasztjai) vesznek vagy adnak földeket, szőlőket. Úgy látszik, hogy a 14. században nemcsak a jobbágytelkeknek más jobbágy számára való átadásáról van ilyenkor szó, hanem arról is, hogy a parasztoknak erősebb a használati joguk, olykor egyenesen tulajdonjoguk volt a földön. Ebben az időben tehát még távolról sem úgy állt a parasztok helyzete a földbirtoklás, főleg a *szőlőbirtok* szempontjából, ahogy azt később a nemesség érdekében Werbőczi Hármaskönyve állítani igyekezett.[57] A jobbágyok ilyen ügyletei a század elejétől végéig előfordulnak. 1309-ben Ányos, a veszprémi egyház szőlősi jobbágya csereügyletet kötött a zirci kolostorral. Az ügyletben szó van három hold földről, amelyet Ányos *vásárolt*. Ezt a földet *elcseréli* egy a zirci monostor kezén lévő másfél holdnyi szőlőművelésre alkalmas (aptum pro plantacionibus vinearum) szőlőhegyi földért.[58] 1312-ben Péter, a veszprémi káptalan peremartoni jobbágya vásárolt szőlőt *ad el* Egyed kanonoknak.[59] 1314-ben a tihanyi apátság papsokai jobbágya, Sebestyén négy hold *vásárolt* földjét Szőlősön pénzért *eladta* örökre Arnold ispán jobbágyának. Ehhez az apátsági tiszt engedélyét kikérte.[60] 1315-ben, amikor a veszprémi káptalan megengedi egy torló jobbágyának, hogy földjét kötelezettségeivel együtt átadja vejeinek, kimondja, hogy a torló *vásárolt* szőlőjével szabadon rendelkezik.[61] 1322-ben Zala megyében egy egyházi telepes jobbágy *vásárolt* földje után jegyajándékot adnak ki.[62] 1324-ben a már említett Ányos szőlősi káptalani jobbágy 4 hold földet *vásárolt* Batos, a székesfehérvári egyház jobbágyának fiaitól.[63] Ugyanez az Ányos fiaival 1327-ben két hold földet *zálogba vesz* Dénestől, a veszprémi káptalan szintén szőlősi jobbágyától. Bár ez a megállapodás a saját földesuruk, a káptalan előtt jött létre, mégis bizonyos rendelkezési jogot árul el a föld felett. A káptalan, mint oklevélkiállító testület jön elsősorban számításba. S a két hold föld Dénesnek sem jobbágytelkéhez tartozott, hanem *zálogbavette* egykor. Akár nemesek közti ügyletnél, itt is kimondják, hogy azonos pénzösszegért a zálog visszaváltható.[64] 1326-ban a váradi őrkanonok Szőlős faluból való két jobbágya *eladja* malmuk felét fél telekkel, szántóföldekkel és *irtott* földekkel, ugyanazzal a szabadsággal, amellyel a váradi egyház többi jobbágyai birtokolják malmaikat az egyház földjén, a váradi püspök egyik szőlősi és váradi jobbágyának, az őrkanonok beleegyezésével.[65] 1332-ben a váradi káptalan jobbágya nemesnek *adta el* váradi telkét.[66] 1337-ben Somogy megyében falusi, királyi jobbágyok szőlőjüket fejváltság gyanánt *elajándékozták* egy nemesnek, maguknak semmi jogot, vagy *tulajdont* (nil iuris vel proprietatis) nem tartva fenn.[67] 1343-ban Bihar megyében a váradi káptalan szombathelyi jobbágya malmot *ad el* a hozzátartozó kúriával, szán-

[57] V. ö. Molnár Erik: Werbőczy és a rendi jog. (Társadalmi Szemle, 1947.) 114. o.
[58] Anjou I. 161. sz.
[59] 1318-as átírás. Veszprémi kápt. m. lt. Peremarton 6. Sz. Gy.
[60] Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. k. (Bp. 1908.) 50. sz. okl.
[61] Esterházy cs. lt. Rep. 36. A. 6. F. E.
[62] Dl. Törzsa. 40404, K. L. B.
[63] Zala vm. oklt. I. 128. sz.
[64] Zala vm. oklt. I. k. 152. sz.
[65] Dl. 1594, Má. E.
[66] Vay lt. 158, 159, Má. E.
[67] Dl. 49.242, Sz. Gy

tókkal és *irtott* réttel.[68] 1360-ban a pilismegyei Borosjenőn szőlőt *ad el* egy szentlászlói jobbágy.[69] 1367-ben Somogy megyében egy jobbágy szőlőt *adott el* nemesnek[70] 1368-ban a pannonhalmi egyház egy nilkai (Győr vm.) jobbágya *ad el* szőlőt a győrmegyei Nemai Lászlónak, aki szomszédja. Az oklevelet a pannonhalmi konvent állítja ki, s a szóbanforgó 2 hold szőlő is ennek az egyháznak a faluja területén fekszik. Mégis itt nem szerepel valami földesúri beleegyezés, sőt a jobbágy tulajdonjogára utal, hogy az eladó semmi jogot és uralmat (nullum jus, nullumque dominium) nem tart fenn magának, és szavatol, amint ezt nemesek ügyleteinél szokták kikötni. Tehát a jobbágynak ilyen erős joga volt szőlőjén.[71] 1371-ben a biharmegyei Száldobágyon egy jobbágy szőlőt *vásárol.*[72] 1375-ben a veszprémi káptalan előtt Német István jobbágy özvegye Ilona (Elena relicta Stephani teutunici iobagionis), aki Petenden lakik, *eladja* Olaszfalu területén lévő szőlőjét az ottani földesúr anyjának.[73] 1376-ban a győri káptalan egy jobbágya *eladja* győrvári telkét, erről a városi hatóság előtt készítenek bevallást.[74] 1377-ben a győri káptalan előtt Hali Gyuke és jobbágya, István egy őket *egyenlően illető* új szőlőt Haly birtokon pénzért *eladtak* együttesen nyilatkozva Gemewroi Lukács fia Györgynek, s szavatolják, hogy a birtoklásban (in dominio) a vevőt minden erejükkel megvédik.[75] Hasonlóan földesúr és paraszt birtoklásának egyenlő lehetőségére utal, hogy 1378-ban György győri *kanonok* egy *hospestől vásárolt* szőlőjét *pénzért eladja* egy Csallóközi nevű egyházi *hospesnek* örökbe azzal a joggal, *tulajdoni uralommal,* amellyel ő maga birtokolta.[76] 1382-ben egy jobbágy özvegye *eladja* egy dunai malomban bírt két részét egy nemesnek.[77]

A jobbágyoknak birtoklási joga a 14. században ma még teljesen nem eldönthető. A feldolgozott adatok mindenesetre azt mutatják, hogy az előbbi esetek legnagyobb részében nem arról van szó, hogy a jobbágytelek egyik jobbágy kezéből a másikéra ment át. Ez áll a malmok esetére, ez áll az irtott földekre, amelyen tulajdonjogszerű birtoklása lehetett a magyarországi jobbágyoknak is, ez áll azokra az esetekre, amikor nemes vagy pap vásárolja meg a jobbágy telkét, vagy a jobbágy a nemes telkét. A jobbágyoknak csak egy része mezővárosi. Olyan adat is akad, amely kifejezetten a feudális tulajdon jobbágykézre jutását mutatja, azaz azt, hogy ebben az időben jobbágyoknak lehetett tulajdonjoguk, legalább is szőlőkön. Igy az 1312-es jobbágyi szőlőeladás esetében a jobbágynak tulajdonjogára utal, hogy ezt a „dominium" jogával adta el.[78] Ilyen eset 1351-től egy szőlő*eladás* az almádi konvent előtt. Ekkor a szentlászlóőrsi *nemesek* egyik felmáli szőlőjüket *adták* el Nagyőrsi János *jobbágyainak,* öt márka bécsi dénárért zalai pénzszámítás szerint. A pénzt a jobbágyok ki is fizették. A

[68] Dl. 5269, F. N. A.
[69] Dl. 4919, F. N. A.
[70] Dl.Törzsa. Mérey cs. lt. 63. sz. F. E.
[71] Dl. 5651, Sz. Gy.
[72] Dl. 5960. F. N. A.
[73] Dl. 6275, Má. E.
[74] Dl. 42014. K. L. B.
[75] Dl. Törzsa. 42051, Sz. Gy.
[76] „eo iure eaque (!) proprietatis dominio, quo vel qua eandem tenuisset et possedisset". Héderváry Oklt. I. k. 76. sz.
[77] Esterházy cs. lt. Rep. 32.D. 188. F. E.
[78] „... possidendam tenendam et habendam iure dominij." Veszprémi kpt. magánlevéltára Peremarton 6. Sz. Gy.

szomszédok beleegyeztek az eladásba. És ezután következik az eladás számunkra legfontosabb része, amelyben kifejezik, hogy a jobbágyok és utódaik milyen jogot szereztek a vásárolt birtokokon. És ebből azt látjuk, hogy a nemesek átengedték a jobbágyoknak a „jus"-t, és a „dominium"-ot, amivel a teljes feudális tulajdont szokták kifejezni.[79] Az oklevélben azt is kimondták, hogyha az eladó nemesek a jobbágyokat zaklatni törekednének a szőlőben, 3 márkát kell fizetniök.[80] Hogy legalább a szőlőn valóságos tulajdonjoga lehetett parasztoknak, egy 1338. évi adat világosan mutatja. Az almádi konvent előtt egy örsi (Zala vm.) birtokos és testvére *eladják* megműveletlen szőlőjüket minden tartozékával — *saját jobbágyuknak*. Itt nyilvánvalóan nem szőlőbérletről van szó, hanem tulajdonról: kikötik, hogy a jobbágynak nem kell fizetnie semmi hegyvámot, továbbá, ha a jobbágy elköltöznék a két földesurától, a szőlőt szabadon birtokolja.[81] Ez tehát *feudális tehertől mentes* paraszti tulajdon volt kifejezetten. De ezekben az esetekben általában nincs nyoma földesúri teher viselésének. Persze tizedet kellett fizetniök. Éppen az ilyen paraszti tulajdonban álló földeken volt elsősorban módja *árut termelni* a jobbágynak. Főleg borban lehetett paraszti árutermelés.

Világosan kell látnunk, hogy az ilyen paraszti tulajdon sem jelenti a földesúr és a jobbágy közti osztálykülönbségek elmosódását, az osztályellentétek enyhülését. Ilyen tulajdona ugyanis — az esetek viszonylag nagy száma ellenére — csak kevés parasztnak lehetett, a gazdag parasztoknak. Továbbá nem terjedt ki ez a jelenség az ország minden vidékére. Leginkább a Dunántúl szőlőtermelő vidékein fordulnak elő esetei. Így ez a tényező is szerepet játszik a parasztság rétegekre hasadásában. A 14. század végén pedig azt tapasztaljuk, hogy az uralkodóosztály támadást intéz a jobbágyi „tulajdon" ellen. Erre vall, hogy 1389-ben a veszprémi püspök és egy nemes perében fogott bírák mint *egyházi tulajdont* visszaadatnak az egyháznak egy sessiot, amelyet az egyház egyik jobbágya pénzért adott el *a nemesnek*. Ez kétségtelenül mutatja, hogy a nemes nem tekintette jogtalannak a jobbágy rendelkezését a telekkel, de a fogott bírák döntése, amelyet a nádor foglalt írásba, világos szembefordulás volt ezzel.[82]

[79] „ipsis suis heredibus heredumque suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam possidendam pariter et habendam, *nullum ius nullumve dominium amplius pro seipsis in eadem reservando*", (kiemelés tőlem, Sz. Gy.) — A használt kifejezés a nemesi jogban szokásos jogátruházási formula.

[80] Zala vármegyei Oklt. I. 321. sz.

[81] Petrus (és Laurencius) a szőlőt eladja „Petro filio Bene iobagioni suo". A tehermentesség: „nullum tributum montis de ipsa vinea persolvendum." A szabad birtoklás: „tali libertate, quod si idem Petrus ab eisdem Petro et Laurencio recedere disposuerit, eadem libertate possidebit" Zala vm. Oklt. I. 227. sz.

[82] Zs. 1007. sz.

## 6. A MEZŐVÁROSI FEJLŐDÉS

A 14. század folyamán Magyarországon a paraszti munka termelékenysége folyamatosan fokozódott, s mert a parasztgazdaságok az egész országban egyre többet termeltek, az a termésmennyiség is, amely az egyes gazdaságok növekvő szükségletének kielégítése után fennmaradt, fokozatosan növekedett. A viszonylag egyenletes fejlődést alapvetően a központi hatalom szilárdsága és a szerencsés külpolitikai helyzet biztosította. A hirtelen bekövetkező katasztrófákat, a gyujtogató, öldöklő ellenséges csapatok pusztításait elkerülve, a parasztság jelentékeny része képes volt arra, hogy munkája növekvő termelékenységével kielégítve a földesúri kizsákmányolást, annak eredményéből többet biztosítson önmagának, mint az Árpád-korban tehette.

A terményfelesleg a vásárlókat és fogyasztókat a vásártereken, a piacokon találta meg. Ilyenek már eddig is voltak Magyarországon. A 11. században a helyet, ahol a kereskedő áruját eladhatta, a király jelölte ki s ugyanő állapította meg az árucsere periodikusan visszatérő időpontját is. Illeték, vám formájában haszna volt ugyanis a kereskedelemből, s ezt ellenőriztetni kívánta, viszonzásul védelmet nyujtva a vásáron megjelenőknek, biztosítva a kereskedők szabadságát. Mindez nem feltételezés, a Géza vására elnevezéssel igazolható. Emlékeink szerint két helyet jelöltek meg így. Az egyik Budán, a mai Császárfürdő környékén lehetett, a másik a komárommegyei Lél falu határában a Dunától északra. Az alkalmas helyen, a jenői rév közelében, ahol az átkelés megállásra kényszeríti az utasokat, ez az elképzelhető legkedvezőtlenebb környezetben. A Duna melléket itt északon folyók szelik keresztül, a terület vízöntéses, halászó helyekkel van tele, közlekedésre tehát alkalmatlan. Olyannyira, hogy később is évszázadokon keresztül Budáról vagy az Alföldről az út Bécs felé a Dunától délre Bicskén—Győrön keresztül vezetett. A forgalom már a 13. században annyira elkerülte a forum Geysa-t, hogy 1284-ben ott, Szegföld megállapításánál, határjeleket állítottak, sőt régi határjeleket találtak.[1] Annak bizonyságául, hogy egyrészt Géza király — minden jel szerint az első, aki e nevet viselte — a közlekedési viszonyokkal nem számolva jelölte ki helyét és így a kereskedők annyira elkerülték, hogy állandó település sem keletkezett körülötte, másrészt a királyi parancs nem volt elégséges piachely létesítéséhez, vagy fenntartásához.

A piac, a vásártér másik kifejlesztője a 11—12. században az igényes fogyasztók jelenléte. Ilyenek elsősorban a királyi székhelyek, ahol az udvar huzamos ideig tartózkodik, s ahová drága árucikkeikkel, luxusholmi-

[1] Knauz II. 176 s köv. o.

jukkal eljönnek a külföldi kereskedők, majd ott berendezkedve, a 14. sz.-ra várossá érő egy-egy telepnek az alapját vetik meg. Ezért alakult az esztergomi királyi palota közelében legrégibb kereskedővárosunk vallon telepe, amelynek ősiségét sokáig egyedülálló árumegállítójoga is bizonyítja, ezért lett idővel várossá Székesfehérvár, majd a többi püspöki és ispánsági központ Soprontól és Pozsonytól kezdve Győrön és Veszprémen, Szolnokon és Szatmáron keresztül Tordáig és Gyulafehérvárig.

Mindezek a vásárterek elsősorban a külföldi kereskedők árucseréjének és a nagybani kereskedelemnek a színhelyei. Fő jellemző vonásuk tehát az évi vásár, a sokadalom, ahol a külföldi kereskedők árucikkeit a 14. században a helybeli kereskedők nagyban megvásárolják. Hetivásár természetesen van ezeken a tereken, mégpedig attól kezdve, hogy megtelepedett lakosság él körülöttük, amelynek táplálkoznia kell, ennek a piacnak az állandósulása azonban csak másodlagos jelenség.

A vásáros helyeken kívül több környező falu szerény méretű árucsereigényeinek kielégítésére a helyi piacok szolgáltak. Mivel a 11. századi kis, szétszórt lakótelepek közül tíznek-tíznek kellett I. István rendelkezése értelmében templomot építenie, s mert a magyar vasárnap elnevezés a vásár szóból származik, az adás-vétel színhelye nyilvánvalóan a templomoshely volt, ahol a királyi vagy ispáni vámszedő ellenőrízte az ügyleteket. Első királyunk dekrétumának szavai megengedik azt a feltevést, hogy a falvak maguk állapodhattak meg, hol épüljön fel közös templomuk s így hol legyen — természetesen nem mindegyik mellett — vásárterük is. És mert magától értetődve a számukra legkönnyebben megközelíthető helyet választották ki, közlekedés és forgalom szempontjából bizonyára nem egy vásárt a legalkalmasabb helyen rögzített meg az ispán.

A 14. századi mezővárosok piacai alapvetően különböznek az Árpád-kor vásártereitől. Azokkal szemben, amelyeket a külföldi kereskedők megjelenése hívott életre, jellemző vonásuk, hogy a helyi szükségletek bontakoztatták ki őket, a templom körüli vásároktól pedig megkülönbözteti őket, hogy *piacra dolgozó kézművesek* éltek állandóan a vásártér mellett. Viszont megőrízték, mint azokkal közös vonást, a vásárszabadság elvét, amelynek értelmében az árusok, kereskedők nemcsak akadálytalanul megjelenhetnek rajtuk, hanem velük szemben represszália sem alkalmazható. Vagyis kölcsönösen nem tartóztathatók le, árujuk nem vehető el valamelyik polgártársuk adóssága, tartozása miatt, csak azért, mert azzal szemben a hitelező nem tudja követelését érvényesíteni.[2] Elsősorban a nagyobb mezővárosokban kerülhetett sor a represszáliák alkalmazására. Tilalmáról az évi vásár tartását engedélyező kiváltságlevelek tehát rendszeresen megemlékeznek. Így Simontornya 1377. évi, Galgóc 1362. kiváltságlevele, 15—15 napi sokadalom tartását engedélyezve, tiltják az arrestálást, hangsúlyozzák, hogy a vásáron sem mágnás — nyilvánvalóan országos bíró — sem a megyei hatóság nem ítélkezhet, hanem Galgócon, amely Kont Miklós nádor birtoka volt, a földesuri officialis és a mezőváros bírája és esküdtjei.[3] Azonban kisebb helyek mezővárosainak hetipiac-engedélyei is tartalmazhatják a biz-

[2] V. ö. Holub J.: Magyar vonatkozású represszáliák. Történeti Szemle 1919. 52.
[3] Simontornya: Dl. 6413. Galgóc: Dl. 5133.

tosítékot. Igy olvassuk a pestmegyei Pótharaszt privilégiumában, hogy a szerdai vásárra jövők keddtől csütörtökig nem arrestálhatók.[4]

Ott alakultak tehát meg, ahová a környék parasztságát a földrajzi viszonyok, az utak is irányították, amidőn termelvényeit értékesíteni próbálta s ahol nemcsak vásárlót remélhetett találni, hanem olyan kézműveseket is, akiktől iparcikkeket szerezhet. A tipikusnak mondható 14. századi mezővárosi vásárról, elsősorban az árukról, amelyek ott vevőkre vártak, pontos leírást olvashatunk egy 1333. évi oklevélben. A felsorolást annak köszönhetjük, hogy nagybirtokos Szentgyörgyi-család két tagja megosztozott a pozsonymegyei Csütörtökhelyen s miután megállapodtak, hogy a mezőváros nyugati fele egyiküké, a keleti másikuké, a templom pedig közös birtokuk marad, felosztották a vásárteret is. A leírást térképre vetítve, úgy látszik, hogy a mezőváros egyetlen széles utcából állott, amelynek közepén mocsaras víz folyt, elhatárolva egymástól a mezőváros keleti és nyugati felét, azaz a jobb- és baloldali házsort, amelyek előtt s a piacteret kettévágó, lassan csorgó víz mentén zajlott tehát a sokadalom. Mivel az osztozkodó testvérek a vásár jövedelméből egyenlő részt óhajtottak maguknak biztosítani és ezért mindketten pontosan megállapították, hogy a vásártér nekik jutó részén mit kell árusítani, még azt is bizonyosra vehetjük, hogy a kétféle árucsoport vámjövedelme azonos értéket képvisel. A piacutca egyik felében az állatok — marhák, lovak és „hasonlóak" — voltak, azután szőrös — tehát kidolgozatlan — bőrök és szűcsáruk, len- és posztóáruk, hevederek, gabona kicsiben, tehát edényekben és amennyi kézben elvihető, végül ugyanitt árusítanak a szürke szövetet készítő takácsok is, annak ellenére, hogy a fa, amelyre a szövetet szárítás céljából ki szokták feszíteni,[5] a vásártér túlsó oldalán van. Itt, a piacnak a másik felében állnak a mészárosok, pékek, szabók és csizmadiák, mégpedig mind a helybeliek, akik saját készítményeiket árusítják, mind pedig az idegenek, ugyanitt folyik a bor és minden más hordószámra hozott ital árusítása, bár poharanként, tehát közvetlen fogyasztásra itt és az előbbi félen egyaránt mérik, azután a kocsiszámra hozott gabona, a tüzelő- és épületfa, kocsikerekek és kocsik, finomabb — nyilván cserzett, kidolgozott — bőrök, ládák, szekrények, azaz asztalosáruk s mindenféle régi ruha, továbbá hüvelyesfélék, s általában élelmiszerek.[6] Felmerülhet még a kérdés, hogy talán évi vásár, nem hetipiac rendjét tünteti fel az oklevél. A kételyt eloszlatja a mezőváros neve: Csütörtökhely nyilvánvalóan a csütörtökön tartani szokott hetivásártól kapta a nevét.

Értékes, sőt luxuscikkek is eladásra kerültek azonban a vásártereken. Igy 1349-ben a kállói piacon flandriai (tournai-i) szövet, pokróc, kard, hat márka értékű prémes ruha[7] s ugyanitt 1398-ban 75 frt értékű lemny (lundi?) posztó és 15 forint értékű cseh posztó elvétele miatt támadt viszály.[8]

[4] ... incipiendo a feria tertia usque feriam quintam immediate sequentem. Dl. 41.137. A győrmegyei Ecs hétfői hetivásárát felkeresők I. Lajos 1350. évi privilégiuma értelmében vasárnaptól keddig. Pannonh. rendtört. II. 405.

[5] lignum, in quo panni texti distenduntur exsiccandi.

[6] Anjou III. 33.

[7] Kállay 991. sz.

[8] Zsigmond 5420. sz.

A vásártereken lebonyolódó forgalomról csak elszórt, közvetett adatok tájékoztatnak: az ott kárt szenvedett, oda menetelükkor vagy hazatérésük közben kifosztott jobbágyok panaszai. Közömbös, hogy a pénzösszeg, amelyet elraboltak tőlük, saját vagy uruk terményeinek eladásából jutott-e hozzájuk. Akár eladott áruk értéke volt az, akár vásárlások fedezésére szolgált volna, mindenképpen jellemző a piac méretére. Még akkor is, ha nem kerülhetett sor felhasználására, tanuskodik arról, hogy a jobbágy vagy földesura mily értékű áru megvásárlására számított. A veszprémi püspöknek az a két jobbágya, akiktől 1394-ben a zalamegyei Bak mezőváros vásáráról hazatértükkor 16 bécsi dénárpensa értékű holmit vettek el, bizonyára éppen úgy a sajátjukat veszítették el, mint az, akitől a vásárra jöttekor készpénzben öt dénárpensat szedtek el[9] vagy akitől 1380-ban, amidőn az ugyancsak zalamegyei novai vásárt elhagyta, 15 pensat.[10] Ellenben a földesurak közvetlenül is károsodhattak, amidőn (1392) — az imént említett pozsonymegyei Csütörtökhely vásárterén — a Szentgyörgyiek elfogták Bősi Ördög János egy jobbágyát s attól 51 dénármárkányi holmit elszedtek,[11] vagy 1389-ben a Homonnaiak a Rozgonyiaknak a nagymihályi vásárra tartó jobbágyaitól száz forint értékűt.[12] Ha viszont azt olvassuk, hogy a Semjéniek egyik jobbágyától 1399-ben a bátori vásártéren 32 frtot vett el Kalmár Péter, Báthori János famulusa és jobbágya,[13] mivel ez, neve szerint hivatásos kereskedő, valami elszámolási differenciára vagy hitelezési csalásra gondolhatunk.

Olyan piacokat, mint a csütörtökhelyi vagy a kállai nem kellett alapítani és helyüket sem kellett keresgélni, mivel maguktól állottak elő, mihelyt a fejlődés megfelelő fokán a házigazdálkodás bomlásnak indult és az eddig mezőgazdaságon kívül kovács, szabó vagy timár stb. foglalkozást is űző parasztság belátta, hogy számára sokkal előnyösebb, ha munkája elsősorban mezőgazdaságra szorítkozik.

A heti piacok elszaporodása tehát a parasztság kettéválásának a jele. A parasztok többsége falujában maradt és ott továbbfolytatta mezei foglalkozását, kisebb része ellenben olyan központokba, a piac köré tömörült, ahol egyrészt a rokon szakmabeliekkel együttműködve nyersanyagot jobban biztosíthatott magának, mint otthon s a nyersanyagot — pl. a csizmadia a bőrt a timártól — gondosan kidolgozva kaphatta meg, másrészt biztosan számíthatott arra, hogy a vásárlók fel fogják keresni. Az új helyzetben a parasztnak több ideje maradt mezei munkája végzésére, s mert jobb munkaeszközöket kapott kezébe, mint amilyeneket maga állított elő, termése eredménye is nagyobb lett, a kézműves viszont specializálódva szakmájában, termelékenyebben tudott dolgozni, s mert ugyanakkor termékeinek minősége egyre javult, munkájának több eredményét láthatta, mint korábban.[14]

Bármennyire a természetes fejlődés hívta azonban életre a heti vásárokat, megtartásukhoz, mivel a király korábbi monopolizált helyzetét kor-

[9] Zsigmond 3320. sz.
[10] Dl. 6716.
[11] Zsigmond 2387. sz.
[12] Zsigmond 986. sz.
[13] Zsigmond 6114. sz.
[14] A belső piac fejlődésének összefoglaló előadását l. Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Budapest, 1949. 142. s köv. o.

látozta, az uralkodótól kellett engedélyt kérni. A felhatalmazást a földesúrnak adta a király, általános formula szerint kérésükre és megjutalmazásukul.[15]

A kiváltságlevelet tehát ők szerezték meg, eszközölték ki. Érthető, hogy miért. A földesúrnak közvetlen hasznot jelentett a vásáron szedni szokott vám, közvetve pedig előnye volt, ha az ő birtokára jártak a szomszédok jobbágyai s vásárlásukkal az ő mezővárosa lakóinak jólétét növelték.[16] A királyi mezővárosok lakói látszólag maguk nyerték el a felhatalmazást a vásárok megtartására.[17]

Azonban nekik is kellett közvetítőiknek lenniök. Ezek a várnagyok, a királyi uradalmak vezetői voltak, akiknek szintén érdekük a kezükre bízott birtokok fejlesztése, szerepükről megemlékezni azonban felesleges volt, mivel a király képében jártak el. Mind a piaci árucsere megvámolását, mind pedig a királyi közigazgatás ellenőrző szerepét kétségtelenné teszi a következő beszédes eset. 1359-ben a szucsániak a turóci ispán vámosát, amidőn egy keddi napon megjelent körükben, hogy a hetipiacon a vámot a király részére beszedje, megverték és ugyanezt tették vele a rá következő csütörtökön, amidőn Szentmárton királyi városba ment hasonló célból, sőt ekkor az egyik társuktól lefoglalt ökröket is visszavették tőle.[18] Szucsán és Szentmárton királyi birtokok ekkor, ezért ment tehát oda az ispán vámszedője, akit földesuri birtokon ennek megbízottja helyettesít. Annak igazolására, hogy a „tributum fori" jövedelmi forrás volt, hivatkozhatunk a királyi adománylevelekre is, amelyek tárgya vásárvám.[19] Egyébként azt, hogy a földesúr vámot szedett a hetipiacon, az adomány és iktatóleveleknek a vásárvámot mint jövedelmi forrást feltüntető kitételei is igazolják.[20]

A földesúr vagy a királyi ispán azonban csak kieszközlője a vásártartásnak. Ők megszerezték a jogot egy-egy falunak, de a falu és környezete — a földrajzi, közlekedési viszonyok kihasználásával is — maga teremtett olyan helyzetet, hogy földesurának figyelme reá terelődjék. Mindamellett

[15] Pl. 1355. I. Lajos az Amadék szolgálataiért Bős nevű birtokukon HO. I. 215. Dl. 48,684.: 1377. a Lackfiak kérésére Simontornyán Dl. 6413.; 1380. a Szentgyörgyieknek a pozsonymegyei Öregyházán (Dl. 6747); 1389. Mária királynő a Sződemeterieknek a szolnokmegyei Sződemeteren Dl. 30.737.; 1390. Zsigmond Sárói László temesi ispán kérésére a Léliek érdemeiért a komárommegyei Lélen. (Zs. 1434. sz.)

[16] 1354-ben Kállai István három márkára becsülte a kárt, amely azzal érte, hogy egyik rokona júl. 4. a kállói vásártéren vámszedőjét erőszakkal megakadályozta kötelessége teljesítésében. (Anjou VI. 228.) Bár a kártérítési igény valószínűleg túlzott, kétségtelen, hogy a földesúrnak jelentős haszna volt a vásárvámból. — 1359-ben a sárospatakiak arra hivatkoztak, hogy régi kiváltságaik értelmében a várnagy hétköznap nem szedhet a városba jövőktől vámot, mert erre csak szombaton, a vásár napján van joga. Anjou VII. 645. Rózsahegy lakói 1315. privilégiumuk értelmében nem fizettek vámot saját piacterükön (in foro eorundem), Fejér VIII. 2. 167. A nádor 1353. ítéletlevele értelmében a veszprémmegyei Apácavásárhelyen a nemesek is kötelesek voltak piacvámot fizetni (Dl. 2312.), ugyanekkor a cikádori apát egyezséget kötött a Kórógyiakkal, hogy ezek az eszéki piacvámból származó bevételük kétharmadát rendszeresen átadják neki (Fejér IX/2. 271.) Várdai ellen az a panasz 1383-ban, hogy a hetivásáron a jobbágyoktól a szokottnál nagyobb vámot szedet. (Vay cs. lt. 579. sz. O. L. Fkgy.)

[17] I. Lajos a nyitramegyei Nagygimes „királyi hospesei vagy jobbágyai" hasznára 1350-ben engedélyezi a csütörtök napi vásárt. (Fejér IX/1. 764. Dl. 58.529. Forgách cs. lt.)

[18] Fejér IX/3. 78.

[19] Pl. 1329 Károly Róbert a szatmármegyei Krassóét adományozta el (Fejér VIII/5. 192.).

[20] Dl. 2197, a valkómegyei Boro vásárjáról.

azt a lehetőséget sem szabad elképzelhetetlennek tartanunk, hogy akadhatott földesúr, aki a fejlődés feltételeit meg nem sejtve, mintegy találomra kijelölt egyet falvai közül és megszerezte számára a piacjogot, hogy birtokainak központjává tegye. A feledésbe ment vásárok, amelyeket azután a király később a földesuri család kérésére ismét életre akart támasztani, minden jel szerint ilyen törekvésnek az eredményei. Pl. Lajos király a szatmármegyei Mátészalkán, amidőn az óbudai apácák kezére jutott, 1361-ben ismét engedélyezte a csütörtöki vásár megtartását.[21] Károly Róbert 1325-ben a Hahótiaknak a zalamegyei Szemenyén a hétfői vásárt,[22] a Szeszármaiaknak a szeszármai régi desolatum forum-ukat újította meg.[23] De éppen az a tény, hogy nem minden vásárhely egyszersmind mezőváros, tanúsítja, hogy a vásártartási privilégium nem megindítója a fejlődésnek, hanem — bár nem is a végső pont — bizonyos előzményeknek a betetőzője. Az előzmények legfontosabbika pedig a falusi foglalkozásnak mezőgazdasági és iparos jellegűvé való szétválása.

Az iparágakra, amelyeknek művelői a mezővárosokban helyhez jutottak, csak közvetett adatokból következtethetünk: egyes polgárok családneveiből, vagy a foglalkozásukat feltüntető jelzőkből, amelyeket megkülönböztetésül nevükhöz fűztek. Szerfelett töredékes adatok ezek, s egyáltalán nem alkalmasak sem a mezővárosi lakosság földművelő és iparos része közti aránynak, sem az egyes iparágak erősebb vagy gyengébb képviseltetésének a megállapítására. Mégis hozzájuk kell folyamodnunk, ha a valóságot, bár csak elmosódó körvonalakban, magunk elé akarjuk idézni.

Bars 1369-i 12 esküdtje közül négynek a foglalkozását tünteti fel egy városi oklevél: kettő közülük mészáros, kettő szabó, 1346-ban ugyanitt egy csizmadia, 1382-ben egy szabó, a vele szorosabb kapcsolatban lévő Csütörtökhelyről 1372-ben egy kovács ismeretes.[24]

A kevemegyei Becskerek tíz név szerint felsorolt lakója közt 1342-ben két szabót találunk.[25]

Beregszászról 1396-ban Miklós szabó képviseli a bíróság előtt városát, ugyanonnan egy következő évi oklevél Hank posztónyírót (panicida) említi.[26]

Csepregen 1395-ben egy-egy szabó, bognár és sófuvaros,
Csütörtökhelyen 1371-ben egy szűcs[27] ismeretes.

Igalon, a margitszigeti apácák somogymegyei mezővárosában a 46 név szerint felsorolt lakos között egy diákot, egy szabót, három kovácsot[28] sorol fel egy oklevél.

Kállón 1349-ben András mészáros özvegye és Mark szabó,[29] 1351-ben egy-egy ötvös és kereskedő,[30] 1356-ban Miklós szabó és Pál mészáros ismeretes.[31]

[21] Dl. 5071.
[22] Ez propter malitiam temporis inpacati in dissuetudinem abierat. Dl. 2293.
[23] Fejér IX/6. 109.
[24] Dl. 5990. — Fejér IX/1. 418. — Dl. 6886. — Dl. 58.591.
[25] Dl. 40.898.
[26] Zsigm. 4408. és 4917. sz.
[27] Házi I/1.247., Fejér IX/4. 368.
[28] Dl. 25.868.
[29] Anjou V. 267.
[30] Kállay 1053, 1064. sz.
[31] Dl. 51.726.

Keszthely polgárait 1398-ban Zsigmond előtt négy ottani kereskedő, (institor) képviseli, akik a maguk számára szabad közlekedést biztosító védlevelet eszközölnek ki.

Korponán 1316-ban négy esküdt közül az egyik szűcs, a másik kereskedő, oklevelük pedig megemlít még egy csizmadiát.[32]

A zalamegyei Lendván 1389-ben telektulajdonos volt négy szabó, két csizmadia, egy-egy mészáros, takács, íjgyártó, kardcsiszár, ács, kereskedő, ötvös. Szemenyében ugyanekkor két kőmíves és egy ács, Szabaron két kovács, egy takács, Hosszúfalun egy kovács és egy szitakötő (mint családnév: Szitakötő Miklós), Kutason egy, Csesztregen két kovács, Németiben egy fazekas, Dobronokon egy-egy takács, csizmadia és kovács él.[33]

A Visegráddal szemben fekvő Marosról 1391-ben egy kádár és egy kereskedő (institor) ismeretes.[34]

Miskolc négy esküdtje közül 1376-ban az egyik kovács, a másik szabó, 1381-ben pedig az egyik esküdt szabó.[35]

Nagybicsén (Trencsén m.) 1391-ben egy csizmadiát és egy mészárost,[36] a biharmegyei Nagylétán a 14. század elején egy kovácsot és egy kereskedőt (mercator),[37]

Sárosban 1346-ban egy kovácsot,[38]

Sárospatakon 1334-ben egy mészárost,[39] 1324. egy institort,[40] 1342. egy csizmadiát[41] említenek okleveleink.

Sátoraljaújhelyen 1362-ben a két esküdt egyike szabó,[42] 1386-ban pedig egy szabó-ványoló ismeretes,[43] akinek foglalkozása tehát differenciálatlanul mutatja a posztókészítés és a ruhavarrás mesterségét.

Segösdön 1394-ben egy szűccsel találkozunk,[44] akinek háza a piactéren volt.

Somogyvár 1378-i 12 esküdtje közt egy szűcs, egy nyereggyártó (sellipar) és két kereskedő (institor) foglalt helyet.[45] Ugyanitt a század fordulójáról egy mészárost ismerünk.[46]

A sopronmegyei Szánynak 1398-ban 79 lakója közt 4 szabó, 3 kovács 2 takács és egy kereskedő (institor) volt.[47]

Szepsiben 1317-ben egy szabó és egy kereskedő ismeretes.[48]

[32] Zalai II. 278. (Keszthely); ill. Dl. 1865. Anjou I. 391. (Korpona).
[33] Zsigmondkori oklt. I. 940, 944. és 945. sz.
[34] Zsigmond 2195. sz.
[35] Szendrei J.: Miskolc város története és egyetemes helyirata, Miskolc, 1890. III. k. 63., 67. l.
[36] Chaloupecky 86.
[37] H. Okmt. VII. 320.
[38] Fejér, IX. 1. 425.
[39] Zichy I. 439.
[40] Zichy I. 253.
[41] Zichy II. 39.
[42] Dl. 5151.
[43] sartor et rasor Dl. 7194.
[44] Dl. 7996.
[45] Dl. 6553. Fejér, IX./5. 299. tévesen iustitiariust ir institor helyett.
[46] Dl. 6480.
[47] Hazai okmt. I. 292.
[48] Anjou I. 433.

Szombathelyen 1342-ben egy kalapos,[49] a túrócmegyei Szucsánban 1359-ben egy szűcs ismeretes.[50]

A valkómegyei Újlakon, a későbbi Illokon 1362. szerepel egy-egy pajzsgyártó és kocsigyártó.[51]

Vasváron 1379. a bíró mellett egy ötvös képviseli a polgárságot a király előtt,[52] ugyanott 1392-ből bognár, szűcs, fürdős s szabó, aki „litteratus",[53] 1399-ből egy másik szabó ismeretes, 12 esküdtje közül hat kézműves, akik között mészáros, bognár, kerékgyártó, molnár mellett egy pék (Sythew) és fürdős jelezte, hogy az átlagosnál differenciáltabb a város társadalma.[54]

Zalaegerszegen 1394-ben egy takács tűnik elő.[55]

A legnélkülözhetetlenebb iparágak művelőit találjuk meg ezek szerint a 14. századi mezővárosokban. Az elszórt adatok zöme ugyanazon mesterségek művelőit állítja elénk, amelyeknek képviselőivel a pozsonymegyei Csütörtökhely piacterén is találkoztunk, ahol szűcs, takács, mészáros, pék, szabó, csizmadia, bognár, timár árulta készítményeit. Bármily töredékesek is tehát az egyes adatok, azok nagyban egészében mégis a lényeget tükrözik. Ahol mások is feltűnnek rajtuk kívül, ott a magyarázatot a helyi viszonyok adják meg. Lendván azért volt ötvös és kereskedő, mert a mezőváros az alsólendvai Bánfiaknak, a Dunántúl egyik legnagyobb földesúri családjának a vára alatt terült el s közvetlenül a főúri udvart szolgálók is laktak benne, mint a két-két szakács és pecér jelenléte elárulja.

Az adatok csekély számából azt a következtetést kellene levonnunk, hogy a mezővárosok kézművesei a 14. században még nem tömörültek céhekbe. Ezek hiánya egyébként összhangzásban is volna azzal a ténnyel, hogy a kassai szűcsök téves évszámúnak tartott 1307. céhlevelét figyelmen kívül hagyva, Kolozsvárnak a szűcsök fraternitását említő 1369. oklevele után[56] az élénk külkereskedelmet folytató határszéli városainkban is csak az 1370-es években találkozunk a céhszervezkedés jelenségeivel, nevezetesen Nagyszeben s általában a Királyföldön 1376-ban,[57] továbbá ugyanezen évben Pozsonyban.[58]

A szkeptikus feltevést azonban megcáfolja a debreceni szürkeposztót készítő takácsok 1395-i céhlevele. A város földesuraival, Monaki Sándorral és Debreceni Lászlóval bocsáttatták ezt ki a Homok-utcában lakó takácsok, természetesen elsősorban közvetlen érdekeik védelmére. A versenytársak távoltartása céljából kimondatták tehát, hogy mesterségüket csak díjak lefizetése, megvendégelések és templomi viasz beszolgáltatása után lehet űzni, a nem közéjük tartozóknak megtiltatták a gyapjú vásárlását és máshonnan behozott kész szürkeposztó eladását, egyöntetű eljárásuk biztosítá-

[49] pileator. Dl. 40.877.
[50] Fejér IX/3. 78.
[51] Dl. 5124.
[52] Festetics cs. lt. Castriferrei D.
[53] Petro litterato et sartore: Zsigmond 2694. sz.
[54] Zsigmond 6132.
[55] Zsigmond. 3316.
[56] V. ö. Molnár II. 120.
[57] Zimmermann—Werner II. 449.
[58] Király J.: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 184.

sára pedig bíráskodási jogkört ruháztattak magukra. Nyolc választott képviselőjük gyakorolja ezt, míg ketten, akiknek később céhmester lett a neve, félhónaponként a készítmények minőségét s a végek hosszúságát, szélességét ellenőrzik. Annak a helyzetnek megfelelően, hogy a szervezkedő céh elsősorban a bíráskodási felhatalmazással oly jogkört vett át, amelyet korábban a földesúr és a városi hatóság gyakoroltak, ezek mindegyikének részesedést biztosít a jövedelmekből a céhlevél. A felvételi díjból ezért csak két garas a mestereké, ellenben 14—14 garas jut a földesuraknak és a városnak, ugyanezek egy-egy márkát kapnak attól, aki ellene szegül a nyolc választott férfi ítéletének s egyenlő arányban szintén az övék a két mester által kifogásoltnak minősített posztó.[59]

Az oklevél kezdetleges fogalmazása egybevetve azzal a két ténnyel, hogy egyrészt oly elsőleges iparág mezővárosi művelőinek a céhbe szerveződéséről szól, amelyhez a nyersanyagot a Tiszántúl bőségesen szolgáltatta, másrészt a céhhé alakulás a vásárairól híressé lett Debrecenben következett be, mindez természetes módon adódó egyenletes fejlődésről tanuskodik. Arra vonatkozólag, hogy a céhintézménynek jogi formák közti megjelenése mennyire csak követte a fejlődést, még egy jelenséget kell kiemelnünk. A debreceni takácsok nem egyszerűen csak a helyi szükséglet kielégítéséről gondoskodtak. Mivel a „készítmény" (labor) hosszának 44 rőfnek kellett lennie, hogy kifogástalannak tekinthessék, nyilvánvalóan más piacok számára, vagy ha a debreceni vásárokon került eladásra, más vidékek fogyasztói részére is készült a posztó. Ez pedig az iparág virágzását tételezi fel.

Sőt van a céhlevélnek még egy rendkívül sokat mondó pontja: az utalás arra, hogy a debreceni szabályozás a váradi mintájára következett be,[60] amiből kétségtelen, hogy ott már korábban megalakult a takácsok céhje. Azt hisszük, hogy ezek után nem fog vakmerő feltevésnek feltűnni egy különben határozatlan megemlékezésből még egy mezővárosi céhnek az életére következtetnünk. A temesvári uradalom 1370-es évekből származó számadásának egyik tétele ez, amely szerint hét ács mindegyike fejenként 3 és fél forintot kapott, mesterük pedig 4 forintot.[61] Temesvár ekkor, mint éppen a lajstrom többi feljegyzéseiből kitűnik, Somlyóval és a maxondi kerülettel együtt Himfi Benedek, a volt bulgár bán kezében volt, a kifizetéseket az ácsok számára az ő embere eszközölte. A munka, amelyet elvégeztettek, a bérből következtetve nagyobb arányú építkezés lehetett. Az ácsok esetleg különböző helyekről verbuválódtak s ekkor mesterük munkaszervezőnek volna mondható, azonban valamennyien temesváriak is lehettek. Ebben az esetben pedig, mivel a céhszervezet korában magisternek a céhmestert nevezték, már céhtagoknak vagy a céh formális megalakulásáig ugyan el nem jutott, de érdekeik azonosságát már felismerő kézműveseknek volnának tekinthetők. A második feltevés főleg azért látszik valószínűnek, mert nehéz elképzelni, hogy a földesúr, miután a

[59] Az oklevél Debrecen város 1440. nov. 29. átíró oklevelében maradt fenn. Ez kétségtelenül hiteles s nincs semmi ok, hogy az 1395. céhlevél hitelességében kételkedjünk. Az oklevél jelenleg a Debreceni Állami Levéltárban van.

[60] sicut in civitate Waradiensi haberetur,

[61] feria tertia videlicet in festo sancti Vity septem carpentariis dedi cuilibet ipsorum IIII½ flor. Item magistro eorundem dedi IIII flor. A végén összegezésül: Sumpma denariorum pro carpentariis expensis XX VIII½flor. de collectis Maxond. Dl. 37.186.

munkaszervezővel megállapodott, a végén külön-külön fizeti ki az ő emberei bérét. Ezzel ugyanis lemondott volna az előnyről, amellyel a munkának egyetlen felelős kézbe helyezése járt.

Sőt talán még tovább is mehetünk következtetéseink során. 1405-ben Zsigmond, dekrétumának kiadásával egyidejűleg, több mezővárosnak, így Debrecennek városi kiváltságlevelet adott. Ezek egyik pontja, ismét a dekrétummal megegyezően, arról intézkedett, hogy a királyi lovászmesternek az illető városok kézművesei mesterségenként egy-egy készítményt évente csak egyszer kötelesek adni, így a szűcsök egy ködmönt, a szíjgyártók egy nyerget stb.[62] Bár nem valószínű, hogy akár Debrecenben, akár azokban a mezővárosokban, amelyek hozzá hasonlóan kiváltságokat nyertek, már a 15. század elején minden kézműves céhekbe tartozott, azt mégis fel lehet tennünk, hogy több mesterség művelői, talán külön utcákba is tömörülve, eljutottak addig a pontig, hogy szervezkedésüknek már csak végső betetőzése, a céhlevél hiányzott.[63]

A szétválás a mezővárosok esetében a kézműves és a mezőgazdaságot űző lakosság közt a 14. században még csak megkezdődött. Nem minden iparos költözött el falujából vagy hagyott fel a földműveléssel. Az alsólendvai Bánfyak falvaiban az 1389. birtokfelosztás alkalmával szétszórtan több iparos élt, mint amennyit mezővárosaikban összeírtak. Amíg nyolc mezővárosban 26 kézművest, egy ötvöst és egy kereskedőt jegyeztek fel,[64]

[62] Illius scilicet civitatis artifices cuiuslibet generis, utputa omnes pellifices unum pelliceum et omnes frenatores unum frenum et sic de singulis una vice duntaxat in anno, quandocunque nos inde transire contigerit et non alteri dare et administrare teneantur. (1405. első decretum 13. art.) Ugyanígy a kiváltságlevélben: Debrecen város lt. Oklevélgyújt. 47. sz.

[63] Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy a régibb magyar várostörténeti irodalom illusióknak adva át magát és lemondva a kritikáról, bizonytalan adatok általánosításával vagy még egyszerűbb módon: puszta feltevések alapján a 14. századi egész Magyarországon, tehát a mezővárosokban is virágzó céhéletet látott. Felfogását a közelgő milleneum idején Szádeczky Lajos így fogalmazta meg: A „fennmaradt emlékekből is bátran következtethetjük, hogy a céhek a 14. század folyamán már mindenfelé léteztek hazánkban, a Kis-Kárpátoktól a Magas Tátráig s onnan az Erdélyi Havasokig" (A céhek történetéről Magyarországon. Budapest, 1889. Ak. ért. a tört. tud. köréből. XIV. 7. sz. 11. l. Ugyanígy: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Budapest, 1913. I. k. 35. l.) Az illusióktól a helyi monográfiák szerzői szabadíthatták volna meg történetírásunkat a valóság feltárásával. Azonban ők is foglyai az általános elképzeléseknek s ezért az összefoglaló művekben található kép korrigálása helyett ezt egyszerűen rávetítették a maguk városára, amiben az is közrejátszott, hogy nem tettek különbséget város és mezőváros között. Ha Orbán Balázs előtt nem kétséges, hogy Marosvásárhelyen 1370-ben már megvolt a szücs céh, bár egyetlen forrása Borosnyai verses leírása, (A Székelyföld leírása. Pest, 1868. IV. 107.) Szücs István pedig magától értetődőnek tartja, hogy Debrecenben is a céhek I. Lajos parancsára (1376) szervezkedtek s a tímárok céhe a 14. század közepén szabadalmakkal bírt. (Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen, 1871, 109, 115.) s Lehoczky Tivadar ugyanilyen könnyedén megállapítja Bereg megyéről: „Nyoma van annak, hogy megyénkben már a XIV. században virágzó céhek léteztek." (Bereg vármegye monografiája. Ungvár, 1881. II. k. 429. l.), felfogásuk még magyarázható autodidaktaságukkal. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy az alapos szakembernek számító Márki Sándor is az adatok hiányát így hidalta át: Aradon már valószínűleg az Anjouk idejében keletkeztek egyes céhek. (Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, Arad. 1892. I. 422.)

[64] Természetesen mindig kétségben maradtunk, hogy az összeírók nem jártak-e el önkényesen s következetlenül. Feltűnő ugyanis, hogy Németi civitasban csak egyetlen iparosról, egy fazekasról tettek említést. Mivel nem a foglalkozás összeírása volt feladatuk, hanem a telkek szétosztása, nem kellett feltétlenül megjelölniök a lakosok foglalkozását.

addig harmincnyolc faluban 24 kovácsot és 14 szabót, négy-négy fazekast, csizmadiát és molnárt, két takácsot, egy-egy ácsot (szekérgyártót), szíjgyártót, háztapasztót, péket (Sütő), kocsmárost (összesen: 57).[65]

Mindezeket a kézműveseket a háttérbe szoruló falusi házi ipar képviselői gyanánt tekinthetjük, nem pedig városból kiköltöző iparosoknak. Kétségtelenné teszik ezt a predium Szíjgyártóháza, predium Pauli sartoris és predium Gregorii helynevek. Az elsőben ugyanis Márton szíjgyártó lakott, nyilvánvaló bizonyságául, hogy nevét gazdájának foglalkozása után kapta.[66] Mind ő, mind Pál szabó és Gergely a földesúr telkén élő, annak megbízásából dolgozó családok, amelyek körében a kézműves foglalkozás nemzedékről nemzedékre öröklődhetett, akár mint Insula Garablyaszigeten a méhészkedés. Ily korábbi gazdálkodási rendszernek hasonlóképpen beszédes maradványa az ugyanennek a birtoktestnek 1381. összeírásában Lippa birtokon említett curia fabrorum,[67] amely nemzedékeken keresztül kovács mesterséget űző családnak a lakóhelye lehetett vagy a Halászok háza elnevezés, amely lakótelepnek a tulajdonnevévé is lett.[68] Mivel ugyanebben a birtokkomplexumban 90 olyan falut vagy prediumot találunk, amelyben egyetlen kézművest sem említenek, az átmenet így alakult:

90 falura esik egyenként 0 kézműves,
38 falura esik egyenként 1.50 kézműves,
8 mezővárosra esik egyenként 3.25 kézműves.

A fejlődésnek, a városiasodás megindulásának a kezdetéről tanúskodnak ezek a számok. De éppen a kezdetleges adatok azt is bizonyítják, hogy természetes fejlődéssel, kristályosodás során kialakuló központokkal állunk szemben, nem pedig mesterségesen, felülről kiinduló kezdeményezés eredményeivel. Az egy évszázaddal későbbi állapotokról visszatekintve, amelyeket már sokoldalú kézműveselem, céhélet jellemeznek, az alapok szilárdaknak bizonyultak. Ha azonban a lakosság kézműves része csekély számú, akkor a mezőgazdasági foglalkozásnak túlsúlyban kell még lennie. Tehát a földművelésnek, a kenyérgabonatermelésnek s a szőlőművelésnek. Mivel pedig a szántóföldi gazdálkodáshoz és az állattartáshoz viszonylag nagykiterjedésű terület szükséges, a mezővárosok életfeltétele a tágas határ. Amíg a legnagyobb kereskedővárosok, mint Esztergom, Buda kiterjedése csekély, szinte csak a házakkal beépített területtel azonos, addig a mezővárosoknál határ és népesség egyenes arányban vannak. Annál nagyobbak, minél szélesebb a határuk. Innen szüntelen igyekvésük, hogy területet szerezzenek, biztosítsanak maguknak. Vásárlással, bérlet útján,

[65] Malhonfalva: szabó. Szombathely: két kovács. Bátortelke: kovács. Szentmihály: kovács, szabó. Kiskápolna: Gerencsér. Alsóasszúágy: Varga, kovács. Szata: takács, Sütő. Németfalu: kovács, szabó, Molnár. Kebele: kovács. Szíjgyártóháza: szíjgyártó. Leganóc: fazekas (scutellipar). Bratkolc: szabó. Iványc: Háztapasztó. Isakolc: Molnár. Halászok háza: Molnár. Völgyfalú: két szabó. Pince: szekérgyártó. Újfalu: Gerencsér, kovács. Szentmiklós: kovács, Predium Gregorii: kovács, szabó. Szentkirály: Korcsmáros. Szeblenc: takács, szabó. Csernefölde: két kovács, szabó. Szentlőrinc: kovács. Predium Pauli: szabó. Asszúágy: kovács, szabó. Bunnya: kovács, Szentgyörgy: három kovács. Kürtös: szabó. Valkonya: kovács. Tolmács: kovács, molnár. Felsőbagata: fazekas. Ung: két kovács, szabó. Pacsa: csizmadia. Szentmárton: szabó. Újfalu: Varga. Kadarkuta: kovács. Kiskadarkuta: kovács, csizmadia.

[66] Ma Szíjjártóháza. Csánki III. 112.

[67] Dl. 6801.

[68] U. o. és Csánki III. 58.

adományul kéréssel vagy akár foglalással. A szepességi csütörtökhelyiek 153 márkáért vesznek földet 1317-ben,[69] ugyanők négy ekealja földjüket védelmezik 1343-ban a szepesi várnaggyal szemben,[70] a sperndorfiak 1351. egy ekealja földet 40 márkáért,[71] 1360-ban egy hereditast 12 forintért vásárolnak meg,[72] 1374-ben pedig Tornalja birtokot Jakab országbírótól 200 aranyforintért[73] szerzik meg. A kőszegiek 1349-ben egy locsmándi telek használatáért 20 véka tavaszi és 30 véka őszibúzát adnak,[74] ha pedig szőlőművelésre alkalmas a terület, nincs az az áldozat, amelyet meg ne hoznának. A szepsiek 1331-ben, amidőn a jászói prépostságtól szántókat és hegyet szőlőtelepítés céljaira bérbevesznek, két vég lengyel posztó, 300 budai köböl bor és 2 lámpa beszolgáltatására kötelezik magukat.[75] Sőt elmennek a polgárok egyenként is mezővárosuk határán túl távolabbi vidékre, hogy ott idegen földesúr birtokán bérlettel vagy vásárlással szőlőt szerezzenek. Igy jut 1350-ben egy pécsváradi polgár Pereked faluban öt márkáért szőlőhöz,[76] egy vasvárinak pedig Sár máskép Gősfalva birtokon volt 1379-ben 12 márka értékű szőlője.[77] Ugyancsak a szepsiek a jászói határból a szomolnoki, gölnicbányai, idabányai polgárokkal együtt foglalással is szereznek földet 1359-ben,[78] míg a kőszegiek 1381-ben a borsmonostori apátság territoriumán levő szőlőkre teszik rá kezüket.[79] Jelentékenyen bővítik a mezővárosok határait a királyi adományok. Rózsahegynek 1355-ben I. Lajos a csereképen hozzákerült Revicét adja,[80] Cegléd pedig 1368-ban Erzsébet királynétól négy falu — Csekekáta, Félegyháza, Szőkeegyháza, Külsőhegyes — területét kapja meg, rombadőlt templomaikig terjedően.[81]

A hetipiacok feltűnése, szaporodása ezek szerint a parasztság egyrésze erősödésének, fejlődésének bizonysága. Annak ellenére, hogy a települések külső formája, a piac és a közigazgatási szervezete a városra emlékeztet, a mezőváros és a város között a hasonlóság korántsem oly nagy, mint az első percben gondolnók. A piac helye, a fórum alapvető különbséget mutat. Helyezzük egymás mellé a kereskedővárosok és a mezővárosok alaprajzát, és mindjárt szemünkbe tűnik, hogy amíg Esztergomban és Budán, Pozsonyban és Nagyszombaton, Besztercebányán és Bártfán, Kolozsváron és Besztercén a piactér hatalmas négyszög, amelyet a gazdag kereskedők házai fognak körül, addig a mezővárosokban, sőt a belőlük kifejlődő valóságos városokban is a piac szintere rendesen egy-egy utca. Nemcsak a pozsonymegyei Csütörtökhelyen, amelynek beosztását 1333-ból ismerjük,

[69] Fejér VIII/2. 95.
[70] Fejér IX/1. 187.
[71] Fejér IX/2. 103.
[72] F, IX. 3. 214. és IX/7. 187.
[73] Dl. 6230.
[74] Fejér IX/1. 737.
[75] Fejér VIII/3. 563. A további fejleményekről, amelyek 1362. új egyezségre vezettek, Dl. 5125 tájékoztat.
[76] Anjou V. 360.
[77] Dl. 6633. Fejér IX. 5. 336. — A nagyszombatiak szőlőbérleteiről, amelyekhez hasonlóak voltak a mezővárosi polgárokéi is, olv. Századok 1930. 809. s. köv. o.
[78] Fejér IX/3. 95.
[79] Dl. 6775.
[80] Fejér IX/2. 383.
[81] Oppel J.: Cegléd 1730-ig Cegléd, 1931. 16.

hanem Iglón[82] vagy Debrecenben is, amely tipikus piacutcás település.[83] A mai térképeken és városalaprajzokon kívül egykorú oklevelek is tanusítják, hogy utca volt a vásár színtere. Igy említi a Bátor birtokot felosztó 1373. oklevél a mezőváros platea fori-ját, sőt magyarul is platea Vásárutcaját.[84] A hunyadmegyei Marosillyéé pedig 1350-ben a piac helyéül azt az utcát jelöli meg, amely a két félre osztott mezővárost elválasztja.[85] Bizonyára azért nincs szükség a kereskedő-konzorciumokra jellemző zárt településre, mert a kézművesipar termékei a domináló árucikkek, ezeket pedig készítőik a kereskedők kikapcsolásával közvetlenül adják el a fogyasztónak. Mindenesetre: a mezőváros nem utánozása a városnak, mintha első lakói azt iparkodtak volna lemásolni.

Lényegbevágóbb a megegyezés a szervezet tekintetében. Itt valóban a kereskedőtelepeknek a maguk számára kikötött kiváltságai, a 13. századi privilégiumok voltak az úttörők annak az elvnek az érvényesítésénél és elismertetésénél, hogy a kézművesség felvirágzásának az alapfeltétele a szolgai kötöttség feloldása és a közvetlen jobbágyi terhek csökkentése. Az átmenet ebben a vonatkozásban szembetűnően fokozatos. A 11—12. század kereskedője, a „hospes" csak személyes és mozgási szabadság birtokában láthatja el munkakörét: a vele együtt élő iparosra ez a szabadság a 13. századi városi privilegiumok szerint magától értetődően átruházódik s mert kézműves társa a mezővárosban azonos foglalkozást űz, a 14. század mezővárosai is kiharcolták. Mivel azonban a mezőváros jobbágyfaluból fejlődött ki, még észrevehetők rajta a kezdetlegesebb állapotokra jellemző jegyek. Sőt nem egyforma az egész évszázadon keresztül még ugyanannak a mezővárosnak a szervezete sem, mert egyre változott a fejlődés fokainak megfelelően. A fokozatosság főleg a soltésztelepeknél szembetűnő. Ezeknek a soltész kezdetben igazságszolgáltatási és gazdasági vonatkozásokban valósággal földesura, később helyet foglalnak mellette bíráskodás közben, mint hatalmának korlátozói a lakosság által választott esküdtek, végül a polgárság, hogy kiszorítsa privilegizált helyzetéből, pénzen megvásárolja tőle a bíráskodás jogát, mint a podoliniak 1391-ben tették, 1300 frttal elégítve ki egykori soltészük, Knol Miklós igényeit.[86]

Ha mégis összefoglalóan akarjuk jellemezni a mezővárosok szervezetét, legfeltűnőbb vonásának azt mondhatjuk, hogy élén ugyan szintén bíró és esküdtek állanak, amíg azonban a városok tanácsa szabályszerűen 12 tagú, a mezővárosok nem mindegyikét vezeti ily népes testület. A mezővárosi kiváltságlevelek oly általánosságban szólnak a bíró és esküdtek választásáról, szerepükről, hogy szinte kétely nem is merülhetne fel, mintha a szervezet, amelyről megemlékeznek, különbözhetne a városoktól. Ha azonban összehasonlítjuk az egyes városok által kiállított okleveleket, oly eltérést veszünk észre, amelyet másképp, mint annak feltételezésével, hogy ritka volt a 12 tagú tanács, nem magyarázhatunk. Buda vagy Esztergom egy-egy kiadványa — ha nemcsak általánosságban szólnak

[82] Alaprajzát l. Századok 1944. 52.

[83] Zoltai L.: Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a 11—15. században 1925. 16. v. ö. Györffy I.: Nyíregyháza és Debrecen településformája. Föld és Ember 1929. 16.

[84] Fejér IX/4. 673.

[85] Doc. Val. 119.

[86] Schmauk: Supplementum II. 137. — V. ö. a. 9. fejezettel.

bíróról és esküdtekről — az előbbin kívül 12 nevet sorol fel. Ellenben Óbuda 1395. oklevele a bírón kívül négy esküdtet,[87] Újhely, a mai Sátoraljaújhely a 14. század második felében rendszeresen kettő-kettőt[88] és Sárospatakon 1361-ben négyet.[89] Bajos volna feltennünk, hogy a különbségnek más oka lehetne, mint a tanács tagjainak kisebb száma. Feltevésünket alátámasztja az Óbuda szervezetét megállapító 1243-i királyi oklevél, amely a prépost által kinevezett bíró mellé hat esküdtnek a megválasztását engedélyezi a város számára.[90] Ugyanígy Sárospataknak az az 1334-i városi kiadványa, amely a bíró és az universitas hospitum közt felsorolásában hangsúlyozottan sex iurati-t említ,[91] vagy a biharmegyei Szalárdnak ugyanilyen 1387. oklevele.[92] A sátoraljaújhelyi különös jelenség megértéséhez, hogy valamennyi ismert kiadványa két esküdtet említ fel, mégpedig nevük pontos kitételével, a város egyik 1349. oklevelét hívhatjuk segítségül.[93] Eszerint a bíró és a két esküdt tartotta közvetlenül kezében a mezőváros vezetését és mellettük a 12 öreg aligha játszott több szerepet, mint a polgárok összessége. Talán ezért is mellőzi a többi ismeretes újhelyi oklevél külön felemlítésüket és éri be a stereotip „universi hospites" megjelöléssel. Egyébként természetesnek mondható, hogy egy viszonylag csekély lakosságú mezővárosban kevesebb esküdt segédkezzék a bírónak, mint a népes városokban, amelyeknek tanácsa bonyolultabb perekkel is foglalkozott.

Azonban nem valamennyi mezővárosi tanács tagjainak száma volt 12-nél csekélyebb. Sáros, Igló, Korpona, Zsolna, Kőszeg, Körmend,[94] Szombathely,[95] Szávaszentdemeter, Pécs, az aranybullában sólerakódóhelyül kijelölt Szalacs,[96] amelyeket vagy a 13. századból származó kiváltságaik vagy gazdagságuk, kereskedelmi jelentőségük kiemelt a többiek közül, minden bizonnyal egy színvonalon állottak — ebben a vonatkozásban — a városokkal. A kereskedelmi szempontból jelentéktelen, tehát az országhatártól vagy fontos kereskedelmi úttól távol fekvő helyeken is voltak bizonyára teljes létszámú tanácsokkal rendelkező mezővárosok. Somogyvár esetében ezt bizonyíthatónak is véljük. 1378-ban lakói részletesen megfogalmazott egyezséget kötöttek az ottani apáttal. Az oklevél nem a város kiadványa, azonban a bírón kívül 12 polgárt sorol fel név szerint.[97] Azt hisszük, hogy ők a tanács tagjai voltak. Ha általánosítani szabad ezt az esetet, azt mondhatjuk, hogy a külkereskedelem szempontjából közömbös

[87] Dl. 8109.

[88] 1349: Dl. 4026: 1353: Dl. 7733, 7734; 1354: Anjou VI. 209; 1367: Dl. 5550; 1383: Dl. 6980.

[89] Kállay 1414. sz.

[90] Gárdonyi: Budapest történetének okleveles emlékei. Budapest, 1936. 39. V. ö. Szentpétery 747. sz.

[91] Zichy I. 439.

[92] Dl. 7283. Zsigmond 126. sz.

[93] Ennek bevezető szavai így hangzanak: Nos Nicolaus filius Stephani iudex de Vyhel ac Petow dictus Orrus, Ivan Thot iurati necnon duodecim seniores ceterique hospites de eadem. Anjou V. 258.

[94] Iványi B.: Képek Körmend multjából, Körmend 1943. 11. 1.

[95] Anjou VI. 171.

[96] Károlyi I. 242. 1359-ből. V. ö. Jakó Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940. 344.

[97] Fejér IX/5 299.

mezővárosok közül az Árpád-korban már városcsírát magukban hordó telepek — mint az egykori ispánsági székhelyet alkotó Somogyvár — rendelkeztek a legfejlettebb városi szervezettel.

Abban a vonatkozásban már inkább megegyezőnek tűnik fel város és mezőváros szervezete, hogy a bíró és esküdtek csak egy szűkebb rétegnek, a legvagyonosabb csoportnak a delegáltjai voltak, ezek érdekét képviselték, nem pedig az egész lakosságét. Igaz, a városi privilégiumok a választásról szólván, az egész közönség részvételét hangsúlyozzák. Zólyomlipcse 1332: a bíró választása de consensu totius communitatis történjék,[98] Modor: 1361: a polgárok a bírót communi electione inter ipsos habita választják,[99] azonban a városok példája azt mutatja, hogy ennek az elvnek az érvényesülését nem szabad feltételeznünk. Ha Buda tanácsa az egész 14. századon keresztül egy szűk kereskedő-nagyvállalkozó csoport tagjai, a 13. századi alapítók leszármazottjai közül kerül ki, úgy hogy a céheknek csak a 15. század elején sikerült maguknak is részt szerezni a vezetésből, vajjon milyen jogon tételezhetnők fel, hogy a mezővárosokban más volt a helyzet? Ezeknél legfeljebb kevésbbé volt feltűnő a dolog, mivel kisebbek a vagyoni különbségek, a lényeg azonban ugyanaz: a legvagyonosabb csoport tagjai ülnek benn a tanácsban és adják a bírót, még ha valamiféle utólagos hozzájárulást, consensus-t módjában is van a lakosságnak, communitasnak megadni.

A vezető csoport uralmára azonban nemcsak analógia alapján következtethetünk. Érvényesülésének és vezetőszerepének bizonyítékait ismerhetjük fel a volt bíráknak a tanács tagjai közti említésében. Az imént felhozott somogyvári oklevél a 12 polgár közt, akikben a tanács tagjait véltük felismerhetni, négy volt bírót sorol fel. 1378-ban Anglus mint Bars mezőváros megbízottja jár el másodmagával és a bírákkal,[100] tehát kétségtelenül egyik vezető tagja városa társadalmának; ugyanő (Johannes dictus Anglyus) 1380-ban a város bírája.[101] Ugyancsak Barsnak 1341-ben és 1349-ben ugyanaz a bírája van: Jász Pál.[102] Amelyik mezővárosnak több kiadványa ismeretes, azoknál még határozottabban látszik a bírót és esküdteket adó szűk kis csoportnak az állandósága. Példaképpen Sátoraljaújhelyre, erre a tipikusan föld- és szőlőművelő mezővárosra hivatkozhatunk. 1353-ban az egyik esküdt Tivadar fia László[103] s ugyanígy hívják az 1362-i bírót.[104] 1354 májusában a két megnevezett esküdt egyike Zempléni Pál, 1355 októberében, tehát a tisztújítás után, amikor már másik bíró állt a tanács élén, ugyanő még mindig esküdt.[105] Mellette ekkor a másik névszerint megnevezett esküdt Mikus fia Beke, aki 1367-ben is az.[106] Ha most azt találjuk, hogy 1375-ben a bíró Beke fia Tamás,[107] nem látszik önkényesnek a feltevés, hogy a két Beke azonos, és így az egykori esküdtnek a fia jutott a bírói székbe. A kapcsolatok azonban tovább is követhetők. Az 1367-i

[98] Fejér VIII/3. 416.
[99] Dl. 6173.
[100] Dl. 58,606.
[101] Dl. 6738.
[102] Paulus dictus Jaas és Paulus iudex dictus Jaz. Mon. Strig. III. 404. és 678.
[103] Anjou VII. 7.
[104] Dl. 5151.
[105] Anjou VI. 209. 383.
[106] Dl. 5550 és 5634.
[107] Dl. 6258.

második esküdt Jakab fia Domokos s ugyanígy hívják az 1383-i bírót.[108] 1375-ben az egyik esküdt János fia Dénes, ugyanő esküdt 1383-ban is s mert 1391-ben ő a bíró,[109] nem merész a feltevés, hogy az 1384-ben bíró gyanánt szereplő Dénes, — apja neve itt sajnos hiányzik — vele azonos.[110]

Ugyanezt az állandóságot vehetjük észre Sárospatakon, bár itt a helyzetet bonyolítja, hogy az 1320-as és 1330-as években három bírája volt egyszerre, később pedig, ha nem is mindig, kettő.[111] 1324-ben az egyik bíró Beke, a másik Jakab,[112] 1332-ben a bírák: Beke, Pető és másik Beke[113] 1337- és 1338-ban Miklós fia Beke,[114] 1341-ben Jakab fia Pető és Beke, a plébános testvére.[115] Az egymást követő Bekék kapcsolatbahozatala, mivel apjuk nevét nem mondják meg az oklevelek, talán merész kísérlet volna s ezért elégedjünk meg annak megállapításával, hogy a plébános testvérének személyében itt is a vagyonos réteg képviselője ül a bírói székek egyikében. Bár azt hisszük, hogy az 1324-i Jakab bíró fia volt az 1341-i Pető, elismerjük, hogy ez sem bizonyítható. Ellenben nem férhet kétség ahhoz, hogy ugyanez a Pető azonos az 1345. bíróval, ha egyszer apjuk neve is egyezik,[116] az 1342. bíró: Miklós fia Beke pedig ugyanezen okból az 1337/8. bíróval.[117] Ugyancsak bizonyos, hogy az 1354-ben bíróságot viselő Domonkos fia László[118] azonos az 1358. és az 1360. év egyik bírójával,[119] míg ugyanezen évek másik bírája, Pál fia János a tisztséget 1361, 1363, 1367. és 1372. is viseli.[120]

Ha két mezőváros félévszázados életéről kezünkbe került néhány oklevél is ennyire bizonyossá teszi, hogy a vezetés állandóan ugyanazon maroknyi ember kezében volt, nem fog túlzásnak feltűnni — főleg, ha a kereskedővárosok hasonló helyzetére gondolunk — a jelenséget valamennyi más mezővárosban érvényesülőnek tekinteni. Valóban ugyanez a helyzet Miskolcon. Ennek 1376. és 1381. bírája Arnoldus s az utóbbi évből név szerint ismeretes két esküdtje (Mátyás és György) tagja volt a tanácsnak 1376. is.[121]

Bár írásos bizonyítékok nélkül is magától értetődik, hogy a mezővárosok vezető családai élvezték a helyzetükkel járó előnyöket, ne mellőzzük hallgatással azt az igen korai adatot, amely rávilágít a módra, ahogyan a lakosság tömegének érdekei ellenére biztosíthatták azokat maguknak. A szlavoniai Kapronca oklevele ez, amellyel az egész község (universa tota communitas tam maiores quam minores) 1308-ban felhatalmazta a volt

[108] Dl. 6980.
[109] Dyonisius Johannis; Dl. 7733. és 7734.
[110] Dl. 7194.
[111] 1305-ben még csak egy: Nos villicus Vincencius et iurati de Potok Dl. 57,233 Soós cs. lt.
[112] Zichy I. 253.
[113] Zichy I. 389.
[114] Zichy I. 512, 547. és Anjou IV. 1.
[115] Zichy I. 595.
[116] Zichy II. 144.
[117] Zichy II. 16., 39.
[118] Zichy II. 549.
[119] Anjou VII. 22., 645. és Zichy III. 172.
[120] Az 1367. oklevél kivételével mindenkor apja neve is meg van említve. Kállay 1414. sz. Zichy III. 172, 215, 340, 468. Dl. 47,939 rongált, év nélküli: Ladislaus filius Dominici et Johannes filius Pauli iudices ac seniores totaque communitas civium et hospi(tum de Pata)k.
[121] Mathias de Nova civitate, Nicolaus sartor. Szendrei III. 63, 66.

villicust, Kozma fia Györgyöt, hogy a városon kívül fekvő malmánál az őrön és a kertészen kívül még hét „vagy kevéssel több" jobbágyot letelepíthessen s ezek a városnak soha (quamdiu nostra communitas duretur) collectat ne fizessenek, sem más kötelezettséget ne teljesítsenek.[122] Mivel 7—8 jobbágy a 14. század elején már felért egy kis falu lakosságával, a kötelezettség, amelyet a kaproncaiak „hálából" azért vállaltak, mert egykori villicusuk nekik három malmot épített, ennek megadta a lehetőséget, hogy a város határában keletkezett új település földesurává legyen. A gazdag polgárok terjeszkedő telepítő politikája, amelynek eredményéül a bányavárosokat területükön alakult telepek vették körül,[123] bár szerényebb méretekben, érvényesült tehát a mezővárosokban is. A polgárság azonban Kapronca is nyilvánvalóan érdekei ellen cselekedett az engedménnyel, mint arról pár év mulva meg is győződhetett. Már 1315-ben, amidőn az új földesúr fölfelé biztosította kiváltságos helyzetét, kieszközölvén János somogyi, tolnai, baranyai, bodrogi ispánnak, Kapronca urának beleegyezését, hogy 8—10 jobbágyot collectamentesen tarthat telepén.[124] A Héder nemzetségből származó főúr és „jobbágya" érdekeinek azonossága nyilván azért volt oly teljes, mivel a polgárok rovására lehetett azokat érvényesíteni. Az érdekek ily összeszövődését más adatok is tanúsítják. 1348-ban a szerémségi Újlak földesúra a városi bírót egy falu s az ottani kegyúri jog felével ajándékozta meg szolgálataiért.[125] A szolgálatokat az oklevél nem sorolja el. Lehetséges, hogy csak olyanfélék voltak, mint a vasvári bíró fiáé, aki egy főurat mint jegyző és ügyvéd szolgált[126] vagy azé a pécsi polgáré, aki mint a püspök mohácsi viceofficialisa 1385-ben sok kárt okozott a margitszigeti apácák jobbágyainak.[127] Nem zárkózhatunk el azonban az elől a feltevés elől sem, éppen mert tényleges bíróról van szó, hogy a polgárok érdekei ellenére végzett szolgálatait jutalmazta a földesúr. Ha most még figyelembe vesszük azt a közismert tényt, hogy a városok, amint függetlenek lettek, végzetszerűen szembekerültek az önállóságukat csorbítani, sőt megszüntetni törekvő nagybirtokosokkal, le kell vonnunk a következtetést, hogy a vezető családokat a városi tömegek következetes főúrellenes magatartása kényszerítette felhagyni az együttműködéssel, amelyet a mezővárosok élén még megengedhetőnek véltek. Ez Kapronca esetében 1356-ban következett be, amidőn I. Lajostól elnyerte Zágráb kiváltságait „más capitalis civitas-ok módjára." Ekkor már jelentős hely, mint évi 40 márkában megállapított censusa is igazolja.[128]

Kiváltságlevelet egy mezőváros nyilvánvalóan nem vezetőségének akarata ellenére kapott, hanem — ellenkezőleg — közreműködésével, sőt kezdeményezéséből. A fejlődés azonban más eredményeket hoz a vezető családoknak, mint kezdetben maguk gondolták. Lemondva az előnyökről, amelyek a földesúrral való együttműködésből származnak, kénytelenek városuk érdekeinek érvényesülésén munkálkodni.

[122] Dl. 40,360.
[123] Ipolyi A.: Besztercebánya város műveltségtörténeti vázlata. Századok 1874. 603. Gölnicbánya határai közt 1368. tíz — részben lakott, részben lakatlan — falu volt. Fejér IX/4. 115.
[124] Dl. 40.360.
[125] Anjou V. 165.
[126] Anjou I. 337.
[127] Dl. 7130.
[128] Fejér IX/2. 495.

Amíg a városok bírája és esküdtjei, bár csak egy szűk réteg érdekeit képviselve, kifelé a teljes önállóságot, a közvetlenül a királyi hatalom alá tartozást jelképezték, a mezővárosok csekélyebb létszámú tanácsa mintha a földesuri hatalomtól való függésnek is a megtestesítője lett volna. Ennek a hatalomnak nem kellett feltétlenül magánföldesúrinak lennie. A királyi mezővárosok sem teljesen függetlenek, mivel felettük, mint egy-egy váruradalom tartozékain a királyi ispán, a várnagy vagy az officiális gyakorol ellenőrzést. Felügyeletük akár mint a főúri birtokokon, elsősorban a bíráskodás terén érvényesült, mégpedig olymódon, hogy a súlyosabb ügyekben a tanács csak velük együtt hozhatott ítéletet. A városok kiváltságlevelei pontosan megállapítják a bíró, ill. tanács és az officialis hatáskörét. Modor királynői város 1361. évi privilegiuma szerint a bírságok kétharmadrésze az officialisé s csak egyharmada a bíróé.[129] Itt minden ügy eléjük került. Kitünik ez a részletes szabályozásból, hogy a fellebbezés tőlük adósági és más kisebb ügyekben Nagyszombathoz, ha pedig birtok, ház, szőlő a per tárgya, Pozsonyhoz történik. Ellenben a máramarosmegyei Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező villicusainak hatásköre csak a gyilkosság, erőszak, rablás és gyújtogatás elkövetőire nem terjed ki; ezek felett az 1329. privilegium szerint a király által kinevezett bíróval együtt ítélkezett a villicus, s a bírságból csak egyharmad lett az övé.[130]

A korlátozás azért nagyjelentőségű, mert a bírság vagy váltságdíj, amely az elítéltet terhelte, ily módon csak részben jutott a bíró és társai kezébe. A bírságokról, mint jövedelmi forrásokról az imént említett máramarosi privilegium tájékoztat. Eszerint gyilkosság után a bírság két dénármárka, halálos sebesítés esetén egy márka, véres verésnél fél márka, „egyszerűnél" 60 dénár. Az ország másik szélén fekvő Kapronca város 1356. kiváltságleveléből ismét azt tudjuk meg, hogy a teljes vagyonelkobzás esetében, amidőn a gyilkos elmenekült, minden értékének kétharmada a meggyilkolt rokonait illette, egyharmada pedig a várost.[131] Ha az elkobzott vagyon vagy kirótt bírság részben a földesuráé vagy megbízottjáé lett, a polgári vagyonnak az a része, amely az igazságszolgáltató fórumon prédára került, nem maradt teljes egészében a városban, hanem tőle idegen tényezőt gazdagított. Óriási hátránya ez a mezővárosok vezető családjainak a városi patriciusokkal szemben, akiknek jogkörét senki sem korlátozta, de hátránya magának a mezővárosnak is. Kétségtelen ugyanis, hogy a — polgárság szemszögéből nézve — még mindig előnyösebb, ha az elkobzott városi vagyonok más polgárok kezébe jutnak, ott kumulálódnak, mintha kikerülnek a városból és a földesúr bevételét, vagyonát növelik, ha pedig ez a pénzbeli váltsággal nem elégszik meg, lefoglalja a telket, házat, mint a margitszigeti apácák megbízottja a baranyamegyei Cselén 1376-ban tette egy ottani hospes telkével és szőlőjével[132] s azt valamelyik emberének, familiárisának hagyja esetleg oly joggal, hogy nem kötelezhető a városi közterhek viselésére. Ez az igazság tisztán is állott minden érdekelt előtt. Innen a fejlődésre alkalmas mezővárosok törekvése, minél teljesebbé tenni autonómiájukat, minél inkább kiküszöbölni a földesúri vagy királyi, várnagyi befolyást életükből.

[129] Dl. 6173. Fejér IX/3. 251
[130] Mihályi; Máramaros 9.
[131] Fejér. IX/2. 495.
[132] Dl. 87.491.

A liptómegyei Rózsahegy életében jól látszik a törekvés érvényesülése. 1318-i kiváltságai szerint, amelyeket a zólyomi ispántól nyert el, a bíró abban az esetben, ha városi polgárnak mással folytatott perében ítélkezett, csak a comessel, bizonyára inkább ennek officialisával együtt járhatott el s a bírság csak akkor illette meg, ha a városi lakos lett a pervesztes.[133] Ellenben 1340-ben a királytól nyert privilégiuma értelmében a bíró már kivétel nélkül minden eléje kerülő ügyben ítélkezhetett.[134] A 14. századi mezővárosi kiváltságlevelek rendelkezései, amelyek a bírák teljes jogkörét hangsúlyozzák, feltehetőleg más esetekben is hasonló törekvések sikerre jutását, a városi fejlődésnek újabb állomását jelentik. Sárvár 1328. évi királyi privilégiuma még szerkezetében is elárulja ezt. Sorrendben elsőnek említi ugyanis a lakosok mentességét az ispán vagy várnagy és a királyi officialisok jogköre alól, akik még bűnügyekben sem ítélkezhetnek felettük, csak ezután szól arról, hogy bírót szabadon választhatnak.[135] Zsolnát szintén Károly Róbert mentesítette a várnagyok jogkörétől,[136] ugyanő vonta ki 1331-ben Komárom lakóit az ispán vagy várnagy hatalma alól,[137] I. Lajos pedig 1342-ben, amidőn biztosította Lubló polgárainak, hogy felettük minden ügyben szabadon választott bírájuk az esküdtekkel együtt ítélkezhet, külön kiemelte, hogy semmiféle esetet sem tart fenn a lublói várnagynak.[138]

Mint a nevek is mutatják, a teljes bíráskodási autonómiát a nagyobb városok, a fekvésüknél fogva, mint Kőszeg, Zsolna, Sárvár, Lubló, kereskedelmi közvetítésből élők nyerték el. Emlékeink szerint két mezőváros a 14. század utolsó évtizedében a teljes bírói jogkörnek oly módon jutott birtokába, hogy a vele egyenértékű pallosjogot kapta meg a királytól. Nevezetesen Miskolc 1395-ben azért, mert a török hadjárat céljaira jelentős adót szolgáltatott be, a liptómegyei Bocabánya 1397-ben pedig általánosságban megemlített szolgálatai jutalmául.[139] A kisebb helyek, amelyeknek kiváltságlevelei nem ismeretesek, főleg az ország belsejében lévők, tehát a mezővárosok nagyobb, sőt mondhatjuk túlnyomó része minden bizonnyal a királyi várnagyok vagy magánföldesurak hatalma alatt maradtak s ezek csak a csekélyebb jelentőségű, tehát kevesebb bírságot, jövedelmet jelentő ügyek elintézését hagyták meg a bírák és esküdtek kezében. Olyasféle helyzetben lehettek, amilyent Mohi 1366. privilégiuma tükröz vissza. Ez a polgárok felett, ha súlyos bűnt követtek el, tettenérés esetén a rendes bíróságok hatalmát hagyta továbbra is érvényesülni, azonban a kisebb jelentőségű ügyeket sem engedte át teljesen villicusuknak, hanem megosztotta azokat közte és a királyi officiális között.[140] Az efféle korlátozott autonómia, világos, nem mentesít a földesúri önkénykedéstől, tehát az ilyen me-

[133] Fejér VIII/2. 167. Századok 1909. 873.
[134] Fejér VIII/4. 376. a helyes dátumra: Századok 1909. 872.
[135] Fejér VIII/4. 651.
[136] Fejér X/8. 173.
[137] Fejér VIII/3. 531.
[138] Fejér IX. 1. 50. — Hasonló bírósági mentesítés a podoliniak számára 1343-ból s megismételve 1345-ből Fejér IX/1. 97. és 280, annak jeléül, hogy a várnagy nem egyköny nyugodott bele jogköre megszűkítésébe.
[139] Zsigmond 4096. és 4875. sz. Bár, mint már korábban elmondottuk, a vérbíróság gyakorlására mezőváros is nyerhetett felhatalmazást s így a pallosjog adományozása nem volt feltűnő, meg kell jegyeznünk, hogy mindkét királyi kiváltságlevél csak újkori másolatban ismeretes.
[140] Dl. 5494.

zővárosok határában a vesztőhely nem a polgárok pallosjogát jelképezte, hanem a földesúri vérbíróságot. Mint Bátor falunál is, amelynek Károly Róbert adott ugyan kiváltságlevelet 1330-ban, azonban földesurát, a Bátoriakat, fenntartva számukra a súlyos bűn- és polgári (civilis) ügyekben bírói hatalmukat, ugyanabban a privilégiumban feljogosította akasztófa állítására.[141] Bármily korlátozott is a mezővárosi polgárok választott bírájának és mellette álló tanácsnak hatásköre, bármily kezdetleges az önkormányzat, mégis nagy jelentőségű az, hogy megszűnt felettük a földesúr egyeduralma. Amíg ennek — vagy a királyi officialisnak — bírói önkénye jobbágyfalvak ezrei felett szabadon érvényesülhetett, a mezővárosok megtették az első lépést a várossá fejlődés útján.

Nem mint az anyagi teher csökkentését, hanem elsősorban mint morális előnyt értékelhetjük a descensus megszűnését, a földesúr vagy — a király esetében — végrehajtó közegének megvendégelését. Egy jellegében még mindig természeti gazdálkodásban élő korban, úgy képzeljük, nem lett volna nagy probléma az ispánt és környezetét évente egyszer vendégül látni, annál nehezebben lehetett azonban elviselni ennek a nemesekből és csatlósokból álló kíséretnek a rakoncátlankodását, amely bizonyára szívesen fitogtatta fegyveres fölényét a békés polgárokkal szemben. Ismeretes kiváltságleveleink szerint a mezővárosok nemcsak hallgatólagosan mentesültek a descensustól, hanem az uralkodók kifejezetten megszüntették szolgáltatási kötelezettségüket, esetleg határozott tilalom formájában. (Visk és a máramarosi városok, Zsolna, Óvár stb.) Természetesen megint nem kivétel nélkül. Sárost pl. 1399-ben is terhelte a descensus,[142] máshol pedig, így Rózsahegyen, korlátozott volt ez. Itt az ispán a 14. sz. elején megszállhatott a városban, officialisai azonban nem;[143] 1340-ben azután a király az ispán descensusjogát is eltörölte.[144]

Párhuzamosan a mezőváros gyarapodásával, amint élete sokrétűvé lett, a jogi elvek, amelyek polgárai együttélését szabályozták, fokozatosan elhajlottak a jobbágyszokásoktól.

A mezővárossá fejlődő falu nyilvánvalóan megtartotta régi életének keretei közül mindazt, aminek mint vásároshely is hasznát vehette. A földközösségben művelt föld, a falu legelője, erdeje, vagy akár halászóhelyeket biztosító vize automatikusan városi közbirtokká alakultak át. Hasznuk ugyan jórészt a várost vezető gazdag családoké lett, mégis azzal, hogy a földesúr fokozatosan kiszorult a közösségi földekből, erősítették a polgárságot vele szemben, másrészt biztosították a lakosság számára az alapot, amellyel életét önállóan berendezhette. Az elveket, hogy miként szabályozzák az egyes mezővárosi közösségek életüket, a német eredetűek nem maguk állapították meg. Kész jogrendszert, amint azt a különböző német jogkönyvek összefoglaltak, vettek át és tették életük irányítójává,[145] mégpedig vagy egyenesen királyi utasításra vagy jószántukból, mint Zsolna tette, 1378-ban megszerezvén Korpona jogkönyvének másolatát.

[141] Fejér, VIII/3. 405.
[142] Fejér X/2. 644.
[143] 1318: Fejér, VIII/2. 167.
[144] Fejér, VIII/4. 376.
[145] Károly Róbert 1330. Zólyomlipcsét, Mária királynő 1383. Privigyét kötelezte Korpona jogának használatára. Fejér VIII/3. 416. és IX. 1. 60. Zsigmond 1397. Turán számára engedélyezte. Zsigmondkori oklt. 4882. sz.

Mivel ez korunkra maradt, megállapíthatjuk jellegét. Elsősorban azt, hogy nem eredeti alkotás, hanem kompiláció a magdeburgi jog szileziai változataiból, továbbá az erdélyi Radna 13. századi bányajogából.[146] A zólyommegyei Korpona sajátságos módon mezőváros maradt, bár városi kiváltságlevele a legrégibbek közé tartozik: IV. Bélától 1244-ben kapta.[147] Tekintélyét, tisztes multján kívül, nyilván annak köszönhette, hogy a német városok gyakorlatát meghonosította a maga körében, s vezetősége kétes esetekben határozatot tudott hozni, mert egyrészt kezében volt egy írott szöveg, másrészt pedig ismerte is azt. Az írott szöveg azonban, hangsúlyozzuk, nem Korpona életének írásban való lecsapódása. De éppen mert nagy, a mezővárosok képességeit meghaladó feladat önálló fogalmazásban megrögzíteni a tényleges helyzetet, s mert a parasztfalvak, amelyekből a magyar lakosságú mezővárosok kialakultak, az írásban meg nem rögzített szokásjog segítségével szabályozták életüket, bizonyosra vehetjük, hogy a magyar mezővárosok nem vettek tudomást a német városokban érvényesülő jogszokásokról.

A nyelvi eltérésben rejlő különbséget azért kell hangsúlyoznunk, mert különben fejlődésbeli eltérést tételezhetnénk fel a német s más mezővárosok közt. Arra kellene ugyanis gondolnunk, hogy egy jogkönyv használatba vételére csak akkor kerülhet sor, ha a mezővárosban megteremtődnek hozzá a feltételek, következőleg, ahol nincs jogkönyv, ott kevésbbé fejlettek a hitelélet, kereskedelem és kézműves-foglalkozás körülményei. Nem hisszük, hogy ez a feltevés helytálló volna Pécs, Újlak, Sárvár, Debrecen esetében, pedig ezek népes, kereskedelemmel is foglalkozó mezővárosok. De talán másokkal kapcsolatban sem. Magyar mezővárosok polgárai közt nem ritkák a litteratusok,[148] írni tudó jegyzőjük is volt, mert önálló okleveleket bocsátottak ki, s ha ezek az oklevelek kiállításukban, helyenkint pedig stílusukban is kezdetlegesebbek a királyi kancelláriákból kikerülteknél, nem állnak a német városi kiadványok mögött.[149]

Sőt arra is vannak utalásaink, hogy rendszeres jegyzőkönyveket, városkönyveket vezettek. Nem egyetlen adat szól arról, hogy a hiteles helyek főleg birtokrész, telkek eladásáról szóló jelentésüket nemcsak megbízójuknak, a királynak címezve bocsátották ki, hanem azt beiratták az illető mezőváros registrumába is. Igy tett a győri káptalan 1371-ben és 1386-ban, amidőn Pápocz registrumába egy végrendeleti intézkedést, a sopronmegyei Nagyhöflingébe pedig egy adásvételi ügyet iktatott.[150]

[146] Chaloupecky 203.

[147] Fejér, IV/1. 329.

[148] 1398. Keszthelyen említik Péter diák, kereskedőt Zala vm. II. 276. 1397. Beregszász esküdtjei közt van Bálint diák Zsigmond 4917. sz. 1399. Igalon György diák uo. 5648. sz. L. főleg a lendvai uradalom összeírását, uo. 940, 944, 945. sz.

[149] Pl. Sátoraljaújhely oklevelei, Zsigmond 2333, 2334. sz. A stílusukat tarkító hungarizmusokra jellemző, hogy egy 1354. sárospataki oklevél az egyik szőlő keleti és nyugati szomszédjainak felsorolása után az északit így határozta meg: ex parte ventus borealis vel superioris, amivel nyilván a magyar „felszél" kifejezést próbálta lefordítani. Zichy II. 549.

[150] Par earundem (litterarum) ad registrum communitatis conscribi fecimus Dl. 5948. Cuius par ad registrum communitatis conscribi fecimus Dl. 7185. A fogalmazás nem elég világos. Úgy is érthető, hogy talán a hiteleshelyi megbizott írta be a könyvbe a szöveget, de úgy is, hogy ez a mezőváros, azaz jegyzőjének feladata volt. Mivel, mint láttuk, a mezővárosok bocsátottak ki okleveleket, a második feltevés látszik valószínűbbnek. Nem hallgathatjuk el, hogy a regestrum communitatis-ra való utalással csak a győri káptalan okleveleiben találkozunk. V. ö. még Zsigmond 2788. sz.

Ezek a városkönyvek sajnos nem maradtak fenn, de aligha lehettek kezdetlegesebbek, mint pl. Igló német városkönyve vagy Zsolnáé.[151]

A fokozatosság, amely az írásbeliség érvényesülésében észrevehető a városok különböző csoportjainál, meggyőzhet bennünket, hogy a mezővárosok zöménél a rendszeres városjogkönyv használatának hiánya a fejlődés kezdeti stádiumának a következménye. Azt találjuk ugyanis, hogy a szó valódi értelmében vett városok a 14. század végén nemcsak a jogkönyveket, bírósági határozataikat, vagy a tanács előtt kötött ügyleteket örökítették tették meg, hanem már megkezdték kiadásaik és bevételeik feljegyzését is.[152] Mezővárosainknál háztartásuk helyzetét évről évre pontosan feltüntető számadásokat még azoknál a német eredetűeknél is, amelyek később városokká lettek — pl. Szentgyörgy, Modor — ekkor még hiába keresünk. A külföldi jogkönyv hiánya ezek szerint harmadik fokozatnak tekinthető. A magyar mezővárosok, amint túljutottak fejlődésük kezdetein, életüket, belső viszonyaikat aprólékosan szabályozták, amint statutumaik tanusítják,[153] s bírósági jegyzőkönyveket éppen úgy vezettek, mint számadásaikat is rendszeresen feljegyezték. Erre a fokra a 16. és 17. században jutva el, ilyesféle írások, emlékeik már magyar nyelvűek, írásbeliségük gyökere azonban a 14. századig nyúlik vissza.[154]

A helyi különleges szokások tehát lejegyzetlenül, az emberek emlékezetébe véődve éltek a 14. században. Egy-egy említés, hivatkozás az mindössze, amiből következtethetjük, hogy a mezőváros gazdasági és társadalmi életét egységes rendszer szabályozta — amint az másképen nem is lehetett. Igy hivatkozott Bars város 1382-ben egy igen fontosnak bizonyult jogszokásra. Az eset részletei a következők: A lévai várnagy a tárnokmester előtt panaszt emelt Bars ellen, mivel ez egyik famulusát és a király két jobbágyát — egy falusi villicus fiait — mint útonállókat felakasztatta. A város intézkedését azzal igazolta, hogy a Forgáchok két kifosztott familiarisának kérésére járt el, akiknek ruháit a bűnösöknél meg is találták, gyors eljárásának módját pedig így indokolta: a város kiváltságszerű szokásjoga értelmében a halálos ítélet meghozatalához ily esetekben — nyilván a bűnjelek megtalálásakor — elegendő a praeco eskűje[155] s mert ez az eskűt letette, az ítéletet végrehajtották. A dologban nem az a lénye-

[151] Weinelt, H.: Das Stadtbuch von Zipser Neudorf und seine Sprache. München 1940. — Chaloupecky V.: Kniha Žilinská. Bratislava, 1934. A városkönyv bejegyzései (1380—) eleinte latin és német nyelvűek, az első szlováknyelvű bejegyzés 1451-ből való.

[152] Fejérpataky megállapítása szerint (Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885.) Selmecbánya első töredékes számadása 1364, az összefüggő sorozat 1408. kezdődik, ugyanezek az évek Pozsonynál 1364 és 1419, Besztercebányánál 1368 és 1399, Nagyszombatnál 1394. és 1455. Kassa első bírósági jegyzőkönyve, a Liber actorum iudiciariorum az 1394. évnél veszi kezdetét. V. ö. Békefi R.: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. 232. Archaeológiai Közlemények, XXI. 115.

[153] Máramarossziget első statutumát 1548-ból ismerjük, Debrecenét 1571-ből, Miskolcét 1573-ból, Komáromét 1592-ből, Szatmárét 1607-ből, Szombathelyét 1608-ból. Kolosvári—Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. II. 106., III. 551., 558., 577., V/2. 64., 116.

[154] Feltehető volna, hogy magyar lakosságú mezővárosainknak már a 15. században is voltak városkönyveik s azok csak a törökdúlás idején pusztultak el. A feltevésnek ellenemond Szeged esete. Bár ez a 16. század elején valódi városnak tekinthető s középkori kiváltságlevelei napjainkig megmaradtak, 15. századi városkönyvének említésével sem találkozunk.

[155] tales homines solo iuramento preconis eorum suplicio patibuli deberent condemnari.

ges, hogy három ember halálához nem volt szükséges tanuvallomásokra, hanem a védekezésnek, „lex privilegiata civitatis Bars"-ra hivatkozása.[156] A tárnokmester valóban ebben is látta a döntő mozzanatot és ezért határozatában utasította a barsi bírót, hogy mutassa fel a város kiváltságáról szóló oklevelet. A későbbi fejleményekről semmit sem tudunk, de eleve valószínűtlen, hogy a bíró eleget tudott tenni a rendelkezéseknek. A városnak IV. Bélától 1240-ben és Károly Róberttől 1331-ben nyert kiváltságlevelei ugyanis — mint várható — oly apró részletekről, mint a praeco szerepe, nem emlékeznek meg, s az utóbbi csak általánosságban mondja ki, hogy a bíró minden ügyet elintézhet.[157] A lex privilegiata tehát nyilvánvalóan jogszokást jelent.

Ugyanennek Sárospatakon a város szabadsága, libertas civitatis volt a neve. A város következetesen, egymással össze nem függő két üggyel kapcsolatban is, így nevezte 1358-ban és 1373-ban szokásjogát, amelynek három elvét így foglalta össze: Minden — örökösök nélküli — polgár végrendeletében vagyonát szabadon hagyhatja rokonra, idegenre, vagy egyházra; a leánytestvérek nem zárhatók ki fivérük ősi birtokaiból az özvegy érdekében, ha az elhunytnak nincs fiúörököse; birtok, szőlő ügyében igény per formájában csak hét évig támasztható.[158] Az első két elv nem volt helyi különlegesség. Következetesen érvényesültek, mivel a 15. században azokat, mint általános elvet rögzítette meg a tárnoki jog.[159] Annál feltűnőbb a hét évi elévülési idő, mivel ugyanez a 15. századi összefoglalás a német jogrendszerek szellemében az elévülést egy évben és egy napban állapította meg.[160] Bármilyen módon vertek is gyökeret ezek az elvek a pataki polgárok emlékezetében, ott már mint egy jogrendszer emlékei éltek, amelyekhez elszántan ragaszkodtak. Amidőn tehát I. Lajos felhívta őket, hogy az egykori kállói bíró két leányának juttassanak részt két anyai nagybátyjuk palotájából, azaz kőházából, szőlőiből és más javaiból, így feleltek: Bár az ügy már elévült és bár az elhunytak szabadon rendelkezhettek vagyonukkal, ámbár a királyi utasítás szabadságukat sérti (contra libertatem nostram extitisset), mégis az igénylőknek javára döntöttek volna, ha akár tanubizonysággal, akár oklevelekkel igazolni tudták volna, hogy a birtoknak bármiy kis részecskéjéhez joguk van. Mivel pedig az a polgártársuk, akinek most kezében van a vagyon, a város szabadságának megfelelően igazolta hozzá való jogát, kérik a királyt és a királynét, hogy őrízze meg őket szabadságukban.[161]

Mivel minél összetettebb folyamat a munka, annál inkább van szükség szabályozására, érthető, hogy a szőlőgazdálkodás, mint a középkor legfejlettebb mezőgazdasági ága, pontosabb körülírást kívánt, mint például

[156] Dl. 6886.

[157] Wenzel VII. 103, Anjou II. 527.

[158] Zichy III. 137. 504.

[159] Vetusta iura civitatum sive iura civilia. Kiadta Kovachich M. G.: Codex authenticus iuris tavernicalis. Buda, 1803. 87. s köv. 1. A szerkesztés időpontjára vonatkozólag l. Kovachichnak kéziratban maradt magyarázatait Magyar Nemzeti Múzeum kézirattára Fol Lat. 172. II. k. és Wenzel G.: A 15. századi tárnoki jog. Budapest, 1878. Ért. a társadalmi tud. köréből V. k. 1. sz. 5. s. köv. A vonatkozó helyeket l. Kovachich kiadványának 221. s. köv. l. Cap. 123. és 124., 125., 127.

[160] Kovachich 122 l. 31. caput.

[161] Zichy III. 138. — Nagyváradon iuxta ritum civitatis az özvegyet negyed, quarta nuptialis illete meg férje örökölt szőlőjéből. Dl. 7235.

a legeltetés. Amint újkori magyar nyelvű mezővárosi statutumaink közt nagy helyet foglalnak el a Tokaj vidékéről származók, ugyanígy már a 14. században elég sűrűn találkozunk szokásjogra történő hivatkozásokkal a Kis-Kárpátok vidékén. Igy 1383-ban a Szentgyörgy területén lévő szőlők miatt pozsonyi és bécsi polgárok közt kitört viszályban a földesurak, a Szentgyörgyi grófok és a város hatósága — bírája és esküdtjei — a város szabadsága, azaz szokásjoga szerint hoztak ítéletet.[162]

Az autonómia előnyei, a földesúrnak való teljes kiszolgáltatottság megszűnése s nem utolsósorban a morális előnyök, hogy a mezőváros lakossága a saját életét élhette, nem jelentik a feudális terhek teljes lerázását. Mivel a mezővárosok kedvező helyzetüket nem harccal vívták ki, hanem a polgárság lényegéhez tartozó, sőt azt jelentő módon: pénzen, kiváltságleveleikben jogaik számbevételét nyomonköveti a terhek felsorolása. Királyt és földesurat egyaránt az a közvetlen, számukra évről-évre biztosított jövedelem indította megértő állásfoglalásra a mezőváros vagy azzá lenni óhajtó falu irányában, amelynek vállalására egykori jobbágyaik kötelezték magukat. A terhek változatosak, s bizonyára elsősorban a mezővárosok lakosainak száma volt az irányadó megállapításuknál. A polgárok a legkedvezőtlenebb helyzetben ott voltak, ahol kötelezettségeiknek fejenként vagy házanként kellett eleget tenniök. Terhüknek ilyen megállapítása nem különbözött a jobbágyokétól, s így azoktól a közvetlen átmenetet jelképezik. A máramarosi mezővárosokban (1329.) és Komáromban (1331.) egésztelkenként (fundus integer, sessio integra) a terragium címén megállapított adó $^1/_2$ fertot tett ki,[163] Bártfán, amikor még nem számított városnak (1320), az új telepeseknek biztosított tíz évi teljes mentesség letelte után másfél ferto,[164] Zólyomlipcsében pedig minden egész telek (curia integra) után ez az összeg három budai fertot tett ki.[165] A teher tehát nem volt egységes. Alacsonyra szabott voltát a máramarosi mezővárosokban a talaj terméketlen voltával magyarázza maga a privilégium is, azonban arra vonatkozólag, hogy Zólyomlipcse terragiuma miért volt a komáromiaknak hatszorosa, még csak találgatással sem tudunk felelni. Egyébként nem is az a lényeges, hogy több vagy kevesebb kötelezettség hárult-e a telkekre, hanem az, hogy itt a mezőváros terhe még nem egy összegben volt megállapítva.

Ott, ahol az adó, a collecta egyetemlegesen volt a mezővárosokra kivetve, az összegek nem mutattak ilyen nagy eltérést. 200 frt kötelezettség terhelte Óvárt, a mai Magyaróvárt,[166] Zsolnát,[167] és Privigyét.[168] Ugyanennek az összegnek megfelelő ötven márka Rózsahegyet [169] és eredetileg

[162] iuxta libertatem civitatis; fellebbezés során a tárnokmester elé kerülvén az ügy, ez megállapítja, hogy az ítélet consuetudine civium requirente necnon libertate civitatis Zenthgyurgh exigente hozatott meg Dl. 6998. — Ugyanekkor egy pozsonyi polgár elismerte, hogy Szentgyörgy területén levő szőlőit iure opidi sancti Georgii mediante perelték el tőle. Dl. 6992.

[163] Fejér, VIII/2 355, VIII/3. 532.

[164] Fejér, VIII/2. 254.

[165] Fejér, VIII/4. 444, Anjou IV. 50.

[166] 1354. Fejér, IX/2. 324.

[167] 1384. Fejér XI. 530. X/8. 173.

[168] 1382. Fejér, X/1. 60.

[169] 1340. Fejér VIII/4. 376.

Sárost,[170] 40 márka Kapronczát,[171] 120 forint Lublót.[712] A collecta és a mezőváros népessége, jóléte közti összefuggésre Mária királynőnek egy érdekes kijelentése vet fényt. 1383-ban, amidőn Privigye 200 forintnyi collectáját felemelte 400 forintra, intézkedését azzal indokolta, hogy a mezővárosnak átadta a soltészi jogokat, amelyeket 2000 forinton váltott meg, továbbá három falut csatolt hozzá.[173] Mivel ezek egyikét Reterfalvának hívták, a bíró pedig azonos volt a telepítő soltésszal vagy advocatussal, igen valószínű, hogy a 2000 forintnyi váltságösszegben a falvak vételára is beleértődött. A 200 forintnyi collecta ezek szerint 2000 forint értékű birtok jövedelmét jelentette az uralkodónak, aki intézkedésével így pénze után 10% jövedelmet biztosított magának.

A teher, mivel Privigyének íly módon a tőke tíz százalékát kellett évről évre előteremtenie, igen súlyosnak mondható. Azonban mégis, még a felemelt collecta is előnyt jelentett számára, mivel polgáraira nem egyenként volt kivetve, s így minden betelepülő, minden egyes új lakos azzal, hogy résztvett a közterhek viselésében, csökkentette a többire nehezedő súlyt.[174] A mezővárosok kiváltságos helyzetét a jobbágyfalvakkal szemben pénzbeli kötelezettségeiknek egy összegben való megállapítása s az összeg változatlanul maradása jelentette. Bár ez magától értetődött, Lajos király a lublóiak számára kibocsátott 1342. kiváltságlevelében külön hangsúlyozta: Még ha megsokszorozódik is számuk, a collecta nem fog növekedni.[175]

Az imént említett mezővárosok mind királyi földesúri hatalom alatt állottak, az uralkodótól nyerték kiváltságleveleiket. Hasonlónak kellett lennie azonban a magánföldesúri mezővárosok helyzetének is. Többségüket bizonyára még a telkenként megállapított szolgáltatások terhelték, az ilyenek száma azonban egyre csökkenhetett azokkal szemben, amelyek adóját a földesúr egy összegben állapította meg. Az átmenetet a trencsénmegyei Léva példázza. Királyi kiváltságlevele, az új településeknek adott négy évi adómentesség letelte után, telkenként (quivis lyhynus vel de qualibet mansione integra et lyhynio) 24 garas fizetésére kötelezte őket, Tamás erdélyi vajda azonban 1339-ben ezt a terhüket, nyilvánvalóan a polgárok kérésére, évente esedékes 40 márkára változtatta át.[176]

A helyzetre, amelyből kiemelkedtek, s az előnyökre is, amelyeknek részeseivé lettek, egyaránt jellemző Pinkaföldnek Kanizsai Miklós tárnokmestertől nyert kiváltságlevele. A Kanizsaiak birtokába Borostyán várral együtt, mint annak tartozéka, 1388-ban zálog gyanánt, majd 1392-ben

[170] 1347. Fejér IX/1. 492.

[171] 1356. Fejér IX/2. 495.

[172] 1342. Fejér IX/1. 50.

[173] Fejér X/1. 60. hiányosan. v. ö. Dl. 6982.

[174] Annak igazolásául, hogy a legszegényebbek is részt vettek a közterhek viselésében, hivatkozhatunk egyrészt a váradi káptalan chartulariumára, másrészt Zsigmond 1434-i rendeletére, mellyel a baseli zsinaton megállapított egyszeri hadiadó kivetését szabályozta. Az előbbi szerint Váradon mindenki fizet taxát, mégpedig a zsellérek „iuxta facultatem eorum per se taxantur" (Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 43. o.), az utóbbi pedig azokat, akiknek nincs biztos jövedelmük, bizonyára a napszámosokat, hat dénár megfizetésére kötelezte. (Iványi: Bártfa lt. 49.)

[175] Fejér IX/1. 52.

[176] Chorényi: Illava 26. l.

örök birtokul jutott, mégpedig tizedével és a kamaranyereséggel együtt.[177] Ekkor már vásároshely volt s hetipiacának szabályozása mutatja, mennyire ez döntötte el, hogy a földesúr, aki mint tárnokmester ismerhette Zsigmond városfejlesztő politikáját, feléje fordult. Biztosítékot nyertek a polgárok arra vonatkozólag, hogy bár szerda a piaci nap, kedd déltől csütörtök délig a vásárosok közül senki a vásártéren le nem tartóztatható és holmija sem vehető el tőle, hacsak nem tolvaj, rabló és nyilvános gonosztevő. A polgárok a piacon vámot nem fizetnek, s az idegenektől is vásárvám címén a várnagyot kocsi után 2 dénár, kétkerekű kordé után 1 dénár illeti meg. Azaz a korábbi földesúri ellenőrzés alatt álló piac, amelyen még a pinkafőiek is vásárvámot fizettek, felszabadult most a várnagy hatalma alól. Helyébe a mezőváros szabadon választott bírája és esküdtjei léptek, mégpedig teljes bírói jogkörrel, mert minden ügyet, még a legsúlyosabbakat, tehát gyilkosságot, rablást, gyujtogatást is végérvényesen eldönthettek, ami, mint a privilégium hangsúlyozza, azzal járt, hogy az eddig a várnagyot illető bírságok az övék lettek. A polgárok kötelezettsége a földesúr irányában egyetlenegy: évi 80 dénárfont, ennek fejében azonban mentesülnek nemcsak a várszolgálattól, a hegyvámtól, bor-, bárány- és gabonatizedtől, hanem a kamaranyereségtől is.[178]

Minden mezőváros ezek után, jólfelfogott érdekében, igyekezett polgárainak számát megnövelni. Előmozdította tehát a beköltözést, a vagyonosabb jobbágyokat nyilván még szívesebben fogadva, mint a kizsákmányolható szegényeket. A beregmegyei Vári lakói tehát 1369-ben engedélyt adtak egy nagysemjéni jobbágynak telek vásárlásra, sőt bizonyára ők nyujtottak neki segítséget, hogy elhozhassa marháit, sertéseit, amelyeket volt urai, tolvajlással vádolva őt, elkoboztak minden más javával együtt,[179] a sárospatakiak pedig szintén befogadtak két újsemjéni jobbágyot 1379-ben, akik földesuruk állítása szerint, a terragium megfizetése nélkül szöktek el hozzájuk.[180] Védelmet nyujtottak számukra, ha a földesúr visszakövetelte az elköltözőket. Szatmár 1332-ben polgárai felett bírói jogkörét biztosító oly parancsot eszközölt ki Károly Róberttől, amely megtiltotta Semjéni Lászlónak, hogy ítélkezni próbáljon falujából a városba távozott hospes és fiai ügyében[181] és ugyanígy a városhoz utasította 1380-ban Erzsébet királyné Kállai Ubult, aki Sárospatakba költözött egyik jobbágyát azzal vádolta, hogy 44 ökörrel, egy 40 frt értékű lóval és két vég cseh szövettel adósa maradván költözött el tőle.[182] Arra is van azonban példa, hogy a mezőváros erőszakkal vitt el jobbágyokat, így a biharmegyei Szalacs lakói 1360-ban Szaniszlóról négyet, mégpedig összesen 100 márkát kitevő vagyonukkal együtt,[183] a beregmegyei tarpaiak 1355-ben a villicust, a váriak pedig két jobbágyot Bodolóról.[184] Az erőszakot nem az elhurcolt jobbágyokkal szemben kellett alkalmazni, ezek nem akaratuk ellenére lettek mező-

[177] Csánki II. 713.

[178] Fejér X/3. 198. Minden részletezést mellőzve, Nagyszombat kiváltságait biztosítják Stibor és testvérei 1392-ben a négy évvel korábban kezükbe került Beckó mezőváros lakói számára. Wenzel: Stibor 65.

[179] Kállay 1620. sz.

[180] Kállay 1799. sz

[181] Anjou II. 625.

[182] Kállay 1826. sz.

[183] Kállay 1373. sz.

[184] Anjou VI. 259. és 361.

városi polgárokká. A kényszer a jobbágynak földesúri engedély nélküli távozását és városba költözését jelentette. Az egykori jobbágynak a mezőváros a megelőzőnél szabadabb és nyugodtabb életet biztosított.

Igaz, azokat a mezővárosokat, amelyek a 14. században valóságos városokká fejlődtek, nem a beköltöző szegény jobbágyság munkája emelte fel, hanem a kedvező határszéli helyzetük, a külkereskedelem, mégis az alapot felemelkedésükhöz a mezővárosi adottságok teremtették meg. Sem Szakolca, sem Bártfa nem lett volna kereskedővárossá, ha előzőleg nem mezővárosok. Az utóbbinál a fejlődés pontosan nyomon kísérhető. Már a 13. században lakott hely, jelentőségre azonban csak 1320-ban jutott, amidőn Károly Róbert benépesítését egy Lőrinc nevű soltészre bízta. Szabadsága, amelyet akkor elnyert, a szokásos települési kedvezményekkel azonos. A leglényegesebb közöttük az új telepeseknek biztosított 10 évi adómentesség. Autonómiája azonban nincs, mivel a telepítő soltész gyakorolja a bírói hatalmat s ez családjában öröklődik. Az övé tehát minden bírság, azonkívül két telek, amelyek adómentesek, továbbá valamennyi malom oly teljes mértékben, hogy más nem is építhet.[185] Ily megkötöttség ellenére a lengyel kapcsolatok és az áruforgalom felvirágoztatják Bártfát. 1365-ben, midőn pallosjogot kap a királytól, az adomány már nem egyedül a soltész javára szól. A privilégium az esküdteket is megemlíti annak jeléül, hogy közösen gyakorolták a vérbíróságot.[186] Ekkor tehát mezővárosnak tekinthető, bár bíróválasztás nem illeti meg. Ezt 1376-ban kapja meg, amidőn a király Kassa és Buda mellé felemeli a civitas regalis-ok közé. A döntő fordulat előzménye az volt, hogy a király megváltotta a soltésztól a bíráskodás jogát, házait és malmait s mindezt most átengedte az új városnak. A soltész szervezet fokozatosan enged tehát teret Bártfán a városinak, mégpedig a központi hatalom pártfogása alatt, amelyet egyébként nyilvánvalóan az 1376-ban évi ötszáz arany forintban megszabott census ösztönzött kiváltságok adására.[187]

A mezővárosok, bár vannak közös vonásaik, amelyek elkülönítik őket a jobbágyfalvaktól, mint az elmondottakból is kitűnik, nem homogén tömegnek a részei. Koránt sincs annyi egymással megegyező vonásuk, mint a 14. század iparos-kereskedő városainak, a valódi városoknak. Másrészt azonban azt sem állíthatjuk, hogy valamennyi különbözött egymástól. A százakra menő mezővárosok közt észrevehetők kisebb csoportok, amelyek tagjai hasonlóak egymáshoz. Szétválasztásukkal nem tipológiai osztályozást végzünk. A fejlődést előmozdító vagy hátráltató tényezőkkel ismerkedünk meg, ha megkíséreljük elkülönítetni egymástól a kisebb-nagyobb csoportokat.

Két nagy csoportba oszthatók be, aszerint, hogy közvetlenül a királyi hatalom alatt állottak-e a 14. században, vagy magánföldesúr terjesztette ki föléjük jogkörét. Az előbbiek számára fel nem becsülhető értéket jelentett közvetlen kapcsolatuk a központi hatalommal. A király ugyan földesuruk s az ellenőrzést várnagyjai, tisztjei útján gyakorolja felettük, azonban mégis több megértésre számíthattak náluk a polgárok, mint egy főúrnál. A központi hatalom inkább folytathatott nagyvonalú politikát, csökkenthette

[185] Fejér VIII/2. 253.
[186] Fejér IX/3. 508.
[187] Fejér IX/5. 83.

egy-egy mezővárossal szemben pénzköveteléseit, ha ezeket nem várt elemi csapás érte, mint egy főúri család, amelynek tagjait közvetlen, s pillanatnyi hasznuk érdekelte. A királyi hatalomnak régtől fogva érdeke volt a feudális egyházi és világi nagybirtokkal szemben erősíteni, védeni a közvetlen rendelkezése alatt maradt társadalmi elemeket és így a város-mezővárosvédelem hagyományos lett terveiben. Gondoskodása elsősorban abban nyilvánult meg, hogy városait igyekezett magának megtartani és ha megszorult pénz dolgában, akkor előbb más zálogbavethető értéket keresett. Mindenképpen jellemző, hogy I. Lajos 1375-ben, amidőn trencséni ispánnak Bebek György királynéi tárnokmestert nevezte ki és Trencsén várát átadta neki, a vár alatti várost és még két mezővárost, Belust és Lévát, a mai Illavát kivette jogköréből, megtartván így felettük közvetlen rendelkezési jogát.[188] Ha pedig a királyi hatalom alól ideiglenesen kikerült egy-egy mezőváros, azokat iparkodott mielőbb visszaszerezni.[189] Általában a mezőváros életének minden vonatkozásában tapasztalhatta a király gondoskodását. Kezdve azon, hogy lakosságának gyarapodása érdekében a beköltözni szándékozó jobbágyok elbocsátására utasította az uralkodó a birtokosokat — ilyen oklevelet Sárvár 1351-ben nyert el I. Lajostól[190] — folytatva a megnövekedett népesség mezei gazdálkodásához szükséges tágabb határ biztosításán a kereskedők szabad mozgását előmozdító vámkedvezményekig. Példákkal illusztrálva: az ugocsamegyei Szőllős 1370-ben rétet, erdőt, halászóhelyet kapott, mégpedig a szomszédos nemesek tiltakozásából és pereiből következtetve, ezek rovására,[191] Sárvár 1372-ben engedélyt nyert, hogy a királyi várhoz tartozó réteken s makkos erdőkben állatait legeltethesse,[192] végül a vámkedvezmények vagy egyes helyeken mentesítették a fizetéstől, mint Mária királynőnek a zsolnaiak részére 1384-ben kibocsátott privilegiuma négy trencsénmegyei vámhelyen fizetendőtől,[193] vagy csak bizonyos alkalmakra szólólag, pl. az ugyancsak trencsénmegyei bániakat a királyi udvarba jövetelük esetére felmentő 1376. oklevél,[194] vagy egész országra kiterjedő hatállyal, mint Zsigmondnak a rózsahegyiek általános kiváltságolását biztosító 1399-i intézkedései.[195] Közvetlenül és folyamatosan érezte a király gondoskodását a barsi ispánság egykori központja. IV. Bélától 1240-ben nyert kiváltságait[196] Károly Róbert 1331-ben bőkezűen megtoldotta. Amíg akkor a barsi ispán bírói hatalma alatt maradt, sőt természolgáltatásokkal tartozott neki, Károly Róbert teljesen kivette ennek jogköréből, választott bíráját pedig feljogosította minden ügy elintézésére. Miután így az általános fejlődés előnyeiben részesítette, különös kedvezményül három évi adómentességet és az ígéreten kívül, hogy megerősödése után a szabad városok kiváltságaiban is részelteti, Csütörtök-

[188] Fejér IX/5. 37.
[189] Pl. Károly Róbert Komáromot, lásd a 2. fejezetben.
[190] Dl. 4176. Fejér IX/2. 76.
[191] Dl. 70655. V. ö. Zsigmond Oklt. 1175. 1511. sz.
[192] Fejér IX/4. 427.
[193] Fejér XI. 534.
[194] Dl. 6340.
[195] Századok 1909. 872. — A cseléd országos vámmentességét biztosító 1364. oklevél: Dl. 5301. — Zsigmond 1398—1400. okleveleit, amelyekkel a keszthelyiek erdőhasználatát és makkoltatását biztosította, arrestálásukat tiltotta, a jogtalan collectaszedéstől és vámszedéstől mentesítette őket, kiváltságaikat pedig megerősítette, olv. Zala vm. II. 276. s. köv. o., 293. 298.
[196] Wenzel VII. 103.

hely és Szombathely falvakat egyesítette vele, elrendelve lakosaik átköltözését, ahhoz pedig, hogy faerődítménnyel vehesse magát körül, a fa vámnélküli szállítását engedélyezte.[197] Szándékát, hogy két környező vásárhely beolvasztásával erősítse a várost, csak részben tudta ugyan megvalósítani, mivel Csütörtökhely önállóbb volt, semhogy szó nélkül megadta volna magát s így 1339-ben visszanyerte bíróválasztási jogát,[198] azonban vonakodása csak késleltette a beolvadást, de el nem háríthatta. A 14. században még önálló mezőváros külön bíróval, azonban akciói éppen úgy közösek Barséival, mint az előnyök is, amelyekben részesül. Tehát együtt hárítják el a Forgáchok birtokfoglalásait[199] s együtt kapnak földet 1363-ban I. Lajostól.[200] Kétségtelenül a 14. század közepén eltűnt Szombathely sorsában osztozott. I. Lajos gondoskodásának egyébként még egy beszédes bizonyítéka van: a garamszentbenedeki apátság birtoka, Petend hétfői vásárát, mivel az csökkentette Bars hetipiacának forgalmát, 1347-ben péntekre helyezte át.[201]

Védte azonban a királyi hatalom mezővárosait saját végrehajtó közegeinek önkényével szemben is. Amidőn tehát a körmöci kamaraispán 1371-ben Trencséntől az eddigi öt dénármárka helyett tízet kívánt, I. Lajos megakadályozta a taxa felemelését,[202] Zsigmond pedig 1390-ben, amikor Bebek Imre országbíró s egyszersmind liptói ispán Németlipcse, Rózsahegy, Hibe városoktól a censust és collectát, amelyeket azok közvetlenül a királyi kamarának szolgáltattak be, a maga számára követelte, megtiltotta neki és utódainak is, hogy a három mezővárost azon a címen, hogy pro honore tartja őket kezében, ily fizetésre kötelezze,[203] majd ugyanígy rendelkezett a szomszédságukban levő turócmegyei Turán mezőváros érdekében, amidőn ennek lakói ispánjuk elnyomása ellen panaszkodtak. Sőt, nem érve be az egyszerű eltiltással, egyrészt elrendelte, hogy a malmok, a halászat és az erdők birtokában a turániak nem háborgathatók, másrészt megállapította egyéb kötelezettségeiket is. Nevezetesen azt, hogy évi collectájuk száz forint, amihez súlyos háború esetén még húsz forintot adnak, descensus megváltásul pedig, ha ő Zólyomban tartózkodik, tíz forintot fizetnek.[204] Következetesen védelmezte a királyi hatalom Kőszeget is. 1347-ben Lajos biztosította Rőt faluval szomszédos földje birtokában, amelyet Laczkfi vajda vasmegyei ispánsága idején elvett tőle,[205] ugyanő 1353-ban a lékai várnaggyal földet és erdőt adatott neki vissza.[206] Erzsébet királyné 1374-ben a várnagy túlkapásait hárította el,[207] Zsigmond pedig 1391-ben a tárnokmesterrel határát igazíttatta ki.[208]

Mindezek az intézkedések sablonosaknak mondhatók. Érvényesült azonban a védelem egészen szokatlan esetekben is. Egy ilyent a Pozsony

[197] Anjou II. 527.
[198] Dl. 3232.
[199] Dl. 6554, 6561, 6709.
[200] Dl. 3233.
[201] Fejér, IX/1, 510. Dl. 3976.
[202] Zsigmondkori oklt. 4247. sz.
[203] Rózsahegyi Múzeum. O. L. Fkgy. Századok 1909. 862.
[204] Zsigmondkori oklt. 4882. sz.
[205] Fejér IX/1. 495.
[206] Fejér IX/2. 223.
[207] Fejér IX/4. 580.
[208] Fejér X/1. 685.

melletti dévényiek így adtak elő Lajos király előtt: Károly Róbert uralkodása idején falujukat (villa) a németek felgyujtották, teljesen elpusztították. Kénytelenek voltak tehát személyenként, de egyetemlegesen is kölcsönöket venni fel kereszténytől és zsidótól egyaránt. Annyi pénzük azonban így sem volt, hogy újra telepítsék telkeiket. Ezt Treutel Miklós pozsonyi ispánnak, amikor meglátogatta és bíztatta őket az építkezésre, meg is mondották. Az ispán tapasztalatairól beszámolt a királynak, aki erre Pozsonyban, Hainburgban és Marcheggben kihirdettette, hogy minden hitelező köteles egy év alatt Dévényben bemutatni záloglevelét, azután az ingóságokat és ingatlanokat tulajdonosaiknak visszaadni, mivel mulasztás esetén követelése semmisnek számít.[209] Vagyis a király a legközvetlenebbül fellépett eladósodott polgárai érdekében. Intézkedése nyilvánvalóan nem a tartozások elengedését jelentette. Csak haladékot adott a dévényieknek, hogy fekvőségeik és ingóságaik birtokában a zálogösszeget gyorsabban gyüjthessék össze, mintha azok a hitelezők kezében maradnának.

A királlyal közvetlen kapcsolatukat megőrző mezővárosok közül keletkezésük időrendjét tekintve a legrégibb csoportnak a régi ispánsági székhelyeken, a királyi megyék központjaiban kialakultak bizonyulnak. Eredetük a 12. századba nyúlik vissza, ha az ispáni székhely mellett, a vásártéren megjelent első kereskedők megtelepedésében és az ispáni vár mellé letelepített szolganép feltűnésében ismerjük fel egy-egy város csíráját. Közülük azok, amelyeknek a kereskedelmi forgalom 14. századi alakulása és a gazdasági viszonyok fejlődése javukra szolgáltak, töretlenül lettek városokká. Székesfehérvár, Pest, Esztergom, Pozsony, Sopron, Kolozsvár, 14—15. századi város volta kétségbe nem vonható, gazdasági súlyuk, lakosságuk, utcáik és házaik jellege nem maradt a német városok mögött. Többségük azonban nem fejlődött várossá, hanem megakadt, sőt egyesek egészen jelentéktelenek lettek. Borsod, Szabolcs, Kraszna, Csongrád, vagy Zaránd a középkorban kis falvak, egyedül nevük árulja el, hogy valamikor ispánsági központok voltak. Heves, Nógrád, Gömör, Torna, Ungvár, Bihar, Békés már mezővárosok, de, mert fennmaradásukról csak egy-két okleveles adatot ismerünk, nem vehetjük sem őket, sem többi hasonló társukat tüzetes vizsgálat alá.

Azok közül, amelyekről több adat szól, kereskedői jellegét szinte töretlenül megőrzőnek mutatkozik Trencsén város. Ez nemcsak abból látszik, hogy fal vette körül, s oly mértékben volt független a várnagytól, hogy még a sziget is, amelyet Zsigmondtól 1397-ben adományul kapott, magától értetődően mentesült annak joghatóságától,[210] hanem abból a tilalomból is, amelyet a külföldi kereskedők ellen Zsigmonddal 1397-ben[211] kiadatott. A trencséniek ugyanis panaszkodtak, hogy a külföldi kereskedők az évi vásárokon a posztót nem végekben, hanem felvágva, rőfszámra értékesítik a törvényes rendelkezések ellenére és nagy kárukra. Ebből a panaszból nyilvánvaló, hogy Trencsén polgárai közt éltek oly kereskedők, akik nagyban vásárolták a külföldi szövetet, s azután azt kicsinyben árusították. Súlyára, sőt tekintélyére jellemző, hogy 1381-ben azt az egyez-

[209] Dl. 47957.
[210] Zsigmond. okl. I. 4910. sz
[211] Uo. 4819. sz.

séget, amelyet I. Lajos leánya, Hedvig és Vilmos osztrák herceg kötöttek, hét civitason, a 15. században is nagyvárosnak számító Budán, Székesfehérváron, Kassán, Zágrábon, Nagyszombaton, Pozsonyon, Sopronon kívül és Visegrád mellett, amelyet a királyi udvar jelenléte emelt ki, pecsétjével szintén megerősítette.[212] Trencsén bizonyára nem az egyedüli volt és csak az adatok hiányának tulajdoníthatjuk, ha több ispáni központról — természetesen nem szólva a városokká fejlődöttekről, mint Pozsonyról, Sopronról, stb. — ugyanezt ily félreérthetetlenül nem bizonyíthatjuk. Egy-egy mellékesen feltűnő adat ugyanis megengedi a feltevést, hogy Trencsénen kívül mások is megőrizhették kereskedői jellegüket. Ismerjük 1390-ből a temesvári bírót, név szerint Posztós Mihályt. Neve elárulja kereskedő voltát, birtokai pedig, két hunyadmegyei falu, gazdagságát.[213] Somogyvárról pedig megemlítettük már, hogy néhány 14. századi ismert polgára közt kereskedőknek is megmaradt az emlékezete.

Itt, éppen a Trencsén és Somogyvár közti különbség láttára arra lehetne gondolnunk, hogy az előbbi városias jellegét egyedül kedvező határszéli fekvésének köszönhette. Sáros esete azonban azt mutatja, hogy az országhatár közelsége magában nem volt elég. Földrajzi helyzete még jobb, mint Trencséné, mivel mellette vezet a lengyel-magyar kereskedelem két központját, Krakkót és Kassát összekötő úthálózatnak egyik fontos vonala s mint az, megőrizte közvetlen kapcsolatát a királlyal. Első kiváltságait Eperjessel és Kisszebennel együtt még IV. Bélától és V. Istvántól nyerte, s ezeket III. András 1299-ben megerősítette oly módon, hogy a szepesi hospesek módjára kivette a sárosi várnagy hatalmából, megszüntette hadkötelezettségét s a bárók descensusát — a királyé továbbra is megmaradt — valamennyi adóját pedig egy összegben állapította meg, mégpedig oly módon, hogy a két másik várossal együtt évente 150 márka fizetésére kötelezte.[214] Szoros kapcsolata Eperjessel és Kisszebennel a 14. század folyamán épségben maradt. A három város együttesen erősíttette meg 1314-ben, majd 1324-ben és 1361-ben kiváltságait, együttesen szerzett 1346. és 1347. a kamaraispánokat, 1352-ben a szepesi várnagyot, 1366-ban az erdeik használatát sérelmező nemeseket, 1381-ben a vámbirtokosokat figyelmeztető okleveleket és együtt viselték 1399-ben a királyi descensus költségeit.[215] Sáros gazdasági ereje a 14. század közepén, hajszál híjján olyan volt, mint Eperjesé, s nagyobb, mint Kisszebené. 1347-ben ugyanis, amidőn a 150 márka felosztási kulcsa miatt viszály támadt a három város között, Lajos király parancsára a kassai bíró és a plébános így állapították meg kötelezettségeiket: Eperjest 54, Sárost 53, Szebent 43 márkányi collecta terheli.[216] A század végére Eperjes már szemmel láthatóan túlszárnyalta, a következő században pedig Kisszeben a tárnoki városok közt foglalt helyet, Sáros ellenben, a mellette emelkedő várral együtt, Zsigmond uralma végén a Perényiek birtokába jutott.[217] A lehanyatlást kétségtelenül a magánkézre jutás tetőzte be. Ez azonban csak okozat, következmény. A várossá fejlődés megállásának jelei korábban megmutatkoztak azokban.

[212] Fejér IX/7. 446. és 626.
[213] Ortvay: Temes 185, 195.
[214] Iványi: Eperjes 11.
[215] Iványi: Eperjes 9. s. köv. o.
[216] Iványi 21. Fejér IX/1. 492.
[217] Csánki I. 283.

a királyi rendeletekben, amelyeket a három város szabad közlekedésük biztosítása érdekében eszközölt ki. Tanulságosak ezek, mert mutatják, hogy a kereskedők milyen távolságra mentek el áruikkal, hiszen csak oly vámhelyek tulajdonosait volt értelme figyelmeztetniök, amelyeket útbaejtettek.

Sáros helyzete ezek szerint a 14. század második felében változott meg. 1349-ben még Eperjessel és Kisszebennel együtt biztosította, hogy Sárospatak felé a közvetlen úton mehetnek polgárai, nem pedig a Kassától északra fekvő Somoson, s az ottani Tárca-hídon keresztül. Eszerint kétségtelenül voltak akkor kereskedői, akik délkelet felé a szőlőhegyekig eljártak s mert 1357-ben a somosi jogtalan vámszedés ellen panaszkodott — ugyancsak Eperjessel és Szebennel együtt —, úgy látszik, hogy Kassával is fenntartotta a kapcsolatot.[218] Eperjes kereskedői azonban ekkor már külön utakon jártak. Szabad közlekedésüket az egész országban biztosító okleveleket állíttattak ki maguknak a királlyal, majd lengyelországi vámkedvezményeket szereztek. Ezzel messze föléje emelkedtek Sárosnak. Ez annyira elmaradt, hogy egy 1399-i királyi védlevél már nem a két várossal, hanem három faluval vette egy kalap alá s biztosította lakóinak a sárosmegyei vámhelyeken fizetés nélkül való átvonulást.[219] Úgy látszik, a megye határain túl ekkor már nem jártak rendszeresen kereskedői.[220] Közterheit most már súlyosaknak érzi, nehezen tud eleget tenni régi kötelezettségeinek. Vonakodik Zsigmond ottani tartózkodása költségein a régi arányban megosztozni a másik két várossal,[221] holott Kisszeben bírja a terheket,[222] 1405-ben pedig fájdalmas módon el kell ismernie Eperjes elsőbbségét, amidőn a királytól szigorú utasítást kap, hogy azt falainak felépítésében minden erejével segítse, szállítson oda követ, meszet, homokot.[223]

Nem lehet kétséges, hogy Eperjest a lengyelországi kereskedelembe való bekapcsolódás lendítette fel. Ennek a Kassa, Bártfa, Krakkó útvonalon kedvezőbb volt helyzete, mint a kissé oldalt eső Sárosé. Azonban a Tárca völgyében haladó út, amely mellett feküdt, Lublón és Szandecen keresztül szintén a lengyel kereskedelem emporiumába vezetett, s volt olyan forgalmas, hogy abból Kisszeben városjelleget tudott magának biztosítani. Igaz, Kisszeben néhány kilométerrel közelebb esik a lengyel határhoz, mint Sáros, ez azonban magában még nem lehetett a fejlődést elvágó tényező. Amint Bártfa nem vonhatta el Eperjes gazdagságát, noha lényegesen közelebb esett a lengyel határhoz, ugyanígy Sáros is felvirágozhatott volna Kisszeben mellett. Csak találgathatjuk, ez miért nem következett be. Lehetséges, hogy a várnagy, aki a Sáros szomszédságában, a megyének is nevet adó erődítményben parancsolgatott, nyomta el a polgárok vállalkozó kedvét.

[218] Fejér, IX/2. 728

[219] Iványi 53.

[220] Kisméretű, bár még mindig jelentős távolságú közvetítő kereskedésre utal egy 1397. adatunk, amely szerint egy sárosi kereskedőnek (institor) három rőf kölni posztó árával adós a szabolcsmegyei Rakamazi Lászlónak Jakab nevű familiarisa. Zsigmondkori oklt. 5034. sz.

[221] Fejér X/2. 644.

[222] 1405. adója 215 aranyforint, ami a korábbi 43 márkának öttel megszorzott összege. Fejér X/4. 431.

[223] Iványi 62. — I. Lajos korábban Eperjes, Sáros, Szeben 1378-i collectáját fordíttatta Eperjes erődítményeire, Fejér, IX/5. 254.

Mivel egyedül a központi hatalom pártfogása, gondoskodása sem volt elég, hogy egy mezőváros várossá fejlődjék, érthető, hogy azoknak a régi ispánsági központoknak, amelyek polgárellenes földesurak birtokába kerültek, menthetetlenül hanyatlás lett az osztályrészük. Ilyen pedig nemcsak viszonylag sok volt, hanem éppen a legrégibbek, a gyökerükkel a 11. századba visszanyúlók tartoztak közéjük; elsősorban azok, amelyek már akkor püspöki székhelyek voltak.

A keresztény egyház szervezésekor magától adódott, hogy az érsekség a királyi székhelyen, Esztergomban, a püspökségek pedig a nagyobb megyei központokban alakuljanak meg, mint Veszprém, Győr, Pécs, Bihar, Gyulafehérvár, Bács, Csanád, Szerém, Nyitra. A városias telepek, amelyek itt is, mint a többi megyei központban kialakultak, függetlenek voltak az egyházi hatalomtól. Amint azonban a főpapok nagybirtokosokká lettek és mint feudális urak a királyi megye szervezetének szétroppantásával annak romjain kiépítették az immunitás és exemptio segítségével hatalmukat, igyekeztek rátenni kezüket a legközvetlenebb közelükben levő városias településre, hogy azt földesúri hatalmuk alá vethessék. Törekvésük első, szemmelláthatóan sikerét jelenti, hogy meg tudták szerezni a királytól adományul az ispáni várat, castrumot, azt az erődítményt, amelyben a comes élt s azt a maguk lakóhelyévé változtatták. Legelsőnek az esztergomi érsek érte el célját. A díszes királyi palotát, amelyet III. Béla felépíttetett magának, pár év mulva, 1198-ban Imrétől adományul kapta. Példáját a püspökök eredményesen követték. A nyitrai, szerémi, veszprémi, pécsi, gyulafehérvári ispáni várak sorra püspöki erődítményekké változtak. A várral együttjárt a hozzátartozó népek birtoklása. Vagy a felettük gyakorolt bírói jogkör átvételével, ha t. i. a püspök a megye ispánja lett, így — mint látni fogjuk — Veszprém esetében, vagy egyszerűen azért, mert a király a várost szintén eladományozható földbirtoknak tekintette.

Nyitránál ez már a 13. században bekövetkezett. Pedig 1248-ban IV. Béla jutalmul polgárai szolgálataiért, hogy a várat a tatárokkal szemben megvédelmezték, nemcsak a székesfehérváriak városi kiváltságait juttatta nekik, tehát a felhatalmazást, hogy bírájuk a 12 esküdttel kivétel nélkül minden ügyet végítélettel elintézhet s a biztosítást, hogy sem a nádor, sem a megyeispán nem ítélkezhet felettük, hanem földadományon kívül magában a várban jelölt ki számukra szabad vásárteret, amelyen a keddi hetipiacon mindenki vámfizetés nélkül megjelenhetett.[224] Bár így a polgárok, megvetve lábukat a várban, ennek örököseiül tekinthették magukat és Sopron példájára bizonyára azok is lettek volna, reménykedéseiket a püspök 1288-ban végleg elhervasztotta. Adományul kérte és nyerte ugyanis ekkor IV. Lászlótól a nyitrai hospeseknek „a királyi váron belül és kívül levő földjeit, birtokait és minden más jogát" oly teljességgel, amint azokat a polgárok IV. Béla idejében élvezték. A birtokkal magától értetődően együtt járt a hospesek feletti bíráskodás is. Ezt egyébként az adománylevél félre nem érthetően megmondja: a földesúri jogok örökre a püspököt és utódait illetik s a nyitraiak egyedül az ő bírói jogkörük alá tartoznak. Sőt, afelől sem hagyott kétséget, hogy a polgárokra jobbágysors vár. Nem utalt ugyan közvetlenül jobbágyszolgáltatásaikra, azzal azonban, hogy felhatalmazta a püspököt új hospeseknek a várba telepítésére, valamint

[224] Fejér IV/2. 456. a dátumra vonatkozólag l. Szentpétery I. 885. sz.

rajtuk a szokott jövedelmek és censusok megvételére, nyilvánvalóvá tette, hogy a régi polgárok sem részesülhetnek más elbánásban.[225] Valóban, Nyitra városi élete véget ért a XIII. században; az egész középkoron át egyszerű mezőváros maradt. Polgárai közül csak 1370-ből ismeretes egy-egy szabó és posztókészítő (pannicida).[226]

Sorsában osztozott Pécs annak ellenére, hogy a 14. században városiasabb jellegű nálánál. Nem rövidéletű egyetemére gondolunk, hanem önkormányzatára, amelyről iudex, iurati cives et universi hospites civitatis Quinqueecclesiensis nevében kelt kiadványai[227] tanúskodnak és polgárainak kereskedő-vállalkozó csoportjára, amelyeknek két tagját egy 1392. oklevélből névszerint ismerjük. Egyikük, Miklós diák, az egykori esztergomi érsek De-Surdis János megbízásából a lippai sókamara bérlője volt, a másik pedig az olasz származású Gallicus Bertalan, aki pécsi házában Zambó Miklós tárnokmesterrel együtt elszámoltatta vetélytársát. Igazságtalanul, mint halála után Miklós diák panaszolta a királynak, mert elvettek tőle 17 tömény sót, 99 frtot és egy tunella bort.[228] Az egy-két ismert kézműves pécsi polgár foglalkozása is városias jellegről tanúskodik. 1371-ben szücsről,[229] 1379-ben ötvösről és politor ensiumról, 1398-ban egy festőről olvasunk.[230] Az ötvöst és kardcsiszolót említő 1379. oklevélből[231] tudjuk, hogy a városnak volt Óvár nevű negyede (vicus), vagy utcája. Óvárnak pedig, mint Kolozsvárnak a 12. századi állapotát máig megőrző utcahálózata és névhasználata bizonyítja, az ispáni vár környékét, a legrégibb városias települést hívták. Pécsett tehát ez a 14. században része a városnak, amely egyházi földesúri hatalom alatt állt.

Következetesen jobbágyainak nevezte s ilyenek gyanánt kezelte a 14. században az erdélyi püspök Gyulafehérvár lakóit. Igaz, az 1246. és 1282. királyi privilégiumok, amelyek a tatárjáráskor elpusztult lakosság pótlásáról voltak hivatva gondoskodni, Gyulafehérvárt a püspök többi falujával vették egy kalap alá s csak oly kiváltságokat biztosítottak az új polgároknak, amelyekben a falusiak részesültek,[232] IV. László pedig azzal, hogy 1278-ban a szászoktól elpusztított egykori királyi várost, mint lakatlan területet a püspöknek adta,[233] közvetve beleegyezett annak eltörlésébe. Mindezek ellenére a fejlődésnek mégis meg kellett volna hoznia az új város számára a 14. sz. folyamán azokat a könnyítéseket, amelyeket királyi, sőt magánföldesúri mezővárosok is elnyertek. Ilyeneknek azonban nyomuk sincs. A gyulafehérváriak jobbágyok a szó szoros értelmében. A lopással vádolttól a várnagy tehát elkobozza házát s azt a püspök, váltságdíjat juttatva officialisának, saját szabójának adományozza 1363-ban,[234] a szabadság hiányában sorvadásra jutott városon pedig nem kedvezmények adásával igyekszik segíteni, hanem kényszerrel és erőszakkal.

[225] Fejér V/3. 417.
[226] O. L. Acta post adv. 26:27. Fügedi Erik kéziratos nyitramegyei monografiája után.
[227] Dl. 6294.
[228] Zsigmondkori oklevéltár 2429.
[229] Fejér IX/7. 365. Dl. 5975.
[230] Dl. 8844. Özvegye és fia akkor a szomszédos Patacson öt hold szántót vásárol.
[231] Dl. 6599.
[232] Zimmermann—Werner I. 72., 142.
[233] U. o. I. 133.
[234] U. o. II 201.

Kihirdetteti ugyanis 1360-ban, hogy elpusztult telkét három év alatt mindenki köteles beépíteni, mert különben elkobozza és becsértékben másoknak átadja.[235]

Az egyházi kézre került városok közül többnek a helyzetéről úgyszólván semmit sem tudunk. Egy-egy adat mindössze, ami sorsukat elénk tükrözi. Aradra a prépost és a káptalan közti viszályt lezáró 1392-i egyezség világít rá. Eszerint a prépost részesül a mészárszék vámjából, akár saját jobbágyai, akár a káptalanéi mérik ott a húst, ugyancsak rész illeti a piacon a saruk és csizmák után, akár saját jobbágyai, akár idegenek hozták azokat eladásra. Viszont jobbágyai otthon a piacot elkerülve, húst nem árusíthatnak. A mészárosok és általában az elárusítók felett, még ha a prépost jobbágyai is, a piacon a bíráskodás joga a káptalant illeti meg, azonban a prépost és a sérelmet szenvedők a bírságból elégtételt kapnak.[236] A szűkszavú egyezségből is kétségtelen, hogy Arad polgárai a piac ellenére s bár — a húsárusításból következtetve — városias telepen éltek, az egyház jobbágyai s földesuraik egymás közt mint saját ügyüket döntik el, ki is legyen a bírájuk.[237]

Bácsról, vagy Csanádról még ennyit sem tudunk. Somogyvár esete, ha általánosítható volna, azt mutatja, hogy a polgárok szembeszálltak az elnyomó törekvésekkel. Ők, mivel nem nagyhatalmú főpap, hanem csak egy bencés apátság volt ellenfelük, el tudták érni, hogy 1378-ban egyezséggel szabályozták vitás kérdéseiket. Mégpedig kedvezően, ha viszonzásul azt kellett megigérniök, hogy az erőszakoskodásaikkal megszentségtelenített monostort újra fel fogják szenteltetni.[238] A vérengzés, amelyet feledtetniök kellett, ellenállásuk kétségtelen bizonyítéka. Sor került-e azonban máshol is ilyen ellenállásra, az teljesen bizonytalan, s adatok hiányában alig remélhető, hogy valaha is megtudjuk a valót, mivel a városok és földesuraik levéltárai egyaránt elpusztultak. Van azonban egy városunk: Veszprém, amelynek földesura megmentette okleveleit s így a városi életet bizonyító adatok hiányát nem indokolhatjuk a forrásanyag pusztulásával.

Veszprémnél nem az a meglepő, hogy nincs kiváltságlevele. Mivel Esztergom, Pécs, vagy Székesfehérvár privilégiuma ismeretlen, a hiány nem mondható szokatlannak. Feltűnőbb, hogy nincs egyetlen oly oklevél, amelyet a város hatósága állított volna ki, noha — mint láttuk — sátoraljaújhelyi, vagy sárospataki kiadványok nagy számban maradtak fenn. A legmeglepőbb azonban az, hogy a veszprémi vonatkozású adatok oly egyoldalúan a földesurak szemszögéből láttatják a fejleményeket, hogy mögülük még mezővárosi szervezet körvonalai sem bontakoznak ki.

Viszonylag korai időből, egy 1237-i adásvétellel kapcsolatban isme-

[235] U. o. II. 179. A városias élet jele a polgárok között 1400-ban említett ötvös. U. o. III. 257. V. ö. Iczkovits E.: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest, 1939. 32. köv. l.

[236] Ortvay: Temes 222.

[237] Ugyancsak jobbágyoknak nevezi Arad lakóit az esztergomi vikárius 1388., amidőn felosztotta a prépost és káptalan közt a Középutcát. Dl. 29.728. Csanádegyházm. Adattár II. 183.

[238] Fejér IX/5. 299. Dl. 6553. Az apátság valószínűleg földesúri jogkörét próbálta érvényesíteni Somogyvár felett, igényét a Szent László-féle rendelkezésre alapítva, amely szerint a király a monostornak adta Sumich cum territorio suo. Baumgarten F.: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. Századok 1906. 405. Pannonhalmi rendtört. XII. B. 156.

retes, hogy kik voltak a veszprémi ispánság központjának lakosai. Elsősorban klerikusok, akik közül a vevő és az eladó is kikerült, azután várjobbágyok, azaz az ispánnak a közigazgatásban is segédkező munkatársai s egyszersmind katonái, királynéi népek, várnépek, udvarnokok, hercegi táladó, tállal szolgáló népek, végül a falu (villa) sok más szabad állapotú embere.[239] A felsorolás ritka teljességgel tünteti fel a püspöki és megyei székhely lakóit és bizonyossá teszi, hogy ekkor még az utóbbiak döntő fölényben voltak. Egyébként — nyilván a klerikusok kivételével — valamennyien birtokközösségben éltek. Nemcsak az oklevélnek abból a kifejezéséből következtethető ez, hogy az adás-vételhez hozzájárultak, hanem még inkább a tényből, hogy maguk is valamennyien eladják ugyanannak a vevőnek egy közös földdarabjukat.[240] Földközösségük 1271-ben még fennállott. Ekkor ugyanis az Ajka-nembeli Illést, akire fekvőségeit az 1237. vevő átruházta, utódaival együtt az összes veszprémi népek, mind a nemesek, mind a káptalani jobbágyok, továbbá a conditionariusok, végül az egyéb szabadságúak és a különböző földesurak emberei befogadták faluközösségükbe, őket falutársaikká (convillanus) tették.[241] A királyi megye szervezete ekkor tehát még épségben volt. Már felbomlásának jele, hogy a szervezetbe tartozók közül többen IV. László adományából 1275. az egyház — püspök és káptalan — birtokába kerültek. Nevezetesen nyolc castrensis, három hercegi táladó család és négy mansio királyi preco (kikiáltó, börtönőr). Mindezek a suburbiumban laktak s velük, az adománylevél szerint is, földjeik, szőlőik, erdeik szintén az egyház birtokába jutottak.[242]

Az átalakulás folyamata elég gyorsan lezajlott. A 14. század elején már mindenki egyházi — püspöki vagy káptalani — joghatóság alatt élt, kivéve az egykori várjobbágy-családokat, amelyek a 13. század nagy társadalmi átalakulása során, mint mindenütt az országban, itt is nemesekké lettek. Ezeknek a kezén nem városi házak vannak, mint Pozsonyban, hanem jobbágytelkek, hozzájuk tartozó szántókkal, rétekkel. Pl. 1332-ben Veszprémi János comes és fia, Miklós kanonok, a királyi curia jegyzője öt telket vásárolnak a civitasban.[243] A Csopaki, Tördemiczi, Barangi, vagy egyszerűen Veszprémi családok telkeinek jogi helyzete nem különbözik a köznemesi birtokoktól. Kihalás esetén a királyra háramlanak, tőle adományul másokhoz jutnak, esetleg fiúsítással nőágra kerülnek, az iktatást hiteleshely végzi el, perek miattuk a nádor, országbíró előtt folynak.[244] Sőt, kiterjed reájuk a királyi birtokok visszaszerzési akciója is: 1335-ben az uralkodó megbízottja, a királyi, királynéi, hercegi és várföldek visszaszerzésére kiküldetvén, egy veszprémi sessiot iure ducatus, több mást pedig a vásártér környékén, mint jobbágyi sessiókat követel vissza.[245] A püspök és a káptalan megtalálták azonban a módját, hogy a királyi hatalmat

[239] H. Okmt. V. 17.

[240] praedicti homines omnes diversarum conditionum de Wesprimio quandam particulam terre... versus sanctum Nicolaum adiacentem, quam suam esse in communi asserebant.

[241] Wenzel III. 269.

[242] Wenzel IV. 53.

[243] Veszprémi káptalan magán lt. Veszpr. opp. 20.

[244] Veszpr. opp. nr. 11, 17, 18, 21, 26, 52, 41, 42. — Fiúsítás 1395-ben, Zsigmond oklt. 3920. sz.

[245] Veszpr. opp. nr. 20, 1335.

kikapcsolják. A várjobbágyi-nemesi birtokrészeket, telkeket, malmokat sorra megszerezték zálog címén, majd örökáron, ha pedig így nem lehetett, perrel, s azt lezáró egyezkedéssel.[246] Nem hiányzott a birtokátadásnak a feudalizmusra jellemző védelemmel való összekapcsolása sem. 1383-ban egy Lukács nevű veszprémi nemes itteni szántóinak és másutt levő birtokainak felét átadta a püspöknek, ugyanezt biztosította, hogy férfiutódok nélküli halála esetén a másik felet is reáhagyja, viszonzásul pedig igéretet nyert, hogy a püspök megmaradt veszprémi birtokrészében, mint valódi nemest fogja megőrizni és atyailag támogatni.[247]

A 14. századi Veszprém suburbium, vagy civitas, amint 1332-ben, 1338-ban nevezték,[248] igen nagy kiterjedésű volt. A várhegyet széles körben közrefogták az egyházi jobbágyok és a köznemesek földjei. Városi fogalmakhoz mérten rendkívüli méretű földek cseréltek gazdát. Nemcsak abból látszik ez, hogy a telkekhez szántók, rétek tartoznak, hanem az időnkint pontosan megadott adatokból is. Egy telek, bár a legvárosiasabb hely, a piac közelében van, tartozékaival két hold nagyságú,[249] 1332-ben egy másikhoz három hold föld tartozik, s ugyanekkor ennek meg négy más teleknek távolabb eső szántóföldjei 15 tagban 96 holdat tesznek ki.[250]

Ismételjük, az oklevelek városi szervezetről, sőt még polgárokról is mitsem tudnak. Csak amikor, kivételesen, felemlítik egy-egy eladásra került teleknek a szomszédjait, akkor árulják el, hogy azok mesterséget folytattak. Igy találkozunk 1295-ben egy csizmadiával és egy ötvössel,[251] 1322-ben egy szabóval és egy ötvössel.[252] Megvan továbbá a piactér, a forum is: mai helyén, a vár alatt, a Szentmiklós-negyedben, mégpedig egy kőnél, amelynek találgatásokra bő alkalmat adó módon Beszédkő a neve, s amely elnevezés az egész piactérre átment.[253] A piac királyi alapítású, amint azt vásárvámjának 1313-ig királyi kézben létele is bizonyítja. Környékén a telkek is kisebbek, annak jeléül, hogy lakóinak a mezei gazdálkodás nem főfoglalkozásuk.[254]

A városi életnek a gyökerét nem nehéz felismerni. Az 1237-ben és 1275-ben szabad állapotúaknak nevezett emberek lehettek a kereskedők, akik magától értetődően a vásártér körül csoportosultak. A városi fejlődésnek a szokásos módja az lett volna, hogy ez a városias mag, királyi kiváltságlevél birtokában, magához vonja a kondicionáriusok és várnépek kézműveseit, azután városi szervezetét egyre nagyobb területre, egyre több telekre terjeszti ki. Azonban mindennek az ellenkezője következett be.

A fordulat, amely a városi fejlődésnek útját szegte, 1313-ban következett be. Károly Róberttől ekkor a püspök részben cserében a Csepel-

[246] Veszpr. opp. nr. 27. és 28.
[247] Veszpr. opp. nr. 35.
[248] H. Okmt. IV. 162.
[249] Wenzel V. 139.
[250] 6+1+2+4+1+1+6+8+4+3+4+8+23+16+9 = 96 hold. Veszpr. opp. nr. 20.
[251] Wenzel V. 139.
[252] Veszpr. opp. nr. 20.
[253] prope lapides vulgariter Bezedkw dictos, Vespr. opp. nr. 20. 1322, 1318 és 1338: versus locum fori Bezedkw dictum Zala I. 149., H. Okmt. IV. 162.
[254] Ugyancsak 1332-ben az öt telek közül az egyik ad sessiones duorum hominum van osztva, 1338-ban négy sessioban nyolc család él, in quibus quidem quatuor sessionibus octo residentie hominum seu mansiones nunc fore dignoscuntur. H. Okmt. IV. 162. — Ugyanez a négy telek 1318-ban még nem volt megosztva. Zala I. 149.

sziget tizedeiért, adományul kapta egész Veszprém megyét minden jogával és hasznával, főleg pedig piacvámjával együtt.[255] Az adomány ekkor már, a királyi megye eltűnése után, kevés birtokot jelenthetett; lényegesebb volt a vele együttjáró ispáni jogkör. De azért anyagilag is jelentős; a veszprémi várhegy, az egykori ispáni székhely ekkor kerülhetett a püspök kezébe, míg a tributum fori-val[256] a vásártér jutott ellenőrzése alá. A várhegy birtokában a püspök nagy átcsoportosítást szándékozott végrehajtani. A kezébe került telkekre, mint mondotta, a védelem érdekében a suburbiumból s máshonnan is fel akart telepíteni embereket. Mivel pedig szándékában volt káptalani népeket is felköltöztetni, megígérte, hogy kárpótlásul egyrészt átengedi ezek földesurának a várbeli bíráskodásból és collectából származó jövedelme felét, másrészt semmit sem foglal el a káptalan birtokaiból azon a címen, hogy azokról az emberek a várba az ő joghatósága alá kerültek.[257] Mellékes, hogy a püspök végrehajtotta-e tervét. Az a lényeges, hogy nem várossá akarta a várhegyet átalakítani s ott bíráskodási és adóztató földesúri hatalmát egyedül, még a káptalant sem részeltetve belőle, óhajtotta gyakorolni. Mivel azonban a vásártér a hegy tövében volt, terve még nem volt katasztrófális a polgárságra. Erre a nagy veszedelmet a püspök teljes bírói jogkörének királyi elismertetése hozta meg 1324-ben. Károly Róbert ekkor egyetemlegesen kivette a püspök valamennyi harcos jobbágyát, azaz predialistáját, továbbá hospesét, szolgáját, kondicionáriusát valamennyi királyi bíró jogköre alól s felettük egyedül az egyháznagyot és officialisát vagy az általa kijelölt bírót hagyta meg.[258] A veszprémi hospeseket a püspök nyilvánvalóan bírói hatalma alá tartozóknak tekintette. Ez nem feltevés, mivel az 1313. kiváltságlevelet még nemesekkel szemben is érvényesíteni tudta. Az eset részletei a következők: A Jutasi-család tagjai 1393-ban Mária királynőtől adományul nyertek egy veszprémi telket. Ezen a veszprémi vár kikiáltói éltek, s így azt conditionalisnak, szolgálat végzéséhez kötöttnek mondották, mivel azonban a szolgálat már idejét múlta, valószínűleg az utolsó maradéka lehetett az egykori királyi várbirtoknak. Az adományosok beiktatását a püspök megakadályozta, s így az országbíró előtt perre került a sor. A püspök itt birtokjoga igazolására döntő bizonyítékul felmutatta Zsigmond oklevelét, amellyel már 1392-ben megkapta tőle ugyanezt a telket.[259] De bár az adomány elsőbbsége biztosította számára a per kimenetelét, hivatkozott az 1313-i privilégiumra is. Az országbíró — s ez a jellemző — a privilégiumot szintén döntő bizonyítéknak tekintve, indokolásában kimondotta, hogy a telek a püspököt azért is megilleti, mivel az mindig Veszprém megyéhez tartozott, a megyét pedig valamennyi tartozékával adományul kapta 1313-ban.[260] Ha még nemesnek is meg kellett hajolnia a püspök hatalma előtt, könnyen megérthető, hogy a polgárok, a hospesek, ha ugyan egyáltalán próbáltak ellenállni, gyengéknek bizonyultak. Velük szemben könnyen lehetett érvelni azzal, hogy mint a veszprémi vár népei az adománnyal, amely még a piacvámot is a püspöknek juttatta,

[255] Fejér VIII/5. 87.
[256] Fejérnél tévesen: loci, v. ö. Veszpr. kpt. magán lt. Capsa 8. Insula Magna.
[257] Fejér VIII/1. 500. Dl. 1825.
[258] Veszpr. kpt. magán lt. Ius gladii.
[259] Zsigmondkori oklt. 2632. sz.
[260] Zsigmondkori oklt. 3059. sz.

földesúri joghatóság alá kerültek. Maga a püspök szintén az 1313. adományt tartotta döntőnek uralma érvényesítéséhez. Ezért adományoztatta magának Maternus püspök Zsigmonddal 1392-ben az ispánságot a civitas Wesprimiensis-ben szedni szokott vámmal együtt, még pedig nem Károly Róbert rendelkezését megújítva, hanem mintegy a király merőben új elhatározásából.[261]

Kinevezett püspöki officialis bírói hatalma alatt élve, a vásártér környékének lakossága jogilag nem különbözött a Szentkatalin vagy Szenttamás városrész népeitől. Azt tévedés volna feltételezni, hogy a kézműves foglalkozás kiveszett volna Veszprémből. Mesteremberek káptalani és püspöki telkeken egyaránt élhettek. Azonban csak úgy, mint 13. századi kondicionárius elődeik. Tehát jobbágyadókkal sujtva. A terhek, amelyek valamennyi veszprémi lakosra nehezedtek, egységesek és jobbágyiak voltak. Telkük után censust és collectát fizettek, sőt tág értelmű szolgálatot, servitiumot is végeztek, mégpedig egységesen. Legalább a káptalan 1377-ben, amidőn egy telkét az éneklőkanonoknak eladta s őt mégis kivételképpen mentesítette a terhektől, ezeket „mint többi veszprémi jobbágyára" nehezedőket jellemezte.[262] A dolog természetéből következik, hogy a püspöki telkeken lakók ugyancsak egyforma terheket hordtak, hasonlóképpen az apácák jobbágyai, s maguk a kötelezettségek nem a lényegben, hanem csak részletekben térhettek el.

A város lakossága ilymódon a vár körül széles területen szétfolyva élt a földesurak szerint utcákban csoportosulva, amelyek egy-egy jobbágyfaluval értek fel. A széttagolt, jobbágyterhek viselésére kötelezett konglomerátum, amelynek minden egyes csoportja más-más bíró hatalma alatt állott, kifelé mégis városnak látszott. Ezzé tette egyrészt régi piactere a Beszédkőnél, azután az ellenkező oldalon, a Szenttamás nevű püspöki városrészben I. Lajos által 1370-ben biztosított másik piac, négy plébániatemploma — mint ismeretes, Budán két plébánia volt, Pesten pedig csak egy — legfőképpen pedig a mesterségüket földesúri megkötöttség ellenére űzőknek feltehetőleg nem jelentéktelen száma. A *civitas* elnevezést az ő munkájuk láttára ruházhatták rá a kortársak az éppen nem városias településre, kétségtelen érdemükre, mivel — felesleges is ismételnünk — életük lényegesen nehezebb volt, mint a királyi mezővárosokban. Azonban minden munkájukkal a lakosok legfeljebb azt érhették el, hogy egy meghaladott fejlődési fokon megtartják településüket. Ahhoz, hogy valóban várossá tegyék, szükség lett volna egy kristályosodási pontra: a vásártér körül élő polgárok városi szervezetére, amely a lakosság egyre nagyobb részét befolyása alá tudja vonni, s így erősödve, fokozatosan csökkenti a földesurak nyomását.

Ilyen központnak, magnak a jelenléte mentette meg Győrt a 14. században a jobbágysorstól. Ez a központ 1271-ben nyert határozott alakot. Addig az ispáni székhely mellett kialakult kereskedőtelepnek a lakói, a püspök, s a nagy- és kiskáptalan jobbágyai, a győri és a szolgagyőri ispánság várnépei, a királyi tárnokok, továbbá a János-lovagrend népei, akár mint Veszprémben, földközösségben éltek, mégpedig a polgárok a

[261] Zsigmondkori oklt. 2701. sz.

[262] sub eisdem servitiis et conditionibus quibus ceteri iobagiones nostri de dicto Wesprimio perfruantur. Veszpr. opp. nr. 34.

vártól, ahol a püspöki palota és az ispáni erődítmény állott, meglehetős távolságban. Telepük, amelynek neve később Királyfölde, a szombatnapi vásár után pedig Szombathely volt, az ispán hatalma alatt állott. Ez tehát telkenkint censust kapott tőlük, ítélkezett felettük, s vásárjuk vámja is őt illette. Most V. István, indokolása szerint védelmi érdekből, az ispáni erődítményt átadta a polgároknak s áttelepítve őket, Székesfehérvár kiváltságait, azaz a teljes szabadságot biztosította számukra. Tehát mentesítést az ispán jogkörétől, szabad bíróválasztást és ugyancsak szabad vásártartást a várban, továbbá egyebeken kívül az Esztergom után elsőnek elnyert árumegállító jogot, amelynek értelmében az Ausztria és Magyarország közt kereskedők a castrumban kötelesek voltak áruikat megvételre felkínálni. Mindezeknek a kiváltságoknak V. István részeseivé tette a püspök és a káptalan népeit, valamint a polgárokkal együtt földközösségben élt és fentebb elősorolt valamennyi más népelemet is. Vagyis teljes jogegyenlőséget teremtett a régi győri ispáni központban élő egész lakosság között, valamennyit fölemelve a városi színvonalra. Teljes összeolvadás természetszerűleg mégsem következhetett be. A királytól közvetlenül függő várnépek, tárnokok és másrészről a polgárok közti határvonalak elmosódhattak, éppen mert az uralkodó volt a földesúr, az egyházi népeket azonban sem a püspök, sem a káptalan nem engedte ki kezéből. Ők Győr területén belül külön közigazgatási egységet alkottak: saját bírájuk volt azon feladattal, hogy censusukat beszedje és a püspöknek, ill. káptalannak beszolgáltassa,[263] bíráik jogköre azonban korlátozott, mivel IV. László rendelkezése szerint az ispán igazságszolgáltató hatalma a káptalanra, mint földesúrra szállott.[264]

A királyi városnak számító terület ilymódon két részből állott: a várdombból, ahol csak a püspöki palota és a székesegyház szorult ki határai közül, s a régi városias településből, a Királyföldéből. A kettő közé ékelődött be a mai belváros jórésze, mint káptalani város.[265] A 14. századi győri városi kiadványokban ennek a helyzetnek megfelelően így nevezte tehát a város vezetősége önmagát: iudex et duodecim iurati et universi cives regales, intra et extra castrum Jauriense commorantes.[266] A különbség a királyi és a káptalani város lakói közt lényegbevágó volt, bár kifelé az utóbbiak is élvezték a teljes városi szabadságot. Azok királyi polgárok, ezeket a földesurak, a káptalan jobbágyainak nevezi. A fejlődés természetes folyamata az lett volna, hogy a királyi város magához ragadja a káptalani város vezetését, azok villicusa helyébe, kikapcsolva az egyházi földesurat, saját bíráját helyezi, s a vezetőséget közösen választják. Ilyen törekvést vélünk felismerni egy városi oklevél megkülönböztető kifejezésében. 1394-ben Pápóci Miklós diák mester, a volt győri bíró pert indított két vári ház miatt Bőmarkú Miklós unokaöccsei ellen, azt állítva, hogy nagybátyjuknak adott kölcsön fejében azok őt illetik meg. A két unoka-

[263] Fejér, V/1. 147. Ez a helyzet a század végén is. A káptalan 1397. okt. 9. oklevelében (Zsigmond. 5006. sz.) Paulus filius Ladislai iudex et Mychael filius Bachow civis nostre civitatis Iauriensis-t említ.

[264] Fejér V/2. 112.

[265] Villányi Sz.: Győr megye és város anyagi míveltségtörténete kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Értesítő a pannonhalmi Szt. Benedek-rend győri főgymnasiumáról 1880/1. 98. s. köv. 1. Pleidell 24. s. köv. o.

[266] Csánki III. 539: 1391.

öccs, Szakállas Péter fiai nem a várban, hanem a káptalani városrészben laktak, s így őket a káptalan, mint más társaikat is, jobbágyainak nevezte volna. A város azonban ítéletlevelében így jelölte meg hovátartozásukat: „győri polgárok, akik a káptalan földjén tartózkodnak",[267] ezzel juttatva kifejezésre, hogy magához tartozóknak tekinti őket.

A 14. század tehát nem vonta el a lehetőséget, hogy egyszer, kedvező viszonyok közt erőre kapjon az egészséges fejlődés iránya. Ehelyett azonban a 15. század közepén megtört a vonal, s ezzel minden lehetőség eltűnt.[268] A legvárosiasabb rész a káptalan birtokába került s így lényegében Győr a 15. század közepétől káptalani mezővárosnak mondható. Az óhajtott egységesülés bekövetkezett tehát, azonban nem a polgári szabadság, hanem a jobbágyi megkötöttség formájában. A püspök egyébként egy 1397-i adat szerint már korábban igyekezett jogkörét a királyi város fölé kiterjeszteni. Feltűnő módon az alkalmat a polgárság részéről kapta ehhez. Az imént említett Pápóci Miklóssal szemben ugyanis a győri castrumban lévő háza miatt Gotfrid budai polgár, apothecarius felesége keresetet támasztott s a király meg is ítélt számára 50 aranyforintot. Mivel a ház zálogban volt egy Kozma nevű ugyancsak várbeli polgárnál, a felperesnek ezzel szemben kellett igényét érvényesítenie. Keresetével azonban nem a városi bíróság előtt lépett fel, hanem egy káptalani polgár, mint ügyvédje által a püspök elé idéztette meg a zálogbirtokost. Ítéletre ugyan nem került sor, mert a felek kiegyeztek olymódon, hogy az alperes 15 forintot fizetett a felperesnek követelése teljes kielégítéséül, mégpedig a győri castrum bírája előtt,[269] ennek a bírói jogköre azonban tagadhatatlanul megcsorbult. A felperesnek, ha végül beérte 15 forinttal, nyilvánvalóan nem sok reménye lehetett, hogy a városi bíróság előtt megnyeri perét. Feltehetőleg éppen ezért fordult a püspökhöz, jól számítva, hogy ez védelmébe fogja venni, csakhogy beavatkozhassék a királyi város ügyeibe.

A képet, amelyet a püspöki székhelyek sorsáról a veszprémi adatok alapján, bár csak körvonalakban magunk elé idézhetünk, kiegészítik a Váradról fennmaradottak. Ezek ugyanis, hála a földesúr chartulariumának,[270] pontosan felsorolják a váradiak kötelezettségeit, terheit, s így éppen azokról a vonatkozásokról nyerünk felvilágosítást, amelyek Veszprémnél homályban maradtak. Az időrend fonalát megszakítva, bocsássuk azonban itt előre, hogy milyen volt Várad vására a 15. század második felében. Ennek ismerete alapján ugyanis világosan ki fog tűnni, hogy mit veszítettek Várad lakosai azzal, hogy nem lehettek városi polgárokká.

[267] cives Jaurienses in terra honorabilis capituli ecclesie Jauriensis commorantes. Győri Állami Levéltár.

[268] A fordulat 1447-ben következett be olymódon, amely elárulta, hogy az ellenkező törekvés régóta résen állhatott, várva a kedvező pillanatot, hogy az egész várost hatalma alá vesse. Az alkalmat Hunyadi és Frigyes császár kiegyezése adta meg. Az utóbbi Győrt Albert halála után a trónviszályok idején szerezte meg s most váltságdíj ellenében kibocsátotta kezéből. Mivel a 3000 forintot a püspök és a káptalan fizette meg, ezek a királyi várost ettőlfogva sajátjuknak tekintették. A 16. század eleji állapotból következtetve a püspök és a káptalan úgy egyeztek meg, hogy az előbbi a Királyföldet kapta meg, az utóbbi a városnak a centrumban levő részét s ilymódon azt hozzácsatolhatta a régi káptalani városhoz. Villanyi Sz.: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Értesítő a pannonhalmi Szt. Benedek-rend győri főgymnasiumáról 1881/2. 8. s. köv. l.

[269] Hazai okmt. III. 255.

[270] Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad, 1886.

A vásárról az 1478. évi vámszabályzat tudósít, amelynek írásba foglalására az adott alkalmat, hogy Mátyás ekkor újból engedélyezte a váradi országos vásárokat, amelyeket az előző évben, hogy a káptalant megbüntesse, Debrecenbe tett át, mivel a budai, pesti, székesfehérvári, pozsonyi, kassai, szebeni, brassói, kolozsvári, besztercei és segesvári polgárok panasza szerint a vásárvámot önkényesen napról napra emelte s mereven elzárkózott minden kiegyezés elől. A vámtarifa élelmiszertételei még nem ütnek el az átlagos vásárra jellemzőktől. Természetes ugyanis, hogy gabonát, szénát, káposztát, hagymát, sózott halat és vizát kocsiszámra hordtak Váradra s míg szarvasmarhát, lovat, sertést darabonkint hajtottak, a bárányt és a kecskét már százankint, nyájankint. Az ugyancsak kocsiszámra hozott komló, kender, len, gyapjú, vas szintén megszokott árufajták, ellenben az ugyanilyen tételekben érkező posztók s szőnyegszerű takarók, a százankint elvámolt kordován, bárány- és kecskebőr, róka- és nyestprém, a tízével számított júhbőr, a nyolcankint összefogott borjúbőr és a kettesével regisztrált ökörbőr tömegüknél fogva is virágzó szabó-, szűcs- és csizmadiaipar nyersanyagát szolgáltatták. Ugyanígy feltűnik nagy mennyiségével a mázsánkint elvámolt viasz és faggyú. Sok házaló kereskedő fordulhatott meg, akik hátukon, vállukon hozták a készárut. Így hevedert, nyerget, íjat és hozzávaló ideget, saruk, női övet, színes korsót.[271] Nem hiányoztak azonban a vásárról a környező falvak kézművesei sem. Ők a szürkeposztót végenkint, az ugyanilyen vagy más, gyenge szövetből készült ruhát párosával, a csergét (takarót) hátukon hozták. A felsorolást a készáruk közül még a bárány- és vadállatok bőréből készült, valamint a nyestbundák, továbbá az üstök és kardok felemlítésével tehetjük teljessé.[272]

Az országos vásárok, mint tudjuk, a kereskedő városokra jellemzőek. Várad tehát eszerint fejlett iparral és virágzó kereskedelemmel rendelkező város lett volna. Csakhogy a kereskedők, akik itt mint eladók és vásárlók feltűnnek, elsősorban nem helybeliek: Buda és Pest s a Dunántúl kereskedői adnak Váradon találkozót az erdélyieknek. Ezt a feltevést alátámasztja a vámszabályzat záradéka, amely szerint a vámot csak egyszer kell megfizetni, mégpedig az eladónak.[273] Nyilvánvaló, hogy erre a hozzátételre nem lett volna szükség, ha a vevők váradiak. A legtermészetesebb ugyanis, hogy a váradi polgár, ha megvásárol valamit háza előtt a piactéren, ne fizessen vámot. Ellenben nagyon is szükséges volt azon kassai kereskedő számára biztosítani a mentességet, aki a vásár második napján brassóitól vásárolt árujával a sokadalom lezajlása után távozott. Megerősítik továbbá a feltevést, hogy Váradon idegen kereskedők irányították a vásárokat, a védlevelek, amelyek ott megforduló nagyszebeni kereskedőkről szólnak,[274] s a negatívum, hogy nem tudunk bárhol az országban utazó váradiról, holott ugyancsak a szebeniek útvonala Kassán keresztül a Szepességig, Budán keresztül pedig Bécsig és Dalmáciáig pontosan követhető.

A történeti adatok teljes mértékben alátámasztják a földrajzi viszonyok alapján is nyilvánvaló tényt, hogy Váradot kitűnő helyzete valóság-

[271] Ilyesféle edény képét l. Domanovszky S.: Magyar művelődéstörténet I., k. 598. l.
[272] Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1857. XII. k. 27., 68. l. — Bunyitay V.: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. II. k. 293. l.
[273] Tributa... exigantur a venditoribus tantum... emptores semper liberi habeantur.
[274] Zimmermann—Werner II. 84, 636 III. 4, 61.

gal predestinálta arra, hogy kereskedői kezükben tartsák az Észak-Magyarországról és Budán keresztül a Dunántúlról Erdély felé s innen nyugatra és északra irányuló kereskedelem lebonyolítását. A jólét bőven buzgó forrásai lettek volna a vásárok Várad polgárai számára, hiszen a szebeniek 15. századi kijelentése szerint volt olyan kereskedő, aki 3000—4000 aranyforint értékű árut hozott magával.[275] A valóságban az áruközvetítésben Várad szerepe passzív s polgárainak aligha van más hasznuk a vásárokból, mint az, hogy hozzájutnak árukhoz anélkül, hogy városukból ki kellene mozdulniok s alkalmuk van élelmicikkeik eladására. Az okot, hogy vajjon minden kedvező körülmény ellenére miért maradt nagykiterjedésű mezőváros, s nem emelkedett Kolozsvár vagy Kassa mellé gazdagságban és műveltségben, a váradi káptalan említett chartulariuma félre nem érthetően megmondja.

Eszerint Várad nem volt egységes város, sem kiterjedésében, sem szervezetében. A belső város, ahol a vásártér is mindennapi piacával állott,[276] s amelynek, tehát a tulajdonképpeni városmagnak a régi neve Hétközhely,[277] a káptalan birtokában volt, ugyanígy az Ujbécs és Szentpéter városrészek, míg a külvárosok közül Olaszit, Velencét, Páduát, Bolognát, Szombathelyt, Egerszeget, Ujfalut a püspök tartotta kezében.[278] A tagoltság azonban valójában még ennél is nagyobb, mivel a káptalani városban lévő 24 kanonoki ház mindegyikéhez több-kevesebb jobbágy tartozott, s ezektől a szolgáltatásokat, tehát a censust, terragiumot, ajándékokat, sőt a gabonatizedet is közvetlenül az egyes kanonokok szedték be maguknak, ugyanők gyakorolták felettük a bírói jogkört kisebb ügyekben s adóssági perekben, míg a súlyosabbak, mint a bűnperek is, a káptalan elé tartoztak.[279] Mindazon polgárok felett, akik a kanonoki házakat közrefogó telkeken éltek,[280] a bírói hatalmat a káptalan határozottan fenntartotta magának és azt csonkítatlanul gyakoroltatta,[281] mégpedig dékánja és a világi bírák útján.[282] Azt, hogy a város bírájának szerfelett csekély hatáskört engedett át, bizonyossá teszi a birságokról és az elkobzott vagyonokról szóló rendelkezés. Eszerint a birságok a káptalant és részben a sértettet illetik, ha pedig a bűnös elmenekül, minden ingó és ingatlan vagyona a káptalanra száll, amely belátása szerint részt juttat abból a kárt szenvedett félnek, a többin pedig, miután egyharmada a dékáné lesz, a kanonokok osztoznak meg.[283] Városi bíróról, tanácsról tehát egyetlen szó sincs, nyilván azért, mert a súlyos ügyek részvételük nélkül nyertek elintézést, akár mint egy kis jobbágyfaluban. Sőt a szombati hetivásáron, péntek estétől kezdve semmiféle ügyben sem érvényesült a városi bírák hatásköre, a

[275] Bunyitay II. 293.
[276] Z.—W. III. 416.
[277] Bunyitay i. m. II. 273.
[278] Bunyitay: A váradi káptalan... 31. s. köv. o.
[279] Uo. 83. sk. o.
[280] Értékükre: Velence városnegyedben 1348. egy telek zálogösszege 7 márka. (Dl. 4012,) 1341 ugyanott a vételár 10 márka (Dl. 3408) 1362. 50 márkáért „kőpalotát", három szőlőt, egy mészárszéket s rétet vásárolnak. (Dl. 5114.)
[281] infra limites civitatis Waradiensis... meram et liberam iurisdictionem temporalem... obtinemus Bunyitay i. m. 28. l.
[282] criminalibus in civitate nostra criminaliter motis per iudices eiusdem civitatis. Uo. 84. l.
[283] U. o. 30. o.

dékáné mellett „elhomályosult, mint a kisebb fény a nagyobb mellett szokott".[284]

Az autonómia teljes hiányához illően a polgárok szolgáltatásai jobbágyszerűek. Szó sincs tehát a városnak valamiféle egy összegben megállapított censusáról. Mindenki külön fizeti meg a káptalannak taxáját, amely a falusi jobbágyok hármas tartozásának, a ferto-pénznek, terragiumnak és az ajándékoknak a foglalata. Van tehát valami eltérés a falusi adózástól, de csak azért, mert így előnyösebb a káptalanra. Az adózás alapja ugyanis Váradon nem a telek, s így nem számít az, hogy valakinek a telke nagyobb vagy kisebb. Mindenki tehetősége, azaz vagyona, keresete alapján fizet; a tehetősek a teljes taxát, a közepesek és a szegényebbek úgy, amint a káptalan viszonyaikat mérlegelve megállapítja. Érthető, miért e rendelkezés. A kézműves, vagy kereskedő jövedelme után nagyobb teher viselésére kötelezhető, mint amilyen kis telke, háza után hárulna reája. A váradi polgár taxája nyilvánvalóan nagyobb volt, mint a falusi jobbágy valamennyi tartozása. A taxához járult azonban még a tized. Ezt a polgárok szőlőik után természetben szolgáltatták be,[285] gabonatizedüket azonban, tekintettel földjük szűk voltára, 1312-ben a káptalannal kötött egyezség alapján oly könnyítéssel, hogy akó helyett köböllel fizettek, mégpedig az, aki saját házában vagy béreltben lakott, négy, a zsellér két köblöt.[286] Viszont ugyane szerződés értelmében a kézművesek a káptalannak iparcikkeiket kedvezményes áron voltak kötelesek eladni s ugyanőket terhelte, a püspöki joghatóság alatt élő polgárokkal együtt, valamennyi híd karbantartása, jóllehet erről a káptalan, mint a vámbevételek élvezője lett volna köteles gondoskodni, sőt még a király és családja megvendégelésének költségeit, azaz a descensussal járó kiadásokat is viselniök kellett.[287] Nem hiányoznak a kötelezettségek sorából az apróbb szolgáltatások sem, amelyek talán nem terhesek, de mégis napról napra figyelmeztetik az idegeneket és a váradiakat egyaránt, hogy nem polgári városban vannak. Ilyen teher, hogy a vám lefizetése után minden idegen halárus a pénteki piacon a dékánnak bárkánkint két denár értékű halat, a szombatin valamennyi mészáros ugyanily értékű húst ad, azonkívül beszolgáltatják neki az állatok nyelvét, a fazekasok pedig szekereik után egy-egy edényt juttatnak neki.[288] Végül az a szokás is ellenkezik a városi önállósággal, hogy a káptalan az engedélye, hozzájárulása nélkül szerzett házat, telket, kertet, szőlőt, malmot, rétet egyszerűen elkobozhatta.[289]

Kézművesek azonban mégis éltek Váradon,[290] mégpedig nemcsak olyanok, akik maguknak dolgoztak, hanem legényeket tartók is. Segédeket kell ugyanis látnunk a váradi polgárok zselléreiben. A káptalan, amidőn megszabta a polgárok földesúri adóját, külön szólt azok zsellérkedő fiairól, testvéreiről, nős unokáiról és vejeiről, akik még osztatlanul élnek.[291] A céh-

[284] Uo. 65. o.
[285] Uo. 53. o.
[286] Uo. 46. sk. o.
[287] Uo. 55. o.
[288] Uo. 65. o.
[289] Uo. 28. o.
[290] Oklevelek külön is megemlékeznek mészárszékekről 1362. és 1364., itt Anthonius dictus Beller is említve, (Dl. 5114. és 5298.); 1341-ből ismeretes mészáros (Dl. 3408), 1339-ből kőfaragó (lapicida) és szűcs (Dl. 3280). 1340-ből szűcs és szíjgyártó (Anjou IV. 8.)
[291] Bunyitay: A váradi káptalan. 43. o.

szervezet korában szokásos benősülésre gondolva, valamint arra, hogy a testvérek és gyermekek nem lehettek földművelő zsellérek, bizonyára joggal kereshetünk bennük apjuk foglalkozását folytató kézműveseket.

Oly várost, amely egyházi földesúr alatt élve, a 14. század folyamán javított volna helyzetén, nem ismerünk. A legtöbb, ha nem veszítette el már ekkor királyi várossá alakulásának lehetőségét. A veszteséget, amely e tény mögött rejlik, akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a század elején az egyházmegyei székhelyeket az idegenek a legnagyobb magyar városok közé tartozónak látták. A Descriptio Europae Orientalis szerint, amelyet 1308-ban egy francia dominikánus írhatott, Buda, Nagyszombat, Pozsony, Selmecbánya[292] mellett Esztergom, Győr, Zágráb, Veszprém, Pécs, Gyulafehérvár a legnagyobb magyar városok.[293] Tíz közül tehát hat egyházi székhely volt s ezek közül csak kettő maradt meg a középkor végére városnak: Zágráb és Esztergom. Azonban ők is nehezen kerülhették el sorsukat, Zágráb püspökével és a káptalannal a 14. század utolsó éveiben formális háborút folytatott. A kanonokok egy alkalommal a városra tüzes nyilakkal lövettek, a malmokat szétromboltatták, több polgárt megöltek, másokat megsebesítettek, mire a zágrábiak zászlósan, fegyveresen rátörve azok házaira és a püspöki palotára, gyujtogattak és öldököltek.[294] Esztergom erősebb ellenőrzés alatt állott, semhogy késhegyre mehetett volna s így beérte a passzív ellenállással. Évtizedekig megtagadta tehát a káptalannak a vásárvám fejében járó évi 20 márkát, bár annak megfizetésére királyi, királynői és tárnokmesteri ítéletek kötelezték,[295] így próbálván megtartani vámmentességét, amely nálánál kisebb városokat is megilletett. Az érsekkel szemben azonban semmit sem tehetett, amikor ez — 1397-ben — a királyi kincstárnak járó 400 forintnyi censusát Zsigmonddal magának adományoztatta.[296] Bele kellett nyugodnia, hogy a királyi adót közvetlenül neki adja át, mintha csak máris ő lenne földesura. Bár az ország legrégibb s egykor leggazdagabb kereskedővárosa volt, ekkor már úgy látszott, hogy csak évek kérdése, meddig tarthatja fenn közvetlen kapcsolatát a királlyal.

Honnan az egyháziak részéről megnyilatkozó ellenszenv? Mi késztette az egyházi földesurakat ily polgárellenes magatartásra? Miért inkább jobbágyot, mint polgárt akartak látni? Szűk látókör, meg nem értése annak, hogy érdemes kedvezményeket adni, mert a türelem meghozza gyümölcsét? Egyházi testület, így képzelhető, inkább folytathatott messzenéző politikát, mint egy oligarcha család, ahol a fiatalabb nemzedékek a birtokok, a jövedelmek újabb és újabb felosztását sürgették. Más magyarázatot nem tudunk találni: az egyház megértette, hogy minél erősebb egy város, annál hamarább próbálja lerázni ellenőrzését, elszakadni tőle. A feudalizmus formáihoz szorosabban ragaszkodva, mint a világi társadalom s mert ennél kevésbbé volt fejlődőképes, a polgárság megerősödésében a feudalizmus életének végét és saját világi hatalmának megszűnését látta felrém-

[292] Baia a legnagyobb valószínűség szerint legrégibb bányavárosunkkal azonosítható. Deér J. szerint (Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 1931. 17. l.) Bajával volna azonos.

[293] Popa-Lisseanu G.: Izvoarele istoriei românilor, Vol. II. Bucuresti, 1934. 31. o.

[294] Tkalčić J. B.: Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, I. 374. s köv. l.

[295] Zsigmondkori oklt. I. 923, 946, 955, 5629. sz.

[296] Fejér X/2. 456.

leni. Közvetlen, naponkinti figyelmeztetést az eretnekmozgalmak jelentettek számára. Ezek városokban léptek fel, terjedtek, a polgárság életének megnyilvánulásai voltak. De nem is kellett ily mozgalomnak felütnie fejét. Az eretnekségek leküzdésére alakult szerzetesrendek, a ferencesek, dominikánusok, ágostonosok kolostorai városokban épültek fel s ezek pápai kiváltságaikkal anyagi téren, a szerzetesek pedig prédikációs tevékenységükkel és a polgárság hitéletével való foglalkozásukkal szellemi téren kellemetlen vetélytársaknak bizonyultak. Éles viták, perek kísérték a kolduló rendek térfoglalását a régi plebániaszervezethez ragaszkodó feudális egyházi hatalmasságok részéről és ebben a viszályban a városokat kezükben tartó főpapok, valamint a káptalanok, élükön a prelátusnak számító préposttal, egymás szövetségeseinek mondhatók. Mit sem számít, hogy a püspökök, prépostok és kanonokok nem mind főúri vagy nemesi származásúak, s főleg az utóbbiak közt sok a polgári eredetű.[297] Ezek magatartása az előkelők után igazodott. Arra sincs szükség, hogy minden püspök megértse és teljes tudatában legyen a polgárság részéről fenyegető veszedelemnek. Elég, ha kezdetben akár csak sejtésszerűen kialakul egy bizonyos irányvonal; ez később magától értetődően befolyásolja az utódokat.

A felsorolt esetek kétségtelenné teszik, hogy a közvetlenül a királyi hatalom alá tartozás döntötte el, vajjon a 13. századi városok megőrzik-e ezt a jellegüket, vagy pedig mezővárosokká fejlődnek vissza. Ilyen példák láttára eleve valószínű és bizonyításra sem szorul, hogy a királyi területen újonnan keletkezett mezővárosok szintén előnyösebb helyzetben voltak, mint amelyeknek magánföldesúri — akár egyházi, akár világi — hatalomra kellett támaszkodniok. Annak ellenére, hogy az egyházi nagybirtok sem volt ellensége a mezővárosnak, mivel ezt, ha mérsékelt szabadalmakkal felruházva nem erősödhetett elszakadni kész várossá, veszélyesnek nem is találhatta. A királyi mezővárosnak az az igen nagy előnye volt a földesúrival szemben, hogy a fejlődéshez több lehetőséggel rendelkezett, mert számíthatott oly kedvezményekre, pl. vám-, sőt harmincadmentességre, amilyent magánföldesúr meg nem adhatott, ha pedig elért arra a fokra, amelyen a városi lét kezdődik, nem kellett megküzdenie a hozzá, mint személyes tulajdonához ragaszkodó birtokossal.

Ne hallgassuk azonban el, hogy a magánföldesúrinak viszont mindaddig, amíg az említett pontig eljutott, javára lehetett az a körülmény, hogy állandóan tulajdonosának szeme előtt állott. Ha ugyanis ez megértette, hogy mezővárosának gazdagodása számára is előnyös, tekintélyével és összeköttetéseivel jelentős kedvezményeket biztosíthatott számára. Legalább Kismarton nem vallotta kárát, hogy 1364-ben a Kanizsai-család kezére jutott. Addig Szarvkő várhoz tartozó birtok s eredeti neve: Mártonszabó, vagy Szabómárton tanúsága szerint kezdetben olyan kis, egy telkes település lehetett, amilyenekkel a lendvai uradalom területén találkoztunk. 1371-ben I. Lajos hangsúlyozottan önként, az ország védelme érdekében megengedte a Kanizsai családnak, hogy fallal vegye körül. A felhatalmazás súlyos terhet jelentett, bizonyosak lehetünk azonban, hogy a földesúr megfelelő kedvezményeket kapott kiadásai ellenértékéül. A következő évben a kismartoniak engedélyt nyertek a királytól, hogy borukat

[297] Az esztergomi káptalan tagjai között Fehérvári, Esztergomi, Budai, Pécsi, Nagyszombati stb. nevűeket találunk. (Kollányi F.: Esztergomi kanonokok 1100—1900. Esztergom, 1900.)

Morva-, Cseh- és Lengyelországba a soproni polgárok módjára akadálytalanul kivihessék, 1390-ben pedig harmincadmentességet oly áruk után, amelyeket külföldről Sopronon keresztül a déli vidékekre szállítottak. Jól jövedelmező kereskedésük érdekében a Kanizsaiak 1394-ben Pozsonytól kieszközölték akadálytalan közlekedésük biztosítását, a következő évben pedig Zsigmondtól Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Dévény figyelmeztetését, hogy nem szabad őket háborgatniok. 1388-ban a Kanizsaiak további két királyi kiváltsággal Kismartonnak kereskedő várossá fejlődését mozdították elő. Az elsővel Zsigmond a Budán szokásos évi vásár tartását engedélyezte, a másodikkal pedig zsidók megtelepítését. Az utóbbi intézkedés, amelynek eredményéül a legutóbbi időkig fennállott sajátságos fekvésű és szervezetű zsidónegyed alakult meg, arról tanúskodik, hogy a lakosságnak tőkére és kölcsönökre volt szüksége kereskedelmi ügyleteinek gyors lebonyolításához. Az utolsó intézkedés, amelyet a 14. századból ismerünk, már a Kanizsaiak közbenjárása nélkül látott napvilágot (1397) és a kismartoniak feltartóztatását, arrestálását tilalmazta, amidőn áruikkal az országban jártak.[298]

Akár királyi, akár magánbirtokon alakult ki azonban a 14. században egy mezőváros, fejlődésének elindításánál egy külső tényezőnek is szerepe volt. A társadalmi fejlődés, szerte az országban megteremtette a mezővárosok kibontakozásának feltételeit, azt azonban, hogy hol alakuljanak ki, a helyi viszonyok döntötték el. Szemlét tartva az új mezővárosok tömege felett, azt találjuk, hogy több tényező nyujtott lehetőséget egy-egy jobbágytelepnek, hogy a várossá fejlődés útjára lépjen.

A legszembetűnőbb az Árpád-korra jellemző elemnek a további érvényesülése. Mint akkor, a királyi székhely a 14. században is segít városias jelleget adni egy falunak. Az új királyi székhely, az Anjouk kedvelt tartózkodási helye, Visegrád így épült ki s nyert városi szervezetet. Két városból állott: a magyar és a német Visegrádból, talán egymástól független elöljárósággal.[299] Díszes kőépületei, amelyek értékét magas vételárak is jelzik, főurak — Czudarok, Lendvaiak, Rozgonyiak — és a kancellária vezetői, azután ezek familiárisai, mint a kamaraispán jegyzője, a nádor orvosa, a nagybírák helyettesei, ítélőmesterei birtokában az előkelők kényelmét szolgálták.[300] A háztulajdonosok közt megtaláljuk Küküllei János esztergomi vikáriust is, Lajos király történetíróját. Ő 1363-ban 300 aranyforintért vásárolta meg házát.[301] A foglalkozási ágak, amelyeket a pol-

[298] Csánki I. 589., 592. Sopron vm. I. 394., 491., 493. Fejér X/1.605.

[299] Bizonytalan, hogy civitas Teutonicalis Wissegradiensis (1378, Dl. 6523) és civitas Wyssegradiensis Hungaricalis (1361) élén külön előljáróság állott-e, mivel az utóbbinak 1361-ben említett vicus seu platea venerabilis patris domini Nicolai archiepiscopi Strigoniensis-ében van Johannes dictus Leyslays iudex Wyssegradiensis és Henul hospes de eadem háza. (Dl. 5059.) Azaz a bíróról van szó, ez nem magyar nevű s mégis a magyar városban lakik.

[300] Fejér, IX/1. 103. 105. IX/2. 382., Dl. 4128. — Dl. 6523. 1378. Erzsébet királyné Vesszős fia Tamás kőházát 432 forintért vette meg — 1362. a Szűz Mária-templommal szemben telkük van: Vesszős mesternek és a királynéi ajtónállómesternek. Eszterházy cs. lt. R. 32. f. D. nr. 161.

[301] Fejér, IX/3. 367. Dl. 5214, Dl. 5285. és Dl. 8270.

gárok műveltek, a legvárosiasabb jellegűek valamennyi mezőváros közt. Az egyik polgár, Bolognai János apothecarius,[302] 1343-ból Nyerges Miklós neve ismeretes.[303]

Ugyancsak biztosítják a mezővárosi helyzetet az egyházi testületek. A püspöki székhelyek közül 14. századi eredetűnek látszik — a többi régivel szemben — Vác. Abból következtetjük, hogy miként Visegrád, két városból állott, Magyar- és Németvácból.[304] A 13. században ugyanis a városok, még ha a királytól kapott privilégiumuk hangsúlyozza is lakosságuk kettős eredetét, szervezetileg egységesek. A valkóvári német, szász, magyar és szláv hospeseknek Kálmán herceg 1231-ben együttesen adott kiváltságokat[305] s a zólyommegyei Bábaszék magyar és német lakói szintén azonos jogok birtokosai IV. Béla 1254. privilégiuma értelmében.[306] A két egymástól független Vác egyikéről így teljes joggal tehetjük fel, hogy 14. századi eredetű, következésképpen a püspöktől nyert kedvezmények rögzítették meg lakosságát. Mivel pedig a magyarok városa feküdt magasabban s az ő templomuk állott a tulajdonképpeni várban, míg a német város a lapályon terült el,[307] az sem kétséges, hogy az utóbbi volt a fiatalabb. Ugyancsak egyházi intézmény, a káptalan lehetett a szlavóniai Császma mezővárosi kiváltságainak adományozója.

Az Árpád-kor ispáni székhelyeinek szerepét a mezővárosi fejlődésben a 14. század folyamán a főúri várak játszották. Egyrészt felérnek egy-egy kisebb fejedelmi udvarral, másrészt tucatnyi faluból álló uradalom központjai. A főúr ide törekszik összegyüjteni jobbágyai közül a mesterséget folytatókat, hogy szükségleteit náluk kielégíthesse, a kézművesek, sőt kereskedők pedig maguk is szívesen telepednek meg oly helyen, ahol egész vidék lakossága jelenik meg, hogy ügyes-bajos dolgaiban utasítást, pereiben ítéletet nyerjen a várnagytól, adóját, terményeit pedig beszolgáltassa. Léva, amelyről új birtokosa, a Sárói család a 14. század végén kezdte magát nevezni, Siklós, a Garaiak birtoka, Galgóc, amely Kont Miklós nádor leszármazottjainak kezében volt, ily eredetűek, míg Gyulát, amely 1387-ben lett a Losoncziak udvarának székhelyévé, Károly Róbert tette meg oly uradalom központjává, amely a 15. század elején 43 faluból és pusztából állott.[308]

Velük egy csoportba sorolhatók a hegyvidék suburbiumai. A sziklavárak, amelyek tövében ezek a mezővárosok meghúzódnak, éppen úgy nem nélkülözhetik a kézműveseket, mint az Alföld vagy a Dunántúl erődítmé-

[302] Johannes dictus de Bolonia. Dl. 5200.

[303] Fejér, IX/1. 161. — A királyi székhely szerepével véljük megmagyarázhatni, hogy Lippán 1367-ben egy orvost említenek, akinek szőlője volt a boráról később is híres Ménes határában. (Dl. 26.375.) Uralmának első időszakában ugyanis Károly Róbert sokat tartózkodott Lippán s ott templomot is építtetett nagybátyja, toulousei Szt. Lajos tiszteletére. (Márki S. Arad vármegye és Arad szabad királyi város története I. 450. o.) Ugyancsak az ő idejében lett só és pénzverő kamara székhelyévé. (Hóman: A magyar királyság pénzügyei 197. s. köv. l.) A városias jelleggel magyarázható, hogy lippai polgár bérelte az aradi prépost itteni vámjövedelmét 1389-ben (Ortvay: Temes 173.)

[304] Az első alkalommal 1319. említik így Knauz. II. 768. V. ö. Szarka Gy: Váczi domokos konvent története. Budapest, 1912. 31.

[305] Fejér III/2. 237.

[306] Hazai okmt. VI. 77.

[307] Tragor I.: Vác története. Vác, 1927. 25. s. köv. o.

[308] Scherer F.: Gyula város története. Gyula, 1938. 42. s. köv. o.

nyei, az ő esetükben azonban még feltűnőbb, hogy lakosságuk megtelepítésénél a birtokos akarata volt az irányadó. Znióváralja a túróci prépostság, Árvaváralja a királyi vár felépülése nélkül aligha jött volna létre. Ott azonban, ahol a vár egy fontos út mellett épült fel, a lakosság ennek forgalmából is előnyt szerezhetett magának. Mezővárossá fejlődhetett egy-egy nagyobb uradalom központja akkor is, ha a birtoktest falvai nem vár köré csoportosulnak. A somogymegyei Kálmáncsehi mezővároshoz a 14. század végén négy falut soroltak, a temesmegyei Horogszeghez nyolcat.[309] Ezt a jelenséget úgy magyarázhatjuk, hogy egy-egy birtokhoz, eredetileg faluhoz több önálló telep tartozhatott s a középkori terminológia possessio elnevezéssel a tágas határú települést illette, villa-nak pedig a zárt települést, voltaképpen a házakkal beépített falut mondotta. A birtoktest, amely a központ köré csoportosult, gyakran gazdát cserélhetett; az, aki királyi adományból hozzájutott, eladhatta, a vevő zálogba vethette, majd ismét a király rendelkezhetett vele. Azonban az egész mint önálló egység szerepelt s mert nem volt szokás elcsatolni tőle egy-egy falut, központja megkülönböztetett jelentőségre jutott.

Nagy szerepe volt a mezővárosok fejlődésében az utaknak, amelyeken a kereskedelem lebonyolódott. A forgalom utakhoz volt kötve, mert bizonyos vámhelyeken, amelyek pedig sűrűn követték egymást, a kereskedőnek áruelkobzás terhe alatt keresztül kellett haladnia.[310] A vámhelyek többnyire egybeestek a mezővárosokkal. A legjellemzőbb a torontálmegyei Becskerek esete. Nevét a vámhely jelvényétől, a keréktől kapta,[311] amelyhez a birtokos neve járult. Ilyen helyeket az utas el nem kerülhetett. Sőt meg kellett ott állnia, s veszteglésében a mezőváros lakóinak — kézművesnek és kereskedőnek egyaránt — csak hasznuk lehetett. Főleg az országhatár közelében alakuló mezővárosok fejlődésén, sőt gazdagodásán látszott meg, mily előnyös a forgalmas utak mentén élni. A nyugatiak közül kettőt emelünk ki: a vasmegyei Kőszeget és Sárvárt. Az előbbi a Bécsújhely—Sopron—Körmend—Muraszombat fontos külkereskedelmi útvonalon fekszik, ahol ez a Lékán keresztül ugyancsak Ausztriába vezető úttal kereszteződik, Sárvár pedig a Sopron—Zalavár, Csorna—Körmend, Kőszeg—Pápa utak találkozásánál.[312]

Fekvésének megfelelően Kőszeg jutott magasabbra. Pedig eredetileg magánföldesúri birtok: első kiváltságait a 13. század közepe táján a Németújváriaktól kapta. Királyi kézbe jutva, Károly Róbert 1328-ban birtosította önkormányzatát, mentességét a várnagyok jogkörétől és közvetlenül az uralkodó alá tartozását. Az új privilégiumba különös módon oly anachronisztikus rendelkezések is bejutottak, mint a polgárok szabad költözését hangsúlyozó. Nyilvánvalóan a földesúri megkötöttség s a jobbágyállapot emléke, hogy a polgár, terragiumát megfizetve, s háza, szőlője után 12—12 dénárt leróva, ami azután a bírót illeti, elhagyhatja a várost. Lényegesebb volt Kőszeg számára a vámmentesség, amelyben a vásár napján behozott áruk részesültek, s a három évi adó-, collectamentesség, ami benépesü-

[309] Ortvay: Temes 254., 401.

[310] Így állapítja meg a nádor 1399-ben a Buda és Eger közt közlekedő kereskedők hevesmegyei útját. Fejér X/2. 716. V. ö. Zsigmondkori okl. I. 5956. sz.

[311] A kerék jelvényszerepére vonatkozólag: Dl. 15.585.

[312] Glaser térképe, Századok 1929. 160.

lését volt hivatva előmozdítani.[313] Az utóbbit Károly Róbert 1336-ban, nyilván a honvédelem érdekében, tíz évre ismét megadta a polgároknak, hogy a várost fallal megerősíthessék,[314] I. Lajos pedig 1353-ban, majd Erzsébet királyné 1385-ben felszabadította őket a lucrum camere fizetése alól.[315] Ugyanő megújította vámmentességüket fa, mész, szőlőkarók, zsindely után. Mindez a városi élet külső keretét vonta meg. Az alap, amelyre építve, a kőszegiek az uralkodó figyelmét tartósan lekötötték maguknak, mert valószínűvé tették előtte, hogy az ideiglenes kedvezményeket adójukkal, amelyet Károly Róbert 1328-ban Sopronéval azonosnak állapított meg, busásan viszonozni tudják, a borkivitelből származó jövedelmük volt. Ennek biztosítására szolgált monopóliumuk, amelynek értelmében Csepreg és Rohonc közt bort csak ők szállíthattak külföldre, jogukban lévén elkobzással s a kőszegi várnagy segítségével minden kivitelt megakadályozni.[316]

Sárvár, amely szintén 1328-ban nyert Károly Róberttől városi privilégiumot, jóval távolabb feküdt ugyan az országhatártól, mint Kőszeg, gazdagságának alapja azonban szintén a kereskedelem. Nem monopolizált helyzete tanuskodik erről, hanem az az ugyancsak 1328-ban nyert kedvezménye, hogy Tapolcán, Karakón, Kéren és Cenken polgárai mentesek a vámfizetéstől.[317] E szerint a Balatontól a Fertőig jártak a sárvári kereskedők. Tevékenységük színterének állandóságát bizonyítja, hogy 1343-ban Lajos király pontosan ugyanezen a négy helyen biztosította mentességüket.[318] Utjuk végpontja északon azonban mégsem mindig Sopron volt, s nem egyszerűen az ott bevásárolt árukat vitték délnyugat felé, vagy hozták Sopron piacára Vas és Zala megye termékeit. 1341-től ismételten visszatérő kiváltságuk, hogy mentesek a harmincadtól s ezt azután sem kell fizetniök, hogy a harmincadhely Sárvárról Sopronba került, arra mutat, hogy Ausztriával közvetlen kapcsolataik is voltak.[319] Ha ugyanis csak soproni kereskedőktől vásárolnak külföldi cikkeket, akkor harmincadkötelezettségük, mivel a soproniak már eleget tettek volna annak, szóba sem jöhetne.

A kereskedelmi forgalom városfejlesztő hatásának ugyanily szerepét vehetjük észre az ország valamennyi határvidékén. Ahol élénkebb a külkereskedelem, mint Lengyelország felé a Szepességben, ott a fejlődés is ennek megfelelően gyorsabb, ahol a Kárpátok hegygerince nagyobb távolságra akadályozza az átjárást, a városias telepek is gyérebben következnek egymás után. Viszont éppen ez az elszigeteltség javára szolgál nem egy településnek, hogy — mint Beszterce vagy Brassó — kiaknázva a lehetőségeket, igen gyorsan várossá fejlődjék.

Ha figyelmünket a déli határ felé fordítjuk, ott már a réveknek, a folyami átkelőknek a városfejlődést segítő hatását is észrevehetjük. Az egykori kevei ispánság hasonló nevű központjának felvirágzása azzal kezdődött, hogy polgárai 1392-ben vám- és harmincadmentességet eszközöltek ki

[313] Fejér, VIII/3. 279. VIII/4. 273.
[314] Fejér, IX/1. 109.
[315] Fejér, IX/2. 224., X/1. 208, 209.
[316] Fejér, IX/7, 91. Kiváltságuk értelmében Lajos 1367-ben hangsúlyozta, hogy Soproon keresztül Németországba irányuló borszállításuk nem akadályozható meg. Fejér IX/4. 41.
[317] Fejér, VIII/4. 651.
[318] Fejér, IX/1. 466.
[319] 1341: Fejér, VIII/4. 666, 1383: Dl. 6991, 6997, 7231, 1387: Dl. 7232.

maguknak. Miután így szabad közlekedésükhöz biztosították a kedvező feltételeket, a városi kiváltságokat, immár a 15. században, sorra megszerezték, sőt azokat magukkal hozták a Csepel-szigetre, amidőn a török elől az ország belsejébe költöztek.[320] Jelentős átkelőhely volt a Száva mellett Szávaszentdemeter, a mai Mitrovica, utóbb a nándorfejérvári harmincad fiókja. Lakosai a vámmentességet még a 13. században nyerték el,[321] s messze ágazó kereskedést folytattak. Mivel egyetlen 1392. oklevélből a városban élő három ragusai kereskedő nevét ismerjük meg,[322] joggal tételezhetjük fel, hogy itt laktak azok a szerémségi ragusaiak, akiket Zsigmond 1387-ben a következő kedvezményben részesített: Boszniában és Szerbiában élő társaiktól szabadon vásárolhatnak ezüstöt, s ugyancsak akadálytalanul szállíthatják azt ki Ragusába.[323] Ehhez a nagy jövedelmet biztosító nemesérc kereskedéshez illően oly városi életre jellemző épületeket találunk Szávaszentdemeterben, mint a kőpalota és a fürdő, egyik bírájának hagyatékából az özvegyet és leányát megillető rész pedig 72 márkát és két lovat tett ki.[324]

Ismét a Duna mentén, a Tisza torkolatával átellenben találjuk középkori mezővárosaink legrejtélyesebbikét, Zalánkeményt. Már a 11. században említik kútfőink,[325] de sem régisége, sem a szerémségi borvidék szomszédsága[326] nem magyarázza meg a 14. század közepe táján elénk táruló gazdagságát. Erre azokból a kamarabérleti szerződésekből következtethetünk, amelyekben Károly Róbert megállapította, hogy egyes városok — a falvak portális adójához csatlakozóan — mily összegeket kötelesek az új pénzből ezüst ellenében átvenni. A felsorolás, amely sajnos csak két kamarára terjed ki, a városok kötelezettségeit nyilvánvalóan nagyságukhoz és jólétükhöz mérten rögzítette meg s így alkalmas alapul szolgálhat az összehasonlításhoz. A körmöczbányai kamara területén Trencsén 10, Bars 15, Tapolcsány 20, Bát és Korpona 35—35, Nagyszombat 100 márkával szerepel[327] s ezek a számok — bár Trencsénnél nagyobb összeget várnánk — összhangzásban állanak egyéb adatainkkal, mivel valóban egyedül a leggazdagabbnak mutatkozó Nagyszombat lett közülük a 15. századra jelentős kereskedő város. A pécs—szerémi kamara területén azonban Segösd 11, Zimony 15, Nagyolaszi 25, Esztyén 30, Pécs 40, Szávaszentdemeter 50, Eng 60, Aranyos, Lábad és Csehi együttes 100 márkája mellett messze kimagaslik Zalánkemén 240 márkával, amely tehát Pécsnél hatszor, Szentdemeternél pedig közel ötször gazdagabbnak mutatja.[328] Feltehetőleg a század utolsó évtizedében a Szerémségbe betört török hadak vetettek véget

[320] Csánki II. 116. III. 314.
[321] Csánki II. 238.
[322] H. Okmt. VII. 426.
[323] Dipl. Eml. III. 650.
[324] H. Okmt. VII. 400. — 1388. egyik esküdtje institor s ugyanezen évből ismeretes egy íjgyártó. Dl. 7430. Zsigmond I. 713. sz.
[325] Csánki II. 237
[326] Anjou II. 544.
[327] Corpus iuris Hungarici, Károly Róbert decretuma címmel.
[328] Knauz III. 416. Elírásra nem gondolhatunk, mivel az 1345. bérleti szerződés pontosan ugyanezen összegeket ismétli meg (uo. 560) V. ö. Thallóczy: A kamara haszna története 45., 58. Történelmi Tár 1911. 30. Hóman: A magyar királyság pénzügyei 114. s. köv. l.

virágzásának és semmisítették meg okleveleit, amelyekkel egykori nagyságának emléke is elenyészett.

Az ország belsejében hasonló révhelyek, ha nem is ily gazdag, de jelentősebb mezővárosokká fejlődtek. Révkanizsa, amely az alsó Tisza egyetlen átkelőhelyénél feküdt, s ahol még a királyi sószállítók is kötelesek voltak vámot fizetni,[329] 1329-ben vásároshely. Önállóságát és polgárai jómódját egyházi viszonyai tanusítják. A plébániának az egyik polgár hagyatékából, aki a templomba temetkezett, Gyékénytón volt egy birtokrésze. 1381-ben, amidőn értékesítésére sor került, a plébános, a bíró s a lakosok voltak az eladók.[330] A városi hatóságot tehát rendelkezési jog illette meg, amiből következik, hogy a plébánost szintén ő választotta. Ez pedig csak a nagyobb városok kiváltsága, mivel a jobbágyfalvakban a kegyúri jogot a földesúr gyakorolta.[331] A többi rév is — a Dunán viszonylag kevesebb, a mellékfolyókon, mint a Tiszán, Maroson, Szamoson már több — míg átsegített a közlekedés útjában álló akadályokon, azzal, hogy megállásra kényszerítette az utasokat, előnyt biztosított a mellette kialakult telepeknek. Még ott is megnyilvánult ez a hatás, ahol pataknak beillő szerény folyóvizen vezetett át híd. A híd karbantartására engedélyezte ugyanis a király a vámszedést, tehát vámhellyé lett a telep, s ekkor már nem lehetett elkerülni.

Az esetek túlnyomó többségében a vámhely a már meglévő, kialakult, fejlődőképes telepekhez utólag csatlakozott. A földesúr, esetleg szomszédja károsításával, de mindenképpen azért, hogy fejlődő faluját emberével, a vámszedővel, aki esetleg officiálisa,[332] állandóan ellenőrizhesse, vámszedési jogosítványát inkább gyakoroltatta népesebb helyen, mint lakatlan vidéken. Ezzel természetesen együttjárt, hogy az út az új hídon, töltésen, gázlón vezetvén keresztül, a régi elveszítette jelentőségét. Annál is inkább, mert a vámhely tulajdonosa az útkényszer alkalmazásával[333] — többnyire királyi felhatalmazásra, de esetleg „jogtalanul" — a forgalmat átterelte új vámhelyéhez.[334] A vámhely tehát másodlagos fontosságú a mezőváros életében. Lényegesebb az út, amely keresztülhalad rajta.

Átvonuló kereskedelmi utak nélkül is alakultak mezővárosok termékeny földeken s valószínűleg a nagyobb fogyasztóhelyek, így a bányavárosok közelében. Az elsőre a bortermelő vidékek gazdag, népes mezővárosai a példák, mint a szerémségi Karom (Karlóca) és a Tokaj-vidéki Olaszliszka, Tálya, Tokaj, Sárospatak, Sátoraljaújhely. Az utóbbira Szepsit véljük jellemzőnek, amelynek fejlődését Mecenzéf és Szomolnokbánya közelsége bizonyára előnyösen befolyásolta. Sőt lakatlan vidéken is keletkezhettek a soltész-szervezet segítségével.

[329] Ortvay: Temes 288.

[330] Dl. 6766

[331] Porovszky S.: Csanád vármegye története 1715-ig Bp. 1897. II. 513. szerint Révkanizsán sókamara is volt, állítása azonban az oklevelek félreértésén alapszik.

[332] Baranyavár mezővárosban, az egykori ispáni székhelyen, 1380-ban a harsányi várnagy helyettese „officialis et tributarius" egy személyben Zichy IV. 149.

[333] Erre vonatkozólag példaképpen felemlíthetjük Károly Róbert 1330-i oklevelét, amely a veszprémvölgyi apácák fejérmegyei Szigetfőn levő révjének használatát rendelte el. Dl. 2604.

[334] A Tisza-menti Poroszló mezőváros birtokosa I. Lajos 1347. oklevelére támaszkodva, amely szerint Poroszlótól Várkonyig rév nem állítható, megakadályozta a régi abádi rév használatát, aminek következtében hosszas perbe bonyolódott a Losonczi családdal. Zsigmondkori oklt. I. 3973. sz.

Bármilyen tényező indította azonban el a kis telepeket a fejlődés útján, végső fokon, amidőn el kellett dőlnie, hogy város lesz-e belőlük, egyedül az határozott, hogy közvetlenül a király alá tartoznak-e vagy sem. Lehetett egy mezőváros forgalmas vásárhely, kereskedői eljárhattak a külföldi vásárokra, iparosainak készítményeiért elözönölhette piacterét távoli falvak népessége, lakóinak jómódját biztosíthatták bőven termő földek és szőlőhegyek, mindez kevés volt ahhoz, hogy várossá legyen. Az is szükséges volt, hogy megőrizze közvetlenül a királytól függését.

A gazdasági előnyökre, amelyekben a király mint földesúr mezővárosait részesíthette, már ismételten utaltunk. Tagadhatatlan, hogy ezeket egy-egy nagybirtokos is biztosíthatta mezővárosainak, ha máskép nem, a királynak általa kieszközölt kegyéből. Egyet azonban nem tudott a leghatalmasabb főúr sem mezővárosának nyujtani: a jogi helyzetet. Nem tudta, nem is tudhatta, mert ez csak úgy lett volna lehetséges, ha lemond a mezővárosról, ha kibocsátja hatalmából, ha elveszíti. Felesleges mondanunk, hogy egyetlen főúr sem tehette meg, hogy érdekei ellenére cselekedjék. Önmaga és a feudalizmus sírját ásta volna meg ezzel.

A királytól közvetlenül függő városok és mezővárosok maguk léphettek fel mint felperesek bármely nemessel, sőt földesúrral szemben, holott a magán joghatóság alá tartozók helyett földesuraik pereskedtek. Mivel pedig mindenkinek az alperes bírája előtt kellett igazát keresnie, nádor és országbíró egyaránt hoztak a mezővárosokra kedvező ítéletet. Igy Opuliai László nádor 1369-ben a barsiak javára döntött, amidőn panaszt emeltek előtte, hogy Zimani Jakab Kadarföldjét, jogtalanul elfoglalva tőlük, régtől fogva bitorolja. A polgárok egy 1333. hiteleshelyi oklevélre hivatkoztak, amely szerint Szőlős birtoknak a garamszentbenedeki apát javára történt statuálásánál terra Kadar az ő tulajdonukban volt. Az alperes ugyancsak hiteleshelyi oklevelet mutatott fel, a sági konventnek 1362-ben tartott vizsgálatáról szóló jelentését, amely igazolta, hogy ő kadari nemes, a vitás föld örökös birtoka s mindig az övé volt. A nádor az esküt a polgároknak ítélte meg s miután ezt a bíró két esküdttel együtt letette, a földet végérvényesen nekik juttatta.[335] A másik nagybírótól, az országbírótól nyertek 1344-ben a temesmegyei Mezősomlyó lakói ugyancsak birtokperben a Himfi családdal szemben kedvező határozatot, amely ellenfeleiket okleveleik felmutatására utasította.[336] Erdély és Szlavónia főbírói előtt hasonlóképpen pereskedhettek a mezővárosok. 1369-ben a vajda előtt folyt Bonchida határpere a Lónai család ellenében,[337] a szlavon vicebán pedig 1396-ban zágrábi ítélőszékén a szlavon nemesekkel, mint bírótársakkal együtt Lippa zágrábmegyei mezővárossal szemben a Dobra nemzetség tíz tagját fej- és jószágvesztésre ítélte, mivel elfoglalták a polgárok egyik földjét, kölesüket lekaszálták, szőlőiket leszüretelték s alaptalanul állították, hogy a földet terragium fizetésének feltételével engedték át azoknak.[338]

Sőt felléphettek a mezővárosok a király és a királyné előtt is panaszosok gyanánt. A polgárokra kedvezően végződő esetek közül hivatkozunk

[335] Dl. 5990. Ugyancsak Barsnak a Forgáchokkal a nádor előtt folytatott perére vonatkoznak. Dl. 6672, 6738, 58,620.
[336] Dl. 40.948.
[337] Bánffy I. 285.
[338] Zsigmondkori okl. I. 4346. sz.

a szinnaiakéra, akik 1355-ben Drugeth Vilmos nádor özvegyét vádolták be a király előtt, hogy egy berküket és rétjüket Nádasd nevű birtokához csatolta. I. Lajos kötve érezte kezét, mivel Nádasdot az alperesnek élete végéig átengedte. Éppen ezért csak örökösét, Drugeth Jánost kötelezte, hogy az özvegy halála után a vitás területet, egész Nádasd elvesztésének terhe alatt, adja vissza Szinna lakóinak.[339] Személyesen, mégpedig kétszer hozott határozatot Mária királynő az ugocsamegyei Nagyszőllősnek a szomszédos Ardói és Rakaszi nemes családokkal folytatott birtokperében. Az első alkalommal, 1389-ben Szatmáron, miután a polgárok által bizonyítékul előterjesztett oklevelek alapján két püspökkel és egy főúrral megállapíttatta a város határát, halasztást engedélyezett az alpereseknek, hogy okleveleiket felmutathassák, másodszor pedig 1390-ben Diósgyőrött, miután megvizsgálta az új bizonyítékokat, a polgároknak ítélte oda a vitás területet.[340] Viszont aligha véletlen, hogy 1388-ban Pozsony megye a somorjaiakat,[341] Nyitra megye a privigyeieket elutasította keresetükkel. Az utóbbiak Forgách János maróti vámosát panaszolták be. A megye az eskűt Forgáchnak ítélte meg, aki meg is esküdött, hogy famulusa a lovakat azért vette el, mert a polgárok vonakodtak a vámot megfizetni.[342] A mezővárosokat a bíróságok, önálló szereplésüket kiegészítően, hiteleshelyekkel éppen úgy idéztették meg, mint bármely nemest, holott a jobbágyokat, sőt a birtoktalan familiárisokat a földesúrhoz intézett utasítással állíttatták elő. Igy tartott vizsgálatot 1392-ben és 1394-ben a vasváriak és a Gersei Pető család viszályában, amelynek során a polgárok a nemesek több emberét megölték, elfogták, másokat megszalasztottak, a pannonhalmi konvent és a vasvári káptalan[343] vagy idézte meg a leleszi konvent 1358-ban az egyik szatmári polgárt a szörényi bán fia ellenében,[344] 1389-ben pedig az ottani bírót és az egyik esküdtet.[345] Ugyancsak hiteleshely előtt kötöttek választott, ú. n. fogott bírák közbejöttével egyezséget a mezővárosok, mint 1399-ben az imént említett vasváriak a Gerseiekkel.[346] 1354-ben Bereg megye ispánja előtt egyezkedtek a váriak Nyiri Istvánnal,[347] 1390-ben a leleszi konvent előtt a szőlősiek a Bilkei családdal határperben,[348] míg 1362-ben a beregmegyei tarpaiak megállapodtak a királynéi tárnokmester előtt Badalóival, hogy viszályukat két királyi ember s a leleszi konvent megbízottja előtt a beregi ispán, valamint közösen választandó öt beregszászi, vári és ardói polgár s ugyancsak öt megyebeli nemes ítélete alá fogják bocsátani.[349]

[339] Anjou VI. 325. Ugyanebben az évben ugyancsak a szinnaiaknak ítélte meg az országbíró vitás egy ekényi földjüket Drugeth Fülöp nádor özvegyével szemben. Anjou VI. 336.

[340] Zsigmondkori oklt. I. 1175, 1511. sz.

[341] Hazai oklt. 315.

[342] Zs. 614. sz.

[343] Zsigmondkori oklt. I. 2694, 3370. sz.

[344] Anjou VII. 258.

[345] Zsigmondkori oklt. I. 989. sz. — A leleszi konvent 1361. Erzsébet királyné elé megidézi Tarpa bíráját és két esküdtjét (Kállay 1409. sz.), a garamszentbenedeki konvent a nyitramegyei Maniga lakóit 1345. a királynéi tárnokmester parancsára. Anjou IV. 545.

[346] Zsigmondkori oklt, I. 6132. sz.

[347] Kállay 1129. sz. v. ö. még 1185. sz., Anjou VI. 553.

[348] Documenta Valachorum 384.

[349] Kállay 1440. sz.

A kölcsönösség elvénél fogva annak a nemesnek, főúrnak, aki polgárral szemben támasztott keresetet, az illető város hatóságához kellett jogorvoslatért fordulnia, ha pedig ennek ítéletével nem elégedett meg, a tárnokmesterhez fellebbezhetett.[350] De ugyanide kerültek a városok egymás közti viszályai, nemkülönben ugyanazon város polgárainak egymással folytatott perei, ha a felek bírájuk és esküdtjeik ítéletében nem nyugodtak meg. Az udvari méltóságok közül annak idején a király azért éppen a tárnokmestert bízta meg a városok ügyeinek intézésével, mivel a felügyelete alatt álló központi kamarába, tárházba folytak be a városok első lakóinak, a kereskedő és kézműves vendégeknek, hospeseknek a királyi védelemért, támogatásért járó szolgálmányai.[351] Feladata a 14. században változatlanul a királyi városok érdekeinek védelme. Ugyanez a hivatása a királynéi tárnokmesternek, akinek jogköre a királyné közvetlen földesúri hatalma alatt álló uradalmak városai fölé terjedt ki azon szokásnak megfelelően, amely az uralkodó hitvese vagy özvegye számára külön udvartartást látott szükségesnek. Mivel a 14. században a városok és a mezővárosok közt a határok még elmosódtak, az utóbbiak felett szintén a tárnokmesterek vagy helyetteseik, az altárnokmesterek vagy prothonotariusok ítélkeztek. Bars,[352] Bábaszék és Korpona,[353] Körmend,[354] Kőszeg,[355] Szepesváralja,[356] Vasvár[357] esetében a királyi, ugyancsak Körmend,[358] Sárospatak,[359] Tarpa, Vári, Beregszász[360] esetében a királynéi tárnokmester bírói szereplése adatokkal is igazolható. A mezővárosok ily módon szintén részesei voltak az előnyöknek, amelyekkel a külön bírói székhez tartozás járt. Két példával próbáljuk illusztrálni, mit jelentett nekik a tárnokmester védelme.

Bár már az is nagy előny volt számukra — a későbbi állapotokhoz viszonyítva —, hogy önállóan léphettek fel a központi királyi bíróságok előtt mint felperesek, a sárospatakiak 1340-ben még kedvezőbb helyzetbe jutottak, amidőn Sóvári László perbe vonta őket Halászszeg birtok miatt. Ügyüket ugyanis az országbíró és a királynői tárnokmester együttesen tárgyalta, mint mondották, azért, mert a felperes az előbbi, a polgárok pedig a tárnokmester bírói jogköre alá tartoznak.[361] Másik emlékünk egy közgyűlésről szól, amelyet 1330-ban a királyi tárnokmester az országbíróval és a soproni ispánnal együttesen tartott Sopronban a megye nemesei és városai számára.[362] Város voltaképpen az egyetlen Sopron volt a megyé-

[350] A városi kiváltságlevelek többnyire határozottan megmondják, hogy a fellebbezés a tárnokmesterhez történik. Így Podolin 1345. privilégiuma, Fejér IX/1. 280, Dl. 41.502. V. ö. Boreczky E.: A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig. Budapest, 1904. 64. s köv. l.

[351] Ifj. Szentpétery I.: A tárnoki ítélőszék kialakulása. Századok 1934. 511.

[352] 1333 (Knauz III. 226.) 1339. Anjou III. 552.

[353] 1361. Fejér IX/7. 504.

[354] 1388. Zs. 562. sz.

[355] 1392. Sopron vm. I. 504.

[356] 1380. Dl. 42.161.

[357] 1393. és 1399. Zsigmondkori okit. I. 2923, 3370, 5689. sz.

[358] 1362. Fejér IX/7. 512.

[359] 1389. Zsigmondkori okit. I. 1043, 1044, 1293. sz.

[360] Kállay 1361. év: 1412, 1427. sz. 1366. év: 1574. sz.

[361] cives ab eadem Patak iudicatui magistri tavarnicorum reginalium subiacentes. Anjou IV. 1. Az ügy egyébként a patakiak javára dőlt el.

[362] congregationem generalem cum nobilibus et civitatibus Supruniensibus in civitate Suprunensi.

ben, a többi civitas csak mezőváros, sőt falu. Az oklevél kiállítására vezető ügynek a szereplői valóban falusiak: két hegykői hospes, akik egy nemest apjuk megölésével vádolnak.[363] Az ügyet bonyolítja, hogy Hegykő nem „libera villa", nem királyi falu, hanem a Kanizsaiak birtoka[364] s igy a földesúrnak kellett volna — legalább a későbbi jogszokás szerint — a nemessel szemben jobbágyai érdekét képviselnie. Ha mégis mint hospesek maguk léphettek fel, ezt a lehetőséget nyilvánvalóan a tárnokmester jelenlétének köszönhették, aki — s ez volna témánk szempontjából a fontos — minden bizonnyal nem egyedül Sopron megyében és nem is egyetlen alkalommal tartott a védelme alatt álló városok számára oly közgyűlést, amelyen a mezővárosok is résztvehettek. Ez annál valószínűbb, mert négy évtizeddel későbbről még mindig van emlékünk, hogy mezővárosnál alacsonyabb fokon álló helység lakói számára királynői tárnokmester szolgáltatott igazságot: 1371-ben Bebek György Debrői Miklós várnaggyal együtt a királyné felhatalmazásából Pirn faluban.[365] Megismételjük: ha jobbágyfalu hospesei ily megkülönböztetett helyzetben voltak, joggal tételezhetjük fel, hogy a tárnokmesterek védelmét a mezővárosok fokozott mértékben élvezték. Ez pedig nagy előny számukra, mert a jogtalanságok orvoslását, az erőszakoskodók megfékezését inkább remélhették, ha egy királyi közeg is mellettük állott, mint ha magukra lettek volna hagyatva. A védelem az abaújmegyei Szepsi életében így nyilvánult meg: 1388-ban amidőn a mezőváros kénytelen volt egy szomszédos nemes foglalásai, kártételei miatt tiltakozni, nem egyedül járt el. A jászói konvent előtt megjelent Zambo Mikiós tárnokmester helyettese és ítélőmestere is s míg a szepsi bíró a polgárok nevében tiltakozott, addig ez, amint bírói tiszte megkívánja, (prout ex ipsius sui iudicatus officio sibi incumbit) a király személyében tette meg ugyanezt.[366]

Nem valószínű, hogy minden mezőváros tudatában volt, mily fontos számára, hogy közvetlenül az uralkodó alá tartozzék. A pillanatnyi előnyökért nyilvánvalóan hamar lemondtak a királyi pártfogásról. Mint a szepsiek tették 1391-ben, amidőn Zsigmondnak nem a jászói prépost és egy nemes háborgatásai miatt panaszkodtak, hanem a zálogbirtokos Kaplai János ellen, amiért ez nem nyujt nekik azokkal szemben védelmet, sőt eltűri, hogy amidőn perbe bonyolódnak velük, ne eléje, hanem más bíróság elé idéztessenek meg.[367] Azaz Szepsi nyilvánvalóan megbékélt volna azzal, hogy a földesúr ítélkezzék felette, ha ez pártfogásába veszi, védelmet nyujt számára a feudális anarchiában.

Az elválasztó vonal, amely a mezővárost a várostól elkülönítette, a 14. században ezek szerint oly keskeny, hogy különösebb fáradság nélkül átléphető. Kétszeresen meglepő, hogy ez mégis alig egy-kettőnek sikerült. Úgy tűnik fel, hogy a városi jelleg elnverését az a mezőváros remélhette, amely be tudott kapcsolódni a kereskedővárosok törekvésébe, hogy önmaguk számára minden más királyi bíróságtól független oly törvénykezési

[363] Dl. 40.581.
[364] Csánki III. 610.
[365] inter partes discordantes et litigantes iudicium et iustitiam in villa Pirn facere decrevissemus. Dl. 56.895.
[366] Zsigmondkori oklt. I. 493.
[367] U. o. I. 2069. sz.

fórumot építsenek ki, amelyen fellebbviteli pereik saját delegáltjaik közreműködésével s nem a nemesi, hanem a polgári jogi elvek szerint intéződnek el. Ennek a tárnokszéki bíróságnak a szervezete csak a 15. században szilárdult ugyan meg, kezdetei azonban a 14. századba nyúlnak vissza.

A polgároknak, ha nem nyugodtak meg hatóságuk ítéletében, eredetileg ahhoz a városhoz lehetett fellebbezniök, amelynek joga szabályozta életüket. Székesfehérvár, Buda, Korpona, Selmecbánya, amelyek jogát adományozták a királyok egyes mezővárosoknak, vagy amelyhez, mint Zsolna esetében, kényszerítették fordulni,[368] egy-egy városjog-család központjává lettek, mint kristályosodási pontok a mezővárosok tarka tömegében. Háromtagú filiációs kapcsolat is kialakulhatott. A trencsénmegyei Biccse Zsolnához fordult kétség esetén felvilágosításért,[369] ez Korponához. Vagy Csepreg, Rohonc, Kőszeg, Szombathely, Sárvár Sopronhoz, amely viszont 1277-ben eredetileg Székesfehérvár jogát kapta meg.[370] A hagyományon nyugvó kapcsolatok azonban nem bizonyultak alkalmas szervezkedési módnak, mivel tartósan nem lehetett oly tekintélyes mezővárost, mint amilyen Zsolna volt, az elmaradott Korponának alárendelni. A gyakorlat, maga az élet más megoldás felé mutatott: a nagy, tekintélyes városok képviselőinek, mint bírótársaknak az ítélkezésbe való bevonására. Ennek korai esetét láthatjuk egy 1383. szentgyörgyi szőlőperben. Pozsonyi és bécsi polgárok állottak szemben egymással, s a fekvőség szerinti hatóság volt illetékes dönteni, azaz Szentgyörgy földesurai és a mezőváros bírája s esküdtjei. Az ítéletet azonban mégsem maguk hozták meg. Résztvett a tárgyaláson a tárnokmester helyettese, továbbá Sopron, Pozsony és Nagyszombat, tehát a környező városok négy-négy esküdtje. Nem mint bírák, hanem az ítélet meghallgatása végett (ad videndum et audiendum iudicium). Az ítélet azonban még felkerült a királyi curiába, ahol a városi ügyek intézője, a tárnokmester megint csak nem egyedül vizsgálta azt felül, hanem bírótársaival, az ott tartózkodó prelátusokkal és bárókkal, továbbá számos város bíráival.[371] Az utóbbiak felbukkanása egy curiai bíróságon, aminek, tudomásunk szerint éppen ez a legelső esete, mutatja a fejlődés irányát, hogy a városok egymás közti pereiben, vagy a király elé történt fellebbezések alkalmával a tárnokmester, ez az udvari tisztséget viselő főúr, bírótársaiul ne az előkelőket és nemeseket kérje fel. Mivel a városi szokásokat sem ő, sem társai nem igen ismerték, reális alapja volt a most kezdődő szokásnak, hogy tanácsadóiul meghívja a közeli városok bíráit és esküdtjeit.

A városoknak ebből az esetleges szerepéből bontakozott ki egyre erőteljesebb törekvésük, hogy a tárnokmester bírótársai közül teljesen kiszorítsák a nemesi származásúakat, s így a törvényszéket sajátjukká változtassák át. A 15. század közepére már végleg tisztázódott, hogy a tárnokszéken a következő hét város küldöttjei vesznek részt: Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Eperjes, Bártfa. Tehát csak olyanok, amelyek királyi joghatóság alatt maradtak. Számuk azonban több évtizedes kristályosodási folyamat eredménye. Addig, amíg megrögződött, mezővárosok

[368] Fejér IX. 7. 619.
[369] Chaloupecky 86.
[370] Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. 1927. 364. Fejér V/2. 399.
[371] Dl. 6998.

küldöttei is megjelentek alkalmilag a tárnokszék assessorai közt, de — s ez a lényeges — csak olyanok, amelyek királyi joghatóság alatt állottak. Igy 1416-ban Zólyom, Korpona, 1426-ban Zólyom és Trencsén.[372]

A kedvező jogi helyzet, amelybe a királyi mezővárosok a 14. század folyamán jutottak, megnövelte polgáraik önérzetét. Ennek jele, hogy a jogtalanságot, nem várva bírói ítéletre, hamar megtorolták. Igy a pápaiak 1345-ben elfogtak egy nemest saját falujában, elvettek tőle négy ökröt, két lovat,[373] a gyöngyösiek meg 1378-ban piacukon tartóztattak le egy nemest[374] s itt is, ott is bebörtönözték őket.

Az előnyök vázolása után, amelyeket a mezővárosok a királyhoz fűző kapcsolataiknak köszönhettek, vessünk egy pillantást arra is, hogy mit jelentett az igazságszolgáltatás terén az összeköttetés megszakadása. Beregszász lakóit 1393-ban Kállai Miklós megvádolta a nádor előtt, amidőn Szatmár és Ung megye számára közgyűlést tartott, hogy a beregmegyei alispánnal együtt elvettek jobbágyaitól 500 sertést, 16 ökröt, 19 lovat, 30 tehenet, az állataikat kereső jobbágyokat pedig elfogták s három napig fogságban tartották. Érdemleges tárgyalásra a királyi curiában csak három év mulva került sor. Közben azonban a város Tivadar podoliai herceg birtokába jutott s ezért a város bírája kijelentette a nádor előtt: a polgárok a herceg hatalma alatt állanak, ők a vádra semmit sem mernek válaszolni.[375] A perben ezzel megszünt a nádor illetékessége s az ügy elintézése a hercegre hárult, miután megbízottja útján kifejezte készségét, hogy személyesen vagy officialisával igazságot fog szolgáltatni. Az ítéletet természetesen nem Tivadar herceg mondta ki, hanem a munkácsi várnagy, aki egyszersmind beregszászi officialisa is volt, a nyilvánvalóan orosz származású Januska, aki csak az imént lett ura adományából és a király hozzájárulásával magyarországi birtokos. Igaz, nem egyedül ítélkezett a polgárok, helyesebben az egész város felett, hanem más nemesekkel együtt[376] mindez azonban nem változtat a tényen, hogy a polgárok bírája nádor, tárnokmester helyett a megyei törvényszéknél is kisebb tekintélyű magánföldesúri officialis lett.[377]

A mezőváros a 14. század végén tehát nemcsak emelkedő, hanem süllyedő, a városi élet szintjéről visszaszorított helységet is jelent, aminek következtében amúgy is tarka tömegük még bonyolultabb összetételű lesz. Hangsúlyoznunk kell ugyanis, hogy a csoportosítás, amelynek segítségével a mezővárosokat legalább nagyjából osztályoztuk, nem teljes. Azt hisszük

[372] Szentpétery, Századok 565. — Itt említjük meg, hogy 1392-ben, amidőn Zsigmond elrendelte a Herbortyai Oslt kereskedők fosztogatásával vádoló soproniak panaszának kivizsgálását, a szarvkői, lékai és kapuvári várnagyokon, Székesfehérvár és Győr városokon kívül a következő környékbeli mezővárosok bíráinak, esküdtjeinek és communitasainak kihallgatását hagyta meg: Kőszeg, Csepreg, Szombathely, Rohonc, Körmend (Sopron vm. I. 507). Nem bírótársak kiküldéséről volt ugyan szó, azonban a szerep, amelyet a király a pert előkészítő vizsgálat során az öt mezővárosnak juttatott, nagyon közel állott ahhoz s Székesfehérvárral meg Győrrel egy elbírálás alá esőknek mutatja őket.

[373] Dl. 87.178.

[374] Dl. 28.095.

[375] nec ipsi ad premissa coram nobis (t. i. a nádor előtt) quidquam auderent respondere.

[376] ceteris probis et nobilibus viris eidem adherentibus.

[377] Zsigmondkori oklt. I. 4408, 4917. sz. V. ö. 4252, 4292. sz.

azonban, hogy a csoportok így is érzékeltethetik egyrészt a mezővárosok széles skáláját, a hajszál híjján valóságos városoktól lefelé a kis, néhány kézműves lakosú helyekig, másrészt nagy számukat. Az elsővel szemben ellenvetésként fel lehetne hozni a mezőváros név pontatlanságát. Valóban, az elnevezés túlságosan tág, sőt bizonytalan is, latin szinonimái pedig, mivel a magyar mezővárost civitas, oppidum, villa libera, possessio szavakkal következetlenül jelölik, határozatlanok. De mindezek a kételyek csak akkor hatalmasodnak el rajtunk, ha a mezővárost statikus állapotában akarjuk megrögzíteni. Tudjuk azonban, hogy ilyen állapotban nincs, nem lehet egyetlen történeti képződmény sem. Mivel a fejlődés áradata semmit sem hagy egy pillanatra sem változatlanul, hanem folytonosan alakítja a sodrába került elemeket, a mezővárosban sem az állandóság jegyei a lényegesek. A korábbi kutatás, amennyiben nem hagyta egészen figyelmen kívül, általában lebecsülte a 14. századi mezővárosokat s a legalsó rétegükre jellemző vonásokat általánosította.[378] A valóságot, azt hisszük, leginkább úgy közelíthetjük meg, ha lemondva a pontos meghatározás megformulázásáról s beérve a hozzávetőleges megjegyzéssel, hogy oly települést kell rajta értenünk, amelynek piaca és több-kevesebb kézműves lakosa volt, a mezőváros lényegét inkább történeti szerepén keresztül próbáljuk megállapítani. Ez pedig így foglalható össze: a mezővárosok százai a falvak ezreiből a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé.

Mert valóban százakról volt szó már a 14. században is. Pontos számot nem lehet mondanunk, mivel egyrészt nem ismeretes teljes forrásanyagunk, másrészt ennek hiányossága miatt úgy sem volna elég csak a 14. századi okleveleket vennünk számba. Van ugyanis igen sok olyan mezőváros, amelyeknek ily jellegét csak 15. századi oklevél igazolja, holott, éppen a későbbi oklevelek tükrében, városi eredetük még az előző századba nyúlik vissza. Nyilván helytelen eredményhez jutnánk ezek szerint, ha csak az 1400 előtti oklevelek adatait vennők számba. Úgy hisszük, helyesebben érzékeltetjük a valóságot, ha inkább a 15. századvégi állapotot tartjuk szem előtt. Akkor, szintén csak hozzávetőleges becslés szerint, 800 lehetett a mezővárosok száma. Ezeknek több mint feléről bizonyára okleveles adatokkal is igazolható volna, hogy már a 14. században mezővárosok.[379]

Ily sok, a városiasodás útjára nemcsak rálépett, hanem azon többékevésbbé előrehaladt mezővárost joggal tekinthetünk a fejlődés bizonyságának. Annak jeléül, hogy a magyarországi parasztság — magyar, szlovák, erdélyi és szepesi szász, horvát, sőt román is — erős támaszt, hát-

[378] Magyar Művelődéstörténet I. k. 189. o. (Váczy Péter)

[379] A várostörténeti kutatás eredményességének biztosítása — tehát nemcsak a parasztság multjának felderítése — érdekében is mellőzhetetlen és sürgős teendő volna a középkori mezővárosok s általában valamennyi vásáros hely névsorának pontos megállapítása s térképen való megrögzítésük a vámhelyek és révek, valamint, ami ezzel együtt jár, az úthálózat feltüntetésével együtt. A három vásáron kihirdetett idéző levelek segítségével, amelyeket a kutatás még nem vett eléggé figyelembe, a középkori vásáros helyek ma ismert száma jelentékenyen növelhető volna. Pl. DL. 7361. (1388. év) szerint piactér volt a zemplénmegyei Terebesen, Szécsen, Ujlakon, míg Csánki (I. 365.) csak az első kettőt sorolta a mezővárosok közé. Vagy DL. 7160, szerint (1385) forum volt a hontmegyei Ságon, Hidvégen és Visken, ezek közül a két utóbbit L. Nagy, akinek helységnévtárához Csánki művének befejezetlensége miatt ily esetben fordulhatunk, szintén a falvak közt tartja nyilván.

védet adott a még csak kevés valódi városnak, hogy a polgárság feudalizmust korlátozó s majdnem megdönteni próbáló szerepére felkészülhessen. A parasztság tömege és a vékony polgári réteg, a városlakók közt a mezővárosok jelentették a hidat.

Ezt a kapcsolatot és általában a mezővárosi fejlődés jelentőségét nem utólagosan tételezzük fel. Már egy kortárs is felismerte a század végén: Zsigmond király. Egyénisége, amelyet Marx rendkívül találóan jellemzett, tette erre képessé. „Lumpacius vagabundus" nemcsak Európát kóborolta be, hanem akkor sem tudott nyugodtan egyhelyben maradni, ha Magyarországon tartózkodott. Itthon sem kényelmesen utazgatott, hanem valósággal száguldva járta az országot. 1395. őszén a mantuai követ Budára érkezve, azt hallja, hogy május óta hol ide, hol oda lovagolva, távol van a fővárostól,[380] pillanatnyilag pedig a Szerémségben tartózkodik. Utána siet s már azt hiszi, hogy öt napi út után Nagyolasziban találkozik vele, amidőn szembejövő olasz kereskedők felvilágosítják, hogy Zsigmond közben átkelt a Dunán s visszatért Budára, ahová így ő is kénytelen visszafordulni.[381] Nem túlzás, amit 1406-ban maga mond egy oklevélben: szerte az országban utazva felkereste a várakat, városokat és helységeket — sajátjait és alattvalóiét egyaránt —, sok oly ügyben rendelkezett, amelyeket jelentés alapján el nem intézhetett, mivel személyesen kellett azokat megvizsgálnia, majd néhány napot a vadászat gyönyörűségeinek szentelt, végül pedig elzarándokolt Váradra, Szt. László sírjához és ereklyéihez.[382] Aki a kellemest és a hasznost így tudja összekapcsolni, s hajlamainak engedve szívesen néz szét a világban, az — bizonyára joggal mondhatjuk, — egy-két évtized alatt alaposan megismerhette az országot. Mindenesetre többet kellett abból közvetlen tapasztalat alapján látnia, mint bármely elődjének vagy utódjának. Zsigmond uralma első tizenöt évének itinerariumát vizsgálva feltűnik, hogy mily sokat tartózkodott mezővárosokban. Ha a szerémségi Újlakon hosszasan elidőzött,[383] az még magyarázható a vidám borozgatással, de megfordult számtalan más helyen is, ahol szórakozás kevésbbé várta.[384] Nem azt a következtetést akarjuk levonni, mintha számtalan mezőváros lett volna elég nagy ahhoz, hogy a királynak s kíséretének megfelelő ellátást, hajlékot tudjon adni. Fontosabb számunkra az a bizonyosság, hogy Zsigmond közvetlen közelből láthatta, mennyire városias jellegű sok mezőváros, milyen kézművesek élnek ott, milyenek a piaci viszonyok, milyen a környezet. Lehetetlen, hogy mindez ne tűnt volna fel neki. S még kevésbbé feledkezhetett meg arról, hogy a mezővárosoktól adó címén mily jelentős összegek jutnak a kincstárba.[385]

[380] nunc huc, nunc illuc equitando, moram firmam necubi faciendo

[381] Thallóczy L.: Mantovai követjárás Budán 1395. (Ért. a tört tud. köréből XX. k. 4. sz.) Bp. 1905, 97, 100. o.

[382] Fejér, X/4. 519.

[383] Igy 1398-ban márc. 28-tól máj. 16-ig, majd okt. 3-tól okt. 28-ig.

[384] Pl. 1390 aug. 13—16. Temesváron, aug. 21—24. Váradon, aug. 24—25. Debrecenben, vagy 1399 aug. 11—15. Rózsahegyen, szept. 23—szept. 25. Németlipcsén ad ki okleveiet.

[385] Miskolc 1388. évi hetedadója 300 forint. Göncé ezer aranyforintot és 50 hordó bort tett ki, a szikszóiak collectaja pedig 1393-ban 600 aranyforintot. Zichy IV. 353., 344. Dl. 7732.

Nehéz volna tehát elképzelnünk, hogy tapasztalatai ellenére cselekedett volna 1405-ben, amidőn kiadta a városok helyzetét szabályozó dekrétumát. Ennek a reformkísérletnek kétségtelenül nagyon messzetekintő célja volt. Csak úgy értelmezhető, hogy a városokban szövetségest próbált találni a nagybirtoknak a királyi jogkört korlátozó, sőt négy év előtt őt magát is fogságba vető hatalmával szemben. Nagyszabású kísérlet, méltó arra, hogy siker esetén tervezőjének dicsőséget hozzon. Zsigmond nagyon jól tudhatta, hogy a néhány nagyváros nem elég széles alap ily ellensúly kiépítéséhez. Amint 1405 utáni politikájából látszik, amidőn mezővárosoknak is Buda szabadságát adta, azaz városokká akarta őket tenni, a mezővárosokat nem hagyta számításon kívül. A polgárságba ezeket is beletartozóknak, vagy legalább beleilleszthetőknek vélte. Ha azonban egész politikai rendszert akart a polgárságra építeni, ezt elég erősnek is kellett látnia. Szőlőültetvényes tájak, kézművesek műhelyei, népes vásárok, épülő kőházak, az utakon piacra igyekvő kereskedők kocsijai vonultak el szeme előtt, mindazt megláthatta tehát, ami a szorgalmas mezei munka, a parasztság évszázados életének eredménye. Igy joggal vélhette, hogy erre a szilárd alapra támaszkodva, politikai akciót is indíthat.

Az árnyék azonban már a 14. században fenyegetően rávetődött a fejlődés útjára. A mezővárosok gazdagságát, a lakóik munkakészségében rejlő erőt észrevették a főurak is és sietve kinyujtották kezüket a kívánatos zsákmány után. Egymással valósággal versenyre kelve szorították Zsigmondot, hogy a mezővárosokat zálog vagy adomány címén átadja nekik. A három Kanizsai testvér, élükön Jánossal, az esztergomi érsekkel 1390-ben mint a lékai uradalom tartozékát Csepreget, a sárvárival pedig Sárvárt kapta meg,[386] a Perényiek ugyanakkor Sárospatakot, Sátoraljaújhelyt és Szinnát, majd 1399-ben az ugocsamegyei Szőllőst a plébánia kegyúri jogával együtt,[387] Zambó Miklós, a volt tárnokmester a somogymegyei Segösdöt 1393-ban,[388] a Csákiak Bereg várost és Várit 1397-ben,[389] Sárói László Barsot és Csütörtökhelyet a hontmegyei Báttal együtt 1388-ban,[390] a Garaiak Kőszeget 1392-ben szerezték meg.[391] Mindazok a mezővárosok kikerültek tehát a király közvetlen hatalmából, amelyeknek oklevelei elsősorban voltak segítségünkre előadásunk felépítésénél. A gazdát cserélt városok sorozata azonban ezzel még korántsem teljes. Peleskei Sára Körmendhez 1394-ben abaújmegyei birtokért csere címén jutott[392] és Halast, amelyet akkor Csongrád megyéhez számítottak, Remetei István azért kapta meg 1396-ban, mert valamennyi délvidéki birtoka elpusztult a török támadás következtében,[393] érdemekben pedig, amelyekre hivatkozni lehetett, nem volt hiány s a kancellária nemcsak főnökének, Kanizsai Jánosnak az esetében nem fogyott ki a dícséretből a szolgá-

[386] Sopron vm. I. 499.
[387] Zsigmondkori oklt. I. 1674., 6049.
[388] Uo. I. 2880.
[389] Uo. 4681.
[390] Uo. I. 502. Már a királyi adományt megelőzőleg bérbevette Sárói a garamszentbenedeki apáttól ennek barsi házhelyét és vámjövedelmét. Uo. I. 378. 379. sz.
[391] Uo. I. 2421.
[392] Uo. I. 3408.
[393] Uo. 4509., 4510.

latok ecsetelésénél, amelyeknek sokszor igen szerény ellenértékéül tünnek fel az adományok.[394] Csak akkor derül ki, hogy milyen értékek forogtak kockán, ha nem közvetlenül a királlyal állottak szemben a nagybirtokosok, hanem egymás igényei ütköztek össze. Egyetlen példa, a Kaplaiak és a Rozgonyiak vetélkedése Szepsiért, elegendő bizonyítékul szolgálhat. Ez a gazdag, bortermő vidéken fekvő mezőváros a 14. század közepén egy ideig a Rozgonyiak kezében volt,[395] akik igényüket fenntartották reá akkor is, amidőn I. Lajos rendelkezéséből ismét királyi birtok lett. Az a kísérletük azonban, hogy 1367-ben Czudar Péter, a király kegyeltjének támogatásával és közbenjárására szerezzék vissza, nem vezetett eredményre.[396] Szepsi az országbíró, Kaplai János és testvére kezébe került mint zálogbirtok. Elég nagy áron: Zsigmond 4000 aranyfrtot kapott érte és a szabolcsmegyei Révbács adománybirtokot.[397] A Rozgonyiak, amint csillagjuk kezdett felfelé haladni, 1395-ben elismertették Zsigmonddal tulajdonjogukat s a mezővárost visszakapták tőle.[398] A Kaplaiak azonban nem mutattak hajlandóságot a lemondásra még akkor sem, 1396. elején, amidőn a király külön megbízottjával, Dobi Péterrel visszaküldötte nekik a zálogösszeget.[399] Zsigmond így 1397 végén erélyesen lépett fel ellenük s az imént lezajlott temesvári országgyűlés végzésére hivatkozva, amely szerint az elzálogosított királyi birtokok fizetés nélkül visszakövetelhetők, elvette tőlük Szepsit és átadta a Rozgonyiaknak. Ekkor tette azt a kijelentést, amely rávilágít a mezőváros jelentőségére: azért is visszaveszi Szepsit, mert a zálogösszegnél sokkal nagyobb jövedelmük volt már belőle.[400] Mintegy négy év alatt lehetett tehát a zálogösszeget visszaszerezniök a nagybirtokosoknak, amiből hasznuk, de egyszersmind a királyi hatalom károsodásának mérete is megítélhető.

Azonban nemcsak pénzről, hanem sokkal többről volt szó: a polgárság fejlődésének megakasztásáról. Arról, hogy milyen sors vár a földesúri joghatóság alá kerülő mezővárosokra, Zsigmondnak Segösd városhoz intézett 1393. parancsa tájékoztat, amellyel tudomásukra hozta a polgároknak, hogy Zambo Miklósnak zálogosította el őket. Engedelmeskedjenek — szólt utasítása — a volt tárnokmesternek s megbizottjainak, azaz officialisainak, akiket városukba kirendel, vessék alá magukat ezek bírói hatalmának, datiumot, collectat, s minden más fizetést, amelyet Zambo tetszése szerint (iuxta libitum voluntatis) reájuk mérnek, szolgáltassanak be, mivel felhatalmazta a zálogbirtokost, hogy őket amint jónak látja, sőt mint saját jobbágyait megbüntesse s kényszerrel is engedelmességre bírja.[401] A zálogbirtokos ily felhatalmazással kezében csak arra gondolhatott, hogy mit sem törődve a mezőváros jövőjével, minél rövidebb idő alatt minél nagyobb hasznot préseljen ki a lakosokból, még teljes anyagi romlásuk árán is. Tehát a birtokában biztosan ülő földesúr belátása sem korlátozta, hogy a pillanatnyi haszon kedvéért nem érdemes a jobbágyokat tönkre tenni.

[394] Pl. Hazai okmt. V. 166., 168. Fejér X/1. 335.
[395] Csánki I. 200.
[396] Dl. 2361., 7736.
[397] Zsigmondkori oklt. I. 2468. V. ö. 619. sz.
[398] Uo. I. 4168.
[399] Uo. I. 4237.
[400] a tempore impignorationis usque nunc multo plus quam ipsam sumpmam pecunie. pro qua fuerat impignorata, de dicto nostro opido Scepsy dinoscitur excepisse. Ortvay: Temes 277.
[401] Zsigmondkori oklt. I. 2880.

A kénye-kedvének kiszolgáltatott polgárok, immár jobbágyok pedig, a központi hatalomtól cserbehagyatva, kezdhették elölről: menteni, ami menthető s erejük újabb és újabb megfeszítésével eleget téve a földesúr követeléseinek, biztosítani maguknak a falusi megkötöttségnél mégis szabadabb életet.

Nyílt ellenszegülésre ugyanis nem gondolhattak, mert amint megtagadták a jobbágyi engedelmességet, a király azonnal a földesurak pártjára állott. A központi hatalom és a földesúr együttműködésének módja kevéssé ismeretes, mivel a dolog természeténél fogva inkább maradtak korunkra kiváltságok adásáról, mint elvételéről vagy elveszítéséről szóló írásos emlékek. Mindenképpen megérdemlik tehát a figyelmet a körülmények, amelyek közt a szepesmegyei Almás mezőváros 1388-ban a jobbágyfalvak közé süllyedt.

Földesura a szepesi prépostság, amely számára Mátyás prépost a tatárjárást követő zavaros időkben szerezte meg. Ő 1249-ben, amikor IV. Béla Almást mint királyi birtokot vissza akarta vétetni, II. Endre adományára hivatkozott, oklevelet azonban nem tudott felmutatni, mert azt szerinte a tatárok megsemmisítették. Birtoklásának jogcímét a király egyáltalán nem találta kifogástalannak, de azért a falut kezén hagyta.[402] Ugyancsak IV. Béla tudomásul vette és átírta — bizonytalan, hogy ekkor vagy később — a prépost oklevelét, amellyel ez az almásiaknak biztosította a szabad bíróválasztást, kötelezettségeiket pedig évi 12 márkában s háború esetén a szabad állapotú emberekhez hasonló (pénz) hozzájárulásban állapította meg. A polgárok a 14. században nem tudták elkerülni, hogy terheik meg ne növekedjenek. Collecta és ajándék címén tehát, noha a 12 márka nyilvánvalóan ezek megváltását is jelentette, sertést, ökröt, sört, Márton-napkor fát, újévkor méhkast adtak a prépost udvartartására. 1388-ban azonban beszüntették a szolgáltatásokat. Ellenállásukat, úgylátszik, erdejük elvétele robbantotta ki. Ezt fegyverrel kezükben visszafoglalták, majd elkeseredésükben megtagadták valamennyi kötelezettségük teljesítését: a szokáson alapulókét éppen úgy, mint a kiváltságlevelükben felsoroltakét, sőt a tizedgabona és a széna behordását is. A prépost vádja szerint — de talán a valóságban is, hogy hátvédet nyerjenek — a 24 szepesi városhoz akartak csatlakozni, igazuk tudatában pedig Zsigmondot és Mária királynőt ismételten felkeresték s védelmüket kérték. Támogatást azonban a királytól hiába vártak; a prépost káplánja és a királynő kancellárja volt. Nemcsak elutasította tehát őket, hanem büntetésül és elrettentő például megfosztotta városukat valamennyi kiváltságától, a polgárok nevében megjelenteket pedig azonnal elfogatta és földesuruk kezébe átszolgáltatta. A súlyos ítéletet, amely Almás mezőváros jellegének megszűnését jelentette[403], Zsigmond a kor jogi elveivel ellenkező, helyt nem álló érveléssel próbálta indokolni. Azt mondotta ugyanis, hogy a 13. századi kiváltságok azért nem illetik meg az almásiakat, mivel azokat nem királytól kapták, hanem az akkori prépositól, akinek oklevelét azután IV. Béla megerősítés nélkül egyszerűen csak átírta.[404] Nem ismerjük a szóbanforgó privilégium egész szö-

[402] Fejér IV. 2. 45.

[403] „quin potius aliis exemplo tali a simili rebellione contra dominos eorum committenda resipiscant." — A 15. században jobbágyfalunak számított. Csánki I. 255.

[404] Fejér X/1. 449.

vegét, azonban Zsigmond ítéletének célzásaiból is kétségtelen, hogy a mezővárosi szabadságokat jogosan és kellőképpen biztosította. Ellenkező esetben ugyanis eleve érvénytelen lett volna a magánföldesurak által kibocsátott valamennyi mezővárosi kiváltságlevél, hiszen ezeket az érdekeltek be sem szokták mutatni az uralkodónak.

A király nyilvánvalóan udvari káplánjának akart kedvezni az igazságtalan ítélettel. Részrehajlása azonban mégsem jelenti, mintha nem látta volna be, hogy a polgárság védelmével többet nyerhet, mint a főurak érdekeinek feltétlen érvényrejuttatásával. Az almásihoz hasonló esetek azok közé az összeütközések közé tartoznak, amelyek — mint *Engels* mondja — gyakran megszakítják a királyság és a polgárság szövetségét, „amint hogy az egész középkorban semmi sem halad folytonosan saját pályáján",[405] de annak egyre szilárdabbá válását fel nem tartóztathatják. Az uralkodó és a városok természetes szövetségesek abban a harcban, amely a 14. és a 15. század fordulóján újult erővel fellobbanva az örök riválisokat szembe állította egymással. Egyik részről a királyságot, amely az egész országot összefogó hatalmával alkalmas támasz a városok és mezővárosok számára, hogy a fejlődés folyamán együvétartozásuk érzése felébredvén, kialakíthassák közös szervezetüket, majd egységes akciókat indíthassanak, másik részről a központi hatalmat megbénító s az országot atomizáló nagybirtokrendszert, mely a városoknak egységes polgársággá tömörülését s fejlődését éppen úgy megakadályozta, mint ahogyan az egyházi nagybirtok az egyes — több különböző helyzetű részből álló — városok egységesülésének útjában állott. A 14. század utolsó évtizede a nagybirtok túlsúlyát mutatta. A harc azonban ekkor még nem dőlt el. A királyságnak meg volt a lehetősége, hogy ügyes taktikával megosztva ellenfelének erejét, a kormányzás akkori eszközeivel, amelyek a nyílt erőszak alkalmazásáig hosszú skálát mutattak, érvényesítse akaratát.

[405] Engels: A német paraszthábor. 147. o.

## 7. A JOBBÁGYKÖLTÖZÉS, MINT A PARASZTI HARC EGYIK JELLEMZŐ FORMÁJA.

Bár a parasztság osztályharcának szervezeti kerete a 14. században is nagyrészt a földközösség és a községi szervezet maradt, mint volt a 13. században, mégis igen nagy a különbség a 13. és a 14. század paraszti megmozdulásai között. A 13. század antifeudális harcának jellemzői a parasztság nagy *tömeg*megmozdulásai és a *tömeges* vándormozgalmak voltak. A 14. században hasonló megmozdulások, mint például a 13. századi parasztmegmozdulások a pannonhalmi apátság birtokain, nem igen fordulnak elő. Ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy a 14. században a parasztság osztályharca alábbhagyott volna, hogy az idővel fegyveres harccá növő antifeudális mozgalmak szüneteltek volna, ahogyan ezt a polgári történetírásnak a 14. századi parasztmozgalmakról való hallgatása beállítja. Csupán az osztályharc formáinak aránya változott meg. A 14. században is szép számmal előfordul a földesúri és egyházi terhek megtagadása. A paraszti harcra igen jellemző a *belső migráció*. Olyan nagyméretű vándormozgalmakkal, mint még a 13. században is, ekkor már nem találkozunk, viszont rendkívül megsokasodik az esetek száma. Egyes jobbágyok vagy kisebb csoportok szökéséről van ilyenkor szó. A század elején, majd az Anjouk feudális államának megszilárdulása után is gyakori, természetesen kisebb méretekben, a jobbágyok erőszakos költöztetése, elhurcolása más földesúr birtokára. Gyakran fordul elő jobbágyok elűzése is földbirtokokról a hatalmaskodások során. Mindezeknek a jelenségeknek világos az összefüggése azzal a hatalmas telepítési mozgalommal és mezővárosi fejlődéssel is, amely az egész századot kitölti. Ezek a változások végső soron a termelőerők fejlődésére, az árutermelés kibontakozására és a parasztság kizsákmányolásának növekedésére vezethetők vissza. Mint Kolesznyickij szovjet történetíró megállapítja, a kizsákmányolásban végbemenő változások meghatározott változásokhoz vezetnek az elnyomottak helyzetében és osztályharcuk formáiban. A felülről jövő elnyomás növelésére a parasztok saját, alulról jövő ellenállásuk erősítésével válaszolnak.[1]

A parasztság költözési mozgalma a 14. századi fejlettebb viszonyok között is még jelentős volt. Ugyanakkor azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ekkor a költözködés már mindenütt a *feudalizmuson belül* zajlik le és célja immár nem a feudális terhektől való szabadulás, hanem a kedvezőbb feudális terhek, vagy egy viszonylag rövidebb ideig tartó mentesség a terhektől. A parasztság költözési mozgalma a feudalizmus rendszerének

[1] V. ö. i. m.

megszilárdulása következtében nagyobb eredményeket már nem hozhatott. A társadalom fejlődése és az osztályharc módszereinek megváltozása egymással így függ szorosan össze. Bár később még részletesen tárgyaljuk, már itt utalnunk kell rá, hogy a parasztság költözési mozgalmainak ez a változása nem jelenti azt, mintha a parasztság belenyugodott volna a feudális viszonyokba, hanem azt jelenti, hogy az antifeudális harcnak más fejlettebb módszerei fejlődtek ki. A 14. század során, különösen második felében, az egész ország területén megnőtt a parasztság nyílt antifeudális harca, amit az egyház elleni fellépések számának növekedése és az eretnekmozgalmak elterjedése bizonyít. Ezeknek a harci módszereknek az előtérbe kerülése az osztályharc világos fejlődésének vonalában áll és a 15. század eleji fegyveres felkelésekhez vezet el.

A 14. században lejátszódó telepítési mozgalom, a belső migráció tehát a parasztság osztályharcának volt az egyik megnyilvánulása. A parasztság ilyen harcát lehetővé tette az a körülmény, hogy a 13. század nagy tömegmegmozdulásai és vándormozgalmai kivívták a parasztság számára a szabad költözés jogát. De a parasztság költözésének lehetőségét a feudális törvényhozás korlátozta, feltételekhez kötötte.[2]

A korlátozások következtében a 14. században is igen gyakori a forrásokban a jobbágyok illegális elköltözése, szökése. Ezek a *szökések* az ország legkülönbözőbb területein az egész századon végig előfordulnak. A jobbágyok szökése ugyan az egyes földesurak közötti érdekellentéten alapult, ugyanakkor azonban a földesurak összessége, valamint a feudális állami és megyei apparátus igyekezett lehetetlenné tenni a költözködést, illetve a megtörtént szökések után a jobbágyot az eredeti urához visszavinni. Gyakran éppen azért szerepelnek a források között a szökések, mert a feudális államapparátus beavatkozott. Így 1342-ben a szabolcsmegyei hatóság rendelt el eskütételt abban az ügyben, hogy Semjén birtokot Lazarys Péter engedély nélkül és a földbér lefizetése nélkül elhagyta.[3] Ugyanebben az évben egy fejérmegyei jobbágy engedély nélküli eltávozása ügyében az országbíró állított ki oklevelet.[4] 1358-ban a szabolcsmegyei közgyűlésen Kállai István jelentette be, hogy három jobbágya átszökött Báthori Péter birtokára. Báthori megengedte, hogy Kállai küldje el emberét az ő birtokára és ott elégtételt fog szolgáltatni.[5] Néhány héttel később azonban a földesúr már csak azt ismerte el, hogy két jobbágy van nála, hogy a harmadik odaszökött, azt tagadta.[6] 1360-ban Nagymihályi László pert indított

[2] Nagy vonásokban hasonló módon alakult a parasztok költözése Lengyelországban és Halicsban is. Mint Grekov írja, sem a lengyel, sem a halicsi orosz paraszt nem volt megfosztva a költözési jogtól, a költözést azonban feltételekhez kötötték, melyek rá kétségkívül gátlólag hatottak. Grekov a 14. századi lengyelországi és halicsi költözési rendszerről kifejti, hogy az urától távozni akaró parasztnak bírságot és az évi adót kellett megfizetnie. Ez az évi adó a paraszt által rendszeresen fizetett adó volt. Utóbbi tény hasonlít a terragium-kötelezettséghez, ami hazánkban a jobbágy elköltözésének egyik feltétele volt. A lengyelországi és magyarországi viszonyok viszont eltérnek a paraszti költözés időpontja tekintetében. A lengyelországi, német jogon élő paraszt költözése nem volt időhöz kötve, állapítja meg Grekov s ez áll Magyarországra is, míg a lengyel és orosz jog szerint csak karácsony volt a költözés ideje. I. m. 300., s köv., 342., s. köv. o.

[3] Kállay lt. I. 673. sz.

[4] Dl. Törzsa. 40.897. K. L. B.

[5] Anjoukori Okmt. VII. 47. sz.

[6] Anjoukori Okmt. VII. 75. sz.

Nagymihályi György ellen egy jobbágyának erőszakos elhurcolása miatt,[7] a zempléni megyei hatóság előtt. A perben az alperest az erőszakos elhurcolás vádja alól felmentették, amiből szintén azt kell látnunk, hogy a jobbágy oda szökött („saliendo").[8] 1364-ben Szabolcs és Bereg vármegyék közgyűlésén Komoródi Jakab panaszolta el egy jobbágyának engedélye nélkül és a földbér lefizetése nélkül való megszökését a szomszéd birtokos Várdai Domokoshoz. Ebben az esetben a földesurak érdekellentétére jellemző, hogy miután a jobbágy átszökött, de öt ökre előbbi földesuránál maradt, új földesura ehelyett 25 állatot hajtott el a panaszt tevő földesúr jobbágyaitól.[9] Később a nádor a jobbágy szökését hatalmaskodással támogató földesurat esküje alapján fel is mentette.[10] A szökéssel jobbágyukat elvesztő földesurak nemcsak ebben az esetben igyekeztek lefoglalni az elszökött jobbágy állatait, hanem ezzel a módszerrel gyakran akarták a szökött jobbágyot visszakényszeríteni, illetve a jobbágyokat elriasztani a szökéstől. 1365-ben Nógrádmegyében szökött egy jobbágy a collecta és a tartozások lerovása és engedély elnyerése nélkül másik birtokra, mire három sertését és egy tehenét letiltották.[11] Az ilyen földesúri jószágvisszatartás azonban nem mindig volt keresztülvihető. Az is előfordult, hogy a szökni készülő jobbágy segítségére siettek jövendő földesura jobbágyai. Így 1366-ban a király vizsgálatot indíttatott Homoki Miklós panasza nyomán a bégányi (Bereg vm) jobbágyok ellen, akik ebben az évben hatalmaskodva megjelentek az ő Homok birtokán és Tamás nevű jobbágyát minden dolgával és javaival együtt erőszakkal elvitték a maguk körébe. Ez az eset azonban nem lehetett egyszerű hatalmaskodás, hanem egy szökni készülő jobbágynak és javainak az elvitele, mivel Homoki a vádban azt is elmondja, hogy megszökött jobbágya vele szemben sokban vétkes volt.[12] Jobbágy szökésével találkozunk 1371-ben Esztergom,[13] 1374-ben Sáros,[14] 1377-ben Zemplén,[15] 1378-ban Ung,[16] 1379-ben Szolnok,[17] 1380-ban Bodrogmegyében.[18]

Jobbágyok magánföldesúrtól királyi birtokra szökésére is van példa. Így 1379-ben a király elégtételadásra szólítja fel a diósgyőri várnagyot egy földesúr javára, akinek a jobbágya titokban költözött át a váruradalomba.[19] Magánföldesúr jobbágyainak egyházi birtokra szökésére példa 1383-ban Tötös László pongráci és bátmonostori jobbágyainak a bátai bencés apátság szeremlényi birtokára való szökése.[20] Az új földesúr különösen akkor nem akarta a hozzá szökött jobbágyot visszaadni régi földesurának, ha a jobbágynak sikerült magával vinnie javait is. Így 1381-ben Ungmegye ható-

[7] „cum potentia auferri ... ac saliendo deportasset.
[8] Sztáray Okmt. I. k. 173. sz.
[9] Zichy Okmt. III. 179. sz.
[10] U. o. III. 183., 184., sz.
[11] Váradi Török cs. lt. F. N. A.
[12] Sztáray Okmt. I. 201. sz
[13] Dl. 5909. F. N. A.
[14] Dl. Törzsa 41947. K. L. B.
[15] Dl. Törzsa. 42036. K. L. B.
[16] O. L. fgy. leleszi Orsz. Lt. 1378. No. 4. K. L. B.
[17] Dl. Törzsa. 42136. K. L. B.
[18] Esterházy cs. lt. Rep. 32. E. 287. F. E.
[19] Vay lt. 517. Má. E.
[20] Zichy Okmt. IV. 498. sz.

sága előtt folyt per, amelyet Homonnai Drugeth János indított egy jobbágyának szöktetése (non habita licentia nec iusto terragio persoluto, sed clamdestine ad se salire seu transire fecisset) miatt egy másik földesúr ellen. János jobbágynak összes javait sikerült átvinnie és régi földesura visszakövetelte a 4 ökröt, 3 tehenet, és 3 kas méhet. Az új földesúr azonban ezt egyáltalán nem volt hajlandó teljesíteni.[21] Természetesen a Drugethek sem voltak elvi ellenségei a jobbágyszökésnek, amennyiben a jobbágy nem tőlük szökött el, hanem hozzájuk szökött. Igy 1386-ban Ungmegye hatósága előtt már azért folyik per, hogy ezúttal Drugethez szökött titokban egy jobbágy 7 marhával, öt lóval és minden javával.[22]

A jobbágyok szökése a század végén gyakran fordul elő. 1391-ben Lendvai János jobbágya, Márton szökött át engedély elnyerése, a földbér és más tartozásai lerovása nélkül Lendvai Miklós birtokára, mire Lendvai János elküldte egy familiárisát, hogy tartsa vissza a megszökött jobbágy dolgait, ha valamit a jobbágy házában meg tud találni. Viszont az új földesúr is kiküldte familiárisait a panaszos birtokára és a jobbágy holmijait, amiket az előző földesúr familiárisa megtalált és visszatartott, elhurcoltatta és a familiáris is csak meneküléssel tudta életét megmenteni.[23] 1393-ban Hontmegyében folyt eljárás egy jobbágy titokban való elköltözése miatt. Ennek során a régebbi földesura minden dolgával és javával együtt a kiküldött szolgabíró jelenlétében azon a birtokon, ahova költözött, tilalom alá vetette.[24] 1395-ben Csák László gersei (Vas vm.) jobbágy, aki egyben földesurának famulusa is volt, engedély nélkül átköltözött egy másik földesúrhoz és magával vitte urának bizonyos pénzösszegét is. Természetes, hogy az új földesúr számtalan kérés ellenére sem volt hajlandó visszaengedni.[25] Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ellopott pénz egy része az új földesúr kezére jutott. Még 1398-ban is folyt a vita, bár közben a peres felek meghaltak és perbeli utódaik vitték tovább a pert.[26] Olyan eset is előfordult, hogy a jobbágyok rajtavesztettek a szökésen, mielőtt az új földesúr megvédhette volna őket. Igy történt 1398-ban, amikor két jobbágy megszökött, de Leleszen elfogta őket a leleszi prépost officiálisa. Ez a leleszi falubíró kezére bízta őket, hogy őrizze. A fogságból azonban az egyik jobbágy, Benedek, megszökött, viszont apja ottmaradt kötelékében. Ezért a szökésért a leleszi falubírót felelősségre is vonták.[27] Ebből az ügyből jól láthatók azok az osztályszempontok, amelyek a jobbágy szökésével kapcsolatban akkor érvényesültek, ha nem a régi és az új földbirtokos peréről van szó. Ilyenkor a nemesi megye és az egyházi birtokos tisztje üldözte és elfogta, megkötözte az elszökött jobbágyokat, viszont a falusi bíró nem őrizte őket úgy, hogy legalább az egyikük ne tudott volna megszökni.

A szökéssel kapcsolatban olykor egész országrészek birtokosai kerültek egymással ellentétbe. Igy az ország déli részéről a parasztok szö-

[21] Sztáray okmt. I. 279. sz.
[22] Dl. 7207., Má. E.
[23] Zsigmondkori Oklt. 1973. sz.
[24] Zsigmondkori Oklt. 2890. sz.
[25] Zsigmondkori Oklt. 3850. sz.
[26] Zsigmondkori Oklt. 5586. sz.
[27] Sztáray okmt. II. 6. sz.

kése a század végén jelentkező török veszedelem és a délvidéki erősebb kizsákmányolás miatt növekedett, a temesközi birtokok parasztlakossága is megritkult. A parasztok innen az ország más részeinek birtokosaihoz, továbbá városokba is szökdöstek. Ezt bizonyítja Zsigmond 1399-ben kiadott parancsa, melyet az ország valamennyi birtokosához, a városokhoz, továbbá bármilyen állapotú bírákhoz intézett. A király elrendelte, hogy bárki közülük olyan jobbágyot tart, aki Temesközből menekült el a törököktől való félelem miatt, azokat a jobbágyokat összes dolgaikkal együtt ellenkezés nélkül adja vissza és engedje meg távozását, hogy annak a földnek a nemeseihez „szabadon" letelepedjenek.[28] A Temesközből megszökött parasztok erőszakos visszatelepítése természetesen aligha volt keresztülvihető és ugyanakkor minden oda visszakényszerített jobbággyal csak nőtt a délvidéki elégedetlen elemek száma, erősödött a parasztság antifeudális harca.

Míg a jobbágyszökések folyamata általában a jobbágy helyzetének bizonyos fokú könnyebbedésével járhatott együtt, a jobbágyok erőszakos költöztetése, elhurcolása a munkaerő megszerzésének olyan módja volt, ami a jobbágyok helyzetét általában nem könnyítette meg, sőt hatalmaskodás esetén vagyoni helyzetének romlását is jelenthette. Ilyen *elhurcolások* pedig az egész században gyakran fordulnak elő, a század végén azonban a feudális anarchia kiéleződése idején még gyakrabban. Itt nem emlékezünk meg azokról a századeleji tömeges jobbágyelhurcolásokról, amelyek összefüggésben álltak a tartományurak telepítő politikájával.[29] 1335-ben két jobbágy erőszakos átköltöztetése 300 márka kárral járt a földbirtokosnak, mivel kapuit is feltörték.[30] Lajos király korából sok jobbágy elhurcolási eset maradt fenn és az esetek száma azzal együtt nő, ahogyan a feudális nagybirtokosok új csoportja kialakul. 1343-ban Borsodmegyében találkozunk jobbágy erőszakos átköltöztetésével.[31] 1346-ban Pozsega vármegyében 40 jobbágyot visznek el házaikkal és építményeikkel együtt.[32] 1347-ben Várdai János közgyűlésen panaszt tesz a beregvármegyei hatóság előtt, hogy egy jobbágyát hatalmaskodók elhurcolták.[33] 1348-ban Töttös királyi ajtónállómester birtokán folyt hatalmaskodás Bodrog megyében és ennek során erőszakkal elhurcolják egy jobbágyát is.[34] 1349-ben a szentgáli népek Beke földesúr bándi jobbágyát, Lőrincet hurcolták el, elvive négy ökröt is az ekével és ekevasakkal.[35]

A jobbágyelhurcolások gyakorisága az 1349-i nagy pestisjárvány előtt — az oklevelek mennyiségét is figyelembe véve — nemigen marad el a későbbiek mögött. A pestisjárvány tehát minőségi változást nem hozott a telepítési folyamatban — az elhurcolások tanúsága szerint sem. A polgári történetírás nem vette figyelembe kellően a tényeket, amikor a költözések

[28] Zsigmondkori Okit. 6025. sz.

[29] Lásd a 2. fejezetet. Ebből a korszakból jobbágyelhurcolásra példa még a század elején Bereg vm. Vay lt. 49. sz. Má. E.

[30] Dl. 2892. Má. E.

[31] Vay lt. 231. Má. E.

[32] Dl. 3872. F. N. A.

[33] Zichy Okmt. II. 175. sz.

[34] Zichy Okmt. II. 216. sz., 236. sz.

[35] Dl. Törzsa. 41.114, Sz. Gy.

nagyobbarányú fellendülését próbálta a pestisjárványból levezetni.[36] Ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy az 1351. évi törvény 16. cikke is foglalkozott a jobbágyelhurcolásokkal.[37] Molnár Erik szerint ez utóbbi arra utal, hogy a kellő erővel rendelkező nagybirtokosok erőszakkal költöztették magukhoz más jobbágyait.[38] Felfogását igazolja az az eset, hogy 1351-ben, mintegy fél évvel a költözési szabadságot biztosító, az elhurcolást tiltó törvény előtt, az egyik egyházi nagybirtokos, a pannonhalmi apátság, kap a királytól engedélyt a már elbocsátott udvarnokok visszavitelére (s ugyanakkor el nem bocsátására).[39] Az egyházi birtokosok e szerint — szemben a törvény szövegével — nemcsak áldozatai a jobbágyelhurcolásoknak. 1356-ban Somogy megyében életveszélyes fenyegetésekkel kényszerítettek jobbágyokat átköltözésre.[40] 1360-ban Zágráb megyében házastul hurcoltak el jobbágyot.[41] Jobbágyelhurcolással találkozunk 1366-ban Sáros,[42] Gömör,[43] Trencsén megyében.[44] 1367-ben egy jobbágyot a sárosmegyei Egyházaslipolcról költöztetnek el erőszakkal[45] és Somogy megyében is hurcolnak el jobbágyokat.[46] 1368-ban a baranyamegyei Geredén költöztetnek erőszakosan egy jobbágyot egyik részbirtokról a másikra.[47] 1369-ben több jobbágyelhurcolási esettel találkozunk.[48]

A jobbágyelhurcolást olykor a földesúr más erőszakossággal tetézte. Így 1370-ben a váradi püspök előtt — mint választott bíró előtt — per folyt egy jobbágyelhurcolás ügyében. Az elhurcoló földesúr a jobbágyot minden vagyonával és két hordó bor árával együtt vitette el és az ebben az ügyben kiadott királyi parancsot erőszakkal elvette a király és a káptalan emberétől.[49] Ugyanebben az évben Garai Miklós macsói bán és szerémi ispán megbízásából tartott vizsgálat után a szerémmegyei alispán és szolgabírák igazolták a király felé azt a panaszt, hogy Hanguni Mihály fegyveresei éjszaka megtámadták Hosszúbácsi János Magyarolasz nevű birtokát és onnan — több személy megsebesítése, állatok elrablása mellett — erőszakkal elvitték Pribuch és Wlkyn jobbágyokat.[50] 1371-ben a Kernai Jakech „királyi famulus" által a zágrábi püspök ellen indított perben állapították meg, hogy Kernáról (Valkó m.) fegyveresen hurcolták el Jakech egy jobbágyát — gabona és más dolgok elrablása mellett — a püspök

[36] Igy Váczy Péter bármilyen megalapozás kísérlete nélkül állapította meg, hogy a jobbágyok költözése, vagy ha akadályozták őket, szökésük, sőt szöktetésük egészen nagy mértéket öltött, különösen a nagy pestisjárvány után. — Váczy Péter: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában. (Magyar Művelődéstörténet. I. k. 188—189 o.)

[37] „Nec etiam jobbagiones aliquorum regnicolarum nostrorum, ad regiam, vel reginalem celsitudinem pertinentes, vel ad ecclesiarum praelatos, aut potentes regni nostri attinentes; absque voluntaria permissione dominorum eorundem jobagionum, potenter abducantur." Corpus Juris I. k. 176. o.

[38] Molnár II. 79. o.

[39] Sörös P.: Pannohalmi főapátság története. II. k. 138. sz. okl.

[40] Esterházy cs. lt. Rep. 47. U. 5. F. E.

[41] Dl. Törzsa. 41445. K. L. B.

[42] Dl. Törzsa 41644., 41645., 41672.. K. L. B

[43] Vay lt., Má. E.

[44] Dl. Ta. 41691. K. L. B.

[45] Dl. 5530, F. N. A.

[46] Dl. Törzsa 41726. K. L. B.

[47] OL. Tallián lt. 50. F. N. A.

[48] Vay lt. 435. Má. E., aratás idején elhurcolás; Sztáray Okmt. I. 212. sz.; Dl. 28086. Má. E.; O. L. fgy. Leleszi Olt. Act. A. 1369. nr. 12. K. L. B.

[49] Szabó Károly: Erdélyi Múzeum, 141. sz.

[50] gr. Zay cs. lt. Zayugrócon, Litt. B. F. I. N. 80. pp. (O. L. fgy. Z. 240.) Sz. Gy.

egyik falvába.[51] 1372-ben a szlavóniai Orbász vármegyében 28 jobbágy javaikkal, dolgaikkal és házaikkal együtt való erőszakos és fegyveres átköltöztetése ügyében folyik vizsgálat.[52] A Szlavóniában nagyobb arányokban folyó jobbágyelhurcolás az ottani fejlettebb mezőgazdaság nagyobb munkaerőszükségletével áll nyilván összefüggésben. 1375-ben Báthori János elhurcoltatta Báthori Miklós özvegyének egy vasvári jobbágyát a Vasváron fekvő saját birtokrészébe.[53] 1377-ben egy hatalmaskodás során a temesmegyei Remete birtokról hurcoltak el egy jobbágyot, természetesen engedélynyerés és a földbér lefizetése nélkül Gerdyanus birtokra.[54] Ugyanebben az évben a Kanizsaiak a Vajdaiak egy jobbágyát vitetik el házastul.[55] 1378-ban Abauj megyében[56], 1380-ban a zemplénmegyei Butkán,[57], 1381-ben Bereg megyében[58] hurcolnak el jobbágyot más birtokra. Ugyanebben az évben Kér szatmármegyei birtokról hatalmaskodás során a molnárt hurcolták el két lovával és nyolc ökrével együtt.[59] 1386-ban a gömörmegyei Monyorósról[60], 1387-ben hatalmaskodás során a szabolcsmegyei Ayak birtokról épületekkel együtt a váradi püspök birtokaira,[61] ugyanakkor a vasmegyei Teuthes birtokról hurcolnak el jobbágyokat.[62] 1388-ban Lendvai Miklós Lendvai János birtokrészéről a maga birtokrészére erőszakosan vitetett át jobbágyokat, miközben felégette a jobbágyok házait.[63]

A jobbágyelhurcolás ebben az időben már olyan fenyegetővé vált, hogy a kisebb birtokosok a királyhoz fordultak védelemért. 1389-ben Zsigmond felszólítja a garamszentbenedeki konventet, hogy akadályozza meg a nyitrai püspököt Vezekényi jobbágyainak elhurcolásában.[64] 1390-ben a szabolcsmegyei Kállón hatalmaskodás során hurcoltak el két jobbágyot.[65] 1391-ben nagyarányú hatalmaskodás során a beregmegyei Mocsola birtokról az összes jobbágyokat elköltöztették a fegyveresen rátörő nemesek és a birtokot elnéptelenítették, elpusztították. Elvitték a birtok pásztorát is.[66] Ebben az évben hatalmaskodás során a Döbrenteiek egy ardói (Veszprém m.) jobbágyát hurcolták át javaival együtt a Garaiak birtokára.[67] Ugyanekkor a somogymegyei Nagyberényből a veszprémi káptalan egy jobbágyát költöztették el egy világi feudális úr emberei.[68] Hatalmaskodás során hurcoltak el

[51] Dl. 5909. Sz. Gy.
[52] Dl. 6031. Sz. Gy
[53] Dl. 6308. Má. E.
[54] Pesty—Ortvay: Okl. Temes vm. történetéhez, I. 86. sz., ugyanebben az évben más területeken jobbágyelhurcolásra adatok: Dl. 6404. Má. E.; OL. fgy. Leleszi Olt 1377. nr. 23., K. L. B.
[55] Dl. 6399, 6421. Má. E.
[56] Dl. Törzsa. 42083. K. L. B.
[57] O. L. fgy. Leleszi Ol. 1380. nr. 15. K. L. B.
[58] Kállay lt. II. k. 1873., 1874. sz
[59] Kállay lt. II. k. 1893. sz.
[60] Zsigmondkori Oklt. 14. sz..
[61] Zsigmondkori Oklt. 21. sz.
[62] U. o. 794. sz.
[63] Zsigmondkori Oklt. 437. sz.
[64] Zsigmondk. Oklt. 1189. sz. — A Vezekényi családra ifj. Reiszig Ede: Bars vármegye nemes családai (Bars vármegye megyei monográfiában, Bp. é. n.) 520. o.
[65] U. o. 1410. sz.
[66] U. o. 2184. sz.
[67] U. o. 1917. sz.
[68] Zsigmondk. Oklt. 1980. sz.

jobbágyokat 1390-ben vagy 1391-ben a nyitramegyei Majkoc birtokról.[69] 1396-ban a Pálóciak birtokáról (Pálóc, Ung megye) hurcoltak el a Csicseriek familiárisai és jobbágyai egy jobbágyot minden javaival és bizonyos pénzösszeggel együtt egy éjszaka. Ugyanebben az évben a szlavóniai Zelna és Frodosztina (Körös megye) birtokokat elpusztították és elnéptelenítették hatalmaskodó urak és a jobbágyokat a maguk birtokaira hurcolták el erőszakkal.[70] 1397-ben a Baracskaiak a garamszentbenedeki konvent előtt tiltakoztak az ellen, hogy a gimesi Forgáchok elköltöztessék egyik jobbágyukat engedély nyerése, terragium és tartozások megfizetése nélkül.[71] Ebben az esetben is az erősebb birtokoscsalád hurcolja el a gyengébb jobbágyát.[72] Ugyanezen évben a körösmegyei Szentiványról fényes nappal erőszakkal vitték el Tamás jobbágyot.[73] 1398-ban eljárás folyt Somogy megyében a veszprémi püspök egy falvának jobbágyai ellen, akik egy özvegyasszonynak egy jobbágyát hurcolták át a püspök birtokára.[74] 1399-ben Zala megyében,[75] Tolna megyében,[76] Veszprém megyében[77] is folyik vizsgálat — részben régebben történt — elhurcolások ügyében.

A jobbágyok elhurcolásával — mint láthatjuk — olykor egész birtokok néptelenedtek el. A birtokok elnéptelenedése részben abból az okból is következhetett, hogy a vetélytárs földesurak *elűzték* ellenfelük jobbágyait. Már Tagányi Károly rámutatott arra, hogy földesurak el is telepítették jobbágyaikat valamely birtokról, ha tartottak valamely szomszéd hatalmaskodásától.[78] Komjáthy Miklós pedig helyesen mutatott rá — adott esettel kapcsolatban — arra, hogy a jobbágyok elűzése valamely birtokról összefüggésben állhat a jobbágyoknak a hatalmaskodó birtokára való kényszerítésével.[79] A parasztok elűzése telkeikről a feudális szokásjogba ütközött, amennyiben a 14. században parasztokat nem volt szabad jobbágytelkeikről kivetni. Ez azonban nem gátolta a feudális urakat abban, hogy sorozatosan űzzék el feudális ellenfeleik jobbágyait. Sok esetben pedig addig zaklatták és kínozták a jobbágyokat, ameddig azok maguk voltak kénytelenek elköltözni, elmenekülni. Ilyen esetek is nagy számban fordultak elő. 1313-ban a szabolcsmegyei Komorón folytak ilyen támadások és kegyetlenkedések ottani jobbágyokon, amelyeknek az volt a következménye, hogy jobbágyok megszöktek onnan.[80] 1319-ben Becsei Imre Bereg nevű birtokán hatalmaskodtak ellenfeleinek familiárisai és onnan fenyegetésekkel

[69] U. o. 3631. 3632. sz.

[70] Zsigmondk. Oklt. 4324. sz. U. o. 4348. sz. Egy-egy jobbágy elhurcolása ügyében 1396-ban vizsgálat Ung megyében. U. o. 4323 Veszprém és Zala megyében, u. o. 4334. sz.

[71] Zsigmond. Oklt. 5112. sz.

[72] A két családra lásd ifj. Reiszig Ede: Bars vármegye nemes családai (Bars vm. monogr.) 528., 534. o.

[73] Zsigmondk. Oklt. 5786. sz.

[74] U. o. 5490. sz.

[75] U. o. 5801. sz.

[76] U. o. 6009. sz.

[77] U. o. 5646. sz.

[78] tk: Jobbágyok költözése és szökése, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1895., 245. o.

[79] Kring Miklós: Középkori jobbágyságunk szabad költözéséről, Századok, 1935. 402. o.

[80] „fugitiue recessissent", Zichy Okmt. I. 166. sz.

több mint 40 embert elűztek.[81] 1322-ben egy egyházi nagybirtokos, a dömösi prépost pusztította el egy nemes Roozad nevű falvát és onnan — három ember megölése mellett — a jobbágyokat elűzte.[82] 1327-ben Biharmegyében kényszerítettek távozásra fenyegetéssel jobbágyokat.[83] Bars megyében ugyanebben az évben fordult elő, hogy hatalmaskodás miatt a megtámadott jobbágyai és telepesei megszöktek.[84]

A jobbágyokat abban az esetben is elűzhették földjükről, ha a földesuruk birtokát elveszítette. Ettől tarthattak Biri Tamás jobbágyai is, akiket Lajos király oklevele védelmezett meg az elűzetéstől, amikor földesuruk hatalmaskodás miatt birtokát elveszítette 1345-ben.[85] 1346-ban Tolna megyében azért űzték el egy földesúr jobbágyait, hogy utána elhagyott házaikat a hatalmaskodók saját birtokaikra szállítsák.[86] 1351-ben a dunántúli farkaslyuki és heténvi birtokokat napról napra támadták meg Vesszős mester familiárisai és rendszeresen rabolták a parasztságot, hogy elpusztítsák és elnéptelenítsék ellenfelének a birtokait. Végül pedig a parasztokat megfenyegette, hogy rájuk gyujtatja házukat.[87] 1352-ben Miklós somogyi főesperes az alsóőrsi jobbágyokat űzte el.[88] 1353-ban egy nemes tagadta, hogy megsebesítette volna egy boldogasszonyfalvai (Vas vm.) birtokos két jobbágyát és hogy további hat jobbágy megszökött volna onnan.[89] Ebből az esetből is látjuk, hogy a hatalmaskodás más jobbágyok menekülésével szokott járni. 1354-ben a zalamegyei Rezneken hatalmaskodás során elvittek 25 kepét, mire 6 jobbágy költözött el onnan házát pusztulni hagyva.[90] 1360-ban Szepes megyében űznek el jobbágyokat.[91] 1363-ban a kolozsmonostori apát Bogártelke, Egeres és Jegenye nevű birtokairól állatokat hajtatott el egy almási királyi officiális válogatott kegyetlenkedések közepette. Ennek nyomán 60 jobbágytelek üresedett meg és a többi parasztok is készültek elköltözni, mire a kolozsmonostori apát panaszt tett.[92] Úgy látszik, hogy itt is már előzőleg voltak hatalmaskodások és ez okozott olyan félelmet, hogy a parasztok elhagyták telkeiket. 1363-ban a zalamegyei Kiskolozs vagy Karácsfalva nevű birtok elpusztítása során űzték el onnan a jobbágyokat.[93] 1364-ben Szabolcs megyében azzal néptelenítettek el birtokot, hogy a jobbágyok vetését lelegeltették.[94] 1370-ben Somogy megyében a vizi jobbágyok közül 8-at űztek el és pusztították el házukat.[95]

Megtorlástól való félelem miatt menekültek el Várdai Domonkos birtokairól a jobbágyok és költöztek át mások birtokaira. Ezért 1375-ben La-

[81] Zichy Okmt. I. 195. sz.
[82] Zichy Okmt. I. 243. sz.
[83] Dl. Törzsa. 40509. K. L. B.
[84] Dl. Törzsa. 40507. K. L. B
[85] Kállay lt. I. 796. sz.
[86] Dl. Törzsa. 41000. K. L. B
[87] Zichy Okmt. II. 333. sz.
[88] Veszprémi kápt. m. lt. Alsó-Örs. 17., F. N. A.
[89] Dl. 49986 K. L. B.
[90] Dl. 4460, Sz. Gy.
[91] Berzeviczy cs. lt. F. E.
[92] Sörös P.: Elenyészett bencés apátságok. 74. o.; Csomor L.: Volt-e Egeresen apátság? (Erd. Múz., 1911.) 229. o.
[93] Dl. 5252, F. N. A.
[94] Vay lt. 386. Má. E.
[95] Dl. 5886. F. N. A.

jos király felhívta azokat a nemeseket, akiknek birtokaira távoztak Várdai jobbágyai, hogy aki a jobbágyok közül vissza akar térni eredeti helyére, azt javaival együtt engedjék vissza. A menekülés közelebbi oka az volt, hogy Várdai Domonkos és familiárisai ellen vád merült fel kassai polgárok javainak elrablása miatt.[96] 1376-ban az Egervári és Rohonci család között folyó birtokper során Rohonci Henrik elpusztíttatta és elnéptelenítette a vasmegyei Fanchka birtokot.[97] 1377-ben a somogymegyei Almaszeg birtok elpusztítása és elnéptelenítése miatt indítottak vizsgálatot.[98]

Ez a folyamat Zsigmond király idején is figyelemmel kísérhető. Igy 1387-ben egy vizsgálat elrendeléséből kiderül, hogy a garamszentbenedeki apátság Rosnycza birtokáról egy nemes, familiárisok és jobbágyok szétkergették az apátság jobbágyait, a birtokot elpusztították, sőt a házakat is eltávolították, hogy biztosítsák a birtok szabad használatát.[99] Ebben az esetben tehát a jobbágyok elűzése a földesúri birtok kiterjesztésének volt az előzménye. Hasonló célból pusztították el a dunántúli Kozma nevű birtokot az 1388 előtti években, néptelenítették el a hatalmaskodók, hogy még az említett évben is elfoglalva tartsák.[100] Az is előfordult, hogy aki zálogba vett egy birtokot, a zálogbirtok visszaadása előtt a birtokot elnéptelenítette. Ilyenkor az ottani jobbágyokat bizonyára áttelepítette saját eredeti birtokaira. 1388-ban pl. Nógrád és Hont megye közgyűlésén Kistapolcsányi Gergely panaszolja, hogy hontmegyei Kistur nevű lakott birtokát Demeter veszprémi püspök, aki zálogban bírta, elnéptelenítette.[101]

A jobbágyok teljes kirablása okozta a somogymegyei Merse birtok elnéptelenedését. 1389-ben megállapították, hogy a margitszigeti apácáknak ezt a birtokát egy világi úr kiraboltatta, elvitték a jobbágyok összes marháit, termését, ruházatát, úgyhogy valamennyi jobbágy elköltözött.[102] A vasmegyei Medes birtokról a Gerseiek és Nadalyaiak összeütközése során 1391-ben a jobbágyokat részben elűzték, részben pedig a kifosztással való fenyegetődzés miatt a jobbágyok elszöktek a faluból, ezért elnéptelenedett.[103] 1391-ben a pécsi püspök pécsi várnagya hatalmaskodott Töttös László baranyamegyei laki és lajméri birtokán, a parasztokat elűzte és a falvakat elpusztította.[104] Bár 1393-ban a faluban már csak kevés lakos élt, az oklevél csak nőkről emlékezett meg, a püspök emberei ismét hatalmaskodtak rajta és felégették a laki birtokot.[105] Ugyanebben az évben a biharmegyei Look birtok falvainak népét űzték el és rabolták ki telegdi nemesek.[106] 1394-ben pedig a Kisvárdaiak Mark nevű birtokát (Zemplén vm.) fosztották ki és néptelenítették el más nemesek.[107] A jobbágyok költözésének tehát egyik gyakori, pusztító formája volt a jobbágyok elűzése. Ez a termelőerők fejlődésének komoly gátló tényezőjévé nőtt a század folyamán

[96] Zichy Okmt. III. 442. sz.
[97] Dl. 6377. Má. E.
[98] Dl. 6491. Má. E.
[99] Zsigmondk. Oklt. 84. sz.
[100] Zsigmondk. Oklt. 573. sz.
[101] U. o. 645. sz.
[102] U. o. 892. sz. V. ö. 4715. sz.
[103] U. o. 2056. sz.
[104] Zichy Okmt. IV. 376., 381. sz.
[105] Zichy Okmt. IV. 417. sz.
[106] Zsigmondk. Oklt. 3150. sz.
[107] Zsigmondk. Oklt. 3345. sz.

és ezen nem változtat lényegesen az a körülmény, hogy az előzött jobbágyokat más birtokokon telepítették le. A fejlődés egyenletességét feltétlenül zavarták ezek a hatalmaskodások.

Igen sok esetben a jobbágyok költözéséről és költözési jogának említéséről a *telepítést* előmozdítani kívánó — nagyrészt királyi — oklevelekből tudunk. 1310-ben Aba comes minden *szabadállapotú embert* hív nyitramegyei birtokára,[108] tehát ezeknek lehetett költözési joguk (szemben a servusokkal). 1317-ben Károly Róbertnek a kedhelyi (azaz borsmonostori) apátság számára adott oklevelei kimondják, hogy *minden szabadállapotú ember* odaköltözhet az egyház birtokára.[109] Ugyanilyen helyzetű embereknek engedte meg ebben az évben a király, hogy a hívei közé beálló Simon bán, Almás, Darlac és Somogyon nevű küküllőmegyei birtokaira szabadon telepedhessenek.[110] 1323-ban a fehérvári őrkanonok és a veszprémi püspök ellentéteit egyeztető oklevélben azt is kimondották, hogy az őrkanonok falujából a szabadállapotú emberek engedéllyel és a földbért megfizetve átköltözhetnek a püspök falujába.[111] 1326-ban ugyanezek költözhetnek István és Guna mesterek tolnamegyei birtokaira.[112] 1327-ben pedig a nemesek Loránd fia Tamás három szabolcsmegyei birtokára tartoztak elengedni engedéllyel és a földbér lefizetése után jobbágyaikat.[113] 1329-ben a szlavoniai Ozol vár alatti mezőváros védettebb helyre átköltöztetésével és betelepítésével kapcsolatban a más helyről odaköltözőknek külön biztosítják az elköltözés jogát is, természetesen engedélyhez kötve.[114] Ugyanebben az évben Károly Róbert a máramarosi helységekbe a szabadállapotú emberek beköltözését várja, s megadja nekik a fényes nappal elköltözés jogát a terragium lerovása és engedély nyerése után.[115] Telepítéssel áll kapcsolatban Károly Róbertnek az az intézkedése is 1330-ban, hogy a Kedhelyre átköltözni akarókat nem szabad visszatartani.[116] Ugyanezen évben Károly a hantai egyház Hantay és Palaznuk birtokainak (Veszprém vm.) betelepítése érdekében is a szabadállapotú emberek (libere condicionis homines, az oklevél későbbi részében jobbágyok) szabad odaköltözését biztosítja, és a földesurakat utasítja engedély elnyerése és terragium lefizetése utáni elengedésükre.[117] 1335-ben Gál mester fehérvármegyei Vojta birtokának megtelepítése érdekében,[118] 1341-ben a királyné vasmegyei Helgeyz birtokára települők számára,[119] 1341-ben egy adott barsmegyei esetben mondották ki, hogy a jobbágy elköltözhet a földbér lefizetése után.[120] 1345-ben a király Nagysemjéni István birtokára engedte meg a szabad emberek átköltözését.[121] 1357-ben pedig a győrmegyei Béb birtok benépesítésére en-

[108] „universis hominibus libere condicionis ... hanc graciam et libertatem duximus faciendam" O. L. fgy. Ocskay cs. lt. 15. Sz. Gy.
[109] (Hajnóczy) Extractus legum de statu ecclesiastico catholico. 163. o.
[110] Anjoukori Okmt. I. 379. sz.
[111] Dl. 2188. Má. E
[112] Zichy Okmt. I. 304. sz.
[113] Zichy Okmt. I. 324. sz.
[114] Smičiklas IX. k. 389. sz.
[115] Fejér VIII/3. k. 145. sz.
[116] Dl. 2589. Má. E.
[117] OL. fgy. Veszprémi kápt. m. lt. Palozsnak. 26. Sz. Gy.
[118] Anjoukori Okmt. III. 158. sz.
[119] Dl. Törzsa. 40851. K. L. B.
[120] Motesiczky cs. lt. 14. sz. F. E
[121] Kállay lt. I. k. 797. sz.

gedte meg, hogy a jobbágyok engedély elnyerése, a földbér és egyéb tartozások lefizetése után oda telepedhessenek.[122] Ugyanezt mondotta ki 1358-ban a szabolcsmegyei Komoród birtok benépesítése érdekében.[123] 1377-ben Hont megyében találkozunk telepeseknek új településre való szabad elbocsátásával.[124] 1379-ben Hodos birtokkal kapcsolatban egy jobbágy-iparos elköltözéséről van szó engedély elnyerése és a földbér lefizetése után.[125] 1392-ben Nagypói László kun kapitány érdekében Mária királynő engedte meg, hogy bármely szabadállapotú ember átköltözhessen szabadon és biztonságosan Nagypóra tartózkodás végett, miután engedélyt nyert és a földbért lefizette.[126] 1393-ban ezt mondotta ki — megszorítva az egyéb tartozások lerovásának feltételével — Zsigmond király a zalamegyei Wathka birtok benépesítése érdekében.[127]

A jobbágyok költözésének ilyen egyes esetekben való szabályozása azonban nem mindig a telepítésekkel áll összefüggésben. *Birtokosztásnál,* megegyezéseknél is szabályozták a földesurak a szabad költözködés módját és gyakorlatát. 1335-ben a Nagymihályi család osztálylevelében mondották ki, hogy a birtok valamely részéről bármely jobbágy átköltözhet a másik fél részére vagy máshová minden javaival (de házak és épületek hátrahagyásával), ha lefizette a szokásos földbért. Ekkor az elköltözés jogát a birtokmegosztás napjától számított 15 napon belül engedélyezték.[128] 1364-ben a veszprémmegyei Perecskén szabályozza a jobbágyok költözését két földesúr. A birtokból az egyik fél 4 jobbágytelket kapott, amelyek közül 3 volt lakott és a jobbágyok engedélyt nyertek arra, hogy eldöntsék, maradnak-e a régi uruknál, vagy pedig az újhoz szegődnek. A választott bíróság döntése szerint az új úrhoz szegődés akkor is jogos, ha a régi földbirtokos az ellen tiltakozik.[129] 1374-ben a nógrádmegyei Barkan birtokrészben a nádor birtokfelosztást rendel el és akkor kimondják, hogy a jobbágyok maradhatnak, vagy szabadon távozhatnak a birtokról.[130] 1379-ben egy gömörmegyei birtokfelosztásnál engedték meg a jobbágyok átköltözését bizonyos időn belül.[131] 1384-ben a Matucsinai család tagjai osztották fel birtokaikat és itt kimondják, hogy a felek jobbágyai a felosztás után szabadon átköltözhetnek az egyes birtokrészekre.[132] Olykor azonban birtokfelosztásnál úgy állapodtak meg a felek a jobbágyok egyenlő elosztása érdekében, hogyha az egyik fél egy jobbágyot telepít, a másik ugyanezt teszi.[133]

A telepítésekkel kapcsolatban nemcsak az odaköltözés szabadságát mondották ki, hanem olykor az odatelepített jobbágyok elköltözési szabadságát is külön kiemelték a kedvezményes évek lejárta után. Pl. Athinai

[122] Dl. Ta. 41327. K. L. B
[123] Zichy III. 88. sz.
[124] Esterházy cs. lt. Rep. 32. H. 524. F. E
[125] Dl. Törzsa. 42115. K. L. B.
[126] Zsigmondk. okt. 2569 sz
[127] U. o. 3085. sz.
[128] Sztáray oklt. I. 65. sz.
[129] Dl. 49936. K. L. B.
[130] Dl. 2178. Má. E.
[131] Hanvai-cs. lt. F. E.
[132] Dl. 7091. Má. E.
[133] Vay lt. 500. Má. E.

István birtokait be akarva telepíteni 1389-ben ötévi szabadságot adott a birtokaira telepedőknek. Hogy jobban vonzza a birtokára telepedés a jobbágyokat, azt is kimondotta, hogy aki az öt év lejárta után nem akar birtokán megmaradni, szabadon távozhat.[134]

A jobbágyok elköltözésének kérdését még *zálogügyletekkel* kapcsolatban is szabályozták. Igy 1377-ben Baranya megyében mondották ki, hogy a birtok visszaváltásakor azok a jobbágyok, akiket a zálogosítás ideje alatt a zálogbirtokos telepített, a birtokról 15 nap alatt eltávozhatnak holmijaikkal és a termést is elvihetik.[135] 1379-ben a baranyamegyei Jarchhegye és Horváthegye elzálogosításánál mondják ki, hogy a zálog ideje alatt letelepítendő jobbágyok termésükkel elmehetnek.[136] A jobbágyokat azonban nem kötelezhette a zálogbirtokos arra, hogy a zálog megszünése után vele együtt feltétlenül eltávozzanak. Ilyen törekvés ellen irányult 1381-ben egy megegyezés, amely szerint a zálogból visszaváltott birtokról a zálogbirtokos elviheti saját épületeit és házait, amelyek a maga személyére álltak rendelkezésre, de vissza kell adnia azoknak a jobbágyoknak az elvitetett gabonáját, akik a birtokon akarnak maradni. Ugyanekkor azt is kimondották, hogy a távozni akaró jobbágyok engedéllyel és a földbért lefizetve mehetnek el.[137] Ebben az esetben tehát a zálogot visszaváltó fél érdeke inkább érvényesült. 1390-ben a küküllőmegyei Udvarhely birtok elzálogosításánál a felek kimondják a zálogosítás ideje alatt odatelepülő jobbágyok szabad elköltözésének engedélyezését.[138]

Bár Molnár Erik megállapítása, hogy a vándormozgalom az osztályharc menetét a 14. században lényegesen már nem befolyásolta,[139] országos méretekben igaz, mégis *helyileg* volt szerepe a parasztok helyzetének átmeneti megkönnyítésében a parasztok elköltözésének, vagy elköltözéssel fenyegetőzésének. 1322-ben a tihanyi apát szerződni volt kénytelen két falva, Egyházasgamás és Felgamás jobbágyainak képviselőivel, akik a falvak összes népei nevében léptek fel. A jobbágyok terheik és szolgálataik sokasága miatt nem akartak megmaradni falvaikban és el akartak távozni az apátságtól. Az apát ezért beleegyezett abba, hogy bizonyos meghatározott pénzterhek, ajándékok és robotmunka fölötti minden más tartozás és szolgálat alól felmenti ezeket a népeit.[140] 1328-ban Tamás erdélyi vajda fordult Henul János jobbágyainak közösségéhez (universitati jobagionum), akik Neppundorf és Purgo birtokokon élnek. Az oklevélből kiderül, hogy a parasztok valamilyen kósza hírről hallva, eltörekednek a birtokról, mire biztosítja őket, hogy a hír nem igaz és minden félelemtől mentesen békében és nyugodtan maradjanak épületeikben, meg fogja védeni őket.[141] Ebben az esetben tehát egy országos méltóság volt kénytelen fellépni a két birtokról távozni akaró jobbágyok szervezetéhez fordulva. A parasztok komolyabb eredményeket is elérhettek azáltal, hogy földesurukat megfenyegették a birtokról való elköltözéssel. Az ilyen harci módszer gyakori és

[134] Zsigmondk. Oklt. 1155. sz.
[135] Dl. 6451. Má. E.
[136] Dl. 6652. Má. E.
[137] Dl. 6847. Má. E.
[138] Zsigmondk. Oklt. 1616. sz.
[139] Molnár II. 66. o. jegyzet.
[140] Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. (Bp. 1908.) 109. sz. okl. 1416. évi oklevélben tartalmi idézet.
[141] Urk. I. k. 464. sz.

általában eredményes lehetett. Ezt bizonyítja, hogy nemcsak egyes adott esetekben szerepel oklevelekben, hanem formuláskönyvben is megtalálható. A 14. századból való Tapolcai Bertalan-féle oklevélformulák mondanak el egy ilyen esetet. Az eset Magyar Pál, Károly Róbert és Lajos királyok ismert hívének temesmegyei birtokain játszódik le. Mivel azonban formulában szerepel, ez csak egy adott példa a gyakori esetek közül és egyben azt a megoldást is adja, ami az esetekben általában bekövetkezett. A vonatkozó két oklevélformula közül az elsőben a várnagy temesközi birtokain lakó gazdagok és szegények egyetemessége (universitas divitum et pauperum intra Themes in suis tenutis existentium) Magyar Pálhoz fordul, amelyben elpanaszolják, hogy gazdatisztje Miklós nem igaz bíróként működik, hanem zsarnokoskodik. A parasztokat jogtalanul elfogja, megkínozza, kirabolja, javaikat pusztítja, malomgátjaikat lerontja, vetéseiket ménesével lelegelteti, földközösségi jogaikat csorbítja. Ezért a parasztok megfenyegetik a földesurat, hogy ilyen körülmények között nem maradhatnak tovább az ő birtokán.[142] Figyelmeztetik a földesurat, hogyha továbbra is uralkodni akar felettük, vigye el közülük Miklóst és egy jobbat küldjön közéjük, különben az ügyet a királlyal tudatják és más helyre fognak költözni.[143] A formuláskönyv következő oklevélformulájában Magyar Pál válaszol a levélíró parasztoknak és kénytelen engedni követeléseiknek. A gazdatisztet elmozdítja állásától és kötelezi arra, hogy a fenyegetéssel és károkozással a parasztoknak okozott veszteségeket mindenképpen térítse meg. Továbbá bejelenti, hogy egy alkalmas férfiut, Péter familiárist küldi a király egyetértésével közéjük, akinek feladata az lesz, hogy a parasztok szabadságait sértetlenül őrizze meg.[144] Ebből az esetből láthatjuk, hogy a parasztok elvándorlásra való készülődése is komoly erőt jelentett a 14. században. 1391-ben is találkozunk egy idetartozó esettel. Az erdélyi püspök Kőrösfő birtokán lakó népek a nekik szükséges földek hiánya miatt — az oklevél szerint — nem tudnak ott megmaradni, ami a birtok elnéptelenedésével fenyeget. Az erdélyi püspök ezt elpanaszolta a királynak, aki a püspök birtokával szomszédos Sálvására és Nyárszó királyi birtokokból (Kolozs vm.) annyi földet rendelt átadni a püspök népeinek, amit a püspök és a király kiküldöttje szükségesnek talál. Itt jelentős földterületet csikarhattak ki maguknak a költözésre készülődő jobbágyok, amit az mutat, hogy a király lelkére köti emberének, hogy a birtokrész kihasítása ne eredményezze a királyi birtokok pusztulását.[145]

A parasztokat nem mindig sikerült engedményekkel visszatartani, hanem gyakran távoztak el csapatostul. Ha a parasztok elhagyták földesurukat, ez gyakran lehetett kénytelen engedményekkel visszacsalogatni őket. Erre példa, hogy Sombori János 1396 körül a sombori bíróhoz írt levelében felkéri a bírót, biztosítsa elszökött jobbágyait arról, hogy birtokára visszatérhetnek. Ennek érdekében felhatalmazza a bírót arra is, hogy a Somborról elszökött Aszalós Jánosnak és más jobbágyainak ígérje meg kívánságai teljesítését és ezt ő állni fogja.[146]

[142] „super faciem vestre possessionis nullomode amplius manere valemus".

[143] „alienis locis nostrum statum requirere non postponemus." Fejérpataky László: Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból (Bp. 1887.) 27. sz.

[144] U. o. 28. sz.

[145] Zsigmondk. 1937. sz.

[146] Teleki cs. okl. I. 190. sz.

A parasztok nemcsak más földesurakhoz költöztek el, ahol kedvezőbb helyzetet reméltek, hanem igyekeztek beköltözni mezővárosokba, városokba vagy olyan népelemek közé is, ahol a jobbágysorsból kiemelkedést várhattak. Igy 1379-ben Kállai Ubul és Mihály újsemjéni jobbágyai Pál és János diák fia István, földbérük lefizetése nélkül Sárospatakra szöktek.[147] 1380-ban egy Ungvárra szökött paraszt ügyében tagadta meg Ungvár bírája az elégtételadást.[148] 1381-ben a kolozsvármegyei hatóság bizonyságlevele beszél Nádasdi Péter földesúr három elszökött jobbágyának ügyéről, akik Marosvásárhelyre szöktek a székelyek földjére és ott fogták el őket.[149]

Míg a jobbágyok célja az volt, hogy előnyösebb helyzetbe juthassanak az elköltözéssel, a földesurak ugyanemiatt igyekeztek őket birtokukon tartani és ezért a jogszabályokon túlmenően is *korlátozták a parasztság költözését.* Már Wenzel Gusztáv helyesen mutatott rá arra, hogy a mezőgazdasági munkát végző jobbágyok munkájának „biztosítása céljából a földesurak azon voltak, hogy jószágaikon jobbágyok kellő számmal lakjanak, a mi azonban oda is vezetett, hogy a jobbágyokat erővel is letartóztatták. S különösen érdekes jelensége a XIV. és XV. századoknak azon küzdelem, mely a földesurak, és a különben nem szolga, de mintegy erővel a földhöz kapcsolt jobbágyok közt a költözködési szabadságért folyt."[150] Wenzel felfogásához képest hanyatlást jelent Váczy Péter felfogása a költözködési jogról: „Ez a jog a *gyakorlatban* úgy érvényesült, hogy a jobbágy szabadon elhagyhatta földesurát, ha tartozását megfizette és az elköltözésre engedélyt kapott."[151] Valójában a földesurak erővel akarták földhöz kötni a parasztokat, felrúgva a feudális jogszabályokat is. Erre a legkülönbözőbb módszereket alkalmazták. Előfordult, hogy az engedéllyel elköltözött jobbágyot javainak ott tartásával akarták visszakényszeríteni. A 14. század elején pl. Kelemen comes engedéllyel eltávozott jobbágyának anyját és feleségét földesura megverte, amikor azokat a jobbágy elküldötte termésének megtekintésére.[152] 1345-ben pedig egy nemes ellen az volt a vád, hogy engedéllyel eltávozott jobbágyait eltiltotta az aratástól.[153] Ezek a példák olyan esetre vonatkozhatnak, amikor a terménybegyüjtés előtt költözött el a jobbágy. 1391-ben Baranyai Mihály jobbágyot, aki az erdélyi káptalan Ujlak nevű birtokára költözött, midőn előző földesurához visszament a káptalan egy jobbágyával, hogy elhozza holmijait, korábbi földesura elfogta és kirabolta őket, amivel az átköltözött jobbágynak száz forint kárt okozott. Mindez annak ellenére történt, hogy a jobbágy engedéllyel és a földbér lefizetése után költözött el földesurától.[154] 1399-ben

[147] Kállay lt. II. 1799. sz.

[148] Dl. 69.709, Sz. Gy.

[149] Teleki cs. oklt. I. 151. sz.

[150] Wenzel G.: Magyarország mezőgazdaságának története. 253. o.

[151] Váczy Péter: Társ. az Árp. és Anj. korában. (M. M. T. I. k.) 188. o. (Kiemelés tőlem, Sz. Gy.) A valóságban ez nem volt gyakorlat, csak jogelv, amelynek tartalmát a jobbágyoknak újra meg újra ki kellett harcolniuk.

[152] Vay lt. 54. Má. E.

[153] Vay lt. 254. Má. E. — Ezek a lépések a feudális jogot is sértették. Hogy az engedéllyel aratás előtt elköltözött jobbágynak joga lett volna learatni korábbi földjén, azt negatív oldalról az az 1343. évi eset mutatja, hogy három tolnamegyei jobbágyot gabonájuk learatásától eltiltottak, mert szabálytalan úton kerültek el a birtokról (elhurcolás). Kállay lt. I. k. 688. sz.

[154] Zsigmondk. 3401. sz.

Elefánti István kirabolta az engedély elnyerése után, a földbér és más tartozások lefizetése után tőle elköltöző több jobbágyát. Elvette tőlük ökreiket és holmijaikat.[155] Ugyanebben az évben Tamás sarlói jobbágyot, aki engedéllyel és a földbér megfizetése után akart elköltözni, az úton olyan kegyetlenül megverték, hogy most már vonakodott átköltözni az új földesúrhoz.[156] Látjuk tehát, hogy Zsigmond korában a század végén milyen módon tették lehetetlenné a jobbágyok elköltözését a földesurak.

A földesurak természetesen nemcsak a már elköltözött jobbágyokat fosztogatták, hanem károkozással igyekeztek már megelőzni a jobbágy elköltözését. Így 1307-ben egy engedéllyel elköltöző jobbágynak költözése során volt földesurai 8 márka kárt okoztak.[157] 1336-ban Temes megyében az engedéllyel elköltöző jobbágytól volt földesura elvette a lovát.[158] 1367-ben egy egyházi földesúrról olvassuk, hogyan bánt el elköltözni akaró jobbágyával. A veszprémvölgyi apácák Jakab fia Miklós nevű sandori jobbágyukat, akinek pedig a földesúr tisztje, a falubíró és a parasztok közössége (communitate populorum) a veszprémi káptalan birtokára való elköltözésre engedélyt adott, elfogatták, javait elvették, majd szabadon engedték ugyan, de javait és szőlőjét nem adták vissza.[159] 1368-ban Bács megyében van értesülésünk egy jobbágy elköltözésének megakadályozásáról.[160]

Az elköltöző jobbágy *régi és új földesura közötti érdekellentét* különböző formákban jelentkezik. Előfordul, hogy az új földesúr jövedelmének egy részét kénytelen volt átengedni a régi földesuraknak, hogy azok jobbágyaikat átengedjék. Így a savniki ciszterci apát 1320-ban kénytelen volt a települő jobbágyoktól járó pénzterhek egy részét átengedni új jobbágyai volt földesurának.[161] Előfordult azonban olyan eset is, hogy a jobbágy átköltöztetésére jogosan érkező familiárist a régi földesúr egyszerűen megölte, mint 1323-ban egy Hornoldus nevű földesúr tette Haholt unokájának serviensével.[162] Olykor viszont a földesurak megegyeztek egymással a parasztok rovására. 1342-ben Hont megyében egyeztek meg egymással földesurak, hogy egymás jobbágyait nem fogadják be.[163] Mindennek következtében a telepítések alkalmával gyakran azzal a fordulattal találkozunk a király vagy az állami főtisztviselők telepítést pártoló parancsaiban, hogy az urak ne merjék akadályozni a jobbágyok elköltözését, ami arra mutat, hogy a törvény ellenére a földesurak nem akarták jobbágyaik elköltözését megengedni. Így 1320 körül Bereg és Ugocsa megyék főispánja, a munkácsi várnagy, megbízza a nyalábi várnagyot, hogy ha valaki szabadállapotú jobbágyait makacsul akadályozza az átköltözésben, a jobbágyokat szabadon és biztosan vezesse át.[164] 1333-ban a zólyomi ispán kéri fiának

[155] Zsigmondk. 5731. sz.
[156] Zsigmondk. 6060. sz.
[157] Kende cs. lt. F. E.
[158] Dl. Ta. 40721. K. L. B.
[159] Veszprémi kápt. m. lt. Keszi 9. F. N. A.
[160] Dl. Ta. 41761. K. L. B.
[161] Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. (Bp. 1932.) 30—31. o.
[162] Zalai Oklt. I. k. 124. sz
[163] Esterházy cs. lt. Rep. 32. B. 72. F. E.
[164] Hazai Oklt. 182. sz.

győrmegyei tisztviselőjét, hogy adjon segítséget azok ellen, akik jobbágyaikat az ország szokása ellenére vonakodnak szabadon eltávozni engedni.[165]

Mint Molnár Erik az 1358. évi lendvai urbáriummal és az 1362. évi, a jászói prépost telepítő tevékenységével foglalkozó királyi rendelettel kapcsolatban kiemelte, a parasztok eltávozásának feltételéül az engedélyen és a szokásos földbér megfizetésén *túl* egyes földesurak különböző terhek lerovását és a magánadósságok rendezését is kikötötték.[166] Ilyen megszorításokkal többhelyütt is találkozunk. 1336-ban a pannonhalmi apát hat somogymegyei falvának urbáriuma foglalkozik a költözéssel is. A jobbágyok költözésének feltételéül itt az engedélynyerésen és a terragium lefizetésén túl hangoztatják a census megfizetését is, ha még nem került volna sor rá, a költözés előtt feltétlenül meg kell fizetni.[167] 1343-ban egy királyi rendelet a diósgyőri pálosok birtokára engedéllyel, földbérük és tartozásaik lerovása után jövő jobbágyok akadályozását tiltja.[168] A Kont-féle lendvai urbárium (1358-ban) világosan mutatja, hogy a jobbágycsalogató urak nem engedtek elköltözni egykönnyen. A távozáshoz itt engedély, a földbér lerovása, más természetbeni szolgáltatások és a magánadósság megfizetése, végül a költözést gátló „más jogos ok" fenn nem forgása volt szükséges.[169] 1362-ben Lajos a Novajt és Nyéstát telepítő jászói prépost kérelmére rendeletben szólította fel az összes földesurakat, hogy ne akadályozzák az elköltözésben jobbágyaikat, akik terheiket (földbér és adósságok) megfizették.[170]

A jobbágyok szabad költözésének meggátolására vonatkozik az 1351. évi törvény 18. cikke is. Ennek a cikknek értelmezése az irodalomban mind máig nem véglegesen tisztázott. Szabó István nagy anyaggal alátámasztott tanulmányában[171] igyekezett megcáfolni azt a felfogást, hogy a törvénynek kapcsolata volna a szabad költözés kérdésével. Igy igyekezett megcáfolni olyan jeles polgári történetírók, mint Szalay László, Horváth Mihály, Acsády Ignác és számos jogtörténész felfogását, akik a törvénycikket a *jobbágyköltözködés* jogának *megerősítéseként* fogták fel. Szabó István cáfolata ellenére Molnár Erik a cikket mégis a költözés jogának biztosítékaként tárgyalja, úgy értelmezi, hogy a törvénycikk kereken eltiltja, hogy a földesúr költözni akaró jobbágyát régi tetteiért visszatartsa.[172] Szilágyi Lóránd egyetemi előadásaiban a törvényt ugyancsak úgy értelmezte, hogy az meg akarja szüntetni azt a visszaélést, hogy a máshová költözni akaró jobbágyot különböző ürügyekkel erővel vissza-

[165] Pókateleki Kondé cs. lt. R. 6. Má. E.

[166] Molnár II. 80. o.

[167] Sörös P.: A pannonhalmi főap. tört. II. k. (Bp. 1903.) 118. sz. okl.

[168] Dl. 6865., Má. E.

[169] „... habita licentia et 12 denariis pro terragio consueto, ac duabus tortis uno pullo et uno akone avenae persoluto, nisi cuiquam debitor extiterit, vel legitima causa impedierit, liberam recedendi... habebunt facultatem". Wenzel G.: Magyarorsz. mezőg. tört. 288—289. o.

[170] Tóth-Szabó Pál: Jászó a főkegyúri jog történetében. Századok, 1905. 125—126. o

[171] Szabó István: Az 1351. évi 18. törvénycikk (Szentpétery Emlékkönyv, Bp. 1938.) 419—439. o.

[172] Molnár II. 81. o. Molnár Erik ugyanakkor helyesen emelte ki, hogy a törvények nem biztosítottak a jobbágynak — költözési jogán esett sérelem miatt — a hatósághoz, bírósághoz fordulást. I. m. 80. o.

tartsák. Az egyik ürügy volt az, hogy a költözni szándékozó jobbágyot valamely régebben elkövetett és esetleg már elévült „vétségért" letartóztatták.[173] Ezek a szerzők azonban a Szabó István által látszólag igen meggyőzően felsorakoztatott nagyszámú érvvel részletesen nem foglalkoztak.

Szabó István elsősorban a törvény hiteles szövegének megállapításával igyekezett bizonyítani a hagyományos felfogástól eltérő álláspontját. Szövegmegállapítását és fordítását elfogadva sem indokolt azonban annak figyelmen kívül hagyása, hogy a 16. században ezt a törvénycikket olyan címmel látták el, hogy jobbágyokat nem szabad korábbi vétségeikért letartóztatni, ha költözni akarnak.[174] Nyilvánvaló, hogy amint a mult és jelen század történészei, a 16. századi értelmezés ismeretében a törvénytár első kiadói is egyformán a költözéssel kapcsolatban állónak értelmezték a cikket. Szabó István szerint viszont nem erről van szó, hanem arról, hogy a törvény a bírói fórumot akarta megerősíteni a vétkes jobbágy földesurának személyében azokkal a földesurakkal szemben, akik az urak birtoka határain kívül piacra, malomhoz, folyóhoz, városba menő jobbágyokat elfogták és letartóztatták velük szemben elkövetett régi tetteikért. Szabó István szerint a törvény az ezzel kapcsolatos önkényes túlhajtások, ártatlanok bűnhődése ellen irányult. Szabó István ezt a törvénycikket, amelyet az 1384. és az 1397. évi országgyűlés is megerősített,[175] tehát csupán a jobbágyok feletti bíráskodás kérdésével hozta összefüggésbe. A felfogásával nem egyező okleveles anyagot azonban nem vette figyelembe. Tudunk olyan földesurakról, akik az ítélkezés jogát fenn akarták tartani maguknak a tőlük már eltávozott jobbágyok fölött is. Az ilyen eset pedig feltétlenül egybeesik azzal, hogy már az elköltözés alkalmával is felvetettek a jobbággyal szemben „régi vétkeket". 1332-ben Károly király ilyen esetben intézkedett az elköltözött jobbágy érdekében és ezzel lényegében védelmezte a parasztok mezővárosba költözését. A szatmári bíró panaszolta a királynak, hogy Semjéni Lengyel János a Semjénből engedéllyel már régen elköltözött Bene nevű szatmári vendéget és fiát akadályozva zaklatja („impediendo molestaret" v. ö. a törvény tilalmával: „non possint impediri"). Ezért a király közli a volt földesúrral, Semjéni Lászlóval, hogy Szatmár város hospesei felett senki más bíró nem ítélkezhet, mint a város bírája. Ha tehát pert akar ellenük indítani, a városhoz kell fordulnia.[176] 1343-ban Pozsony városa és Szentgyörgyi Péter földesúr között folyt per amiatt, hogy a földesúr több jobbágya beköltözött a városba. A pert megegyezéssel zárták le, azzal, hogy ezentúl a jobbágyok beköltözésének engedélyezését a város kérni fogja a földesúrtól.[177] Ebben az esetben is, tehát régebben beköltözött jobbágyokat követelt vissza a földesúr. 1380-ban is régebbi vétkek miatt üldözi Kállai Ubul — a fentebb már említett — János fia István pataki hospest, mivel ökrökkel, lóval és két vég cseh szövettel maradt adósa, amikor eltávozott. A földesúr a nádorhoz fordult, ez azonban a

[173] Szilágyi Lóránd: A középkori egyetemes és magyar történet forrásai. (Egyetemi jegyzet.) 24. o.

[174] Corp. Juris. 176. o.

[175] 1384.: Corpus Juris I. 186. o. 1397.: Knauz Nándor: Az 1397-i országgyűlés végzeménye. (Magyar Történelmi Tár, III. k.) 225. o.

[176] Anjou II. 533. sz.

[177] Anjoukori Okmt. IV. 199. sz

királyné oklevele alapján az ügyben illetékesnek a pataki tanácsot jelölte ki, hogy az bíráskodjék.[178] 1390-ben is előfordul, hogy egy szökött jobbágyot régebbi kihágásaiért urához átmenetileg visszaparancsolnak, hogy elégtételt adjon. A váradi püspökhöz Kölesér nevű birtokára átszökött Gál nevű vásári jobbágyot minden holmijával együtt a püspöknek királyi rendeletre vissza kellett küldenie Vásárba, hogy ott kihágásaiért elégtételt adjon és utána pedig joga legyen az engedély elnyerése és a földbér lefizetése után minden zaklatás és kár nélkül eltávozni.[179] 1391-ben Lipcse helység (Liptó vm.) ütközött össze nemesekkel három jobbágyuknak a városba titokban beszökése és ott megtalálása miatt. Ezeket a nemesek visszakövetelték a várostól. A város bírája azonban megtagadta kiadatásukat azzal, hogy Lipcse szabad város és a megyéhez nem tartozik hozzá. A bíró azt is kijelentette, hogyha az érdekelt nemesnek valamilyen keresete van a jobbágyok ellen, akkor közgyűlésen kérje.[180] Egy engedély nyerése és földbér fizetése nélkül lopakodva eltávozott jobbágya ügyében Kállai Ubul nyomoztatott, de a szabolcsmegyei hatóság azt állapította meg a jobbágyról 1398-ban, hogy időközben kassai polgár lett.[181] Mindezekben az esetekben tehát azt látjuk, hogy földesurak saját *elköltözött jobbágyaikat üldözik,* visszakövetelik vagy bíráskodni akarnak felette, az engedély nélkül elköltözés vagy más bűneik miatt.

Mindez lehetővé teszi az 1351. évi törvény 18. cikkének olyan értelmezését, hogy ez meg akarta gátolni az indokolatlanul, a költözés meggátlására ürügyként felhozott vádak felvetését. Ezt az értelmet bizonyítja továbbá Zsigmond királynak 1391-ben az erdélyi jobbágyok szabad költözése érdekében kiadott oklevele is. Az oklevél ugyanis az engedélyt nyert, a földbért és tartozásaikat lefizetett és költözni akaró jobbágyok sérelmei között említi azt, hogy a jobbágyokat nem engedik eltávozni az ellenük emelt igaztalan hamis vádakkal.[182] A király egyúttal azt is szabályozza, hogyan kell mielőbb lefolytatni a megyei hatóság beavatkozásával a jobbágy ellen emelt vád ügyében a bírói eljárást. Utal a jobbágyok különféle ürügyekkel való visszatartására és szabályozza az ilyen bírságolások határidőn belüli törvényes lefolytatását Zsigmond 1397 augusztus 3-i általános érvényű rendelete is, mely a szabadköltözésről intézkedik.[183] 1397-ben az országgyűlés is biztosította a parasztok — engedéllyel és földbérlerovással — szabad költözését.[184]

Korábban azonban *Erdély* felé már szükséges volt külön elrendelnie a parasztok szabad költözésének biztosítását. Ez rendkívül fontos, mert átvezet az erdélyi parasztság 15. századeleji egyre erősödő és az 1437-es nagy parasztfelkelésben kicsúcsosodó mozgalmaihoz. Különösen Erdélyben gátolták ugyanis a földesurak a parasztok szabad költözését és Zsigmond szabad költözést biztosító rendeletében már 1391-ben a parasztság elnyomásának olyan súlyos formáiról olvasunk, amilyenekről 1437-ben a paraszt-

[178] Kállay cs. lt. 1826. sz
[179] Zsigmondk. Oklt. 1357. sz.
[180] Zsigmondk. Oklt. 1931. sz.
[181] Zsigmondk. Oklt. 5223. sz.
[182] „... calumpniis eisdem contra deum et eius iustitiam vario modo impositis libere non permitterent abire eosdem"; Zsigmondk. Oklt. 2003. sz.
[183] „varys calumpniis, signanter in birsagiorum ac mulctarum seu daciorum receptionibus, vt ipsos erga se retinere valerent, super eos impositis". Fejér, X. 3. k. 184. sz.
[184] Knauz N. i. m. M. Tört. Tár. III. 236—237. o.

tok a kolozsmonostori egyezségben panaszkodtak. Zsigmond 1391-es rendeletét az erdélyi vajdához intézte. A király elmondja, hogy értesülése szerint a legtöbb földesúr meggátolja a parasztok elköltözését hamis vádakkal és erőszakkal tartják a parasztokat maguknál, a szolgaság igájába vetve őket.[185] Ez a panaszkodók (azaz nyilván a telepíteni óhajtó urak) birtokait rendkívül károsítja és pusztítja. A király az utóbbiak és a királyi birtokok érdekében beszél, amikor arra hivatkozik, hogy az embereket nem a természet, hanem az emberi hatalom igyekszik esztelenül a szolgaság igájába hajtani. Utasítja az egyházi és világi földesurakat, hogy amint ő is elengedte az egyház és a nemesek birtokaira az átköltözni akaró királyi jobbágyokat, az egyháziak és a nemesek jobbágyai is átköltözhessenek a királyi birtokokra, ha engedélyt nyertek rá és a földbért és tartozásaikat megfizették. Ha valamely nemes vagy egyházi úr a király rendelete ellenére jobbágyát nem engedi átköltözni másnak birtokaira, ez a nemes vagy egyházi férfiu két szolgabíróval szolgáltasson igazságot mindazokban a cselekményekben, amelyekért a jobbágyokat erőszakkal maguknál vissza akarja tartani. Ha a szolgabírák a visszatartott jobbágyokat szabadnak mondják ki és kijelentik, hogy nem adós, akkor a jobbágyok urai szabadon, akadályozás nélkül, dolgaikkal és javaikkal engedjék el azokat, mert ha nem engedik, megbünteti őket.[186]

Az 1397. évi törvény rövid intézkedését a szabadköltözésről mintegy egy hónappal előzte meg Zsigmond említett rendelete, ami arra utal, hogy az országgyűlésen is Zsigmond király képviselte a szabadköltözés elvét, persze a már szokásos megszorításokkal. Zsigmond rendelete érdekes természetjogi fejtegetés után — hogy a teremtő minden embert egyenlőnek alkotott, s az emberi hatalom törekszik iga alá vetni őket — elrendeli a bárók és előkelők egyetértésére hivatkozva, hogy a királyi jobbágyok az egyháziak, nemesek és más birtokosok birtokaira, és viszont az egyháziak, nemesek és más birtokosok jobbágyai a királyi városokba, mezővárosokba, birtokokra és várbirtokokra, általában minden szabadállapotú ember az egyháziak birtokairól a nemesek birtokaira, s a nemesek birtokairól az egyházak birtokaira mindig átköltözhessék, az engedély elnyerése, a terragium és más tartozások megfizetése után.[187]

Zsigmond király rendelkezései a szabad költözés biztosítására természetesen nem a parasztok, hanem a telepítő földesurak érdekében születtek meg, de feltétlenül egybeesnek a parasztság érdekeivel is. A szabad költözés biztosítása ugyanis elősegítette és közvetlenül célozta is a parasztságnak *a mezővárosokba és városokba költözését*. Ez a politika már az Anjouk alatt is érvényesült. Pl. Lajos király 1370-ben megengedte, hogy bármely szabadállapotú ember, így minden jobbágy, aki tartozását földesurával szemben lerótta, beköltözhessék Kolozsvárba és ott megtelepedjék.[188] 1375-ben hasonló rendelkezést adott ki a Tordára való beköltözés biztosítására.[189] Zsigmond király 1397-ben az Eperjes városba való beköltözés biztosítására külön is intézett rendeletet az ország összes birtokosaihoz,

[185] „uti iugo servitutis subiectos apud ipsos vi reservando".
[186] Zsigmond. 2003. sz.
[187] Fejér, X. 3. k. 184. sz.
[188] Csánki V. 314. o.
[189] U. o. V. 685. o.

hogy jobbágyaikat, akik költözködési szabadságot kaptak, lefizették a földbért és egyéb tartozásaikat és Eperjes városába akarnak beköltözni, minden akadály nélkül javaikkal engedjék odamenni.[190] Mindezek az esetek egyben a királyi hatalom még haladó szerepét is bizonyítják a mezővárosok fejlődését akadályozó feudális birtokosokkal szemben. Mindez azonban nem akadályozta meg a parasztok költözködési jogának megnyirbálását. Ezért a 15. századi osztályharc egyik főkérdése a költözködés joga lett.

[190] Zsigmond. 4711. sz.

## 8. AZ ÚJRATELEPITÉS

A költözésért és a költözés kapcsán előnyök kicsikarásáért vívott küzdelem legjelentősebb sikereit a jobbágyság országos viszonylatban a telepítés terén biztosított előnyök formájában aratta.

Az elpusztult falvak újratelepítésére a feudális társadalmi rend belső ellentmondása szolgáltatott számtalan alkalmat azzal, hogy a birtokok egy részét állandó pusztulásnak tette ki. A feudalizmus korában a béke ismeretlen fogalom volt. Egész országra kiterjedő, dinasztikus céllal folytatott hadjáratok mellett a nagyurak egymásközötti harcai napirenden voltak, a háborúskodás hozzátartozott a feudalizmus lényegéhez. A 14. századi Magyarország erre különösen alkalmas volt, a királyi hatalom és a tartományurak harcaiban született meg a század, melynek derekát az olasz hadjáratok töltötték ki, végül az Anjouk kihalását követő belső és külső háborúskodásban adta át helyét a következő, 15. századnak. Az országos méretű harcok mellett bőven volt alkalom a nagyurak egymásközti harcaira is. A század első évtizedeiben néhány tartományúr vezetett rendszeresen hadjáratokat egymás és néha a közös ellenség ellen, a század végén a Károly Róbert és Lajos alatt vagyont gyüjtött családok harcai folytak szinte megszakítás nélkül. A nagyurak és kisebb nemesek egymásközti harcai, a „hatalmaskodások" (ahogyan ezt a kor a maga latin jogi terminológiájával elnevezte) még akkor sem szüneteltek, amikor az Anjouk idejében a központi hatalom viszonylag erős kézzel fogta a gyeplőt.

Az állandó harc állandó pusztítással és pusztulással járt. A század első évtizedeiben a tartományurak rendszeresen pusztították ellenségeik birtokát. Csák Máté az esztergomi érsek és a nyitrai püspök birtokait dúlta fel,[1] Omodé nádor csapatai feldúlták nemcsak a királyi Sárospatakot (Zemplén m.) hanem a várost védelmező királyhű várnagy birtokait is.[2] A század vége felé, 1388-ban arról értesülünk, hogy a Kont-féle lázadással kapcsolatban Horváti János csapataival Szerém és Valkó megyékben pusztította és gyujtogatta a falvakat.[3] Horváti ellen Kórogyi Fülöp vonult fel, de ez a sereg aligha kímélhette jobban Horváti csapatainál a hadműveleti terület lakosságát. Erre a megállapításra az a híradás jogosít fel bennünket, hogy 1342-ben a Szepességen a felvonuló királyi sereg nyomában „puszta" birtokok maradtak.[4] Az országos hadjáratok, a tartományurak elleni küzdelem harcai mellett állandó pusztítást jelentettek a nagyurak

[1] Fejér: CD. VIII/2. 92. l.
[2] Zichy O. I. 233.
[3] Fejér: CD X/1. 417. l.
[4] Berzeviczy cs. lt.

egymásközti harcai, a „hatalmaskodások". Az előző fejezetben tárgyalt[5] példákon kívül lássunk egy ilyen esetet közelebbről. 1359 novemberében történt, hogy a zágrábi káptalan tisztje felvonult Sitec (Szlavónia) falu ellen, ahonnan a földesúr 160, a jobbágyok 70 disznáját vitte el, a jobbágyokat megverette és kifosztotta. A következő év februárjában a zágrábi püspök tisztje a saját és a szomszédos nemesek jobbágyaival két zászló alatt felvonulva, hajnalban megrohanta a falut, ott a földesúr házát megostromolta, elfoglalta, berendezését elrabolta. Ebből az alkalomból a jobbágyok összegyüjtött takarmányát (szénáját) is felégette.[6] A példák számát még hosszasan szaporíthatnánk, de véleményünk szerint ez az eset is eléggé mutatja, hogy a hatalmaskodás nem puszta kilengés, nem is jogi anomália, hanem a legtöbb esetben előkészített, megszervezett kis hadjárat volt, amelynek célja az ellenséges földesúr létalapjának, a dolgozó és adófizető jobbágygazdaságoknak elpusztítása. A Sitec elleni támadásnál a támadás gondos előkészítése, a zászlók alatt felvonuló kis csapat „harckészsége" élénken világítja meg azt a körülményt, hogy szabályos fegyveres akcióval van dolgunk. A pusztítás átgondolt voltára utal a jobbágyok szénájának felgyújtása, ami februárban, a téli takarmányozási idény végén igen súlyos csapás lehetett az állatot tartó jobbágyok részére. Végső fokon mindkét akció a birtok megszerzésére irányult. A jobbágygazdaságok az állandó fosztogatások következtében nem voltak hosszú ideig fenntarthatók, a kifosztott és megfélemlített jobbágyok másutt kerestek megélhetést maguk és családjuk számára, a birtok elnéptelenedett, a földesúr jövedelem nélkül maradt, kénytelen volt birtokát eladni vagy elcserélni, s az eddigi hatalmaskodó jog szerint is megszerezhette a kívánt birtokot.[7]

A felhozott példa nem elszigetelt jelenség, nem hosszú keresés után előkerült adat, nincs bennük semmi meglepő. Szokványos esete a 14. századnak, számtalan ilyen eset emléke maradt fenn középkori okleveleinkben. A hatalmaskodás állandó kísérője a feudálizmus korszakának, tehát a 14. századnak is. Mint már mondottuk, nincs átmeneti szünet sem, még az Anjouk erőskezű uralma sem tudja megszüntetni a hatalmaskodásokat, legfeljebb csökkenti az esetek számát, enyhíti az elkövetett bűntények súlyosságát, ami az akkori viszonyok között bizonyára igen nagy eredményt jelentett.

Országok között folyó háborúk, a tartományurak elleni harc a század elején, a nagyurak egymásközti harcai a század végén, ezek azok a tényezők, amelyek állandóan gondoskodnak a település pusztításáról. Mindenfelé puszta falvak és birtokok keletkeznek, melyeknek számát a század közepén dühöngő pestisjárvány még csak szaporítja. A pusztulás, melyet itt vázoltunk, s amely — ezt mégegyszer hangsúlyozni kell — állandó volt az egész század folyamán, súlyos terheket rótt a parasztság vállára. A fentebb tárgyalt esetekben konkrét példákkal mutattunk rá arra, hogy a pusztítás elsősorban a jobbágygazdaságokat érintette, mivel ezeknek megsemmisítése a birtokos nemesség létalapjának megszűnését is jelentette. A job-

[5] 7. fej. 80—107. jegyzet.

[6] Zichy III. 163.

[7] 1328-ban Elefánti Mátyás panaszkodik a nyitrai káptalan előtt, hogy Elefánti Dezső mestertől „Tantas subminationum persecutiones pateretur sine causa, ut de suis possessionibus eidem *dare* et conferre non sponte, sed coactus" kényszerül. Dl. 2481.

bágy állatállományának csökkentése maga után vonta termelési erejének csökkentését, így a földesúr részére teljesített szolgáltatások apadását, végső fokon magának a földesúrnak elszegényedését. Ez volt a hatalmaskodások végső célja.

De bármennyire is a birtokos nemes ellen irányult a pusztító szándék, a pusztítás magát a jobbágygazdaságot érintette, annak állatállományát vitte el, termését semmisítette meg, annak kárát okozta. A szétszéledő vagy elmenekülő jobbágy és földesura között az adott esetben megszűnt a feudális társadalmi rend diktálta kapcsolat, az adózó jobbágy és a jobbágyság adózásából élő földesúr viszonya. Középkori okleveleink mindig az uralkodóosztály, a nemesség szemével nézték az eseményeket és így csupán annyit jegyeztek fel, hogy a jobbágyok szétszéledtek vagy elmenekültek, sorsukról részletes adatokat nem tartottak fenn számukra. Bizonyos törvényszerűségekből kiindulva mégis meghatározhatjuk a szétszéledő jobbágyság törekvéseit és érdekeit. Így mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a jobbágyok — legalábbis nagy tömegükben — ebben az időben a hatalmaskodások okozta pusztulás után sem gondoltak a feudális viszonyok, a társadalmi rend teljes megváltoztatására, mindössze jobb viszonyok közé igyekeztek kerülni, olyan földesurat kerestek, aki jobban meg tudta védeni őket a hatalmaskodások ellen vagy megelőző uruknál kevesebb szolgáltatást kívánt vagy a szolgáltatások behajtásánál előnyösebb feltételeket biztosított számukra. Előnyösebb feltételeket pedig a legkönnyebben egy-egy birtok újratelepítésénél harcolhattak ki maguknak.

A feldúlt és elhagyott birtok újratelepítésénél u. i. mindig a jobbágy többletmunkájára volt szükség. A jobbágynak kellett az elvadult, elpusztult, parlaggá vált szántóföldet újra feltörni, megtisztítani, a termelést állataival megindítani. Ugyancsak neki kellett az esetek tekintélyes részében a saját gazdaságához elengedhetetlenül szükséges belsőségeket, a házat és ólat felépítenie. Hatalmas munkatöbblettel kellett áthidalnia nemcsak a kezdet nehézségeit, hanem megteremtenie a gazdaság fenntartásához szükséges alapokat is. A feudális társadalmi rendben viszont a jobbágy többletmunkája a földesúr eltartását szolgálta. Mivel mindkét feladatot: a földesúr eltartását és a gazdasági újjáépítést lehetetlen volt egyszerre teljesíteni, itt nyílott alkalom arra, hogy a birtokát betelepíteni kívánó földesurat a szolgáltatások mértékének csökkentésére kényszerítsék. Ha a földesúr a birtok reorganizációjához ragaszkodott, le kellett mondania a szolgáltatások egy részéről. A jobbágyság érdeke tehát az volt, hogy többletmunkájából minél nagyobb részt mentsen meg a maga számára, a maga gazdaságának újjászervezésére és megerősítésére. A földesúrra nehezedő kényszer adta lehetőség volt előnyös a jobbágyság számára az újratelepítéseknél, ennek az előnynek kihasználását figyelhetjük meg a telepítésnél adott kedvezmények kiharcolásánál s a kedvezményeknek minél hosszabb időre s minél nagyobb mértékben való biztosítása volt a jobbágyság sikerének mértéke.

A jobbágyság érdekeivel a telepítő földesúr érdekei természetesen szöges ellentétben állottak. Először is arra a jelenségre kell itt rámutatnunk, hogy a birtokosnak nem mindig és nem mindenütt volt érdeke a birtokoknak telepítés formájában történő újjáépítése, azaz a jobbágygazdaságok és az elpusztult falu reorganizációja. Nem egy esetben azt kell tapasztalnunk, hogy a földesúr a jobbágygazdaságok újjászervezésére nem törekszik, nem

is nagyon törődik a birtok újratelepítésével. Elsősorban az elpusztult egyházi birtokok esete mutat erre. Míg a világi nemesség általában személyesen vagy familiárisai útján maga vette kezébe birtokainak benépesítését, addig az egyházi földesurak ezt a munkát nem maguk végezték, hanem sok esetben haszonbérlet formájában bonyolították le. Indokolta ezt a megoldást az egyháznak a termelőerők fejlődésében a 14. században játszott csökkenő szerepe, a szerzetesrendi és főpapi birtokok elhanyagoltsága, de emellett egyes egyházi testületeknél ezt a bérleti megoldást különösen indokolta az, hogy a testület jövedelme bonyolult kulcs alapján számtalan személy között oszlott meg, s hogy a jövedelem elosztása körül állandó volt a torzsalkodás, s végül ezektől az indokoktól eltekintve az egyház tizedeinek jövedelméből birtokainak csekélyebb hozama mellett is eltarthatta magát. Mindezek a jelenségek együttesen eredményezhették, hogy az egyházi birtokos szívesen fordul a haszonbérletrendszer előnyeihez. 1346-ban a szekszárdi apát Töttös mesternek adta át Éld nevű fejérmegyei, a Duna mellett fekvő birtokát, melyen ekkor csak egy Mária tiszteletére szentelt kőtemplom állott, egyébként azonban teljesen lakatlan volt. A birtokot az apát húsz évre adta haszonbérbe azzal a kikötéssel, hogy Töttös mester a bérleti idő lejártáig a birtokon jobbágyokat köteles telepíteni. A szerződést tartalmazó oklevél bevezetésében hangsúlyozza, hogy a birtokot Töttös mesternek a szekszárdi apátság érdekében tett fáradozásai jutalmául engedi át. Ez a kitétel már sejteti, hogy a haszonbérlet nem annyira az apát, mint inkább a bérlő számára lehetett előnyös. Ugyanezt bizonyítja az a két kikötés is, melyeknek egyike szerint Töttöstől a birtokot húsz évig nem lehet visszavenni, másika szerint Töttös a szekszárdi apátság nemes jobbágyait nem volt köteles a birtokra felvenni. A haszonbérlet összege sem szerepel az oklevélben.[8]

Hasonló szerződést kötött 1346-ban a fejérvári káptalan is. Füzke nevű fejérmegyei birtokát Kozma mesternek adta haszonbérbe azzal a kikötéssel, hogy Kozma mester a puszta birtokot benépesíteni és évenként 24 pensa dénár bért fizetni köteles. A telepítés munkájáért Kozma élvezte a birtok valamennyi jövedelmét, melyet a káptalan a jobbágyoknak a maga részéről a szokásos egyházi tized kivételével elengedett. A káptalan a telepítendő jobbágyok számát is meghatározta, előírva, hogy a bérleti idő lejártáig legalább hat jobbágynak kell a birtokon lennie.[9]

A fenti két esetben a bérlők maguk is birtokos nemesek voltak. Töttös mester ekkor Pilis megye ispánja és Visegrád várnagya volt, akinek családja a királyi adományok révén már a nagybirtokos nemességhez tartozott. Kozma mester egyszerű vajtai nemes volt. Nyilván mindkettő elsősorban saját birtokai gyarapítására, saját anyagi hasznára fordította figyelmét. A fennmaradó oklevelekből nem állapítható meg egészen pontosan, hogy a bérletet milyen célzattal, milyen haszon reményében vállalták, de magukból az oklevelekből is világos, hogy az egyházi birtok betelepítése nem volt komoly céljuk. A szekszárdi apát 11 évvel a szerződés megkötése után azon a jogcímen támadta meg a Töttös halála után fiaira szállt bérletet, hogy a birtokot maguk a bérlők állandóan pusztítják. Keresetét az országbíró a megkötött szerződés 20 éves időtartamára hivatkozva utasí-

[8] Zichy O III. 96—97. l.
[9] Dl. 3841.

totta el.[10] A fejérvári káptalan esetében hasonló sikertelenségről lehetett szó, mivel az oklevél bevezetésében a káptalan elpanaszolja, hogy a birtokot egyízben már bérbeadta Kozma mesternek, de az a telepítési kötelezettségnek nem tett eleget, tekintetbe véve azonban az egyház érdekeinek védelmében szerzett érdemeit, a birtokot újra átengedi neki. Megjegyzi a káptalan, hogy Kozma már eddig is élvezte a birtok jövedelmét.[11]

Hasonló bérleti szerződéseket ismerünk Pozsony megyében, ahol a pannonhalmi apátság deáki birtokát vette át telepítésre Jakus pozsonyi bíró a deáki tisztség jövedelmének feléért 1357-ben.[12] A pannonhalmi apátság elpusztult birtokait ebben az időben általában bérlet útján igyekeztek betelepíteni, ezért adták ki a somogyi Csicsalt 2 forintért Besenyő Mihálynak,[13] az ugyancsak somogyi Fejéregyházát 10 évre évi 1 forintért Kozma fiának Pálnak 1364-ben.[14]

Mindezekben az esetekben a haszonbér vagy egyáltalán nincs összegszerűen meghatározva vagy pedig olyan csekély, hogy nyugodtan beszélhetünk annak képletes voltáról. Még a margitszigeti apácák fejérmegyei Szent István birtokának Jakab budai esküdt-polgár részére történt bérbeadásánál is viszonylag igen alacsony bérleti díjat állapítottak meg.[15] Míg a felsorolt esetek valamennyiénél a bérlő világi személy, sőt hozzátehetjük, két kivétellel minden esetben világi birtokos volt, addig néhány esetben az egyházi személy vállalta az egyházi birtok betelepítését haszonbérlet formájában. 1364-ben a hontmegyei Ság birtokot az esztergomi káptalan az esztergomi segédpüspöknek,[16] 1382-ben a pannonhalmi apát Balatonfőkajárt évi 25 forint haszonbérért István csanádi prépostnak engedte át betelepítés kötelezettségével.[17]

Összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy egyházi földesuraknak az elpusztult birtokok újratelepítése nem volt különösebb érdekük. A fenti esetek egyike azonban az elpusztult birtokok újratelepítését elhanyagoló egyházi földesurak mellett olyan személyt is bemutat, akinek érdeke kifejezetten telepítésellenes volt. Töttös mester az idézett oklevelek tanusága szerint nem is nagyon gondolt arra, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségének eleget tegyen. A szerződés elemzésekor láttuk, hogy annak egyik pontja — a szekszárdi apátság visszatelepülni akaró jobbágyainak elutasítása — már eleve arra mutat, hogy Töttös mester előtt a szerződés megkötésekor sem az újratelepítés gyors végrehajtása lebegett. Töttös mester a birtokot nyilvánvalóan más célzattal vette bérbe, másként igyekezett hasznosítani. Mint már említettük, az oklevelek nem nyujtanak pozitiv támpontot arra vonatkozólag, hogyan hasznosította Töttös a birtokot. Ezért csak abból indulhatunk ki, hogy Töttös mester nagyarányú állattenyésztést

[10] Zichy O. III. 95—98. l.
[11] Dl 3841.
[12] PRT. II. 431 l.
[13] U. o. II. 586.
[14] U. o. II. 499. l.
[15] AO. IV. 510. l. Hasonló egyházi bérletekre vonatkozó szerződéseket l. még: 1343. Esterházy cs. lt. Rep. 32. fasc. B. no. 74. (Baranya m.) — 1343 u. o. Rep., 32, fasc, B, no. 75. (Tolna m.) — 1359: Dl. 4850. (Baranya m.) — 1371: Veszprémi káptalan magánlt. Márkó 17. (Veszprém m.) — 1349: Dl. 41,104. (Veszprém m.)
[16] Dl. 5293.
[17] PRT. II. 559. l.

folytatott Csepel szigeti allodiumán.[18] Valószínűnek kell tartanunk, hogy a Duna mellett fekvő Éld birtokot is azért vette át, hogy dunamenti legelőinek számát szaporítsa. Amint ez Töttös esetében feltételezhető, úgy más nemeseknél is előfordulhatott, hogy a birtokot jobbágylakosság nélkül is, saját kezelésében hasznosította, amire az állattenyésztés különböző ágai, a lótenyésztéstől kezdve a halastavakig számtalan alkalmat nyujtottak.

A birtokaikat bérbeadó egyháziak és Töttös mester esete világosan mutatják, hogy a földesuraknak nem volt mindig érdeke a telepítés, sőt az esetek egy részében határozottan a telepítés megakadályozása volt követendő céljuk. A birtokos nemes és a jobbágysorban élő parasztság érdekellentéte azonban még akkor is megmaradt, ha a földesúr a birtok újratelepítése mellett döntött. A földesúr érdeke u. i. nem szorítkozott a jobbágygazdaságok minél nagyobb számban és minél gyorsabb ütemben való telepítésére, hanem azt is megkívánta, hogy a jobbágygazdaságok minél előbb és minél nagyobb mértékben teljesítsék a földesúrral szemben fennálló adózási kötelezettségüket. A jobbágyok érdekei pedig éppen a szolgáltatások minél nagyobb mérvű és minél hosszabb időre szóló csökkentését követelték. Mivel — mint már erre utaltunk — a jobbágyokat a gazdaság újraszervezésére és a földesúri szolgáltatások teljesítésére egyszerre semmiképpen sem lehet rászorítani, a küzdelem a jobbágyság időleges győzelmével, a földesúri szolgáltatások alóli részbeni mentesítéssel végződött.

Ismerve már most a két ellentétes érdeket, vessünk egy pillantást arra, hogyan zajlott le egy-egy birtok újratelepítése a 14. században, hogyan harcolta ki a jobbágyság a földesúri szolgáltatások alóli mentesítést és milyen mértékben?

Az elpusztult birtok tulajdonosa vagy az elhagyott birtokot kapott adománybirtokos nem egy esetben maga látott hozzá birtoka újjáépítéséhez. A kezdeményező lépést a királytól nyert védlevél kiadása jelzi. Ebben az oklevélben a király a birtokot és a birtokon megtelepülni akaró jobbágyokat ünnepélyesen védelmébe veszi, adókedvezményt biztosít részükre,[19] egyben meghagyja a nemeseknek egyházi és világi nagybirtokosoknak, valamennyi jobbágyot tartó birtokosnak, hogy jobbágyaikat a földbér és más tartozások lefizetése után vagyonukkal együtt szabadon engedjék átköltözni a betelepítendő birtokra,[20] s tőlük a költözés folyamán útvámot ne szedjenek.[21] Befejezésül az uralkodó elrendeli az oklevélnek a vásáro-

[18] Zichy O. III. 226—227. 1. 1347-ben, amikor Lajos király a birtokot Töttöstől elvette, ott „septuaginta tribus pecoribus magnis sive grossis animalibus, centumquinquaginta porcis" volt található.

[19] „Quod cum nos possessiones Kenez, Anarch in Zaboch, item Monustur et Hymus in Byhoryensi comitatibus existentes... populosas efficere et multitudine populorum intendimus decorare, volumus ut quicunque libere conditionis homines ad dictas possessiones commorandi causa venire voluerint, libere veniant et secure commorentur *trium annorum libertate* a die adventus ipsorum pacifice fuituri in eisdem sub nostra protectione et tutela speciali..." Vay cs. lt. (OL fényképgyüjt.) no. 414.

[20] „Vobis itaque universis prelatis, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, aliis quibuslibet possessionatis hominibus iobagiones habentibus... mandamus, quatenus iobagiones vestros ad prefatas possesiones causa commorandi venire volentes, habita licentia, iustoque terragio et aliis debitis suis persolutis libere abire et transire permittatis salvis eorum rebus et personis". U. o.

[21] „libere... discedere sinatis et permitti faciatis de quibuslibet iurisdictionum locis vestrarum et *tributi*" Dl. 6143.

kon, piacokon és más nyilvános helyen történő kihirdetését. Ilyen királyi védlevelet a század folyamán számtalant ismerünk az országnak szinte valamennyi vidékéről. Szabolcsból és Biharból[22] épp úgy, mint Győr,[23] Csanád[24] megye vagy Erdély területéről. Időrend szerint is kitöltik a védlevelek az egész századot: az elsőt 1317-ben Károly Róbert erdélyi birtokok benépesítésének megkönnyítésére bocsátja ki,[25] az utolsót a század végén Zsigmond király adja ki.[26] Ugyanilyen széles a skála a birtokokat tekintve. Kisnemesi birtok[27] ép úgy szerepel köztük mint a királyné kezében lévő váruradalom[28] vagy a bakonybéli apátság birtoka.[29] Bármilyen nagy azonban időben, a birtok tekintetében a különbség az oklevelek között, állandó jelenség az, hogy a telepítés nem a birtoktól távol fekvő vidék jobbágylakosságából történt, még kevésbbé nyúlt át az országhatáron. Az esetek túlnyomó többségében a közvetlen környék jobbágyságát igyekezett a telepítést végző birtokos a maga számára megnyerni és költözködésre bírni. Középkori okleveleink sablonos birtokjogi jellege erre a tényre nem szolgál közvetlen adatokkal, nem ismerjük a telepítés befejezése után az elhelyezkedő jobbágyok származási helyét. Igy kénytelenek vagyunk közvetett adatokkal ezt a következtetésünket alátámasztani. A szomszédos birtokok rovására történt telepítésre enged következtetni Erzsébet királynő 1384-i védlevele. A királynő célja a Nyitra és Bars megyék területén fekvő gimesi váruradalom egyik falujának, Ösztövérfalvának újratelepítése volt. A védlevél kifejezetten Nyitra, Komárom, Bars és Esztergom megyék, tehát a közvetlen környék megyéinek alispánjait bízta meg azzal, hogy a költözni akaró jobbágyokat Ösztövérfalvára szállítsák.[30] Ugyancsak a szomszédos birtokosok rovására történt telepítésre mutat az, hogy amikor Fülöp nádor Komoród, Bodony és Solymos szabolcsmegyei birtokok telepítésére a szükséges védlevelet 1327-ben kiállította, számítva arra, hogy a szomszédos nemesek jobbágyaikat nem fogják elengedni, kilátásba helyezte, hogy az ilyen jobbágyok költözését ki fogja kényszeríteni.[31] A szomszédos birtokokról történő telepítést természetesen különböző rendszabályokkal igyekeztek az érdekeltek megakadályozni. Elsősorban a nagybirtokos családok birtokfelosztásainál, az ú. n. osztálylevelekben találunk erre vonatkozó előírásokat. A védekezés egyik módja az, hogy a puszta birtokokat nem osztják fel, hanem meghagyják közös birtoklásban mindaddig, amíg betelepülésükre sor

[22] Vay cs. lt. (OL. fgy.) 414., Zichy III. 136
[23] Dl. 41.327.
[24] Borovszky: Csanád megye I. 96. l.
[25] Dl. 58.447.
[26] Dl. 58.635.
[27] A. O. II. 198.
[28] Dl. 6143., Dl. 58.635.
[29] A. O. III. 584. Hasonló mandátumok még: 1324: A. O. I. 35., 1330: Dl. 2589., 1369: F. IX. 4. 171., 1373: Dl. 6143., 1343: Zay cs. lt. (OL fgy.) Litt. B. fasc. I. no. 8—9.
[30] „Alioquin serie presentium committimus comitibus Strigoniensis, Komaromiensis, Nitriensis et Borsiensis comitatuum, ut huiusmodi iobagiones causa residendi illic venire volentes... in possessionem nostram Eztiuerfalwa vocatum conducat moraturos, nostra auctoritate reginali." Dl. 58.653.
[31] „Si qui vero nobilium homines de suis possessionibus ad predictas possessiones se transferre volentes non permiserint habita licentia, iustoque terragio dumtaxat persoluto, calumniatos quoquomodo cum ipsorum gravamine extorqui faciemus ab eisdem" Zichy I. 303.

nem kerül, s a benépesítés után vonják be az osztályba.[32] A másik módszer az a megegyezés, amely szerint a telepítés csak párhuzamosan folyhat, azaz ha egyik fél birtokára jobbágyot telepít, úgy a másik is telepíthet egyet.[33] Ilyen esetekben legtöbbször pontosan meghatározzák, hogy a rendelkezésre álló területen hány jobbágygazdaság szervezhető meg.

A védlevélben foglalt királyi intézkedések és a jobbágyság költözése elé a nagybirtokos nemesek által gördített akadályok közt éles ellentét található, amely ellentét csak a jobbágyság helyzetének figyelembevételével oldható fel. Mint láttuk a jobbágyoknak érdekükben állt, hogy a régebben fennálló feudális kapcsolatokat felbontsák és új telepeken kedvezőbb feltételek közt új kapcsolatokat teremtsenek. A védlevél erre nyujtott lehetőséget, így elősegítette a jobbágyok törekvéseit. Az egyre súlyosabbá váló feudális terhek alatt nyögő jobbágyság nyilván kihasználta a kedvező alkalmat, amit legjobban az a jelenség bizonyít, hogy a védlevél a szomszédos lakosságra számít. Az újra telepítendő falu lakosságát nem kellett az ország valamely távoli részéből, relative túlnépesedett területről vagy külföldről toborozni csupán a feudális terhek könnyítésének lehetőségét kellett kilátásba helyezni ahhoz, hogy a legközelebbi környék parasztsága az újratelepítésre vállalkozzon. Ez a tény már önmagában is utal arra, hogy a telepítést formálisan megindító, látszólag kezdeményező királyi védlevél és a reorganizációt ugyancsak látszólag vezető földesúr mögött, a telepítés folyamatának tulajdonképpeni hordozója, mozgatója s az egész mozgalom hajtóereje maga a jobbágyság, a feudális terhein könnyíteni kívánó jobbágyság volt.

A telepítésnél tehát az a különös helyzet állt elő, hogy a formai kezdeményező és a mozgalmat előbbrevivő elemek egymással ellentétben álltak, s ez az érdekellentét a telepítésnél adott kedvezményekért folyó harcban csúcsosodott ki.

A király részére szedett adó az ú. n. „collecta" alól legtöbbször már maga a telepítést megindító királyi védlevél felmentette a jobbágyokat. A felmentés időszaka változó volt, ami nyilván az újratelepítéssel kapcsolatban előre várható nehézségek nagyságával függött össze. A legáltalánosabb a három évre szóló felmentés[34] de ismerünk 5,[35] sőt 7 évre[36] szóló felmentést nyujtó királyi védlevelet is.[37] A collecta alóli felmentés egyben valamennyi királyi szolgáltatás alól mentesítette a jobbágyságot. Ezeket az okleveleket a collectával együtt egyetlen kifejezéssel exactiónak nevezik,[38] s a kifejezés alatt nyilván a természetbeni szolgáltatások, a közmunkák és nem utolsó sorban a királyi hivatalnokok elszállásolásának súlyos terhe értendő. Ilymódon a reorganizációt megindító királyi védlevél az áttelepülő jobbágyságra háruló feudális terhek egy részét átmeneti időre megszüntette.

[32] Dl. 40, 892., Dl. 40, 620

[33] Vay cs. lt. (OL. fényképgyűjt.) 500.

[34] 1357: Dl. 41,327., 1367: Vay cs. lt. (OL. fényképgyűjt.) 414., 1373: Dl. 6143., 1377: Ipolyi: A bélháromkuti apátság okm. 5., 1384: Dl. 58,635. (Forgách cs. lt.)

[35] 1325: AO. II. 198., Dl. 2302.

[36] 1317: Dl. 58.447. (Forgách cs. lt.)

[37] 1373: Borovszky: Csanád m. I. 96.

[38] „nullam collectam, nullamque exactionem" mondja Károly Róbert 1317-i oklevele. Dl. 58.447. (Forgách cs. lt.)

A királyi szolgáltatásokon kívül a jobbágyság kiharcolta felmentését a földesúri szolgáltatások kötelezettsége alól is. A földesurak igyekeztek e téren az engedményeket a minimumra szorítani, s a birtok pusztulásának mértékét tették meg a felmentés mértékévé. 1336-ban pl. Vilmos pannonhalmi apát a földesúri szolgáltatások alóli felmentés kérdését úgy szabályozta, hogy azok, akik kész házakba telepszenek meg, egy évi, akik teljesen puszta telken szállnak meg, három évi mentességet élvezhessenek.[39] Ez az oklevél teljesen világosan mutatja a földesúrnak a kérdéssel szemben elfoglalt álláspontját. Felmentést ad, befektetés érdekében, lemond a jobbágy többletmunkájából származó jövedelemről, de csak a legszükségesebb mértékig. A még álló házakhoz tartozó földek valószínűleg nem voltak nagyon elhanyagolt, elvadult állapotban, a jobbágygazdaság belsősége is talán csak kisebb javításokra szorult, ebben az esetben a feltétlenül szükséges felmentés mértéke egy év lehetett. A puszta telkekhez tartozó földek valószínűleg teljesen elhanyagolt állapotban voltak, meg kellett tisztítani, fel kellett törni az ugart. A belsőségeket is teljesen új alapokon kellett kialakítani, házat, ólat építeni. Ehhez egy év semmiesetre sem volt elegendő, a felmentés mértékét tehát három évben határozta meg a földesúr. Megjegyezzük, hogy az országban általánosan elfogadott mérték is három év volt.

A földesúri szolgáltatások ilyetén mérséklése kétségtelenül jelentős sikere volt az osztályharcot vívó, az újratelepítést hordozó jobbágyságnak. Hogy a mozgalom hajtóereje valóban a jobbágyság volt, azt a falvak határain belül folyó telepítések is bizonyítják. Ahol a falvak fennmaradása nem volt veszélyeztetve, s a pusztulás nem volt olyan mértékű, ott a földesurak nemcsak új vagy újra történő településnél adtak kedvezményeket a jobbágyoknak, hanem ugyanilyeneket vagy hasonlókat biztosítottak a gazdaságukat újabb irtásterülettel bővítő jobbágyok részére is. Az irtás idejére teljes mentesség, az irtás után alacsonyabb földesúri részesedés kísérte a kialakult földeken a jobbágy termelését. Egy esetben a jobbágyságnak különleges kedvezmények biztosítását is sikerült elérnie harcai során, a szőllők telepítésénél. Köztudomás szerint a szőllő telepítése hosszabb folyamat, több év telik el, míg az elültetett szőllő első termését meghozza. A bor az egyik legkeresettebb közszükségleti cikk volt, meglehetősen magas ára miatt a legjövedelmezőbb mezőgazdasági termelési ágnak számított. Ennek következtében a 14. század folyamán igen sok faluban indult meg a szőllők telepítése és a gabonatermelésről a bortermelésre való áttérés. 1350-ben a Balaton melletti Kővágóörsön engedett át a birtokos egy hegyet szőllőtelepítésre. Néhány szőllőkert ekkor már volt a hegyen, s az újonnan telepítendő szőllőket megművelő jobbágyok nyolc évi teljes mentességet kaptak, majd a mentesség lejártával holdanként 5 hordó bort, egy kappanból, sajtból és egy köböl gabonából álló „ajándékot" kellett a földesúrnak adózniok.[40] Amikor 1365-ben Kont Miklós a fejlődő Galgóc falut mezőváros színvonalára akarta emelni, az újonnan telepítendő szőllők részére tizenkét évig teljes mentességet engedélyezett, a mentesség lejárta

[39] „si vero ad prompta edificia venerint unius anni, ad vacua vero loca venientes trium annorum libertate pacifice perfruantur". PRT. II. 383.

[40] Zalam. O. I. 498. l.

után pedig a Nagyszombatban szokásos szolgáltatást írta elő jobbágyai számára.[41]

A fenti példákból világosan kitűnik, hogy a szőllőtelepítéseknél adott kedvezmények a jobbágygazdaságok helyreállításánál adott kedvezményekkel szembeállítva, jóval nagyobbak voltak. Vilmos pannonhalmi apát, mint láttuk, egy teljesen új jobbágygazdaság felépítésére csupán háromévi kedvezményt biztosított, itt a már meglévő gazdaságok kiegészítése, új szőllők kiépítése hat-nyolc, sőt tizenkét évi kedvezményt jelentett, mely lehetővé tette, hogy a jobbágy bőtermésű években nagyobb hasznot húzzon saját munkájából. Mindehhez még egy nagyfokú, szinte a feudalizmus lényegével ellentétes szabadalom járt: a szőllők szabad ingatlanforgalma.[42] Ezek a kedvezmények nem voltak elszigetelt jelenségek, országszerte általánosan elterjedtek voltak. Csupán a pannonhalmi apátság birtokait tekintve, nem kevesebb, mint 10 birtokon telepítettek új szőllőket.[43]

Az elősorolt adatok ismeretében felmerülhet a kérdés, vajjon nem a földesurak kezében volt-e mégis a mozgalom iniciativája, nem ők igyekeztek-e ezekkel a kedvezményekkel jobbágyaik teljesítőképességét — és ezzel együtt saját hasznukat — emelni? Nem volt-e a pannonhalmi apát gazdaságpolitikája célkitűzésének eredménye az, hogy 10 falujában jobban értékesíthető, drágább árut termelt, mint addig? A kérdésre a választ s egyben a jobbágyság kezdeményező lépésének fényes bizonyítékát a legélesebb megvilágításban a nyitrai káptalan és a csitári jobbágyok között 1390-ben kötött szerződés adja meg.[44] A Forgách család kezében lévő Gimes várának egyik tartozéka, kis falva volt Csitár, mely a nyitrai káptalannak elpusztult, lakatlan Malánta nevű birtokával volt határos. A csitári jobbágyok művelés alá vették a káptalan elhanyagolt, elvadult és bozótos birtokát, a földeket megtisztították és feltörték. A káptalan földesúri jogainak érvényesítésére minden két hold szántó után egy-egy köböl gabonát követelt, az újonnan telepített és telepítendő szőllők után pedig tízéves teljes mentességet adott, s a mentesség lejárta utáni időre a nyitrai szőllőhegyen szokásos adókat és szolgáltatásokat kötötte ki. Az oklevélben a káptalan semmiféle célzást sem tesz arravonatkozóan, hogy a jobbágyokat ő hívta volna fel a földek írtására és a termelés megindítására. Ellenkezőleg: a jobbágyokat jelöli meg kezdeményező félként, s a szerződés megkötését a már fennálló „kész helyzet" valamilyen szabályozása érdekében tartja szükségesnek. Világos, hogy nem a káptalan, hanem a csitári parasztok indították meg a folyamatot, a káptalan csupán a földesúri jogok biztosítása érdekében kötött utólagosan szerződést velük.

Hasonló esetek szerte az országban előfordultak. Ne tévesszen meg bennünket, hogy egyszerű szerződés helyett éleshangú tiltakozások, hatalmaskodásról szóló vádemelések és bizonyító eskűtételek zord formái mögött jelennek meg a települést előmozdító jobbágyok. 1351-ben Lajos király elé járul Törjék-i Simon fia Miklós és panaszt emel: az ő zalamegyei Uzsa birtokának határjeleit a szomszédos Pabaron lakó Kis Miklós lerontotta, az Uzsához tartozó földeket elfoglalta, azokon jobbágyaival

[41] Dl. 5389.

[42] A szabad ingatlanforgalomra pl. Dl. 8172., ahol egy felsőelefánti jobbágy az általa telepített szőllőt az elefánti pálosoknak adja át.

[43] Pl. PRT. II. 164. l.

[44] Dl. 58.697.

szántókat irtott és szőllőket telepített, ezeknek jövedelmét élvezte. Kis Miklós meghalt ugyan, de özvegye továbbra is élvezi a Pabarhoz kapcsolt földek jövedelmét az ő nem kis kárára és megaláztatására. A király parancsot adott a veszprémi káptalannak, vizsgálja ki a panasz jogos voltát, a panaszt a káptalan jogosnak találta, az özvegyet a jogtalanul elfoglalt földön fekvő szőllők jövedelmének élvezésétől eltiltotta.[45] A középkori jogi formák és szóvirágok mögött lényegében itt is ugyanarról a jelenségről van szó, mint Csitár és Malánta esetében. A pabari jobbágyok kihasználva az újonnan telepítendő szőlőkkel együttjáró kedvezményeket, átnyúlva saját birtokuk határán, a szomszédos birtokon is szőllőt telepítettek. Hasonló esetekkel sorozatosan találkozunk az uzsai esethez azonos nyomozások vagy a hiteleshelyek előtti tiltakozások, esetleg perek alakjában. Nem a szomszédos földesúr végez telepítést a másik nemes birtokán, mint ahogyan Csitár esetében sem a Forgáchok vették művelés alá Malánta földjeit, hanem maga a jobbágyság, amely nem tud saját községhatárán belül újabb irtványokat és szőllőket telepíteni, a feudális terhek csökkentése reményében szétfeszíti hát a nemesi birtok határait, átnyúl a szomszédos birtok vagy falu földjére, s ott igyekszik előnyösebb gazdasági helyzethez jutni. Előfordul ez a garamszentbenedeki apát barsmegyei birtokaival[46] ugyanúgy, mint Sopron megyében,[47] Baranyában[48] vagy Biharban.[49] A sorozatosan előforduló esetek mind csak azt bizonyítják, hogy itt az osztályharc egyik jelenségével van dolgunk. A jobbágyok szabadulni igyekeznek az egyre nyomasztóbbá váló feudális terhek alól, s mivel ezt a szabadulást az újratelepítéssel, a faluhatáron belül folyó irtással és szőllő létesítésével érhették el, a birtokhatárokra való tekintet nélkül folytatták a harcot, melyet a telepítési kedvezmények kierőszakolásával sikerre vittek.

Az újratelepítés és az ebből az alkalomból kiharcolt kedvezmények tehát az osztályharc megváltozott formái voltak a 14. századi parasztság életében. A telepítést formailag a birtokos nemesség vezette ugyan, de hajtóereje a feudális terhek alól szabadulni igyekvő jobbágyság volt, amely nem egy alkalommal a földesúr akarata ellenére fejlesztette irtványokkal, szőllőkkel és új telkekkel a már meglévő gazdaságot. Országos jelentőségű mozgalommá szélesedett ki a szabadon maradt, vagy parlagon heverő földek kihasználása, nem hagyta érintetlenül azoknak a földesuraknak birtokait sem, akiknek a telepítés érdekeivel ellentétes volt, akik nem is kívántak telepíteni. Mindazt, amit ebben a részben a jobbágyság új törekvéseiről mondottunk, nem zárhatnánk le ékesebb példával, mint azzal, hogy a Töttös által telepítési ürüggyel bérelt, de más, valószínűleg állattenyésztési célra használt Éld birtok sem kerülte el sorsát. Hiába kötötte ki Töttös mester, hogy a szekszárdi apátság jobbágyait nem köteles visszafogadni a birtokra, hiába nyerte meg a szekszárdi apát által a bérlet felmondásáért indított pert, mert a jobbágyság ereje itt is megmutatkozott. 1353-ban, hét évvel a szerződés megkötése után kénytelen volt tiltakozni az ellen, hogy

[45] Zalam. O. I. 502. l.
[46] Dl. 6415.
[47] Dl. 49.735. (Rumy cs. lt.)
[48] Eszterházy cs. lt. Rep. 32. fasc. C. no. 120. 1352.
[49] Dl. 56.734. (Jeszenák cs. lt.)

a birtok földjeit a szomszédos birtokok jobbágyai használatba vegyék.[50]

A költözési lehetőségek keretén belül így adott alkalmat az osztályharc folytatására a parasztságnak a faluhatárokat kihasználó belső telepítés és a birtokok újratelepítése. De a 14. sz. Magyarországa ezen felül még más lehetőséget is tartogatott a parasztság számára az osztályharc eszközéül, az ország északi és keleti részein folyó erdőirtások s az irtás és telepítés munkája nyomán kiharcolható mentességek formájában.

[50] Zichy O. II. 517. l.

## 9. „NÉMETJOGÚ" FALVAK TELEPÜLÉSE A SZLOVÁK ÉS NÉMET NYELVTERÜLETEN.

A 14. század települési folyamatában a reorganizáció munkája mellett nagy szerepet játszott egy másik jelenség, az erdőirtással történő új falualapítás. A középkori Magyarország tekintélyes részét sűrű erdő borította, különösen a Felvidéket és Erdélyt. Nem szabad ugyan azt képzelnünk, hogy a Nagyszombat—Eger vonaltól északra fekvő terület egyetlen hatalmas erdőség volt, mert a folyóvölgyekben széles erdőtlen sávok maradtak, melyeken mindenfelé szlovák telepek éltek s ezeken részben a magyarság is megszállt, de a folyóvölgyek közti nagy hegységeket sűrű, „fekete" erdők borították. Ezeknek az erdőknek irtása már az előző századokban megindult, megindították maguk a szlovákok, majd a honfoglalás után az észak felé előrehatoló magyarok is követték őket. Mindez azonban csak kis mértékben érinthette a nagykiterjedésű erdőségeket, bőven maradt irtásra váró terület a 14. sz. elejére is. Ezt az irtást is a telepesek számára hosszabb-rövidebb időre adott felmentések kísérték, a munka természeténél fogva általában nagyobbak, mint amilyenekkel a síkvidéki reorganizációnál találkoztunk.[1]

A 14. sz. első felében a Felvidéken nagyszabású gazdasági változások indultak meg. A 13. sz.-ban a Felvidék az ország perifériája volt, szemben a központot alkotó Dunántullal és Alfölddel, ahol a nagyobb városok feküdtek, a legfontosabb kereskedelmi útak húzódtak, amelyekhez viszonyítva az északi útvonalak csak jelentéktelen forgalmat bonyolíthattak le.[2]

A 14. sz. első évtizedeiben szinte az egész Felvidék Csák Máténak és Omodé nádor fiainak kezén volt. Mindketten éles harcban álltak a központi hatalommal, mindketten független territóriumok kiépítésére törekedtek. A harc folytatásához, a tartományurak hatalmának alapját képező terület megtartásához várakra volt szükség. Ez nem volt új dolog a Felvidéken, ahol már a tatárjárás előtt is voltak várak, s a tatárjárás után is építettek újabbakat. De a 13. sz. várépítése arányaiban messze elmaradt azok mögött az igények mögött, amelyeket Máté és társai támasztottak a királyság elleni harcban. Uj várak építéséhez és fenntartásához mindenekelőtt sűrűbb jobbágylakosságra volt szükség, mely az építkezéseknek és fenntartásnak tipikusan feudális terhét viselni tudta.[3] A település intenzitá-

[1] Ocskay cs. lt. 1308.

[2] Domanovszky S.: A harmincadvám eredete. (Ért. a törttud. köréből.)

[3] A telepítés és a várépítés kapcsolataira már Tagányi K. is rámutatott. Akadémiai Értesítő. 1914. 333. l.

sának gyors fokozása tehát létkérdéssé vált az oligarchák számára. Amikor a rozgonyi ütközet után előbb a keleti, majd Máté halála után a nyugati részeken úrrá lett a királyi hatalom, újabb igények léptek fel a településsel szemben. Gömör és a Szepesség határán, Bars megye északi részében újabb bányák nyiltak meg, viszonylag nagy lélekszámú bányavárosok alakultak ki. Az új bányavárosok lakossága a bányászat mellett elsősorban a bányatermékek feldolgozásával és más iparral vagy kereskedelemmel foglalkozott. Biztosítani kellett egyrészt a bányászathoz és iparhoz szükséges nyersanyagokat, főként bányafát, faszenet, másrészt a lakosság ellátásához szükséges élelmiszereket. Körmöcbányának és Gölnicbányának fejlődése ezen a fokán éppen a kielégítő nagyságú gazdasági háttér hiányzott a legjobban, azok a falvak, melyeknek lakossága a nyersanyagokat és élelmiszereket elegendő mennyiségben termelte volna. Ilymódon a gazdasági körülmények sürgetően és feltétlenül megkövetelték az új falvak kiépítését a bányavárosok környékén. Összefoglalva állíthatjuk, hogy a tartományurak politikai követelményei, majd a bányavárosok kialakulása, nem utolsó sorban pedig a század közepén megnyíló új, északi, Krakkó felé vezető kereskedelmi útvonal egyaránt új falusi települések kialakítását kívánta, mondhatjuk társadalmi szükségletté vált valamilyen új módszer, mely a 13. században gyakorolt lassú irtás helyett a gyors telepítést biztosította. Ezt a módszert a felvidéki birtokosok, a városok, a várnagyok és polgárok egyaránt a soltészség intézményében találták meg.

Maga az intézmény sziléziai eredetű. A németség keletre vándorlása során itt, a 12—13. sz. fordulóján, olyan nagykiterjedésű erdőségekre talált, s a keleti kereskedelmet kézbevevő városoknak olyan mértékben volt szüksége a mezőgazdasági háttérre, hogy rövidesen kialakult a telepítés új, gyorsabb módszere.[4] A földesúr ezentúl nem maga irányította a falu gazdaságának kialakítását, hanem ezt a nem kis pénzt kívánó munkát áthárította egy vállalkozóra. A vállalkozó tevékenysége fejében részesedést kapott a települő falu szolgáltatásaiból, mintegy részese lett a falu birtokának. A morva-sziléziai és lengyel területek ekkor alakították ki a rajnamenti városokkal gazdasági, elsősorban kereskedelmi kapcsolataikat, s a nyugateurópai piacok nyersanyagszükséglete is fokozott termelést kívánt. Mindez biztosította a soltészség gyors elterjedését végig a nyugati és északi Kárpátok külső oldalán. Amikor a Felvidéken a telepítés gyorsításának szükséglete parancsolólag fellépett, a soltész-intézmény a határon túl már mindenfelé közismert volt.

Két úton hatolt be a történeti Magyarország területére.[5] A szepesi földesurak a lengyel példa nyomán vették át a 13. sz. utolsó éveiben. Az első magyarországi soltészség tulajdonképpen lengyel volt, 1244-ben alapította Boleszló krakkói és szandomiri herceg az akkor lengyel fennhatóság alá tartozó Podolinban.[6] A magyar gyakorlatban 30 évvel később tünt

[4] Kötzschke—Ebert: Geschichte der ostdeutschen Kolonisation, és Aubin H. (szerk.) Geschichte Schlesiens I. Breslau 1938. 352. l.

[5] A soltészintézmény átvételének útjával és magyarországi eredetének kérdésével legutóbb Gáčova foglalkozott értékes és eredményes megállapításokat téve. Historický Sborník (III.) 1945. 43. l.

[6] Fejér: CD. IV. 1. 353. l. V. ö. Kaindl: Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien. Archiv f. österr. Geschichte (XCVI) 1907. 360. s kk. 11.

fel, de a 13. században csak elszórtan, gyéren. Amikor a 14. század elején a lengyel kereskedelem fellendült, a szepesi-gömöri bányavidék fejlődése megindult, hirtelen gyorsasággal terjedt el a szepesi példa nyomán nemcsak Sáros és Zemplén megyék irányába, hanem dél felé Gömörbe és nyugat felé a Tátra tulsó oldalára, Liptó megyébe. A Tátrától keletre lengyel hatás alatt a soltészokat a latin „scultetus" kifejezéssel, az általuk alapított községeket a soltész nevével és a vágása (pl. Balázsvágása) helynévvel nevezték. A nyugati részeken a Vág, Nyitra és Garam völgyében negyven évvel később, Csák Máté[7] uralma idején indult meg elterjedése. Átvétele itt a sziléziai és morva példák nyomán történt, első hírmondója a század legelején kialakuló Zsolna városa volt, innen sugárzott szét előbb Trencsén megyébe, majd a körmöci bányavidék feltárásának megindulása után Turóc, Bars és Zólyom megyékbe. Ezen az országrészen a soltészt eleinte bírónak, latinul advocatusnak, vulgárisan richter-nek és richtarnak hívták. Az általuk alapított falu nevében legtöbbször a „lehota" szó szerepel.

A gyors és kényelmes telepítési módszer feltűnésének első eredménye a birtokos osztály reagálása volt. Az addig értéktelen nagykiterjedésű erdők egyszeribe értékes vagyonállagokká váltak. A király az erdőt telepítési célzattal adományozta kedvelt híveinek[8] s az adománylevélben néha még azt is megjelölte, hány falu alapítására elegendő az adományozott terület.[9] A nagybirtokosok osztályleveleiben is több szó esett az erdőkről. Közös használatban maradtak mindaddig, amíg betelepítésük le nem zárult.Hatalmas méretekben indul meg az erdőirtás szerte az egész Felvidéken. Csák Máté és hívei, ugyanazok, akik vadul pusztították el az esztergomi érsek és a nyitrai püspök falvait és városait, a védett északi részeken, Zsolna környékén maguk is új telepek létrehozásán fáradoztak.

A telepítés kezdetét a földesúr és a soltész között létrejött szerződés, az ú. n. soltészlevél jelzi. A földesúr bizonyos birtokrészt átadott a soltésznek, aki vállalta, hogy az átadott földön az erdőt kiirtja és helyén egy vagy esetleg több falut is telepít. Több esetben az oklevél a falu lakosainak, ill. jobbágygazdaságainak számát is pontosan meghatározta. A telepítés végrehajtásához a soltésznek tőkére és szakértelemre volt szüksége, össze kellett toborozni a telepeseket, fel kellett mérni a rendelkezésre álló területet, kijelölni a belsőségeket, a szántók és legelők helyét, irányítani kellett az irtás nehéz munkáját, s anyagi segítséget kellett nyujtani az irtás időtartamára, amikor az új telepesek még mezőgazdasági termeléssel nem nagyon foglalkozhattak. Ezért cserébe a földesúr a szerződésben

[7] Csák Mátét a régebbi irodalom általában a felvidéki település legnagyobb alakjaként mutatta be. A valóságban csupán a dlhepolei soltészlevél kelt tőle. (Századok, 1872. 43. l.) Más, későbbi oklevelek azonban ennek ellenére is arra mutatnak, hogy a nyugati Felvidéken nagyhatású szerepet játszott. A kérdés főképp a trencséni anyag alapján feltétlenül felülvizsgálandó. Zsolnának általa történt telepítése is valószínűsíthető. Zsolna kialakulásának a század első évtizedében kellett bekövetkeznie L. Chaloupecký V.: Kniha Žilinská, Bratislava 1934. Bevezetése XXIII—XXXIV. l. Legújabban Varsik foglalkozott a város kialakulásának kérdésével, rámutatva arra, hogy a német telep valószínűleg egy szlovák kisebb telep mellett alakult ki. (Historica Slovaca 1948—1949. (VI—VII.) 83—94. l.

[8] Bárdossy: Supplementum 79.

[9] Dl. 68.796.; Wagner: Anal. Scep. I. 132.; Schmauk: Suppl. 129.

bizonyos szabadalmakat biztosított a soltész részére. Biztosította számára mindenekelőtt a falu bírói tisztjét örökös joggal, azaz nemcsak a soltész személyére, hanem utódai részére is. A falusi bíróság nem volt ismeretlen Magyarországon, de nem jelentett különösebb hatalmat. A bíró a 14. században a falu közigazgatási vezetője, aki a földesúr parancsainak végrehajtására, a szolgáltatások behajtására hivatott. Elvileg a soltész sem egyéb, mint a falu bírája, de az ország belsejében általános falusi bírósághoz képest a soltész bíráskodási joga igen nagy volt, mint az ú. n. „német jog"-ban. Az első telepesek maguk is németek voltak, a soltészok pedig még igen hosszú ideig németek maradtak akkor is, amikor a telepesek már a hazai jobbágyság soraiból kerültek ki. Nem ismerték, nem is ismerhették a magyar jogszokásokat, csak saját, német joguk előírásait. Biztosítani kellett számukra a német jog további gyakorlását, lehetőséget kellett nyujtani arra, hogy a felmerült ügyeket a német jogszokás alapján ítéljék meg. Éppen ezért egyes esetekben, főkép a szepesi soltészség elterjedésének vidékén, a földesúr teljesen lemondott a jobbágyok feletti bíráskodásról és minden eset felett a bíráskodást a soltésznek engedte át.[10] Amint a magyar feudalizmus fejlődése során egyre inkább sarkalatos jognak tekintette a jobbágyok feletti földesúri bíráskodást, olyan mértékben szűnt meg a szerződésekben a soltész korlátlan jogköre, s a 14. sz. derekán már a Szepesség környékén sem engedték át teljesen a falu telepesei feletti bírói hatalmat. A nyugati, zsolnai típusú soltészség jogkörében kezdetben sem volt elterjedt a soltész korlátlan bírói hatalma, itt csak a kisebb esetek felett ítélkezhetett szabadon, míg a nagyobb esetek feletti bíráskodást a földesúrral vagy megbízottjával együttesen gyakorolhatta. Mivel elvileg a német jog szerint élő falvakban mindig a soltész elnökölt az ítéletet hozó esküdtek ülésén,[11] a földesúr vagy meghatalmazottja csak három alkalommal jelent meg évenként a „nagyobb bűntények" (emberölés, vérontás, gyujtogatás stb.) feletti bíráskodásra, s ezen sem ő, hanem a soltész elnökölt. Az évenkénti háromszori ú. n. általános bíráskodás, „iudicium generale", vagy „iudicium legitimum", tehát lényegében nem korlátozta túlságosan sem a falu esküdtjeit a német jog gyakorlásában, sem a soltészt elnöki teendőinek ellátásában. Sokkal lényegesebb volt az évi háromszori „általános bíráskodás" előírásánál a bírói jövedelem megoszlására vonatkozó szabály. A középkori általánosan elfogadott szabályok szerint a kirótt bírság egy része az ítéletet hozó bírót illette meg. Ha a soltész az esküdtekkel kisebb ügyekben ítélkezett, akkor a bírságból származó jövedelem teljes egészében a soltészt illette, az „általános bíróságok" eseteinél azonban a soltész a bírságoknak csupán egyharmadát kapta meg, másik kétharmada

[10] Teljesen átengedte a földesúr a bírói joghatóságot pl. „soltetos vero cum iuratis volumus omnia iudicia iudicare" AUO. IX. 516. Hasonló esetekre l. még Wagner C.: Dipl. Saros 97. l., Schmauk Supplementum 55. l., Fejér: CD. VIII. 4. 411., Wagner C.: Dipl. Saros, 568., DL. 31.110. Dl. 74.805. (Máriássy cs. lt.) A későbbi kialakulású nyugati körben csupán három alkalommal történt meg a teljes bírói hatalom átengedése: a Szepességen és annak környékén, pl. Vazsec (Dl. 40. 917.) Agyagospataka (AO. III. 42.) a Murányi völgy (AO. I. 643.) esetében.

[11] „Item nec quispiam iudicio suo praesideat praeter ipsum" mondja a kunoso-i soltészlevél. Matunák M.: Z dejin Kremnice, 458. l. (Hasonlóan nyilatkozik a plarg-i (U. o. 461. l.) és a kissucaujhelyi (Fejér: CD. XI. 510. l.) soltészlevél.)

a földesúr jövedelmét képezte.[12] Hogy a földesurak mennyire erre, a jövedelmi részre fektették a fősúlyt, arra misem jellemzőbb, mint az, hogy a nagyobb ügyekből származó jövedelem kétharmadára még akkor is igényt tartottak, ha az azok feletti ítélkezést a soltésznek engedték át.[13]

A telepített falu bírói tisztsége tehát a soltészt és utódait illette meg, s nem fejezhetjük be a fenti sorokat más megállapítással, mint azzal, hogy a soltész ennek a bírói hatáskörnek révén igen jelentős, az ország belsejének jobbágyságánál ismeretlen hatalomhoz jutott. Azért tartjuk ezt a megállapítást fontosnak, mivel az elkövetkezendőkben, a gazdasági szabadalmak vizsgálatánál még élesebben fog elénk tárulni a soltész hatalmi köre, amely nemcsak a befektetett tőke visszatérítését képezte, de a vállalkozói haszon a soltészokat a földesúri hatalom részesévé tette.

A bíráskodás jogán kívül a soltészt és utódait gazdasági előnyökben is részesítették a földesurak. A telepítendő faluban szabad telket, adómentes belsőséget és külsőséget kapott a soltész. A telkek száma változó, néha csak egy (a szepesi körben általában csak egy) néha kettő, három is. Ugyancsak a soltészt illette a malom- és sörfőző felépítésének és szolgáltatásmentes fenntartásának joga. Van ugyan olyan esetünk is, mikor a soltész ezeknek nincs teljesen birtokában, vagy bizonyos kisebb szolgáltatásokra van kötelezve,[14] ez azonban az eseteknek csak egy kis százaléka.

Általában az volt az irányadó, és a legelterjedtebb, hogy a soltész megkapta nemcsak a malom- és sörfőzés jogát, azaz senki más a falu területén nem építhetett fel és nem tarthatott üzemben sem malmot, sem sörfőzőt.[15] A malom monopoliumának nyomasztó voltát csak egy esettel óhajtjuk illusztrálni. Amikor 1398-ban egy nyitramegyei erdőrészre vonatkozólag egy prónai polgár és a bajmóci várnagy szerződést kötöttek, a soltész három malom építésének kizárólagos jogát kapta meg, s a három malom közül egyik épületgerenda előállítására alkalmas fűrészmalom volt.[16] A telep létrehívása építkezéssel függött össze, a telepesek az épületgerenda előállításánál máris a soltész gazdasági monopóliumának voltak kiszolgáltatva.

A zsolnai típusú soltészség a gazdasági előnyök terén általában messze túlszárnyalta a Szepességen szokásos privilégiumokat. Itt az esetek legnagyobb részében nemcsak a malomépítés és fenntartás kizárólagos jogát kapta meg a soltész, de ezenfelül monopóliuma volt a kocsmára, és bizo-

[12] Lásd Gáčova felsorolásában, aki a ferto mint értékhatár megjelöléséből következtet két egymástól elváló körre. Id. h.

[13] Pl. ... Thidericus de regali iudicio tertiam summe debet partem, relique vero due partes in nostrum usum vertentur, quidquid autem de parvo iudicio fuerit, totum in suum usum vertetur, ita quod nos nullum ibi comitem debemus collocare sed ipse de universis iudicabit. Fejér: CD. VIII. 1. 259. Dl. 1723.

[14] Mindezekre lásd Gáčova: Id. h.

[15] ... molendina libera quotquot indiguerit, braxatoria libera suae disposuimus servituti; nullus enim sibi in praeiuidicium villae... aliquot molendinum sive braxatorium debet collocare" Schmauk: Supplementum, 44. l. vagy: „Item idem Th. in dicta plantatione liberum molendinum et liberum braxatorium in quocunque loco voluerit debet edificare, ita quod nulli hominum ibidem, huiusmodi construere licebit." Fejér: CD. VIII. 1. 259. Dl. 1723.

[16] Fejér: CD. X/2. 165. l. „tria molendina unum quodque cum una rota, etiam unam rotam pro asseribus pro aedificiis domorum."

nyos mesterségekre.[17] Általában négy mesterséget sorolnak fel a szerződések, pék, mészáros, ács és varga mesterségét. Ettől a megszokott felsorolástól vannak kisebb eltérések, egyes esetekben a negyedik mesterség a pásztor, vagy csak három szerepel közülük, az árvamegyei soltészlevelekben negyedik mesterség helyett a sóeladást említik[18] stb. mindez nem változtatja meg a lényeget. Mert a lényeg az, hogy a telepítendő falu lakossága gazdaságilag is teljesen kiszolgáltatottja a soltésznak. Minden olyan tényekedésével, amelyet saját erejével, saját eszközeivel nem tud lebonyolítani, amelynél mesterember segítségére szorul, kénytelen a soltészhoz menni. Ha gabonatermését őrletni akarja, a soltész malmába megy, ha sóra van szüksége, azt a soltésztól veszi, ha állatát kénytelen levágatni s a húst nem tudja tárolni, azt a soltész adja tovább, házának gerendáit a soltész ácsa javítja, s kenyerét is a soltész pékje süti. Mindez teljes gazdasági kiszolgáltatottságot jelent.

A soltész helyzetének lényegére világít rá a szabadalmak egyik legfontosabbika, az u. n. „sextus denarius".[19] A földesúri szolgáltatások minden hatodik dénárja, azaz pontosan hatodrésze a soltészt illeti. Nem vitás, hogy ez a szabadalom a soltészt a földesúr társává tette, a haszonvételek mellett a társadalmi rendben elfoglalt helyét is pontosan megszabta. A soltész nem jobbágy a szó valódi értelmében, nem kizsákmányolt, hanem a jobbágy és földesúr között áll, a jobbágyok felé maga is kizsákmányoló.

A soltész a részére juttatott szabadalmakkal és anyagi javakkal, az egész soltészséggel szabadon rendelkezett, a telepítés után a soltészséget eladhatta, elcserélhette, vagy más módon elidegeníthette magának a soltészségnek, mint intézménynek sérelme nélkül. A vevő, az új soltész ugyanazokkal a szabadalmakkal és anyagi javakkal rendelkezett. Ha a soltész utód nélkül halt el, akkor a soltészség ugyanúgy visszaszállt a földesúrra, mint ahogyan a magtalanul elhalt nemes birtoka a királyra háramlott.

A szerződés megkötésekor a földesúr a legtöbb esetben nemcsak a soltész szabadalmait biztosította, hanem részletesen megszabta a telepesek részére nyujtott előnyöket is. Az irtás időtartamára a telepesek teljes adó- és szolgálatmentességet kaptak. A mentesség mértéke igen különböző volt. Az esetek legnagyobb része (több mint fele) 16 évi teljes mentességet nyujtott a falu telepeseinek, ismerünk azonban 8, 10, 12, 14, sőt 18 és 20 évi teljes

[17] Már az első nyugatfelvidéki soltészlevél, a kolaróci is kifejezi ezt: „Item damus... iudici in villa praehabita thabernam unam cum quatuor mechanicis operibus vc. pistorem, carnificem, sutorem et fabrum libere in suo iudicio possidendam..." Esterházy cs. lt. Rep. 27. fasc. G. no. 229. Ezt a kikötést megismétli majdnem valamennyi nyugati soltészlevél. Pl. Dlhepole (Századok, 1872. 43. l.) Kunszka (Fejér: CD. XI. 512. l.), Kisucaújhely (Fejér: CD. XI. 510.), Krebrenovalehota (AO. III. 569.), Rozina (Wenzel G.: Stibor vajda, 162. l.), Kunosov (Matunák: Id. m. 458.) stb.

[18] Az eltérések: Kunszka, Krasznaluka (AO. VI. 534.), Nagydomanisa (Dl. 72.306. Szádeczky—Kardoss cs. lt.), Jorkinhof (Eszterházy cs. lt. Rep. 29. fasc. F. no. 113. hh.) esetében csak három mesterséget említenek négy helyett. — Várna (Pongrácz cs. bashalmi lt. (OL. fényképgyüjt. 1—31.), Mosóc (Révay cs. kisselmeci lt. Blatnica gyüjt. 1—47.) esetében az egyik mesterség a sófőzés. — Dlhepole soltészlevelében mészáros helyett pásztort említenek.

[19] Gáčová: Id. h.

mentességet is.[20] A mentesség időszakát, határidejét cseh szóval lehotának nevezték, így került a szó a legtöbb nyugati típusú soltészfalu helynevéhez (pl. Bobotlehota, vagy Bobotlehotája). A mentesség lejárata után a német jogú falvakban a földesúr részére behajtott szolgáltatások pontosan meg voltak szabva. Minden telepes bizonyos készpénzösszeget volt köteles fizetni telke után földbér (census, terragium) címén.[21] Ezt az összeget általában pénzben határozták meg, szemben az ország belsejében szokásos terményrész, a termés tized- („kilenced") része helyett, amelyet a soltészfalvakban nem kellett beszolgáltatni. A földbéren kívül ugyancsak telkenként és évenként bizonyos ajándék járt a földesúrnak (munera), melyet az esetek egyrészében ugyancsak egy összegben, pénzben, másrészben természetbeni szolgáltatásban határozták meg. Az ajándék címén szedett természetbeni szolgáltatások a legnagyobb változatosságot mutatják. Az egyik helyen 1 disznó, 1 hordó sör, 1 sajt és 1 tyúk, ismét másutt 1 tyúk, 1 sajt, és 1 kalács. Elszigetelten a fenti két szolgáltatás mellett előfordul külön descensus, azaz a beszállásolás helyetti szolgáltatás is, pénzben, vagy természetben.[22]

A változatosság mindenesetre nagy, akár a pénzbeli és természetbeni szolgáltatások egymáshoz való viszonyát, akár a követelt szolgáltatások mértékét tekintjük. Egy lényeges vonásban azonban teljes egység uralkodott s ez volt legfőbb előnye a német jognak: valamennyi szolgáltatás, akár pénzbeli, akár természetbeni, akár mindkettő szerepel, csak a telkek arányában volt követelhető. Bármennyi is termett egy-egy telken, bármilyen szolgáltatásról volt szó, egy telek után csak egy bizonyos mennyiség volt behajtható. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az ország belsejében éppen a 14. században vált általánossá a földesúri kilenced, azaz a termés arányában részesedett a földesúr a jobbágy munkájából, akkor lehetetlen észre nem vennünk a telek szerinti adózás és szolgáltatások előnyét. Az állandósított pénzbeli kötelezettség lehetővé tette a német jogú falvak lakói részére, hogy a várható termést illetőleg tervszerűen gazdálkodjanak, esetleg több évre számvetéssel éljenek. A 14. sz. kezdetleges pénzgazdálkodása mellett ez a lehetőség nagyban emelte a súlyos feudális terhek alóli szabadulás mértékét.

A szolgáltatások mértékének pontos meghatározásához még más elő-

[20] A legnagyobb része a községnek 16 év mentességet kapott. Ezek: Felka (Fejér: CD. V/2.598.), Kuncfalva (Szepesi káptalan lt. Scrin 9. Fasc. 14. no. 27.), Ruda, Fridmanvágása, Hopgarten (Schmauk: Supplementum, 44. l.), Murányi völgy, Jakubján, Helcmanóc (Wagner: Anal. Scepus, I. 449.), Dobsina (Schmauk: Supplementum 63. l.), Nagyőr (U. o. 77. l.), Agyagospataka, Krebrenovalehota, Volya, Kunszka, Szklenno (Matunák: Id. m. 459. l.) Leves Dl. 12.480, Felsőtubnya (Matunák Id. mü. 463. l.) és Poruba (Fejér: CD. VIII/7.225. l.). Összesen 18 helység. 18 évi adómentességet három esetben (Kolaróc, Balázsvágás, Kisucaújhely), 20 évit ugyancsak három esetben Batizfalva (Schmauk: Supplementum, 17. l.), Krasznyán (AO. VI. 250.) és Lopej (Fejér: CD. IX./2.671. l.), 15 évit két esetben Vernár (Fejér: CD. VI/1.373.) és Rauschenbach (Dl. 265.). 12 évit (Szentpéterfalva és Szalók), valamint 10 évit ugyancsak két-két esetben Henningpataka (Szepesi káptalan lt. Scrin. 9. fasc. 2. no. 19.) és Bártfa (Wagner C. Dipl. Saros 98. l.) adtak.

Elszigetelten egy-egy esetben a 14 évi (Cselfalva, Wagner: Dipl. Saros, 568. l.) és 8 évi (Dolány, Wagner: Anal. Scepus. I. 144.) és 5 évi mentességgel (Rozina) is találkozunk.

[21] Összeállításukat lásd Gáčova: Id. h.

[22] U. o.

nyök is járultak. Az új falu telepesei általában szabad halászatot és vadászatot élveztek a falu határain belül, ez az egyik, kisebb jelentőségű kedvezmény. A nagyobb és lényegesebb kedvezmény a telkekkel való szabad rendelkezés joga. A német jog szerint élő telepes kötelezettségeinek eleget téve, elvileg szabadon adhatta el (ha akadt vevő) telkét, házát, cserélhette el azokat és ingóságaival együtt szabadon távozhatott falujából.

Az irtáskor adott hosszúlejáratú teljes mentesség, a földesúri szolgáltatásoknak pontos, legtöbbször pénzben történt meghatározása és a telkek szabad forgalma lényegesen jobb helyzetet biztosítottak a soltészfalvak lakói számára, mint amilyen viszonyok között az ország belsejének jobbágyai éltek. Más szóval ez annyit jelent, hogy a feudális terhek alól szabadulni igyekvő magyarországi jobbágyság számára a soltészintézmény még nagyobb lehetőséget rejtett magában, mint az elpusztult telepek reorganizációja. A jobbágyság felismerte ezt a lehetőséget, élt vele, ezt bizonyítja a soltészfalvak nemzetiségének vizsgálata. Közvetlen adatokkal ugyan a falvak lakói nemzetiségének kérdésére sem tudunk felelni, a falu alapításának tényét a legjobb esetben is csak a soltészlevél tartotta fenn, de arra, hogy a soltészek hol és kiket gyüjtöttek össze új telepeseknek, semmiféle adatunk nincs. Közvetett adatokkal azonban ez a kérdés is megoldható. Mindenekelőtt különbséget kell tenünk a 13. századi és a 14. századi telepítés között. Kezdetben, a 13. században a telepeseknek nagyobb része külföldi származású bevándorló volt. Elsősorban a Szepességen, annak a lengyel határhoz közeleső részén kell ezt feltételeznünk, ahol a soltészfalvak és későbbi városok lakosságának nemzetisége német volt. Ugyanígy feltételezhető az is, hogy a vágvölgyi telepesek egy része sziléziai, ill. morva területről jött, elsősorban áll ez a legkorábban keletkezett telepre, Zsolnára. A 14. században azonban a telepesek másik, nem kevésbbé tekintélyes része már nem az országhatáron kívüli vidékről származott, hanem az országban már megtelepült *szlovák* (esetleg német) jobbágylakosság soraiból került ki. Bizonyíték erre a zsolnai jogkörben kialakult soltészfalvak nemzetiségi helyzete. A német történetírásnak, főkép a hitleri német történetírásnak komoly problémát okozott ez a kérdés.[23] Megállapítható volt u. i., hogy magának Zsolna városának lakossága kezdetben német volt, de igen korán feltüntek a városban szláv elemek, melyek már a 15. sz. elején átvették a város vezetését. A zsolnai jogkönyv pl. eleinte német bejegyzéseket tartalmaz, amelyeket itt-ott szlovák nyelvűek szakítanak meg, s a 15. sz. végén már úgyszólván kizárólag szlovák nyelvű bejegyzésekkel találkozunk.[24] A Zsolna környékén telepített falvaknál a „nemzetiségi kérdés" még fogasabbnak látszott, mert míg a soltészok az esetek jelentős százalékában bizonyíthatóan németek voltak, semmi jel sem mutat arra, hogy a telepesek maguk is németek lettek volna, sőt a középkorvégi elszórt adatok szlovák nemzetiségre utalnak. Ezeket a kérdéseket a hitleri német „tudósok" azzal magyarázták, hogy Zsolnának nem volt elég erős német „néptalaja", így a környékre már csak kisebb rajokat küldhetett, amelyek hamarosan elvesztették nemzetiségüket a szlovák többségben.[25] Véleményünk szerint a kérdés megoldása más úton keresendő. Már

[23] Weinelt H.: Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei. Brünn—Leipzig. 1938. 238—244.

[24] Chaloupecky V.: Id. mü. — Zsolnán és környékén már 1381-ben a lakosság többsége szlovák volt. F. XI. 526. l.

[25] Weinelt: Id. h.

az ország belsejében elpusztult telepek újjáépítésének tárgyalásánál láttuk, hogy a reorganizáció hajtóerejét a jobbágyság képviselte, hogy a jobbágyság ezt a kérdést osztályharcának egyik sikerteljes fejezetével alakította ki. Ha tehát a Zsolna környéki falvak lakossága *szlovák* nemzetiséget mutat s csupán a soltészok voltak németek, akkor itt is azt kell megállapítanunk, hogy az új telepek kedvezményei a közeli területek szlovák jobbágylakosságát segítették a feudális terhek ellen vívott küzdelemben, hogy az országban élő szlovák jobágyság felismerte a soltészség intézményében rejlő előnyöket és azokat kihasználta. És ahogyan az ország belsejében folyó újratelepítésnél is a hajtóerőt a jobbágyság s nem a földesúr képviselte, ugyanúgy vitte a felvidéki falvak telepítését előbbre a jobbágyság harca. Ennek a harcnak során nemcsak az újonnan létesített soltészfalvak száma szökött magasra, hanem olyan falvak számára is biztosították a német jogot, amelyek már régebb idő óta fennálltak.

Külső formáját tekintve, a német jog adományozását rögzítő oklevél nem sokban különbözik az irtással folyó telepítést szabályozó soltészlevéltől. A német jog itt is a soltész személyével vonul be, itt is a soltész és a földesúr közötti szerződés szabályozza a falu további életét. Az 1325-ben kiadott, Kisucahelyre vonatkozó soltészlevél az első, amely már meglevő telepet alakít át német jogú faluvá.[26]

A telep, amelyről az oklevél szól, már régebb idő óta létezett, tehát ebben a dokumentumban irtásról csak annyiban van szó, hogy a már fennálló falut tovább fejlesszék. Az átalakításnál biztosított teljes mentesség is ennek megfelelően alakul: a telep általánosságban 6 évi mentességet kap, az erdőirtással létesítendő új telkek 18 évi mentességet élveznek. A soltész jogai sem különböznek a zsolnai jogkörben általánosan elterjedt szabadalmaktól. A bíráskodás itt is megilleti a soltészt, az évi háromszori „általános bíráskodás" itt is biztosítja a földesúr megbízottjának közreműködését. Ugyanúgy megkapja a soltész a malom, a kocsma, a pék, mészáros, ács és varga tartásának jogát, mint vágvölgyi társai általában. Némi eltérés mutatkozik azonban ezen a ponton, mert a mesterségek gyakorlásával kapcsolatban az oklevél azt is kimondja, hogy egy mérföld körzetben más ezeket a mesterségeket nem gyakorolhatja. Néhány kisebb szabadalom felfedi a földesúr szándékait. Az egyik szabad hetivásár tartását engedélyezi, a másik a lakosok részére a vámmentességet mondja ki, a harmadik a falunak fallal való körülvételét kívánja. Ez a kívánság a középkor folyamán falvaknál teljesen szokatlan, csupán városokat volt szokásos városfalakkal megerősíteni. A mesterségeknek ilyen nagy körzetben való monopolizálása, a hetivásár, a vámmentesség és a falak építése együttesen mind ugyanarra a célra utalnak: a földesúr a már meglévő kis telepet várossá akarja fejleszteni, ennek érdekében monopolizálja az iparok gyakorlását, biztosítja a vásártartás és vámmentesség jogát, ezért kívánja a falak felépítését. A földesúr előtt Zsolna példája lebegett, ez abban is kifejezésre jut, hogy az oklevélben nem általánosan a „német" jogot említi, hanem kifejezetten „azt a német jogot, amely szerint Zsolna városát telepítették".[27]

A várossá fejlesztés kívánságának nyilt hirdetésével kezdődik a turóc-

[26] Fejér: CD. XI. 510., Dl. 2332.

[27] „iure theuthonicali, eo iure, quo locata est civitas Silniensis" U. o.

megyei Mosóc számára 1370-ben adott soltészlevél.[28] A falu már régóta létezett akkor, amikor Lajos király a Majusnak vagy Mosovecnek nevezett falu soltészségét azzal a feltétellel adományozta Hankó szucsányi soltész fiának Miklósnak, hogy a falut „népek sokaságának összegyüjtésével királyi városainak színvonalára fejleszteni köteles".[29] Az irtással járó felmentésről nem is esik szó ebben az oklevélben, erre nem is volt szükség. Annál inkább szerepel a városfejlesztő faktorok egyik legősibbje: az egész telep számára, nagyságától függetlenül egy összegben meghatározott évi adó, s a leendő polgárok vámmentességi joga.

Fentebb a soltész számára adott szabadalmak összefoglalásánál hangsúlyoztuk, hogy a soltész gazdaságilag nyomasztó egyeduralmat gyakorolt a falvak lakosságával szemben, most viszont a német joggal kapcsolatban két esetben is városfejlesztő jellegről tettünk említést. Hogyan fejlődhetett egy gazdasági monopólium kizsákmányolása alatt álló falu várossá. Vajjon elegendő volt-e számára a városfejlesztő tényezők közül egyedül a jogi formák biztosítása? Egymagában a német jog mint jogszokás tette lehetővé a várossá alakulását a soltészfalunak? Jogi biztosítékok valóban nem voltak elegendőek ahhoz, hogy kis telepeket várossá fejlesszenek. A soltész gazdasági elnyomása és a német jog városfejlesztő elemei valóban ellentétben állottak egymással. De hogy ezt a jellegzetes ellentétet teljes egészében felmérhessük, egy pillantást kell vetnünk mind a soltészokra, mind a német-jogú falvak lakosaira, hogy az ellentét két szereplőjét jobban megismerjük.

Mondottuk már, hogy a soltészok általában vállalkozók voltak. A feudális társadalomnak melyik rétege termelte ki ezeket a vállalkozókat, kiknek sorából kerültek ki a soltészek, mit tudunk róluk és működésükről? A 14. századi soltészlevelek szereplői általában városi polgárok. 1325-ben Krasznyán telepítője Petold zsolnai polgár volt, 1337-ben a Liptó és Turóc megye határán fekvő föld megtelepítésére Szepesi Péter rózsahegyi polgár vállalkozott, 1333-ban a sárosmegyei Agyagospatakot a hannusfalvai bíró testvére veszi át telepítésre. 1362-ben Várna és Kraszna betelepítését egy zsolnai polgár vállalta. Sajnos a rendelkezésre álló adatok igen gyérek és semmiféle felvilágosítást nem adnak a vállalkozásnál felhasznált tőke és a vállalkozásból húzott haszon egymásközti arányáról, de még így is bizonyos, hogy a soltészség jelentős jövedelmet biztosíthatott. Erre mutat, hogy Henrik podolini soltésznak — tehát egy 1244-ben szereplő falualapítónak — unokája 1303-ban Podolin mellett még egy birtok soltészságát is sajátjának mondhatta, ugyanakkor Gnézdában is volt valamilyen vagyona.[30] Csak a jelentős haszon bírhatta rá a soltészeket, hogy egy-egy falu betelepítése után újabb telepítést vállaljanak magukra. A szepesmegyei Szalók soltésza például 1322-ben egy újabb Szalók környékén fekvő falu létrehozására kötött szerződést,[31] 1326-ban egy másik szalóki

[28] Révay cs. kisselmeci lt. Blatnica III. 2.

[29] „... donavimus et concessimus ac in perpetuum contulimus hereditatem tali conditione mediante, quod idem Nicolaus advocatus prenominatam villam Mayws alio nomine Mosowych vocatam iuxta suam industriam, sagacitatem et sollicitudinem in *statum civitatis* nostre regalis per congregationem copiosam populi converte et reducere debeat et teneatur..." U. o.

[30] Dl. 265.

[31] Wagner: Anal. Scepus I. 446. l.

soltész Helcmanóc telepítőjeként lép fel.[32] A polgár—soltész—vállalkozó összefüggésre legjellemzőbbek a nyitramegyei példák. Heckelshau soltésza Heckel prónai polgár már a tuzsinai soltészség birtokosa volt, amikor 1393-ban még egy telepítést vállalt.[33] A már befejezett soltészség mellett újabb telepítést vállalni: ez az egyik jellemző vonása ennek a vállalkozókedvű városi polgári rétegnek, amely szívesen kereskedik a soltészségekkel. Az ugyancsak nyitramegyei Handlova megtelepítőjének fia, 13 évvel a telepítési szerződés megkötése után 1389-ben megveszi a beckói soltészséget,[34] de 1401-ben eladja a handlovait.[35] A handlovai soltészséget megvásárló fél Leikeb János privigyei polgár fia: Péter, aki 16 évvel később a beckói soltészséget is megveszi.[36] Péter ebben az időben kereskedelemmel is foglalkozott, aminek bizonysága az, hogy felmentették a tapolcsányi vám alól.[37] Péter fia János, 1430-ban már a királyi titkos kancellária jegyzője.[38] Sajnos, 1430 után mindkét család eltűnik a szemünk elől, de ez a csonka részlet is igen jellemző a városi polgárságnak telepítéssel is foglalkozó rétegére, amely tőkéjét szívesen fektette soltészségekbe. Annyi az elmondott példákból is világosan kiderül, hogy a soltészség komoly jövedelemmel járt, hogy a befektetett tőke nem veszett el, hanem busásan megtérült.

A városi polgárság döntő szerepére jellemző a német jog szerint élők bírói fellebbvitelének alakulása. Az első németjogú telepek megalakításánál a földesúr általában előírta azt a speciális német városjogot, amely szerint a telep lakosai élni kívántak. A soltész bírói jogkörének tárgyalásánál már mondottuk, hogy a német jogra azért volt szükség, mert a telepesek nem voltak tisztában a magyar jogszokásokkal, s biztosítani kellett számukra az általuk eddig használt jogrendszer további gyakorlatát. Most még ehhez hozzá kell tennünk, hogy a középkori jogrendszerek nem voltak olyan mértékben írásban rögzítve, mint a maiak. Kisebb városokban sem volt meg mindenütt az írott jog, s ezért a telepesek részére megjelölték azt a várost, melyhez a kétséges, vitás esetekben tanácsért fordulhattak. Zsolna városa pl. a lengyel-sziléziai Tesenhez fordulhatott vitás esetekben, s a Tesenben működő esküdtek adtak felvilágosítást, irányadó jogi véleményt. A német telepítés kezdetén ez még nem jelentett feljebbvitelt, csupán tanácsot, de később egyre inkább a feljebbvitel formáit vette fel. Ugyanígy jártak el a kisebb falvak is. Bár falusi települések voltak, sokszor nem is szánták őket nagyobbra, a német jog pontosabb meghatározásánál nem egyszer városokat jelöltek meg, mint vitás esetekben megkereshető jogi tanácsadót, „anyavárost". A Zsolna környéki kis falvak általában Zsolna város „jogát" kapták meg, ami annyit jelentett, hogy vitás esetekben tanácsért fordulhattak Zsolnához, végső fokon: Tesenhez.[39] A vitás jogi

[32] U. o. I. 449. l.

[33] Fejér: CD. X/2. 165. l.

[34] Gr. Pálffy cs. senioratusi lt. (Vöröskő) Arm. V. lad. 6. fasc. 3. no. 1.

[35] U. o. Arm. V. lad. 6. fasc. 5. no. 1.

[36] U. o. Arm. V. lad. 6. fasc. 3. no. 3. és no. 6.

[37] U. o. Arm. V. lad. 6. fasc. 3. no. 6. (1429.)

[38] U. o. (1430) „magister Johannes secretarie cancellarie nostre maiestatis notarius filius scilicet Petri filii Johannis dicti Leykeb de Prwge alias rectoris seu iudicis sive sculteti de Krykershof" (Handlova, Nyitra m.).

[39] Chaloupecky V.: Id. h.

esetek eldöntése tehát nem okozott külön jogi problémát, ha a soltészlevél az illetékes városjogot megjelölte. Több soltészközség alapításakor azonban nem határozták meg pontosabban azt, hogy német jog alatt mit, melyik város jogát értik. Ezek a községek kétséges esetek eldöntésénél önkénytelenül is valamelyik közeli nagyobb városhoz fordultak tanácsért.[40] A vitás jogeseteken túl is voltak kérdések, amelyek miatt szükség volt valamilyen fellebviteli fórum megszervezésére. A soltész elleni perekben a soltész maga nem ítélkezhetett, a magyar nemes földesúr pedig nem ismerte a német jog szabályait. Megtörtént ilyenkor az, hogy a földesúr maga kérte fel a legközelebbi és legtekintélyesebb várost a per eldöntésére. Amikor a trencsénmegyei Dlhepole soltésze több bűntényt követett el, a földesurak Zsolnát kérték fel, hogy a soltész perében ítéletet hozzon.[41] A nyugati Felvidéken a kétséges esetek eldöntése és a soltészok elleni perek kapcsán Zsolna körül kisebb kör, ú. n. „jogkör" alakult ki, amelynek tagjai a kisebb városok és falvak, feje pedig maga Zsolna volt.[42] A trencséni németjogú kis városok és falvak úgyszólván kivétel nélkül Zsolnát tekintették a 14. században anyavárosuknak, míg a barsmegyeiek megoszlottak Zsolna és Korpona között. 1369-ben a két jogkör olyan formában egyesült, hogy Nagy Lajos megtiltotta Zsolnának azt, hogy a külföldi Tesenhez forduljon jogi tanácsokért és kényszerítette a várost, hogy az ország határain belül válasszon magának tetsző városjogot. Zsolna választása Korponára esett, ahonnan hamarosan megkapta a Korpona által használt magdeburgi jog egyik írott példányát.[43] A feljebbvitel ezekután így alakult: a soltész elleni pert előbb Zsolna, majd Korpona tárgyalta, s ha a felek még ezzel sem voltak megelégedve, úgy végső fokon az illetékes királyi bíróság, a tárnokmester elé került döntésre a per. A feljebbviteli fórumoknak ez a kiépítése tulajdonképpen ugyanannak a polgári rétegnek munkája volt, amely a soltészségeket bírta, s mely ilyenformán kikerülte a földesúri bíráskodást, ahová végső fokon maga a soltész is tartozott volna.

Ugyancsak a városi polgári elem szerveződésére mutat, hogy ezzel a feljebbviteli kialakítással párhuzamosan a soltészek perenkívüli ügyeikkel is Zsolna hatóságához fordultak, s a fontosabb adás-vételi szerződéseket, stb. Zsolna foglalta írásba s vezette be a város jogkönyvébe.[44]

A feudális terhek alól szabadulni igyekvő jobbágyság új helyzetében hamarosan, legkésőbb a mentességek lejárta után ezzel a szervezkedő polgári réteggel találta szembe magát. A jobbágyságnak éreznie kellett, hogy a legsúlyosabbnak vélt feudális terhek helyett egy másik terhet vett nyakába: a soltészség gazdasági monopóliumát. A feudális terhek ellen vívott harc tehát új formát öltött.

A telepeseknek a soltészok által történő kizsákmányolására már rámutattunk. Sajnos a 14. századból nem állnak megfelelő adatok rendelke-

[40] 1391-ben Nagybicse, majd Pruzsina trencsénmegyei falvak fordultak Zsolnához azzal a kéréssel, hogy ők a zsolnai jog szerint kívánnak élni. Chaloupecky: Id. mű. 86. l. 4. és 5. bejegyzés.

[41] 1385-ben a vágbesztercei várnagyok a dlhepole-i soltészt „in omnibus suis et singulis excessibus specialiter pro *causa, quam nos advocato et iuratis civibus civitatis Silna commisimus iudicandam*" 5 márkára büntetik. Dl. 42.319.

[42] Chaloupecky V.: Id. mű. XXVII—XXXIV. l.

[43] U. o. XXXII—XXXIV. l.

[44] U. o. passim.

zésre, és így kénytelenek vagyunk a 15. sz. első felében két helyen lezajló eseményekből visszafelé következtetni. Az egyik eset a trencsénmegyei Várnáé. A 14. sz. végén újratelepülő kis falu Zsolna város jogát kapta meg,[45] s hamarosan városias fejlődésnek indult. A városias fejlődés akadálya itt is a soltész gazdasági monopóliuma volt. Amint már azt láttuk, egyedül a soltésznak volt joga bizonyos mesterségeket gyakorolni. A soltész ezeket nem saját személyében gyakorolta, hanem a rendelkezésére álló adómentes telkekre mesterembereket telepített, s azok a soltésznak adóztak. A városias fejlődés előrehaladtával természetesen a négy mesterember már nem láthatta el a szükséges iparokat, újabbakat kellett telepíteni. A soltész ezeket az újabban telepített iparosokat már nem tudta saját telkén elhelyezni, de adójukat továbbra is beszedte. Várna lakossága ekkor Zsolna előtt perrel támadta meg a soltészt és Zsolna ítélete kedvező volt a kis mezőváros lakóira. Kimondotta u. i., hogy a soltész csak azoknak a mesterembereknek szolgáltatására jogosult, akiket saját adómentes telkein el tud helyezni. Az adómentes telkeken kívül elhelyezkedő iparosok adójának fele a mezővárost illeti.[46]

A per hosszú ideig folyt s az egyház képviselője, Péter várnai plébános is beleszólt. Zsolna döntését nem tartotta igazságosnak s ezt a tárgyalásról hazatérő, Várnát képviselő esküdtekkel is közölte.[47] Az esküdtekben közlése nyomán újra kétségek támadtak, a soltész és a mezőváros jogait illetőleg. Zsolna azonnal erélyesen tiltakozott Stibornál, Várna akkori földesuránál és kérte, hasson oda, hogy a bírói úton eldöntött kérdést — ha valakinek ellene kifogása van — csak rendes feljebbviteli úton lehessen megváltoztatni, tehát Korponán, vagy ha úgy tetszik, a tárnokmester előtt.[48] A várnai per igen jellemző minden tekintetben. A soltész kizsákmányolása, gazdasági monopóliuma ott vált a legelviselhetetlenebbé, ahol a városi fejlődésnek útját állotta, az iparosodás kérdésében. Az sem véletlen, hogy az egyház helyi képviselője nem a mezőváros összessége, nem a kizsákmányoltak mellé állt, hanem a kizsákmányoló soltész pártját fogta.

A másik eset egy kisebb, a városias fejlődéstől távol álló soltészségben fordult elő, a nyitramegyei Novákon. A telepítő soltész családja kihalt, s a telepesek a földesúrtól megszerezték a soltészséget. Nem tartották meg a falu birtokában, hanem hat embert választottak, akik a soltészséget a föl-

[45] Pongrácz cs. bashalmi lt. (OL. fényképgyüjt.) l. 31.

[46] U. o. 4—8. „sutores, fabri, carnifices, qui non sunt in proprio laneo advocati collocati extunc medietatem censuum advocato, civitati medietatem persolvant annuatim". Ez a kitétel ugyan csak az 1476-i ítéletlevélben szerepel, de mivel az 1476-i ítélet csak az alább idézendő 1418-i per folytatása, s amint maga is mondja, a per még az 1476-ban élő soltész apja idejében is folyt, teljesség kedvéért az 1418-i per tárgyalásának anyagába olvasztottam bele.

[47] U. o. 2—13. „qui vero (t. i. a várnai képviselők) a nobis taliter informati venientes ad dominum suum, dominum Petrum plebanum de Warna... predic us dominus Petrus subiunxit hoc sic non esse, deinde ipsi pariter trahentes se super nos et constituebantur secundario coram nobis movendo causam antememoratam." írja Zsolna Stibornak.

[48] U. o. „Eapropter Vestram Magnificentiam... petentes invocamus, ut interventu nostri perpetui famulatus predictum dominum Petrum plebanum de Warna dignemini emendare verbis ipsum corrigendo, ne in posterum acceptandos aliquos homines a nostre civitatis iure alienet et si alicui iura nostre civitatis non placerent post querere jura in Corpona et si viceversa ibidem alicui iura non placerent, querent iura apud magistrum Tauernicorum."

desúr egyik familiárisának adták el. A soltészség tartozékai mellett azonban az új soltész megvette a falu egyik telkét és vonakodott utána a szokásos censust megfizetni. A huzavona végül is szabályos népmegmozdulással végződött, mely a soltészt a census megfizetésére kötelezte.[49] Novák esetében nem a városias fejlődés volt a legégetőbb pontja a soltész kizsákmányolásának, hanem egy adóköteles telek adózásának kérdése robbantotta ki az osztályharc különösen éles formáját. A két 15. századi eset gyökerei mélyebben, még a 14. században találhatók meg, bár erre semmiféle egykorú, 14. századi közvetlen írásos emlékünk nincsen. Önkénytelenül is felvetődik a kérdés: mi lehetett az ilyen ellentétek megoldása, hogyan oldotta meg ezeket a kérdéseket az akkori viszonyok között folyó osztályharc. A megoldás útja kétféle volt. Szerencsés esetben a kizsákmányoltak vagy valamelyik pártfogójuk a soltésztól megvette a soltészséget, megváltotta a falut. Ez a folyamat még a 14. században megindult, elsősorban a Szepességen és Sáros megyében, ahol Podolin már igen korán,[50] Bártfa a század derekán szabadult meg a soltészoktól.[51] Podolin lakossága maga váltotta meg magát. A soltészjogok ekkor már nem voltak egy kézben, hanem több család között oszlottak meg s így a lakosoknak módjában volt 1391-ben 1300 forintért egyik részét megvenni,[52] 1423-ban másik részét is. A fejlődés a soltész eltávolítása után gyors ütemet vett. Podolin nemcsak jogilag lett várossá, de gazdaságilag is bekapcsolódott a lengyel kereskedelembe. Bártfa esete a másik megoldásra példa. 1320-ban adta soltészségbe a város területét a király, 1376-ban emelte várossá. Ekkor megvette a soltészséget akkori tulajdonosától, s a megváltott jogokat és haszonélvezeteket a városra ruházta.[53] Kevésbbé voltak szerencsések a nyugati Felvidék városai és falvai. Egy részüket ugyan megváltották, Zsolna,[54] Várna megszabadultak[55] soltészaiktól, de nagyobbik részüket sem a földesúr nem váltotta meg, sem maguk a lakosok nem tudták megváltani. A trencséni részeken egyenesen a megváltás fordítottját kell tapasztalnunk, a soltészek a 15. sz. folyamán lassan nemesekké lesznek,[56] beleolvadnak abba az osztályba, amelyhez kezdettől fogva tartoztak, a kizsákmányolók osztályába. A városi polgárság ezzel egyidőben lassan kiválik a soltészségek köréből. A konjunktura ideje elmúlt, a nagy jövedelem úgylátszik, már nem jelentett olyan nagy hasznot, mint a telepítés korszakában, amikor egyik falut a másik után vehették át.

Végigkísértük a 14. században új formában fellépő osztályharcnak néhány jellegzetes vonását, az újratelepítést és a soltészintézményt. Mind-

[49] Majthényi cs. lt. A. no. 13.

[50] Veber Samu: Podolin város története és az ott közölt oklevelek.

[51] Wagner: Dipl. Saros., 99. l. „domos, molendina et alias quaslibet possessiones, quas in eadem civitate nostra quondam Hanrech scultetus in vulgo woyth nuncupatus conservabat et *quas nos ab eodem pretio comparavimus*, usui praefatorum civium nostrorum fidelium de dicta Bardfa applicavimus..." írja a király 1376-ban.

[52] Veber: Id. mű. 44. l. és 45. l.

[53] Wagner: Dipl. Saros., 97. és 99. l.

[54] Zsolna a 15. sz. folyamán ugyancsak lassan szabadult meg a soltészoktól. V. ö. Esterházy cs. lt. 28. fasc. C. no. 177., Podmaniczky cs. Oklt. I. 173. l. és Esterházy cs. lt. Rep. 28. fsc. C. no. 181.

[55] Csak 1502-ben váltotta meg magát a kis mezőváros. L. Pongrácz cs. bashalmi lt. (OL. fényképgyüjt.) 6—6.

[56] Fekete Nagy Antal: Trencsén vm. 1941. 55—57. l.

kettőnek hajtóereje az a jobbágyság volt, amely szabadulni igyekezett a feudalizmus egyre súlyosbodó terheitől, s a szabadulásnak egy-egy módját látta az elpusztult falvak újjáépítésénél, a szőllők telepítésénél vagy az erdőirtásnál adott kedvezményekben. A kedvezmények maximumának kiharcolása jelentette a jobbágyság sikerét, hozzátehetjük, jelentős sikerét. Ilyen kedvezmények kicsikarása azonban nem volt mindenütt és mindig lehetséges, voltak országrészek, ahol a jobbágyság küzdelmét nem kísérte szerencse. Ezeknek a részeknek jobbágyai a feudalizmus terhe elől külföldre menekültek, ott kerestek a maguk számára előnyösebb gazdasági feltételeket. Amikor 1339-ben a lengyelországi Sianki telepítésére sor került, a telepítő oklevél kifejezetten felhatalmazta a telep soltészét, hogy „valamennyi a város határában és kerületében lakozó ember, legyen az német, lengyel, *magyar* vagy orosz" a soltész bíráskodása alá tartozik.[57] Nem került volna sor ennek kimondására, ha a sianki telepítésnél magyarok vagy legalább is magyarországiak nem vettek volna részt. Hogy valóban részt vettek, arra Lajos király 1345-i oklevele a bizonyíték. A király ekkor úgy értesült, hogy nagy tömeg vonul ki az országból és települ meg a Lengyelország és Magyarország közötti határmenti erdőben. A király — „mivel ezáltal Magyarország igen nagy pusztulást és elnéptelenedést szenved" — meghagyta Tarkői Rikolfnak, és általában Sáros megye nemeseinek, hogy az ilyen embereket semmi szín alatt se engedjék az ország területéről kivándorolni.[58] Mindkét példa meggyőzően beszél ugyanarról a tényről: az ország lakosságának egy része, az a része, amely a belső újratelepítés és erdőirtás során nem talált lehetőséget a feudalizmus legsúlyosabb terhei alóli szabadulásra, inkább vállalta a kivándorlás veszélyeit, semmint itthon megmaradt volna. Az osztályharc megnyilvánulásával van itt is dolgunk, csak a forma más. Nem a településnek engedmények kicsikarására folytatott harca ez, hanem a fokozódó nyomás elől való kitérés.

[57] Archiv für österreichische Geschichte 1907. (XCVI.) 337. l. „omnem hominem iudicandum sive sit Theutunicus, Polonus, *Hungarus* et Ruthenus".
[58] Berzeviczy cs. lt.

## 10. AZ ERDÉLYI ROMÁNOK FEUDALIZÁLÓDÁSA.

A termelőerők fejlődésében és a parasztság osztályharcában a 14. században jelentős szerepük volt az erdélyi románoknak is. Az erdélyi románok történetével a magyar polgári történettudomány igen sokat foglalkozott, a kérdést azonban természetesen nem az előbbi két szempontból tárgyalta, hanem hamis soviniszta szemszögből. A polgári történettudomány kevés haladó képviselője sem látta tisztán a románok és szlávok szerepét Magyarország történetében. Igy Acsády Ignác helyesen mutatott rá arra, hogy „a görög-keleti vallású nemzetiségek elszaporodása a vegyesházi királyok korában ... Gazdasági tekintetben ... az országra s a társadalomra óriási fontosságú volt", ugyanakkor azonban Acsády is lebecsülte a románok és szlávok fejlettségi fokát és elsősorban az állattenyésztéssel hozta kapcsolatba, hogy „felhasználták a még ki nem irtott erdőségeket, a hegyeket, havasi legelőket, járatlan vidékeket, hová addig a polgárosodás nem igen jutott, mely addig tehát vajmi kevés hasznot hozott a földesuraknak". Acsády nem látta helyesen a románok és szlávok kedvezőbb terheinek társadalmi alapjait sem, hanem visszavetítette a maga korának bérharcait, amikor is a nemzetiségi parasztokat a magyar agrárproletárokkal szemben bérletörésre igyekeztek a földesurak felhasználni. S ezért úgy állítja be a románok és szlávok telepítésének okát, hogy ezeknek „igen csekélyek voltak a szükségleteik s így kisebb igényeket tápláltak munkájok jutalmazása tekintetében. Olcsóbban dolgoztak, mint a bennszülött lakosság s azért a munkaadók, a földesurak szívesen látták, készségesen befogadták és jószágaikon megtelepítették őket."[1] A későbbi polgári történészek már tudatosan hamisították meg a románok és szlávok termelőerőinek fejlettségét és magyarországi szerepüket. Elsősorban a románok „betelepülésével" és a románság vezetőrétegének kérdésével foglalkoztak behatóan.

A magyar polgári történetírás beállításával szemben[2] a 14. században az erdélyi románok korántsem pusztán transzhumáló (legelőváltó) pásztorkodással foglalkoztak, még kevésbbé voltak nomádok. A 14. században a bőségesebb okleveles anyagban sorra jelentkeznek a román községek, ami előrehaladt megtelepülésükre mutat. Pl. 1318-ban zarándmegyei román

[1] Acsády Ignác: A magyar gazdaságtörténet feladatai (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895.); 149. o.

[2] Makkai László: Erdély népei a középkorban. (Deér József és Gáldi László szerk.: Magyarok és románok. I. k. Bp., 1943.) 343. s. köv. o. egyoldalúan a „románság pásztori életformáját" hangoztatja.

falvakról szól egy oklevél,[3] 1322-ben az erdélyi Salgó várhoz (Szebenszék) tartozó öt román falu szerepel.[4] Már az 1332-ben induló pápai tizedösszeírásban is szerepel román falu (Oláhfenes[5] Kolozs megyében). 1341-ben a bihari Erdőhát birtokcsoport felosztásánál több román faluról külön intézkedtek,[6] ugyanez évben Kraszna megyében névszerint említenek számos román falut.[7] Mint Molnár Erik kiemelte, 1342 és 1401 között a forrásokban 292 román helység szerepel már.[8] Sorozatosan jelentkeznek a forrásokban a magyar és román ikerfalvak, amelyek úgy keletkeztek, hogy a termelőerők fejlődésével feleslegesen naggyá vált faluhatárokat megosztottak és román parasztok települtek le a falvak egyik felében.[9] A románok nemcsak erdélyben, hanem a Temes-közben is éltek. 1374-ben szerepelnek Lajos király oklevelében a Temesközben.[10] A román falvak számának gyarapodására jellemző, hogy 1393-ban egyetlen birtokon, a Putnokiak Lók nevű birtokán (Bihar vm.) 6 román falu (sex ville Wolahales) feküdt, amit a hatalmaskodók elpusztítottak.[11]

A 14. század folyamán már adataink vannak az erdélyi románok feudális kizsákmányolás alá vetés elleni harcára. Mivel ebben az időben országos méretekben a feudalizmus már kialakult és megszilárdult Magyarországon, a román parasztok harca a náluk is előrehaladó feudalizálódás és a magyar földesurak alávető törekvései ellen nem szakítható el a magyar jobbágyparasztság osztályharcától. Éppen ezért a román parasztság harcát is előremutatónak kell tartanunk. A 13. század végén és a 14. század elején a románok mint még nem teljesen feudalizálódott nép, a magyar állam keretein belül a jobbágylakossághoz képest kedvező helyzetben voltak. 1291-ben III. András erdélyi gyűlésére a románokat is meghívta.[12] Még 1355-ben is előfordul, hogy az erdélyi tartománygyűlésen a nemesek, székelyek, szászok mellett románok is résztvesznek. 1366-ban az erdélyi tartománygyűlést már csak az erdélyi nemeseknek, székelyeknek és szászoknak hirdették meg, a románok itt mint közösség már nem szerepel-

[3] „cum villis... Olachalibus"; Zichy II. 88. sz. — 13. századi erdélyi előzmények: 1283. „Olahteluk" (Bihar m.). Doc. Val. 15. sz. 1293. Fülesden és Enyeden (erdélyi Fehér vm.) „sexaginta mansiones Olacorum". Doc. Val. 21. sz.

[4] „villis olaceis", Anjou II. 31. sz.

[5] Olafanes, OL. fgy. AZ 1/61. Sz. Gy.

[6] „villas ipsorum alacales", Anjou IV. 58. sz.

[7] „villas olakales", Anjou IV. 99. sz.

[8] Molnár II. 264. o.

[9] Ilyen ikerfalvak pl. Oláherkes (Alsó-Fehér vm.) a szászföldi Szászerkes szomszédságában; 1310., 1315., 1340., 1375. Kis Bálint: Erdély régi családai. A Barcsai család. (Turul, 1894.) 70. o.; Oláhorbó, Oláhgyógy, Oláhgáld, Oláhbocsárd (magyar falvak ikerfalvai), Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. (Bp., 1939.) 45—46. o., Oláhcsaholy (Közép-Szolnok vm., 1367., Szabó K.: Erdélyi Múzeum, 129. sz Csánki I. 553. o.); Oláhbikal (1359. Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Bp. 1939. 27. o.).

[10] A király levelét többek között a románokhoz („Valachalibus") intézte, Bárány Ágoston: Torontál vm. hajdana, AA. okl.

[11] Zsigmondk. oklt. 3150. sz.

[12] Urk. I. 244. sz.

nek.[13] Ekkor tehát már a románoknak nem volt egységesen politikai joguk, hanem csak a már kialakuló román földbirtokosrétegnek.

*A román földbirtokosok* legnagyobbrészt a románokat telepítő kenézekből és vajdákból emelkedtek fel. Ezek nagyrészének a nemesség soraiba való felemelkedése egyidőben folyik le a románoknak részben a magyar földesurak jobbágyává süllyedésével és így attól nem is választható el. Ezért kíséri egyes esetekben a románok feudalizálódását a magyar nemes földbirtokos és a kenéz vagy vajda összeütközése, harca is.[14] A román kenézek földbirtokszerzéseire már a század elejéről érdekes példák vannak. 1315-ben Károly király intézkedett, hogy Miklós hátszegi bíró kapja vissza egy birtokát, amit Dán és Sztaniszló román kenézek a „zavaros" időkben erőszakosan elfoglaltak tőle.[15] A század folyamán azonban a magyar királyok sorozatosan adnak telepítés céljából földeket román kenézeknek, akiknek egy része földbirtokossá, majd jogilag is nemessé emelkedett.[16] A kenézek egy része közvetlenül rokoni kapcsolatba is került magyar földbirtokosokkal. Pl. 1382-ben Wolkozlaus kenézt rokonná fogadták Pordáni Pál fiai.[17] Így kialakult a románok saját kizsákmányoló része is, s a feudális uralkodóosztály kiszélesedett.

A század folyamán a királyi várbirtokokon élő románok egy része erős és növekvő *területi szervezetet* hozott létre.[18] A nemzetségi szervezetnek a románok körében már nincsenek nyomai. A román kenézek fegyveres erő felett is rendelkeztek, amit határőrzés céljaira használtak fel a magyar királyok. Pl. 1369 körül a sebesi kerületi román kenézeinek 200 főnyi határőrsége volt, 1383-ban a nagyszebeniek és a románok szerződésében is szó esik román határőrzésről.[19]

A magyar nemesség soraiba azonban nemcsak magyarországi felemelkedő kenézek és vajdák kerültek. A magyar uralkodóosztály a román

[13] „... in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis, ceterisque cuiusvis status et condicionis (hominibus in d)ictis partibus Transsilvanis constitutis et existentibus", Anjou VI. 204. sz. — Az 1366-os eset Urk. II. 847., 848. sz.

[14] Nyoma van annak is, hogy a magyar urak nem nézték jó szemmel a kenézek nemessé emelkedését (hiszen így meg kellett volna osztani a román dolgozók kizsákmányolását), sőt a kenézeket is bizonyos földesúri teher alá akarják vetni. 1377-ben ilyen törekvésre A. Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenbürgens II. k. (Kronstadt. 1846.) 297—298. o., kivonata Doc. Val. 232. sz.

[15] A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat XI. évkönyve, Déva, 1900, 78—79. o

[16] V. ö. Csánki II. k. 2. o.

[17] Dl. 6892, Má. E.

[18] Pl. 1360-ból a hátszegi kerületben a kenézek összességéről van tudomásunk, ugyanakkor közgyűlést tartanak, amelyen kenézek, papok és közrománok (olahi populani) vettek részt. Sólyom-Fekete Ferenc: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. (Hunyadmegyei Tört. Társ. Évkönyve 1882.) 1. sz. okl.; 1387. hunyadmegyei román kerületek Doc. Val. 298. sz.; v. ö. Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Kolozsvár, é. n.) 387. o. — A temes- és krassómegyei román kerületekre és 14. századvégi együttes működésükre Bónis i. m. 388. o.; v. ö. Csánki II. 2. o. — Beregmegyei románok közönsége (communitas wolacorum) szerepel 1364. Mihályi: Máramarosi dipl. 28. sz.

[19] 1369 körül: Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság (Századok, 1900.). Függelék 8. sz. okl. A területi szervezetre is utal: „universitas kenezyorum et aliorum olachorum de districtu Sebes". — 1383: Urk. II. 1170. sz.

fejedelemségi területekről érkező román urakat[20] is szívesen ültette a magyarországi román és magyar parasztok nyakába. Lajos király idejében, amikor Magyarországon már erősebben megindult a románok feudalizálódása és növekedtek a román parasztok terhei, tömeges kivándorlás folyt le Erdélyből *Moldva* felé. A román kivándorlást Lajos király katonái meg akarták akadályozni. Ez azonban nem sikerült és a románok Bogdan vajda vezetésével 1359-ben tömegesen mentek át a román Moldvába. Miután a magyar királyi csapatokkal való összeütközés után ezek eljutottak Moldvába, előzték a moldvai állam vajdáját, Balkot. Balk erre éppen a magyar királyhoz fordult segítségért, aki jelentős birtokokat adományozott neki elsősorban Máramaros megyében.[21] Balk vajda és testvérei Drág, Dragamér és István Szatmár megyében is birtokot szereztek.[22] Balk és Drág Máramaros és Szatmár megye főispánjává emelkedtek, ugyanakkor vajdai címüket is viselték.[23] Drág még székely ispáni tisztséget is kapott.[24] Drág és Balk megszerezték az ugocsamegyei Nagyszőllős, Huszt, stb. királyi birtokokat is.[25] Moldva azonban önállósult Bogdan (1359—1365) fejedelem alatt.

Mint Molnár Erik rámutat, az ismert 14. századi román helységek közül 99 román nemesi birtokos kezére került.[26] A többi falvak földesurai magyar egyházi és világi birtokosok voltak. A század második felében sorozatosan találkozunk a *románoknak már mint jobbágyoknak említésével.*[27] A váradi káptalan birtokain élő románok feudális terheiről a váradi

[20] Pl. 1335-ben Anjou III. 142. sz.

[21] Az eseményekre Roller Mihail (szerk.): România történelme (Bucuresti, 1947.) 102. o.; С. В. Юшков : История государства и права СССР. I. (Москва. 1950.) 206— История Молдавии I. (Кишинев, 1951) 88; Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. (Máramarossziget, 1900.) 40. o. 1 jegyzet és 58. o. 1. jegyzet. — Fontos oklevelek: 1360. a király adományai Dragusnak, aki Moldvát az ő számára „helyre akarta állítani", említi a „lázadó" románok mozgalmát is, Mihályi i. m. 19. sz., 1365. a király adományai Balknak és testvéreinek, említést tesz a moldvai harcokról, Bogdán magyarországi javainak elkobzása, u. o. 29. sz.

[22] Senyét, a Gacsaiak igényével szemben. 1368. júl. 27. Lajos király adománylevele O. L. fgy. Erdélyi Nemzeti Múzeum lt. Kemény József gr. gyüjt. Sz. Gy., regesztája Szabó K.: Erd. Múz. 135. sz.; 1371-i országbírói ítélet a király adománylevelére hivatkozva, u. o. 142. sz.

[23] Wertner, Adalékok T. Tár 1907. 25, 61, o. Zsigmondk. oklt. 797. sz.

[24] 1387. (Zsigmondkori O. 291. sz.) így szerepel.

[25] Szabó István: Ugocsa megye. 96., 291., 336. o.

[26] Molnár II. 264. o. — Jobbágytartó román urak: pl. 1369. Kállay lt. II. 1617. sz. 1373. u. o. 1697. sz.

[27] Valószínűleg jobbágyok lehettek az 1370-ben a kolozsmonostori apátság Egeres birtokán erdélyi püspöki gazdatisztek vezetésével hatalmaskodó románok (Csomor L.: Volt-e Egeresen apátság? Erdélyi Múzeum, 1911. évf. 229—230. o.). 1375-ben az ugyanott hatalmaskodó Bokáni János mester nagyfalusi és krasznai jobbágyai voltak részben románok (u. o. 230. o.). 1384-ben a hatalmaskodóktól pusztított biharmegyei Újlak és hozzátartozó falvak jobbágylakossága volt részben román (Doc. Val. 288. sz.). — 1387-ben a szolnokmegyei Aranyas várhoz tartozó falvak, kerületek magyar és román „köznépét" már csak nyelvük szerint különböztetik meg. Zs. 31. sz. 1393-ban a váradi káptalannak kellett vizsgálatot lefolytatnia egy hatalmaskodási ügyben, melynek aktív részvevői Putnoki János uruktól felbiztatott román jobbágyai voltak (Zsigmondk. Oklt. 3079. sz.). — 1377-ben az erdélyi püspök és káptalan románjai egy szinten szerepelnek a jobbágyokkal: iobagionum seu Olachorum, felettük uriszékjog áll fenn. Urk. II. 1076. sz

káptalan 1374 évi statutuma tanuskodik. A statutum szerint a románok cenzust fizettek, amit ötvened fejében juhokban teljesítettek. Ezen felül szeptember 8 körül telkenként descensus címén egy-egy juhot, decemberben pedig sertéstizedet voltak kötelesek adni.[28] Az a körülmény, hogy ezt az eredeti román terhen, az ötveneden túl fizették és a telkenkinti fizetés már a románok megtelepedett jobbágysorba süllyedéséről tanuskodik. A nemes földesurak mellett még a román kizsákmányolók, a kenézek is súlyos terheket vetettek ki a parasztokra a maguk javára. 1377-ben Lajos királynak az erdélyi vajdához írt levelében többek közt azt olvassuk, hogy az erdélyi püspöki és káptalani birtokon a kenézek „hallatlan" terhekkel sujtják és károsítják a román alattvalókat.[29] A románok országszerte általános terhe az ötvened volt, ami 50 juh után egy juhnak és egy báránynak a beszolgáltatásából állott.[30] Az ötvened mint román teher már 1331-ben szerepel a nyírmezei kenézségben.[31] A fő terheiken kívül a románok még bőröket, szőtteseket, tejtermékeket és lovat is adtak, pl. a gyulafehérvári káptalan kenézei csergét és sajtot,[32] a váradi káptalan birtokán élő kenézek pokrócot, nyeregtöltő szőrt, sajtot és lovat.[33]

A románok egy része a szász és magyar polgárok adófizető alattvalójává süllyedt. Ezek a románok pénzadót fizettek, pl. a nagyszebeni szász polgároknak. A pénzfizetés feltétlenül arra mutat, hogy a románok már *belekapcsolódtak az árutermelésbe is.* A nagyszebeni bíró számadásainak a 14. század második felében, továbbá 1400 körül bejegyzett egyes adatai[34] felsorolják azokat az összegeket, amiket a románok taxa címén vagy cenzus címén fizettek a városnak. Román falva volt Kolozsvárnak is, Felek. Ezt az utonállók ellen, a forgalom biztonsága érdekében a város alapította, s 1367-ben a király Kolozsvárnak is adta.[35] 1377-ben a király a falu román lakosainak juhötvenedét engedte át a városnak.[36]

Világos, hogy a románok jobbágysorba süllyesztése, feudalizálódása meggyorsította a *földművelésre való rátérésüket.* A moldáviai, román és magyar marxista történetírás együttes feladata részleteiben feltárni a románok termelőmódjának adatait. Egyelőre már világosan látható, hogy a románoknak csak egy része volt havasi pásztor. Valószínű, hogy ezeknek is voltak a völgyekben falvaik. Legalább is az adatok egy része, amelyeket a románok sátorlakó, nomád állattenyésztésére vonatkoztatott a soviniszta történetírás, nem állja meg a helyét. A magyar soviniszta történetírás pl. a románok „nomadizmusát" bizonyító adatnak fogta fel a pápa 1373. évi oklevelét, amelyben a szkizmatikus románok megtérítéséről beszél. Makkai László ezt azokra a románokra vonatkoztatta, „akik a krassószörénymegyei Sebes vár környékén sátrakban, a legelőkön laknak,

[28] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 44—45. o.
[29] A. Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenbürgens, II. k. (Kronstadt, 1846.) 297—298. o.; kivonata Doc. Val. 232. sz.
[30] Makkai L. i. m. 357. o.
[31] Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. (Bp. 1911.) 9. o.
[32] Barabás S.: i. m. 10. o.
[33] Bunyitay, i. m. 45. o.
[34] Doc. Val. 481. sz.
[35] Jakab Elek: Okit. Kolozsvár tört. I. k.-hez. (Buda, 1870.) 33. sz.
[36] U. o. 55. sz. — Erre Zsigmond király 1415-ben ismételten utalt. Urk. III. 1762. sz.

nagyszámú állataikat legeltetve."[37] Ez a fordítás az oklevél különböző helyeiről önkényesen kiragadott részek értelmezése és így az oklevél értelmének meghamisítása. A sátorlakó hegyi pásztorokat az oklevél Magyarországon kívülről, a Balkán-félszigetről említi. A magyarországi románokkal kapcsolatban pedig falvakat említ.[38] Egy részük az ország belső területén sokkal fejlettebb állattenyésztéssel foglalkozott. A sertéstized fizetése mellett más adatok is vannak a románok fejlett sertéstenyésztésére. 1357-ben pl. a szatmármegyei Kissemjén birtokot sertéstartó román telepesek elfoglalták.[39] A románok erdélyi földművelésére is vannak adatok. 1350-ben Hunyad megyében, a Nagyszád patak melletti románlakta birtokok megosztásánál szántóföldeket is említenek.[40] 1373-ban a király a Himfieket és a miháldi várnagyot többek közt arra utasítja, hogy megnevezett románok ellen ne merjenek odaérkeztéig eljárni és adják vissza a lefoglalt terményeket (esetleg jobbágyaik terményeiről van szó). 1378-ban kenézségben ott lakó parasztokról (rustici) és a kenéz falvában mansiokról esik szó.[41] 1380 körül a Himfiek Remete-vidéki (Krassó vm.) kenézeinek panaszlevele megtelepedett állattenyésztés mellett földművelésre is mutat. Ökrök, tehenek, sajt, csirkék, sertések, kecskék említésén túl egy kenéz malma, termények (fruges) és az árutermelésbe való bekapcsolódásra utaló jelentős pénzösszegek szerepelnek a románokra jogtalanul rótt terhek, illetve a terhek alapja gyanánt.[42] Románok földművelésére utal, hogy 1384-ben a biharmegyei Ujlak helységben a román jobbágyokat éppúgy a földeken fogják el és rabolják ki a hatalmaskodók, mint a magyarokat.[43] 1387-ben a hunyadmegyei kalánteleki kenéznek malomhelye van a Sztrigy folyón,[44] ami nyilván szintén román földművelésre mutat. 1392-ben román bojárok fogarasi juh-, sertés- és méhtenyésztése mellett szőleikről is szó esik Mircsea fejedelem oklevelében.[45]

A 14. sz. folyamán a *városlakók közt* is megjelennek a románok. 1359-ben egy zalatnai román bányász özvegyéről olvasunk.[46] 1399-ben pedig Brassó lakosai közt említ egy pápai oklevél „hitetlen" románokat, akik — más görögkeletiekkel együtt — még templommal is rendelkeztek a városban.[47]

A románok feudalizálásának eszköze volt a katolikus egyház *térítő hadjárata* is a románok ellen. Ez már a 14. században erősen folyt. A

[37] Makkai L.: i. m. 359. o.

[38] Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia. II. k. 276. sz.

[39] Anjou VI. 398. sz. Más birtokán való ilyen legeltetés nem valami román specialitás, 1337-ben a csamai (Temes vm.) hospesek legeltettek más birtokán; Anjou III. 238. sz.

[40] „terras arabiles", Doc. Val. 85. sz.

[41] 1373: „fruges", Doc. Val. 201. sz.; 1378: uo. 242. sz.

[42] Doc. Val. 255. sz.

[43] „Olahos in terris" Doc. Val. 288. sz.

[44] Doc. Val. 298 sz.

[45] Doc. Val. 390. sz. — Az újabb román faluásatások a román fejedelemségi területen is tártak fel földműves foglalkozásra utaló 14. századi falusi munkaeszközöket és gabonamaradványokat. Archaeologiai Értesítő, 1952. 1. sz. 82. o.

[46] „dominam relictam Remam Clachi urbararii de Zalathna", Urk. II. 758. sz.

[47] „... Brascho... ubi tam Grecorum, Walachorum, Bulgarorum, Armenorum.. multitudo... habitat et moratur" Vatikáni M. Okirattár I. s. 4. k. 208. sz.

görögkeleti vallású románokat a katolikus egyház pogányoknak tekintette.[48] Nem lehet mindig szétválasztani a magyarországi és a romániai térítést, de általában ki lehet elemezni a magyarországit. Már 1328-ban a pápa a térítéssel kapcsolatos rendelkezésében beszél a románok (Alachi) katolikus hitre térítéséről és Károly Róbert figyelmeztetésére lelkére köti a magyar főpapoknak, ne hajtsák be az áttérítettektől a tizedet túl keményen, mert ez visszaveti az áttérést.[49] Ebből jól látható, hogy a térítés nyomában rögtön súlyosbodott a románok kizsákmányolása, megjelent a papi tized terheik között. A pápa ennek érdekében javasolta a „mérsékletet" egy időre. 1358-ban Lackfi Miklós kér búcsút három helységének temploma számára, amelyeket az újonnan katolikus hitre térített románok területén belül építtetett.[50] Lajos király Krassó, Szörény és Hunyad vidékén négy ferences obszerváns kolostort (Sebes, Kövesd, Hátszeg, Cseri) épített az ott élő görögkeletiek katolikus vallásra térítésére.[51] 1366-ban Lajos király Lippáról rendeletet adott ki a Keve és Krassó vármegyei nemesekhez és más birtokosokhoz, városokhoz, és királyi mezővárosokhoz. Utasította őket, hogy akinél szláv vagyis szkizmatikus pap van, meghatározott napon köteles azt elfogatni feleségével együtt és valamennyi vagyonával köteles őket a megyék ispánja által megjelölt helyre szállítani. A feudális urak legnagyobb része melegen egyetérthetett ezzel a javaslattal, amire az utal, hogy a király parancsában külön kiemelte, hogy az elfogottakban és vagyonukban kárt ne tegyenek, ne sebesítsék meg őket. Egy részük azonban, úgy látszik szembefordult — nyilván telepítési szempontból — a király rendelkezésével, legalább is ez várható volt, amire a király közölte velük, hogy aki nem hajtja végre a rendeletet, az azoknál élő papokat, feleségüket és vagyonukat az ispán fogja elfogni és a királynak kiszolgáltatni.[52] 1373-ban a pápa a térítő boszniai ferencrendieket szabadította rá többek között a magyarországi románokra.[53] 1377-ben a románok térítésére vet fényt, hogy a Meggyesaljaiak vára körüli falvak (Szatmár vm.) „szkizmatikus" lakói áttértek a katolikus vallásra és pápai bullák intézkedtek róluk, templomépítés és ferences szerzetesek odaküldése útján.[54]

Az erdélyi románok feudális alávetése és a katolikus vallásra való erőszakos térítésük kiélezte a románok antifeudális harcát. Ez részben a kenézek és döntően a román parasztok egyes csoportjainak a feudális birtokok ellen intézett támadásaiban nyilvánul meg. A soviniszta történetírás e harcokat bandák garázdálkodásaként emlegette.[55] Az uralkodóosztály a földesúri terror erősítésével válaszolt. 1366-ban Lajos király a román „gonosztevők" ellen rendszabályokat hoz: a közgyűléseken, vajdai vagy alvajdai ítélkezéseken proskribált közembereket vagy románokat mindenki, aki el

[48] „qui ritu adhuc gentilitatis viventes." Bunyitay i. m. 44. o.

[49] Gyárfás István: A jász-kunok története. III. k. (Szolnok, 1883.) 15. sz.

[50] Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. II. k. (Bp., 1918.) Okmt. 120. sz. Nyomban intézkedik a tized megosztásáról is, u. o. 122. sz., tehát szedték a tizedet az áttértektől.

[51] Boros Fortunát: A franciskánusok működése Erdélyben. (Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.) 483. o.; Karácsonyi J.: Szt. Ferenc rendjének törk. I. k. (Bp. 1923.) 310. o.

[52] N. M. Fol. Lat. 2220. II. k. 157. o.; kivonat Doc. Val. 153. sz.

[53] Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. Sacram illustrantia II. k. 276. sz.

[54] Dl. 6452, 6453, 6454, Má. E. v. ö. Doc. Val. 235., 236. sz. — A Meggyes kerületi románokra 1385-ben Zichy O. IV. 248. sz.

[55] Makkai i. m. 417. o.

tudja fogni, „megbüntetheti érdeme szerint."[56] Ám ezek a küzdelmek a század végére egyre erősödnek. Ekkor már egyes földesurak vagy városok nem bírnak megbirkózni velük. 1383-ban a nagyszebeni szászok kénytelenek voltak egyességet kötni a környező románokkal. A szászok kijelentették, hogy a románok addig elkövetett emberöléseitől, gyújtogatásaitól és prédálásaitól eltekintenek, amennyiben a románok nem legeltetik többé nyájaikat a szászok birtokán, nem adnak menedéket „gonosztevőknek", a „gonosztevőt" rejtegetőt azzal együtt megégetik, a gyújtogatót, sőt a gyújtogatással fenyegetődzőt is azonnal megégetik s szükségtelenül nem hordanak fegyvert.[57] Ez az eset nemcsak arra vet fényt, hogy milyen erejű volt a románok ellenállása, hanem arra is, hogy milyen kegyetlen módszerekkel harcolt ellenük a kizsákmányoló szász réteg. Nemcsak Erdélyben, hanem Dél-Magyarországon is egyre nőtt a románok ellenállása és összeolvadt az ott élő szlávok harcával. Ennek a harcnak az éle a nemesség és a kizsákmányoló polgárok ellen irányult. A küzdelem méreteire is jellemző, hogy az aradmegyei nemesség és polgárság 1400-ban biztosokat volt kénytelen kiküldeni a román és szláv „gonosztevők" kiirtására. Ez az oklevél rámutat a mozgalom kiterjedésére is. A szláv és román parasztok harca Arad megyére és más környező megyékre[58] terjedt ki. A felkelők megölték ellenfeleiket, így egyházi személyeket, nemeseket és polgárokat, ingó vagyonukat elhordták, épületeiket felgyújtották.[59] Ez a jelentős méretű antifeudális és egyházellenes mozgalom a 15. század első évtizedeinek erős délvidéki antifeudális harcaiba vezet át, amely összeszövődött a magyarországi huszita mozgalommal. A feudalizálódott, nagy tömegeiben jobbágysorba került, kiterjedt területen a magyar falvak mellett ikerfalvakban megtelepült erdélyi román dolgozók küzdelmei is lassan összefonódtak a magyar jobbágyok harcaival. Közös osztályharcuk már az 1437—38. évi nagy erdélyi parasztfelkelés, mindkét nép történetének ez a kiemelkedő, dicsőséges eseménye.[60]

[56] Urk. II. 862. sz.

[57] Urk. II. 1170. sz.

[58] Így kiterjedhetett a szomszédos Temes megyére, ahol magyarok, szlávok és románok együtt küzdöttek már Zsigmond ellen, mint ezt 1387-ben a berekszói kerületről kifejezetten említik. Okl. Temes vm. tört. I. k. 102. sz.

[59] Makkai L. i. m. 417. o. oklevélközlés.

[60] A 14. század második felére tehető valószínűleg a mai Kárpát-Ukrajna területén részben „vlach jogon" élő oroszok (rutének) feudalizálódásának *befejeződése* is. Megfelelő számú forrás hiányában ezt eddig nem sikerült pontosan meghatározni. A szovjet kutatások idevonatkozó eredményeit sem ismerjük. A 14. század első felében ezen a területen is új települések létesültek a faluhatárok megosztásával: Pl. az ugocsamegyei Nagycsongova és öt más helység a század első felében keletkezett, amíg ez a terület, mint ellenfeleiktől elkobzott királyi kézre került birtok az Anjouk kezén volt. Szabó István: Ugocsa megye 96—97. 415. o. Sáros-, zemplén-, bereg-, ugocsa- stb. megyei rutén (orosz) falvakról is beszélnek a 14. századi oklevelek. Pl. 1357. Anjou VI. 349. sz., 1363 ban Dl. 5191, F. N. A.; 1378. Szabó: Ugocsa megye 119—125. o. Ebben az időben még a határontúli orosz területekről is jöttek be telepesek, legalább is a Rozgonyiak sárosmegyei birtokaira Lengyelországból, Ruténiából és belülről jövő megtelepülő jobbágyok vámmentességét mondotta ki 1361-ben egy királyi engedély. Dl. 5061., F. N. A. A század végén hatalmas oroszlak a területek kerültek Korjátovics Tódor és Vazul podolai hercegek kezére. Az ő szerepüknek végleges tisztázása a kárpáti oroszok feudalizálódásának feltárásában igen jelentős lehet. Magyarországi szereplésük legkésőbb 1396 ban megkezdődött. (Zsigmondk. Oklt. 4252., 4407, 4796. sz.) Munkács vára a Korjátovicsoké volt. (u. o. 4917. sz.)

## 11. A KUNOK FEUDALIZÁLÓDÁSA

A tatárjárás után Magyarországon megtelepedett kunok a társadalmi fejlődésnek körülbelül azon a fokán állottak, mint a honfoglaló magyarok jelentékeny része. Igy vélte ezt már Kézai Simon is, amidőn 1284-ben a honfoglalók szolganépének életmódját a kunokéhoz hasonlította, azt mondván róluk, hogy „az állatok termékeiből és zsákmányból éltek, mint a kunok."[1]

Azok az adatok, amelyek beköltöző kunjainkról szólnak, határozottan azt mutatják, hogy fő foglalkozásuk a nomád állattenyésztés volt. Rogerius a kunok végtelen baromcsordáiról beszél s azt mondja, „barangoltak vala nemezsátraikkal, barmaikkal, nyájaikkal Magyarország puszta földjein."[2]

Társadalmi formájuk a *nemzetségi szervezet* volt, amely azonban a vagyoni különbségek hatása alatt már differenciálódni kezdett.[3] Magyarországra — mint arról egy 1279-i oklevél tudósít — hét kun nemzetség költözött be.[4] Kun nemzetségek nevét 13. és 14. századi okleveleink tartották fenn. Ezek a késői nemzetségek, ha szerkezetükben már nem is azonosak a tatárjárás előtti kun nemzetségekkel, azoknak kétségtelenül egyenes folytatói, mert nevük egyezik.

Az 1266-ban és 1288-ban szereplő *Borcsól* kun nemzetség[5] annak a régi kun nemzetségek leszármazottja, amely arab forrásokban *Burdzsoglu*,[6] az orosz évkönyvekben *Burcsevicsi*[7] néven szerepel; a név jelentése pedig „Borsfiak".[8]

[1] „... *ex fructu animalium et praeda sola habebant vitam suam, ut Comani.*" (SRH. I. 192.)

[2] „... *iumentorum habebant armenta infinita...*" (SRH. II. 554.); „... *cum suis tentoriis filtreis, iumentis, pecoribus terram vacuam Hungarie peragrabant...*" (U. o. 557.)

[3] Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. 1949. 261.

[4] „... *de septem generacionibus eorundem Comanorum...*"; „... *predicte septem generaciones Comanorum in diversis locis... residebunt et descendent...*" Gyárfás István: A jász-kunok története. II. 1873. 439, 441.

[5] 1266/1300: „*Keyran dominus de Cumanis de genere Borchol*" (Jakubovich-Pais: Ó-magyar olvasókönyv, 121 és Szentpétery: Regesta 1856. sz.); 1288: „*Vchugan et Iuanchuch filii Keyran de genere Borchoul (Borchol)*" (Pesty—Ortvay: Oklevelek Temes vár[illegible]e történetéhez, 1896. 6.)

[6] Dimaski (megh. 1327); *Burdzsoglu* (Marquart, Über das Volkstum der Komanen 157); Nuvairi (megh. 1332) *Burdzsoglu* (C. d'Ohsson, Histoire des Mongols. I. 338; **Греков—Якубовский: Золотая орда** 296); ibn-Haldun: *Burdzsogla* (U. o.); Makrizi (1364): *Burdzsogli* (Quatremère: Histoire des Sultans Mamlouks, II. 1, 111.)

[7] 1096: **Бурчевичь (Лѣтопись по Ипатскому Списку** 1871. 242.); 1184: **Вобурчевичи** (Uo. 434); 1193: **Бурчевич** (Uo. 454.).

[8] Az orosz és arab adatokat összevetette: **Голубовский: Печенеги, торки и половци, Киев** 1884. 213; B. Boswell, The Slavonic Review, 1927. 83; a magyar adatokkal

Az 1328-ban és 1344-ben felmerülő *Olás* kún nemzetség[9] a déloroszországi kunok *Ulasevicsi* nemzetségének utóda.[10] *Ulas* jelentése „egyesítés".[11]

Az 1347-ben és 1367-ben szereplő *Csertán* nemzetség[12] az arab forrásokban emlegetett *Csortan* kipcsak nemzetség[13] folytatója. E szó jelentése „csuka", s így valószínűleg az állatőstől való származtatás, a totemizmus emlékét őrzi.

A *Kól* vagy *Kór* nemzetség déloroszországi előzményeire még nem sikerült biztos fényt deríteni.[14]

Külön nemzetségként foghatjuk fel a magyarországi jászokat. Jászoknak kunokhoz való időleges csatlakozásáról már ibn al-Athir (megh. 1234) tesz említést;[15] Magyarországon önálló néven azonban csak a 14. század elejétől kezdve szerepelnek. 1318-ban tűnik fel okleveleinkben a *Jazonicus* népnév először;[16] 1323-ban pedig már a jászok nemzetségéről olvasunk.[17] A jászok sajátos *philisteus* neve 1346-tól szerepel.[18]

Megjegyzendő, hogy jászok a kunoktól függetlenül is költözhettek és költöztek is Magyarországra. Nikephoros Gregoras leírja, hogy 10.000 Havasalföld területén lakó jászt (alánt) telepített a bizánci császár 1283-ban a bizánci birodalomba a határok védelmére.[19] 1365-ben pedig arról értesülünk, hogy Kont Miklós nádor Vidin várában számos jász harcost fogott

kiegészítette: Rásonyi Nagy László. Magyar Nyelv 1926. 132; Valacho Turcica 10; Archivum Europae Centro-Orientalis, I. 239.

[9] 1328/1329: „... *Demetrius... Iudex Cumanorum de genere Olaas*" (Gyárfás: i. m. III. 1883. 470); 1344: „... *capitaneus Comanorum generacionis Olas...*" (Mon. Eccl. Strig. III. 532.).

[10] 1184: **Улашевичи** (**Лѣтопись Ип.** 1871. 434).

[11] A kunban is meglévő *ula-* ‚egyesít' ige (Grönbech, Komanisches Wörterbuch, 1942. 264; vö. még Kásghári, Abu-Hayyán, Radloff és Redhouse szótárait) *-s* képzős származéka.

[12] 1347: „*Comes Kumcheg, Capitaneus Comanorum generacionis Chertan...*" (Zichy Okmt. II. 268); 1367: „... *Johannis... fily Karla Capitanei Comanorum nostrorum generacionis Chertan...*" (Gyárfás, i. m. III. 503).

[13] Dimaski: *Csartan* (Marquart, i. h.); összevetette Rásonyi Nagy (M. Ny. 1926. 133, Val. Turc. 17; AECO. I. 233). Ugyanennek a névnek romlott arabbetűs változata Nuvairi: *Dzseznan* (d'Ohsson, i. h.) és *Dzsuznan* **Греков—Якубовский** i. m. 296), továbbá ibn Haldun: *Dzserszan* (U. o.)

[14] 1315/1385: „... *Kondam et Juhpogo de genere Kool...*" (Gyárfás, i. m. III. 508); 1348: „... *Georgium filium Condam capitaneum generacionis Koor...*" (Dl. 41090.); 1350/1385: „... *Georgii filii Condam Capitanei Comanorum generacionis Koor...*" (Gyárfás, U. o.); 1368: „... *Benedicto, Anthonio et Jacobo filiis condam Pauli dicti Chuchka capitaneis Comanorum generaconis Koor...*" (Dl. 41752). Amennyiben a *Kool* névalak eredetibb, lehet a kunok *kov* „fakó halvány" nevének (v. ö. Györffy György: A kun és komán népnév, 1948. 8.) az *ól*, eredetibb *oghlu* „fi" nemzetségnévképzővel való összetétele. Hasonló képzés a tárgyalt *Borcsól* név.

[15] Marquart, i. m. 141.

[16] „... *ancille sue empticie nacione Jazonice Elysabeth nominate...*" (Dl. 29421).

[17] „... *Jazones et tota generacio ipsorum...*" (Gyárfás, i. m. III. 464.) A jászok vajdáját és *Wrs* német említő 1357/1761-i oklevél (U. o. 495) valószínűleg hamisítvány.

[18] U. o. 7; Katona, Hist. crit. IX. 460

[19] Dieterich, Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, 1912. 51—2.

el s ezeket adományba kapta a királytól azzal, hogy bárhová telepítheti őket.[20]

Kun „nemzetségeink" már 1279-ben „nemekre" ill. „ágakra" tagolódtak, hasonlóan a székelyek később ismert nemzetségi beosztásához.[21] A kun nemek, ill. ágak számát és nevét nem ismerjük. Ezek a fejlődés folyamán bizonyára gyorsabb változásnak is voltak kitéve, mint a nemzetségek s ennek megfelelően nevük sem volt tartós életű.[22] A 14. századból ismerünk két magyarországi kun nemzetségnevet *(Iloncsuk és Köncsög)*, melyről nem dönthető el, hogy valójában régi nemzetségnév, avagy újabbkorú, személynévből képzett nem-, ill. ágnév.[23]

A Magyarországra beköltözött hét kun nemzetség csak egy hányada, mondhatnánk, romja volt a déloroszországi kun törzsszövetségnek. A mongolok elől való menekülés és a Magyarországon való viszontagságos megtelepülés azonban nemcsak a törzsszövetséget bontotta meg, hanem lényeges változást idézett elő a társadalom szerkezetében is, amennyiben erősen meggyorsította a differenciálódás folyamatát.

A nomád társadalom gazdasági alapja a jószágállomány. Egy elemi csapás, vagy ezzel is felérő pusztító háború azt eredményezi, hogy egyes nemzetségek elvesztik gazdasági alapjukat, jószágállományukat, míg mások szerencsésebb körülmények között vagyoni helyzetük lényeges sérelme

[20] Gyárfás, III. 500—2. Itt említjük meg, hogy *Oszlár* helyneveinkből, melyeknek eredetibb alakja, *aszlar* török nyelven „jászok"-at jelent (v. ö. Gombocz Zoltán összegyüjtött művei, I. 83), nem következtethetjük azt, hogy a jászok a kunokkal együtt jöttek be (így Németh Gyula, A magyar történetírás új útjai 377 és hangsúlyozottan Kring Miklós, (Századok 1932. 38), mert somogymegyei *Oszlár* helynevünk már 1228-ban szerepel (Csánki, Mo. Tört. Földr. III. 633.).

[21] Következtethetünk erre az 1279-i első és második kun privilégium nem egészen világos alábbi szavaiból: *„... procuratores Comanorum... supplicarunt, ut ipse dominus Legatus procuret ordinare Inquisitores aliquos fidedignos, qui per singulas generationes eorum et generationum gradus sibi in invicem quacunque linea attinentes, et per omnes alios subiectos eorum inquirant et sciant super premissis omnibus et singulis veritatem.."* (Gyárfás, II. 433—4.) *„... ordinabit dominus legatus inquisitores aliquos fide dignos, qui per singulas generaciones eorundem et generacionum gradus, quacunque linea sibi invicem attinentes et per alios omnes subditos eorum inquirant et sciant super premissis omnibus et singulis veritatem..."* (U. o. 439.). A *linea* jelentése kétségtelen; a székelyeknél az ágnak felel meg. V. ö. Verbőczy, Tripart. III. 4: „(Siculi) *per Tribus et generationes, atque lineas generationum antiquorum more haereditates, ac officia inter se se partiuntur et dividunt."*

[22] V. ö. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása 31 és Századok, 1935. 155. Ilyen későn kialakult ágnév a 15. századi *Bütemer* és *Eremén Tamás* nemzetség. neve. (1452/1457: *„...Joannes... de genere Bethemer..."* és *„... Michael Thetel... de genere Thome Eremeen..."* Gyárfás, III. 627.). Az előbbi kétségtelenül az 1343-ban szereplő Bütemer ispán leszármazottait jelöli, az utóbbi keresztnevével is világosan elárulja kései származását. (V. ö. Gyárfás, III. 65).

[23] Az *Iloncsuk* nemzetségnek egyetlen előfordulása 1343/1447: *„... Comitem Buthemer de genere Ilunchuck..."* (U. o. 482). E név a török *jylancsuk* „kígyócska" szóra vezethető vissza. A *Köncsög (Küncseg)* nemzetségnév 1371-ben fordul elő: *„... Ladislaum Cumanum aucupem nostrum, filium Nicolai Nigri, generacionis Kuncheg..."* (Gyárfás III. 506). Gyárfás szerint (U. o. 99) a szóbanforgó Niger László Köncsög ispán unokája lehet, aki oklevelekben Tompa Miklós fia László néven szerepel. Ez az azonosítás azonban nem egészen megnyugtató, mert Tompa Miklóst sohasem írják Niger, vagyis Fekete Miklósnak. Megjegyzendő, hogy Mahmud al Kásghari a 11. században ismert egy *Kencsek* nevű török törzset (Brockelmann, Mitteltürkischer Wortschatz, 245. és Kőrösi Csoma Archivum, I. 29, 38, 39.)

nélkül vészelhetik át a nehéz időket.[24] Azok, akik jószágállományukat elveszítették, földönfutókká válnak és arra kényszerülnek, hogy a gazdaságilag erősek szolgálatába adják magukat.[25] A Magyarországra menekült kunok között rengeteg vagyontalan földönfutó volt, akik számára két lehetőség állott; vagy valamely kun nemzetség szolgáivá válnak, vagy a magyar feudális földbirtokokon keresnek szolgasorban megélhetést. Hogy ez utóbbi milyen nagy arányban következett be, arra Rogerius alábbi megjegyzése vet világot: „Minthogy közöttük sok szegény is volt, a magyarok úgyszólván ingyen kaptak közülük szolgákat".[26]

Az állatállományukkal beköltözött kun nemzetségek szintén az anyagi romlás elé néztek. A déloroszországi kunok a tatárjárás előtti évtizedekben a Káspi-tengertől az Aldunáig terjedő roppant nagy kiterjedésű steppén legeltették állatállományukat.[27] Ha az ott nomadizáló nemzetségeknek csak egy hányada is jött be Magyarországra,[28] azok a legelők, amelyek az új hazában rendelkezésükre állottak, távolról sem voltak elegendők a jószágállomány és az azon élő aulok, családok eltartására. Ráadásul a kunok nem telepedhettek meg összefüggő tömbben, ahol akadálytalanul vándoroltak volna, hanem csupán azokat a lakatlan királyi és magánbirtokokat kapták meg, melyek közé lakott egyházi- és magánbirtokok, továbbá mezővárosok ékelődtek.[29] Ez a körülmény egyrészről konfliktusok sorozatát váltotta ki a kunok és magyarok között; amint Rogerius jellemzi: „... mivel végtelen baromcsordáik valának, vetésekben, kertekben, szőlőkben és egyebekben, a magyarokat erősen károsíták."[30] Másrészről azonban akadályokat gördítve a szabad legeltetés elé, csökkentette a nomád állattenyésztés termelékenységét.

Az állattenyésztés kényszerű csökkenésével előálló anyagi hiányt a

[24] Molnár Erik, A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. 2. kiad. 55.

[25] Radloff leírása; ld. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 25.

[26] „... *cum essent multi et pauperes inter eos, habebant Hungari de eis quasi pro nihilo servientes...*" (SRH. II. 557.)

[27] Rubruk szerint Kunország a Dunától a Volgáig terjedt: „*Et durat ista terra in longitudine a Danubio usque Tanaym... que tota inhabitabatur a Commanis Capchac, et etiam ultra Tanay usque Etiliam...*" (Wyngaert, Sinica Franciscana I. 194); Benedictus Polonus szerint keleti határa az Ural folyó más néven *Jajyk* volt: „*In fine Comanie transierunt fluvium cui nomen Jajach, ubi incipit terra Kangitarum.*" (U. o. 137.)

[28] Az Ahmad at-Tini al-Warraq (megh. 1318) nyomán dolgozó Samsz ad-din al-Dimaski (megh. 1327) a kunok 14 törzsét sorolja fel (Marquart, i. m. 157); a kun származású mameluk Rukn ad-din Bejbarsz al-Manszuri (megh. 1325) adatait átíró Nuvairi (meghalt 1332) 11 kun törzs nevét ismerteti meg (kiadva az általam hozzá nem férhető **Тизенгаузен: Сборник материалов относящихся к истории Золотой орды** 540—2; melyet **Аристов (Живая старина** 1896. 367 és **Греков — Якубовский.** (i. m. 296.) idéz, továbbá egy másik kézirat alapján d'Ohsson, Histoire des Mongols 1834. 388. n. 1.). Az itt felsorolt nevek közül *Tokszoba, Itapa, Kolaba* (Felanal) és *Eiberli* szerepel az orosz évkönyvekben is, Magyarországon viszont nem találkozunk velük. Hasonlóképen nem költözött Magyarországra Küncseg khán törzse, mely Rasid ud-din-nál *Szügürcsi* **Березин, Труды Вост. Отдѣл. Имп. Археол. Общества VII** 171; Marquart, i. m. 154); az orosz évkönyvekben **Сърчанови, Сырчане** néven szerepel (**Лѣтопись Ип.** 1871.480.)

[29] Vö. az 1279. II. privilégium 6. pontjában: „*Dedimus... eisdem vacuas terras nobilium et iobbagionum castri, tales, que a tempore Tartarorum vacue perstiterunt...*" (Gyárfás, II. 440).

[30] ... *quia iumentorum habebant armenta infinita, in pascuis, segetibus, ortis, virgultis, vineis et aliis, Hungaros graviter offendebant.*" (SRH. II. 554.)

földművelés kifejlesztésével lehetett volna pótolni. Ennek azonban adott időben több tényező útját állotta.

A kunoknak juttatott földek legnagyobb része, a Duna—Tisza-közi homok, nem volt alkalmas terület földművelésre. Kétségtelen, hogy tarkítják e területet kötött talajú foltok is, amelyek a földművelés kifejlesztéséhez kiindulópontul szolgálhattak, azonban a legeltető életmód, az állandó helyváltoztatás nem kedvezett annak, hogy a szántásra alkalmas földeket hosszabb ideig megüljék.

Még nagyobb akadályt jelentett a termelőerők fejletlensége. Nem annyira a munkaeszközökre és termelvényekre gondolunk, mert a Codex Cumanicus tanusága szerint a kunok ismerték az ekét, ekevasat, kölest, búzát, árpát, rozsot, tönkölyt, szántóföldet, tarlót, ugart és így birtokában voltak a kezdetlegesebb fokon űzött szántás-vetés gyakorlatának.[31] A nomadizáló kun tömegek, amíg valamelyes állatállománnyal is rendelkeztek, inkább megmaradtak szabad pásztornak. Ez az életmód tette lehetővé a könnyű meggazdagodást, akár az állatállomány növelése, akár zsákmányolás, rablás útján.

A földművelésben szabadságuk elvesztését, szolgasorba való jutást láttak s teljes joggal, mert a földművelés nehéz munkáját köztük is a szolgaként csatlakozott földönfutók és foglyulejtett rabszolgák végezték.

Abból a tartós válságból, amelybe a beköltözött kun társadalom került, egyedüli kiút zsákmányoló hadjáratok vezetése, sőt ezek fokozása volt.[32] Ezeken a kalandozásokhoz hasonló hadjáratokon foglyok sokaságát hajtották el földmívelő munkaerőnek; anyagi javak — jószágok, kincsek — tömegét hordták el felhasználás és csereértékesítés végett.

A kunok tekintélyes számú foglyot hurcoltak el Magyarországon is a magyarok közül,[33] azonban zsákmányolásuk fő területe Nyugat volt. 1246-tól 1278-ig tíz esetben vettek részt külföldi hadjáratban (1246, 1250, 1252, 1253, 1260, 1270, 1271, 1273, 1276, 1278), s ezek során mindig a szomszédos nyugati országokat dúlták; főleg Ausztriát és Morvaországot, ritkábban Karintiát és Stíriát.[34] A krónikások esetről-esetre panaszolva mondják

[31] Vö. Grönbech, Komanisches Wörterbuch: *szaban* ‚eke', *szaban temir* ‚ekevas' *tary* ‚köles', *arpa* ‚árpa', *bogdaj* ‚búza', *ovus* ‚rozs', *szuvlu* ‚tönköly', *szaban jer* ‚szántóföld', *tyn jer* ‚ugar', *tarlov* ‚tarló', *szacs-* ‚vet', stb. A nomádok földművelésére ld. Radloff: Aus Sibirien I. 463, skk.

[32] A harc, rablás, zsákmányolás önmagában még nem jelentett válságot; ez természetes velejárója volt a lovasnomád életmódnak a társadalmi fejlődés adott szakaszában (vö. Engels, A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx—Engels Válogatott Művek 309 és Radloff leírását Németh Gyula, i. m. 24—5.) Ennek megfelelően a kunok déloroszországi lakóterületükről sorozatosan vezettek zsákmányoló hadjáratokat az orosz fejedelemségek és Bizánc területére. (Vö. Gyárfás nem eredeti forráskutatáson alapuló, de jobb hiján még mindig használható adatgyűjtését i. m. II. 111—43, 187—204.)

[33] V. ö. a II. kun privilégiumban: „...*super captivis qui in regno et terris nostris fuerint captivati...*" (Gyárfás, II. 441.)

[34] Az alábbi adatösszeállításban főleg Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae (1937—38) c. művére támaszkodtam, melyre itt G. rövidítéssel hivatkozom. *1246:* G. 206, 674, 1147, 1318, 2633; *1250:* G. 314, 678, 755; *1252:* G. 184, 678, 755, 773, 1148, 1997; *1253:* G.184, 207, 521, 678, 855, 1148, 1305, 1680, 1998; *1260:* SRH. I. 469; G. 49. 144, 161—5, 182 272, 496, 533—4, 554, 672, 675, 779, 1305, 1351, 1673, 1792, 1999, 2634; *1270:* G. 128, 273, 469, 508, 679, 765, 782, 793; *1271:* G. 122, 182, 208, 261, 274, 509, 591. 755, 765—7, 783, 1149, 1809, 2635; *1273:* G. 261, 275, 428, 510, 540. 591, 679, 783—4, 1150, 2001, 2635; *1276:* G. 511, 753, 784—5; *1278:* SRH. I. 186; G. 118, 126, 168, 183. 263, 276, 473—4, 512—3, 545—6, 680, 753, 756, 759, 767—8, 773, 785—7, 862, 1132, 1167. 1732, 1816, 2255; 2636.

el, hogy a kunok 10.000, 20.000, 100.000 embert hurcoltak el, férfiakat, asszonyokat és gyermekeket egyaránt, és ezeket hitük elhagyására és pogány életre akarják kényszeríteni. Ha a megadott számokat krónikás túlzásnak kell is tekintenünk, annyi kétségtelen, hogy az említett hadjáratban fogolyként elhurcolt rabszolgák tömege sok ezerre rúgott és komoly tényezőt jelentett a kunok mezőgazdasági termelésében. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy a kunok foglyaikat egy helyben letelepítették földet művelni, míg maguk tovább folytatták a legelőiken való vándorolgatást. A magukra hagyott foglyok kétségtelenül visszaszöktek volna otthonukba. A kunok foglyaikat sátraik körül dolgoztatták,[35] vándorolgatásaik alkalmával magukkal vitték, s ennek megfelelően kezdetlegesebb nomád földművelésre fogták őket. Ez az oka, hogy a nyugati krónikások arról panaszkodnak, hogy a kunok foglyaikat pogány életre akarják kényszeríteni. A kor terminológiájában ugyanis a pogány életmód a nomadizálást jelentette, szemben a „keresztények módjára" való élettel, a megtelepült földműveléssel.[36]

A kun társadalom alakulására kihatással volt a kunoknak a magyar királyhoz való viszonya is. Minthogy királyaink a kunok haderejét igyekeztek céljaik számára biztosítani, a kunokat közvetlen uralmuk alá rendelték. István ifjabb király már 1260-ban felvette a „kunok ura" *(dominus Cumanorum)* címet[37] és azon a réven, hogy felesége kun hercegnő volt, megnyerte a kun nemzetségek bizalmát. A kun nemzetségfők bekerültek a király környezetébe, Kun László pedig már állandó kun fegyveres kísérettel vette magát körül. Ezek az ú. n. nyögérek (Németh Gyula megfejtése szerint a kun *nöger* „kísérő katona" szóból[38]) sajátságosan egyesítették magukban a feudális társadalomban a vazallus kíséretnek és a mindenre elszánt testőrségnek a szerepét. Számuk nem lehetett csekély, mert az egykorú források *neugerii* néven külön népként említik őket.[39] A pápai levelek óva intik a királyt attól, hogy nyögérekkel vegye magát körül, s nem egészen indokolatlanul, mert a nyögérek rendkívüli hatalmukkal gyakran visszaéltek. 1285-ben pl. egy Felvidékre vezetett királyi büntetőexpedició alkalmával a szepesi káptalant teljesen feldúlták.[40] Mindamellett a király a feudális széttagolódás leküzdésére és külpolitikájának katonai alátámasztására nem nélkülözhette a kun nemzetségfők és a nyögérek támogatását s szolgálataikat a kun földön kívüleső földbirtokokkal jutalmazta. Igy pl. *Parabuch* ispán, a király kun rokona 1266-ban megkapta Küke krassóme-

[35] Vö. Kézai alább behatóan tárgyalt függelékében: „... *captivos... diversis servitiis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conservare...*" (SRH. I. 192.)

[36] Vö. Kézainál: „*Iidem captivi ex fructu animalium et praeda sola habebant vitam suam ut Comani*"; „*...dispensatum est... per papam... quod captivi terras colerent et ex terrae fructibus viverent, prout alii Christiani...*" (U. o.) A „keresztény életmód" értelmére ld. Kring Miklós, Kun és jász társadalomelemek a középkorban, Századok, 1932. 49—50. Kring e tanulmányában, néhány figyelemre méltó észrevételről eltekintve a felvetett kérdést érdemben megoldani nem tudta. Polgári történelemszemléletétől vezérelve a nyugati szociologizáló történeti iskolák kérdésfelvetéseibe bonyolódott s így a társadalom fejlődésének rugóit nem tudta megérteni.

[37] Gyárfás, II. 291.

[38] Előadás a M. Tud. Akadémia I. oszt. 1946. V. 6. tartott ülésén „Kun László király nyögérei" címen.

[39] Fejér V/3. 306, 442; VI/1. 58; Gyárfás, II. 361—3, 368, 452, 458; Gombos, 1797.

[40] Fejér, V/3, 306, 442.

gyei, Voltér és Belan hevesmegyei, Papd és Réty temesmegyei, Tömörkény aradmegyei, Fölgödös és Vonuz csanádmegyei puszta várbirtokot,[41] sőt 1268-ban a népes Megyer falut is a Csallóközben;[42] *Alpra*, aki többízben a magyarországi kunok fejeként szerepel, a Debrecen melletti Macs birtokot;[43] Kücsmeg és nemzetsége a szabolcsmegyei Ajak, Tas és Pátroha falut, továbbá az aranyosmaróti és nyárhídi uradalmat.[44] Kaptak még kunok birtokot másutt, Nyitra, Baranya, Tolna, Bács és Pest megyében is.[45] Hogy a birtokadományban részesülők nem csupán a nemzetségfők közül kerültek ki, hanem a király kíséretét alkotó nyögérek soraiból is, azt ékesen tanusítja a ma is meglévő vas- és veszprémmegyei *Nyögér* falu neve.[46] Ezek ugyanis egykori nyögér birtokosukról nyerték nevüket.

A ránkmaradt adatok mind azt mutatják, hogy a megjutalmazott kunok nem a kun települési területen kaptak birtokot, hanem szerte az ország különböző vidékein. Ennek oka kétségtelenül az volt, hogy királyaink meg akarták akadályozni a kun nemzetségek feudalizálódásának folyamatát; nehogy a kunok földesúri függésbe való kényszerítése révén elvesszen számukra a kun haderő.

A kun magánbirtokok zöme nem bizonyult tartósnak. Bár az új birtokosok megpróbáltak környezetükhöz igazodva gazdálkodni (a komárommegyei Vért pusztát elnyert kunok pl. már 1260 előtt határdombokat emeltek birtokuk szélén;[47] a nyárhidaiak ugyanekkor négy kerékre járó vizimalmot tartottak fenn a Nyitra folyón),[48] okleveleink sorozatosan adják hírül a kunok által nyert magánbirtokok elkobzását. Hűtlenség miatt veszítette el pl. Bacskolda kun Aranylábúbács falut (Pétervárad vidékén);[49] Alpra fiai pedig a macsi birtokot. „Sokszori és roppant nagy kihágásaik" miatt kobozta el IV. Béla a kunoktól a nyárhidi uradalmat.[50] Legtöbb esetben azonban meg sem tudjuk a birtok elveszítésének okát.[51] Azon kevesek közül, akik megőrizték birtokaikat és a magyar nemesség soraiba olvadtak, megemlíthetjük a Küncseg és Orgovány családot,[52] akik a Drávántúl birtak nemesi jogon földet.[53]

E szétszórt birtokon a feudalizálódás folyamata már a 13. század végére bekövetkezett s ez nemcsak a birtokot nyert nemzetségtagokra volt érvényes, hanem a velük költözött kun szabadokra és szolgákra is, akik

[41] Jakubovich—Pais: OMO. 121.
[42] Wenzel, ÁUO. VIII. 203.
[43] Gyárfás, i. m. II. 449. Gyárfás tévesen Esztergommegyébe helyezte. Helyes lokalizálása Zoltai Lajos: Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen területén. 1925. 42.
[44] Gyárfás, i. m. II. 414, 421, 447, 450, 459, 461, hol *Coas* helyesen *Taas* és Zichy I. 82.
[45] U. o. 416, 429; II. 469, 472.
[46] Csánki, Magyarország tört. földr. II. 780; III. 244.
[47] „...*meta erecta fuit per Comanos*..." (Hazai Okmánytár, VIII. 80—1.)
[48] „...*molendinum quatuor rotarum, quod iidem Cumani tenebant in fluvio Nytra*, ..." (Mon. Eccl. Strig. I. 516.)
[49] Gyárfás, i. m. II. 420.
[50] „...*propter plurimos et enormes excessus eorundem*..." (Mon. Eccl. Stig. I. 514—5.)
[51] Pl. Gyárfás, II. 429; HO. VIII. 80, stb.
[52] Mindkettő neve kun eredetű; egy-egy kun szállás őrizte meg nevüket.
[53] Ld. Csánki Dezső ir. hagyatéka Körös-megye, M. T. Akadémia. 1403. *Kenchek* (Körm. Batth. lt. Alm. IV. lad 4. n. 61); 1444: *Kunchegh* (Dl. 13810); 1466 k. *Kynchek*. (Körm. Batth. lt. Alm. IV. lad. 5, n, 71.); *Orgawan* (Dl. 34945.)

beolvadtak a jobbágyság soraiba. Világos jelét mutatja ennek az, hogy az egykori kun birtokok jobbágynépességében kifejezett kún nevűeket találunk. Az említett Ajak birtokon 1341-ben szereplő Csortyán János neve ugyanúgy kun eredetre mutat,[54] mint a szomszédos Pátrohán és Rozsályon később feltűnő 3—3 *Kun* nevű jobbágycsalád.[55]

A nemzetségi szervezetben élő kún tömegek, társadalmi keresztmetszetét Kún Lászlónak két 1279-i privilégiumából ismerjük meg.[56] 1278-ban ugyanis a pápa — megsokallván Kun László rómaellenes politikáját — kiküldte Magyarországra Fülöp fermói püspököt, többek között azért,[57] hogy a kunokat „pogány" életmódjuk feladására, megkeresztelkedésre és keresztény foglyaik elengedésére, Lászlót pedig kun környezetének elhagyására bírja. Fülöp erélyes kívánságára Kún László két privilégiumban fektette le a fenti kérések tárgyában létrejött megállapodását a kunok vezetőivel. E két levélből elénk tárul az egész kun társadalom szerkezete, s ennek révén módunkban áll megvizsgálni, hogy a vagyoni különbségek mennyire bontották rétegeire a kun társadalmat a 13. század második felében.

A Magyarországon lakó hét kun nemzetség élén egy törzsfő állott, bár kifelé ketten képviselték a kunságot. 1255-ben egy *Zeyhan(us)* nevű kun hercegről *(dux)* tudunk,[58] kinek nevében valószínűleg a *khán* méltóságnév maradt fenn,[59] amely a Codex Cumanicusban is szerepel *kan* és *han* alakban „imperator" jelentéssel. Nevét a torontálmegyei *Szaján* falunév tartotta fenn.[60] 1260-ban *Alpra* a kunok vezére,[61] s hogy hosszú ideig ő maradt, bizonyítja Károly sziciliai királynak a kunokhoz intézett 1273-i levele, melynek címzésében *„Magnifico viro Albret et alys nobilibus Cumanis"* áll.[62] Közel egykorú német források, mint a kunok királyát emlegetik.[63] Az 1279-i első megállapodáson viszont két kun főember képviselte a kunokat: *Uzuz et Tolon principales Comanorum, ... procuratores Comanorum"*[64] s a második megállapodáson is másodmagával találjuk Alprát (*Alpar et Vzur*), ami azonban nem zárja ki azt, hogy Alpra ezidőben is az egész hazai kunság vezetője, khánja volt.

Mindenegyes nemzetség élén nemzetségfő állott, aki a nemzetség leggazdagabb családjának tagjai közül került ki. A nemzetségi ügyeket irányító vagyonos arisztokrácia latin nyelvű forrásainkban többnyire *dominus* vagy *comes* megjelöléssel szerepel, míg kun neve *bej* vagy *bij* volt. Dominusnak mondja egy 1266-i oklevelünk *(Keyran dominus de Cuma-*

[54] Kállay Okmt. I. 135. *Churtyan* a kun Csortán nemzetségnévből.
[55] Az 1521. urbáriumból Zichy Okmt. XII. 345—7.
[56] Szövegét ld. Gyárfás, II. 432—5, 438—43.
[57] V. ö. Lederer Emma, Századok, 1949. 97—8.
[58] HO. VIII. 62; Szentpétery, Regesta 1054 sz., kit IV. Béla rokonának mond. Azonos lehet a Margit életrajzban szereplő *Zeiche* kunnal, Gombos, 2526.
[59] Hasonló képzésű kun vezérnévre az orosz évkönyvben van adatunk: *Sarukán* (Шарукан) Повесть временных лет. 1950. I. 162, 186. etc.
[60] 1449: *Zayhan* (Dl. 14308) (v. ö. Borovszky, Csanád megye tört II. 533; ld. még Szajhán és Szehánfalva Somogy vm. (Csánki II. 641—2.); Szajhánfalva Valkó vm. (uo. 350.) és Szajhán puszta Bihar vm. (Lipszky, Rep.). V. ö. Szabó Dénes: MNy. XXXI. 60. Megjegyzendő, hogy a 14. század elején a Győr nemzetség egyik tagja is *Zayhan* nevet viselt (Karácsonyi, M. Nemz. II. 106).
[61] SRH. I. 469, V. ö. még Gombos, Cat. 383.
[62] Gyárfás, i. m. II. 427.
[63] Gombos. Cat. 790, 1298.
[64] Gyárfás, i. m. II. 433.

*nis de genere Borchol*[65]), és általában a második kun privilégium szövege (...*domini de Comanis* vagy *Comanorum*...[66]); míg a comes cím a nemzetségfők neve mellett többször előfordul; egyszer a *bej, bij* méltóságnévvel együtt (1343: *comitem Buthemer de genere Ilunchuck*[67]). A *Büthemer* név ugyanis a kun bij-temir „úr-vas" névre vezethető vissza, melyet kun eredetű mamelukok is viseltek.[68] A Codex Cumanicusban a *bej, bij* méltóságnév szintén „dominus" jelentéssel fordul elő.[69]

A kunok zöme, a *középsorsú tömeg,* az 1279-i konstitucióban *nobiles et universitas Comanorum*[70] néven szerepel. Ezek azok a nemzetségtagok, akik békében kisebb jószágállománnyal és néhány szolgával nomadizáltak, háborúban pedig, mint szabad harcosok a kun haderőt alkották. Okleveleink általában csak *Comanus* „kun" megjelöléssel emlegetik őket, míg a Codex Cumanicusban *miles*-nek felelnek meg, melynek kun megfelelője magyarul „lovas ember".[71] Az ő soraik közül kerültek ki a nyögérek, Kun László említett kísérő katonái. Az 1279-i második privilégium megállapítja, hogy a magyar nemesekkel mindenben egyenrangúak. Ugyanúgy tartoznak egyenként és egyetemlegesen katonáskodni a király seregében, mint a magyar nemesek.[72]

Megtudjuk azt is e fontos oklevélből, hogy a kunok jelentős szolgaréteggel rendelkeztek. A differenciálódás, a vagyontalan szabadok szolgasorba süllyedése már a délorosz területen megindult. Mutatja ezt a Codex Cumanicus szóanyaga is, amelyben a latin *famulus* „szolga" egyik kun megfelelője tulajdonképpen „fiú"-t, tehát eredetileg családtagot jelent, ezzel párhuzamosan a latin *famula* „szolgálónő" és *domicella* „szolgálólány" mellett az elszegényedett háznép kun kifejezéseit találjuk, magyar jelentése szerint „házbeli asszony" és „házbeli leány".[73] A szolganép számát Magyarországon módfelett megnövelte a vagyonukat elvesztett kun menekültek, földönfutók tömege. A két 1279-i okirat *famuli et subiecti* és *servi* néven többször foglalkozik is velük. Elrendeli Kun László, hogy a kunok „minden kihágások és leselkedések elkövetésétől, valamint a keresztények meggyilkolásától és azok vére kiontásától kezeiket végkép visszavonják... s ilyeneket ne engedjenek szolgáik és alattvalóik által

[65] Jakubovich—Pais: OMO. 121.

[66] Gyárfás, II. 441.

[67] U. o. III. 482. A *comes* címet viselte *Parabuch* kun főúr is, később a nemzetségéből származó *Köncsög,* a Csertán nemzetség feje. Ld. Gyárfás: II. 418, 456; W. VIII. 203; Gyárfás, III. 474, 476, 484.

[68] Sauvaget, Journal Asiatique CCXXXVIII. 1950. 43—4.

[69] Grönbech: Komanisches Wb. 54.

[70] Gyárfás, i. m. II. 438—441.

[71] Grönbech: i. m. 45; *atlu kisi* „miles".

[72] Gyárfás, II. 440: *„...nobiles et Comani equali prerogativa libertatis gratulentur..."*; u. o. 442: *„...domini de Comanis et nobiles Comanorum una ac eadem cum regni nobilibus perfruantur libertate..."*; u. o. 440—441; *„Precise expressimus, quod domini et nobiles Comanorum universi et singuli ad nostrum exercitum, ad quem nos personaliter accesserimus, venire teneantur, sicut ceteri regales servientes, et si qui ex iisdem negligentes exstiterint, eandem ulcionem, idemque iudicium pacientur, quam vel quod incurrent alii nobiles regni nostri, qui non veniendo exstiterint negligentes."* A II. privilégium hitelességében, amit Kring (i. m. 40) felvet, nézetem szerint nincs okunk kételkedni, Ld. alább.

[73] Grönbech: i. m. 173: *oglanlar* „pueri", „famuli"; u. o. 96: *evdegi epcsi* „famula", *evdegi kyz* „domicella".

elkövettetni..."[74] Intézkedik a kunok szolgáinak be nem fogadásáról ill. visszaadásáról is, ami már a kun szolgák szökését, a kizsákmányolás fokozódását és a kun szolgarétegnek a jobbágyság felé való fejlődését mutatja: „...megfogadjuk, hogy a kun urak és nemesek szolgái közül senkit, ha hozzánk jön, be nem fogadunk, sem báróink, sem országunk nemesei azokat be nem fogadhatják vagy tarthatják, sőt ezen szolgákat összes javaikkal együtt, bárkinél találtatnak is, visszaadni tartoznak."[75]

A kunok már Dél-Oroszországban jelentős rabszolgaréteggel rendelkeztek. Ezek zöme a zsákmányoló hadjárataik alkalmával szerzett foglyokból került ki. A Codexben a rabszolgaságra vonatkozó kifejezések egész sorát találjuk.[76] Az 1279-i okmányban külön történik intézkedés a kunok foglyairól is. A pápai legátus megkísérelte a külföldön foglyul ejtett keresztény rabszolgák kiszabadítását is, hiszen éppen az 1278-i nagy győzelem után jött, amikor a kunok a panaszkodó krónikások szerint 100.000 keresztényt hurcoltak el Ausztriából és Morvaországból,[77] azonban a kunoknak olyan fontos gazdasági érdekük fűződött a földműves munkaerő megtartásához, hogy nem egyeztek bele s így az 1279-i konstitúció csak a Magyarországról elhurcolt keresztény foglyok kiszabadítását írta elő: „...a keresztény foglyok visszaadása iránti cikkelyre nézve, melyet a legátus úr mindenek felett legfőbb és legnagyobb figyelemben tartott, kérésünkre, valamint püspökeink, más főpapjaink és főuraink kérésére ugyanazon legátus úr atyailag a következő módon állott el, hogy azon foglyokat, amelyeket a mi országunkban s földjeinken fogtak el és valami módon visszatartottak, pontosan és feltétlenül visszaadni és vissza nem tartani kötelesek, más foglyaikat pedig, melyeket külföldön fogtak el, megtarthatják." E cikkely végrehajtásának felülvizsgálásával megbízta a területileg illetékes püspököket, akik egy főúrral és két megbízottal kötelesek voltak a kun nemzetségekhez kiszállni s többek között „mindazon foglyoknak visszabocsátása tárgyában, akiket országunkban és földeinken fogtak el" jelentést tenni.[78]

[74] Vö. Gyárfás, i. m. II 334, 339 és 433, 439: *„per suos famulos et subiectos".*

[75] U. o. 342 és 442: *„...assummimus, quod neminem de servis eorundem dominorum et nobilium de Comanis, si ad nos venerit, recipiemus, nec barones nec nobiles regni nostri eosdem recipere poterunt vel tenere, immo eosdem servos cum universis rebus suis, apud quoscunque inventi fuerint, restituere tenebuntur."*

[76] Vö. Grönbech, i. m. 159, 194, 202, 258: *tutgun* „captus"; *kul* („rabszolga"); *kullukcsi* „famulus"; *karavas* és *kün* „ancilla, scrava" stb.

[77] Vö. pl. i. h. a Continuatio Vindobonensis; a Chronicon Austriacum Anonymi és a Chronicon Anonymi Leobiensis párhuzamos szövegét: *Vidisses catervatim decem milia et sepe plures Comanorum, qui odio eius Moraviam, Austriam, Stiriam, intrabant, et flammis, rapinis virorum ac mulierum, puerorum quoque, ultra centum milia deducentes ad paganismum exulabant."*

[78] Vö. Gyárfás, i. m. II. 340—1, 441. Ugy látom, hogy a rendelkezésünkre álló késői másolatok egy elírást tartalmaznak, ami a jelzett cikkelyt zavarossá teszi; azonban egy kis korrekcióval értelmessé válik. Az Endlicher-féle szöveg (562 l.) szerint: *„Ceterum super articulo restitucionis captivorum Christianorum, quem dominus legatus precipuum et maximum pre ceteris mente reputabat, ad nostram et uenerabilem patrum episcoporum et ceterorum prelatorum, ac baronum nostrorum instanciam, idem dominus legatus paternaliter condescendit hoc modo: quod captiuos, quos in regno et terris nostris Christianos quoquo modo retinebant, precise et absolute reddere, nec retinere tenebuntur, alios uero captiuos suos, in extraneis regnis captiuatos retinebunt."* Ebben a *Christianos* szó, mely értelmi zavart okoz, *captiuatos*-ra javítandó. Bizonyítja ezt az alábbi következő paragrafus, melyben az idézett paragrafus érdemi részét megismétli, s melyben ez áll: *„...qui in regno et terris nostris fuerint captiuati."*

Azt a képet, amelyet az 1279-i privilégium alapján a kun társadalomról nyerünk, szépen egészíti ki Kézai Simon 1284-i leírása a magyarok eleiről. Kézai ugyanis — mint említettem — a szolgálónépek eredetének leírásában nem tett egyebet, mint a korabeli kun viszonyokat vetitette vissza a magyar honfoglalás korába: „... amint Pannoniát birtokba vették, a keresztény és pogány foglyaik közül némelyeket, akik ellenszegültek, a népek szokása szerint legyilkoltak... másokat pedig különféle szolgálatokra alkalmaztak és állandóan sátraik körül szoktak tartani... ezen foglyok azután csupán csak az állattartás hasznából és zsákmányolásból éltek, mint a kunok."[79] Kézai, aki Kun László udvari papja volt, végigélte a pápai legátus magyarországi tevékenységének idejét s frappáns módon több helyen céloz is a pápa azon óhajaira, melyeket Fülöp által érvényre akart juttatni: „... amint a hitet és kereszténységet felvették, a római egyház... erős rendeletben adta, hogy többé ne zsákmányoljanak, a keresztény foglyoknak adják vissza előbbi szabadságukat, mert a foglyok között sok a nemes ember. Minthogy azonban az ország igen tágas volt, lakosai pedig alig voltak, az egész nemzet ezen kérdésben a pápának nem adta meg beleegyezését és utóbb a pápa úgy rendelkezett, hogy a foglyok földet műveljenek és a föld termékeiből éljenek, mint a keresztények."[80]

Ez a szövegrész Fülöpnek nemcsak azon kívánságát adja vissza, amelyet a keresztény módra való letelepedésről nyilvánított, hanem utal azon vitára is, amely az összes keresztény foglyok elbocsájtása tárgyában zajlott le s amely a pápa óhajának elvetésével végződött. A kunok magyar keresztény foglyaikra vonatkozhatik az, amit Kézai így ír le: „... azonban csak kelletlenül engedték a királynak, hogy foglyaikat megváltsa, de a... király és a püspökök rákényszerítették őket." Említettem, hogy a magyarországi foglyok kiszabadításával éppen a püspökök voltak megbízva. Folytatólag a pápának Fülöp által képviselt álláspontjait még egyszer leírja: „Hanem ezt csak azokról a foglyokról írta és rendelte, akik keresztény népekből estek foglyul, azokról pedig, akik a pogány népekből kerültek ki, a pápa semmit sem mondott. Mert a szentszék úgy akarja, hogy a pogányok alávetettjei legyenek a kereszténveknek."[81]

A zsákmányolással felhagyni kényszerült kunokról és a kunok által foglyaikra rótt súlyos terhekről írhatta Kézai az alábbiakat: „Mivel... a hit igáját nehezen tűrhették, mert a zsákmányolásról le kellett szokniok, foglyaikra súlyos munkákat és terheket róttak. Ez azonban a püspököknek nem tetszett és a pápa előtt szóvá tették."[82]

Mindez találóan szemlélteti azt a fejlődést, amelyhez a kun társadalom a 13. század végén elérkezett: a nomád életmód válságba jutásával törekvés a földművelés kifejlesztésére, munkaerőszerzés és az alávetett rétegek terheinek növelése révén.

Azok az intézkedések, amelyeket az 1279-i megállapodás után Kun

[79] SRH. I. 192.
[80] U. o. 193
[81] U. o. 192—4.
[82] U. o. — Kézai csekélyszámú eredeti részeinek még más helyén is felismerhető a korabeli kun viszonyok visszavetítése. Attila hunjairól írja, hogy a szabadban sátrakkal és szekerekkel járnak-kelnek (i. m. 152.); a kalandozó magyarokról, hogy német foglyaikat részben örök rabságra vetik, részben megölik (i. m. 169—70.).

László a püspöki karral együtt tett a kunok életmódjának megváltoztatására s amely gazdasági életükbe is belenyúlt, pl. a foglyok elbocsájtása tekintetében, kiváltotta a szabad nomád élethez ragaszkodó pogány reakció megmozdulását; némelyest hasonlóan a magyar Vatha 11. századi lázadásához.

1280-ban a Körösök és Alduna között lakó tiszántúli kunok fegyvert fogtak, dúlni és zsákmányolni kezdtek és nekiindultak, hogy kivonulnak az országból Havasalföld irányában. Kun László, megrémülvén, hogy az uralmát biztosító kun haderőt elveszíti, sereget gyüjtött és az Aldunánál fegyverrel kényszerítette visszatérésre őket.[83] Ezzel azonban a nyugalom nem állt helyre. Két év mulva az elégedetlen kun elemek kapcsolatot kerestek tatár fennhatóság alatt élő törzsrokonaikkal és behívták azok vezérét, Oldamurt, hogy Magyarországon ragadja a hatalmat kezébe.[84] A benyomult kun seregek az ittlakók egyrészével egyesülve, ismét pusztítani kezdték a Tiszántúlt, azonban Kun László összegyüjtött alföldi csapataival, valamint az aranyosi székelyekkel együtt a Hód-tó mellett súlyos csapást mért rájuk.[85] Mint Kézai elbeszéli: „abban az ütközetben kemény vereséget szenvedtek, igen sokan fogságba estek, mások pedig feleségüket, gyermekeiket és minden vagyonukat odahagyva, a barbár népekhez menekültek. Azon néhányan is, akik megmaradtak, annyira meghunyászkodtak a király parancsa előtt, hogy remegő szívvel alig mernek a király arcába nézni."[86]

A hódtavi csatának és az ezt követő kimenekülésnek lett a következménye, hogy a kunok a Körös—Maros közét, valamint a Temes vidékét, mely még 1279-ben egyik fő szállásterületük volt,[87] nagyrészt elhagyták, kiürítették. A levert kunok javain és a foglyul ejtettek tömegén pedig most már magyarok osztozkodtak. A győztes magyar nemesek a csata után a királynak kun foglyokkal kedveskedve adták elő birtokkérelmeiket. Baksa, Tamás és György két jól felfegyverzett kunt, Tamás fia Filep mester három kunt,[88] Okolicsányi Szerafin pedig egy kun nemest[89] vezetett elő a királynak, hogy egy-egy falut adományul nyerjen. Ekkor kerülhettek rabszolgaságba azok a kunok és jászok is, akikkel a 14. század elején magyar kézen találkozunk. 1318-ban pl. az Erdélyben lakó Gáldi Konrád birtokolt egy vásárolt jász rabszolganőt, akinek aztán fiát felszabadította.[90] Becsei Imre halálakor (1335) pedig fiai, Töttös, Vesszős és Tamás rabszolgáikon osztozkodva, Sándor kun feleségének és leányának sorsáról is döntöttek.[91]

[83] Karácsonyi megállapítása szerint (Századok, 1901. 626. skk.) ez az esemény elválasztandó az 1282-i hódi csatától.

[84] Kun László mondja a lázadó kunokról: „— ... *qui non solum regnum nostrum sibi subiugare, verum etiam coronam nostram Regiam subripere conabantur.*" (Fejér, CD. V/3. 124.).

[85] U. o. és Szabó Károly, Kun László, 102, de rossz évszámmal.

[86] SRH. I. 187.

[87] Gyárfás: II. 439: „... *statuimus, ut... inter flumina Morus et Kris, aut ex utraque parte fluminis eiusdem, vel inter flumina Tymus et Maros aut circa eadem descenderant...*"

[88] Fejér, CD. V/3, 251, 237.

[89] U. o. 124: „... *unum Comanum Nobilem captum nobis presentauit.*"

[90] Dl. 29421: „... *quendam puerum nomine Michaelem filium ancille sue empticie nacione Jazonice Elysabeth nominate*".

[91] Anjoukori Okmt. III. 179: „... *item una ancilla relicta Stephani comani cum una filia sua*".

A helyükön maradt kun nemzetségek kedvezőtlenebb anyagi körülmények közé kerültek. A magyar foglyokat el kellett bocsájtaniok, a veszteségnek zsákmányolás útján való pótlására pedig nem nyílt lehetőség.

Kun László nem vezetett többé hadat a nyugati országokba; egyéb hadi vállalkozásain pedig (1284: Borostyánkő[92], 1285: Szepesvár ostroma,[93] 1285 Krakkói Lesztkó megsegítése[94]) a kunok nem kaptak többé szabad kezet emberelhurcolásra. Igy pénzért békés úton voltak kénytelenek munkaerőszükségletüket pótolni. Erre már rögtön 1282-ből, a hódtavi csata évének őszéről van adatunk. Ez évről ugyanis a lengyel krónikák szomorúan panaszolják, hogy a nagy krakkóvidéki éhinség elől Magyarországra menekült lengyeleket a kunok vásárolták meg.[95] Ez az adat is mutatja, hogy a kunoknál sokkal jelentősebb volt a rabszolgaság, mint ugyanebben az időben a magyaroknál. Annak azonban, hogy a kunok nagyobb arányokban vásároljanak rabszolgákat, a pénzhiány volt a legnagyobb akadálya.

A Magyarországra költözött kunok állattenyésztő nomádok voltak, akik nagyon távol állottak még az árutermeléstől és ennek megfelelően a pénzgazdaságtól. Javaikkal még az 1260-as években is cserekereskedelmet folytattak, pedig olyan magyar mezővárosok közé voltak ékelve, amelyek már az árutermelés útjára léptek és forgalmas vásárokkal rendelkeztek. Cserekereskedelmükre jellemző, hogy Kejrán kun 1266-ban Papd föld felét (melyet nyilván legelőnek használtak) 40 márka értékű arannyal himzett bíborszövetért, bársonyért és más drágaságokért adta el Parabuch kun ispánnak.[96] E tekintetben azonban a magyar gazdasági élet fejlesztőleg hatott rájuk, mert 1280-ban már azt olvassuk, hogy Tepremez kun 20 márkáért, tehát pénzért vásárolt meg egy bodrogmegyei földet,[97] s ettől-kezdve csak pénzkereskedelemre vannak adataink. Annál nagyobb válságot jelentett számukra az 1279—82-i események után a nagyszabású zsákmányolások elmaradása és a magyar foglyok elengedése. Az ekkor beállt nagy elszegényedésére jellemző, hogy egyes közkunok, akik a nemzetségi közös földeken kívül hozzájutottak más földbirtokhoz is, ezt eladni kényszerültek, hogy pénzhez jussanak. Igy 1283-ban Iván és Kücsmeg kun azzal a kéréssel fordult László királyhoz, hogy eladhassa barsmegyei Rohosnyica földjét, mert — mint az oklevél mondja — annyira elszegényedtek.[98] Minthogy a közkunokat földművelésre még nem tudták kényszeríteni, a kun birtokosok igyekeztek legelőnek használt üres földjeiktől olymódon szabadulni, hogy cserébe kevés, de magyar jobbágyokkal benépesített birtokhoz jussanak. Erre az útra lépett Teszkencs és nemzetsége, amikor 1292-

[92] Gombos. Cat. 514, 787; Szabó Károly: Kun László, 113.

[93] Szabó Károly: i. m. 121—2.

[94] U. o. 124. és Gombos, Cat. 88, 121, 159, 177, 180.

[95] Annales Polonorum 1282: „*Eodem anno fuit maxima fames in terra Cracoviensi, propter quam infinita milia hominum exiverunt in Rusiam et Ungariam, sed qui... transiverunt in Ungariam, venditi sunt Comanis.*" Gombos, Cat. 177; Vö. uo. 88.

[96] Gyárfás, i. m. II. 418: „*... vendidit pro quadraginta marcis, quas in exzemetis purpuris deauratis et aliis rebus preciosis persolvit...*"

[97] U. o. 445.

[98] Gyárfás, i. m. II. 447. „*... dixerunt nobis, quod essent depauperati ultramodum, propter quod terram ipsorum que ipsos contingeret, et in Bechesnicha existentem... venditioni exponere oportet...*" (A Bechesnica név elírás *Rehesnica* helyett.)

ben aranyosmaróti uradalmát, mely nyolc lakatlan pusztából állott, elcserélte a Gimesiek két népes falujával.[99]

E megoldást azonban csupán néhány magánbirtokkal rendelkező kun választhatta; a kunok nemzetségi szervezetben élő nagy tömegének ez nem állott módjában. Ha meggondoljuk, hogy az 1279 után beálló elszegényedés volt az első nagy válság, amely a magyarországi kun nemzetségek gazdasági helyzetét alapjaiban rendítette meg, nem zárkózhatunk el attól a gondolattól, hogy ennek következményeként fogjuk fel Kun László megöletését a kunok által. Mint a Budai és Dubnici krónika mondja, a kunok közössége (kommunitása) hosszas tanácskozás után határozta el László király megölését. A halált osztó kardok egyikét Árboc forgatta, a király rokona, a kunok főembere; tettestársa pedig nemzetségének tagja, Törtöl és Kemencse volt.[100] Ezekről alig tehetjük fel, hogy a kun-ellenes oligarchák felbérelt orgyilkosai voltak.[101]

A kunok alapvető gazdasági problémáin III. András igyekezett segíteni s nem egészen siker nélkül. András király, aki trónralépése pillanatában is ellenséges viszonyban állott Ausztria urával, nem nélkülözhette a kunok hadi erejét. Ezért a trónralépése után összehívott 1290-i országgyűlésre meghívta a kunok képviselőit is.[102] Az ekkor hozott törvény nem intézkedik a kunokról külön, éppen azért, mert az 1279-i privilégium a magyar nemesekkel azonos jogállapotban levőknek mondja őket;[103] azonban azon cikkelye, amely a nemesek hadviselésére vonatkozik, döntő módon érinti a kunokat is. Kimondja ugyanis ebben, hogy idegen ország elfoglalására csak a király pénzén tartoznak menni; a király nélkül pedig, valamely főúr vezetése alatt se künn, se benn nem kötelesek ingyen szolgálni.[104] Ez pedig a kunokra nézve azt jelentette, hogy attól kezdve zsoldot kaptak külföldi vállalkozásaikért, ami némileg pótolta az emberzsákmányolás elmaradásából eredő veszteséget. Ennek megfelelően, midőn András király uralkodása második évében hadat vezetett Habsburgi Albrecht ellen, a kunok tekintélyes összegű zsoldban részesültek. A német

[99] U. o. 459: „... *predicti Cumani terras sive possessiones eorum ad praesens vacuas et habitatoribus destitutas... in permutationem et concambium... dedissent... e converso... duas terras seu possessiones... ambas plenas populis et refertas cum certis metis... Cumanis memoratis... transdederunt...*"

[100] „... *prope castrum Kereszeg ab ipsis Cumanis, quibus adheserat et specialiter ab Arbuz, Turtule et Kemenche ac eorum cognatis et complicibus, quibus communitas Cumanorum habitis plurimis tractatibus et consiliis commiserat in suo tentorio, medio silentio noctis, oportunitate captata diris vulneribus sauciatis est miserabiliter interfectus.*" (SRH. I. 474.) Árbocra ld. még Wenzel, IV. 336.

[101] Polgári történészeink közül többen bérgyilkosságot láttak Kun László megölésében, pedig e nézetet hiteltérdemlő adatok nem támogatták. Így vélekedett pl. Szabó Károly (Kun László. 1886. 179.) és Karácsonyi János (Magyar nemzetségek, I. 1900. 208). Tájékozatlanul áll az esettel szemben Gyárfás (i. m. II. 376), Pauler Gyula (A m. nemz. tört. Árp. 2. kiad. II. 413, 572—3), Marczali Henrik (A m. nemz. tört. II. 573.) és Hóman (M. tört. 1939. I. 611.) is, nem vizsgálván az események gazdasági hátterét.

[102] Fejér, VII/4. 220. Résztvettek a kunok az 1298-i országgyűlésen is, vö. uo. VI/2. 131. (ld. Gyárfás, II. 384, 388, 457).

[103] Az a tény, hogy a szászokról külön intézkedik, a kunokról pedig nem, mutatja, hogy utóbbiakat a nemesek közé számították. Az 1279-i II. privilégium idevonatkozó pontjait tehát anachronizmusnak tekinteni ezért nem indokolt.

[104] Endlicher, Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. 1849. 617; vö. Pauler Gyula, i. m. II. 417.

rímes krónika leírja, hogy midőn a Bécs körüli részek feldúlása után a békekötésre kiküldött követek alkudozni kezdtek, a magyarok roppant nagy hadiköltségeik szemléltetésére azt hozták fel, hogy száz öszvér sem tudná elvinni azt a zsák ezüstöt, amennyibe neki a zsoldosok, s ezek között a kunok kerültek.[105] Igy azután a kunok egyéb zsákmányuk megtartásával a foglyok kicserélésébe is belementek, amit a békeszerződés pontjai előírtak.[106] Hogy a kun zsold bevezetése nemcsak III. András vállalkozásai (így pl. 1298: Rajnavidék),[107] hanem az Anjouk idejében is megmaradt, arra nézve biztos adataink vannak.

Midőn Károly Róbert 1301-ben bejött Magyarországra, szinte egyetlen katonai támasza a kunok voltak.[108] A kunok Venceltől semmi jót nem várhattak, minthogy előzőleg fél évszázadon keresztül dúlták Cseh- és Morvaországot és megszámlálhatatlan foglyot hurcoltak el onnan. Ezért 1304-ben örömmel vonultak Károly oldalán ismét Morvaország ellen hadba, mintegy 20.000 főnyi seregükkel. A német krónikák feljegyezték, hogy Károly ez alkalommal zsold helyett szabad zsákmányolást engedett a kunoknak. Midőn a magyarok szövetségese, Habsburgi Albrecht, kérlelte a kunokat a töménytelen fogoly elbocsátására, azt válaszolták, hogy kifizetetlen hadi zsoldjuk fejében tartják meg azokat. Erre Albrecht fegyverrel kényszerítette a kunokat foglyaik elengedésére.[109]

Akár ez a veszteség, akár más volt az oka, tény az, hogy Károly a következőkben egy időre elveszítette a kunok támogatását. 1317-ben a király ellen fegyvert fogó Borsa Kopasz oldalán ott találjuk Ajdud kun főembert is.[110] Ezen egyébként azért sem csodálkozhatunk, mert Borsa Kopaszt már régóta szoros szálak fűzték a kunokhoz. 1290-ben ő is tudott Kun László megöléséről;[111] 1306-tól 1316-ig pedig, mint nádor, 10 éven keresztül viselte a „kunok bírája" tisztét is.[112] A Borsák leverése után azonban a régi viszony helyreállt.

A király utasítására szálltak hadba 1322-ben 1000 íjjásszal János cseh király, 1323-ban Babonich János horvát-szlavón bán ellen, 1325-ben a lázadó szászok leverésére, 1328-ban Frigyes osztrák herceg, 1330-ban Basarab havasalföldi fejedelem ellen s végül 1336-ban a lázadó főurakat támogató osztrák herceg ellen.[113]

S hogy ekkor már rendszeresen kapták a zsoldot, kitűnik Kont Miklós nádor, a kunok bírája leveléből, aki 1343-ban Bütemer ispánt a szállásán lakó és kapitánysága alá tartozó kunokkal együtt kivette bármely más kun kapitány bíráskodása alól azzal, hogy a király után csak neki tartoznak

[105] Pauler, i. m. II² 429. Vö. Gombos, Cat. 1869 skk.
[106] U. o. folytatólag és Gyárfás, i. m. II. 385.
[107] Gombos, Cat. 118, 546.
[108] Gombos, Cat. 975; Fraknói Vilmos: Wenzel király megválasztása 1301-ben, Századok, 1914. 87.
[109] Gyárfás, III. 37—8, s itt idézve a forráshelyek.
[110] Anjoukori Okmt. II. 404: „...*Aydud cumano*..." *Ajdud* ismert kun-mameluk név. Eredetibb alakja: *aj-dughdy*, jelentése „a hold felkelt". Vö. Houtoma: Ein türkisch-arabisches Glossar, 57; Fekete Lajos, MNy. 1927. 286; Moravcsik: Bizantinoturcica II. 65; Sauvaget. Journal asiatique, 1950. 40. Tévesen „hold-eper"-nek értelmezte Rásonyi Nagy László, Nyelvtud. Közl. XLVI. 1923. 129.
[111] Anjoukori Okmt. II. 217.
[112] Wertner, Történeti Tár. 1907. 21.
[113] Gyárfás, III. 43, 44, 50—1, 57.

szolgálatot tenni *s tőle kapják a zsoldot.*[114] Mint zsoldosok vettek részt azután I. Lajos nápolyi hadjáratain is (1346, 1347—48, 1350).[115] Ebben az időben azonban már nem gondolhatunk arra, hogy a kunok összessége hadviselő volt. Éppen az előbbi adat, amely kun ispán szállását és kapitányságát emlegeti, azt mutatja, hogy a 14. század közepére már fontos gazdasági és társadalmi változások következtek be a kunok életében.

Hogyan alakult a kunok és jászok életmódja a 14. században? Azok a kísérletek, amelyeket a pápa 1279-ben tett a nemezsátrak alatt lakó kunok megtérítése és „keresztény módra" való megtelepítése érdekében, akkor teljesen sikertelenek maradtak. A megtérést és megtelepedést az egyház azért szorgalmazta, hogy dézsmát fizetni tudó földműveseket nyerjen. A türelmetlen egyház a 14. században állandóan kísérletezett a dézsma behajtásával, de sikertelenül. 1328-ban a pápa Károly Róbert kérésére még utasította a magyar püspököket, hogy ne rettentsék el a kunokat a megtéréstől dézsmakövetelésekkel.[116] 1351-ben I. Lajos ugyanezzel a kéréssel fordult a pápához.[117] 1364-ben viszont már a pápa türelme is elfogyott és sürgette a dézsmafizetés megkezdését.[118] Ezzel párhuzamosan többször küldtek térítő ferenceseket a kunok és jászok közé. A kunok a keresztvizet többnyire tiltakozás nélkül fogadták, ennek azonban életmódjukra semmi hatása nem volt.[119]

A 14. század közepén a kunok zöme még nem települt meg állandóan. Mikor szállásaikat említik, úgy beszélnek róluk, mint akik bizonyos hely „környékén" tartózkodnak. 1341-ben pl. Bácsborsod környékén, 1349-ben Abád és Tomajmonostora környékén lakó kunokról olvasunk.[120] 1347-ben Halasi Köncsög ispán, kun kapitány szállásáról 12 nemezsátor alatt lakó kun szökött át Becsei Töttös birtokára, akiket azután Köncsög oda is ajándékozott.[121] 1349-ben ugyanő újból 25 sátoros kunt ajándékozott Töttös mesternek.[122] 1354-ben Lajos király Bőcsör fia Péter, Kabak fia Baramuk és Veszteg fia Gál kunnak adta új adományként Szentkirály és Mindszent pusztát (Kecskemét mellett) azzal, hogy ott még fognak telepedni és „keresztények módjára" fognak lakni.[123] Egy nagykunsági adatunk azonban azt mutatja, hogy még akkor sem telepedtek meg, amikor már templomot

[114] Gyárfás, III. 482. *„... nemini alteri nisi nobis subesse post regiam clementiam teneantur, a nobis stipendia recepturi et nobiscum ad universa domini nostri regis et sui regni servicia profecturi."*

[115] Gyárfás, III. 67—8. — Későbbi hadjárataikra, pl. 1362. ld. uo. 86. s köv. o

[116] Theiner, Monumenta I. 519—20.

[117] Bossányi: Regesta Supplicationum 221.

[118] Theiner, Monumenta II. 108.

[119] V. ö. Györffy István: A kunok megtérése (Magyar nép — magyar föld, 41 skk.).

[120] 1341: *„... Omnes Cumanos in circuitu earundem* (possessionum Borsod etc.) *descendentes."* Dl. 87123, ahol mások között *Ladislaus Og dictus* nomadizált, aki azonos *Tepremez* fia, *Aglazlo-val* (Gyárfás, i. m. II. 445.); 1349: *„... Comanis in circuitu villarum Abad et Thomay munustura vocatarum residentibus..."* (Gyárfás, i. m. III. 486; Bánffy Okmt. I. 164.)

[121] Zichy Okmt. II. 268—9: *„... duodecim Comanos filtreas domus habentes..."* Köncsög nevét és származáshelyét ld. alább.

[122] O. Lt. Dl. 87239: *„... viginti quinque Comanos de suo descensu... cum omnibus domibus et bonis ac rebus suis..."*

[123] Gyárfás, III. 489: *„... super ipsis velle descendere et in eisdem observata fide orthodoxa, more et ritu Christianorum commorari."*

emeltek számukra. Csáktornyai István nádor a kunok között időzvén a „Fábián és Sebestyén egyháza körül lakó kunok szállásán" adta ki oklevelét.[124] Azt a körülményt, hogy az 1389-ben és 1395-ben felsorolt nagykunsági falvak többségének még a neve sem maradt ránk,[125] világosan mutatja, hogy telepeik csak ideiglenes jellegű téli szállások voltak.[126] Jellemző — bár nem tekinthető az egész kunságra érvényesnek — hogy a pápa még 1399-ben is azt írja róluk, hogy városaik nincsenek, sátraikkal, családjaikkal és barmaikkal vándorolnak.[127]

Állattenyésztésükre viszonylag kevés adattal rendelkezünk e korból; mindenesetre, hogy a lónak milyen nagy becse volt náluk, bizonyítja, hogy több kun lótolvajjal találkozunk a 14. században. 1393-ban pl. Becsei Töttös csikósa Oltuk Miklós kunnál akadt rá ura egyik lovára, Miklós azonban megesküdött rá, hogy ő azt a lovat vásáron vette.[128] A szarvasmarháik és juhaik számára emelt karám emlékét őrzi a Bugac határában 1451-ben felbukkanó *Besotar* kun helynév, melynek jelentése „öt-karám".[129] Télire a jószágot beverték a Cegléd, Kecskemét és Körös határában húzódó nagy tölgyerdőbe, amit e városok kérelmére Erzsébet királyné már 1382-ben tilalmazott is.[130] Halászatukat bizonyítja Lajos király 1349-ben kelt tilalmazó levele, melyben a nagykunok Üllő-tavi halászata ellen emel szót.[131]

Bármennyire is hallgatnak az adatok földművelésükről, fel kell tennünk, hogy a 14. század második felében már önellátó földművelés fejlődött ki. Legalább is az a körülmény, hogy 1456-ban Halas-székben rurális (földművelő) kunokat emlegetnek, erre mutat.[132] E fejlődés előzménye kétségtelenül visszanyúlt a 14. század végére.

Gyorsabb ütemű volt a földművelésre való áttérés a jászok közt. Igaz, hogy a Jászság földje földművelésre alkalmasabb is volt s emellett jobban be volt ékelve az ezzel szomszédos magyar települések közé. Az egyik pilismegyei település mezőgazdasági fejlődését éppenséggel jól figyelemmel kísérhetjük. Egy 1325-ben kelt oklevél *„circa Chabam"*, Piliscsaba körül lakó, tehát meg nem települt jászokat, sorol fel névszerint.[133] 1333-ban az ezzel szomszédos Kesztölc határjárásában már azt olvassuk, hogy a határ két pontját jászok szántották.[134] Maga e jász telep 1414-től kezdve

[124] U. o. III. 511: *„Datum in descensu Cumanorum circa Ecclesiam b. Fabiani et Sebestiani."*

[125] 1389-ben Vajcsunnépe, Alonnépe, Ujszállás más néven Zalkegyház (Gyárfás, III. 511); 1395-ben Besemihályszállása, Abcsikszállása etc. (u. o. 525—6).

[126] V. ö. Györffy István: A nagykun tanya (Magyar nép—magyar föld. 118.).

[127] Gyárfás. III. 532.

[128] Zichy Okmt. IV. 529. Kunok lólopására ld. még 1349: Anjoukori Okmt. V. 314; 1369: Dl. 5748.

[129] Rásonyi László: Török adatok a magyar etymológiai szótárhoz. I., 28 (Klny. Nyelvtud. Közl. LI.).

[130] Bártfai Szabó László, Pest vm. okl. emi. 96.

[131] Gyárfás, III. 486: *„.... quandam piscinam ... Illev vocatam piscari faceretis incessanter.."*

[132] U. o. 263, 632.

[133] Gyárfás, III. 466—7: *„... Jazones circa Chabam commorantes."*

[134] Mon. Eccl. Strig. III. 228—30: *„... venit ad unam metam terream, que per Jazones arata fuisset. ad tres metas terreas, quas similiter per Jazones aratas fuisse affirmassent..."*

*Jászfalu* néven volt ismeretes.[135] Hogy azonban ez a fejlődés nem csupán egy szigetszerű kis jász telep életében következett be, bizonyítja, hogy 1366-ban eltiltották az árokszállási jászokat három szomszédos magyar falu szántóinak, erdeinek és rétjeinek használatától;[136] 1391-ben Jászapáti határában szántóföldeket említenek,[137] 1393-ban meg éppenséggel az volt vita tárgya, hogy a négyszállási jászok felszántották az apáti jászok földjét.[138]

A földművelésre való áttéréssel megindult a feudalizálódás folyamata. A nemzetségfők, akik eddig mint a nemzetség választott bírái *(iudex)*[139] és seregvezetői *(capitaneus)*[140] szerepeltek, a 14. század elejétől kezdve felveszik a *comes* „ispán" címet[141] és igyekeznek a dolgozó szabad nemzetségtagokat adófizetésre kötelezni és jobbágysorba süllyeszteni. Nem véletlen, hogy erre a fejlődésre az első adatunk (1323) a jászok köréből van, akik a földművelés tekintetében megelőzték kun sorstársaikat. 1323-ban ugyanis arról értesülünk, hogy a király 18 névszerint megnevezett jászt, a nemzetségükhöz tartozó testvéreikkel, rokonaikkal és társaikkal együtt kérésükre kivett Keverge fiainak „hatalma, uralma és bíráskodása" alól és a királynak katonai szolgálatot teljesítő jászok sorába helyezett át azzal, hogy szabadon válasszanak maguknak kapitányt, vagy bírót, *(... capitaneum seu iudicem ...)*.[142] Ez az adat nemcsak a feudalizálódás folyamatát szemlélteti, hanem azt is megmutatja, hogy a jász nemzetségtagok ez esetben sikerrel vették fel a harcot az elnyomó törekvésekkel szemben. A jászok sikeres harcának elsősorban gazdasági feltételei voltak; az t. i., hogy még nem hagytak fel teljesen állattenyésztő foglalkozásukkal és ezzel együtt a lóháton, íjjal, nyíllal való katonáskodással. Igy a jászok elnyomásuk ellen vívott küzdelmükben döntő támogatást nyertek a királytól,

[135] Bártfai Szabó: Pest megye, 135.

[136] Gyárfás, III. 502; Bánffy Okmt. I. 275.

[137] Gyárfás, III. 512: „... *in finem quarundam terrarum arabilium signum fecissent metale terreum ...*"

[138] U. o. 521: „... *terras eorundem phylisteorum nostrorum in descensu Apathy ... potencialiter ... perarassent et perarari facere non cessarent ...*"

[139] Az 1279-i II. privilégium intézkedik a kunok nemzetségi bírájának *(iudex generationis)* hatásköréről is (Gyárfás, II. 441—2.). Neve kunul: *jargucsi* (Grönbech, i. m. 115.).

[140] A *capitaneus* első előfordulása 1323: „... *capitaneum seu iudicem ...*" (Gyárfás, III. 464). mutatja, hogy a két funkciót egy személy töltötte be. A kun nemzetségfők seregvezetői, kapitányi funkciója vihette rá a hun—magyar krónika íróját 1272-ben, hogy a hun és magyar honfoglaló vezéreket *capitaneus* szóval jelölje (SRH. I. 256, 287 skk.), eltérően a régi Gesta *septem duces* (Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet, 99) és Anonymus *VII. principales persone* és *VII. duces Cumanorum* (SRH. I. 40, 42 skk) szóhasználatától. A kun nemzetségek *generatio* néven való szereplése (1279-ben számtalanszor: Gyárfás, II. 437, 439—442) és katonai szolgálata nyomán használja a magyar törzsekre is a *generatio* és *exercitus* kifejezéseket (SRH. I. 287 skk.). A seregvezető kun neve *cseribasi* volt (Grönbech, i. m. 74).

[141] Ld. már a 13. században Parabuch neve mellett, aki azonban nem mint kun nemzetségfő, hanem mint magyar nagybirtokos szerepelt és ezen a réven viselt *comes* címet. (Gyárfás, II. 419; Wenzel, VIII. 203; Jakubovich—Pais: OMO. 119—22; Gyárfás, III. 474, 476). *Comes* címet a következő kun nemzetségfők használtak: *Kondam*, a Kór nemzetség kapitánya 1321-ben (u. o. 504); Kondam fia György, ugyanazon nemzetség kapitánya 1350-ben (u. o. 509); *Bütemer* az Iloncsuk nemzetségből 1343-ban (U. o. 482—3) és *Küncseg* a Csertán nemzetség kapitánya 1347-ben (Zichy Okmt. II. 268), 1349-ben (Dl. 87239) és 1366-ban (Dl. 87.405).

[142] Gyárfás, III. 463—5.

akinek fontos érdeke fűződött a könnyű lovas jász-kun haderő megtartásához,[143] később pedig a jász-kunok adójának biztosításához. A jászok és kunok, mint nomád állattenyésztők, már kezdettől fogva adóztak a királynak fejenként egy ökörrel a király koronázása, házassága és első fia születése alkalmával; hasonlóan a székelyek ökörsütéséhez.[144] A rendszeres adózásra azonban csak a földművelésre való áttéréssel került sor. 15. századi adataink szerint a földműves jászok és kunok katonai szolgálatuk megváltása fejében tegzespénzt *(proventus pharetralis)* fizettek, amely a később bevezetett szentgyörgy- és szentmihálynapi adókkal együtt közvetlenül a királyi kincstartó kezeihez folyt be.[145] Arra nézve, hogy a nem katonáskodó jászok adóztatása már a 14. század derekán bekövetkezett, egy közvetett adatból nyerünk útmutatást. 1365-ben Kont Miklós nádor a bolgárok ellen folytatott háború során megvívta Vidin várát és ott nagyszámú jász harcost fogott el családjaikkal és minden dolgaikkal együtt. E jászokat — akiket Moldva és Havasalföld területéről telepítettek át a bizánciak és a bolgárok a Duna déli partjára[146] — I. Lajos mindenestül Kont Miklósnak adományozta azzal, hogy bárhová telepítheti őket s ott mint „szolgák", „kondicionáriusok" kötelesek a nádornak szolgálni. Megmondja ennek kapcsán azt is, hogy mit nem tartoznak e jászok a királynak teljesíteni, amiből kiolvashatjuk azt, hogy mi volt a királynak szolgáló többi jász kötelessége. Így pl. nem tartoznak a királynak, királynénak és hercegeknek ill. ezek „officiálisainak" adót (cenzust vagy kollektát) adni vagy bármi mást fizetni.[147] Következik ebből, hogy királyi jászaink nem katonáskodó része 1365-ben már adót fizetett, melyet a király, a királyné vagy a hercegek officiálisai szedtek be.

1393-ból már fennmaradt Zsigmond király egy levele, melyet a királyi kincstartó által a jászokhoz kirendelt officiálishoz intézett az apáti jászok földjét felszántó négyszállásiak ügyében.[148]

Az itt elmondottak szépen szemléltetik, hogy a jászok földművelésre való fokozatos áttérése hogyan váltotta ki a nemzetségfők feudalizáló törekvéseit, és a jászok legalább is részben hogyan állottak ennek ellent.

A kun fejlődésre viszonylag kevesebb adatunk van, mint a jászokra, annyit azonnal megállapíthatunk, hogy a földművelés lassabb elterjedésével a feudalizálódás és az ez ellen vívott harc valamelyest később bontakozott ki, mint a jászoknál.

A 15. századi oklevélanyag azt mutatja, hogy a feudális elnyomásra irányuló törekvés és az ez ellen folytatott küzdelem háromféle eredménnyel végződött, s ennek megfelelően a kezdetben egységes kun településeknek társadalmilag három eltérő típusa alakult ki.

Azokon a területeken, ahol a nomadizálás tovább fennmaradt, ahol a nemzetségfők szabad fegyverforgató pásztorokkal, a közkunokkal állottak szemben, a feudalizálódás a 14. században nem következett be. E szabad pásztorkodó nemzetségtagok — nemezsátrakban lakván — könnyebben

[143] Vö. Molnár Erik: A magyar társ. tört. az Árpádkortól Mohácsig 262.

[144] Istvánffy Miklós az 1506-i székely ökörsütés elbeszélése kapcsán a jászok és kunok ökörsütéséről is ír. Regni Hungariae historia (kölni kiadás) 33—4.

[145] Gyárfás, III. 296, 415.

[146] Ld. fentebb.

[147] Gyárfás, III. 500—2.

[148] U. o. 520.

tudták alkalmazni az elnyomottak passziv ellenállásának fegyverét, a szökést és felszedték sátorfájukat.[149] Amint az 1323-i jász példából láttuk, törekvésüket a király is támogatta s így létrejöttek olyan nagycsaládok — települési formájukban szállások — amelyek nem veszítették el a királytól való közvetlen függésüket és kapitányt vagy bírót — régi szokás szerint — szabadon választottak maguknak. Ha helyesen értékeljük adatainkat, ezek azok a szállások, amelyek a 15. század elején — a földművelés fokozódó elterjedésével — „királyi jobbágy" lakossággal jelennek meg. Ilyen pl. 1429-ben a Kiskúnságban Tázlár és Tatárszállás (ma Kunszentmiklós).[150] Tázlár, amely etimologiailag jellegzetes kun nemzetségnév (jelentése: „kopaszok"),[151] nevében is mutatja, hogy itt a szikekkel tarkított futóhomokon legtovább maradt fenn a régi nyelvét, fejviseletét, életmódját őrző kunok egy nemzetségi alcsoportja, ága s jogos a feltevés, hogy ez a körülmény hozzájárult viszonylagos szabadságuk kivívásához.

A kunság nagyobb részén azonban a feudalizálódás bekövetkezett. Kun nemzetségfők a 14. század első felében felveszik a „comes" címet[152] e mellett azonban használják a „capitaneus" megnevezést is. A század második felében az utóbbi megnevezés a nemzetségfők családjában általánossá és örökletessé válik. Igy pl. 1368-tól kezdve a Kór nemzetség élén Csuchka Pál fiait, Benedeket, Andrást és Jakabot találjuk, akik mindhárman viselték a „kapitány" címet.[153]

A névhasználatnak ez a fejlődése csak külső megjelenése annak a társadalmi folyamatnak, amelynek lényege az, hogy a nemzetségfők és szűkebb családjuk az eredetileg szabad nemzetségtagokat személyi függésbe és adófizetésre kötelezik. Ezek a kapitányok a 14. század végén már az országos nemesekhez hasonlítható jogokat élveznek szállásbirtokaik felett.[154] Ennek megfelelően feltűnik nevük mellett a „nobilis", nemes cím is. 1395-ben midőn Dobozi Miklós, a nagykunok felé rendelt albíró, tulajdonjoggal ki akarta magának sajátítani a Nagykunság jelentékeny részét, a Csunegyházi kun nemesek 10 megnevezett szállásuk feletti birtokjogukat megbizonyították a király előtt.[155] A szálláskapitányság a 15. században már annyira egyenértékű volt a nemesi birtoklással, hogy lányokat is lehetett fiúsítani benne. Igy pl. 1459-ben *Gyarmanzallasa*-i *Jarman* András kun kapitány fiúörökös nemlétében leányát, Orsolyát, *Moyszalasa*-i *Moys* Márton feleségét fiúsította öt halasszéki szállásának kapitányságában.[156]

A nemzetségfők szállásain eleinte megkülönböztetést tesznek kun és jobbágy között. Csertán nembeli János kapitány szállásán 1367-ben *„Comani et Jobagiones"* lakosságot emleget Erzsébet királyné levele.[157] A 15.

[149] A költöző életmódot folytató nomádoknál azonban ez nem jelentett olyan lépést, mint letelepült jobbágyoknál.

[150] Károly: Fejér vm. tört. I. 600—4; Zichy Okmt. VIII. 385. A kunokat generálisan csak az 1514. törvény 23. tc. (Corpus Iuris Hungarici, 716) és a Tripartitum VI. k. 25. c. mondja ki királyi jobbágyoknak.

[151] Karácsonyi, Magyar Nyelv. XVII. 211.; Németh Gyula, u. o. XXVII. 145.

[152] Ld. fentebb idézve.

[153] 1368: Dl. 41752; 1385: Gyárfás, III. 508; 1381: Dl. 42190; 1384: Gyárfás, III 507—8; 1388: Dl. 42405; 1389; Gyárfás, III. 512; 1390: Dl. 42466; 1392: Dl. 42515.

[154] Vö. Kring Miklós, Századok. 1932. 51. skk.

[155] Gyárfás, i. m. III. 525—6.: „...*possessiones*... *nobilium Comanorum*,,,"

[156] Dl. 44934.

[157] Gyárfás, III. 503.

századra e feudalizált szállások lakossága már egységesül s a lesüllyedt kunok összeolvadnak a jobbágysággal.[158]

E birtokos függő viszonyt szemléltetik a 14. századvégi kun szállásnevek is. 1395-ben az újkeletű névvel ellátott *Chorbaianoszalasa* (ma Csorba) és *Besemihalzalasa* deszcenzusokat találjuk,[159] amelyek nevükben ugyanúgy a birtokos nevét tartották fenn, mint az 1389-ben szereplő *Waychunnype* (*Baj-csun* „az igaz úr" népe) és *Alonnype* (egy *Alyn* „Homlok" nevű kun népe) szállásnevek.[160]

A kunok földesúri fennhatóság alá kényszerítése azonban nem ment könnyen. A földesúri elnyomás ellen szökéssel védekeztek. Már 1340-ben értesülünk arról, hogy Kocsola fia Péter kun a szállással szomszédos Tomajmonostora faluba hatolt és Losonczy István szörényi bán egyik kun szolgáját elhurcolta onnan, a másik kunt pedig megölte.[161] Biztosra kell vennünk, hogy e két kun Péter szállásáról szökött át a szomszédos nagybirtokra. Még világosabb eset áll előttünk 1347-ből, amikor is Köncsög ispánnak, a Csertán nembeli kunok kapitányának szállásáról 12 nemezsátor alatt lakó kun szökött át Becsei Töttös ajtónállómester birtokaira. E kunokat utólag Köncsög örökösen odaajándékozta Töttös mesternek azzal, hogy onnan nem költözhetnek el;[162] sőt két év mulva ismét 25 sátoros kunt ajándékozott neki.[163] Köncsög viszonya szökött és elajándékozott kunjaihoz, feltárja előttünk azt, hogy itt már nem szabad nemzetségtagokkal van dolgunk, hanem földesúri népekkel. A további szökéseket világítja meg az az adat, amely szerint Erzsébet királyné 1367-ben levélben intette a János kapitány szállásán lakó kunokat, hogy ne költözzenek el onnan.[164] Szökött kunokból népesült be a Tisza mellett fekvő Vastorok birtok is, amely az óbudai apácák tulajdonában volt. 1388-ban Zsigmond király szigorúan meg is hagyta Köncsög fia Tompa Lászlónak és más kun szállás-kapitányoknak, hogy az apácák kunjait ne hurcolják vissza saját szállásaikra és a hazahurcoltakat is engedjék Vastorokra visszamenni.[165] Világos, hogy e szökések okai a kun nemzetségfők azon törekvése volt, hogy a szabad kunokat szolgasorba kényszerítsék.

A folytonos szökések következtében nem egy kun kapitány szállása elnéptelenedett, s új betelepítése vált szükségessé. 1392-ben pl. Nagypói János kun kapitány nyert engedélyt Mária királynőtől arra, hogy Nagypó nevű szállására jobbágyokat telepítsen, akik felett többé nem a kun bírák fognak ítélkezni, hanem maga János fog bíráskodni nemesek módjára.[166] Ezzel azonban Nagypó és környéke ki is került a kunok főbírájának hatásköréből, megszűnt kun szállás lenni, nemesi birtokká alakult át, s mint

[158] V. ö. Kring. i. h. 58.
[159] Gyárfás, III. 525.
[160] U. o. 511; *Waychunnype* 1395-ben *Chuneghaz* (uo. 525), 1406-ban *Chunahaza* (Károlyi Okit. I. 533—4) és *Chumaeghaz* (Gyárfás III. 548—9), 1407-ben *Chuneghaz* (Dl. 69344), 1439-ben *Chuna* (Dl. 13298), 1466-tól *Zenththamas alio nomine Chwna* (Zay lt. Litt. B. fasc. 1. nr. 91; O Lt. fgy. Z 281) néven szerepel és azonos a mai szolnokmegyei Szenttamás-pusztával.
[161] Gyárfás, III. 479.
[162] U.o. 484—5
[163] Dl. 87.239.
[164] Gyárfás, III. 503.
[165] Uo. 509—10.
[166] Zsigmondkori Okit. I. 2569. sz.

ilyen közbeékelődött nagybirtok, megszakította a nagykunsági szállások területi összefüggését, elvágva Kolbáz vidékét a körösparti kun szállásoktól. E fejlődés elvezet bennünket a feudalizáló törekvések és az az ellen folytatott harc eredményének harmadik formájához, a kun szállás világi magánbirtokká alakulásához.

A kunok nemesi jogú birtokigénye abból a törekvésből fakadt, hogy olyan földtulajdonhoz jussanak, amely fejlettebb földművelő gazdálkodással nagyobb jövedelmet biztosít. Mint fentebb láttuk, a kun nemzetségfők már a 13. században magánbirtokokat szereztek s egyesek lakatlan legelőiket igyekeztek népes jobbágyfalura becserélni.

A Kór nemzetség feje, Kondám ispán 1321-ben kapott Károly Róberttől szabadalomlevelet arra, hogy még István királytól nyert csanádmegyei birtokait, Bébet és Halászmorotvát lakosokkal benépesítse.[167] Hogy e telepítés sikerrel járt, bizonyítja Lajos király 1350-ben kelt levele, melyben meghagyja az egyházi és világi országnagyoknak, hogy Kondám fia György bébi és morotvai „jobbágyai és birtoktalan szolgái" felett ne ítélkezzenek.[168]

Arra nézve, hogy kun kapitányok magánbirtokot szereztek, több adatunk van a 14 századból is.

1353-ban Karla kun unokája, János kapta meg Lajos királytól a régóta üresen és lakatlanul álló Ágasegyház birtokot, Kecskemét mellett, s hogy sikeresen betelepítette, bizonyítják okleveles adatok és az a gazdag régészeti leletanyag, amely a török alatt elpusztult falu feltárása során előkerült.[169]

Hasonlóképpen eredményes volt Bőcsör fia, Péter és rokonságának telepítése, akik 1354-ben hű szolgálataik fejében a puszta és lakatlan Szentkirályt és Mindszentet kapták meg azzal, hogy ott keresztények módjára telepednek meg.[170] Hogy azonban az új telep nem „keresztények módjára" épített falu lett, hanem kun szállás, azt bizonyítja, hogy Mindszent neve Barabásszállása névvé alakult át.[171]

Egészen kiválik a kun nemzetségfők sorából a többször említett Köncsög ispán és családja, akik kun kapitányságuk megtartása mellett bácskai birtokaikon feudális főúrként gazdálkodtak. 1366-ban azt olvassuk, hogy a Töttösökkel egymás birtokain birtoktalan szolgáik és jobbágyaik, sőt „nemeseik és birtokosaik" által hatalmaskodtak.[172] 1377-ben egy nagy hatalmaskodás után Köncsög fiai 150 arany forint elégtételadás biztosítékául lekötötték a Töttösöknek Madaras (ma Bácsmadaras) nevű birtokukat,[173] de úgylátszik kifizették ez összeget, mert 1380-ban birtokában vannak, sőt azt olvassuk, hogy Töttös László garai birtokáról két jobbágy 15 lóval és 14 szarvasmarhával szökött át Köncsög fia Tompa László madarasi bir-

[167] Gyárfás, III. 509.

[168] U.o.

[169] Gyárfás, i. m. III. 487—8, 492, 498—9, 593, 719, 727—8; vö. Papp László ásatásait Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. 40.

[170] Gyárfás, III. 489—92, 494—5, 706—8.

[171] Uo. 708: *„Mindzenth alio nomine Barrabaszallasa".*

[172] Dl. 87405: *„...per famulos inpossessionatos et jobagiones utrarum parcium..." „...famuli, nobiles et possessionati ipsarum parcium".* Érdekes, hogy Köncsög egyik fia *Csercsi* nevet viselt (vö. még *Chyrchy:* Zichy Okmt. II. 269.), ami kunul kereskedőt jelent. (Ld. Grönbech, i. m. 74). Alighanem arról kapta nevét, hogy kiterjedt marhakereskedést bonyolított le.

[173] Zichy Okmt. IV. 8—10.

tokára. Tompa László kun kapitánynak ekkor officiálisa is volt Dezsőfi László mester személyében.[174] Magánbirtokaik kiterjedését kevéssé ismerjük, de azt tudjuk, hogy Madaras mellett Halas és Zside is az övék volt.[175] Aligha tévedünk, hogyha azt hisszük, hogy az ő kezükön volt az az egész uradalom, amely négy mezővárost (Halas, Madaras, Szabadka és Tavankut) és számos falut foglalt magában és később Kátai Mihály jász-kun ispán igazgatása alatt állott, majd a Hunyadiak kezére került.[176] E fejlett mezőgazdasággal művelt nagybirtokot azonban rövidesen elvesztették; 1396-ban Halas, 1406-ban pedig Madaras már királyi mezőváros; 1402-ben pedig Zsidét is a Töttösök kezén találjuk.[177]

Köncsög leszármazottai viszont kiskunsági szállásaikat és kapitányságaikat továbbra is megtartották.

A kiskunsági homok azonban a termelőerők akkori színvonalán nem volt olyan jövedelmező, mint a Bácska humuszos földje s így az utódok az egyszerű kun szálláskapitányok közé süllyedtek le.

Az egyik leszármazott, Csercsi Bálint, a 15. században Köncsög-, Törtöl- és Bócsa-szállás kapitánya volt, Csercsi Mátyás pedig még 1502-ben is szerepel a Kecskemét melletti Köncsögön és Bócsán.[178]

Lényegesen fejlettebb gazdálkodást találunk a Nagykunságban, ahol a kun nemzetségfők vagyonos leszármazottai pénzért szereztek nemesi jogú birtokot.

1352-ben pl. a Karcag melletti Hatházról nevezett Szibes kun fiai 200 forintért megvették a bői nemesek Kér, másnéven Kenderes nevű birtokát[179] s még ez évben kieszközöltek Lajos királytól egy nemesítő levelet, mely szerint őket a kunok soraiból kivévén, Kér nevű vásárolt birtokukkal együtt az országos nemesek sorába felvette.[180] A hatházi kunok a jóminőségű karcag-hatházi földeken már a 14. század első felében megtelepedtek, amire mind a „Hatház" névből, mind a telep helyén, az ú. n. „Kövestelek"-en található koraközépkori kőépületmaradványokból következtethetünk.[181] A megtelepült életmóddal együttjáró földművelés kifejlesztése teremtette meg vagyoni előfeltételeit e birtokvásárlásnak. Az új birtokon folytatott fejlett mezőgazdaságról az a falukép tanuskodik, amelyet 1405-ben az egri káptalan rajzolt meg, amikor Kenderest a bői nemesek visszavásárolták. Ekkor e falu két utcából állott, három udvarház, paróchia és egy templom emelkedett benne; szántóit 32 királyi eke nagyságúra becsülték, s legelői,

[174] Dl. 87.528.

[175] Vö. Gyárfás, III. 509—10; Zichy Okmt. IV. 467—70; 571. Dl. 52949.

[176] Vö. Csánki, i.m. II. 187—191.

[177] Csánki: I.m. II. 226, 190.

[178] Reizner: Szeged története, IV. 42—3, 66—7; Gyárfás; III. 675—6, 727. A Tompa László nevét viselő *Tompa* falu a 16. században, mint kun puszta szerepel (Fekete Lajos: A jászkunok története 107.)

[179] Károlyi Ókmánytár, II. 96—7.

[180] Gyárfás, III. 543. E vételt ugyan a bői nemesek már 1356-ban megtámadták (Uo. 544) és 1380-tól kezdve ismételten tiltakoztak ellene (vö. 1380 körül Károlyi lt. Bosnyákiana, fasc. 19. N. 32; 1380: Gyárfás, III. 544; 1382: Uo.; Békés m. oklt. 15; Gyárfás, III. 529 és Dl. 8271; 1399: Károlyi Okmt. I. 501—3.) míg végül 1402-ben, ill. 1405-ben egyezkedéssel visszanyerték (Gyárfás, i. m. 545).

[181] Ld. a Néptudományi Intézet 1949-i nagykunsági terepbejárásairól Méri István jelentését a Nemzeti Múzeumban.

rétjei, nádasai és halfogó rekesztékei mellett fő hozamát „a kunok részéről járó rendes és rendkívüli pénzszolgáltatásokban" jelölték meg.[182]

Fejlett halászatukra vonatkozóan megjegyzem, hogy az egyik kenderesi eladó fia, Lajos Jakab kun 1447-ben Szentmártonszálláson (Kunszentmárton) lakván Pálóczi László panasza szerint embereivel a Körös-folyó nem őt illető részén 24 nagy edényt megtöltő halat fogott ki, azokat besózta és elszállította;[183] ami már árutermelésre mutat.

Hasonló fejlett gazdálkodás eredménye lehet a Kolbázszállási kunok birtokvásárlása, amennyiben 1397-ben a Derzsi nemesektől 440 forintért megvették a néptelenné vált Kakat (ma Kunhegyes) birtokot a Sebesér és Kárászos nevű halászóhellyel együtt.[184] Néhány évtizeddel későbbi adatok arról tanuskodnak, hogy rövidesen itt is virágzó mezőgazdaságot fejlesztettek ki. 1420-ra már a Kakat-folyón malmot építettek,[185] a később is nevezetes kétfelé járó kakati vizimalmot. A Kakat-folyón ugyanis időszakonkint változott a víz folyásának iránya. A Tisza áradásakor a Hortobágy-Berettyó felé folyt, a Hortobágy-Berettyó áradásakor pedig a Tisza felé folyt a víz.[186]

Nem csoda, hogy ha Dobozi Miklós, a tárnokmester által a nagykunokhoz rendelt albíró 1395-ben szeretett volna ráülni Kolbázszállásra s vele együtt tíz nagykunsági falura.[187]

Az elmondottakból azt látjuk, hogy a fejlődés nem volt egységes a kun területen sem gazdasági, sem társadalmi szempontból. A termelés eltérő fejlődése és a feudális törekvések elleni küzdelem helyi eredményei azt eredményezték, hogy a 14. században a jász-kunok egy része királyi jobbággyá, más része szálláskapitányok népévé vált, egyes területek pedig magánbirtokokká alakultak.[188]

Mi volt az, ami mégis összetartotta a jász-kunokat? Aligha a nyelv, mert a jászok és kunok más-más nyelven beszéltek. (A jászok nyelve egy indoeurópai alán dialektus volt, hasonlatos a ma is beszélt kaukázusi oszéthez;[189] a kunok pedig egy török nyelvjárást beszéltek.) Nem is az

[182] Gyárfás, III. 540—2, 541: „... *census eciam seu collectas ex parte Comanorum provenientes* ..."

[183] Haan-Zsilinszky: Békésmegyei Okl. 58—9.

[184] Gyárfás, III. 527—8, 530, 531, 556. Gyárfás (III. 41.) és az őt követő kutatók (pl. Marjai Szabó László: A kunok betelepítése és az állandó szállások kialakulása a Nagykunság területén. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. 1946. 102.) teljesen félreismerték a helytörténeti viszonyokat e területen. Az 1311-ben szereplő *ecclesia Hegyes* és *Fegwernek* (Gyárfás, III. 46.) nem Kunhegyessel és a mai Fegyvernekkel azonos, hanem a Debrecen mellett nyugatra feküdt Hegyes és Fegyvernek elpusztult falukkal, mint ez a velük felsorolt *Suma* és *Cuca* fekvéséből kiderül (vö. Zoltai Lajos, Debrecen és vidékének urai, 1914. 11; Települések ... Debrecen területén 1925. 39.) A fenn tárgyalt Kakat azonosságát a mai Kunhegyesssel bizonyítja több későbbi adat: 1420: *„Kakath alio nomine Hegyes egyház"* és 1468: *„Heges alias Kakath"* (Gyárfás, III. 568—9, 661.) valamint az a körülmény, hogy a Sebesér 1521-ben Kunhegyes határában szerepel (uo. III. 749.) és a Kárászosér, ill. lapos ma is megtalálható ugyanott. A Kakat-ér sárréti torkolatánál később egy másik *Kakat* nevű falu tűnik fel (1521: Uo. 754. skk), függetlenül Hegyes régi Kakat nevétől. Az új *Kakat* falu a régi *Zaka* (1337: Bánffy Okmt. I. 97), ill. *Zakegház* (1389: Gyárfás, III. 511) helyén emelkedett s ennek nyilván folytatója volt.

[185] Gyárfás, III. 569.

[186] Györffy István: Magyar nép — magyar föld. 47.

[187] Gyárfás, III. 525—6.

[188] Vö. Molnár Erik, i. h.

[189] Vö. Gombocz Zoltán összegyűjtött művei, I. 91.

életmód; mert ez a 14. században igen eltérő fejlődést vett. Az összetartó kapocs a nemzetségi szervezet volt, amely a 14. században még nem bomlott fel teljesen. A 14. században ismerjük meg a hazai kun nemzetségneveket, midőn a nemzetségfők egy-egy kun „generáció" ispánja, kapitányaként szerepelnek. A nemzetségi szervezet fennmaradása a nemzetségfőknek, kapitányoknak is érdeke volt, hogy ezen a címen biztosítsák a nemzetségek fölötti uralmukat.

Hogy a nemzetségi szervezet a 14. század első felében még ható tényező volt a kun társadalom életében, mutatja, hogy 1333-ban, amikor az egyik vezető kun fiát megölik, a vérdíj lefizetésekor az egész nemzetség megjelent és jelenlétükkel nyugtatták a vérdíj lefizetőjét, — aki magyar lévén, ezzel nem elégedett meg, hanem oklevelet is állíttatott ki ez aktusról.[190]

A döntő tényező azonban az volt, hogy a nemzetségi szervezet még mielőtt felbomlott volna, átalakult egy territoriális szervezetté,[191] székké. A kunok lakta területen a 14. században öt nemzetséget ismerünk névszerint: Csertán, Olás, Jász, Kór és valószínűleg Iloncsuk. Arra nézve, hogy egy-egy nemzetség hogyan alakult át székké, nagyon jellemző a Csertán nemzetség fejlődése.

A Csertán vagy Csortán nemzetség neve Magyarországon 1347-ben tűnik fel a többször említett Köncsög ispán címében: *„Comes Kumcheg Capitaneus Comanorum generacionis Chertan"*.[192]

1366-ban ugyanő *„Comes Küncheg de Halas"* néven szerepel.[193]

1418-ban a Kunság déli határán, a Madaras és Halas között fekvő Mátyusfalván felbukkan egy Csortyán-széki kun: *„Tompor comanus regius de sede Chortyan"*, ami egyúttal első előfordulása kun széknek.[194]

1451-től kezdve pedig ugyanezen a területen Halas-széket találjuk.[195] A Köncsög ispán idősebbik fiától Csircsitől leszármazó Csercsi Bálintot már 1436-ban, midőn a kunok bírái vizsgálatot rendeltek el aziránt, hogy a kun székek valóságos és törvényes kapitányait kipuhatolják, a törvényes vizsgálat alapján megerősítették Törtöl, Bócsa és Köncsögszállás kapitányságában;[196] 1475-ben pedig ugyanő a Halas-székben lévő Törtöl, Köncsög és Bócsa kapitányaként szerepel.[197]

[190] Gyárfás, III. 474, 476.

[191] Vö. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels válogatott művek, II. 314—5.

[192] Zichy Okmt. II. 268.

[193] Dl. 87.405.

[194] Zichy Okmt. VI. 491. Csertán és Csortán vagy Csortyán azonossága kétségtelen. Maga az eredetibb török név *csortan* alakban hangzott. (ld. fentebb); e név Magyarországon személynevekben az alábbi alakban szerepel: 1340: *Churtyan* (Kállay Okmt. 580. sz.); 1341: *Chortan* (U. o. 608. sz.) 1459: *Chortan* (Dl. 15406) és vö. még Rásonyi Nagy, Magyar Nyelv, 1926. 133 és Valacho Turcica 17.

[195] 1451: *„... in Sede judicaria in Oppido Halas cum Capitaneis et cum Comitibus et duodecim Juratibus ac cum aliis simplicibus Comanys totalium..."* (Gyárfás, III. 626); 1452: *„... Capitaneatus in... Jakabzallasa in pertinentia Sedis Halaszek existente..."* (U. o. 627); 1456: *„... universi Capitanei et rurales Comani ipsius Sedis Halas..."* (632—3).

[196] Reizner: Szeged tört. IV. 42—3

[197] Gyárfás, III. 675—6.

Mindez kétségtelenné teszi, hogy itt a Csertán vagy Csortán nemzetségnek Csortán-székké, annak pedig Halas-székké való átalakulásával állunk szemben.

A kunok Olás nemzetsége nálunk Aba nembeli Nekcsei Lipóczi Demeter tárnokmester és körösszegi várnagy címei közt tűnik fel 1328-ban: „... *judex Cumanorum de genere Olaas*..."[198] Ebből az adatból azonban nem tudjuk megállapítani az Olás nemzetség lakterületét, legfeljebb annyit következtethetünk, hogy Demeter hevesmegyei birtokos[199] és a biharmegyei Körösszeg ura lévén a kettő között elterülő Nagykunság jöhet leginkább számításba. Eldönti a lokalizálását azon 1344. évi adat, amelyben azt olvassuk, hogy Lajos király Berő és Szuka fiait, akik őt Lippáról Diósgyőrbe utaztában éjjel Túrról Kócsra kísérték, pártfogásába veszi és kiveszi a nádor és az Olás nemzetségbeli kunok kapitányainak bíráskodása alól.[200] Minthogy Túrt a mai Mezőtúrral, Kócsot pedig a Tiszafüred melletti Pusztakóccsal azonosíthatjuk, a két hely között fekvő terület, amelyen éjjel átkalauzolták a királyt, pontosan a mai Nagykunságnak felel meg. Figyelembe vévén, hogy az éjjeli kalauzoláshoz ott honos és tökéletes helyismeret volt szükséges, biztosra kell vennünk, hogy Berő és Szuka fiai nagykunságiak voltak s a Nagykunságon lakó Olás nemzetség kapitányainak bíráskodása alól nyertek felmentést.

Az Olás nemzetség alakult tehát át Kolbáz-székké, mely hajdan a mai Nagykunságra terjedt ki. Első adatunk ugyan csak 1440-ből van e székre,[201] de egy 1463-i adat arra látszik utalni, hogy már régebbi időtől fogva fennállhatott.[202]

A mai Jászság területén lakó jászok nemzetségét a Keverge fiainak elnyomása alól való 1323-i mentesítőlevélből ismerjük meg. Ez oklevél semmi földrajzi útbaigazítást nem ad a szóbanforgó jászok lakhelyére nézve, de minthogy a jászberényi levéltárban maradt ránk a többi jászsági privilégiummal együtt, bizonyosan a Jászságra vonatkozik.[203] E területen alakult ki a jászok széke, amelyben Berény játszotta a főszerepet s amely így joggal nyerte el a Berény-szék nevet.[204]

Minthogy három területen biztosan megállapítható a nemzetségi szervezet székké alakulása, jogosan tehetünk kísérleteket a kevésbbé ismert nemzetségek és székek összekapcsolására.

A csanádmegyei Béb és Halászmorotva birtokosairól azt tudjuk, hogy a Kól ill. Kór nemzetségbeli kunok kapitányai.[205] Béb és Halászmorotva között terült el Csanád megyében a kunok Szentelt-széke, melynek kapi-

[198] Gyárfás, III. 470.

[199] Karácsonyi, Magyar nemzetségek, I. 61.

[200] Mon. Eccl. Strig. III. 532.

[201] Zichy Okmt. IX. 13.

[202] Gyárfás, III. 644. „... *consideratis libertatibus et Prerogativis Universorum Comanorum nostrorum in Sede Kolbazzek commorantium antiquo usi fuissent*..."

[203] E levéltár beolvasztva az ú.n. Jászkun Kerületi Levéltárba 1944-ben nyugatra hurcoltatott és 1945 tavaszán Komáromban a gesztesi járási főjegyzőség pincéjében megsemmisült.

[204] V.ö. Gyárfás, III. 425. Kring, Századok, 1932. 173. A jászok adóját 1439-ben úgy kezelték, mint egy-egy kun székét (Zichy Okmt. XII. 180—1), ami mutatja egyenrangúságát.

[205] Ld. fentebb.

tányait már 1424-ből ismerjük.[206] Joggal tehetjük fel tehát, hogy a Kór nemzetség a Szentelt székben élt tovább.[207] Az adatok gyér volta miatt nehezebb feladat a többi szék nemzetségi alapjainak feltárása.

A régi kun Borcsól nemzetség tagjai csak a 13. században szerepelnek Temes megyében, ahol Papd földet birtokolták. 1266-ban *„Keyran dominus de Cumanis de genere Borchol"* két fiának és rokonainak beleegyezésével eladta a IV. Bélától nyert Papd föld felét;[208] majd 1288-ban fiai *„Vchugan et Iuanchuch filii Keyran de genere Borchovl"* a kun Parabuh fia István szomszéddal megjelenvén eladta földjét Mena nemzetségbeli Jánosnak.[209] Minthogy a 14. században a Temes vidéken nem tudunk kun telepekről, és a Borcsol nemzetség másutt Magyarországon nem szerepel, nem tudjuk, hogy a fennmaradó székek közül melyikkel hozzuk kapcsolatba.[210]

1343-ban a Kecskemét melletti Jakabszállás helyén lakott *„comes Buthemer de genere Ilunchuck"* rokonságával.[211] Ha e nemzetségnév nem egy felmenő nevét jelöli[212] — amit vitathatóvá tesz az a körülmény, hogy nem a „kunok Iloncsuk nemzetségéről" van szó — akkor talán összekapcsolható az 1472-ben felmerülő Kecskemét-székkel.[213]

Még inkább vitatható az 1371-ben felbukkanó Köncsög nemzetség problémája.[214]

Ami az itt nem tárgyalt székeket illeti, ismeretesek olyan székek a 15. században, amelyeknek nemzetségi előzményeiről semmit sem tudunk. 1439-ben és 1440-ben Halas-székkel egysorban említik a kun irodalomban mindeddig ismeretlen Kara-széket.[215] Ez a Szolnok melletti Karaszállásról (ma Jászkarajenő) vette nevét. Minthogy 1450-ben *Carazalla-*

[206] *„... Emericus filius Pinkesd, et Michael Thege de Vizesgyan et Thomas Cherekley Capitanei Cumanorum Sedis Zenthelt..."* (Gyárfás, III. 583, 423). Említik 1429-ben: *„... in oppido Zenthelth inter Comanos eiusdem Sedis Zenthelth..."* (U. o. 588. téves évszámmal. Eredetit ld. Dl. 12114); 1438-ban: *„... Walkanzallasa alias... Benedekzallasa ... ac Koyampalzallasa et descensus Halos ... in Sede Comanorum Zenthelthzeek..."* (Tört. Tár. II. 1855. 202—3); valamint 1439-ben: *„... census et numerum pecuniarum inter Comanos ad Sedem Zenthelth pertinencium..."* (Zichy Okmt. XII. 180).

[207] A kettőt már Gyárfás összekapcsolta, i.m. III. 104

[208] Jakubovich—Pais, i.m. 121

[209] Pesty—Ortvay: Oklevelek Temes vm. tört. 6. Minthogy az eladó és kísérője kun, a vevő, névszerint *„Johanne filio petri de genere Mena"* pedig egyedül jelent meg, feltehető lenne, hogy a magyar nemzetségek között ismeretlen Mena nemzetség is kun; amit azonban egyrészről a keresztény személynevek, másrészről a töröktől idegen *Mena* névalak nem tesz valószínűvé.

[210] Gyárfás téved, (III. 57), amikor Parabuch ispánt Keyranhoz, ill. a Borcsol nemzetséghez kapcsolja. Az oklevelek erről egy szót sem szólnak, sőt 1288-ban viszonyukat határozottan a *„commetaneus"* szóval jelölték

[211] Gyárfás, III. 482

[212] *Ilunchuck* és a Borcsol nembeli *Iuanchuch* neve között nagy hasonlóság van, ami Gyárfást arra csábította, hogy e két nevet összevesse. Ha az egyik név elírása okozná az eltérést, Buthemer a Borcsol nemzetségre lenne visszavezethető.

[213] *„Descensum Othasylyszallas..... ad sedem Kechkemeth pertinentem..."* (Gyárfás, III. 671, v.ö. még 728.) Itt említem meg, azt az ellentmondó körülményt, hogy Jakabszállása 1452-ben már Halas-székhez tartozott (U. o. 627), ami azonban lehet későbbi fejlemény is, amikor már a székek határai változtak. Erre ld. pl. Átokszállás 1446-i átcsatolását (Bártfai Szabó: Pest vm. 189.).

[214] Ld. fentebb.

[215] 1439: *„... ad sedem Karazek..."* (Zichy Okmt. VIII. 669); 1440: *„... Capitaneis Cumanorum regalium ad sedes Halas et Karazeek..."* (U.a. IX. 13).

*sa*-i *Misse* György kun kapitányról olvasunk,[216] valószínű, hogy az 1469-ben ugyanitt felmerülő Mizse-szék, nem más, mint Kara-szék későbbi neve.[217]

A Jászkunság hetedik széke a Fejér-megyében, a Dunántúlon elterült Hontos-szék. E területet a kunok csak a 14. században szállották meg. Az 1279. évi kun privilégiumban még nem említik a kunok települési területei között.[218] A kunok ottlakását egy 1399-i adat bizonyítja először,[219] de a szék kialakulására igen korán, 1419-ből van már adatunk: „... *Capitanei ad Sedem Hontos pertinentes*..."[220] Tekintettel arra, hogy 1517-ben a Hontos-széki szállások közt szerepel *Beztherzallasa*,[221] mely a mai Bösztör pusztával azonosítható Szabadszállás és Kunszentmiklós között, kézenfekvő a feltevés, hogy eredetileg ebből az irányból költöztek át a Dunántúlra a Velencei-tó alatt elhúzódó lakatlan homokra és itt népesítették be 14 szállásukat. Beszter tehát az eredetibb szálláshely egy maradványa lehet.[222]

Amint Tatárszállás (Kunszentmárton), Szombatszállás (Szabadszállás) és Fülöpszállás megtelepedésének és hovátartozásának problémája nem tisztázott, ugyanúgy tájékozatlanok vagyunk Hontos-szék kunjainak nemzetségi multja felől.

Összefoglalva az elmondottakat a kunok hét nemzetsége és hét széke közötti összefüggés feltevésén túlmenően[223] megállapítható, hogy a 15. század elején a kun nemzetségi szervezet székszervezetté alakult át. E fejlődésből kikerültek azok a mezővárosok, amelyek körül a jászok és kunok megtelepedtek s még az esetben sem tartoztak az újonnan alakult székhez, ha a szék központja e városban volt, mint pl. Halas és Kecskemét esetében.

A székkéalakulás tényezője — a megtelepedés, a vérségi kapcsolatok széthullása és a feudalizálódás döntő tényezői mellett — a kunok részéről a bíráskodás volt;[224] a király részéről pedig az adóztatás adminisztrálása. Ez a fejlődés azonban a 15. században következvén be, kívül esik tárgyunkon.

[216] Zichy Okmt. IX. 269.

[217] Gyárfás, III. 666: „... *universorum Comanorum ad Sedem Myse pertinencium*..."

[218] Lakhelyük felsorolása 1279-ben: Gyárfás, II. 439—40.

[219] Károly, Fejér-vármegye tört. V. 304—5.

[220] Gyárfás, III. 566.

[221] U. o. 742. 1494-ben *Beztherhaza*-i, *Kysbalaszallasa*-i és *Zabadzallasa*-i kun nemeseket ill. kapitányt emlegetnek együtt (Sárospataki egyházker. lt. Dókus lt. 29.).

[222] Hontosszékről részletesebben ld. Károly, i.m. I. 184 skk.

[223] Már felkeltette Gyárfás figyelmét, i.m. II. 343.

[224] Kring, Századok, 1932. 173; Bónis György: Magyar jog — székely jog. 1942. 49

## 12. A JOBBÁGYSÁG FÖLDESÚRI TERHEINEK NÖVELÉSE ÉS AZ ERŐSZAKAPPARÁTUS TOVÁBBI KIÉPÍTÉSE

A tárgyalt korszakban a parasztság feudális kizsákmányolásának általában való növekedésén belül igen lényeges a jobbágyság földesúri terheinek növekedése is. Mint Molnár Erik rámutatott, a földesurak a 13—14. században elkezdték a pénzúrbér, a gabonaadó növelését, a falusi közföldek kisajátítását.[1] A 14. századi fejlődés jellemzője éppen az, hogy a parasztságnak mind pénz-, mind terménybeli terheit növelték. Ebben a folyamatban a földesuraknak azt a szándékát látjuk, hogy a földesúr a gazdasági fejlődést kizárólag a saját érdekében szeretné kihasználni és ebből a célból megváltoztatja a feudális kizsákmányolás módszereit. A kizsákmányolásnak gazdaságilag már alkalmatlanná vált egyik módszere helyett — mint Koleszny ickij fejtegeti — a földesúr másokat helyez előtérbe, amelyek az adott körülmények között számára sokkal célszerűbbek, pl. a munkajáradékról áttér a termény- vagy pénzjáradékra.[2] Míg a 13. században a parasztságot különösen a régimódi szállítási, stb. robotterhek sujtották, a 14. században mind termény-, mind pénzterheik kerülnek előtérbe. Hasonlóirányú fejlődésről beszél Grekov az oroszországi, így a halicsi parasztság terheinek tárgyalásánál. Grekov több helyen is utal arra, ahogy a primitív munkáltató adózás (robot) háttérbe szorul és végül átadja helyét a terményadózásnak. Az utóbbi szakaszban a parasztok önálló gazdálkodást folytatnak, s földesuraiknak meghatározott szolgáltatásokat adnak. Halicsban is a 14. században a parasztok kizsákmányolásának uralkodó formája a természetbeni adózás. Ugyanakkor Grekov utal a következő fokozatokra, a pénzben szedett adó megjelenésére is az úgynevezett németjogú lengyelországi és halicsi községekben.[3]

A 14. század *legjellemzőbb magyarországi földesúri terhe a kilenced.* A földesúri kilenced bevezetése 1351-ben nem előzmények nélkül, nem pusztán a nemességnek adott királyi kedvezésből történt. A parasztság terheinek ez a súlyosbodása azoknak a földesuraknak volt az érdekük, akik már előzőleg igyekeztek kilencedterhet behajtani a parasztságtól. És érdekük volt azoknak az uraknak, akik a kilencedteher általánossá tételével gondolták megakadályozni, hogy birtokaikról a parasztok mások területére költözzenek, ahol a terhek kisebbek. Molnár Erik helyesen mutatott rá arra, hogy 1351-ben a feudális uralkodóosztály a megszilárdult

[1] Molnár Erik: A magyar társadalom tört. az Árpádkortól Mohácsig, 226. o.
[2] V. ö. i. m.
[3] I. m. főleg 300. s köv. o.

államhatalmat arra használta fel, hogy a kilenced kötelezővé tételével fokozza a parasztság kizsákmányolását.[4] A földesuraknak azért kellett alkalmazniuk a kilencedteher behajtására a gazdaságon kívüli kényszert, a törvényben kimondást és az államhatalom erejének igénybevételét, mert a parasztok megelőzően visszaverték azokat a földesúri kísérleteket, amelyek a megelőző kisebb terményterhek helyett ezt a magasabb terhet akarták bevezetni.

1347-ben az abaújmegyei szinai népek kiharcolták, hogy Középnémetin művelt szőlőik után csak az 1299-ben megállapított pénz- és terményterhet és nem a földesúr által újabban szedett „tizedet" tartoznak fizetni. Ez az eset világosan mutatja, hogy a parasztság nem akarta elviselni a termény- és pénzjáradék növelését. Bizonyos mértékig a parasztság harcának következtében a földesurak is kénytelenek voltak a parasztság ellenállását figyelembe venni. Erről a küzdelemről a tárnokmester ítéletlevele beszél, ezt abban az 1345 óta folyó perben adja ki, amelynek tárgya a Fülöp nádor özvegyének középnémeti szőlői után követelt bortizedrész nem teljesítése volt. Az oklevélből világosan kiderül, hogy itt nem egyházi bortizedről van szó, hanem földesúri törekvésekről. A földbirtokos képviselője bemutatja a király és királyné oklevelét, amelyben azok elrendelték, hogy az özvegy említett birtokán minden ember, különösen pedig a szinai jobbágyok vagy népek az ottani szőlőik után teljesen borral fizessenek, mint ahogy azt (a benyujtott oklevél szerint) Károly király korában tették annak a vidéknek szokása szerint bortizedet adva és adják meg az özvegynek mindazt a maga joga szerint, amit a szőlők után korábban visszatartottak. Erre a szinaiak képviseletében Péter fia Miklós lépett fel és benyujtott a korábbi terheik igazolására egy 1299-ben kelt oklevelet, amelyet a jászói konvent állított ki. Eszerint szőlőjük után terhük csak fél fertó, két kenyér és egy csirke volt szőlőnkint és az úrnő szabadságuk ellenére, joguk nagy sérelmére az elmult években tartozásuk borral való teljesítését követelte. Szina képviselője bemutatta a királynak az oklevelét is, amelyet a szinai népek panaszára adott ki. A panasz szerint Károly király idejében az említett szőlők után csak terragiumot fizettek és nem adtak tizedet, most pedig a nádor özvegye a terragium helyett tizedet akart, a király azonban meghagyta az özvegynek, hogy fogadja el a terragiumot, amit Károly király idejében fizettek és ne zaklassa őket. Bemutatta még Miklós a jászói konvent oklevelét, amely az Abaújvármegyében tartott vizsgálat eredményét tartalmazza. Nemesektől és nem nemesektől tudakozódás alapján megállapították, hogy a nádor özvegye 12 hordó (tunella) bort vett el a szinaiaktól az elmult években a Középnémeti területén birt szőlőjük után tized címén szabadságuk és szokásuk ellenére. Benyujtotta továbbá a jászói konvent másik oklevelét is, amely szerint András szinai falubíró az esküdtekkel és az összes vendégekkel tiltakozott ellene, hogy a nádor özvegye az 1299. évi megállapítást megszegte és „most ő második tizedet szed és a jövőben is tizekedik szedni" (a második tized az egyházi tized lerovása után behajtott kilenced). Többszöri halasztgatás után a nádor özvegye kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a szinaiak és ivadékaik a Középnémetiben művelt és telepítendő szőlőik után az 1299-es terhet, a fél fertót, két kenye-

[4] Molnár II. 78. o.

ret és egy csirkét fizessenek és nem többet censusképpen. Ezt a szinai hospesek elfogadták és a tárnokmester is jóváhagyta.[5] Itt tehát a parasztoknak még sikerült a terragiumot, mind egyedüli terhet megtartani a kilencedszedési kísérlettel szemben. Ez a példa nyilván nem volt az egyedüli az országban. Ez arra mutat, hogy a földesurak törvényi rendelkezés nélkül kezdték meg a kilenced beszedését. Az a „tized" ugyanis, amit ebben az esetben az ítéletlevél említ, a későbbi kilencednek felel meg, hiszen a kilenced egyenlő nagyságú volt az egyháznak azelőtt is és azután is fizetendő tizeddel, amit maga a kilencedet kötelezően szedni rendelő törvénycikk is említ. Ugyanis előbb szedték be az egyház behajtói a tizedet és ezután vették el a földesúr emberei a kilencedrészt a termés megmaradt kilenctized részéből. A két teher tehát egyenlően súlyos volt.

Az a tény, hogy már 1351 előtt találkozunk földesúri kísérletekkel a kilenced behajtására, egyben a parasztság ellenállásával e kísérlettel szemben, két szempontból is fontos a történettudomány számára. Egyrészt már maga ez is döntően megcáfolja azt a polgári felfogást, mintha az 1349. évi pestisjárványnak volna döntő szerepe a kilencedtörvény bevezetésében.[6] De megmutatja azt is, hogy a törvényben kötelezően rendelt kilencedszedés nem egyszerűen egyenlősítése volt az addigi kisebb vagy nagyobb termésrésznek, hogy a szabadon költöző jobbágyok ott ne hagyják emiatt tömegesen addigi uraikat, ahogyan Erdélyi László fejtette ki, bár egyébként helyesen vette észre, hogy a kilencednek előzményei voltak.[7] A törvény kimondásának kifejezetten olyan éle is van, amely az *ellenálló* parasztok ellen irányult.

Az 1351. évi törvényt tehát a kilencedszedési kísérlet folytatásának kell tekintenünk. A törvény 6. cikkelye hangsúlyozza, hogy a földesúr nemcsak jogosult, de egyenesen köteles beszedni a kilencedet, mert különben a király fogja beszedetni. A törvény ugyanis elrendeli, hogy *ezután minden szántóvető és szőlőművelő jobbágytól* a mezővárosokban, udvarnokfalvakban és királynéi községekben is (kivéve a fallal körülvett városok lakosait) valamennyi földesúr, így maga a király és a királyné is köteles szedni a terméynek és a bor kilencedrészét. Ha pedig valaki másképpen járna el, annak a „lázadónak" a birtokain maga *a király fogja saját használatára beszedni* a kilencedet minden csökkentés és leengedés nélkül.[8] Ez a törvényt az egész uralkodóosztály elfogadta éppen azért, mert a törvény éle *parasztellenes* volt és csak másodsorban fejez ki ellentétet a telepítő földesurak és a nagyobb terheket szedő földesurak között. A törvény hozatalában résztvettek a telepítő földesurak is, pl. De-

[5] „de quibus tamen persoluta liberali decima consueta domino terre da qualibet vinea singulis annis medium fertonem, duas tortas et vnum pullum dare tenerentur et nunc ipsa secundas decimas reciperet et in futurum recipere conaretur". — Dl. 3796. Sz. Gy. Kivonatát közli néhány hibával Wenzel: A. U. O. XII. k. 513. sz. Lásd még 1299-re: ifj. Kemény Lajos: A szőlőművelés történetéhez Abaújvármegyében. (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1895.) 233. o.

[6] Ezt a téves felfogást Szabó István: Hanyatló jobbágyság a középkor végén, Századok, 1938. főleg 31. o. fejtette ki.

[7] Erdélyi László: Magyar történelem. Művelődés- és államtörténet. Bp. é. n.; 1938. I. k. 271—272. o.

[8] 1351. évi törvény 6. cikke Corpus Iuris. 172. o.

meter váradi püspök,[9] akinek egyháza pedig telepített és ezért kedvezményeket adott, illetve a váradi káptalan a kilenced szedése terén később is különvéleményt fejezett ki.

A kilenced a törvény szerint természetben fizetendő földesúri teher volt, amelyet terményekben és borban szedtek. A törvény a jobbágyság terheit erősen súlyosbította, ami — egyes polgári történetírók beismerése szerint is — nagy csapásként nehezedett a jobbágyságra.[10] Borovszky Samu arra is kénytelen volt rámutatni, hogy a jobbágyság ez ellen a súlyos teher ellen sok helyen fellázadt és még évtizedek mulva sem tudott a kilencedbe belenyugodni.[11] A parasztság ellenállása tehát a törvény ellenére ugyanúgy folytatódott a kilenced szedése ellen, mint a törvény előtt. Most azonban már az állam szervei is támogatták a földesurakat a teher behajtásában.

A történetírás máig nem tudott határozott álláspontra jutni abban a kérdésben, hogy mi volt a szerepe az 1349. évi pestisjárványnak az 1351. évi kilencedtörvény kimondásában. Kétségtelen, hogy a pestis jelentőségét és magyarországi méreteit túlhangsúlyozó polgári felfogás nem állja meg a helyét. Nem állja meg azért sem, mert pestisjárványok hazánkban azelőtt és azután is voltak, de a lakosságnak olyan méretű megritkulását, hogy ez döntő változást idézett volna elő a jobbágyság költözködésében, nem eredményezték. Ezért nemcsak Szabó István már említett felfogását kell elutasítanunk, hanem Kring Miklósét is, aki az 1348. évi pestisjárványt a tatárjáráshoz hasonlítja és olyan népességapasztó csapásnak tartja, ami nagyban befolyásolta a magyar jobbágyság életének, kiváltképpen szabad költözési jogának alakulását,[12] valamint Eckhart Ferencét, aki szerint a hazánkat is többízben végigpusztító pestis a munkaerőt nagyon megritkította és nálunk is szükségessé tette a legfontosabb szolgáltatás egységes szabályozását.[13] Ezzel a felfogással szemben Molnár Erik lényeges megállapítását kell elfogadnunk, hogy ha a telkek pusztásodása a járványokkal összefüggött volna, akkor legmagasabb fokát a 14. század közepén a nagy pestisjárvány idejében érte volna el, és azóta hanyatló, nem pedig emelkedő irányzatot mutatott volna.[14] Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a munkaerőkereslet és a parasztság áttelepülése egyes birtokokról más birtokokra, illetve a parasztok elhurcolása a pestisjárvány előtt is gyakori volt Magyarországon.

Bizonyos korlátozott szerepe azonban kétségtelenül volt a pestis-

[9] 1351. évi törvény záradék, 3. §. Corpus Iuris 180. o.

[10] Acsády Ignác szerint „újabb nagyon súlyos teher". A magyar jobbágyság története (Bp. 1944.) 136. o. Acsády felfogását a polgári történetírás hanyatlásának megfelelően támadja a fasiszta Hóman Bálint. Hóman tarthatatlan felfogása szerint Acsády „Egyáltalában nem veszi észre a szolga-intézmény létezését s a jobbágyság kialakulásában felismerhető emelkedő tendenciát. Ennek következtében „az új és súlyos tehernek" feltüntetett kilencedadó lényegével és jelentőségével sem tud tisztában jönni." Hóman Bálint: A magyar nagyhatalom. (Hóman—Szekfű: M. tört. III. k. Bp., é. n.) 459. o. A valóságban Hóman nem vett tudomást az u. n. servusok korábbi eltűnéséről, s arról, hogy a kilencednél súlyosabb terhet a 14. század első feléből nem ismerünk.

[11] Borovszky Samu: Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig. I. Bp., 1909. 67. o.

[12] Kring Miklós: Középkori jobbágyságunk szabad költözéséről, Századok 1935. 399—400. o.

[13] Eckhart Ferenc: M. alkotmány- és jogtörténet. 61. o.

[14] Molnár II. 225. o. vö. 249—250. o.

járványnak Magyarországon, amint Nyugat- és Dél-Európában is. A pestisjárvány, a népesség bizonyos ritkulása megkönnyítette és meggyorsította a parasztság osztályharcát, nálunk nem bérmozgalom, hanem költözködési mozgalom formájában, de hangsúlyoznunk kell, hogy csak gyorsító szerepe volt, mert ez a mozgalom már előzőleg is tartott. A pestisjárvány Magyarországon nem dúlt mindenütt egyenlő erővel, de úgy látszik, hogy az ország számos vidékére terjedt ki.

A pestis lefolyását okleveles adatok is megvilágítják és ezekből a pestis időpontjáról is közelebbi értesítéseket nyerünk. Már 1349 április 4-én a velencei köztársaságnak Lajos magyar királyhoz intézett levele a pestis Magyarország részeiben való előfordulásáról beszél.[15] Ekkor tehát már megindult a pestisjárvány Magyarországon. Ez azonban az ország egyes területeire nem terjedt ki, vagy csak szórványosan ütötte fel a fejét, így például Dunántúlon. Nyilvánvaló, hogy ha ezen a területen a pestis erősebben mutatkozott volna, a nemesek nem mertek volna közgyűlésekre összejönni 1349. májusában pedig tudomásunk van Somogy, Zala és Veszprém vm. közgyűléséről.[16]

A járvány Magyarországon viszonylag rövid ideig tartott. Már június 7-én Lajos király a velencei köztársasághoz intézett levelében arról beszél, hogy a pestisjárvány, amely az egész világot pusztította, Magyarországon elmult, a velencei követek Magyarországra jöhetnek.[17] A velencei köztársaság június 25-én szintén a pestis elmúlásáról beszél.[18] Júliusban már az egész országban megszűnhetett a pestis, így Erdélyben is. Lajos király július 11-én Velencének írt levelében ismét megemlékezik az országban pusztító pestis megszűnéséről és arról is értesíti Velencét, hogy az erdélyiek meghívták őt ennek a területnek meglátogatására.[19] Júliustól kezdve a pestisnek az ország keleti és délkeleti részén való megszűnését az egymásután gyors ütemben összeülő nemesi közgyűlések egész sora bizonyítja.[20]

A pestis ezután egyelőre nem ütötte fel a fejét, bár Velencébe érkeztek hírek még október elején is nagy és borzalmas halandóságról Magyarország részein. Ezt a velencei kormány október 10-én Magyarországba küldött követeinek levele sem mint tényt említi, hanem mint ellenőrizendő értesülést jegyzi fel.[21] Ezeknek a híreknek megerősítése nem következett be.

A pestisről szóló források nem sokat mondanak a pestis magyaror-

[15] Diplomáciai emlékek az Anjoukorból II. k. 284. sz.

[16] Somogy vm.: Anjou V. k. 146. sz. máj. 16. Zala vm.: Zalai Oklt. I. 302. sz. máj. 21. Veszprém vm.: Anjou V. k. 153. sz. máj. 30.

[17] Dipl. Eml. Anjou. II. k. 286. sz.

[18] u. o. 288. sz.

[19] u. o. 290. sz.

[20] Nógrád-Hont vm.: júl. 11. Anjou. V. k. 166. sz.; szász székek gyűlése Nagyszeben: júl. 14. Urk. II. k. 640. sz. Heves vm. júl. 15. vagy 18. Anjou V. k. 168. sz. Borsod vm.: júl. 25. Sztáray I. k. 115. sz. Abauj vm. júl. 31. Anjou V. k. 174. sz.; Zemplén-Ung vm. aug. 10.: Zichy II. k. 274. sz.: aug. 15.: Anjou V. k. 168. sz.; Szabolcs és Bereg vm.: aug. 17. Zichy II. k. 275. sz. aug. 18. Kállay I. k. 991. sz. aug. 21.; u. o. 993. sz.; aug. 22.: u. o. 995. sz., megemlékezik róla u. o. 997. sz.; Szatmár és Ugocsa vm. aug. 22.; Sztáray I. k. 117. sz., megemlékezik róla Kállay I. k. 997. sz. Bihar és Kraszna vm. aug. 29. Kállay I. k. 997. sz.; Temes vm.: szept. 19. Anjou. V. k. 182. sz. és Okl.-ek Temes vm. és Temesvár tört. I. k. 45. sz. Szerém vm. szept. 24. Hazai Okmt. VII. k. 379. sz.

[21] Dipl. Anjou. II. 298. sz.

szági hatásáról. Az a tény azonban, hogy nem rendelkezünk olyan borzasztó és megrázó leírásokkal, amilyenek a járvány külföldi hatásáról beszélnek, azt bizonyítja, hogy itt a járvány lefolyása enyhébb volt. A velencei doge a perugiai köztársasághoz intézett levelében is csak általánosságban említi, hogy a pestisjárvány Magyarországon sokat pusztított.[22]

Az 1348—49. évi nagy pestisjárványról és annak magyarországi elterjedéséről több korabeli és későbbi külföldi krónika is beszámol. Igy Johannes Cornazanus „Pármai története" 1347-nél említi a nagy járványt, amelyet genovai gályák vittek be Olaszországba. Ezután említi, hogy ez két évig tartott, s eljutott a hegyeken túlra is, többek között Magyarországba is. Villani Máté krónikája az 1349. évnél említi a pestis elterjedésének kezdetét és tévesen 1350-re teszi — többek között — a magyarországi pestist. Johann Rothe türingiai krónikája 1348. évnél említi a nagy halált többek között Magyarországon. Feltűnő, hogy a magyar krónikák a magyarországi pestisjárványról még annyit sem mondanak, mint a külföldiek. Ennek az az oka, hogy ebben az időben a nápolyi hadjárat, az uralkodóház külföldi politikája kötötte le az udvari történetírás figyelmét. De a jóval későbbi történetíró, Bonfini is csak más természeti csapások között egészen röviden emlékezett meg a pestisjárványról. Ezek a források nem tájékoztatnak arról, hogy az ország melyik területén volt erősebb a járvány.[23] A legerősebben a járvány az ország Erdéllyel határos részein pusztított, erre a vidékre vonatkozóan találunk legalább több különböző természetű forrást. Igy az 1348 év körüli pestissel kapcsolatban említi egy fontos egyházi forrás, a váradi káptalan statutumai, hogy a disznótized szedését elengedték, hogy a pestistől elpusztított falvak könnyebben betelepüljenek.[24] Hasonlóképpen a pestisjárványnak a telepítésre gyakorolt gyorsító hatására vonatkozik az az adat is, hogy a váradi püspök 1349-ben azt is megengedte, hogy telepítője görögkeleti papot tartson Felventer helységben, mivel ez elősegíti annak a falunak a benépesítését.[25] A pestis pusztításáról megemlékezik Demeter váradi püspök egyik intézkedése is 1349. júniusában, amelyben beszámol egyik tizedszedőjének haláláról és intézkedik az egyháznak így származott kára elhárításáról.[26] Az ország másik végében is dúlt a pestis, valószínűleg az

[22] u. o. 299. sz.

[23] Cornazanus: „Nelle parti oltra mare per più mesi fu grandissima pestilenza, la quale dalle galee de Genovesi fu portata in Italia ... E fu grandissima due anni continui, ...ma si sparse oltra monti, in Provenza, in Francia, in Aragona, in Spagna, in Anglia, in Alemagna, in Boemia, in Ungheria;..." Istoria di Parma. (Muratori: Rerum Italicarum Scriptores, XII. k.) 746. hasáb; Villani: „A dögvész ... 1350-ben pedig a németeket, magyarokat, Frigiát, Dániát, a gótokat s vandálokat, meg más északi népeket s nemzeteket szorongatta..." A három Villani krónikája, 198. o.; Rothe:... man zalte noch Cristus gebort 1348. jar... In dem selben jare do wart gross sterben yn Krichen lande yn Ungirn lande..." Düringische Chronik des Johann Rothe. (Jena, 1859.) 591—592. o.; Bonfini: Rerum Ung. Decades, Fógel—Iványi—Juhász-féle kiadás II. k. 249. o.

[24] Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. I. Nagyvárad. 1883. 191. o.; Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. (Nagyvárad, 1886.) 51. o.; Batthyán Leges Eccl. III. k. 236. o.

[25] Bunyitay: A váradi püspökség. I. 192 o.

[26] „... cum potencia divina per pestem indicibilem anno in presenti, scilicet anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo nono emergentem multorum vitam temporalem fine ineuitabili conclusisset... Johannes Bobos... exactor decimarum nostrarum... per eandem pestem debitum universe carnis persolvisset, Dl. 4166. Sz. Gy.

1349. évi pestisre utal az 1354-ből való említés, hogy nemrégiben pestis dúlt Sopronban, amelyben igen sokan meghaltak.[27]

A váradi egyház említett intézkedései a telepítés érdekében nem lehettek egyedüliek a pestis utáni években és a telepítés korábban is tartó folyamata ekkor valamennyire meggyorsulhatott. Mint előbb is, a telepítés csak a parasztoknak juttatott kedvezményekkel történhetett. Világos, hogy némelyik földesúr, hogy birtokaira az előbb is hiányzó, vagy a pestis alatt elpusztult munkaerőt új telepesekkel pótolhassa, átmenetileg kisebb terményadókat vetett ki, ami, mint azelőtt is, azzal járt, hogy a pestistől kevésbbé érintett területek, a jobban betelepült területek és az erősebben kizsákmányoló kisebb földesúri birtokok egy része munkaerőhiány problémája elé került. Természetesen nem minden telepítési kedvezményt számíthatunk feltétlenül a pestis következményének, ami ezekből az évekből fennmaradt. Pl. a zalamegyei Szemercsesmál nevű hegy szőlőművelésre való kiadása 1350-ben a települők számára 8 évig tartó földesúri tehermentesség kedvezményével nem jelent valaminő különbséget a korábbi szőlőtelepítő kedvezményekhez képest.[28]

Az 1351. évi törvény 16. cikke is utal a költözéssel kapcsolatban fennálló anarchiára, arra tudniillik, hogy engedély nélkül erőszakkal is elhurcoltak jobbágyokat a király és királyné, főpapok és főurak, általában a nemesek birtokáról.[29] Ugyanebben az évben az engedély nélkül eltávozott jobbágyok üldözésére más adatunk is van. 1351-ben Wolfarti Ulrik, több nyugatmagyarországi megye főispánja megengedte Sopron város hatóságának a megyei szolgabírák meghívásával való ítélkezést többek között a „szökevények" felett is, sőt üldözés közben meg is ölhették őket.[30] Mindebből kétségtelen, hogy a törvény meghozatalában volt bizonyos szerepe az ekkor fennálló költözködési mozgalomnak is. A polgári történetírás természetesen nem ismerhette fel a kilencedteher bevezetésének az osztályharccal való összefüggését.

Nem véletlen, hogy több polgári történetíró a kilencedterhet hadiadónak tekintette.[31] Pór Antal azt hangsúlyozza, hogy a kilenced behozatala nem volt igaztalan, mivel a szárazvámok eltörlése „nagy jótétemény" volt, de itt nem veszi figyelembe, hogy a szárazvámokat később a király rész-

[27] „tempore mortalitatis preterite", Házi J.: Sopron sz. kir. város története, I. t. k. 168. sz. — A Sopron vidékével szomszédos Ausztriában is dult a pestis. Egy krónika a következőket mondja pl. a bécsi járványról: „Do wart der sterb in allem Österreich gar gross, und doch besunder datz Wienn... an einem tag czweliff hundert... fluhen vil lewt aus der Stat, der vil auf dem lannd sturben" Anonymi Leobiensis Chronicon. Liber sextus (H. Pez: Script. rer. Austr. I. k.) 970. hasáb. — Az ilyen menekülők is terjeszthették a pestist a határvidéken.

[28] Nagy Imre: Zalai Okl. I. 313. sz.

[29] Corpus Iuris 176. o.

[30] „omnes profugos" Sopron vm. I. 170. sz. — v. ö. ugyanebben a fejezetben alább az 1351. évi proskripciókkal.

[31] Pór Antal: Nagy Lajos, 563—564. o., Gábor Gy. i. m. 117. o. Illés József: Az Anjou-kori társadalom és az adózás. (Bp. 1900) 79. o. Erdélyi László: A tihanyi apátság története I. (Bp. 1908) 464. o. Pór Antal: Esztergom vm. története (Borovszky Samu szerk.: Esztergom vármegye, Bp. é. n., megyei monográfia.) 281. o.; Gárdonyi Albert: Középkori városaink erődjellegének kialakulása (Hadtörténelmi Közlemények, 1941.) 9—10. o. Nagy Benjámin: A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig. (Bp. 1896) 35. o.; Pór Antal: Az Anjouk kora. (Bp. 1895. A Magyar Nemzet Története III. k.) 222. o.

ben ismét bevezette,[32] míg a kilencedet többé nem törölte el. Pór és Gábor Gyula egyaránt arra alapították felfogásukat — a forrás szószerinti értelmezése alapján — hogy a törvény és Lajos királynak Győr megyéhez intézett levele kijelentik, hogy a kilenced szedésével a nemesek hűségesebben, készségesebben tudjanak szolgálni a királynak. Pór Antal a súlyos kilencedterhet még azzal is igyekszik megmagyarázni, hogy a hadiszolgálattól felmentett jobbágyoknak azért kellett fizetniük ezt a terhet, hogy ilymódon legalább a költségeit megtérítsék a hadköteles nemességnek.[33] Látjuk tehát, hogy a polgári történetírás nemcsak a kilencedtörvény okait és előzményeit, hanem a törvény értelmét is meghamisította. Hadiadót a parasztok általában nem földesuruknak, hanem az államnak fizettek és ha olykor találkozunk földesurak részéről kivetett hadiadóval is, ezek a hadiadók mindig a kilenceden felül voltak kivetve, mint collecta-k.

Az 1351. évi törvény után a kilencedet a királyok többször megerősítették és az egész század folyamán gyakran szerepel oklevelekben. Amikor a feudális urak olyan urbáriumokat adtak ki a parasztok számára, amelyben a természetbeni terheket a kilencednél kedvezőbben állapítják meg, olyankor a király engedélyét kellett elnyerniök. Pl. Kont nádor 1358. évi urbáriuma a lendvai uradalom számára a kilencedtől eltérő terményterheket állapít meg, viszont a bortermés tizedét, azaz kilencedét rendelte fizetni a földesúrnak.[34] 1361-ben Verőce város jobbágyai is fizették a kilencedet (földesúri tized néven) borból, terményekből és más dolgokból.[35] 1368-ban a szepesmegyei Szalókfalva jobbágyai, mint földesúri adót, tizedet (azaz kilencedet) fizettek a pénzterhek mellett.[36]

Az 1370-es években bizonyos átmeneti ellenállás nyilvánult meg egyházi és nemesi részről a kilenced szedésével szemben. Ennek okai nyilván a telepítés, illetve a jobbágyellenállás sikere következtében tett engedmények voltak. Ez a kérdés még további kutatásra szorul. Minden esetre ezekben az években fordul elő, hogy a király utasításokat ad a kilenced behajtására. Előfordul a kilencednek az állam részére való beszedése magánbirtokon. Van példa egyházi földesúr ingadozására a kilenced beszedésében.

1370-ben Lajos király a győrmegyei, jobbágyokkal bíró birtokosokhoz intéz utasítást, hogy a gabona- és borkilencedet hajtsák be. Ez az intézkedés abból a szempontból is fontos, hogy benne kifejezetten hangsúlyozza a király, hogy először az egyházat kell hagyni tizedet szedni és csak utána szedhető be a kilenced. Mindamellett kifejezetten hangsúlyozza, hogy ha a kilencedszedésre vonatkozó rendelkezést megszegik, birtokaikon a király a maga számára fogja behajtani a kilencedet.[37] 1371-ben Lajos király magának szedeti be (pro nostra accipiantur ... maiestate) a zalamegyei Pécsel közelében fekvő Szabadhegyen (Nádasdhegye) lévő szőlők utáni kilencedet, az ottani nemes és más rendű birtokosoktól. Ennek

[32] Pór A.: Nagy Lajos. 563—564. sz. V. ö. Eckhart i. m. 110. o.
[33] Pór A.: i. m. 564. o.
[34] Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története. 288—289. o.
[35] Dl. 5109. F. N. A.
[36] Dl. 5712. F. N. A.
[37] „quod quicunque ex vobis huic nostro statuto ausu temerario contrauenire presumpserint dictam nonam partem de proprys ipsorum bonis et possessionibus pro nostra Maiestate incompassibiliter extorqueri faciemus." Hazai Okmt. III. 152. sz. — Hasonló oklevél 1370. Somogy vm.-hez is, zavaros kivonatát adja Fejér IX. 7. 197. sz.

oka feltehetően az volt, hogy a birtokosok nem szedték be azt a terhet. A kilencedet Benedek egykori bolgár bán kezéhez kellett szolgáltatni.[38] 1373-ban Lajos király utasítást küld Heves és Szabolcs megyék főispánjához, amelyben elrendelte a kilenced szedését. A király hivatkozik rendelkezésére, hogy az egyháziak, bárók, nemesek és birtokosok jobbágyaik minden dolga után szedhetik a kilencedet, akár a király. A király ezért elrendeli, a főispán hirdesse ki kongregáción a nemeseknek, hogy kötelesek szedni a kilencedet a maguk részére, hogy szolgálhassanak a királynak és a koronának. Ha pedig nem szedik, akkor a főispán hajtsa be a király javára.[39]

A kilencedet nem szedő földesurak között volt eddig ismeretes a váradi káptalan. A váradi káptalan statutumai azonban, amelyek 1374-ben készülhettek, csak arra mutatnak, hogy bizonyos ingadozás nem annyira a kilenced szedése, mint inkább a kilenced nagysága tekintetében volt. A statutum ugyanis kimondja, hogy a Lajos király által újabb időben bevezetett termény- és borkilenced szedésére a káptalan nem tud adni határozatot, szabályt, mivel reménykedik annak lazításában.[40] Ugyanakkor azonban mégis szedték a kilencedet. Ezt maga az idézett mondat folytatása elárulja, amelyben arról van szó, hogy a reménykedés ideje alatt megadják a gabona- és borkilencedből a kétszeres részt az ú. n. duplariusoknak (prépost, olvasó-, éneklő- és őrkanonok) illendő módon, ahogyan az a terragiumból járt nekik, míg a teljesítőktől nem szednek terragiumot.[41] A váradi káptalan állásfoglalása tehát lényegében a terragium (pénzjáradék) *vagy* kilenced (súlyosabb terményteher) problémáján alapult, mivel mindkét terhet a parasztság nem tudta és nem akarta viselni. Ugyanezt látjuk a püspök és káptalan közös birtokain szőlővel rendelkezők terheinek megállapításánál: a kilenced behozatala miatt, amíg az fennmarad, elengedik az ott szedett hordó (tinna) terhet.[42] A káptalan tehát, miközben ájtatosan „sokallta" a kilencedterhet, az enyhébb terhek beszedésétől tekintett el, s a súlyosabb terhet beszedte. Végül ezt bizonyítja a statutumhoz csatolt esküminta is. A káptalan tizedszedőinek esküje ugyanis azt a fogadalmat tartalmazza, hogy a tizedszedő a tized szedésén kívül a kilenced szedésében is hűségesen fog eljárni.[43] Gabonából is, borból is szedték tehát a kilencedet.

A földesurak részéről a kilenced szedésében mutatkozó átmeneti ingadozások egyik fontos oka lehetett a paraszti kilencedmegtagadás. Bár a

[38] Fejér IX. 4.182. sz.

[39] „... ecclesiarum prelati, barones et nobiles ac possessionati homines nonam partem omnium rerum suorum iobagionum more et ad instar nostrorum recipiendi et tollendi habeat facultatem." — „pro nostra extorqueatis et exigatis maiestate", Esterházy cs. lt. Rep. 98. fasc. A. N. 2. F. E. és K. L. B.

[40] „De exactione autem none partis frugum et vini, per Ludovicum regem novissimis diebus inducta, certa regula dari non potest, cum speretur de eius relaxatione"; Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai, 49—50. o.

[41] „Interim autem dupliariis de nona frugum et vini, pro qualitate dupple, que eis de terragiis cedere debet, competenter satisfaciemus, cum a solventibus non soleamus exigere terragium." u. o.

[42] „tinnis vero, que in terris cum episcopo communibus a vineis forensium ratione dominii exigebantur, propter nonam supervenientem, quamdiu ipsa durabit, relaxatis." Bunyitay i. m. 53. o.

[43] „in exactione et recollectione et divisione universorum vinorum nonalium et decimalium, ipsis dominis meis de iure provenientium", U. o. 4. o.

fennmaradt esetekben az ellenálló parasztokat kényszerítették a kilenced fizetésére, nyilvánvalóan olyan esetek is voltak, amikor a földesúr az ellenállóknak engedményeket volt kénytelen tenni. Ez annál inkább így van, mert a parasztok egyébként elköltözhettek újonnan telepített vidékekre, ahol királyi engedéllyel legalább átmenetileg enyhébbek voltak a terhek. A kilencedfizetéssel szemben a parasztság az ország különböző vidékein tagadta meg az engedelmességet. Igy 1374-ben a borkilencedet, hegyvámot nem fizették meg a récsei, billei és kanizsai jobbágyok idegen területen, Baconakon művelt szőlőik után. Földesuruknak kellett adatni velük elégtételt.[44] 1383-ban Erzsébet anyakirályné oklevele Tétes, Aranyas, Ugteleke. Hosszúföld és Iklad birtokok gabona- és borkilencede ügyében intézkedett. Az oklevél szerint János egri prépost a maga és az egri káptalan nevében fordult Mária királynőhöz és anyjához előadva, hogy a prépost és a káptalan fenti birtokain, nemesek és más rendű emberek, nevezetesen az egri püspökség és több nemes jobbágyai szőlőket és szántóföldeket bírnak az említett helyek határain belül. Ezek után a szőlők és szántóföldek után azt a kilencedrészt, amelyet Lajos király a főpapokkal és bárókkal együtt elrendelt, nem adják meg a prépostnak és a káptalannak, megtagadták teljesítését. Az egyház kérte, hogy a királynő orvosolja az egyház sérelmét. Az anyakirályné a királynő jóváhagyására hivatkozva elrendeli, hogy az említett kilencedet megtagadók mindig adják meg és teljesítsék a kilencedet a szőlők és szántóföldek után a prépostnak és a káptalannak. Az egyháznak pedig jogot ad a bor és a gabona kilencedrészének szabad beszedésére, végül a nemeseknek és különösen a nemesek és a püspök jobbágyainak ismételten meghagyja a kilencednek ellentmondás nélküli fizetését.[45]

Természetesen a paraszti ellenállás eredményei és a telepítési kedvezmények nem voltak általánosak. Az adatok legnagyobb része a kilenced szedéséről, illetve a kilencednél is nagyobb teher szedésére irányuló földesúri kísérletekről számol be. A földesúri kilenced szedésére példák 1372-ben a zalamegyei Baconak birtok szőlőjének,[46] 1377-ben Bodon és Zakaltelke küküllőmegyei birtokok,[47] a veszprémmegyei Szabadhegyen 1381-ben a jobbágyok által ültetett szőlők kilencede,[48] a borkilenced a nyitramegyei Gerencséren 1388-ban.[49] 1394-ben Vázsonyi László Pécsöl veszprémmegyei birtokrészét a borkilenceddel együtt engedi át a veszprémi káptalannak.[50]

Ha egy birtok polgári kézbe került is, a kilencedet tovább szedték. 1398-ban egy nemes özvegyasszony vásárolt szőlőjét Somogymegyében eladta egy szabónak minden hasznával, többek között a kilenceddel.[51] Kilenced volt tulajdonképpen az úgynevezett hegyvám vagy hegyjog (tributum montis) is, amit az idegen területen birt szőlők után fizettek.[52]

[44] Zala vm. Oklt. II. 33. sz.
[45] Egri főkáptalan magánlt. 18. 1. 1. 2/2., Sz. Gy.
[46] Dl. 6061. F. N. A.
[47] Dl. 28750. F. N. A.
[48] Dl. Törzsa. 42182. K. L. B.
[49] Zsigmondk. Oklt. 630. sz.
[50] „vineárum vinorum nonis", Zsigmondk. Oklt. 3749. sz.
[51] Zsigmondkori Oklt. 5606. sz.
[52] 1398 „nonam partem vinorum seu tributum montis ipsorum Zarhegh"; Zsigmondkori Oklt. 5615. sz. — A hegyvámról részletesen alább.

A földesurak kilencedtúllépő kísérleteire példa egy gömörmegyei eset. 1372-ben nádori ítéletlevélben kellett kimondani, hogy a Hét visszaperelt részbirtokon élő jobbágyoktól is csak a tizedik kepe vihető el.[53] A földesurak mások jobbágyaitól is igyekeztek hatalmaskodva beszedni a kilencedet. Igy 1373-ban a bakonybéli apátság győrmegyei Tarján birtokán Kontra Gergely szedett hatalmaskodva kilencedet (ez 60 kepe gabonára és 1200 csöbör borra rúgott)[54] 1377-ben a Kanizsaiak elfoglalták a Vajdaiak birtokának egy részét és a hatalmaskodás során beszedik bizonyos szőlők kilencedét.[55] A jászói konvent jelentése Erzsébet királynéhoz 1382-ben vizsgálat alapján bizonyítja, hogy három feudális úr fegyveresen megtámadta az egri káptalan Tétes birtokát és ott erőszakkal beszedte a gabonakilencedet.[56] 1387-ben Forgách Jánost inti Zsigmond többek között amiatt, mert a barsi polgároktól és jobbágyoktól hatalmaskodás során borkilencedet akar szedetni szabadságuk ellenére a helység területén.[57]

A kilencedtörvényt az uralkodóosztály újabb törvényben is megerősítette az 1351. évi törvény többi cikkelyeivel együtt 1384-ben. Ezt a törvényt is tudomásul vette az ekkori váradi püspök.[58] Eddigre a kilencedterhet az uralkodóosztály általánossá, állandóvá tette már. Kivételképpen előfordult azonban ezután is királyi engedéllyel a kilenced elengedése vagy enyhítése. Igy 1386-ban a somogymegyei Kőröshegyen szőlőtelepítés fejében engedték el a borkilencedet.[59] 1389-ben Szeri István és rokonai jutalmul kapták Zsigmond királytól, hogy ők és jobbágyaik mentesek a borkilenced fizetése alól a Makra és Ersomlyó hegyeken bírt szőlőik után.[60] 1391-ben Zsigmond a sárospataki szőlőkilencedet engedi el a Perényiek jobbágyainak bizonyos mennyiségig, azaz tulajdonképpen enyhíti.[61] Nem szedte Zsigmond a kilencedet az ugocsamegyei (Nagy)szőllős lakosaitól. Ez nyilván sértette a megyei nemesek érdekeit, mert fokozhatta az odaköltözést. A nemesek előterjesztették Zsigmondnak, hogy Lajos törvénye értelmében a király, a bárók és nemesek birtokain egyaránt szedni kell a kilencedet, szedesse hát a király is (Nagy)szőllős városban a maga részére. A király 1394-ben elrendelte, hogy a kilencedet évenkint maradéktalanul be kell szedni a városban is, az ő számára.[62] Végül az 1397. évi törvény is megerősítette a kilencedszedést, megismételte az 1351. évi kényszerhatározatot.[63]

A kilencedet az 1351. évi törvény 6. cikke alapján az *egyházi birtokosok is beszedték* a tized mellett, mint ezt már a váradi egyház esetében is láttuk. Több királyi intézkedés szól a kilencedről a pálos szerzetesekkel kapcsolatban. Igy 1375-ben általános királyi rendelet mondotta ki,

[53] „non magis nisi decimam capeciam Dl. 56.898. Sz. Gy.
[54] Sörös: Bakonybéli apátság I. 101. o.
[55] Dl. 6399 és 6421. Má. E.
[56] Egri főkáptalan magánlt. 18. 1. 1. 2./1., Sz. Gy.
[57] Fejér X. 1. 195. sz.
[58] Corpus Iuris, 188—9. o.
[59] Dl. Törzsa. 42359. K. L. B.
[60] Zsigmondk. Oklt. 1051. sz.
[61] „nonam vinorum de vineis iobagionum seu populorum ipsorum in monte Pataak situatis nobis proveniendorum usque dumtaxat viginti tunellas vini se extendentem." Zsigmondkori Oklt. 2166. sz.
[62] Zsigmondkori Oklt. 3428. sz.
[63] Knauz Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végezménye. (Magyar Történelmi Tár. 1857.) 221—222. o

hogy a pálosok nem adnak kilencedet a király és nemesek birtokain lévő szőlőik és földjeik után.[64] Úgy látszik, hogy a regéci várnagy ezt a szabályt megszegte, mert 1384-ben a királynő rendelete megtiltotta, hogy a regéci várnagy kilencedet (hegyvámot) szedjen a pálosoknak a vár területén lévő szőlői után.[65] Ezek az esetek nem azt jelentik, hogy a pálosok nem szedtek jobbágyaiktól kilencedet vagy hogy maguk a szerzetesek művelték meg a földeket. Itt tulajdonképpen a más földesúr területén a pálosok által bírt, bérelt szőlők utáni kilencedről, a hegyvámról van szó. Hogy a pálosok is szedték jobbágyaiktól a kilencedet, arra is van példa. 1389-ben Mária királynő a ládi páloskolostornak adta nyolc jobbágy borkilencedét Keresztur faluban (Borsod vm.).[66] Olykor földesúri birtokok kilencedének egy részét kapták meg a pálosok. Így a Küküllő menti Szentlászló birtok bor- és terménykilencedének tizedrészét adományozta a szentkirályi páloskolostornak Tusuni Semjén mester 1391-ben.[67] Az erdélyi püspök és a káptalan is szedte a kilencedet jobbágyaitól. 1389-ben ezt oklevélben is említik, amikor is Mária királynő az erdélyi püspök kérésére megengedte, hogy — mint előbb, — az erdélyi káptalan a kilencedet is *természetben vagy pénzben* szedhesse a jobbágyaitól, amint azt a királyi jobbágyoktól szedik.[68] 1399-ben a veszprémi prépost perelt a káptalan ellen, hogy megkapja a veszprémi káptalan saját és más jobbágyaitól szedett bor- és gabonakilencedének hatodrészét.[69]

A 14. század végén törvényben mondották ki a jobbágyok halzsákmányából járó földesúri hányad nagyságát. A folyóvízi halak egyharmada, az állóvízi halak fele járt a földesúrnak az 1397. évi törvény szerint.[70]

A parasztság a 14. században a kilenceden túlmenően *egyéb termény-adókkal, továbbá pénzadókkal és robotmunkával is tartozott* a földesuraknak. Ezeknek a terheknek sokféleségét és súlyosságát leginkább a parasztság terheit írásban összefoglaló urbáriumokból tudjuk. Ezek az urbáriumok általában enyhébb terheket foglaltak össze, mint a szokásos terhek voltak. Gyakran ugyanis a telepítéssel kapcsolatban állították ki őket. Az urbáriumok tartalmának leglényegesebb része a jobbágyterhek felsorolása. A polgári történetírás — visszavetítve a kapitalista viszonyokat — a jobbágyterheket igyekezett bérleti díjaknak feltüntetni. Pl. Wenzel Gusztáv „a földesuraknak a haszonélvezésül átengedett földek fejében a jobbágyok részéről járó tartozások"-ról beszél.[71] Thallóczy Lajos szerint is az úr és jobbágyának viszonya bérleti viszony: a jobbágy voltaképpen a földesúr bérlője, aki a haszonbért fizette meg természetben és egyéb szolgálmányokban.[72] A kapitalista viszonyok hamis visszavetítésével a gazdaságonkívüli kényszert is kikapcsolták a burzsoá történészek a feudális kizsákmányolásból.

[64] Dl. 6254. Má. E.
[65] Dl. 7088. Má. E.
[66] Zsigmondkori Oklt. 970. sz.
[67] Zsigmondk. Oklt. 1846. sz.
[68] Urk. II. k. 1240. sz.
[69] Zsigmondk. Oklt. I. k. 6070. sz.
[70] Knauz Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. (Magyar Történelmi Tár, 1857.) 222. o.
[71] Wenzel G. Magyarország mezőgazdaságának története, 287—8. o.
[72] Thallóczy Lajos: Adatok a magyar pénzügyi kezelés tört. (M. Gt. Sz. 1895.) 113. o.

A valóságban persze nincs szó bérleti viszonyról. Mint Lenin megállapítja: „A „juttatott föld", amellyel a földesúr a parasztot „ellátta"... kizárólag arra szolgált, hogy a földesúr a parasztot kizsákmányolja, hogy a földesúr „el legyen látva" munkáskezekkel, és sohasem szolgált magának a parasztnak valóságos ellátására."[73]

Urbáriumok vagy legalább is ilyenszerű feljegyzések már a 14. század első feléből is fennmaradtak.[74] 1315-ben a veszprémi káptalan egy torló jobbágya két vejének adja át földjét és szőlőjét kötelezettségeivel együtt. Ezután vejei tartoznak terheinek teljesítésével és a káptalannak adnak egy hároméves ökröt, tíz csirkét, 70 kenyeret és 20 csöbör bort.[75] Ezek az esetek még nem a jobbágyság terheinek a szabályozásai, hanem egyik régi maradványrétege.[76]

A század első felében több urbáriumot a parasztság harca következtében adtak ki. 1322-ben a tihanyi apátság Egyházasgamás és Felgamás birtokainak „összes népei" költözéssel fenyegetődzés útján érték el terheik következő megállapítását: György vértanu napján 25 dénárt folyópénzben, Mihály arkangyal ünnepén ugyanannyit fizetnek census fejében, évenként három ajándékot kell adniok. Művelni tartoznak továbbá azokat a szőlőket, amelyeket ezek a népek és elődeik a kolostornak ültettek és megmunkáltak, más terhektől és szolgálatoktól viszont ezek a népek szabadultak.[77] 1336-ban Vilmos pannonhalmi apát több somogymegyei falva (Bogát, Kara, Tepej, Szamárkút, Tard, Rád) jobbágyai összességének követelésére szabályozta ezek terheit. A jobbágyok előadták panaszaikat, hogy rendkívüli és olyan kivetésekkel és censussal sujtják őket, amelyekkel nem tartoznak. A követelésből látható, hogy az urbárium az általánosnál kedvezőbb helyzetet teremt azokban a falvakban, amelyek kedvezményeket harcoltak ki maguknak. Az új terhek a következők voltak: Kötelező volt a census fizetése a földesúr részére: évenként minden egész telek két báni pensát adjon két részletben (György és Márton napján egyet-egyet), ezenfelül a királyi censust és kivetéseket, amelyek az egész országban szokásosak. Évenként három ünnepen három ajándékot kell a jobbágyoknak fejenként adniuk a régi szokás szerint, élelemadó fejében 20 teleknek két báni penzát vagy helyette természetben a következőket fizették: egy ridegmarhát, két köböl zabot, két kenyeret és egy jó csirkét adnak. Az örökös nélkül meghaló után fél márkát vagy egy hároméves barmot vesz el a földesúr szokás szerint. A parasztok kötelessége továbbá (egy?) holdat szántani az apátság ekéjével (nyilván telkenként), szénát begyüjteni és bort beszállítani „alkalmas időben régi szokás szerint" a földesúr részére.[78] A somogyi parasztok harca nem volt egyedülálló. 1341-ben a bakonybéli apát Nyul birtokának (Győr vm.) a parasztsága mozdult

[73] Lenin: A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében. (V. I. Lenin: Művei I. k. Bp., 1951.) 521. o.

[74] Torlók urbéri kötelezettségének megszabása a földnek egyházi kézre adása alkalmából 1309. Veszprémi káptalan m. lt. Szőlős Balaton, 4. F. N. A.

[75] Veszprémi káptalan m. lt. Gyulakeszi. 6., F. N. A.

[76] Nem tekinthetők jellemzőnek az esztergomi káptalan Örmény falubeli ottlakó és odatelepülő népének bor-, kappan-, tojásterhei sem. Itt szántóföldet a lakosok nem kaptak. Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. k. 804. sz.

[77] Erdélyi László: A tihanyi apátság története I. k. (Bp. 1908.) 109. sz. okl. (1416. évi átiratból.)

[78] Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története II. k. 118. sz. okl.

meg és átmeneti enyhítéseket csikart ki az egyházi földesúrtól. Bár az ügy helyi jelentőségű volt, mégis az államhatalom beavatkozott a nádor személyében s így kötelezték a jobbágyokat az egyházi földesuraság elismerésére. A parasztmozgalom a következőképpen folyt le: A nyuli borral adózó kondicionárius jobbágyok egy része egyházi nemesnek minősítette magát, mások pedig nem voltak hajlandók teljesíteni korábbi állapotukból folyó terheiket. Az apát a győr- és komárommegyei közgyűléshez fordult. A nádor erre elküldte emberét Nyulra, hogy a kondicionáriusok térjenek vissza korábbi állapotukba (azaz teljesítsék terheiket), ill. oklevelekkel igazolják egyházi nemességüket. Végül a szőlőművesek a következő terheket fogadták el: az apátnak és kolostorának engedelmeskednek, mint más szőlőművesek, évenként ajándékokat és bort szolgáltatnak és adnak át, kötelesek továbbá tizedet szolgáltatni és robotolni (servitia). Az oklevél megszabja a tartozások mennyiségét is: azelőtt egyenként évente 25 köböl bort adtak a kolostor mértékével mérve, azt 1341-re 20 köbölre csökkentették. A mozgalom évében tehát terhük egyötödét le tudták rázni, ez azonban nem volt tartós siker. Az oklevél ugyanis végül leszögezi, hogy jövőre nézve ez a „kegy" nem válhat állandó szokássá.[79]

Az urbáriumok leginkább azonban a század második felében fordulnak elő, amikor már az 1351. évi 6. cikk szabályozta a parasztok általánosan kötelező terhét, a kilencedet és az ettől eltérő megállapodást csak királyi engedéllyel, királyi oklevélbe foglalva lehetett megállapítani. E század során az urbáriumok száma elég nagy.

Ha figyelembe vesszük, hogy az ezekben foglalt terhek általában enyhébbek, mint ahol a terheket nem szabályozták ilyen formában,[80] ezek az urbáriumok arra vallanak, hogy a jobbágyság terhei már a 14. században magasak voltak. Az urbáriumok egész telkenként szabják meg a jobbágyok terheit, ami azt jelenti, hogy akinek csak telekrésze volt, az a terhek megfelelő hányadát viselte. A terhek az egyes urbáriumokban igen változatosak.

Például a peresnei (Sopron vm.) jobbágyok 1352-ben megállapított földesúri terhei a következők voltak: mindegyik jobbágy évenként egy talentumot, azonkívül karácsonykor, György vértanú és Mihály arkangyal napján bort és egy ajándékot (munus curiale) fizet a földesúrnak.[81]

1354-ben a bozóki premontrei prépost az elnéptelenedett Bozók falu (Hont vm.) benépesítése érdekében szabályozta a letelepedők terheit. A kedvezményes esztendők eltelte után a bozóki lakosok mindegyike egy egész telek után egy fertó ezüstöt fizessen census gyanánt évenkint Mihály ünnepén. Három ünnepnapon (karácsony, húsvét és pünkösd) az egész falu adja meg a szokásos ajándékokat képessége szerint. Az örökös nélkül meghalók minden dolgukkal szabadon rendelkezhetnek.[82]

[79] Sörös Pongrác: A balkonybéli apátság története. I. k. Bp. 1903. 52. sz. okl.

[80] Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert az urbáriumokat a polgári történetírás elfordulásnak látta a korábbi „patriarchális" földesúr-jobbágy viszonytól, Kring Miklós például így szólt a 14. századi helyzetről: „A személyi kapcsolat földesúr és paraszt közt meglazul, ezzel az adózás formája számszerűbbé, ridegebbé válik, a földesúr elszakad népétől..." Kring Miklós: A gazdasági élet. M. Mt. I. k. 229. o. — Persze „patriarchális" viszonyok előbb sem voltak.

[81] Dl. 4261., Sz. Gy.

[82] Anjou: VI. k. 109. sz.

Ugyanebben az évben a szkalkai bencés apát szintén telepítési célból adott kedvezményeket a trencsénmegyei Zliechó parasztsága számára. Terhük taxa fizetése és munkák szolgáltatása volt (most tíz évre felmentést nyertek alóla).[83] A németújvári (Vas vm.) királyi uradalom 1355. évi urbáriuma szerint egy egész telkes jobbágy terhei a következők voltak. Pénzbeli terhek: az úgynevezett évi census (census annualis) és a collecta összesen tíz dénárpenzát tett ki. Ajándékul (munera) telkenkint 12 tojást és 2 dénárt kellett adni húsvétkor, 2 sajtot 4 dénár értékben pünkösdkor és még 2 dénárt. A robotterhekről is intézkedik az urbárium: eszerint szénagyüjtésre telkenkint két embert kell egy napra állítaniuk és ezt a szénát saját szekéren és lóval behordaniuk a várhoz. Tavasszal, nyáron és ősszel telkenkint egy ekével egy napot kellett szántani és a várnagytól adott maggal vetni. Aratásra telkenkint két aratót kellett küldeni és azokat a terményeket a maguk lovával és szekerével tartoztak a várhoz elvinni. Minden egész szőlő után hegyvámot (terragium montis, peregrecht) kell fizetni, azaz két urna bort hiteles mértékkel. Adni kellett továbbá egy quartale jó zabot és 4 dénárt.[84]

1355-ben Lendvai Miklós bán adományt ad a szemenyei ferencrendi kolostornak. Ezzel kapcsolatban értesülést nyerünk a zalamegyei lendvai uradalom parasztságának helyzetéről. Az adománylevél ugyanis szabályozza, hogy mivel tartoznak a kolostor javára az eladományozott parasztok. A jobbágyoknak az adományozó földesúr és rokonai javára semmiféle szolgáltatásokat, ajándékokat és vámokat adniuk nem kell, csak a szerzetesek számára. Tetszésszerinti héten egy napot kötelesek dolgozni, fizetni tartoznak továbbá az eladományozott jobbágyok évenként 12 dénár földbért, mint a szemenyei vendégek Mihály arkangyal ünnepén, ősszel és pedig egész telkenként kell adniuk bécsi dénárokban, amelyek az adott időpontban forgalomban vannak. Ezenkívül háromszor kell adniuk ajándékot, amelyekkel az említett vendégek is tartoznak a földesúrnak évente, tudniillik karácsonykor minden egész telek egy kappant és két kalácsot, húsvét ünnepe körül szintén egy-egy egész telek 12 tojást és két kalácsot, Márton napján pedig telkenként egy sült pecsenyét és két kalácsot. Ezt tartoznak szolgáltatni a kolostornak és szerzeteseinek.[85]

Ugyanebben az évben az ugocsamegyei Nyaláb várához tartozó Nagyszász, Királyháza, Ardó és Verece helységek jobbágyai számára ad ki Lajos király szabadságlevelet, amely többek között tartalmazza a lakosság terheit, tehát urbáriumnak tekinthetjük. Ezeknek a királyi birtokon élő lakosoknak terhei a következők: évi collecta fejében minden egész telek egy fertót fizet két időponton, a felét György vértanú ünnepén, a másik felét Márton hitvalló ünnepén; ajándék fejében ezeken a határidőkön az ispánnak minden telek egy köböl sört, két kalácsot és egy csirkét, karácsony ünnepén minden falu népe az ispánnak, vagy várnagynak egy fertó értékű ajándékot, vagy magát az egy fertót adja meg. Ezenfelül ú.

[83] Anjou: VI. k. 149. sz.

[84] Wenzel: Magyarország mezőgazdasági története 290—291. o. Mivel a robotteher is egész telekre volt kiszabva, jobbágycsaládonként általában ennek egyrészét teljesítették.

[85] A robot meghatározása: „in vna qualibet septimana, vna die debent laborare". Fejér IX. 2. 218. sz. — Az uradalom fekvésére, lásd Csánki III. 12., 25. o. — Szemenye utóbb is a Lendvai-birtokok része, Zsigmondkori Oklt. 944. sz.

n. akókat kell adniuk zabból és búzából Nyaláb vár részére. Közvetlenül ezután az oklevél a beszedhető bírságok mennyiségét szabályozza, ez is azt mutatja, hogy a jövedelmekhez szervesen hozzátartozóknak tekinthették. Az oklevél legvégén a király megengedi a makkoserdők, hegyek, vizek, patakok és halászóvizek szabad használatát.[86]

Ez az oklevél kifejezetten említi a telepítési célt, nyilvánvaló tehát, hogy a terhek megállapítása egyben azok bizonyos enyhítését is jelenti. A feudális urak azonban az így megállapított terheket nyomban emelni akarták, mihelyt a telepítési célt elérték. Így a Nyaláb várához tartozó helységek lakosságát az ugocsai ispán és nyalábi várnagy megemelt terhekkel igyekeztek sujtani és sertéstizeddel zaklatták a lakosságot. Mindezt Erzsébet anyakirályné 1357. évi okleveléből tudjuk, amelyben felszólította az említett feudális urakat, hogy tartsák meg Lajos király fenti rendelkezéseit és ne merészeljék a parasztokat szabadságaik ellenére zaklatni, hanem inkább védelmezzék szabadságaikat, különben a keletkezett károkat a királyné az ispánra és a várnagyra fogja hárítani.[87]

A vasmegyei lendvai Kont uradalom 1358. évi urbáriuma kifejezetten telepítési célból készült, tehát teherenyhítést jelenthetett. Ebben a jobbágyterhek a következők: a jobbágy egy egész telek után évenként census gyanánt 5 dénárpensát fizet, továbbá 3 akó gabonát Mária mennybemenetelének ünnepén éspedig egyet búzából, egyet rozsból és egyet zabból. Adni kell továbbá egy-egy csirkét és 2 kenyeret, továbbá a kulcsárnak telkenkint egy-egy dénárt. Amikor elérkezik karácsony ünnepe, akkor minden telek után adni kell egy-egy akó zabot, 2 kenyeret és egy-egy csirkét ünnepi ajándékul, hasonlóképpen a kulcsárnak egy-egy dénárt, továbbá egy-egy szekér szénát, egy-egy szekér fát kellett a várhoz szállítani. Disznótized fejében tíz egész telek volt köteles adni Márton hitvalló napja körül 3 dénárpensát. (Itt tehát természetbeni teher pénzteherré vált.) A földesúri szőlők megművelésére telkenkint 5 dénárt kell fizetni. (Itt a robot pénzbeli megváltásával találkozunk.) A bortizedet a jobbágyoknak szüret idején saját közlekedési eszközeikkel és állataikkal kellett Lendva várába beszállítaniuk. A parasztok szolgáltatásokkal tartoztak a földesúri gazdatiszteknek (officialis) is. Mihály arkangyal ünnepe körül a gazdatisztek számára egy akó zabot, egy korchio búzát, egy csirkét és sajtot kellett szolgáltatni egész telkenként. A falusi bírák kötelessége volt fizetni még ezen felül Mária mennybemenetele napján egy-egy csirkét, 2 kalácsot, karácsonykor hasonlóképpen egy-egy kappant és két kalácsot, húshagyókedd napja körül egy-egy kappant, két kalácsot, húsvétkor egy-egy kecskét és két kalácsot, továbbá plébániai egyházuk névadójának napján hasonlóképpen egy-egy csirkét és két kalácsot kellett fizetni egesz telkenként a földesúr számára. A földesúr viszont lemond „minden egyéb teher" behajtásáról.[88]

1365-ben a nyitramegyei Galgóc kap urbáriumot földesurától, Kont Miklós nádortól. A földesúri terhek a következők: egy egész telek évenként 10 dénárpenza és nem több pénzterhet fizet három határidőn (György

[86] Anjoukori Okmánytár: VI. k. 259. sz.
[87] Anjoukori Okmánytár, VI. k. 414. sz.
[88] „Omnes autem alias collectas, exactiones, solutiones et servitia eisdem remittimus". Wenzel G.: M. mezőgazd. tört. 288—9. o. — A birtokviszonyokra lásd Csánki II. k. 716—717. o.

vértanú, Mihály arkangyal és karácsony.) Ha valamely telek vetés után megüresedik, a falu bírája köteles gondoskodni a telek terheinek teljesítéséről. A vetetlen és üres telek semilyen terhet nem teljesít. Az urbárium felmenti a galgóci lakosokat a robot alól: mentesek a szántástól, kaszálástól és szénagyüjtéstől, az aratástól és gabonabehordástól, az élelem adásától és a beszállásolástól is. Viszont a szokásos ajándékokat, karácsonykor, Mihály arkangyal napján és húsvétkor minden egész telek után egy sajtot és nyolc tojást, az egész község után három báránykát kötelesek adni. Ennél a pontnál is mentesíti az urbárium a robottól a lakosokat: az ajándékot nem kell máshova vinni, csak Kont galgóci kuriájához. A telepített és telepítendő szőlőket 12 éven át nem terheli a földesúr, a kedvezményes idő elteltével minden negyed szőlő után évenként egy köböl (modius) bort kell adniuk. Minden malom után a galgóciak évenként 100 dénárt, egy kalácsot, és egy kappant kötelesek adni.[89]

1369-ben László pannonhalmi apát Szentlászló, Keresztur és más somogymegyei zselicségi falvainak benépesítése céljából állította ki az oda költöző parasztok jogait és terheit összefoglaló urbáriumot. Maga a kiállítás oka is mutatja, hogy ebben az esetben az átlagosnál enyhébb terhek kirovásáról van szó. A jobbágyok terhei között elsőnek említi, hogy abból az alkalomból, ha a jobbágyok közül valaki örökös nélkül hal meg, utána az apátnak csak 60 dénár jár. Terheli a jobbágyokat György vértanú ünnepén 40 és Mihály arkangyal ünnepén 40 dénár évenként, telkenként collecta fejében. A szántás fejében az uraság részére minden teleknek egy köböl zabot kell adnia (itt a szántási robot megváltásáról van szó, de nem állapítható meg, hogy ezt a zabot a robotból elmaradottak pótlására esetleg beállított zselléreknek adták-e vagy pedig a robot hiányában a szántásnál igénybevett apátsági lovak ették-e meg). A jobbágyok továbbá bor és gabona után tizedet tartoznak fizetni a földesúr részére (egyházi földesúrról van szó). Hadjárat idején a parasztoknak adniuk kell a földesúr részére egy élelmiszeres szekeret, egy hízott barmot, más kisebb állatokat, de nem kell adniok szekeret vonó állatokat. A földesúri jövedelmek között megemlékezik még a bírságról is.[90]

A váradi káptalan 1374-ből való statutumai szabályozzák a jobbágyok terheit is. Külön említi Várad mezőváros lakosságának földesúri terheit, mind a telekkel biró, mind a zsellérlakosság terhét.[91] Ezután foglalkozik a káptalani falvak lakosságának teherviselésével, ebben is látjuk a rétegek szerinti teherviselést. Itt a lakosság terhe fertóban fizetendő census, terragium és ajándékok, mennyisége pedig telkük nagysága szerint van kiszabva: aki egésztelken ül, egész, aki fél-, harmad-, vagy negyedrészen, aszerint fél-, harmad- vagy negyedcensust köteles fizetni. A káptalani falvakban élők terhe volt még az élelemadó. Robotjuk a tizedgabona beszállítása az egyház tárházába, és fejenként egy szekér széna behordása az egyház csűrébe. A távolabbi falvakat ilyen robot helyett rendkívüli collecta terhelte.[92]

[89] Dl. 5389., Sz. Gy. — Az urbárium ezenkívül a galgóci szőlőket a Nagyszombat városi szőlők „törvénye és szokása" alá helyezte, intézkedik az úgynevezett „hegyek mesterei" választásáról, bor vásárlásáról.

[90] Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története II. (Bp. 1903) 193. sz. okl.

[91] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai (Nagyvárad, 1886.) 42—43, 55. o.

[92] u. o. 43—44., 55. o.

Egy 1380 körüli urbáriumszerű feljegyzés szerint a pozsonymegyei Csukarabony-ban lévő négy telek évente ad három fontdénárt, Udvarnok helységben 18 lakos ad évente összesen 18 számítási forintot, Barlabásfalván pedig 5 embernek az a szolgálata, hogy ha a király személyesen megy hadba, bírájuknak 4 számítási forintot adnak.[93]

1396-ban a szlavóniai Bélavár alatti mezőváros számára a jeruzsálemi lovagrend perjele állít ki urbáriumot. Az ott élő jobbágyoknak terheit a következőkben szabják meg: évenként ekénként 3 napot szántani tartoznak, aratni, kaszálni, begyüjteni és a várhoz vinni. Az évi collectát telkenként 20 dénárban maximálja az urbárium, amit Márton ünnepe körül kell fizetni. Tartoznak továbbá borból és terményből tizedet fizetni természetben, méhek és disznók után is tartoznak tizedbeszolgáltatással és három ajándékkal. Végül az új telepeseknek a kedvezményeit szabályozza.[94]

Ponyk falu részére 1400-ban a zólyomi ispán állította ki terheik összefoglalását. Miután elmondja, hogy a faluban élő jobbágyok szegénységét figyelembe véve elengedi nekik a szokásos pénzterheket és természetbeni terheket (censibus, collectis et datiis universis per ipsos hucusque pecuniis et bladis persolutis et persolvere consuetis, liberi sint penitus et exempti), egyben kimondja, hogy a király részére census és collecta fejében évenként 80 aranyforintot kell a falunak letörlesztenie.[95] Itt tehát azzal a kedvezménynyel találkozunk, hogy egy összegben van megadva a lakosság összességének terhe és amennyiben a lakosság száma nő, az egy főre eső terhek csökkennek.[96] Mindezek a szabályozások, amellett, hogy kedvezményeket jelentenek, rámutatnak arra, hogy a terhek igen sokoldalúak és súlyosok voltak.

A jobbágyság terheit nemcsak az urbáriumokból ismerjük, hanem más tárgyú oklevelekben is gyakran szerepel egy vagy több jobbágyteher említése. Mindezekből azt látjuk, hogy a 14. században a parasztság terhei már nem olyan sokfélék és az egyénekig elaprózottan szabályozottak, mint a 13. századig voltak. A 14. században a terhek fajtái és mértéke is mindinkább egységesülnek, s eltűnik a régi típusú munkajáradék, ami a pannonhalmi perek idején még jellemző volt. Amint az urbáriumokban is nem egyénileg, hanem telkenként és falvanként vannak a terhek meghatározva, ugyanígy látjuk több más oklevélből is. A parasztokra oly súlyos terménybeli teherrel, a kilenceddel már foglalkoztunk. A kilenced mellett elsősorban a pénzterheket kell megemlíteni, amelyek a 14. században egyre terjednek és fontosabb szerepet töltenek be. A *pénzbeli terhek* is többfélék voltak. Igy ismerjük az úgynevezett *földbért*.[97] Ennek összege igen változó volt. 1316-ban a szepesmegyei Bulman falva évi egy márka censust fizetett.[98] 1345-ben, mikor egy krasznamegyei nemes egyházi jobbággyá süllyed, birtokát átadja az erdélyi püspöknek, a püspök viszont Zilahon egy szabad telket ad neki és többek

[93] Pókateleki Kondé cs. lt. R. 22., Sz. Gy.
[94] Zsigmondkori Oklt. 4455. sz.
[95] Wenzel G.: Magyarorsz. mezőg. 291—292. o.
[96] Az egy összegben megállapított terragium nem annyira a jobbágyfalvak, mint inkább a mezővárosok jellegzetessége. Pl. 1376-ban Patak lakosainak terragiumáról és collecta-járól kiállított nyugta az egész helység terheiről szól, Zichy III. 491. sz. — 1378-ban Somogyvár terragiumának összegét állapítják meg az egész helységre, Fejér IX. 5. 154. sz.
[97] Census, terragium. — A kettő egyet jelent, vö. „censum seu terragium" 1310. Ocskay cslt. 15. (O. L. fgy.) Sz. Gy.
[98] Dl. 3447. F. N. A.

között terragium fizetése alól mentesíti.[99] 1371-ben a sopronmegyei Széleskút évi terragiuma 13 bécsi font (fontját 6 pensával számítva).[100] 1379-ben egy a szepesi káptalan előtt történt birtokzálogosításban a birtok tartozékai között szerepel az itt tárgyalt pénzteher (census seu terragium).[101] 1380-ban a Meszes hegy melletti Egregh birtok elzálogosításánál a tartozékok között ott találjuk a censust is.[102] A census olykor bérleti díjat jelent jobbágyoknál is. Igy 1380-ban királyi jobbágyokat kényszeríteni kellett a hegyvám, vagy census (tributum montis seu census) fizetésére, mivel ezt megtagadták apácák földjén telepített szőlőik után.[103] 1382-ben a mosonmegyei Roy vár és falu tartozékai között szerepel egy záloglevélben terragium.[104]

1384-ben Nyitra vármegyében találkozunk a censussal, amelynek beszolgáltatásánál a falusi bírónak volt szerepe.[105] 1389-ben a census és a terragium egymás mellett szerepelnek (censu, terragio, stb.), mint jobbágyterhek, Detrevágása felvidéki birtokon, amelyet elzálogosítanak.[106] A jobbágyoktól befolyó census rendszeres évi jellegét bizonyítja, hogy mint állandó jövedelemforrást még zálogba is adták. Ez történt 1393-ban a szepesmegyei Hundertmark birtok jobbágyaitól Polyán mesternek járó censussal.[107] Ezen a birtokon a census évi összege tizenkét szepesi számítású márka volt.[108] 1394-ben egy szepesmegyei birtokrész elzálogosításánál említik a tartozékok között a censust.[109] 1396-ban egy erdélyi hatalmaskodás során behajtották a jobbágyoktól a censust is.[110] 1398-ban egy hernádnémeti birtokrész eladásánál szerepel a census és a terragium, mint a jobbágyoktól járó jövedelmek.[111] Ugyanebben az évben egy turócmegyei birtokrész elzálogosításánál a census felét nem zálogosítja el a zálogbaadó [112]

A pénzteher a 14. században a jobbágyoknak általában nem volt egyetlen terhe és erre a korszakra túlzó általánosítás Acsády Ignác megállapítása, hogy az urbáriumokban a természetben és munkában való szolgálatokat a földesúr pénzfizetéssé törekszik átváltoztatni. A 14. századi urbáriumok a pénzteher mellett más terheket is tartalmaznak. Acsády felfogásának alátámasztására Erzsébet királynénak a hontmegyei Ujfalu számára kiadott oklevelére hivatkozik. Acsády szerint „Erzsébet királyné 1377-ben hontmegyei, újfalusi jobbágyainak összes szolgálatait pénzfizetéssé változtatta át (1 telek 100 drt = 1 frt-ot fizetett és semmi egyébbel nem tartozott."[113] Acsády az oklevelet merőben félreértette. Az oklevél ugyanis csak a pénz-

[99] Dl. 31091. K. L. B.
[100] Dl. 5953. F. N. A.
[101] Dl. 6587. Má. E.
[102] Dl. 27281. Má. E.
[103] Dl. 6683. Má. E.
[104] Dl. 6883. Má. E
[105] Dl. Törzsa. 42304 K. L. B.
[106] Zsigmondk. Oklt. 868. sz.
[107] „censum seu terragium suum a iobagionibus suis sibi proveniens in possessione Hunderthmark."
[108] Zsigmondk. Oklt. 3020. sz.
[109] „cum censu seu terragio..." Zsigmondk. Oklt. 3332. sz.
[110] „census consuetos", Zsigmondkori Oklt. 4524. sz.
[111] Zsigmondkori Oklt. 5403. sz.
[112] Zsigmondk. Oklt. 5293. sz. — További példák a census vagy terragium teherre: 1318. Anjou I. 405. sz. 1353. Pozsonyi káptalan orsz. lt. C. 14. f. 16. nr. 35. Má. E, 1357, Dl. Törzsanyag. 41. 123. K. L. B. 1371—72. Dl. 5.954. F. N. A. 1386. Dl. 7.185, Má, E,, 1388. Zsigmondkori Oklt. 421. sz., 1399. Zsigmondkori Oklt. 5694. sz.
[113] Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. (Bp. 1944. 144. o.)

teher enyhítéséről szól. Az oklevél, amelynek intézkedését Acsády azzal indokolja, hogy a királyné ezzel a jobbágyok terhét igyekezett enyhíteni, a valóságban nem beszél megelőző súlyosabb terhek eltörléséről, csak a súlyosabb pénzteherről. Az oklevél szövegéből nem lehet megállapítani, hogy a pénzteher egyetlen teher lenne s így — az általános gyakorlat alapján — azokat úgy kell értelmeznünk, hogy az egyéb terheken túli pénzteher csökkentésről intézkedett a királyné. Ez a csökkentés pedig abban állott, hogy a korábbi *egész telek utáni aranyforint* helyett a királyné egy *számolási forint* összeget vetett ki a jobbágyokra, azaz aranypénz fizetése helyett dénárokban tette lehetővé a jobbágyi pénzteher megfizetését. Ezt a kedvezményt harcolták ki szegénységükre és inségükre hivatkozva az újfalusi parasztok.[114]

A jobbágyok a censuson túl más pénzterhekkel is tartoztak a földesúrnak. Így a földesurak a 14. század folyamán a rendes évi földbéreken túl rendkívüli adót is szedtek, az úgynevezett *collecta-t*. Amellett tehát, hogy a collecta-t e században még a király is szedte, ez a teher a 14. században a földesúrnak járó szolgáltatássá is vált.[115] A collecta szedése háborús időben, illetve rendkívüli családi események alkalmával történt.[116] Már a század elején is találkozunk a collecta-val, mint földesúri teherrel. 1312-ben Csehi János átengedi rokonainak a felvidéki Csehi felét. Megállapodnak abban, hogy a János által a birtokra betelepített jobbágyoktól szabadságuk elteltéig a rokonok collecta-t sem szedhetnek. Ezt azonban megengedik olyan formában, ha valaki „önként" akarna fizetni.[117] 1318-ban a collectát, mint földesúri terhet olyan formában említik, hogy egy birtokát eladó, lesüllyedő nemest felmentenek az új tulajdonos javára fizetendő collecta alól, hacsak „önként" nem adna valamit.[118] 1335-ben a Nagymihályi nemzetség két ágbeli tagjainak birtokosztálya alkalmával a collectáról is intézkednek.[119] 1340-ben Vas megyében egy birtokfoglaló feudális úr a másik úr jobbágyaitól a collectát is beszedte.[120]

A collecta igen súlyos teherként nehezedett a jobbágyokra és egyes esetekben mértéktelen kivetése odavezetett, hogy a jobbágyok elköltözésükkel harcoltak ez ellen a teher ellen. Ez történt 1342-ben a szolnokmegyei Iva egyházi birtokon, ahol a collecta és más jobbágyterhek „túl-

[114] A korábbi teher: „singulis annis de singulis eorum laneis seu integris fundis, singulos *florenos aureos soluere* debuissent" az új teher: „vnum *florenum, per centum denarios quemlibet florenum computando*" (kiemelés tőlem: Sz. Gy.) Kubinyi Ferenc: Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból. I. (Bp. 1888.) 162. sz. — 1338-ban egy aranyforint 80 dénárt ért. Bohdaneczky Imre: Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. (Bp. é. n. disszertáció) 56. o. 1342-ben Károly Róbert és Hippolit mester kamarai szerződése a forintot 90 dénárral számította. Corpus Iuris I. k. 154. o. 1350-ben az aranyforintra már 100 dénárt számítanak. Bohdaneczky i. m. 56. o. Végül megjelennek a számolási forintok még a 14. században 100 dénáros összeggel, ami azt jelenti, hogy az ilyen forintokat nem aranyban, hanem ténylegesen ezüst pénzben, dénárban fizették le. Közgazdasági Lexikon III. k. (Bp. 1901) 205. o. Példák a számolási forintra: forint 100 dénárral számítva 1370.: Kállay lt. II. 1660. sz.; 1381.: u. o. 1883. sz.; „... florenos, singulos eorum centum denariis computando" 1384. (1429-i oklevélben idézve): Fejér X, 7, 42, sz.; forint „per centum denarios computando" 1399: Zsigmondk. Oklt. 6114. sz.

[115] V. ö. a 15. fejezettel.

[116] Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány és jogtörténet 61, 157. o.

[117] „nisi qui sponte velint eosdem honorare" Dl. 1796, Má. E.

[118] Dl. 1941. Má. E.

[119] „extortis tamen collectis", Sztáray Oklt. I. 65. sz.

[120] Anjou, IV. 32. sz.

zott" kivetése miatt 12 jobbágytelek elnéptelenedett.[121] 1343-ban egy somogymegyei birtokra vonatkozó megegyezés megállapítja, hogy a hitbéréhez jutott özvegy és a leánynegyedhez jutott leányok a birtokrészeken nem vethetnek ki hadjárat idején szedett collecta-t.[122] Ugyanebben az évben a veszprémi püspökség nemesjobbágyai közé süllyedt dyzl-i nemesek mentesek maradnak a collectafizetés kötelezettsége alól.[123] Ezek is mutatják, hogy a collecta jobbágyteher volt.

1343-ban szabolcsmegyei földesurak megosztják Nagykálló és Biri nevű birtokukat s ez alkalomból kimondják, hogy a felek semmiféle collectát nem szednek.[124] Az egyik szerződő fél, Lengyel János azonban egy hónappal később collectát szed egy harmadik birtokos jobbágyaitól.[125] Ilyen hatalmaskodva szedett collectával 1349-ben is találkozunk.[126]

A collecta jobbágyteher volt Kraszna vármegyében is, itt a már említett egyházi jobbággyá süllyedő nemes mentesült a collecta fizetése alól 1345-ben.[127] 1360-ban Zemplén megyében vád merült fel, hogy egy jobbágy erőszakos elköltöztetésekor elvitték a collectát is.[128] 1361-ben a baranyamegyei Csehi birtokon a jobbágyok többek között collectát is fizetnek.[129] 1364-ben a zemplénmegyei Butka birtokon találkozunk collecta kivetésével, ezúttal zálogbirtok kiváltására nagyobb collectát csikartak ki.[130] 1365-ben Nógrád megyében egy jobbágy a collecta teljesítése nélkül szökött meg.[131] 1368-ban a szepesmegyei Szalókfalván a jobbágyok collectákat is fizettek a földesúrnak.[132] 1369-ben sopronmegyei jobbágytelkek elzálogosításánál találkozunk collectával. Hét telek elzálogosításával kapcsolatban említik, hogy ha a zálogba adó a telkeket Mihály arkangyal ünnepe után váltaná vissza, ezzel megszerzi a collectát is, amely György vértanú napján jár, viszont ha György és Mihály napja között váltja vissza, akkor Mihály ünnepén szedheti a collectát.[133] 1371-ben Miklós kolozsvári bíró Szentmiklós birtokon egy malomhelyet és egy egész telket vásárol. Megszabják, hogy a telek után collecta fejében a nemeseknek Miklós minden évben két forintot fizessen.[134] Ez a collecta tehát inkább bérleti díj, mint jobbágyteher, de mindenesetre földesúri jövedelem. 1380-ban a Meszes hegy melletti Egregh birtokon fordul elő collecta.[135] Hasonló példa 1383-

[121] „per nimiam exaccionem collectarum et aliarum gravaminum, duodecim mansiones iobagionum desolando effugisset"; Mon. Eccl. Strig. 3. k. 609. sz.

[122] Esterházy cs. lt. Rep. 47. U. 3. F. E.

[123] Veszprémi káptalan m. lt. Gyulakeszi 9. F. N. A.

[124] Kállay lt. I. k. 719. sz. — Ez nem azt jelenti, mintha itt a collecta nem lett volna jobbágyteher, hanem csak a még folyó per idejére bizonytalan volt, hogy kiknek jut a collecta. — 1358-ban az itt szereplő Lengyel János fia szedett be rokonával közös birtokáról 60 ft-nyi collectát, de nem osztotta meg rokonával. U. o. II. 1280. sz.

[125] U. o. I. 723. sz.

[126] Sztáray I. 117. sz.

[127] Dl. 31091. K. L. B.

[128] Sztáray: I. 173. sz.

[129] Dl. 5182., F. N. A.

[130] Dl. Dessewffy cslt. 37., K. L. B.

[131] Váradi Török lvt., F. N. A.

[132] Dl. 5712. F. N. A.

[133] Dl. Törzsanyag 41.797., Sz. Gy. — Itt tehát a collectát két részletben szedték.

[134] Dl. 29.175., Sz. Gy. — Külön intézkednek a malomért járó szolgáltatásról.

[135] Dl. 27281. Má. E.

ban egy dobsinai birtokrész elzálogosítása collectaval.[136] 1384-ben Odrai Benedek és emberei hatalmaskodtak Lompnichai Mihály özvegyének birtokán és többek között az özvegy jobbágyaira kivetett 60 márka collecta-t (sexaginta marcas denariorum collectualium) is elrabolta.[137] 1394-ben a somogymegyei Segesd birtokról olvassuk, hogy egy ideig egy hatalmaskodó tartotta kezében és ezalatt többek között collecta-t vetett ki.[138] Elzálogosított birtokon a collecta-t is elzálogosították, így 1394-ben a szepesmegyei Gargón.[139]

A század végén a collecta úgy látszik kezdett külön *rendszeres pénzteherré* válni. Legalább is 1395-ben említik, hogy a zágrábi káptalan néhány birtokán évenként szedték más terhekkel együtt.[140] Ráadásul ezek a birtokok predialisták kezére kerültek, akik maguk is jogtalanul kivetették a collecta-t és egyéb terheket a parasztokra[141] és ez a jobbágytelkek elnéptelenedésére vezetett.[142] 1398-ban Hernádnémetin is olvasunk a jobbágyoktól befolyni szokott collecta-ról, a többi terhek mellett.[143] A collecta tehát általános jellegű jobbágyteher.[144] Állandóvá lesz „rendkívüli kivetések" néven is, így 1399-ben Szepesmegyében Répás birtokon *évi egyszeri* alkalomra „korlátozzák" szedését.[145] A földesúri pénzterhek sorában a század végén találkozunk az úgynevezett taxa-val is. Pozsony megyében 1371—1372, 1391, 1392. években zálogbirtokosokat hatalmaznak fel taxa szedésére, éspedig tetszés szerint.[146] 1396-ban pénzben vetette ki a taxát egy hatalmaskodó úr.[147]

Az is előfordult, hogy testvérbirtokosok esetében többen is kivetették a pénzterheket a jobbágyokra. Így 1380-ban Simonyi László panaszkodott a király előtt, hogy testvére Frank bizonyos pénzmennyiséget akar kicsikarni közös jobbágyaiktól.[148]

A kilenced mellett — mint a jobbágyoktól járó terményadók — szerepelnek az úgynevezett *ajándékok* (munera) és a földesúrnak évente egyszer-kétszer történő kötelező megvendégelése. Az ajándékok között legtöbbször az egyes jobbágyoktól szedett kenyér, tojás, baromfi és sajt szerepel, mint már az urbáriumokban is láttuk. Egész falvaktól pedig bárányt, disznót stb. állatokat követeltek a földesurak.[149]

1323-ban Dumbow birtokon (Valkó megye) évenkint háromszor tartoztak ünnepi ajándékbeszolgáltatással a parasztok.[150] 1343-ban Somogy-

[136] „collectis vel daciis". Dl. 7009., Má. E.
[137] 1390. évi oklevél említi Zsigmondk. Oklt. 1327. sz.
[138] Zsigmondkori Oklt. 3741. sz.
[139] Zsigmondk. Oklt. 3332. sz.
[140] „plures decime, collecte et datia annis singulis solebant provenire."
[141] „per indebitas exactiones collectarum et datiorum".
[142] Zsigmondk. O. 4051. sz.
[143] „collectis a iobagionibus in dicta possessione Harnadnempti commorantibus provenire consuetis..." Zsigmondk. O. 5403. sz.
[144] A földesúri collecta egyéb előfordulásai: 1388: Zsigmondk. O. 421. sz., 1391., u. o. 1922. sz. 1392.: u. o. 2347. sz., 2531. sz.
[145] „extraordinaria exactiones". Zsigmondk. O. 5694. sz.
[146] 1371—72. Dl. 5954. F. N. A. 1391: Zsigmondk. O. 1922. sz.; 1392: u. o. 2347. sz.
[147] Zsigmondkori O. 4524. sz.
[148] Esterházy cs. lt. Rep. 47. F. 6. F. E.
[149] Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány és jogtörténet, 60—61. o.
[150] Dl. 2080. Má. E.

megyében egy — már említett — megegyezés szerint az özvegy és a leányok birtokrészükön az ajándékokat is beszedhették a parasztoktól,[151] Természetesen „ajándékokat" nemcsak szerződés alapján követeltek, hanem hatalmaskodók is. Igy Butykai Pál ajándékot szedett a hatalmasul elfoglalt Zemplén vármegyei butykai, folkusi, szelepkei és dobrokai részjószágokban lakó jobbágyoktól.[152] 1349-ben az elcserélt hontmegyei Baka birtokon szerepel a tartozékok között az ajándék (muneribus consuetis).[153] 1361-ben a baranyamegyei Csehi birtokon szerepel a jobbágyok ajándékterhe.[154] 1384-ben az idegen kézből visszakerült Kwrow birtokról állapítják meg, hogy míg idegen kézen volt, többek között ajándékot is beszedtek.[155] 1386-ban a sopronmegyei Nagyhöfling helységben adnak el birtokrészeket s a tartozékok közt ajándékokat is említenek.[156] 1389-ben Detrevágása felvidéki birtok tartozékai közt említik az ajándékot.[157] A jobbágyok „ajándék" terhével 1394-ben is találkozunk, amikor a veszprémi káptalan panaszt tesz bizonyos zsaroló vámszedők ellen, akik többek között a káptalan ábrahámi jobbágyaitól járó ajándékokra is vámot vetettek ki.[158] 1398-ban a somogyi konvent előtt egy nemes özvegye szőlőjét eladta egy szabónak, és a szőlő jövedelmei között ajándékok is szerepelnek.[159] A veszprémi püspökség jobbágyaitól úgy látszik élelemadót is követelt, legalább is erre utal, hogy a szolgálatába süllyedő dyzl-i nemesek kiváltságai között ott találjuk, hogy nincsenek kötelezve élelemadó szolgáltatására.[160]

A jobbágyok földesúri terhei között meg kell emlékeznünk a szállásteherről is. A szállásteher idővel megváltássá, pénzteherré vált. Ilyen értelműnek tekinthető a más pénzterhek mellett említett descensusteher 1371—72. évben Pozsony megyében.[161]

A jobbágyok terhei között — mint az urbáriumokban is láttuk — szerepel a *robot* is, a földesúr saját kezelésében lévő gazdasága számára végzett jobbágymunka. Ebben az időben a mezőgazdasági robot kifejlődése már megindult az allodiumok elkülönülésével. A robotmunka mennyisége azonban még nem volt nagy, csupán évi néhány napot tett ki, mivel az allodiális gazdálkodás területe a jobbágytelkek területéhez képest még kicsiny volt és az allodium jövedelménél jóval fontosabb jövedelmet jelentett a földesúr számára a jobbágytelkek után huzott termény- és pénzjáradék.

A mezőgazdasági robot említésével már a század elejétől kezdve találkozunk az oklevelekben. Emellett előfordulnak a szállítási robot maradványai is. Sok esetben a forrásokban csak általánosságban van szó a robotról, sem mennyisége, sem fajtái nincsenek megkülönböztetve. Igy mondják

[151] Esterházy cs. lt. Rep. 47. U. 3. F. E.
[152] Szabó Károly: Erdélyi Múzeum, 86. sz. (1348.)
[153] Esterházy cs. lt. Rep. 32. N. 585. F. E.
[154] Dl. 5182. F. N. A.
[155] Dl. 7123. Má. E.
[156] Dl. 7185. Má. E.
[157] Zsigmondk. Oklt. 868. sz.
[158] Zsigmondk. Oklt. 3691. sz.
[159] Zsigmondk. Oklt. 5606. sz. — Az ajándékteher egyéb előfordulásai: 1386: Dl. Törzsa 42346, K. L. B.; 1394.: Zsigmondk. 3332. sz.
[160] „nec ad victualia nobis danda"; Veszprémi káptalan m. lt. Gyulakeszi, 9. F. N. A.
[161] Dl. 5954. F. N. A.

ki 1312-ben Csehi birtok megosztásánál az egyik féltől telepített jobbágyokról, hogy a másik fél nem kényszerítheti őket robotszolgálatra.[162] Ennél valamivel részletesebb 1314-ből Károly Róbert egyik oklevele, amely a zágrábi püspöknek átengedett birtokok különböző jobbágyi jellegű szolgáltatásait sorolja fel, amelyeket ezután a király nem fog behajtani. A robotnemek között szerepelnek közelebbről meg nem határozható munkák, szállítás és kézi robot.[163]

1318-ban Károly Róbert és a veszprémi püspök birtokcseréjével kapcsolatban olyan zalamegyei kondicionáriusok szerepelnek, akik szolgálatukból kifolyóan a király részére naponta tartoznak élelmiszereket szállítani és szolgáltatni. A szállítási robot jelentőségének háttérbe szorulására jellemző, hogy a király e távoleső kondicionárius birtokait cserébe adja Szentendre faluért, amelynek többek között kereskedelmi fontossága volt (vám, fát szállító hajók és szekerek után).[164]

Meghatározatlan a robot ugyanebben az évben egy másik oklevélben, amelyben egy nemes eladja birtokát, de annak egy részén lakik tovább, anélkül, hogy kötelező serviciummal tartoznék az új tulajdonosnak.[165] Ehhez hasonló eset 1345-ben, amikor az erdélyi püspök serviciumkötelezettség nélkül ad szabad telket egy szolgálatába süllyedő nemesnek.[166] A servicium tehát jobágyteher.

A robot fajtáira vetnek fényt a következő esetek. 1319-ben Károly Róbert a margitszigeti apácákat felmenti minden vámfizetés alól. Ebben az oklevélben a szállítási és talán az építő robottal találkozunk. A forrás az apácák számára szükséges gabonát, bort és más élelmeket, valamint a tüzi- és építőfát szállító saját jobbágyaikról beszél. A fa nem a jobbágyok használatára, hanem az egyház és munkálatai számára szükséges.[167]

Károly Róbert korára utal, bár 16. sz.-i oklevélben közelebbi keltezés nélkül maradt fenn a Pozsega vára környéki parasztok robotterheinek felsorolása. Az oklevél ugyanis megemlékezik kondicionáriusokról is, s ez valószínűvé teszi, hogy — mint az oklevél említi — ezek a szabályozások Károly Róbertig mennek vissza. Bár a robotnemeket a robottól való felmentés formájában tartalmazza az oklevél, ebből az általános, tényleges viszonyokra lehet következtetni. Eszerint a parasztok ajándékok adása mellett kötelesek voltak szántani, aratni, kapálni, szőlőket művelni.[168]

Lajos király korából, 1370-ből a szállítási robotra példa Keresztúr sopronmegyei falu esete, amelynek jobbágyai terményeiket és a jövedelmet Fraknó várába voltak kötelesek szállítani.[169]

Közelebbi meghatározás nélkül találkozunk a jobágyok robotszolgáltatásával 1373-ban. Ekkor a császmai káptalan előtt kötött cserében két jobbá-

[162] „ad sua servitia," Dl. 1796. Má. E.

[163] „operas, uecturam aut aliam quamcumque angariam corporalem" Smičiklas VIII. k. 297. sz.

[164] Dl. 1922. Má. E.; kivonata B. Szabó: Pest m. 179. sz.

[165] Dl. 1941. Má. E.

[166] Dl. 31.091. K. L. B.

[167] „... ligna tam pro opere ecclesie quam pro usu claustri..." Anjou I. 445. sz.

[168] Fejér VIII. 7. 128. sz.

[169] Sopron vm. oklt. I. 272. sz.

gyot adnak át többek között robot-szolgáltatásukkal.[170] A jobbágyok *robotját* közelebbi meghatározás nélkül zálogosítják el 1394-ben a szepesmegyei Gargón.[171]

Teljesen vagy szinte teljesen *hiányzik a robot* a szlovák- és németlakta északi területeken előforduló u. n. soltészfalvakban. 1367-ben Opuliai László nádor Andreasdorf helységet (Nyitra vm.) soltésznak adja. A faluba költözők és a régi lakosok hatévi mentességet kapnak a collecta fizetése alól, a kedvezményes évek eltelte után pedig évenként 20 dénármárkát kell fizetniük. (Nyilván az egész falunak együtt.) Ezenkívül az ottani népek és jobbágyok alkalmas időben kötelesek haditerhekkel szolgálni, mint más népek vagy jobbágyok.[172] Utóbbi teher pénz vagy természetbeni adó lehetett. A terhek között robottal nem találkozunk.

1389-ben Kocora birtokot (Nyitra vm.) adják benépesítés végett egy soltésznek. A kocorai lakosok 6 évi mentességet kapnak a collecta fizetése alól, utána pedig telkenként annyit kell fizetniük, amennyit a Kós helység lakosainak. Ezenfelül a privigyei kerület köznépének szokása szerint — ha a szükség felmerül — tehetségük szerint hadi dénárokkal tartoznak adózni. Robottal itt sem találkozunk.[173] A robot hiányának példája 1390-ben egy Ujlehota nevű telep is Gáj birtokon (Turóc vm.). Itt megállapítják a falubíró (Richter), valamint a lakosok helyzetét. Az ideköltözők helyzete a 16 évi kedvezmény eltelte után a következő: minden egész telek után uraiknak évenként és két részletben (Mihály arkangyal és György vértanú napján) egy dénármárkát kell adniuk. Ezenkívül terheli ezeket a népeket a szokásos ajándék, kötelesek hadi collectát is adni, de az eddig felsoroltakon kívül semmiféle szolgálatot, *semmiféle* collectát és *munkát* adni nem tartoznak.[174]

1394-ben a nyitrai püspök Jeszenice birtok soltészságát adja el. Ezzel kapcsolatban az oklevél különböző jobbágyterheket említ, mint ajándékot, kivetéseket, hadi taxát, amelyeket a püspök más birtokain szokás szedni,[175] robotteherről azonban nem emlékezik meg.

1397-ben az Óvár várához tartozó Rosbehom és Lucska (Trencsén vm.) puszta birtokokat benépesítés végett a vár kormányzója átadja egy soltésznak. A soltész jogainak szabályozása után szabályozza a beköltözők terheit a nyolcévi tehermentesség után. A jobbágyok censusként Mihály arkangyal napján három márkát fizetnek a földesúrnak és György vértanú napján ugyancsak 3 márkát (úgylátszik, az egész falu együtt). Fizetnek továbbá Lucska falu ajándéka fejében a lakosok karácsonykor fejenként egy csirkét és nem többet. Végül *minden munka alól* felmentik a lakosokat, csak egy szénakaszást kell állítaniuk.[176]

[170] „servitiis consuetis et debitis", Dl. 8289. Má. E.
[171] Zsigmondkori Oklt. 3332. sz.
[172] „tempore opportuno ac necessario sinere (az eredetiben nyilván seruire) cum dacys exercitualibus". Az oklevél 1433. évi átiratának 16. sz.-i másolata ismeretes. Dl. 5588, Sz. Gy. — Dyetris fia Nikil soltészt tévesen Nikil fia Lyetrisnek írja Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése. (Bp. 1938.) 55. o.
[173] Zsigmondk. Oklt. 925. sz. Kós (Kas) azonos az előbb szereplő Andreasdorf helységgel, Vende Alajos: Nyitra vármegye községei. (Sziklay János—Borovszky Samu szerk.: Nyitra vármegye. Bp. é. n., előszava 1898.) 131. o.; Fügedi Erich: Nyitra megye betelepülése. (Bp. 1938.) 55. o.
[174] Zsigmondk. Oklt. 1665. sz.
[175] u. o. 3497. sz.
[176] Zsigmondk. Oklt. 4870. sz.

1399-ben az Ugróc várhoz tartozó Bazna falu (Trencsén vm.) soltészlevelében részletezik, hogy a soltész milyen jövedelmeket köteles beszolgáltatni a földesúrnak. Előírják 4 telek után élelemadó beadását, census fejében 24 aranyforint megfizetését 3 határnapon (István király, György vértanú és Mihály arkangyal ünnepén) minden évben, e három napon ajándékokkal is tartoznak, György napján 100 tojással és 12 sajttal, István király napján 12 csirkével és ugyanannyi kaláccsal, karácsony napján 10 köböl búzával, 10 köböl árpával és 10 köböl zabbal. A soltészek pedig karácsonykor két csirkét és kalácsot adjanak.[177] Robot kirovásával itt sem találkozunk.

A földesurak egyik — nagyrészt jobbágyoktól húzott — jövedelme volt az ú. n. *hegyvám,* vagy *hegyjog* (tributum montis, ius montanum, pergrecht). Úgylátszik, a más területén művelt szőlők után fizetendő terheket nevezték így. A hegyvám olykor nem jobbágyteher, hanem bérlő polgárok fizetik a feudális uraknak. Ilyen viszonyból eredtek a hosszú évtizedekig húzódó perek, a nagyszombati polgárok és a Szentgyörgyi grófok között: a földesurak a földjeiken művelt szőlők után a polgárokra túlzott hegyvámot és más szokatlan kivetéseket akartak kényszeríteni.[178] A pozsonyi polgárok is fizették a hegyvámot az idegen földeken létesített szőlők után. Ez alól 1371-ben tűzvész következtében mentik fel őket.[179] A kolozsmonostori apát a kolozsvári polgároktól próbált hegyvámot (montis tributum) beszedni az apátság területén művelt szőlőik után. Lajos király azonban 1377-ben fellépett a polgárok érdekében és megtiltotta az apátnak, hogy zaklatni merje a polgárokat a hegyvám követelésével.[180]

A 14. században gyakran találkozunk a hegyvámmal.[181] Ennek átlagos nagysága, mint már a kilencednél említett példából látszik, idővel egyenlővé vált a borkilenceddel. A hegyvám előzménye egy 1316-os adat szerint az ú. n. csöböradó.[182] Ezzel 1329-ben egymástól távoleső területeken találkozunk. Az Ozolvára alatti mezőváros (Szlavónia) lakosainak terhei között mint évenkénti kötelezettségét említik 500 cseber bor (ydriis uini) beadását.[183] Ugyanebben az évben az országbíró felmenti Pál mester jobbágyait a pilisi apátság Boron nevű birtokán (Pilis vm.) művelt szőlőik után járó csöböradótól (chybriones). A felmentés indoka, hogy oklevél tanúsága szerint, korábbi időben a csöböradót nem szedték az apátság javára. Az apátság ellenkező állítását nem tudta igazolni oklevelekkel, és a helyszíni vizsgálaton felmerült anyag ugyancsak az apát elleni döntést hozta magával.[184]

Mielőtt a kilenced általánossá lett volna, a hegyvám mennyiségét esetenkint szabályozták. Így 1344-ben Péter széplaki apát megengedte, hogy a Hernád melletti hegyfokon bárki ültethet szőlőt, annak fejében, hogy megadja a tizedet és minden egyes 120 köblös hordó után 2 garast.[185]

[177] u. o. 6222. sz.

[178] 1325—1334.: Dl. 2800, Má. E.; 1335: Dl. 2877, Má. E. 1364: Dl. 5169, F. N. A.

[179] „a solutione huiusmodi nonae Partis de vineis seu vinis in terris alienis procreatis" Fejér IX. 4. 188. sz.

[180] Jakab Elek: Kolozsvár története okl. I. k. 50. sz.

[181] A szövegben említett eseteken kívül pl. 1321: Dl. 2048. Má. E. 1329: Dl. 2523. Má. E. 1354: Pókateleki Kondé cs. lt. R. 12., Má. E. 1370.: Forgách cs. lt. 224. F. E. 1373. u. o. 234. F. E.: 1378: Dl. 6541. Má. E. 1386: Dl. 7184, Má. E.

[182] „simulcum Chibrionibus, siue tributo vinearum", F. VIII. 1. 319. sz.

[183] Smičiklas IX. 389. sz.

[184] Anjou II. 385. sz.

[185] Ifj. Kemény L.: A szőlőművelés tört. Abaújvármegyében. M. Gt. Sz. 1895.) 233. o.

1350-ben a dunántúli Szemercsesmál nevű hegyen a szőlőtelepítést úgy engedélyezi a földesúr, hogy a 8 kedvezményes év eltelte után hegyvám címén minden hold szőlő után 5 köböl bort, valamint egy kappanból, 2 kalácsból és egy köböl zabból álló ajándékot kell fizetni.[186]

A 14. derekától kezdve gyakran találkozunk a hegyvámmal. Igy 1345-ben a baranyamegyei Bátatőn,[187] 1352-ben a sopronmegyei Peresnén,[188] 1355-ben a zalamegyi Szemenyén (itt ez alól való felmentés formájában említik).[189] 1356-ban az esztergommegyei Monyorós birtokon,[190] 1358-ban a pozsonymegyei Récse birtokon,[191] 1360-ban a somogymegyi Gamáson.[192] 1360-ban Miskolcon hoznak a szőlők tekintélyes hegyvámot.[193] 1361-ben jutalmazásul adják át földesurak egy kánai szőlő borvámját.[194] 1363-ban a zalamegyei Kiskolozs (Karácsfalva) birtokon 50 szőlő után fizetnek hegyvámot, idegen jobbágyok.[195] 1364-ben a valkómegyei Hosszúbács és Kamand birtokon találkozunk a hegyvámmal,[196] 1371-ben a sopronmegyei Dorm és Stephansweyngarten szőlőkben,[197] 1373-ban zágrábmegyei Zyrch birtokon,[198] 1382-ben a mosonmegyei Roy vár tartozékai között,[199] 1386-ban a sopronmegyei Nagyhőflingben,[200] 1387-ben a vasmegyei Cséke és Óvár birtokokon,[201] 1388-ban a nyitramegyei tormosi jobbágyok által művelt szőlőhegy hegyvámjával,[202] 1391-ben a pozsonymegyei selendorfi és plumnawi birtok tartozékai között, 1392-ben ugyanott.[203]

A hegyvám is harc tárgya volt a parasztok és a földesurak között. A parasztok törekvése arra irányult, hogy a más területén telepített vagy művelés alá vett szőlők után ne kelljen fizetni ezt a terhet. Ezzel is a feudális terhek alól igyekeztek szabadulni. A földesurak viszont követelték rajtuk a hegyvámot. Igy 1353-ban a veszprémi káptalan tiltakozott az ellen, hogy a bylegei, barlagi, verestói és csepeli népek használják a káptalan pécseli, vazuli és szőlősi szőlőit, de a hegyvámot nem fizetik meg.[204] 1380 előtt a dobai királyi népek tagadták meg a hegyvám fizetését a somlóvásárhelyi apácáknak.[205] A földesurak törekvése viszont az volt, hogy a rendesnél nagyobb összegű hegyvámot hajtsanak be. 1355-ben Erzsébet királynénak tilalmat kellett kibocsátania az ellen, hogy tárnokmestere az

[186] Zala vm. okl. I. 313. sz.
[187] Zichy II. 111. sz.
[188] Dl. 4261, Sz. Gy.
[189] Fejér: IX. 2. 218. sz.
[190] Anjou VI. 296. sz.
[191] Anjou VII. 177. sz.
[192] Erdélyi L.: A tihanyi apátság tört. I. 109. sz. Okl. (1416. évi oklevélben.)
[193] Batthyány cs. körmendi lt. Acta antiqua Alm. 2. Lad. 4. nr. 68. F. N. A.
[194] „tributum montis, quod wlgo polkereh dicitur". B. Szabó: Pest megye 362. sz.
[195] Dl. 5252. F. N. A.
[196] Zay lt. Litt. B. fasc. 1. 12. és 18. b., F. N. A.
[197] Sopron vm. oklt. I. 277. sz.
[198] Dl. 6149. F. N. A.
[199] Dl. 6883. Má. E.
[200] Dl. 7185. Má. E.
[201] 1392. évi oklevélben, Zsigmondkori O. 2679. sz.
[202] U. o. 630. sz.
[203] 1391, „terragiis vulgariter Pergreht vocatis" Zsigmondkori O. 1922. sz. 1392: „terragiis vulgo Pergreht", u. o. 2347. sz.
[204] Veszprémi káptalan m. lt. Szőllős 13, K. L. B.
[205] Lukcsics: A vásárhelyi apácák tört. 26. sz. reg.

ugocsamegyei Szöllősön (Nagyszöllős) szőlők után hegyvám gyanánt tizenkét garas helyett egy forintot szed.[206] Így került sor arra, hogy 1364-ben a király megtiltotta Mikcs fia Ákosnak, hogy a szinai hospesektől Németi falu területén művelt szőlőik után a szokásosnál nagyobb jövedelmet szedjen.[207] Az a körülmény, hogy a hegyvámot nem a saját földesúrnak kellett fizetni, hanem egy esetleg távolabb fekvő birtok földesurának, alkalmas volt arra, hogy egyes nemesek illegális úton igyekezzenek ilyen jövedelemhez jutni. Így 1398—1399. fordulója körül Zemplén megyében vizsgálatot tartottak arról, hogy Szárhegy a Széni nemesekhez tartozik-e vagy pedig Tolcsva, Horváti és Ujfalu birtokok területén fekszik-e? Mindenesetre ekkor már a Széni nemesek 24 tunella bort beszedtek.[208]

A szőlőműveseknek a hegyvám mellett további terhe lehetett az úgynevezett akó, amelyet 1377-ben a tributum montis mellett emlegetnek egy feudális úr és a pálosrend közti birtokcserével kapcsolatban. A földesúr megengedte, hogy a szerzetesek és jobbágyaik hegyvám és akó nélkül használhassák a szőlőket.[209]

Nemcsak szőlők, hanem gabonaföldek jobbágybérletéről is szó van. 1369-ben a jobbágyok bér gyanánt egy hold föld után egy quartale gabonát fizettek Hont megyében.[210]

1390-ben a nyitrai káptalan tudomásul vette, hogy a csitári parasztok a szomszédságukban lévő Malántafölde (Nyitra vm.) birtokon irtványokat hoztak létre és akarnak létrehozni, szántóföld és szőlőtelepítés számára. A káptalan nyomban követeli — az ország szokására hivatkozva — az új irtványok és szőlőtelepítések után a jövedelem egy részét a maga számára. Amikor tehát a jobbágyok által műveltté tett földet átengedi használatra a jobbágyoknak, kiköti, hogy évente az irtott és irtandó földeken minden 2 hold után egy mérő gabonát adjanak be, az ott termesztett terményből, az újonnan ültetett szőlők után pedig 10 év letelte után adják meg a nyitrai hegyen művelt szőlők mintájára a tizedet és más collectákat.[211]

A jobbágyoktól a földesurak még a *malmok használata* után is húztak bizonyos jövedelmeket, így a hontmegyei Baka birtok elcserélésekor, 1349-ben a birtok tartozékai között a malom jövedelmét is említik.[212] 1377-ben Sopron megyében egy malomtulajdonos unokanővérének megengedi a tributum nélküli őrletést.[213] A jobbágyok tehát az őrletésért itt is fizettek uruknak. 1387-ben a szepesmegyei Jekusfalva és Szentmargita birtokon lévő malmok jövedelmét hatalmaskodók szedték.[214] Hogy általános volt-e Magyarországon az a kényszer, hogy a jobbágy csak saját földesurának malmában őröltethette gabonáját, az eddigi kutatás alapján nem világos, példa azonban akad rá. 1372-ben Temes vármegyében a király kényszerítette jobbágyait, hogy az ő malmaiban őröljék gabonájukat.[215] A jobbágyokat a földes-

[206] Zsigmondk. 291. sz.
[207] Dl. 5339. F. N. A.
[208] Zsigmondkori Oklt. 5692. sz.
[209] „sine tributo et akone". Dl. 6395. Má. E.
[210] Dl. 5744. F. N. A.
[211] Zsigmondk. 1617. sz.
[212] „et tributo eiusdem molendini", Esterházy cs. lt. Rep. 32. NN. 585. F. E.
[213] Dl. 6405. Má. E.
[214] Zsigmondkori Oklt. 307. sz. — Nyilván a jobbágyoktól szedett földesúri jövedelem volt a „census seu fertones molendinorum" 1383-ban Dl. 87546, Sz. Gy.
[215] Dl. Törzsa. 41865. K. L. B.

úri *malmok javítása* is terhelte. Igy a nyitramegyei bédi földesúri malom gátját voltak kötelesek kijavítani. Később 1376-ban, amikor a malom már a pálosok kezén volt, a jobbágyok ezt megtagadták, mire Lajos király rebelliseknek minősítette őket és az ottani királyi officiálist felszólította, hogy kényszerítse a jobbágyokat erőszakkal (cum gravaminibus et dampnis) a terhek teljesítésére.[216]

A jobbágyok terhei között találjuk a földesúrnak fizetendő *bírságokat* (birsagia). A földesurak ezt a terhet ugyanúgy számolták el, mint egyéb jövedelmeiket. Az „igazságszolgáltatás" egyik fő célja a feudális birtokon a jobbágyok megbírságolása és ezen a módon is jövedelemhez jutás volt. A bírságokat felszámították a földesúri birtok jövedelmei közé a hontmegyei Baka birtokon 1349-ben,[217] a baranyamegyei Csehi birtokon 1361-ben.[218] Hasonlóképpen jártak el 1389-ben Detrevágása birtokon.[219] A bírságok egyrésze az úriszék bíráinak jutott, nagyobb része közvetlenül a földesurat gazdagította. Igy a savniki apátság bírái a bírság egyharmadát kapták, a többi az apátságot illette.[220]

A földesurak a soltészfalvakban is megosztották a bírságokat. Igy 1394-ben a nyitrai püspök Jeszenice birtok betelepítőjének javára a bírság harmadrészét kötötte le, a lopás, emberölés és gyujtogatás esetén, amikor pedig nem a soltész ítélkezett.[221] 1399-ben Bazna falu esetében kötik le a soltész javára a bírság harmadát, azokban az esetekben is, amikor a várnagy, vagy officiális ítélkezik.[222]

A földesúri birtokon a 14. században általánossá vált a *földesúri bíráskodás* jogi elismerése. A földesúri bíráskodás jogának általános elnyerése összefügg a feudális kizsákmányolással. A jobbágyot, aki telekkel rendelkezik, kényszer nélkül nem lehetett feudális terhek viselésére birni. A gazdaságonkívüli kényszer a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tanítása szerint a feudalizmus egyik jellemző vonása.[223] A gazdaságonkívüli kényszer egyik formája volt a földesúri bíráskodás, az ú. n. úriszék, mint további kényszereszköz a munkára hajtó officiális, a megyei bíróság és a feudális államapparátus mellett. A földesurak elsősorban a saját birtokaikon élők feletti bíráskodás jogát szerezték meg, úriszékeket állítottak fel, sőt elnyerték a halálos ítélkezés jogát, az ú. n. pallosjogot is. Ezen túlmenően némelyik feudális úr megkapta a birtokain kívül élő emberek feletti ítélkezés jogát is, a birtokain elkövetett bűncselekmények esetében. Ez az ú. n. szabad ispánság.[224]

[216] Dl. 6341. Má. E. — Malomgátjavító jobbágymunka. 1395. Zs. 3784. sz.
[217] Esterházy cs. lt. Rep. 32. N. N. 585., F. E.
[218] Dl. 5182. F. N. A.
[219] Zsigmondk. Oklt. 868. sz.
[220] Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság. 40. o.
[221] Zs. 3497. sz.
[222] U. o. 6222. sz.
[223] Marx: Das Kapital. III. 2. k. Idézi Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. (Bp., 1949.) 182—183. o. Legújabban Sztálin a következőt állapította meg a gazdaságonkívüli kényszerről: „A gazdaságonkívüli kényszernek természetesen volt szerepe a feudális földbirtokosok gazdasági hatalmának megszilárdításában, de nem ez, hanem a feudális földtulajdon volt a feudalizmus alapja." Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. (Bp., 1952.) 42—43. o.
[224] Pl. 1393-ban a Királyfalvi család nyert ilyen jogot két pozsonymegyei birtokára. Zs. 3136. sz.

A feudális bíráskodás ilyen alakulása az általános, minden európai országban érvényesülő feudális bíráskodás magyarországi megnyilvánulása. Itt is látjuk, hogy a feudális uralkodóosztály a feudális büntetőjog alkalmazásával a jobbágyrendszert és a feudális tulajdont védi, elnyomja a jobbágyság ellenállását. Az úriszék és a szabad ispánság Magyarországon is joggá emeli a nyers erőszakot és nyíltan valósítja meg az uralkodó és a dolgozó osztály törvény előtti egyenlőtlenségét. Emellett megnyilvánul hazánkban is a feudális büntetőjog további jellemvonása, a számos kiváltság.[225] A földesurak kezében így korlátlan és ellenőrizhetetlen hatalom volt birtokaik lakossága és az odajövők felett. Ezzel a hatalommal természetesen nemcsak az állam és vagyon elleni bűncselekmények elkövetői ellen léphettek fel, hanem felléphettek azok ellen is, akik feudális terheiket nem teljesítették. Ilyen történelmi adatok rendelkezésünkre nem állása nem mond ellent az előbbi megállapításnak, az adatok hiánya annak következménye, hogy az úriszékek úgy látszik nem rögzítették írásban ítéleteiket.

A földesurak számára kedvező volt, hogy a jobbágyaik feletti bíráskodásukat a feudális megyei és országos bíróságok nem ellenőrizhették. Ezért a kiváltságlevelek részben olyan formában biztosítják az ítélkezés jogát a földesúrnak, hogy felmentik a magasabbfokú bíróságok hatásköre alól a birtokot.[226]

Az egyházi földesurak a *világiak nagyrészét megelőzve* szerezték meg a földjeiken élő parasztok feletti bíráskodás kiváltságát.[227] 1315-ben

[225] V. ö. V. D. Menysagin (szerk.): Szovjet büntetőjog. (Bp., 1951.) 15. o.

[226] Pl. 1311-ben: a bácsmegyei Fútaki jobbágyai felett a megye nem ítélkezhet, csak ő. Dl. 2071. Má. E.; 1330-ban: Lőrinc királyi zászlótartó és testvérei összes birtokaikon élő jobbágyaikkal mentesek a nádori, báni, országbírói, ispáni, szolgabírói stb. hatáskör alól, jobbágyaik ellen perrel a földesúrhoz kell fordulni, s ha nem intézkednek, akkor sem a jobbágyokat, hanem az urakat kell a király elé idézni, Anjou II. 406. sz.; 1342-ben István pilismegyei főispán pozsegamegyei birtokait veszik ki jobbágyaival együtt az összes bírák hatásköre alól, Smičiklas X. 469. sz.; 1347-ben Márk fia Máté inárcsi jobbágyai felett a király csak lopás és rablás esetében hagyja meg az országos bírák ítélkezési jogát, más ügyekben a tulajdonos és tisztje ítélt. B. Szabó: Pest megye 298. sz. 1350-ben Lajos király a Német Jánosnak adományozott birtokokat kiveszi Vas megye joghatósága alól. Anjou V. 254. sz.

[227] Az egyházi földesurak jelentős része már a 13. században megalkotta úriszékét, azaz megszerezte a birtokain élő parasztság feletti bíráskodás jogát. 1232-ben az esztergomi egyház számára adott királyi kiváltságlevél eltiltja a világi bírák tevékenységét az egyház népei felett, csak a király jogát tartja fenn, Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. k. 335. sz.; 1237-ben a bélakúti apát udvarbírájáról hallunk, aki az apátság népei felett ítélkezhet, csak olyan ügyben ítél a főispán, amelyek halálbüntetést vonnak maguk után, Wenzel A. U. O. VII. k. 18. sz. 1243-ban a jászói prépost úgy szabályozza a népei feletti ítélkezést, hogy ez a falubíró joga, de emberölés, vérontás, erőszaktétel esetében a prépost embere a villicussal együtt ítél. Fejér IV. 1. k. 304—306. o. 1255-ben a király a jászói prépostság népei feletti ítélkezéstől eltiltja a világi bírákat, ügyeikben a prépost bírája és a falubíró ítél, Fejér IV. 2. 299—303. o.; 1254-ben IV. Béla oklevele a székesfehérvári egyház úriszékéről beszél, népei felett világi bíró, de még a király sem ítélhet, u. o. 230—233. o.; 1262-ben az esztergomi egyház számára adott újabb királyi kiváltságok a nádort, országbírót, ispánt és királyi bírákat eltiltják az egyház népei feletti ítélkezéstől, ezek felett minden ügyben az érsek bírái, nádora, udvarbírája, comes terrestrise ítélkezik, Knauz i. m. I. k. 618. sz.; 1268-ban a kalocsai érsek udvarbírájának bíráskodásáról van szó, Wenzel A. U. O. VIII. k. 143. sz. IV. Béla király óta a sági kolostor jobbágyai felett sem ítélkezhet világi bíró, csak a királyné udvarbírája, említik 14. szá-

a magyarországi és szlavóniai johannita lovagok bíráskodási jogáról hallunk, amikor is Nekcse birtok bérbeadásakor három főügyben a rend mestere és preceptora fenntartja magának a bíráskodás jogát.[228] Ugyanebben az évben az esztergomi káptalan úriszékével találkozunk kialakult formában. Az esztergomi káptalan Örmény nevű birtokán a káptalan és a prépost ítélkezik, kivéve a vérontás ügyeit, amelyekben a prépost megbízása alapján a káptalan officiálisa jár el.[229] 1329-ben az aradi káptalan jobbágyai felett mondották ki a káptalan tisztjeinek bíráskodási kizárólagosságát, és kizárták a bíráskodás jogából az egyház erdélyi jobbágyai feletti ügyekben a vajda és alvajda ítélőszékeit és a megyék bíráit.[230] Az egyházi földesúri bíráskodás érdekes példája 1331-ben a veszprémi püspök egyházi nemeseinek ítélkezése a püspök egyik novai jobbágya felett. Az egyházi nemesek közgyűlése az ott önként megjelent országos nemesekkel együtt ítélkezett.[231] 1335-ben a nádor megerősítette a pannonhalmi apát bírói kizárólagosságát az apátság népei felett. Az apáton kívül csak a király ítélete alá tartoztak.[232] Néhány nappal később a nádor a Pozsony és Moson megyék nemessége számára tartott gyűlésen ezt kiterjesztette a pannonhalmi apátság dénesi és deáki népeire.[233] 1339-ben a kolozsmonostori apát mutatta fel a király és a vajda okleveleit, amelyek szerint az apát és jobbágyai, valamint birtoktalan szolgái ki vannak véve a megyei nemesek bírósága alól.[234] 1342-ben a kolozsmonostoriak ügyeiben az apát officiálisa ítélkezik, az apát népei fölött nincs joga ítélkezni világi bírónak.[235] 1346-ban a sági prépostság népeit mentesítik — a királynéi udvarbíró kivételével — minden bíró joghatósága alól.[236] 1347-ben az ú. n. szepesi (savniki) ciszterci apát, vagy officiálisa kap kizárólagos bírói hatalmat népei és birtoktalan serviensei felett, megszűnvén felettük minden más igazságszolgáltató hatalom.[237] 1350-ben a szentgotthárdi apát úriszékével találkozunk, amikor is az apát panaszkodik, hogy jobbágyai nem akarnak ítélőszéke elé állani.[238]

Már a század első felében megindul a pallosjog adományozásának a sorozata.[239] A magyar feudális urak birtokain is *ott meredeztek az*

zadi oklevelek, Fejér IX. 7. 74. sz., Fejér IX. 2. 309. sz.; 1274-ben a szepesi prépost népei feletti bíráskodása szerepel, Hazai Okmt. VI. k. 139. sz., stb. Az egyházi úriszékek általános kiépülésére utal az 1291. évi törvény 15. cikke, amely a király személyén kívül a világi bírákat eltiltja az érsekek, püspökök és kiváltságos egyházak népei feletti ítélkezéstől. Hogy ezek felett kik ítélkeztek, azt megvilágítja a cikk további intézkedése, amely az érsekek bíráiról beszél, akiket viszont a nemesek és a nemesek jobbágyai feletti ítélkezéstől tiltottak el., Endlicher: Rerum Hung. Mon. Arp. 618. o.

[228] Anjou I. 339. sz.

[229] Knauz: Mon. Eccl. Strig. II. k. 804. sz.

[230] Rupp J.: Magyarország helyrajzi története. III. k. 62. o.; Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. (Szeged, 1867.) 71. o.

[231] Holub József: Zala megye története a középkorban I. k. (1929) 231. o.

[232] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. II. k. 116. sz. okl.

[233] U. o. 117. sz. okl.

[234] Beke Antal: A kolosmonostori konvent levéltára. (Történelmi Tár, 1896.) 499. o.

[235] Dl. 28.061. Má. E.

[236] Dl. 4642, F. N. A.

[237] Wagner: Analecta Scepusii I. 411. o., v. ö. Rupp. i. m. II. 239. o.

[238] Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság 39—40. o. — Egyéb esetek: 1329. a vásárhelyi apácák javára, Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. (Veszprém, 1923.) 12. sz. reg.; 1335. a borsmonostori apátság javára. Dl. 2944., Má. E.

*akasztófák* a jobbágyok megfélemlítésére, hogy elvegyék kedvüket minden antifeudális megmozdulástól. Az akasztófák és kínpadok felállítását a pallosjogot osztogató királyi levelek kifejezetten megengedték.[240] 1381-ben az elcserélt baranyamegyei Chuza tartozékai között ott volt az akasztófa is. [241]

A nemesek országosan követelték maguknak a földesúri bíráskodás jogát és ezt ki is harcolták. 1329-ben és 1341-ben Magyar Pál, a Károly Róbert alatt kiemelkedett egyik legnagyobb földesúr eredményesen tiltakozott a királynál az ellen, hogy jobbágyait „az ország szabadsága ellenére" más bírák elé idézik, mielőtt tőle igazságot kértek volna.[242] Ilyen úri követelések és az egyes megadott kiváltságok nyomában általánossá vált az úriszék földesúri joga. Erdélyben 1342-ben egy vajdai rendelet már általában mondotta ki, hogy a földesurak gyakorolják az úriszéket jobbágyaik és birtoktalan famulusaik felett minden ügyben, kivéve a rablást, tolvajságot és hatalmaskodást.[243] És országos méretekben a földesúri igazságszolgáltatás joga bekerült az 1351. évi törvénybe a földesúri jogok sorába. Ennek a törvénynek a 18. cikke — többek között — szabályozza a földesúri hatóságot, az ú. n. úriszéket. A földesurak jogot nyertek arra, hogy a maguk birtokain élő jobbágyok felett sebesítési, emberölési, gyujtogatási ügyekben ítélkezzenek, bárkinek van ellenük valamilyen követelése ilyen okok miatt.[244] Az 1351. évi törvény után pedig megsokasodik az úriszék jogát kimondó és gyakorlatára utaló oklevelek száma.

Kialakul a földesúri birtokon élő jobbágyok és birtoktalan familiárisok feletti — lopás, nyilvános gonosztettek és más súlyosabb bűntettek kivételével — ítélkezés jogelve is. 1321-ben és utána gyakran[245] találko-

[239] 1341-ben Magyar Pál gimesi várnagy Adrián birtokra, Dl. 3386 F. N. A.; 1343-ban a Wass-család Cegére és Doboka megyei minden birtokára, Deák Farkas: A gr. Wass lt. (Századok, 1874) 305—306. o. 1344-ben Aba nembeli Miklós erdélyi vajda Jobbágy és Püspöki birtokokra, Anjou V. 338. sz. 1347-ben Szécsi Miklós horvát-szlavon bán Ivánka étekfogó mester, valamint unokatestvéreik összes gömörmegyei birtokaikra és Miskolc helységre. Borovszky Samu: Borsod vármegye története I. k. (Bp. 1909.) 68. o.; 1348-ban a Héderváriak összes birtokaikra Héderváry Oklt. I. k. 50. sz.; 1351-ben Ravasz István pozsonymegyei alispán összes birtokaira, Anjou V. 268. sz. 1349-ben Bertoldi Simon Bertold birtokra. Fejér, IX/1. 357. sz.; 1350-ben a Rozgonyiak Csicsva várra, Dl. 4144, 4145. F. N. A.; ugyanakkor Cudar Péter valamennyi birtokára, Anjou V. 257. sz. kap pallosjogot.

[240] „patibula et alia genera tormentorum ... erigendi, et conservandi ... habeant facultatem Fejér IX/1. 357. sz.; patibulum ac alia genera tormentorum ... erigendi et conservandi ... habeat facultatem, Anjou V. 257. sz. Hasonló esetek 1325: Hazai I. 97. sz.; 1348: Héderváry Oklt. I. k. 50. sz.; 1351: Anjou V. 268. sz.: 1363: Fejér IX. 3. k. 177: sz.; 1365: u. o. 262. sz.; 1369: Fejér IX. 4. k. 94. sz.; 1373: u. o. 281. sz.; 1380. Fejér IX. 5. 199. sz.; 1389: Csáky Oklt. I. k. 1. r. 163—164. o.; 1394: Károlyi cs. oklt. I. 284. sz.

[241] Dl. 6793. Má. E.

[242] Hazai O. I. 106. sz. és Anjou IV. 74. sz.

[243] Teleki Okmt. I. 38. sz.; ennek lényegében megerősítése 1365-ben Fejér IX. 3. 269. sz.

[244] „Sed si idem vulnera, laesiones, mortem, incendia, et alia consimilia enormia perpetrarent manifeste; extunc ex parte eorundem, judicium, et justitia impendatur, et quilibet querulantes, in propriorum dominorum suorum praesentia judicium et justitiam prosequantur congruentem". A törvénycikk második része, Corpus Iuris 176. o. — Az egész törvénycikkel behatóan foglalkozik Szabó István tanulmánya: Az 1351. évi 18. törvénycikk. (Szentpétery-emlékkönyv, Bp. 1938.), amely jelentős adatokat tárt fel az úriszék fejlődése szempontjából, az a felfogása azonban, hogy a törvényben nem lenne szó a szabad költözés biztosításáról, nem fogadható el.

zunk ezzel az elvvel. 1331-ben Jakab fia János királyi kiváltságban nyeri el azt a jogot, hogy jobbágyait és birtoktalan servienseit Bereg és Abauj megyében egyetlen országos bíró sem ítélheti, még a nádor és országbíró sem, ha uruk elégtételt ad a panaszosoknak. Ha nem ad elégtételt, akkor sem jobbágyaikat, hanem urukat kell bíróság elé idéztetni.[246] 1343-ban János fia Miklós nyeri el a jobbágyok és birtoktalan serviensek feletti ítélkezés jogát, maga vagy officiálisai számára.[247] 1346-ban szepesmegyei nemesek nyernek kizárólagos ítélkezési jogot jobbágyaik és birtoktalan servienseik felett.[248] 1350-ben Lajos király megtiltja a nádornak, országbírónak, a megyei ispánoknak, alispánoknak és más hatóságoknak, hogy két testvér földesúr jobbágyait a nyilvánvaló rablás-son és a főbenjáró bűntetteken kívül felelősségre vonják, mivel az ország „régi szokásai" szerint a birtokos nemes ítél a birtokán élő birtoknélküliek felett.[249]

Az úriszék kialakult gyakorlatával a 14. sz. második felében sok esetben találkozunk. Igy 1352-ben a sopronmegyei Peresznyén 8 telek zálogbaadásával kapcsolatban szabályozzák a parasztok feletti ítélkezés jogát. A zálogbaadó Peresznyei Tamás mester és örökösei a zálog tartama alatt az ítélkezés jogát nem gyakorolják.[250] 1355-ben Lajos király németújvári urbáriumában úgy szabályozza a bíráskodást, hogy a várnagy ne állítson külön bírákat az uradalom élére, csak egyet, aki vele közösen intézkedik és jár el. Ezt a bírát a várnagy saját kénye-kedve szerint jelölheti ki. Az urbárium maga is elismeri a feudális „igazságszolgáltatás" önkényét, amikor kiköti, hogy a várnagy a lakosokat semilyen ügyben nem károsíthatja és zaklathatja, hacsak valaki bebizonyíthatóan, törvényes eljárással megállapítva nem bűnös. Végül arról intézkedik az urbárium, hogy a várnagy a lakosok körében köteles ítélkezni, régi idő óta szokásos módon.[251] Ugyanebben az évben a király a nyalábi várhoz tartozó helységek lakosai felett szabályozza a bíráskodást. Emberölés esetében az ispán legfeljebb 1 márka bírságot követelhet, ennek kétharmad része az ispáné, harmadrésze a falubíráké. Minden ügyben — kivéve a lopás, hatalmaskodás és vérontás esetét — a helységek bírái az esküdtekkel együtt ítélkeznek, a három ügyben pedig az ispán köteles ítélni a falubírák és esküdtek bevonásával. Ennek a három ügynek a bírsága kétharmad részben az ispáné, harmadrészben a falubíráké. Emberölés ügyében letett tisztító esküesetén az ispán fél márkát követelhet az esküvőtől. Ennek is kétharmada az ispáné, egyharmada a falubíráké. A bírságot ne az ispán, vagy várnagy, hanem a falusi bírák hajtsák be és szolgáltassák be a várnagynak.[252] 1362-ben Szentlőrinc királyi faluban a királyné úgy szabályozza a

[245] 1321: Fejér VIII. 2. 143. sz.; 1329: Hazai O. I. 106. sz.

[246] Anjou II. 465. sz.

[247] Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. (Pest, 1872.) 248—249. o.

[248] Fejér: IX. 1. 202. sz.

[249] Kállay lt. I. 1028. Ugyanennek az elvnek későbbi előfordulásai: 1357-ben Anjou VI. k. 343. sz.; 1358-ban Anjou VII. 127. sz.; ugyanakkor Berzeviczy cslt. F. E. 1359-ben Fejér IX. 3. 6. sz.; 1360-ban Kállay lt. II. k. 1353. sz.; 1368-ban Esterházy cslt. Rep. 26. A, 13. F. E. 1374-ben Berzeviczy cs. lt. F. E. 1377-ben Zichy IV. 33. sz.; 1384-ben Dl. Törzsanyag 42.290. K. L. B. 1393-ban Zsigmondkori O. 2799. sz.

[250] „Eciam volumus quod predictus Thomas uel sui heredes ad predictos colonos manum ipsorum ad iudicandum mouere vel porrigere non teneantur". Dl. 4261, Sz. Gy.

[251] Wenzel G.: Magyarország mezőgazdasági története. 290—291. o.

[252] Anjou. VI. k. 259. sz.

jobbágyok feletti bíráskodást, hogy azt általában a falu officiálisára bízza, és tőle kötelesek elégtételt kérni azok is, akiknek valami panaszuk van a jobbágyok ellen.[253] Az úriszék működése természetesen nemcsak bűnügyekre terjed ki, így pl. Pozsony megyében 1372-ben jobbágyok egymásközti adóssága ügyében is földesúr ítélt.[254]

1351. után az új bárói réteg megerősödése idején megsokasodnak a pallosjogadományozások is. 1363-ban a Wass-család pallosjogát a dobokamegyei Cege helységben erősítik meg.[255] Ugyanebben az évben Szentgyörgyi Péter comes a csallóközi Csötörtök helységére nyer pallosjogot.[256] 1364-ben a Cudar-család,[257] 1365-ben a Kapolyai-család,[258] ugyanakkor a Csetneki-család[259] és Ardói Zoárd fiai (utóbbiak ugocsa- és biharmegyei birtokaikra)[260] kaptak pallosjogot, 1368-ban Hutko vasmegyei birtokos,[261] 1369-ben Himfi Benedek bolgár bán (temesvármegyei birtokaira),[262] 1370-ben Berentei Tamás bihari ispán,[263] 1373-ban Torockai Ehellős[264] kapnak pallosjogot, 1380-ban Keczeni Miklós özvegye a győrvármegyei Gyarmat birtokára kap pallosjogot.[265] 1387-ben Károlyi Merhárd fiainak minden birtokára,[266] 1389-ben Palotai Cibak Lászlónak összes birtokaira,[267] ugyanakkor Zerednai Jakabnak ad a király pallosjogot.[268] 1393-ban Kisvárdai Domonkos fiai,[269] 1394-ben a Károlyiak (valamennyi birtokaikra),[270] 1398-ban Inakodi Miklós fiai,[271] Kellemesi Ákos és testvérei,[272] a Ponelai-család,[273] 1399-ben Kővágóörsi György,[274] Nánai István,[275] és az Uszoriak[276] kapnak pallosjogot.

Az egyházi földbirtokosok is további mentességet kaptak a század második felében az állami bíráskodás alól. Így 1353-ban kiveszi a király a borsmonostori apátságot az alsóbbfokú bírák alól, majd 1392-ben jobbágyait az apát bíráskodása alá rendelte.[277] 1355-ben a nagyváradi püspök úriszékére utal az egyháznak birtokot átengedő nemesek kivétele falu-

[253] Fejér IX. 3. 163. sz.
[254] Dl. 48385, F. E.
[255] Hazai Oklt. 252. sz.
[256] Fejér: IX. 3. 177. sz.
[257] Dl. 5287. F. N. A.
[258] Dl. 5404. F. N. A.
[259] Dl. 5412. F. N. A.
[260] Fejér IX. 3. 262. sz.
[261] Dl. 5661. F. N. A.
[262] Fejér IX. 4. 94. sz.
[263] U. o. 130. sz.
[264] U. o. 281. sz.
[265] Fejér IX. 5. 199. sz.
[266] Károlyi cs. oklt. I. k. 256. sz.
[267] Csáky Oklt. I. k. 1. rész 163—164. o.
[268] Fejér X. 1. 288. sz.
[269] Zsigmondk. Oklt. 3045. sz.
[270] Károlyi cs. oklt. I. k. 284. sz.
[271] Zsigmondk. 5171. sz.
[272] U. o. 5230. sz.
[273] U. o. 5499. sz.
[274] U. o. 5718. sz.
[275] U. o. 6094. sz.
[276] U. o. 6124. sz.
[277] Rupp J.: Magyarország helyrajzi története I. 2. 472. o.; Fejér: X. 2. 46. sz. keltét javítja Zsigmondkori O. 2406. sz.

bíró, officiális, bíró alól; nem ítélkezhet felettük, csak a püspök.[278] 1356-ban és 1357-ben a kolozsmonostori apát bírói hatáskörét szabályozzák. Előbb a vajda tiltotta meg az alárendelt tisztviselőknek — Lajos király által biztosított jogra hivatkozva —, hogy a kolozsmonostori konvent népei felett ítéljenek. Ezek felett csak a kolozsmonostori apát ítélkezhetett.[279] A következő évben a király mondotta ki, hogy Kolozsmonostor népei felett világi bíró csak a lopás, rablás és közbűntettek esetében ítélkezhet.[280]

Ugyancsak 1357-ben a király megtiltja az erdélyi vajdának a gyulafehérvári káptalan jobbágyai és birtoktalan serviensei feletti eljárást, ezek felett a káptalannak van joga ítélkezni.[281] 1361-ben a lehnici karthauzi szerzetesek jobbágyait vette ki Lajos király a világi bírák hatásköre alól.[282] 1363-ban egy gyilkossági ügyben mutatták fel a király oklevelét, amelynek értelmében az óbudai apácák révbácsi és mátészalkai jobbágyai felett az alispán és szolgabírák nem ítélkezhetnek.[283]

Ismételten találkozunk az erdélyi püspök úriszék-jogával. Lajos király 1366-ban még azt is kimondotta, hogy Kolozsvár bírái és esküdtjei nem ítélkezhetnek az erdélyi püspök e városban járó jobbágyai felett, hanem felettük a püspök és tisztjei mondhatnak ítéletet, a fontosabb bűnügyeket (nyilvános lopás, rablás, emberölés) kivéve. Utóbbiakban viszont — t. i. a Kolozsvárott elkövetett ügyekben — a püspök és tisztjei tartoznak magukat a kolozsvári előljáróság ítéletének alávetni és azt elismerni.[284]

1367-ben az erdélyi püspök ismét megerősíttette a királlyal kolozsvári jobbágyaira vonatkozó előző kiadott kiváltságlevelét. Ekkor azt is kimondották, hogy az erdélyi püspökség összes jobbágyai és birtoktalan famulusai felett csakis az erdélyi püspök gyakorolhat igazságszolgáltatási jogot. Ha pedig a püspök, vagy megbizottjai bírói tisztségükben hanyagul járnának el, akkor sem lehet a jobbágyok ellen eljárni, hanem a püspököt és bíráit kell a király elé idéztetni.[285] 1375-ben Lajos király ismét foglalkozik az erdélyi püspök igazságszolgáltatási jogával és megint kimondja, hogy jobbágyai és birtoktalan serviensei felett, akik birtokain laknak, semilyen bíró, vagy igazságszolgáltató szerv az egyház kiváltságainak sérelmére nem ítélkezhet, őket meg nem idézheti, hanem a püspöktől, vagy officiálistól kell igazságszolgáltatást kérni. Ezt a király azért mondja ki, mert egyes nemesek ezt a szabályt megszegték és a püspök jobbágyait maguk elé idézgették. Ez pedig a püspök birtokaira káros hatású volt.[286] Itt tehát a megelőző kiváltság újabb megerősítéséről van szó, 1377-ben Lajos ismét megerősítette — az erdélyi vajdának szóló tilalommal — az er-

[278] Anjou VI. 223. sz.
[279] Urk. II. 707. sz.
[280] Fejér: IX. 2. 293. sz.
[281] Urk. II. k. 712. sz.
[282] Wagner: Analecta Scepusii, III. k. 180. o.
[283] Kállay lt. II. 1457. sz.
[284] Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története. I. k. 30. sz.
[285] Az oklevél megerősítése: Jakab i. sz.; a jobbágyok és birtoktalan familiárisok feletti ítélkezési jog: Urk. II. k. 896. sz. — Utóbbi csak egyik megerősítése a már régebben kialakult és előzőleg számtalan példával bizonyított földesúri bíráskodási jognak.
[286] Fejér IX. 5. k. 7. sz.

délyi püspököt, valamint az erdélyi káptalant is jobbágyai, vagy románjai feletti ítélkezési jogában[287]

1374-ben a zágrábi püspökről mondják ki, hogy mint minden nemes ember, teljes ítélkezési joggal rendelkezik birtoktalan famulusai és jobbágyai felett. Ezt azzal kapcsolatban hangoztatták, hogy jobbágyai részéről elégtételt kell adnia.[288] 1376-ban a jobbágyok és birtoktalan famulusok feletti ítélkezés jogára hivatkozva — kivéve a lopás, nyilvános rablás és házfelgyujtás ügyét — az esztergomi olvasókanonokság damási (Bars vm.) népei és jobbágyai felett úgy szabályozza a király a bíráskodást, hogy akinek valamilyen panasza van az említett parasztok ellen, az az esztergomi olvasókanonok, vagy tisztje jelenlétében, a damási falubíró és esküdtek előtt indítsa meg az eljárást.[289] Az ítélkezési ügyekben szereplő officiálisok ezt a szerepüket gazdatiszti működésük mellett látták el. Igy 1376-ban a szentgotthárdi apát Szentiván községében egy személy a gazdatiszt és a bíró.[290] Kizárólagos jog illette a jobbágyai feletti ítélkezésben a garamszentbenedeki apátot is. Ezt a jogot az apát saját jobbágyainak bevonásával gyakorolta. Ez csak annyiban lehetett kedvezőbb a jobbágyoknak, amennyiben olyan ügyekről volt szó, amelyet más földesúrral szemben követtek el. Erre mutat az az eset, hogy az előbbi elvet abból az alkalomból említik 1384-ben, hogy a garamszentbenedeki apát jobbágyai két foglyot kiszabadítottak egy Kistapolcsányi nevű úr falubírájának fogságából. A fogalmazás azonban az ítélkezésben az apát döntő szerepére mutat, a jobbágyok befolyása az ítéletre csekély lehetett.[291] 1391-ben Mária királyné a pannonhalmi apátnak — ismételten — biztosítja a birtokain élő birtoktalanok feletti ítélkezés jogát.[292] 1397-ben az esztergomi őrkanonok és pozsonyi kanonok panaszára mondja ki Zsigmond, hogy a prépost és a káptalan birtokain élőket a feudális urak nem foghatják el, nem ítélkezhetnek felettük, mivel minden birtokos ember maga ítélkezhet jobbágyai felett, tehát a feudális uraknak igazukat az egyházi földesurak vagy officiálisaik előtt kell keresniük.[293]

Az úriszékek a soltészfalvakban is működtek. 1337-ben pl. Szepesi Péter rózsahegyi polgárt bizta meg Turóci János özvegye a Liptó és Túróc közti, a Vág folyó körüli birtoka betelepítésével. A soltész jogot kapott a birtok népei feletti általános ítélkezésre, kivéve az emberölés, lopás és gyujtogatás, valamint erőszaktétel esetét. De ezekben az ügyekben is a bírság harmadrésze a soltésznek jutott, kétharmada pedig a földbirtokost gazdagította.[294] 1367-ben az Andreasdorfot telepítő soltész is megkapja a bíráskodási jogot, emberölés, gyujtogatás és lopás ügyét kivéve,

[287] Urk. II. 1076; 1077. sz.
[288] Zalai O. II. 33. sz.
[289] Fejér IX. 5. 37. sz.
[290] Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság 40. o.
[291] „unacum iobagionibus suis... considendo", Dl. 7057, Má. E. — Jobbágyok bevonása az úriszékbe természetesen nem általános. Az is külön kedvezmény, ahol a falubíró és az esküdtek maguk ítélhetnek. Ilyen kivételes eset a sárosmegyei Ujfalun 1326-ban: „item universe cause inter se mote per villicum ipsorum et per iuratos eiusdem ville iudicentur et discuciantur". Anjou II. 217. sz.
[292] Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története. II. 222. sz.
[293] Zsigmondkori O. 4847. sz.
[294] Anjou III. 221. sz.

amelyeket a földbirtokos magának tart fenn. A bírságokon a földesúr a soltésszal megosztozott.[295] Hasonló szabályozással találkozunk a soltészfalvakban a század végén is.[296]

Az úriszéktől az ügyeket a megyéhez lehetett fellebbezni.[297] Ez a jobbágyok számára nem jelentett biztosítékot az igazságtalan ítéletek ellen, tekintettel arra, hogy a megyében is a nemesek ítélkeztek. Amennyiben a megye közvetlenül beavatkozott, a földesúr ez ellen tiltakozott. Az ilyen ügyekben azonban a jobbágy feltétlenül már helyrehozhatatlan kárt szenvedett. Pl. egy gömörmegyei földbirtokos 1361-ben azért indíttatott királyi vizsgálatot Gömör megye hatósága ellen, mivel az letartóztatta egy jobbágyát és ítélkezett felette annak ellenére, hogy királyi szabadságlevél értelmében ennek a földesúrnak szolgái és jobbágyai felett ítélkezni joga csak neki volt. Ez a vita nem segített a jobbágyon, akire már tüzes bélyeget nyomtak (concremassent).[298]

Az úriszék kialakulásának velejárója volt az, hogy a jobbágy által elkövetett bűncselekményekért földesurának volt kötelessége elégtételt adni, illetve a megyei vagy országos bíróság elé tartozott ügyek miatt őt a bíróság elé állítani.[299] Sok példa van arra, hogy földesurak kártérítést fizettek jobbágyaik cselekményéért más nemeseknek, vagy egyházaknak. Pl. 1325-ben 25 dénár márkát sebesítésért.[300] 1366-ban földesurat kötelezneknek elégtételadásra gyilkos jobbágy részéről.[301] 1370-ben Gömör megyében fizetett bűnös jobbágyáért ura négy forintot.[302] 1372-ben egy jobbágy hatalmaskodása miatt kirótt bírságot fizet meg ura Ung megyében.[303] 1379-ben a király a diósgyőri várnagyot kötelezi három gyilkos királyi jobbágy részéről elégtételadatásra.[304] 1381-ben jobbágyok vetésének és rétjeinek tönkretétele miatt, amit más jobbágyok követtek el, a földesurat kötelezik igazságot szolgáltatni.[305] 1393-ban mint általános erdélyi jogelvet említik, hogy amely nemes nem ítélkezik bűnös jobbágya felett, az köteles elégtételt adni.[306] Ebben az évben gyilkos jobbágyokért fizetnek 22 nehéz dénármárkát Gyarmati Balázs özvegye és kiskorú fia.[307] Világos, hogy ilyen esetben a földesúr kárpótolja magát a jobbágytól az utána fizetett elégtételért vagy bírságért, és valószínű, hogy nemcsak kárpótolta magát, hanem még ezen a címen is jövedelemhez jutott.

[295] Dl. 5588. Sz. Gy.

[296] 1389-ben Zsigmondkori O. 925. sz.; 1394-ben u. o. 3497. sz.; 1399-ben Bazna soltészfaluban a várnagyokat és officiálisokat eltiltják az ítélkezéstől, kivéve a parázna-ság, gyujtogatás és emberölés ügyét, u. o. 6222. sz.

[297] Gábor Gy.: A megyei intézmény, 157. o.

[298] Dl. 64.060, Sz. Gy.

[299] Pl. 1333: Anjou III. 13. sz. és Kállay lt. I. 415. sz., 1344: Vay lt. 246. sz., Má. E.; 1347. Kállay lt. I. k. 886. sz.; 1371: Hanvai cs. lt. F. E.; 1389: Zsigmondk. Oklt. 1163. sz.; 1389: u. o. 1176. sz. 1390: Sándor—Metternich cs. lt. Tom. B. f. l. nr. 20, Má. E. 1391: Veszprémi kápt. mlt. Kovácsi 2. Má. E. 1391. Zsigmond 2197. sz.; 1398: u. o. 5189. sz.

[300] Dl. 2309. Má. E.

[301] Vay lt. 398., Má. E.

[302] Vay lt. 456. Má. E.

[303] Kende cs, lt. F. E.

[304] Dl. 28.096., Má. E.

[305] Dl. 6774, Má. E.

[306] Zsigmondkori Oklt. 3148. sz.

[307] Zsigmondkori Oklt. 3064. sz.

Olyan esetek is fordulnak elő, hogy bűncselekményekért, amelyeket más birtokos rovására követnek el, a földesurak nem állítják bíróság elé jobbágyaikat, vagy ezt halogatják. Ez persze nem a jobbágy védelmében történik, hanem azért, mert többnyire a földesúr ellenfeleiről volt szó.[308] Sőt az is előfordult, hogy a másik földesúr kezébe esett jobbágyokat a fogságból megszöktettek, kiszabadítottak. Így 1362-ben Szabolcs megyében szöktettek meg egy kihágások miatt fogva tartott jobbágyot földesura villicusának házából.[309] 1392-ben egy perbeli eskütétel alkalmával súlyos sebet ejtő és ezért elfogott ungmegyei jobbágyot ura szabadított ki.[310] Az is előfordult, hogy az elfogott jobbágyot a földesúr valamelyik emberе bocsátotta szabadon, így Semjéni Miklós elfogatta Bálint bélteki jobbágyot és megkötözve átadta a tolvaj földesura famulusjobbágyának, hogy őrizze. Ez azonban a foglyot szabadonbocsátotta. (1396)[311]

A jobbágyok feletti bíráskodás rendkívüli és statáriális formája volt a tartományi, vagy megyei közgyűléseken kimondott *proskripció,* levelesítés.[312] Akit a közgyűlésen proskribáltak (levelesítettek), azt bárki kivégezhette. Olykor előbb történt meg a kivégzés, mint a proskribálás. Úgylátszik, ez történt 1340-ben Zala megyében egy Tamás nevű jobbágy kivégzése esetén. Ez az eset fényes példája annak, hogy a jobbágyok megyei jóváhagyással történő kivégzése akkor szokott előfordulni, amikor a jobbágy cselekménye a feudális rendet veszélyeztette. Ebben az esetben ugyanis a jobbágy bűne az volt, hogy megölte saját földesurát és ezért Kanizsai János főispáni engedéllyel kivégeztette. A főispán az engedélyt azonban csak a kivégzés után adta meg, legalább is az oklevél akkor kelt. Az oklevél elmondja, hogy a gyilkos jobbágy megátalkodott szívvel és a maga lelkének kárára ölte meg urát, amiből azt látjuk, hogy ezt az ügyet nem egyszerű bűnügynek, hanem a feudalizmust veszélyeztető esetnek tekintették és ezért végezték ki sürgősen a jobbágyot. Arról, hogy a jobbágy bíróság nélküli kivégzésével Kanizsai János „lelki üdvössége" kárt szenvedett volna, az oklevél természetesen nem beszél.[313] Előfordult, hogy a proskribált ember még bújkált és helyette földesura és jobbágytársai fizették meg az emberölésért reá kirótt bírságot, bár nem is volt a faluban.[314] Tehát arról lehetett szó, hogy nem akarták kiadni és azért fizettek helyette. Itt feltehetően a földesúrral szembenálló ember megöléséről lehetett szó.

[308] Pl. 1325-ben Semjéni János nem állította elő jobbágyát, Kállay lt. I. 239. sz.; 1337-ben földesúr megbírságolása, mert jobbágyát nem állította a megyei törvényszék elé, Sopron vm. oklt. I. k. 115. sz. 1366-ban Szaniszlói Péternek jobbágyát elő kell állítania bíróság elé, azonban maga sem jelent meg. Kállay lt. II. 1578. sz.; 1369-ből egy oklevél-töredék szól bírságolásról jobbágy előállításának elmulasztása miatt, Dl. 28.087, Má. E.; 1388-ban Zeretvai László nem állította elő jobbágyait egy hatalmaskodási ügyben, Zsigmondk. Oklt. 763. sz.; 1397-ben Szentgyörgyi Tumul comes nem állította elő a bíróság elé királykürti jobbágyait, Zsigmondk. Oklt. 4974. sz.; ez évben ugyanezt tette a kapornoki apát is. U. o. 5073. sz.

[309] Kállay lt. II. 1428. sz.

[310] Zsigmondk. Oklt. 2380. sz.

[311] Zsigmondk. Oklt. 4365. sz.

[312] V. ö. Istványi Géza: A generalis congregatio. (Levéltári Közlemények, 1939.) 74. o.

[313] Zala vm. okmt. I. 254. sz.

[314] 1347. Vay. lt. 283. Má. E.

A század derekán a megyei közgyűlések és rajtuk különböző „tolvajok és gonosztevők" üldözése, proskribálása egyre gyakoribb lett. Igy 1347-ben Győr és Komárom vármegye közgyűléséről tudjuk, hogy célja a proskripció volt.[315] 1347-ben ugyanezt tudjuk más forrásból is a komáromi és győri közgyűlésről.[316] Ilyen céllal ült össze 1349-ben az abaújmegyei nemesi közgyűlés is.[317] Ugyanez évben a Szabolcs és Bereg megyék részére tartott közgyűlés célja is a megyebeli gonosztevők üldözése. A felsorolt elítéltek között földbirtokosokat, familiárisokat, iparosokat és parasztokat találunk.[318]

1351-ben, amikor a törvényben is több jobbágyellenes intézkedést hoztak, *nemesi gyűléseken sorozatosan irtották a jobbágyokat.* Igy a „tolvajok és gonosztevők" kiirtására a nádor közgyűlést tartott Tolna megyében.[319] Proskripció volt a célja az 1351-ben Bács város mellett tartott megyei közgyűlésnek is.[320] A veszprémmegyei nemesek 1351. évi közgyűlése ugyancsak a gonosztevők és tolvajok, valamint más bűnözők kiirtására ült össze. A gonosztevőkként felsorolt számos név között több jobbágyot és kóborlót találunk. Ezeknek egy része már korábban is büntetést szenvedhetett, megcsonkították őket. Igy a proskribáltak között szerepel a kóborló Orrotlan Benedek és Fületlen Tamás. Valakit azért proskribáltak távollétében, mert lovat lopott. Bár a ló tulajdonosa elfogta Bodrog faluban, de a falu népe tőle a tolvajt a lóval együtt elvette és a tolvajt szabadon eresztették.[321]

Ugyanebben az évben Szabolcs megyében a kállói nemesek tartottak közgyűlést, amelyben megeskették jobbágyaikat, hogy a köztük lévő összes gonosztevőket kiadják. Ennek során azután a nemesek több jobbágyról megállapították, hogy gonosztevő, és felakasztották. Igy Biri Tamás és társai megesküdtek, hogy Biri három jobbágya gonosztevő és felakasztották őket. Az alispán és a szolgabírák ezt ítéletben igazolták. Az áldozatok között egy aranyműves is volt.[322] Ugyanezen a nemesi gyűlésen még további két jobbágyot is felakasztottak, földesuruk esküje alapján.[323]

1357-ben nagyarányú proskripció folyt Zala megyében. A közgyűlés itt is „tolvajok, gonosztevők" és más bűnözők kiirtására ült össze. Áldozatai itt is részben jobbágyok, és kóborlók voltak.[324] Egy évvel később Zala megyében ismét proskribáló programmal összeült a megyei közgyűlés.[325] Az 1357. vagy az 1358. évi közgyűlés a „gonosztevők" üldözése mellett foglalkozott a zalavári apát rokolyáni parasztjainak megmozdulá-

[315] P. R. T. II. k. 131. sz. oklevél.
[316] Anjou V. 117. sz.
[317] U. o. 174. sz.
[318] Kállay lt. I. k. 993. sz. — A proskripció a feudális urakra nem volt veszedelmes, ezek a legtöbb esetben nyugodtan tovább éltek, így pl. az ezen a közgyűlésen proskribált Kántor Bereck 1352-ben jobbágyokon hatalmaskodik, u. o. II. 1095. sz. utóbb szabolcsi alispán lett, u. o. 1179. sz. stb.
[319] Fejér IX. 2. 43. sz.
[320] Anjou V. 314. sz.
[321] A kóborlók megjelölése itt „diuagans". — Jakubovich Emil és Pais Dezső: Ó-magyar olvasókönyv. (Pécs, 1929.) 192—197. o.
[322] Kállay lt. II. 1053. sz.
[323] U. o. 1054, 1055. sz.
[324] Zalai okmánytár I. k. 366. sz.
[325] U. o. 377. o.

sával is. Ezekről a közgyűlés megállapítja, hogy kondicionáriusok és nem harcoló nemesjobbágyok. Ennek alapján a földesurak ellen megmozduló parasztokat terheik viselésére ítéli a közgyűlés.[326] 1358-ban Vas megyében is tartottak proskribáló közgyűlést.[327]

A jobbágyokat irtó megyei közgyűlések az egész századon végighúzódnak. A 60-as évekből példák erre Ugocsa vármegye közgyűlése a „tolvajok, rablók és más gonosztevők" kiirtására 1361-ben,[328] Ung megye közgyűlése, ahol parasztokat, csavargókat is proskribálnak 1363-ban,[329] ugyanebben az évben Szabolcs megye közgyűlését „tolvajok és gonosztevők" kiirtására,[330] a baranyamegyei és bodrogmegyei proskribáló közgyűlés, amelyeken kóborlókat is elítélnek 1364-ben.[331]

1370-ben Ung megye közgyűlésén proskribáltak jobbágyokat és kóborlókat.[332] Ugyanezt tették 1381-ben Gömör és Torna megye közgyűlésén.[333] 1398-ban Bihar vármegye Váradon tartott közgyűlésén is több jobbágyot vettek fel a proskribált gonosztevők jegyzékébe.[334] Ugyanezt tették 1399-ben Szabolcs vármegye közgyűlésén.[335]

A feudális urak általában alávetették magukat a közgyűlések határozatainak, és ha jobbágyaikat nem maguk végezték ki már ítélet előtt, akkor átadták őket az ítélet végrehajtása céljából. Ez azonban nem mindig sikerült. A komárommegyei 1382. évi közgyűlésen két embert proskribáltak Tömördről, a pannonhalmi apát birtokáról, de az apát nem tudta elfogatni őket.[336]

1391-ben Töttös László két böködi jobbágyát, akit tolvajlás miatt Bodrog megye közgyűlésén proskribáltak, átadta a bodrogmegyei alispánnak.[337] 1395-ben Szeri Péter földesúr az aradmegyei alispánnak és szolgabíráknak viszont megfizette a közgyűlésen proskribált jobbágyai után fizetendő bírságokat és vérdíjakat.[338] 1396-ban két bélteki jobbágy, akiket Semjéni Miklós mint tolvajokat elfogatott és megkötözve átadott uraiknak, a fogságból megszökött. Az egyikről, Bálintról már tudjuk, hogy egy famulus-jobbágy bocsátotta szabadon. Semjéni és familiárisai felhatalmazást kaptak Szabolcs megye hatóságától, hogy őket bárhol elfogják, minden jogi következmény nélkül felakaszthassák.[339] A proskribálásokat a feu-

[326] Füssy Tamás: A zalavári apátság története. (Bp. 1902.) 24. sz. okl. — Ez a kiadvány nem állapítja meg az oklevél keltének évét, viszont az előbbi két jegyzetben idézett oklevéllel egybevetve azonos a nádor, a hely, a közgyűlést kezdő nap és a közgyűlés célja. Kont Miklós nádorsága alatt tartottak Mándhidán közgyűlést a jelzett napon, 1359-ben is (Zalai II. 14. sz.), de itt proskripcióról nem tudunk.

[327] Hazai okmánytár IV. k. 108. sz. — Az okmánytár regesztája hibás s ennek megfelelően az oklevél 1328. helyére került. Viszont az oklevél záródátuma 1358 és a nádor is ennek felel meg.

[328] Gábor Gyula: A megyei intézmény 6. sz. okl.
[329] Sztáray okmánytár I. k. 186. sz.
[330] Kállay lt. II. 1482. sz.
[331] Baranya megye: Zichy III. k. 169. sz., Bodrog vm.: u. o. 173. sz.
[332] Sztáray okl. I. k. 219. sz.
[333] Fejér: IX. 7. 280. sz.
[334] Zsigmondk. Oklt. 5210. sz.
[335] Az áldozatok között vagabundusok is. — u. o. 5990. sz.
[336] Sörös P.: Pannonhalmi főap. tört. II. 211. sz.
[337] Zsigmondk. 2022. sz.
[338] Zsigmondk. 3936. sz.
[339] Zsigmondk. 4366. sz.

dális urak arra is igyekeztek felhasználni, hogy birtokaikra könnyűszerrel olyan munkaerőt nyerjenek, amely ki van szolgáltatva nekik. Ezt bizonyítja az az eset, hogy 1369-ben Lajos király a szökevényekhez és proskribáltakhoz fordul oklevéllel, akiket összesen — tehát a parasztokat is — és egyenkint biztosít afelől, hogyha Kanizsai Jánosnak alávetik magukat, odaköltöznek és Szarvkő várában hűséggel szolgálják, akkor a proskripció bélyege alól felmenti őket „kegyességből és jóságból".[340]

A megye nemcsak törvényszékével és a proskripciókkal sietett a földesúri rend segítségére, hanem legalább is a század közepén már börtönöket is felállított, ahol kenyéren és vízen tartották az elzártakat. A megyei börtön már a 14. század közepéről származó formulás könyvben, az Ars notarialis 175. pontjában szerepel. A formula Gömör vármegye börtönét említi, ahol a börtönbevetettek csak kenyeret ehetnek és vizet ihatnak.[341]

Bár a szomszéd birtokosok — mint az Károly Róbert hatalmának megszilárdulása után is tapasztalható — folyton hatalmaskodtak egymás ellen, és pusztították egymás birtokait, minden ellentétüket félretették, mihelyt össze kellett fogniok a jobbágyok megmozdulása ellen. A szomszéd birtokosok ilyen összetartására példa a Dráva melletti szentpéteri parasztok megmozdulása elleni földesúri összefogás. Erről az eseményről Kőrös megye hatóságának bizonyságlevele számol be 1358 június 26-án. Az oklevél elmondja, hogy a drávai rév melletti Szentpéter népei meg akarták ölni Zablathyai András nemest, birtokait el akarták pusztítani és tönkretenni. Segítségére siettek azonban élete és birtokai védelmében a nép ellen az ő rokonai, szomszédai és barátai. A szűkszavú oklevél mást nem mond erről a jobbágymozgalomról. A nemes azzal az ígérettel hálálta meg a többi szomszédbirtokosok segítségét, hogy ezért mindazoknak, akik a parasztok elleni harcban valamilyen kárt szenvedtek, ő fog kárpótlást nyujtani.[342]

Az eddigiekben megemlékeztünk a feudális bíráskodás parasztellenes vonásairól, a feudális megyei törvényszék, közgyűlések és úriszékek parasztellenes terrorjáról. A feudális „igazságszolgáltatás" e jellemvonásaiból következik, hogy ugyanakkor nem szolgáltatott igazságot a parasztok számára, nem védte meg a parasztságot a feudális urak *hatalmaskodásai,* erőszakoskodásai ellen. Már pedig a feudális urak állandóan be-betörtek egymás birtokaira, öldösték és rabolták az ott élő parasztságot. A feudális urak egymással való ellentétei mindig a parasztságot követelték áldozatul. Hiába volt szabály, hogy a jobbágyok megöléséért vérdíjat kell fizetni, ha meg is fizették,[343] az ártatlanul megölt jobbágyokat nem lehetett feltámasztani. Hasonlóképpen nem jelentett valamilyen nagy garanciát a jobbágyoknak okozott károk megtérítésében az sem, hogy a hatal-

[340] Sopron vm. Oklt. I. k. 266. sz.

[341] „solummodo panem comedendo & aquam bibendo". M. G. Kovachich: Formulae Solennes Styli 113. o.; a formuláskönyv természetéből következik, hogy ilyen megyei börtönök más megyékben is voltak. Ezek nyilvánvalóan fontos eszközei lehettek a paraszti ellenállás elnyomásának.

[342] Dl. Törzsa 41.346. Sz. Gy. — Zablathya: Zágrábmegye Anjou I. 584. sz.

[343] Valkó megyében jobbágy megöléséért 16 márkát fizetnek 1361-ben, Dl. 5038. F. N. A.; nyugta jobbágy vérdíjáról Krassó vm.-ben 1370-ben, Dl. Törzsa. 41815, K. L. B.; vérdíj jobbágy megöléséért Sáros vm.-ben 1386-ban, Szepesi káptalan O. lt. Scrin. 9. fasc. 3. no. 1., K. L. B.

maskodási ügyekben a megyei bíróság ítélt.[344] A parasztság védtelenül állott ezekkel a hatalmaskodásokkal szemben és helyzete ebben a tekintetben egyre romlott, ahogyan az Anjou-kori új nagybirtokos réteg ereje megnőtt és a feudális anarchia erői kezdtek kibontakozni I. Lajos uralkodása alatt. Zsigmond korában pedig szinte mindennapos a hatalmaskodás.

A hatalmaskodások során a jobbágyoknak a legkülönbözőbb károkat okozták a földesurak, így a rengeteg, évről évre ismétlődő esetből inkább csak a károkozás típusait akarjuk ebben a munkában érinteni. A hatalmaskodások sokszor követelték a parasztok életét. Előfordult pl., hogy egy jobbágyasszonynak állatait a hatalmaskodók elvitték, nem volt mit ennie és éhen pusztult.[345] Máskor a nyúlra vadászó jobbágyokat gyilkolják le.[346] Van példa arra is, hogy jobbágyot fogságba hajtanak és megkötözve tartják, amíg elpusztul,[347] vagy a megbilincselve fogvatartott jobbágyot, felkötve (sursum ligando) kínozzák halálra.[348] Többízben lovakkal tapostatják össze a jobbágyasszonyokat.[349] Hogy a jobbágyokat a hatalmaskodás során megverték, az szinte általános az oklevelekben. A hatalmaskodás során a jobbágyokat gyakran megsebesítették.[350] Máskor a jobbágy szakállát tépték ki.[351]

A hatalmaskodások egyáltalán nem mellékes célja a jobbágyok kirablása. A magyarországi hatalmaskodások egész sora igazolja változatos anyagával, hogy „a rablás volt az egyetlen, szabad emberhez méltó jövedelmi forrás".[352]

A hatalmaskodások során elrabolják a falu állatait,[353] elrabolják a jobbágyok lovait,[354] disznóit.[355] Máskor a jobbágyok ekéjét és lovait viszik el,[356] vagy vadászószerszámait rabolják el,[357] elviszik szalonnáját,[358] borát.[359] A jobbágyok könnyen épített épületeit a hatalmaskodók elhurcolták, vagy felégették.[360] Sok esetben ruhaneműeket raboltak, így egyízben

[344] V. ö. Gábor Gy. i. m. 156. o.

[345] 1332-ben Dl. 48.530, F. E.

[346] 1355-ben Pozsonyi káptalan O. lt. C. 28. f. 1. nr. 26, Má. E.

[347] 1380. évi hatalmaskodás: „in captivitate seu vinculis... ab hac luce decessisset" Héderváry Oklt. I. 82. sz.

[348] 1393 Zsigmondkori O. 2860. sz.

[349] 1394-ben Zsigmondkori O. 3666. sz.; 1367-ben egy jobbágyasszonyt lóval összetaposnak úgy, hogy néhány nap múlva meghal. A nyomozás után a nyitrai káptalan vizsgálati jelentése cinikusan megállapítja, hogy nem sikerült megállapítania, vajjon az áldozat gyengesége, vagy a lótól okozott sebesülése következtében pusztult-e el. Dl. 58578. Sz. Gy.

[350] 1316-ban Görgey lt. I. I. 12. F. E.; 1318-ban Dl. 57.246. K. L. B.; 1348-ban Dl. Törzsa 41.084, K. L. B. 1360-ban Dl. Törzsa 41.428. K. L. B. 1377-ben Dl. Törzsa 42.047, K. L. B.

[351] 1388. Zsigmondk. O. 821. sz.

[352] Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (A német parasztháború, Bp. 1949.) 147. o.

[353] 1319-ben Dl. Törzsa 40.386. K. L. B.; 1374-ben Dl. Törzsa 41.928. K. L. B.; 1375-ben Dl. 26.758, Má. E.

[354] 1309, Vay lt. 29. sz., Má. E.

[355] 1338-ban Dl. 3186. F. N. A. 1359-ben Dl. 26.862., Má. E. 1376-ban Kende cs. lt. F. E.; 1377-ben Dl. 6438. Má. E.

[356] 1370-ben Dl. 5889. F. N. A.

[357] 1351-ben Hazai Oklt. 242. sz.

[358] 1307-ben Vay lt. 25. sz. Má. E.

[359] 1360-ban Dl. 4965., F. N. A.

[360] 1363-ban Dl. 5227, F. N. A

az ebédet vivő jobbágyasszony köpenyét veszik el.[361] A feudális urak máskor pénzt raboltak a jobbágyoktól,[362] kirabolták a vásárról hazatérő jobbágyot.[363] Hogy a földesurak milyen mélyre süllyedtek, azt mutatja, hogy még a törökök betörését is arra használták fel, hogy a zavarosban halásszanak. Csőzei Miklós officiálisai a törökök elől 50 kocsival menekülő jobbágyokat, amikor az ő határához értek, kirabolták, a jobbágyokat vezető familiárist megölték, 24 jobbágyot pedig elfogtak és 3 napig megkötözve tartottak.[364] Olykor a jobbágyokat magukat hurcolták el és zárták be, hogy utána pénzért bocsássák szabadon.[365]

A feudális urak olykor közvetlenül akadályozták hatalmaskodásukkal a termelést. Igy, amikor a szántó jobbágyokat elkergették,[366] amikor elfoglalták a jobbágyok halászóhelyeit,[367] amikor összetörték és elégették a jobbágyok ekéit,[368] amikor elpusztítják a paraszt vetését és terményeit,[369] amikor tönkreteszik a jobbágyok rétjeit,[370] megsemmisítik a jobbágyok halászószerszámait,[371] amikor kivágatják az erdőt, amelyben a jobbágyok leshálóikat helyezik el.[372]

A feudális uraknak nem számított a jobbágycsaládok szétszakítása, életük feldúlása. Előfordult, hogy a jobbágy feleségét elrabolják és nem eresztik vissza,[373] hogy a jobbágy feleségét meggyalázzák,[374] hogy nőkkel erőszakoskodnak.[375]

A hatalmaskodók között *egyházi földesurakat* is szép számmal találunk. Itt is csak néhány példát említünk. 1348-ban János veszprémi püspök emberei hatalmaskodtak Tötös mester birtokain. Többek között 12 ekét pusztítottak el, a jobbágyokat megverték, megsebezték és elzavarták.[376] 1373-ban a kolozsmonostori apát a királytól volt kénytelen segítséget kérni az erdélyi püspök ellen, mert utóbbinak fenesi várnagya és többi gazdatisztjei pusztították az apátság falvait. Pl. 1370-ben Egerest támadták, ahol sok jobbágyot véresre vertek, halálra kínoztak, az állatokat elhajtották, a falu pincéit megdézsmálták. A hatalmaskodók közt románok is voltak.[377] A görögkeleti románokat a püspökök ugyan szakadárnak minősítették, de ez a valláskülönbség nem számított, mikor feudális hatalmaskodásról volt szó, akár másik katolikus egyházi földesúr jobbágyai ellen is. 1373-ban Nyitra vármegyében nyomozást tartottak jobbágyok egyházi ember részéről történt kifosztása ügyében.[378] 1379-ben Al-

[361] 1378-ban Dl. Törzsa. 42.091. K. L. B.
[362] 1387. Zsigmondk. O. 237. sz.
[363] 1380-ban Dl. 6716, 6717, Má. E.
[364] 1392-ben Zsigmondk. O. 2622. sz.
[365] 1332-ben Dl. 48.530. F. E. 1377-ben Dl. 6438, Má. E.
[366] 1377-ben Vay lt. 506, Má. E.
[367] 1323-ban Dl. 2159, Má. E.
[368] 1350 körül Kállay lt. I. 1025. sz.
[369] 1352-ben Dl. Törzsa. 41.186. K. L. B.
[370] 1375-ben Dl. 26.758. Má. E.
[371] 1399-ben, Zsigmondk. O. 6001. sz.
[372] 1367-ben Zichy O. III, 236. sz.
[373] 1395-ben Zsigmondk. O. 3966. sz., 1397-ben u. o. 4787., 1399-ben u. o. 6009.
[374] 1399-ben Zsigmondk. O. 5907. sz.
[375] 1388-ban Zsigmondk. O. 587. sz.
[376] Zichy Okmt. II. 238. sz.
[377] Csomor L.: Volt-e Egeresen apátság? (Erdélyi Múzeum, 1911.) 229—230. o.
[378] Dl. Törzsa. 41.897, K. L. B.

sáni Bálint pécsi püspök mohácsi tisztje jobbágyokra vadászott és csak váltságdíj ellenében engedte szabadon őket, egy jobbágyot Lajmér birtokon (Baranya vm.) meggyilkoltatott.[379] 1398-ban az esztergomi érsek udvarbírája és az érsek nemes jobbágyai, uruk megbízásából egy másik egyházi földesúr, a margitszigeti apácák egyik birtokán hatalmaskodtak, elfoglalták a szántók, rétek és erdők egy részét, a parasztok szemtermését felgyujtották, a jobbágyok 32 ökrét elhajtották, a falu bíráját súlyosan megsebesítették, az ökrök védelmére futó asszonyokkal és leányokkal erőszakoskodtak.[380]

A parasztok, akiket a súlyos földesúri terheken túlmenően a földesúri kizsákmányolásnak ez az anarchikus, hatalmaskodó módja munkaeszközeik teljes pusztulásával fenyegetett, az államhatalom részéről alig nyertek valamilyen védelmet a hatalmaskodások ellen. Rámutattunk arra, hogy az államhatalom még Károly Róbert alatt sem tudott eljutni az egyes szomszédbirtokosok közötti hatalmaskodások megakadályozásáig. A helyzet még tovább romlott Lajos király és különösen Zsigmond király alatt. Igen kevés adat van arra, hogy legalább a megyék szembeszálltak volna a hatalmaskodásokkal. Mindennek következtében a parasztok kétségbeesése és a feudális hatalmaskodókkal való szembefordulása egyre élesebbé vált. Bizonyos, hogy a parasztok, amennyire tehették, aktívan védekeztek a hatalmaskodások ellen. Erre 1331-ből okleveles példa is van. Ekkor a küküllőmegyei Püspöki faluból serviensek elrabolták a parasztok öt lovát. A távozó rablókat követték a pataji és más környező falvak parasztjai és az elrabolt lovak közül négyet visszavettek, sőt egy rabló servienst is sikerült elfogni. A servienst a nép, ítélet után, felakasztotta.[381]

A parasztok ellenállása azonban gyönge volt ahhoz, hogy a feudalizmus velejáróját, a feudális anarchiát felszámolja és ezért a hatalmaskodások a feudális kizsákmányolás rendszeres formái mellett komoly szerepet játszottak a parasztság egy részének rohamos elszegényedésében, zsellérré süllyedésében.

[379] Zichy Okmt. IV. k. 98. sz.
[380] Zsigmondk. Oklt. 5475. sz.
[381] „sed sepedicti populi de Pata et aly eosdem insequentes quatuor de eorum equorum ... ab eisdem abstulissent, et unum ex predictis latronibus capientes juris orgine (l=ordine) exigente suspendissent, ..." Dl. 27.627, Sz. Gy.

## 13. AZ EGYHÁZI TIZEDKIZSÁKMÁNYOLÁS

Az elv, amelyet már első királyunk decretuma[1] kimondott, elrendelve, hogy a termésből tized illeti meg az egyházat, a 14. században is érvényesült. A magyarországi keresztény egyház megszervezésétől eltelt három évszázad elég hosszú idő volt ahhoz, hogy a társadalom megismerkedjék és hozzászokjék kötelezettségéhez, amelynek teljesítésére a kánonjog segítségével az egyházi fórumok kényszerrel is ösztönözték, ha elégedetlenségének időnkint — mint a következő fejezet tárgyalja — ellenszegüléssel kifejezést adott. A 14. századi magyar gyakorlat, éppen mert a 11. században kialakultnak volt a folytatása, egy lényeges pontban eltért attól, amelyet IX. Gergely pápa decretalisai szabtak meg. Ezek szerint[2] a kézműves foglalkozásból származó jövedelmet, tehát az iparos keresetét éppen úgy tizedfizetés terhelte, mint a ház, föld, szőlő, malom árából az eladót tiszta nyereség címén megillető részt. Magyarországon ellenben a 14. században, akár mint az Árpád-korban, csak a föld terményei és az állatállomány, azaz egyedül a mezőgazdaságból származó jövedelem volt tizedköteles. Bizonyára azért, mert még túlnyomórészt őstermelő foglalkozást űzött a lakosság, amidőn kialakult a gyakorlat, hogy mi után kell tizedet fizetnie. Megerősíti feltevésünket, hogy amíg a király valamennyi jövedelméből, akár vámból, akár pénzverésből, akár adóból származtak, tizedet adott az egyháznak,[3] a vámhelyek tulajdonosaira a 14. században ugyanez a kötelezettség nem vonatkozott. Az ő kedvező helyzetük ugyanazon okkal magyarázható, mint a kézművesek iparcikkeinek, vagy az adásvételből származó jövedelemnek a tizedmentessége: a 11. században már megvoltak a királyi jövedelmek, amelyek tized alá eshettek, ellenben a magángazdaságokat gyarapító bevételek akkor még hiányoztak.

Nem valószínű, hogy a klérus ne tett volna kísérletet a 13. század folyamán, hogy az előnyöket, amelyeket számára a kánonjog elvileg biztosított, a kézművesfoglalkozás és a kereskedelem hasznainak megdézsmálásával a valóságban is megszerezze.[4] Ha mégsem sikerült célját elérnie, azt csak az érdekeltek ellenszegülésével, mégpedig eredményes ellenállásával magyarázhatjuk. Ellenkezéssel találkozott azonban a klérus akkor is, amidőn a mezei gazdálkodásnak az Árpád-korban tizedköteles területeihez újabbakat akart csatolni.

[1] II. 18.
[2] lib. III. tit. 30.
[3] Kálmán I. 25. Balics II/2. 429.
[4] A régibb állapotokra vonatkozólag v. ö. Pannonhalmi rendtört. I. 177.

A külföldi gyakorlat nagyobb és kisebb tizedeket különböztetett meg, az előbbiek közé a gabonát, bort, olajat, sertést, bárányt, kecskét, borjút, az utóbbiak közé a lent, kendert, kerti veteményeket, szárnyasokat és méhet sorolva.[5] Magyarországon az olajtermelés sohasem játszott szerepet s ennek megfelelően olajtizedről sem esett szó, a többi közül pedig Károly Róbert uralkodása alatt (1328) Szlavóniában s bizonyára az egész országban általában gabona, rozs, zab, árpa, köles, bor, bárány, kecske, sertés, méh után kellett tizedet fizetni.[6] Ezzel a gyakorlattal szemben az egri püspök az eperjesieket a 14. század végén borjútizednek és — a sörgyártáshoz szükséges — komló tizedének fizetésére akarta kényszeríteni.[7] A polgárok az uralkodókhoz fordultak segítségért, s ekkor Zsigmond (1396 és 1397) maga mondotta, hogy a borjútized követelése szokatlan, sehol az országban nem dívik s más püspökök nem is kívánják.[8] Menynyire igaza volt, kitűnik az egyik pécsi püspök magatartásából. Ez Károly Róbert uralkodásának utolsó éveiben III. Béla és II. András nevében megfogalmazott hamis oklevéllel próbálta tizedigényeit érvényesíteni. Amidőn felsorolta, hogy mindenki miből köteles dézsmát adni a gabonán és boron kívül, a legvérmesebb reményeknek adott kifejezést. Úgy képzelte, hogy tized illeti meg kivétel nélkül minden kerti veteményből, a malmok jövedelméből, azután bárány, kecske, sertés, méh mellett a szárnyasokból és a ménesekből is. A szarvasmarhaállomány tizedmentességét tehát ő is elismerte, noha ábrándozásban olyan messze ment, hogy még a lóállományt is dézsmakötelessé próbálta tenni.[9] Több eredménnyel járt az esztergomi egyház törekvése. 1347-ben Nagyszombat polgársága, a hozzá tartozó falvakkal együtt, a gabona, méh, báránytizeden kívül lúd és csirketizedet is fizetett.[10] Ha még ilyen jómódú, független város is kénytelen volt engedni, el lehet képzelni, hogy a kis jobbágyfalvak sokkal kevésbbé háríthatták el az egyház követeléseit. Főleg nem azok, amelyeknek maga a püspök vagy a káptalan volt a földesura.

Ugyanakkor azonban más helyütt egyezkedések során csökkentek a terhek. Az okot is megmondotta 1374-ben a zágrábi püspök és a szlavon bán, amidőn mint békebírák elsimították a viszályt, amely a zágrábi káptalan és Lendvai István közt a bekcsényi főesperességben lévő birtokok tizede miatt tört ki. A főúr érvelésére, hogy jobbágyait nem kényszerítheti a máshol szokásos tized beszolgáltatására, mivel azok Ausztria határvidékén élnek, következésképpen, mivel odaát enyhébb a tizedkötelezettség, átköltöznének és lakatlanul hagynák birtokait, a káptalan valóban jelentős mértékben leengedte a tizedet. Beleegyezett ugyanis, hogy a jobbágyok kepénként három dénárt, a tizedbor után köblönkint ugyanannyit fizessenek, ami késedelem esetén egy-egy dénárral növekedett. Ugyanekkor a káptalan még egy engedményt tett: elengedte a len-, szárnyas- és

[5] Realenz. XXI. 636. Wetzer XII. 1889.

[6] Batthyány III. 167, 169. Smičiklas IX, 425. Az erdélyi szászok gabona-, bor-, méh-, és báránytizedét említi egy 14. sz.-eleji oklevél. Dl. 28048.

[7] Iványi: Eperjes, 43, 50, 52 l. 1387, 1397.

[8] Eperjes 52. lap és Zsigmondkori oklt. 4425. sz. Dl. 42.628.

[9] Fejér II. 255, III/2. 426. Az oklevelet Pauler Gy: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. kiadás Bp. 1899. 590. beha óan elemezte, megállapítva, hogy Károly Róbert uralkodásának végén keletkezett s László püspök (1315—1345) az értelmi szerzője.

[10] Knauz III. 656.

sertéstizedet, mivel — mint mondotta — számít a gabona- és bortized megnövekedésére.[11]

A tizedet elvben a püspök kapta, hogy a kánonjog utasítása szerint fedezhesse egyháza kiadásait, ő azonban a plébánosoknak átengedte a parochiájuk területén begyüjtött tizednek a negyedét,[12] utóbb pedig, szűkebbre szabva az új plébániák dotációját, ennek negyedét, azaz a tized tizenhatod részét. A 13. századtól kezdve, amidőn a püspök és a káptalan birtokközössége megszünt, s a tizedjövedelmekben is megosztoztak, egyes helyek tizede a püspököt, másoké a káptalant illette meg.[13] Rajtuk kivül más egyháziak is birtokosai lehettek a tizedjövedelemnek. Igy a pannonhalmi monostor szedte be, Szent István kiváltságlevelére hivatkozva, Somogy megye tizedét, más monostorok, mint a garamszentbenedeki, vagy zobori bencés apátság, a veszprémvölgyi apácakolostor saját birtokaik jobbágyainak tizedét.[14] Egyrészt a mentességek, még inkább azonban a tizedszedés jogának gyakorlása miatt időnkint viszályok törtek ki az egyháziak között, amelyek hosszas, évtizedes perekbe fulladtak. Vitássá a tizedszedés joga azért lehetett, mert egyrészt az egyháziak elcserélték egymás közt a tizedjövedelmeket, s több falu tizedéért cserében adtak teljes joggal egy falut, amelynek földesurai voltak,[15] másrészt a király adományából egy-egy falu vagy akár dézsmakerület tizedjoga idegen egyház birtokába juthatott. A római kuriát is többnyire hosszasan foglalkoztató pereknek az irásos emlékei nagyterjedelmüek, azonban a jobbágyság életének szemszögéből nézve viszonylag csekély a jelentőségük. A perek elhúzhatásának módjáról adnak ugyanis felvilágosítást, de nem a jobbágyok munkájának eredményeiről. Mégis annyit kétségtelenné tesznek, hogy a perek tárgyának, a vitássá lett tizedjövedelemnek az értéke nagy lehetett, ha a szembenálló felek hatalmas összegeket költöttek igazuk bizonyítására,[16] maguk a pereskedések pedig átmenetileg elősegítették a tized megtagadását.[17]

[11] Smičiklas XV. 36.

[12] XI. Gergely pápa ezt a szokást 1377-ben emberemlékezetet meghaladónak mondotta Smičiklas XV. 265. Méltányosságból és kivételképpen nagyobb is lehetett a hányad: 1311. az esztergomi érsek két szepesi plébánosnak a tized harmadát, 1336. az egri püspök a tárcafői és palocsai kerületek plébánosainak pedig a felét biztosította. Knauz: II. 655. III. 288. — A hányad további csökkenésére 14. fej.

[13] V. ö. Bunyitay V.: A váradi káptalan legrégibb statutumai Nagyvárad, 1886. 40, 45, 49, 86, 89. l.

[14] Balics II/2. 425; a margitszigeti apácák jobbágyainak tizedmentességét biztosító rendeletek, amelyek természetesen nem saját földesúrnőikkel szemben adnak nekik mentességet, 1324-ből: Dl. 4904, 1334-ből Dl. 1975. és 2844.

[15] 1335-ben az esztergomi érsek több falu tizedét elcseréli a nyitrai püspök három földjéért, 1354-ben ugyanő Nána falu tizedét adja káptalanjának egy földjéért és két jobbágy mansiojáért. Knauz III. 266., ill. Fejér IX/2. 330. stb.

[16] Amit Balics mond a 13. századi állapotokkal kapcsolatban, hogy a tizedperekkel „telvék nyomatott oklevéltáraink" (II/2. 426) az érvényes a 14. századra is oly kiegészítéssel, hogy a kiadatlan oklevelek közt is jelentős mennyiséget tesznek ki. — Az erdélyi szászok tizedéről Teutsch Fr.: Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen, Hermannstadt, 1921. I. 27. s köv.

[17] Az erről szóló okleveleknél azonban figyelembe kell vennünk, hogy olykor a jobbágy, akit az egyik tizedbirtokos kötelezettsége nem teljesítése címén interdictum alá vetett, a másiknak megfizette a tizedet: Pl. 1362. az óbudai apácák három borsodmegyei faluja is, amelyek korábban az egri káptalannak szolgáltatták azt be. (Dl. 5143.) Ugyancsak az óbudai apácák más falvai, amelyek utasításukra megtagadták az esztergomi érseknek a tizedfizetést, 1381-ben egyenként kötelezték magukat, hogy a jövőben ismét neki teljesítik a szolgáltatásokat. (Primási világi lt. Lad. O. f. 1. nr. 6—nr. 40.).

A tizedfizetésre kötelezettek szempontjából egyre ment, hogy a püspököt vagy a káptalant illeti-e meg a tized. Nem volt azonban közömbös akkor, ha az egész tized a plébánosé volt. Elsősorban a városi kiváltságokat élvező telepeken, azután a szepesi és erdélyi szászok területén kapták meg a plébánosok híveik teljes tizedét, mégpedig királyi felhatalmazásból s a 14. századi városi kiváltságleveleknek is egyik lényeges pontja volt, hogy a tized a plébánost illeti meg. A kedvezmény azért volt előnyös magára a lakosságra, a városi polgárságra, mert egyrészt az általa választott plébános jövedelme, s abból alakult vagyona a városban maradt, másrészt a polgárság hozzászokott, hogy a területén beszedett tizedet, bár közvetve, a saját rendelkezése alatt állónak tekintse. Az utóbbi elv ugyan csak akkor lett jelentős, amidőn a szekularizáció gondolata felmerült, azonban, úgy véljük, addig is a polgárság inkább tudott megegyezni a tized ügyében az általa választott plébánossal, mint egy távol élő püspökkel vagy káptalannal.

A begyüjtés, akár a püspököt, akár a káptalant illette a tized, egyformán ment végbe. Az ország egyházmegyék szerint tizedkerületekre, cultellusokra, magyarul késekre volt felosztva. Az elnevezésnek az a magyarázata, hogy a tized kirovója, a decimátor késsel fapálcikára felrótta, hogy kit mennyi tizedtartozás terhel s azután a pálcikát kettévágta. Az egyik részt átadta a tizedfizetésre kötelezettnek emlékeztetőül, a másikat pedig magánál tartotta. A tized megfizetése után ez a rész is a beszolgáltatóhoz került s most már az egész pálcika nyugta gyanánt szolgált.[18] A püspök vagy a káptalan megbízottjai először tehát számbavették a termést és az állatszaporulatot, megállapították a tizedet s csak később került sor a begyüjtésre.

Az 1291. decretum rendelkezése (21. cikk) szerint a decimátor egyedül nem járhatott el, hanem vele ment a megyés ispán megbízottja. Egyrészt azért, hogy jelenlétével fizetésre késztesse a jobbágyokat, másrészt pedig, hogy védje a földesúr érdekeit a tizedszedő túlkapásaival szemben. Az egyház, hogy biztosítsa a maga számára az államszervezet és a közigazgatás támogatását, mindkettőt érdektársává tette, részt juttatva nekik a tizedből. Ennek huszada tehát a királyt és a nádort illette meg, századrésze pedig a megyés ispánt.[19] Még nagyobb részt engedett át a klérus a megyés ispánnak, ha karhatalommal kellett a tizedfizetésről vonakodókat jobb belátásra bírni. Az erdélyi tizedszedést szabályozó 1335. rendelkezés szerint a kötelességüket nem teljesítő híveket háromszor, egyre fokozódó bírság sujtotta s a bírságok kétharmada az ispánt illette.[20] A decimátor önkényeskedésének igazi fékezője ily módon nem a megye, hanem a falusi bíró volt, a villicus. A mezővárosokban, a szabad falvakban, ahol a lakosság önkormányzatának a képviselője, a közösségben rejlő erőre, a falvakban, ahol a földesúr megbízásából tevékenykedik, első sorban ennek tekintélyére, de egyszersmind a faluközösségre is támaszkodva védhette a

[18] Holub: Zala 376. s köv. l. A tizedkerületek számára jellemző, hogy a zalai főesperesség tíz püspöki tizedkésre oszlott fel.

[19] F. II. 256, III/2. 428. a korábban említett hamis pécsi oklevél szerint.

[20] A megyei hatóságnak a tized szedéséből származó hasznát igazolja a következő eset is: Császlóci Bolgár Miklós 1394-ben embereivel együtt fegyveresen rátámadt az ungmegyei alispánra és az egyik szolgabíróra, amikor megjelentek falujában, hogy a főispán számára behajtsák a tizedből megillető jövedelmet. Zsigmondkori okit. 3516. sz.

jobbágyokat a kizsákmányolástól, az igazságtalan kivetéstől. A tized megállapításának ugyanis az ő jelenlétében kellett megtörténnie. Az 1411. évi decretum (5. cikk.) a korábbi gyakorlatot rögzítette meg, amidőn kimondotta, hogy a decimátor nem önkényes becslés, hanem a jobbágynak eskű alatt tett bevallása alapján köteles megállapítani a termés nagyságát.

A tized elszállítására csak később került sor. A bordézsma kivetése és elvitele közt, a dolog természeténél fogva, hosszabb idő nem telhetett el. A tizedet azonnal, előzetes becslés nélkül szüretkor a mustból vették ki a decimátorok. A szőlőhegyeken egy-egy leveles színt, lugast állítottak fel, s oda vitették a dézsmát.[21]

A jobbágyot károsodás a tizeddel kapcsolatban akkor érte, ha a decimátorok későn jöttek a learatott gabona dézsmálására s így gabonája, mivel kelleténél tovább maradt a mezőn, romlásnak indult, ha a szőlőtermés tizedét nem mustból, hanem már a pincékben elhelyezett borból akarták kivenni, a tized fejében lefoglalt állatokat pedig nem hajtották el idejében s így azok etetése, gondozása reá hárult. Ily önkényeskedéssel szemben az érdekeltek a királynál kerestek és nyertek védelmet. A bordézsma körüli visszaélések meggátlására 1365-ben I. Lajos, 1397-ben Zsigmond elrendelte, hogy a soproniaktól nem a már pincéikben elhelyezett borból, hanem szüretkor, mustból kell a győri püspöknek a tizedet beszedni,[22] az eperjesieket pedig Erzsébet királyné 1386 táján felhatalmazta, hogy csak Jakabnapig (júl. 26.) várjanak gabonájuk behordásával, azután a tizedet kinthagyva, szabadon rendelkezhetnek azzal.[23] Bár nem volt ez új dolog, mivel 1336-ban az egri püspök, amidőn a tárcafői és a palocsai kerületek jogkörébe jutottak,[24] biztosította ezek földesurait és jobbágyait, hogy változatlanul fenntartja a tizedszedés régi módját, amely szerint a tizedet a mezőn hagyva, a decimátor megérkezése előtt mindenki betakaríthatja csűrébe a termés többi részét,[25] a királyné rendelkezése nagyjelentőségűnek bizonyult a jövő szempontjából. A 15. század végén ugyanis a törvényhozás, amidőn általános érvénnyel szabályozta a tizedszedést (1498: 54. t. c.), ugyanily határozatot hozott. (Eszerint ugyanis a jobbágy csak 12 napig köteles gabonáját a mezőn hagyni, ha addig a decimátor nem jelenik meg, a falu bírája kiválasztja a termés tizedét, ez a tarlón marad, a jobbágy pedig sajátját elszállítja. Ez a 12 napos határidő Eperjes vidékén július 26. körül zárulhatott.) Igen valószínű ezek alapján, hogy az 1486:42. t. c., amely szerint a jobbágy a tized fejében beszolgáltatandó állatokat Szt. Mihály-napig (szeptember 29.) köteles eltartani, szintén korábbi, a 14. századba visszanyúló gyakorlatra támaszkodott.

Közömbös volt a jobbágy szempontjából, annál inkább érdekelte azonban a földesurat és az egyházat, hogy melyiküknek van joga elsőnek kivenni a tizedet a gabonatermésből. A kérdést a kilenced kötelező beszedését elrendelő 1351. évi decretum tette időszerűvé. Ez nem szólt a sorrendről. Csak annyit állapított meg (6. t. c.), hogy a prelátusok és az egyházi földesurak is kötelesek a tized után a gabona- és borkilencedet beszedni sa-

[21] Ho'ub 375.
[22] Házi I/1. 133. és 251.
[23] Iványi: Eperjes 41.
[24] Fejér VIII/4. 189.
[25] Dl. 66.812. Dessewffy cs. margonyai lt.

ját jobbágyaiktól. Ellenben határozottan megállapította a sorrendet I. Lajos 1370. rendelete, kimondván, hogy a tized kivetése és lerovása után kell a kilenced beszedésének sorra kerülnie.[26] Lényegében a rendelet figyelmeztetés a győrmegyei birtokos nemesek számára, hogy nem térhetnek ki az 1351-i kilenced-rendelkezés végrehajtása elől. Pár évtized azonban elég volt, hogy a földesurak annyira megbarátkozzanak a kilenceddel, hogy a 15. század elején már a tized előtt elvették jobbágyaik terméséből. A klérus sérelmesnek találta eljárásukat és 1430-ban visszaállíttatta Zsigmonddal a régi rendet.[27]

A klérus, bár nagy haszna volt abból, hogy az ország mezőgazdasági termelésének tizedrésze évről-évre őt gazdagította, közvetett módon is igyekezett jövedelmét fokozni. Törekvése tehát arra irányult, hogy a körülményes begyüjtés költségeit megtakarítva, készpénzben kapja meg a tized ellenértékét. Célját három módon érhette el. Egyrészt úgy, hogy a tizedfizetésre kötelezettekkel egyezséget köt, s megengedi nekik, hogy évi átalányösszeggel megváltsák a terhüket, másrészt a tizedjövedelmek bérbeadásával, harmadszor pedig oly módon, hogy közvetlenül az egyes jobbágyoktól pénzben szedi be a dézsmát. A 14. században mindegyik megoldásra van példa.

1347-ben az esztergomi káptalan megállapodott Nagyszombattal, hogy a várostól a hozzátartozó három falu gabona, méh, bárány és szárnyas tizede fejében évente 80 budai márkát fog kapni,[28] az esztergomi érsek pedig afelől, hogy a Király-hegyen levő szőlők tizede fejében 18 márka jár neki.[29] Ugyancsak Nagyszombat 1379-ben régi szokás szerint 18 nehéz márkát fizetett bortized fejében,[30] míg az erdélyi szászok-lakta Tács falu 1396-ban évi 6 aranyforintot adott a püspöknek.[31] A megváltásra, mivel önállóságot, kezdeményezést és összetartást tételezett fel a lakosság részéről, elsősorban a nagyobb városok gondolhattak, azonban a jobbágyok is élvezhették helyenként annak előnyeit. Például tudjuk, hogy a győri egyházmegyei Szőllős falu lakói bortized címén a 14. század közepén egy összegben egy márkát fizettek.[32] A jobbágyfaluknak haszna abból semmiképpen sem volt, hogy az ő tizedüket az egyháznagyok és a káptalanok bérbeadással értékesítették, sőt még kára származott, mert a tizedbérlő, akinek számára a bérlet vállalkozás, minél nagyobb haszon biztosítására törekedett, figyelmét pedig, ha ismerős a vidéken, nehezebb volt kijátszani, mint a távolról jövő dicatorokét. Ezért nem hisszük, hogy a rosentaliak jobban jártak azzal, hogy az esztergomi érsek, illetőleg káptalan bérbeadta bortizedüket évi 14 aranyforintért és egy prémes ködmönért (pelliciumért) a nagyszombati plébánosnak,[33] mintha közvetlenül került volna termésük

[26] Hazai Okmtár. III. 189.

[27] Esztergomi káptalan magán lt. Lad. 48. f. 1. nr. 7. A siker azonban csak múló jelenség. Az 1495. évi decretum 44. cikke mint régi szokást rendeli el, hogy előbb a kilencedet kell beszedni s csak azután a tizedet. Ezúttal a „régi szokást" tehát a világi urak értelmezése szerint fogadták el.

[28] Knauz III. 656.

[29] Knauz III. 665.

[30] Esztergomi káptalan magán lt. Lad. 43. f. 1. nr. 8.

[31] Zsigmondkori oklt. 4286. sz.

[32] Dl. 41.153.

[33] 1379. Esztergomi kápt. magán lt. Lad. 43. f. 1. nr. 8. — Bérlők gyanánt a világiak korán jelentkeztek: 1302. Alba comes az esztergomi káptalan nagyszombati tizedeit bérelte. Knauz II. 504.

dézsma alá. Nagyobb méretű értékesítésre, másrészről pedig vállalkozásra lehet következtetnünk két nyugta alapján. Az egyik szerint 1363-ban Kálmán győri püspök két évre bérbeadta a soproni tizedkerület bor- és gabonadézsmáját évi 500 márkáért Jakab pozsonyi bírónak és Pol János ottani polgárnak,[34] a másik szerint ugyan ő 1365-ben szintén két évre, évi 312 márkáért a locsmándi kerület tizedét ugyanazoknak.[35] Az olasz származású Ventur Jakab a középkori Pozsony egyik kiemelkedő bírája, merész nagyvállalkozó, társa pedig velencei kapcsolatairól ismeretes bécsi polgár volt.[36] A tizedbérleten szerzett bort feltehetőleg külföldi értékesítés céljaira szerezték, s így tőkéjüket a vállalkozáson legalább kétszer megforgatták. Az bizonyosra vehető, hogy a tizedet elnézés nélkül beszedették. Igen nagyméretű vállalkozásról tanúskodik Drugeth Vilmos, a volt nádor 1330-i végrendelete. Mint ebből kitűnik, egy Rafael nevű ötvössel együtt 270 márkáért bérelte a budai és a szerémségi nagy- és kistizedeket. Az összeg nagysága is kifejezi, hogy igen jelentős hasznot nyujtó vállalkozásról volt szó, amelyben fele arányban vett részt. A haszon felhasználásáról — összegszerűen, sajnos, nem nevezi meg — végrendeleti intézkedései során kifejezetten is megemlékezett.[37] Vállakozók gyanánt azonban egyháziak is felléphettek. Általános jelenségnek mondható, hogy egy-egy kanonok bérbe vette káptalana egy-egy megyéből begyüjthető tizedeit, mivel az Ars notarialis az ilyesféle ügyletre vonatkozólag a kölcsönös megállapodások formuláit szinte sorozatszerűen összeállította,[38] de szokatlanabb jelenségekről is van tudomásunk. Igy arról, hogy 1390-ben maga az esztergomi érsek, Kanizsai ' János 160 dénármárkáért a veszprémi püspöktől a Germen tizedkés dézsmáját vette bérbe.[39]

Korán találkozunk azzal az esettel is, hogy maga a földesúr vette bérbe falujának tizedét. 1325-ből ismeretes, hogy az erdélyi püspök Kér szatmármegyei falu tizedét egy évre másfél ezüst márkáért bérbeadta.[40] Máskor a földesúr nem egy összegben, hanem a termés nagyságához igazodóan fizette a bérösszeget, mint 1339-ben Tarkői Rikolf 17 falu terméséből kepénkint egy garast.[41] Nem előzetes megállapodás szerint, hanem „szokásszerűen". Amidőn ugyanis az egri püspök megbízásából egyik familiárisa és a tárcai főesperes megjelentek a tárcai és palocsai tizedkerületekben a tized beszedésére, egyszerűen csak ennyit fizetett nekik, a garasonkinti két-két báni dénárt azonban, bár „Sáros megye szokása szerint ezt is meg kellett volna fizetnie", megtagadta, mire a tizedszedők az ügyet a püspök elé terjesztették, reáhagyva, el akarja-e engedni ezt a pótlékot vagy

[34] Dl. 41.518.

[35] Sopron, vm. I. 362. Dl. 41.638.

[36] Lederer 134 s köv. lap. Jakab bíró 1367-ben a nyitrai püspöktől 400 forintért bérelte a zsitvatői révvámot, Dl. 41.696.

[37] de principali pecunia et lucro ad meam rationem cedente 30 márkát hagy annak az egyháznak, ahol eltemetik, a maradék felét misemondásra rendeli, másik felét pedig kárpótlásul azoknak, akiket megkárosított. Fejér VIII/3. 510. Forgách cs. lt. 98. sz.

[38] Kovachich M. G.: Formulae solennes styli. Pest, 1799 73 s. köv. o.

[39] Zsigmondkori oklt. 2620.

[40] Anjou II. 198.

[41] A 17 falu a Tarkői család birtoka; pontosan ennyit sorol fel Csánki is a család kezén lévő birtok gyanánt. I. 328.

sem.[42] Ebbe a kategóriába sorolhatjuk még az örökbérletet, amidőn a földesúrnak a tized tulajdonosa állandó évi összegért átengedte a dézsmát. Igy a Czudar-család a sárosmegyei makovicai váruradalom teljes — nagyobb és kisebb — tizedét évi 200 aranyforintért vette bérbe 1367-ben az egri püspöktől,[43] Zalai Péter mester pedig 1348-ban a nyitramegyei Patvaric nevű birtokának tizedét évi 12 forintért vásárolta meg az esztergomi érsektől. Vállalkozási szándékkal, mert a birtokon egyetlen lakott curia volt csak, amelyhez mérten a tized szerfelett nagy. Kikötötte tehát, hogy a bérösszeg változatlan marad, ha a jobbágyok száma megnövekszik, azaz, ha sikerül benépesíteni. Viszont biztosítékul megígérte az érseknek, hogy a 12 forintot akkor is fizeti, ha az egész falut csak mint a curiához tartozó szántóföldet fogja használni.[44] 1394-ben az ausztriai heiligenkreuzi ciszterci apát ugyancsak mint földesúr évi két ezüstmárkáért váltotta meg a mosonmegyei Vogelndorf falu tizedét a győri püspöktől.[45]

A begyüjtéssel és értékesítéssel járó kiadások elkerülésére a legáltalánosabban elterjedt mód a tizednek pénzzel való megfizettetése volt. Nagy múltra tekintett vissza ez a szokás. Az 1222. aranybulla már eltiltotta (20. pont), de mert a klérus túlsúlyát tükröző 1231-i aranybullából hiányzik a tilalom,[46] meglehetősen elterjedtnek kell tekintenünk.

Mint az 1291. decretumból megállapítható, az egyháziak a gabona megváltását fontosabbnak találták, mint a borét. Amíg ugyanis a decretum az előbbit a „szent királyok" rendelkezéséhez illőnek mondja s megállapítja, hogy a nemes, meg az ilyennek számító szász ekealjanként egy fertot, népeik pedig kepénkint egy pondust kötelesek fizetni, addig a bornak természetbeni beszolgáltatását rendeli el,[47] s csak mint kivételes esetet említi fel, hogy a behajtás elmulasztása esetén a piaci árat kell helyette megfizetni.[48] A jelenség nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a bor már ekkor jól értékesíthető árucikk, amely a parasztságnak az árutermelésbe való bekapcsolódását is megkönnyíti,[49] s így érdemes volt a tizedbirtokosoknak kivárni a tavaszi hónapokban szokásos áremelkedést. A megváltás, az 1291. állapotokat tükrözve, általános volt. Szlavóniában Mikcs bán 1328. szabályozásából pontosan ismerjük az itteni váltságösszegeket is. Eszerint a tized gabona kepéje Szent Márton-napig (nov. 11.) 6 báni dénár, azután pedig 8 dénár. A bor és sertés váltságdíja azonos a mindenkori piaci árral; a méhtized egy dénár, ugyanannyi a bárántytized, míg a kecsketized egy dénár, vagy minden tizedik állat. Az, akinek nincs gabo-

[42] Berzeviczy család berzevici lt. 93. sz.

[43] Dl. 5625.

[44] Knauz III. 669.

[45] Zsigmondkori oklt. 3325. sz.; nincs ugyan szó bérletről, de mégis ez húzódik meg a szepesi káptalan 1338-i engedélye mögött, amellyel Gublinusnak, a volt lőcsei bírónak Gánfalva nevű birtoka után a teljes — nagyobb és kisebb — tizedet fél finom ezüst márkában állapította meg, elismerésül azért, mert ott kápolnát épített. Az oklevél szerint az összeget a földesúr szolgáltatta be, ő azonban — tehetjük hozzá — a fél márkát a tized címén jobbágyaitól beszedett s azt nyilvánvalóan meghaladó pénzből fizette. Szepesi káptalan orsz. lt. Petrociana 14.

[46] Enchiridion 140.

[47] decime vini autumpno in specie recipiantur cum musto.

[48] Enchiridion 189.

[49] Molnár E. 16. s. köv. l

nája, két dénárt fizet, más után pedig a tizedik részt szolgáltatja be.[50] Mindezek a rendelkezések 1360-ban, mivel akkor I. Lajos megújítva megerősítette őket, változatlanul érvényesültek.[51] Sőt Erdélyben a nemesség és a püspök közt 1335-ben Budán létrejött megegyezés szerint egyenesen uralkodó lett ez a megoldás. Itt, mint az egyezség világosan megmondja, a dézsmaszedő Márton-napig pénzben állapította meg a tizedet s ezt a hívek vízkeresztig voltak kötelesek megfizetni.[52]

A tizednek pénzben való követelése kétségtelenül hátrányos lehetett, ha a jobbágy védtelenül állott a dézsmaszedővel szemben, mivel ez önkényesen állapíthatta meg a termények forgalmi értékét, maga pedig nem rendelkezett elég készpénzzel. A pénz forgalmával és romlásával tisztában nem lévő jobbágy azonban csak addig van kiszolgáltatva a dézsmaszedőnek, amíg az uralkodó osztály tagjai — földesurak és egyháziak — közt teljes az összhang. Mihelyt belső ellentéteiket érdekeik feltése napfényre hozta, a jobbágy támogatót, sőt bizonyos mértékig szövetségest nyert földesurában. Csak így érthető meg, hogy a sági premontrei monostor tesmági jobbágyai az esztergomi káptalannak hol természetben, hol pénzben fizették meg a búzatizedet. Ha jó volt a termés, kiadták a tizedet, ha gyengén ütött ki, pénzt fizettek, de — a káptalan panasza szerint — nem a piaci áron, hanem kepénként 12 dénárt, holott a forgalmi érték 40 dénárra is felrúgott.[53] De ugyanígy jártak el a nemesek is, mint az ugyancsak hontmegyei Kisturi János.[54]

A három mód valamelyikének segítségével az egyház, így tűnik fel, viszonylag kevés vesződség árán hozzájutott a tizedhez. Amidőn azonban a legnagyobb biztonságban érezhette magát, váratlanul vetélytársakkal találta magát szemben. Ezek a földesurak voltak, akik úgy látták, hogy jobbágyaik tizedgabonáját és borát maguk is tudnák értékesíteni, vagy használni, ha az egyház nekik adná bérbe a dézsmát. Természetesen akkor, ha előnyösen jutnak hozzá. Egyszerű, de hatásos s leleményesnek mondható módon érték el céljukat. Mivel látták, hogy addig nincs reményük a sikerre, amíg a klérus készpénzben jut a dézsmához, oly helyzetbe igyekeztek hozni, hogy kénytelen legyen elfogadni bérleti ajánlatukat. 1351-ben I. Lajossal határozatot hozattak tehát, hogy a tizedet ezentúl nem pénzben, hanem természetben kell leróni. Általános, az egész országra kiterjedő hatályú volt a rendelkezés: a Dunántúlon éppen úgy érvényesült, mint Erdélyben.[55] Az ütés célba talált. Mivel a klérus a gabona beszedésére, elszállítására, értékesítésére nem volt felkészülve, s apparátusa csak a dénárok zsákbagyüjtéséhez s legfeljebb a boroshordók elszállításához volt, a tizedgabonát kénytelen volt annak átengedni, aki jelentkezett átvételre, ha még oly csekély árat kínált is érte: a földesúrnak. Érthető, hogy nem nyugodott bele a változásba. Panaszával ostrom alá vette a királyt s meg-

[50] Fejér VIII/3 328. és 301. Smičiklas IX. 425.
[51] Smičiklas XIII. 75.
[52] Z.—W. I. 469.
[53] Esztergomi káptalan magán lt. Lad. 48. f. 1. nr. 3. 1362.
[54] U. o. Lad. 48. f. 1. nr. 4. 1362. — Rudolf osztrák herceg panaszára, hogy az ő brucki polgárait magyarországi szőlőik után a szokottnál nagyobb tized fizetésére kényszerítik, Kálmán győri püspök 1365-ben négy dénárban állapította meg az egy-egy urna tizedbor után fizetendő összeget. Dl. 87 399.
[55] Z. — W. II. 89. másik példánya veszprémi káptalan lt. Dec. ep. et. cap. 6. Tartalmát közli Holub 367.

nyerte támogatójául a pápát is. Lajosnak, mint maga mondja, lelkiismeret-furdalásai támadtak, s mert a pápa is közbenjárt nála, visszavonta rendeletét. Kárpótlásul és könnyítésül azonban egy évre — de csak arra — leszállította a dézsmagabona megváltási árát. Amíg ez korábban kepénkint 10—12 dénár volt, most nyolc dénárban állapította meg.[56]

A klérus tehát erősebbnek bizonyult, mint a világi birtokosok. A nemességnek nem sikerült kierőszakolnia a tized természetbeni beszolgáltatását — ezt csak az 1498. decretummal (49. tc.) és átmenetileg tudta a köznemesség törvényben kimondatni,[57] — sőt a klérus szinte tervszerűen fölszámolta a régi rendet ott is, ahol az érvényben volt s pénzszolgáltatássá változtatta a gabonadézsmát. Igy tett az esztergomi káptalan — mint már utaltunk rá — három helyen is: 1362-ben Tesmágon és Kisturon, 1380-ban az ugyancsak hontmegyei Wezcen-en.

A birtokosnemesség törekvéseire jellemző, hogy minden kínálkozó alkalmat megragadott terve keresztülviteléhez. 1396-ban, amidőn Zsigmond seregével Nikápoly felé vonult, Zemplén megye nemesei Rozgonyi László útján, meglepetésszerűen értésére adták az egri püspöknek, hogy az idén jobbágyaik tizedét nem engedik pénzzel megváltani, hanem azt a mezőn hagyatják. A püspök védelemért azokhoz a főurakhoz fordult, akiket Zsigmond az ügyek vitelével megbízott, s ezek élükön a tárnokmesterrel és az országbíróval, pártjára is keltek. Elrendelték tehát, hogy a „szent királyok" által megszabott régi módon kell — tehát pénzben — a tizedet megfizetni.[58]

A földesurak és az egyház érdekellentéte javára volt a jobbágyságnak. A kepe megváltási ára, bár Lajos király csak egy évre szabta meg nyolc dénárban, változatlanul ekkora maradt. Nemcsak az előbb említett 1362. és 1380. évi esetekben, hanem később is. 1451-ben tehát Ung megye arról értesítette Szabolcs megyét, tájékoztatva a klérus tizedköveteléseinek ellensúlyozására alkalmas terveiről, hogy elrendelte: a megyében változatlanul nyolc dénárt kell fizetni egy-egy tizedkepe megváltási árául.[59]

Mihelyt azonban csökkennek az uralkodóosztály belső ellentétei, vagy megegyezéssel áthidalják azokat, az előnyök eltűnnek, mint Erdélyben történt. Itt a földesurak — nemesek és comes-eknek nevezett szász előkelők, akikben az egész törekvés mozgatóit kereshetjük — nem hagytak fel szándékukkal, hogy az egyháziakat a tizedek bérbeadására rákényszerítik. Ennek következtében a viszályok egyrészt köztük, másrészt a püspök és a káptalan közt, tovább tartottak, megszakítva egy-egy egyezkedéssel, ame-

[56] Z.—W. II. 89. s köv. — A 8 dénáros kepeváltság kb. megegyezik azzal az összeggel amellyel Tarkői Rikolf 17 sárosmegyei falujának termését 1339-ben megváltotta. Ő kepénkint egy garast fizetett, ami hat dénárnak felelt meg (Hóman: Pénztörténet, 404.)

[57] Annak igazolásául, hogy a tizednek pénzen való megváltása előnyösebb volt a klérusra, mint a természetbeni beszedése, hivatkozhatunk még az 1481. 10. tc-re, amely büntetésképpen rója ki a szokásokat meg nem tartó főpapra, hogy soha többé nem követelheti pénzben a dézsmát, hanem természetben kell azt beszednie.

[58] Zsigmondkori oklt. 4514. sz. Bérletről itt nem esett szó. Az említett főurak rendelkezése, hogy a megváltásnál az új dénárt a régivel azonos értékűnek kell tekinteni, megengedi a feltevést, hogy a pénzváltozás volt a közvetlen ok, azonban még ekkor is kétségtelen, hogy a püspök, kellő előkészület nélkül, a mezőn hagyott tizedgabonát más módon, mint a földesuraknak való átengedéssel, nem értékesíthette volna.

[59] Conclusimus ... in nostro comitatu non plures nisi octo denarii de singulis capeciis frugum more alias consueto decimatoribus dari debeant et exsolvi. Zichy cs. lt. fasc. 202. nr. 2/5.

lyek megértetik, hogy mi is volt a tét. Domokos püspök 1358-ban, Demeter püspök pedig 1394-ben a vajda előtt egyaránt a tizedek jogtalan lefoglalói ellen panaszkodtak, mint akik engedély nélkül, mintha jogosan bérelnék azokat, beszedik birtokaikon,[60] amivel szemben a nemesek azzal mentegetőztek, hogy ők a püspök és a káptalan megbízottjaitól szabályszerűen vették bérbe a dézsmát. A megegyezések értelmében a nemesek 1358-ban majd 1360-ban megígérték, hogy tizedfoglaló társaikat sem tanáccsal, sem tettel nem támogatják, nem kelnek védelmükre,[61] 1394-ben pedig kijelentették, hogy csak azok a bérletek számítanak érvényeseknek, amelyekről a bérbeadásra illetékes egyháziak pecsétje alatt kiadott oklevelek, felhatalmazások szólnak. Ez az 1358. egyezség tartalmazza azt a pontot, amely kétségtelenné teszi, hogy a földesurakat 1351-ben nem jobbágyaik védelme, hanem saját hasznuk vezette a tilalom kimondatásánál. Eszerint a dézsmagabona megváltási ára Erdélyben kepénkint tíz dénárra emelkedett, szemben a Kelet- és Észak-Magyarországon megismert állapotokkal.[62]

A bérbeadásba kényszerítéstől már csak egy lépés választotta el a tizedek teljes lefoglalását. A királyi hatalom nemcsak az Árpádok idejében és a zsinati mozgalmak korában, hanem a 14. században is érezteite hatalmát az egyházzal és ha szüksége volt bizonyos tizedjövedelmekre, közegeivel a maga számára tépelődés nélkül lefoglaltatta. Mivel nem a lefoglalást, hanem a visszaadást elrendelő utasításokból értesülünk az akcióról, ilyenek pedig a dolog természeténél fogva nem nagy számban maradtak fenn, adataink nem tükrözik vissza a dolgot egész jelentőségében. Azonban így is érzékeltethetik, hogy nagyobb területek tizedjövedelme hosszabb-rövidebb ideig úgy szolgálhatta egyes királyi uradalmak érdekeit, hogy visszaadásukkor szóba sem került az elégtételadás, a klérus kárpótlása. 1300-ban Agnes királyné, III. András felesége Csepel-sziget gabona-, bárány-, kecske- és csikótizedét azzal a megjegyzéssel adta vissza a veszprémi püspöknek, hogy azt addig világi tanácsadói ösztönzésére officialisaival magának szedette be.[63] Drugeth Vilmos nádor 1336-ban a tornai kerület tizedeit királyi parancsra oly mentegetőzéssel bocsátotta vissza az esztergomi egyház birtokába, hogy azokat az elmúlt években hamis információk alapján jogtalanul tekintették a tornamegyei Szárd várhoz tartozóknak és szedték be annak javára,[64] 1397-ben pedig Zsigmond a zágrábi káptalannak visszaadta a Muraköz tizedeit, amelyeket a kivégzett István volt nádor és a Laczkfiak — mint Csáktornya urai — két évtizeden keresztül a maguk számára szedtek be.[65]

[60] Z.—W. II. 149. III. 75.

[61] Fejér, IX./3. 200.

[62] Az 1394. egyezséget megelőző 1393. királyi parancs szerint a püspök és a káptalan panaszkodtak, hogy a nemesek csalárd ürügyekkel lefoglalják a tizedeket, azokat debitis temporibus colligere et levare illisque, quibus ad maiorem professum ecclesie eorundem locare possent, vendere non permisissent nec permitterent. Fejér X/2. 120. — Konya bán 1366-ban, amidőn megtiltja erdélyi birtokai officialisainak, hogy a birtokokból járó tizedeket elvonják rokonától, Domokos püspöktől, arra utasítja őket, hogy conductoribus earundem (decimarum) seu emptoribus, cui vel quibus carius locare seu vendere poterunt, procuratoribus eorundem locare et ad introducendum deputare seu assignare tam iobbagionibus nostris quam aliis quibuscunque libere et sine impedimento aliquo permittatis. Fejér IX. 3. 639.

[63] Veszprémi kápt. m. lt. Insula magna 3.

[64] Knauz III. 277.

[65] Zs. 4913. sz.

Külön megemlítést igényelnek a brassói dékánság plébánosainak tizednegyedére vonatkozó parancsok. 1351-ben István herceg arra utasította a brassói ispánt és alispánját, hogy a lefoglalt negyedet adják vissza, ha pedig a várral kapcsolatban szükségük van reá, pénzen szerezzék meg; annál is inkább, mert a plébánosok nekik kétségtelenül szívesebben fogják bérbeadni, mint másoknak.[66] A felszólítás nem igen lehetett hatásos, mert 1355-ben már a király ismételte meg.[67] Mily eredménnyel, azt Lajos újabb, 1361-i rendeletéből állapíthatjuk meg. Eszerint a tizednegyedet, amelyet hat év óta ő maga az erdélyi várak megerősítése és fenntartása céljából elvont, vissza kell kapniok a plébánosoknak, azonban, tette hozzá, nem azonnal, hanem csak további két év elteltével.[68] Az 1355. évi utasítás tehát mindössze csak annyi változást hozott, hogy attól fogva nem az ispán, hanem közvetlenül a király használtatta fel a lefoglalt jövedelmeket az építkezésekre. A lefoglalás és a kényszerbérlet közti állapotra utal András erdélyi vajda 1359-i ígérete: visszaadja az erdélyi püspöknek és káptalannak mindazokat a tizedeket, amelyeket az előző vajdák a csicsói, bálványosi, létai, küküllői, újvári és dévai uradalmakban, valamint a közvetlen vajdai hatalma alá tartozó falvakban lefoglaltak és a jövőben csak akkor veszi igénybe azokat, ha az értéküknek megfelelő összeg felől meg tud velük egyezni.[69] Az oklevelekből nyilvánvaló, hogy hosszabb időn keresztül s igen nagy területen, Erdélynek a király mint földesúr joghatósága alatt álló uradalmaiban a tized az állam érdekeit szolgálta. Közvetve ugyan, mint minden más, vajdai ellenőrzés alá tartozó jövedelmi forrás, így maguknak az uradalmaknak a jobbágyszolgáltatásai is, de semmiképpen sem az ekkor viszonylag még erős királyi hatalom kijátszásával. Nem hisszük, hogy a vajdák a 14. század közepén minden ellenérték nélkül foglalták le a tizedeket. Minden bizonnyal bérbeadásra kényszerítették a püspököt és a káptalant, mint ugyanekkor a többi birtokos nemes is tette. Egy érdekes jelenséget azonban mégsem hagyhatunk megemlítés nélkül: a vajda 1359-ben három királyi rendelet kézhezvétele után szánta rá magát ígérete megtételére s ezek a rendeletek a megelőző 1357. és 1358. évben keltek.[70] Késedelmeskedése arra utal, hogy a tizednek lefoglalásszerű bérbevétele, azaz az államhatalom érdekeinek érvényesítése állandó jelenségnek volt tekinthető.

Ez a körülmény is megérteti a nagybirtokosok hasonló eljárását. A feudális nagybirtok, mint tudjuk, teljes erejével igyekezett megszerezni magának mindazt a jogkört és hatalmat, amelyet a királyság gyakorolt és élvezett. Példájára tehát ő is elvett, lefoglalt egyházi tizedeket. Így Marczali István három somogymegyei falujában négy éven keresztül s vele szemben a pannonhalmi apátság csak bírói után, nádori ítélettel tudta jogát és száz márkányi kártérítési igényét érvényesíteni,[71] vagy Mórichidai Simon a győrmegyei Árpás tizedét 1366-ban már második éve nem engedte

[66] Z.—W. II. 80.

[67] U. o. II. 110.

[68] U. o. II. 193.

[69] Fejér IX. 3. 131. Z.—W. II. 164.

[70] A vajdának az üggyel kapcsolatos s várnagyaihoz intézett 1357 ápr. 10. körüli rendelete: Dl. 28.073.

[71] Anjou, III. 462.

beszedetni.[72] Ezek a hatalmi igények egyezkedésre kényszerítik a klérust. Tizedbeszedői, hogy egy-egy váruradalom területén a főúr közegei ne gördítsenek akadályokat munkájuk elé, készek kedvezményeket adni, többkevesebb telek tizedét elengedni. A győri püspök tizedszedői 1377-ben hajlandók a sopronmegyei szarvkői váruradalom minden falujában négy-négy csűrt és pincét dicálatlanul hagyni, azaz ugyanennyi telek gabona- és bortizedét elengedni, ha a nagybirtokos hozzájárul a többi telek dézsmájának beszedéséhez, ez azonban kevesli az engedményt, mert hét-hét csűrt és pincét akar mentesíttetni, mégpedig a legteltebbeket, s így azután perre kerül a dolog.[73] A győri tizedszedők által felajánlott kedvezmény általánosnak látszik. A Szentgyörgyiek is 1396-ban arra hivatkoztak Zsigmond előtt, amidőn viszály támadt köztük és Kanizsai János esztergomi érsek közt a pozsonymegyei tized beszedése körül, hogy ők és némely nemesek — nyilvánvalóan a nagyobb birtokosok — falvanként négy házat szoktak a tizedfizetés alól kivonni.[74] A Szentgyörgyiek a király előtt ugyan kötelezték ekkor magukat, hogy a jövőben nem kívánják érvényesíteni ezt a kedvezményes szokást, azonban igen valószínűtlen, hogy a 15. század folyamán megtartották volna ígéretüket.

A tizedek lefoglalásánál a jómódú birtokos nemesség nem maradt el a főurak mögött. A Buzát-Haholt nemzetségből származó Szabariak névadó falujok tizedét a zalavári apátnak 1359-ben megkötött egyezségük értelmében csak oly feltétellel voltak hajlandók átengedni, hogy évente 20—20 köböl búzát és bort fognak abból kapni. Viszonzásul azonban biztosították az apátot, hogy officialisuk segítségére lesz dézsmaszedőjének, amikor a tizedet kiveti, megállapítja, sőt ugyanő gondoskodik majd annak átadásáról is.[75] Nem sikerült ellenben a Tapsonyiaknak hasonló kedvezményt megrögzíttetniök 1364-ben, amikor a pannonhalmi apáttal szemben kötelezték magukat, hogy somogymegyei birtokaik tizedének beszedésében ezentúl nem fogják gátolni. Engedékenységüket megmagyarázhatja az apát vádja, hogy előzőleg 18 éven át maguknak foglalták azt le.[76]

A váruradalmaknak és a középnemesi birtokosoknak ez a kedvező helyzete kétségtelenné teszi, hogy reájuk a 14. században semmiképpen sem vonatkozott az 1291-i decretum 21. cikke, amelynek értelmében a nemesek is kötelesek tizedet fizetni, mégpedig egy-egy ekealja föld után egy fertot.[77] Az ő esetükben allodiális földjeiket terhelte volna a tizedkötelezettség, ha azonban még több-kevesebb jobbágyházat is mentesíteni tudtak ettől, fel nem lehet tételezni, hogy azok után bármit fizettek volna az egyháznak. III. András decretuma csak a kisebb nemesekre vonatkozott. A tizedfizetésre kötelezett és attól mentes nemesek közt húzódó határ megállapításánál csak analógiára támaszkodhatunk: a Horvátországban dívó

[72] Sopron vm. I. 368.
[73] Dl. 6400.
[74] Zsigmondkori okt. 4239. sz.
[75] Pannonh. rendtört. VII. 527.
[76] U. a. II. 500. — A hatalmi viszonyokra is jellemzőnek tekinthetjük, hogy Hambato pozsonyi polgár ellenérték nélkül lemondott 1309-ben az esztergomi káptalan javára a nagyszombati ú. n. szabad szántók tizedéről, amelyet — talán mint bérlő — lefoglalt magának, mihelyt a nagyszombati plébános igazolta, hogy azok mindig a káptalan tizedszedési területéhez tartoztak (Knauz II. 596.)
[77] Enchiridion 189. Nem új rendelkezés: 1261 és 1290. ugyanennyi a nemesek tizede, v. ö. Hóman: Pénztörténet 542.

szokásra. Itt, a szlavon-horvát bán 1353. megállapítása szerint nem fizetett tizedet az a nemes, akinek tíz vagy ennél több jobbágya volt, sőt kiváltsága kiterjedt egy közepes vagyonú jobbágyra is; egyedül saját személyében élvezte a mentességet az a nemes, akinek öt jobbágya volt, úgy hogy csak az ennél kevesebbel rendelkezőt terhelte a tizedkötelezettség.[78] Az Erdélyben élő kisnemeseket a püspök 1437-ben mentesítette a tizedtől, ily módon próbálván — mégpedig sikerrel — elvonni őket a felkelő jobbágyoktól, általánosan pedig az 1439. évi decretum mondotta ki, hogy sem jobbágyos, sem jobbágytalan nemes nem fizet tizedet.

[78] Fejér IX/2. 273. Smičiklas XII. 197. Valószínűleg ily nemeseket érthetünk azokon, akik Zsigmond 1396-i szavai szerint Somogy megyében allodiumaik, szérűskertjeik és curiáik után a pannonhalmi apátságnak nem adják meg a tizedeket, hanem azokat maguk élik fel (pro vestris usu et esu... retinentes. Pannonh. rendtört. II. 590. — A túrmezei (Zágráb vm.) várnemesek tizedfizetéséről Laszowski I. 148.

## 14. AZ EGYHÁZI NAGYBIRTOK ÚJJÁSZERVEZÉSE. HARC AZ EGYHÁZI KIZSÁKMÁNYOLÁS ELLEN. — ERETNEKMOZGALMAK

A 14. századi magyarországi katolikus egyházra is áll Engels alapvető megállapítása: „A papság két, alapjában különböző osztályból tevődött össze. A feudális egyházi hierarchia alkotta az *arisztokratikus* osztályt: a püspökök és érsekek, az apátok, rendfőnökök és más egyházi méltóságok."[1] Ezt igazolja Magyarországon is az egyházi tizedből, földbirtokokból és más forrásokból húzott hatalmas jövedelem, amelyen elsősorban a püspökök, továbbá a szerzetesrendek osztoztak. Az egyházi tizedről az előző fejezet részletesen szólt, így most csak a jövedelemnagyság szempontjából említjük, hogy az egri püspöknek csupán a zempléni bortizede 1337 körül ezüstre átszámítva 737 kg-ot tett ki.[2]

Hatalmasak voltak az egyházi hierarchia földbirtokból származó jövedelmei is. Ebből a korból számtalan példát lehetne hozni egyházi birtokszerzésekre és visszaszerzésekre. Természetesen nem sorolhatjuk fel valamennyit, de a kiemelt példákból is láthatjuk, hogy jóformán nincs esztendő, amikor az egyháziak különböző módokon ne szereztek volna földbirtokokat. Igy az érsekek, püspökök, kanonokok még gazdagabb jobbágykizsákmányolókká lettek. Az esztergomi érsekség és káptalan birtokai számos megyében voltak elszórva.[3] Az érsekség birtokszerzései közül ki kell emelnünk a pozsonymegyei Vaga birtok ügyét, melyet Gyarmati Gergely comes „ajándékozott" 1326-ban az érseknek. Ez az eset világosan mutatja, hogyan kötötte egybe az egyház az egykori örökös jobbágyság fenntartásáért folytatott reakciós politikáját — újabb birtokok szerzésével. Gyarmatiról ugyanis kiderítették, hogy egyházi kondicionális eredetű, s hogy ezt a „bélyeget" megsemmisítse és letörölje, Vaga-t (tartozékaival, pl. malmokkal), amelyet pedig ő vásárolt, át kellett adnia az érsekségnek. Erre Gergelyt és ivadékait Gyarmat birtokával együtt az érsek mentesnek nyilvánította az egyházi terhektől és megengedte a királyi serviensek közé sorolását.[4]

[1] Engels: A német parasztháború. (Bp. 1949.) 14. o.

[2] Molnár II. 46. o.; számítását igazolja az az 1344-i adat, hogy az egri püspök tizede Bodrogolaszin (Zemplén vm.) évi 300 márka, Dl. 31.249., KLB.

[3] Pl. Pozsony megyében 1326, Dedek: Mon Eccl. Strig. III. k. 136. sz. 1393. Zsigmondkori O. 3227. sz. Pilis megyében 1351. B. Szabó: Pest m. 315. sz., 1395. u. o. 473. sz. Esztergom megyében 1351. u. o. 315. sz.; Hont megyében 1364. Dl. 5293, F. N. A. 1381. Gábor Gyula: A megyei intézmény 142. o., 1387. Zsigmondk. O. 151. sz.; Bars megyében 1376. Fejér IX. 5. 37. sz.; Nyitra megyében 1390. Zsigmondkori O. 1398. sz., stb.

[4] Dedek: Mon Eccl. Strig. III. k. 136. sz.

Alkalmazta az erőszakos birtokszerzés módszerét a nyitrai püspök is, aki a század végén Egresdi Mihály szántóföldjét erőszakosan hozzácsatolta egy püspöki birtokhoz.[5]

A veszprémi egyház birtokai igen kiterjedtek voltak a Dunántúlon. Birtokai vagy szőlői voltak pl. Csopakon,[6] Szentkirályszabadján,[7] Szentjakabon,[8] Herenden,[9] Tagyáron,[10] Nevegen,[11] Kálon,[12] Kálózon,[13] Csegén,[14] Viganton,[15] Potvásárán,[16] Szőlősön,[17] Berey-n,[18] Pachyl-on,[19] Vazulon,[20] Káldon,[21] Zalaegerszegen,[22] Keszin,[23] Mesteren.[24]

A pécsi püspök, Alsáni Bálint a püspökség birtokállományának helyreállítása végett 1376-ban a pápával utasítást adatott ki, melyben az más főpapokat bízott meg a pécsi püspökség jogainak védelmével. A püspök ugyanis elpanaszolta, hogy püspöki várakat, helységeket, birtokokat, ingó vagyontárgyakat, pénzjövedelmeket idegenítettek el jogtalanul elődei alatt, vagy foglaltak le világiak.[25]

A nagyváradi egyházon belül a püspökök és a káptalan versengtek a megnyugtatóan el nem határolt egyházi birtokokért. Igy a káptalan feljegyezte Bátori András püspökről (1329—1344), hogy a káptalan és a püspökök közös jogait megzavarta.[26] Rosszalóan jegyezte fel a káptalan Meszesi Demeter püspökről (1345—kb. 1372) is, hogy a káptalant jogaiban sokszor megsértette, sőt azt is, hogy hanyagsága folytán a váradi püspökség sok birtokát idegenítette el.[27] A váradi káptalan, ill. az egyes kanonokok jövedelmei jobbágyterhek, szőlőjövedelmek, oltáralapítványok hasonló bevételei, malomjövedelmek, tizedjövedelem, vámjövedelmek. Erről az 1374-i összeírásból részletesen értesülünk.[28] Azt is megállapíthatjuk ebből, hogy a káptalannak nem volt majorsági gazdálkodása.[29]

[5] 1391. Zsigmondkori O. 1893. sz.
[6] 1303. egyházi udvarnokok Veszprémi kápt. m. lt. Csopak 3., FNA.
[7] 1314. u. o. Szentkirályszabadja 2., FNA.; 1372. u. o. Szentkirályszabadja 6., F. N. A.
[8] 1318. a királytól több dunamenti lefoglalt birtokért cserébe kapott egyik falu, B. Szabó: Pest m. 179. sz.; 1319. Anjou I. 454. sz.
[9] 1318. B. Szabó: Pest m. 179. sz.
[10] 1318. B. Szabó Pest m. 179. sz.
[11] 1318. B. Szabó: Pest m. 179. sz. 1319. a Neveg-völgyben más földeket is megszerez az egyház cserébe Szárberényért; Anjou I. 454. sz.
[12] 1324. Veszprémi kápt. m. lt. Kál 19, F. N. A.
[13] 1327 u. o. Kálóz 5, FNA.
[14] 1328. u. o. Csege 2, FNA.
[15] 1335. u. o. Vigant 2, FNA.
[16] 1336. u. o. Pathvására 8, FNA.
[17] 1349. u. o. Szőlős i. Balaton 10.,FNA.; 1353. u. o. Szőlős i. Balaton. 13. K. L. B.
[18] 1349. u. o. Szőlős i. Balaton 10, FNA.
[19] 1353. u. o. Szőlős i. Balaton 13. K. L. B.
[20] 1353. u. o. Szőlős i. Balaton 13. K. L. B.
[21] 1383. u. o. Veszprém 35, FNA.
[22] 1390. cserébe más zalamegyei birtokért, u. o. 1415. sz.
[23] 1394. Zsigmondkori O. 3484. sz.
[24] 1395. u. o. 3788. sz.
[25] Fejér IX. 5. 49. sz. — Ez az eset csak jellemző példája a század második felében többször előforduló egyházi birtokvédelemnek.
[26] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 18. o.
[27] u. o. 18—19. o.
[28] Bunyitay i. m.
[29] Molnár II. 233. o.

Az erdélyi (gyulafehérvári) egyház a 14. században több birtokkal gyarapodott adományozás[30] útján, de ezzel nem elégedett meg, hanem zálogügylettel,[31] sőt erőszakos foglalással[32] is próbált birtokot szerezni.

Az egyházi birtokosok csak a jövedelmező birtokokat szerették, a nem jövedelmező, elnéptelenedett földeket inkább bérbeadták a betelepítés feltételével. Így tett 1364-ben az esztergomi káptalan Ság birtokkal (Hont megye),[33] 1395-ben a veszprémi káptalan Mester birtokkal (Veszprém megye).[34]

Lajos király az egyháziak birtokainak növekedését és más birtokosok kiszorítását azzal is segítette, hogy eleve pártolta a nekik tett adományokat és elővételi jogot is adott. 1366-ban az erdélyi püspök és káptalan kérésére megengedte, hogy bármely nemes és más keresztény életében vagy végrendeletben a püspök és káptalan vagy egyikük számára adományt tehet, s ezt a király megerősíti.[35] 1377-ben pedig a veszprémi püspök kérésére olyan birtokvásárlási, ill. zálogbavételi előjogot adott a veszprémi egyháznak, hogy zalamegyei Kálon (nyilván a Kál völgyében) fekvő birtokokat a birtokosok ne adják el, ill. ne bocsássák zálogba kívülállóknak az egyház sérelmére, hanem csak a püspöknek adhassák el, ill. bocsáthassák zálogba. A hosszú oklevél lényegét egy egykorú, más kéztől származó feljegyzés így foglalja össze a hátoldalon: hogy a káli nemesek ne adhassák el, el se zálogosíthassák birtokaikat, csak a veszprémi püspöknek.[36]

A tizedeken és a földbirtokok jövedelmein túl az egyháziak jövedelmei igen sok forrásból eredtek, amelyeket nem részletezhetünk ebben a munkában. Az egyházi hierarchia számos malommal rendelkezett, mint pl. az egri káptalan 1331-ben Almagyari helységben,[37] a veszprémi káptalan 1382-ben Kádártán.[38] Olykor a malmot is bérleti úton hasznosították, így a pozsonyi káptalan 1357-ben egy malmát örökbérletbe adta évi 7 mérő búzáért, azzal, hogy a molnár eltávozásakor tartozik a malmot új molnárnak átadni kikötött feltételekkel.[39] Az esztergomi érsek birtokán 1385-ben

[30] 1315. a kolozsmegyei Nyulast két másik faluval együtt kapta, Urk. I. 344. sz. 1338. a király két birtokrészt elvett az igeni és karakói hospesektől a káptalan javára, Dl. 31084. KLB; 1390. Szabó K.: Erd. Múz. 179. sz.

[31] 1338. a dobokamegyei Mikó, Szili és Kovácsi helységek felét zálogbaveszi egyéves megfizetési határidővel, Szabó K. i. m. 56. sz.

[32] 1338. a nádasi nemesek panasza szerint a püspök földjük egy részét elfoglalta. u. o 60. sz. 1358. a püspök a Dobokaiak jószágait bitorolja, u. o. 106. sz.

[33] „populandam" adja át, Dl. 5293, FNA.

[34] „decorare" tartoznak a bérbevevők, Zsigmondkori O. 3788. sz.

[35] Dl. 30692. 36618, KLB.

[36] „vt si aliqui ex predictis possessionatis hominibus de Kaal porciones ipsorum possessionarias in predictis possessionibus Kaal vocatis vendere, impignorare uel alias quouis quesito colore alienare voluerint, nulli alteri quam predicto domino episcopo eiusque successori episcopo videlicet Wesprimiensi nomine ipsius ecclesie vendendi, impignorandi, donandi uel legandi habeat potestatem". A hátoldali feljegyzés: „Quod nobiles de Kaal non possint vendere, nec impignorare possessiones, nisi episcopo Wesprimiensi". Dl. Törzsa. 42.056., Sz. Gy. — Hogy itt nem egy faluról, hanem egész vidékről van szó, amit a püspök meg akar szerezni, azt bizonyítja Lajos király 1342-i parancsa a Kál völgyében lakókhoz, amelyben engedelmességet követel a veszprémi püspöknek. Véghely Dezső közlése, Századok 1870. 627. o. 7. sz. E mellett az 1377-es oklevélben sem lehet véletlen, hogy következetesen birtokokról van szó, s nem birtokról.

[37] Rupp i. m. II. k. 5. o.

[38] Veszprémi kápt. m. lt. Kádárta 2. F. N. A.

[39] Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. E. f. 12. nr. 291. Má. E.

bírói parancsra romboltak le egy malmot, amely világi kézen volt, s ugyanakkor egy másik malmot az érsek kapott.[40] Itt tehát az egyház malomtulajdonos versenytársát küszöbölték ki.

Vám- és révjövedelmek is gazdagították az egyházi hierarchiát. A juthi rév (Somogy vm.) jövedelméből pl. a váci káptalan részesedett.[41] A vereknyei (Pozsony vm.) vám jövedelmének tizedrésze a pozsonyi káptalant és prépostot illette.[42]

A főpapság bekapcsolódott a bányák dolgozóinak kizsákmányolásába is. 1300 körül szerezte meg a váradi káptalan a belényesi (Bihar vm.) ezüstbányák jövedelmének harmadrészét.[43] Az erdélyi káptalan Abrud birtokán, ahol Zalatna van, a 14. században aranyat, ezüstöt és más fémeket bányásztak.[44]

Az esztergomi érsek részesedett a kamarajövedelemből is, a 14. század közepén ez ezüstre átszámítva kb. 1233 kg évi jövedelmet hozott neki.[45] Jövedelmet jelentett az egyházfőknek az is, hogy egyes megyék ispánságát is megszerezték. Így Esztergom megye ispánja a 14. században mindig az érsek volt.[46] Olykor a veszprémi püspökök is megszerezték a veszprémi ispánságot, a század végén is.[47] A kalocsai érsek pedig a Kalocsa örökös ispánja rangot nyerte el.[48]

Az egyházfők birtokaik védelmére, a jobbágyok kizsákmányolásának biztosítására saját feudális katonasággal rendelkeztek, akik predialista, nemes jobbágy, harcoló jobbágy néven szerepelnek.[49] Némelyik egyháznál szilárd szervezetük épült ki, különálltak a megyei szervezettől. Az esztergomi érseknek nádora, udvarbírája, predialistái, a predialistáknak szolgabírája[50] volt. A kalocsai érseknek egyházi harcoló nemesei voltak.[51] A veszprémi egyháznak nemes jobbágy, harcoló, harcolni köteles jobbágy néven szereplő feudális, részben nemesből lesüllyedt úri rétege csak gabona és bortizedet teljesített, szolgálata ellenében szőlőt és földet kapott,

[40] Dl. 7176. Má. E.

[41] 1335-ben Dl. 7051. Má. E.

[42] 1399. előtt, Zsigmondkori O. 6150. sz.

[43] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai 18. o.

[44] 1366. Urk. H. 865. sz. 1370. u. o. 940. sz.

[45] Molnár II. 43. o. A kamarajövedelem érseki tizedét Károly Róbert és Hippolit mester kamaraszerződése is említi, Corpus Iuris I. 152. o.

[46] Wertner: Adalékok. (Tört. Tár, 1907. 5. o.)

[47] 1392-ben a püspök a Veszprém városban szedett vámmal együtt kapta meg. Zsigmondkori O. 2701. sz.

[48] 1398-ban szerepel, Zsigmondkori O. 5307. sz.

[49] A korábbi polgári irodalom anyagát is felhasználva a 14. századi predialistákkal foglalkozik — bár csak a nemesi jog szempontjából — Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Kolozsvár, é. n.) 187. s köv. o.

[50] 1338-ban Dl. Törzsa. 40.775. KLB.; szolgabíró: 1383-ban Komárom vm.. Dl. Törzsa. 42.264, KLB.

[51] 1398-ban „nobilibus exercituantibus ecclesiarum nostrarum" Zsigmondkori O. 5307. sz.; 1382. „nobiles jobagiones exercituales ecclesie Colocensis". Fraknói Vilmos: A szekszárdi apátság története. (Bp., 1879.) VII. sz. okl.

lehetett vásárolt földjük is, külön közgyűlést tartottak.[52] A pécsi püspöknek is voltak nemes jobbágyai baranyai falvakban.[53] Süllyedtek le nemesek a váradi[54] és az erdélyi püspök[55] szolgálatába is. Mindez azt eredményezte, hogy az egyházi hierarchia birtokain a parasztságnak számos világi személyt is el kellett tartania, terheit ez is növelte.

A főpapság mellett a szerzetesrendek vagyona és hatalmi befolyása is új növekedésnek indult az Anjou-állam megszilárdulása után. A legrégebbi szerzetesrend, a *bencések* rendje (Szt. Benedek-rend) a 14. században visszaszerezte előbb elvesztett birtokállományának jelentős részét,[56] és evvel az ott élő jobbágyok kizsákmányolását. A pápa maga is felhívta 1344-ben a bencéseket, hogy állítsák helyre elvesztett javaikat,[57] de ez a birtokvisszaszerzés már tartott ekkor. Csak kivételes eset a meszesi apátságé, amelyet pusztulásából nem állítottak helyre, hanem feudális urak küzdöttek érte s végül királyi intézkedéssel eladományozták.[58] Általános jelenség viszont az apátságok élénk tevékenysége a birtokok visszaszerzésére. Már 1342-ben Szigfrid garamszentbenedeki apát, mint a világi kezekre került bencés vagyon visszaszerzésére kiküldött gondnok, más apátokkal együtt értekezletet tartott, amelyen megtárgyalták a szerzetesi vagyon visszaszerzése érdekében viselendő költségek megosztását.[59] Ez a Szigfrid, garamszentbenedeki apátsága idején (1330—55) elsősorban kolostorának jogait biztosító okleveleket állíttatott ki.[60] Igy 1333-ban egy másik apátsággal közös Óbudaörs birtokuk jövedelmének felét és a birtokostárs által megrongált épületek befedetését biztosította.[61] 1334-ben a király rendeletére Szigfridet bevezették Alpár birtokba.[62] Ujabb feudális foglalások

[52] 1307. „nobilium jobagionum ecclesie". Veszprémi kápt. m. lt. Ábrahám 4., F. N. A.: 1309. u. o. Vámos 5., F. N. A.: 1309. „nobilium iobagionum nostrorum exercituare debentium", u. o. Ábrahám 5., F. N. A.; 1314. „nobiles jobagiones exercituare debentes", u. o. Vámos 6., F. N. A.; 1315—16. „nobiles jobagiones", u. o. A Örs 9., F. N. A. 1318. Véghely Dezső közlése, Századok, 1870., 626. o. 5. sz.; 1326. „jobagionum nobilium seu exercitualium ecclesie" Veszprémi kápt. m. lt. Füred 1., F. N. A., 1334. „nobilium jobagionum ecclesie", u. o. N. Et K. Berény 18., F. N. A.; 1340. a káptalan tiltakozása az ellen, hogy a püspök kondicionárusokat „nemesíteni" akar, u. o. Veszprém eccl. et cap. 18., F. N. A.; 1343. u. o. Gyulakeszi 9., F. N. A. és Esterházy cs. lt. Rep. 36. A. 9. F. E.; 1350. Veszprémi kápt. m. lt. Vámos 12., F. N. A.; 1352. u. o. Veszprém opp. 27., F. N. A.; 1369. u. o. Pothvására 10., F. N. A.

[53] 1334. Keszőn, OL Tallián lt. 31., F. N. A.; 1334. Patacson, Dl. 5779, F. N. A —1398-ban a pécsi várnagy: „comes nobilium iobagionum episcopalium ecclesie loci eiusdem terrestrium". Zs. 5395. sz.

[54] 1355. Anjou VI. 223. sz.

[55] 1345. Dl. 31091. Sz. Gy.

[56] A folyamat részleteire és a rend *egész* birtokállományára lásd A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend Története c. sorozatot, szerk. Erdélyi László, majd Sörös Pongrác. Itt csak néhány jellemző mozzanatot ragadunk ki.

[57] Anjou IV. 240. sz. — Ugyanakkor bencéseket telepítettek a mintegy tíz évvel azelőtt megüresedett szávaszentdemeteri görög kolostorba is. Theiner I. k. 1002. sz.

[58] 1365. Szabó K.: Erdélyi Múzeum 124. sz.

[59] Rupp: Magyarország helyrajzi története III. 66. o.

[60] Sörös Pongrácz: Az elenyészett bencés apátságok (Bp., 1912.) 100—101. o. — De a garamszentbenedeki apátság birtokszerzése, ill. visszaszerzése már Pál apát (1307—11) alatt megindult. U. o. 99. o.

[61] Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. 347. sz. — 1352-től négy-négy évenként cserélődve külön kezelik, először Szigfrid; B. Szabó: Pest. m. 320. o.

[62] Dedek III. 397. sz.

után 1341-ben Szigfridet ismét bevezették oda.[63] Utóda, II. Szigfrid apát (1355—70) alatt sem szűntek meg a birtokperek,[64] sőt 1377-ben is tiltották el nemest és jobbágyait garamszentbenedeki apáti föld használatától.[65]

A garamszentbenedeki egyház nem tartotta meg az összes birtokait saját kezelésében, hanem bérbeadás útján igyekezett nagyobb jövedelemhez jutni malma, földje, halastavai után.[66]

A pannonhalmi főapátság vezetői is igyekeztek visszaszerezni az egyház földbirtokait. 1351-ben Vilmos apát királyi rendelettel szerezte vissza az apátságtól elvett kondicionáriusokat.[67] 1358-ban Szigfrid pannonhalmi apát kérésére Lajos király elrendelte, hogy az előző apátok által királyi beleegyezés nélkül kötött mindenfajta birtokügylet, amely káros az apátságra, érvénytelen, a rájuk vonatkozó oklevelek semmisek.[68] Ugyanebben az évben Szigfrid apát földre tett esküvel az egyháznak ítéltette a Hosszúfülek nevű vitás földet, máskor ugyanígy más földeket, vámot; tiltakozással és egyezkedéssel további birtokokat, vámot, hegyvámot biztosított apátságának.[69] A királyhoz fordult a pannonhalmi apátság 1399-ben Almás nevű birtokának a pusztulást eredményező bérletből való visszaszerzése érdekében is.[70] A birtokszerzést volt hivatva szolgálni a pannonhalmi apátság kizárólagos örökösödési jogának „szokása" is.[71]

A bencés birtokvisszaszerzésbe tartozik pl. a tatai apátság bizonyos földjeinek és malmának visszanyerése a lefoglaló István nádortól,[72] a felvidéki kolozsmonostori apátság beiktatása több birtokába 1327-ben,[73] a zselici bencés apátság visszaiktatása birtokaiba 1376-ban,[74] a csanádi apátság 1360-as években elzálogosított falvainak, halastavainak stb. visszaadatása királyi rendelettel 1380-ban.[75]

A bencések is előszeretettel adták bérbe birtokaikat, hogy olykor állami segítséggel szerezzék vissza a többé nem előnyös bérletből, mint pl. a

[63] 1338-ban Szigfrid panaszára indított vizsgálat megállapította, hogy Alpárt Szeri Pósa jogtalanul elfoglalta, u. o. III. k. 441. sz.: 1340-ben pedig a szolnokmegyei alispánt tiltották el a garamszentbenedeki apátság Ság és Alpár birtokainak jogtalan használatától, Anjou IV. 17. sz. 1341-ben a határjáráskor a Szeriek lemondtak a perről. Dedek: Mon Eccl. Strig. III. k. 587. sz.

[64] Sörös P.: Elenyészett bencés apátságok 101. o.

[65] Dl. 6415. Má. E.

[66] 1314. körül a taszári földek bérbeadása, Sörös P.: Az elenyészett bencés apátságok. 99. o. 1345. vízi malom után évi censust kap az apátság. Dl. 3781, F. N. A.; 1353. Óbudaörs bérben van egy budai polgárnál, B. Szabó' Pest m. 325; 1359. az apátság bérbeadja Besenyő falut, telepítést előírva. Dl. 4850. F. N. A.: 1366. földet ad bérbe pénzért az apátság nemeseknek Bálványon, Dl. 5439, F. N. A.; 1380. birtokot halastavakkal ad bérbe az apát pesti polgárnak, Dl. 6740. Má. E.; 1388. földet ad bérletbe az apátság Bálványon gabonában megszabott bér fejében, Zsigmondk. O. 618. sz.; 1390. az apátság nyugtája Gyegh birtok után járó évi pénzösszegről, u. o. 1348. sz.

[67] Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története II. k. 138. sz. okl. Ezt megelőzte 1333-ban és 1334-ben a pápai megbízás, ill. felhatalmazás Pannonhalma birtokainak visszaszerzésére, akár világi fegyveres erő segítségével is. U. o. 113., 115. sz.

[68] Sörös i. m. II. k. 159. sz.; megismételve 1361. u. o. 174. sz. okl.

[69] Rupp: i. m. I. 2. k. 450. o.

[70] Zsigmondkori O. 5867. sz.

[71] 1395. évi végrendeletében, Sörös P.; A pannonhalmi főapátság története. 229. sz. old.

[72] 1392. Fejér X. 2. k. 32. sz.

[73] Fejér VIII. 3. 74. sz.

[74] Dl. 6372. Má. E.

[75] Sörös P.: Elenyészett bencés apátságok 438. o.

lébényi és rudinai apátság tette.[76] De az állami támogatás élvezése ellenére is fennmarad az egyházi katonáskodó jobbágyok, egyházi nemesek intézménye is,[77] ami az állam széttagolódása korszakának maradványa. Ezek védik az egyház birtokait a világi uraktól és biztosítják a kizsákmányolást a parasztok ellen.

A bencés rendnek apácakolostorai is voltak. Jelentősebb kolostoruk volt a veszprémmegyei Apácavásárhelyen.[78] Az apácavásárhelyi kolostor vezetői 1367-ben a vasvári káptalan előtt szerződést kötöttek két világi úrral, hogy a kolostor Inta nevű lakatlan birtokát (Vas vm.) minden tartozékaival együtt 20 évre bérbe adják az említett uraknak. A bérbeadás feltétele az volt, hogy a bérlet ideje alatt a birtokot be kell népesíteniük és minden évben Mihály arkangyal napján három talentumot, vagyis 18 dénárpénzt fizetnek az apácáknak, vagy képviselőjüknek.[79]

A jelentős birtokú szerzetesrendek közül a *premontrei* rendnek egy 1320. évi összeírás szerint 39 prépostsága volt Magyarországon.[80] A rend birtokaira csak néhány példát említünk. A csornai monostornak háromkerekű malma, telke, gyümölcsöse volt.[81] A garábi egyháznak földbirtokát említik.[82] A bozóki prépostságé volt Bozók falu.[83] A jászói egyház jelentős erdőségekkel rendelkezett. 1362-ben egy erdeje használatáért Szepsi várostól évi 300 köböl bort húzott.[84] Ugyanebben az évben erdőhasználat

[76] A somogyvári apátság birtoka pénzbér fejében 1345. Dl. 40.969. Sz. Gy. Lébény pénz fejében adott bérletet Simon bán fia Jánosnak, 1382. Dl. 6928. Má. E.; 1394-ben az apátnak a nádorhoz benyújtott tiltakozása folytán visszaadják, Rupp i. m. I. 2. k. 492. o. — A pécsváradi apátság egy birtokának telepítési célból bérbeadása 1343-ban, Esterházy cs. lt. Rep. 32. B. 74., F. E. — A rudinai apátság 1333-ban szlavoniai helységeket adott bérbe pénzfizetés ellenében, ezt 1335. is megerősítik, de 1349-ben azzal az ürüggyel, hogy a kolostor kegyura az ügyletről nem tudott, országbírói ítélettel visszaadatják. Rupp i. m. I. 2. k. 409—410. o. — Ezek a pénzbér fejében bérbeadások a pénz jelentőségének, azaz az árutermelésnek a fejlődésére, de egyben arra is vallanak, hogy az egyháziak az árutermelés kockázatát nem szívesen vállalták.

[77] 1305. a bakonybéli egyház nemes jobbágyai Veszprémi kápt. m. lt. Pallozsnak 20., F. N. A.: 1355. szerepelnek a garamszentbenedeki apátság „jobbágyai", akik korábban királyi servienses voltak. Forgách cs. lt. 172. F. E.: 1369. a szekszárdi apátság fajszszéki predialistái, Dl. 5797. F. N. A.: 1382. a szekszárdi apátság harcoló nemes jobbágyai és ezek két szolgabírája, Fraknói Vilmos: A szekszárdi apátság története. (Bp. 1879.) VII. sz. okl.; 1329. a somlyóvásárhelyi apácák harcoló jobbágyai, Lukcsics: A vásárhelyi apácák tört. 23. o.

[78] Csánki III. k. 215. o. szerint már a 14. században premontrei apácakolostor volt; Oszvald Arisztid szerint a 16. sz. elejéig bencés. Oszvald Arisztid: Fegyverneky Ferenc, sági prépost, rendi visitator. 1506—1535 (Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Bp., 1934.) 64—65. o. u. ő.: A magyarországi középkori premontrei prépostságok. (A Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői gimnáziumának évkönyve, 1938/39. Bp. 1939.) 32. o.

[79] Dl. 41.707, Sz. Gy.

[80] Ipolyság, Hatvan, Bény, Kökényes, Maik, Mórichida, Lelesz, Rátót, Kaposíő, Ócsa, Jánoshida, Bozók, Garáb, Türje, Zsidó, Rajk, Jászó, Darnó, Zsámbék, Pályi, Ábrány, Éradony, Turóc, Csorna, Pok, Váradhegyfok, Margitsziget, Csút, Almás, Ivanics és kilenc megfejthetetlen helyen fekvő prépostság. Oszvald Arisztid: A magyarországi középkori premontrei prépostságok. (A Jászóvári Premontrei Kanonokrend gödöllői gimnáziumának évkönyve 1938—39.; Bp., 1939.) 4., 16., 17. o. — Hogy az összeírásban szereplő Adony a biharmegyei Éradony, arra lásd Rupp: Magyarország helyr. tört. III. 138—139. o.

[81] 1307. év, Dl. 1714. Má. E.

[82] 1327. év, Anjou II., 264. sz.

[83] 1354. év, Anjou VI. 109. sz.

[84] Dl. 5125. F. N. A. — 1388-ban és 1391-ben is erdőhasználat ügyében pereskednek a szepsiek a jászói préposttal. Zsigmondkori O. 461. sz.; u. o. 2038. sz.

címén a szomolnokiaktól évente egy lőweni posztót kapott a jászói prépostság.[85] 1332-ben és 1368-ban a kökényesi egyház örökbérbeadással hasznosított földet és szőlőt Békásmegyeren.[86] 1394-ben a bozóki prépost hasznosította bérbeadással egy lakatlan földjét.[87]

Bár a premontrei rendnél kevesebb rendháza volt, nagy birtokainál fogva ugyancsak jelentős volt a *ciszterci rend.*[88] Ez a rend egykor a nyílt jobbágykizsákmányoló egyháziaktól eltérően a kizsákmányolás burkolt formáját, a rendbe bevett ú. n. munkástestvérek dolgoztatását gyakorolta, de ez az idő is elmúlt már, s a rend nyílt jobbágynyúzó nagybirtokossá vált. Emellett jelentékeny jövedelmi forrása lehetett a malmokból származó bevétel.

A 14. században a rend vagyona megnőtt, ezt néhány kolostoruk történetén is jól láthatjuk. A borsmonostori apátságot az uralkodóosztály valósággal elhalmozta adományokkal. A század elejétől kezdve végéig, egy tucatnyi adomány és végrendelet falvakat, földeket, erdőket, malmokat juttatott az apátságnak Sopron és Vas megyékben.[89] Ezen felül külön is kapott adományul malmokat az apátság.[90] Az egyházi tized egyhuszad része is neki jutott Sopron vm-ben.[91] Vámkedvezményben is részesült 1335-ben.[92] Az apátság védelmét Lajos király a sopronmegyei ispánra és alispánra bízta.[93]

Földekkel, szőlőkkel, malmokkal, házakkal rendelkezett a pilisi ciszterci apátság is. De jövedelmeit még erőszakos módon is igyekezett növelni. Egy világi úr Magyarad birtokától önkényesen átcsatolt egy jókora részt az apátság Szántó birtokához.[94] Egy másik világi úr jobbágyaitól kellő okleveles jog nélkül csöböradót akart szedetni a borból.[95] A pilisi apátság egyes birtokainak bérbeadásával, megművelésre átengedésével is jövedelmét akarta növelni, a megműveltetésre fordított gond nélkül.[96] Ez-

[85] Fejér IX. 7. 137. sz. Tárnokmesteri döntés az erdőt jogtalanul használó polgárok ellen.

[86] Anjou II. 542. sz. ill. Dl. 5664., F. N. A.

[87] Wenzel G.: Magyarország mezőg. tört. 341. o.

[88] Szentgotthárd, Pilis, Bélakút (Bélaforrás, Pétervárad), Borsmonostor (Kedhely, Hegyi ciszterci apátság néven is), Zirc, Pásztó, Cikádor, Savnik, Veszprémvölgy (apácák), Kerc, Bodrogmonostor, Siklós stb. — Lásd ezekre Békefi Remig: A pilisi apátság története. I. (Pécs, 1891.); u. ő.: A pásztói apátság története. I. és III. (Bp., 1898; 1902); u. ő.: A czikádori apátság története. (Pécs, 1894.); Rupp. i. m.; Kalász Elek: Vázlatok a magyar földön 800 éves ciszterci rend multjából (Kny. 1942/43.); u. ő.: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban, (Bp., 1932.) Pataki Vidor: A pétervárad ciszterciek a középkori Kelenföldön (Bp., 1942.); Veszprémvölgyre: Iványi Béla: Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban. (Körmend, 1942.) 12—13. o. és Zsigmondkori O. 6186. sz.

[89] Rupp i. m. I. 2. k. 469—470.; Fejér VIII. 3. 31. sz.; Zsigmondkori O. 570. sz.; Fejér X. 2. 194. sz.

[90] Rupp i. h.; vásárolt is malmot, Rupp i. m. I. 2. 470. o.

[91] V. István óta, ezt Károly Róbert is megerősítette 1326-ban és 1334-ben, Rupp i. m. I. 2. 471—472. o.

[92] Rupp i. m. 472. o.

[93] Gábor Gyula: A megyei intézmény ... 113. o.

[94] 1329. B. Szabó: Pest m. 216. sz.

[95] 1329. Anjou II. 385. sz.

[96] Huet birtok bérbeadása polgárnak az 1320—40-es években, Dl. Törzsa. 41.049, KLB.; 1366. Bethil birtokon az apátság jobbágyai szőlőt ültethetnek „csak" bordézsma fejében, Fejér IX. 3. 331. sz.; 1358. Csév birtok bérbeadása évi 4 frt. bérért, B. Szabó: Pest megye 352. sz.

zel egyúttal nem termő földjeiből szerzett hasznot. A pilisi apátság gyarapodását azzal biztosította, hogy védelmet talált az uralkodó osztályban, így Töttösről tudjuk, hogy az apátságot védelmezte.[97]

A jelentős birtokkal rendelkező szentgotthárdi apátság részben saját kezelésben,[98] részben bérbeadva gyümölcsöztette birtokait.[99] A szentgotthárdi apátság jövedelme az 1330-as években, a pápai tizedszedő megállapítása szerint évi 200 márkát ért el, márkáját 56 garasban számítva.[100]

Az árutermelésbe leginkább a délvidéki pétervárad kolostor kapcsolódhatott be. Erre vall hatalmas jövedelme, melyet a ciszterci rend visitatorának, Waldsteini Siegfried reini apátnak I. Lajoshoz intézett 1357-i jelentése évi 1340 forintra becsült.[101] A kolostor árutermelésére utal még: akkora épületet használt magtárnak, hogy azt azután 1344-ben a kalocsai érsek új székhelyéül szemelte ki.[102]

Számos rendházzal és kiterjedt birtokkal rendelkezett. Magyarországon és Szlavóniában a *johannita lovagok* (jeruzsálemi ispotályosok, keresztesek) rendje is.[103] Birtokaik gyarapításában nem vetették meg az erőszakos eszközöket sem. Így a budafelhévizi keresztesek mestere 12 jobbágyteleknyi földet foglalt el egy földesúrtól 1388-ban.[104] Birtokaik nagy részét haszonbérlők útján szereztették vissza, ill. hasznosították, így a budafelhévizi, fehérvári, csurgói, soproni, vránai rendházak[105] A vránai perjel azután 1398-ban a királlyal semisíttette meg a korábbi elidegenítő ügyleteket, bérbeadásokat, zálogosításokat.[106]

A 14. században az osztályharc kiéleződése, a régi, a néptől azelőtt is gyűlölt, de félelmes egyházi tekintélyek (a pápaság, egyházi hierarchia, régi szerzetesrendek) megrendülése, a 14. századeleji harcokban birtokállományuk tetemes csökkenése, a parasztság támadásai az egyházi nagybirtok ellen arra kényszeritette az uralkodó osztályt, s magát az egyházat is, hogy a népi mozgalmak leszerelése, megtévesztése céljából új módszereket dolgozzon ki. Így a régitípusú nagybirtokos szerzetesrendek egyidejű restaurációja mellett mind nagyobb befolyást szereznek a „kolduló" (alamizsnagyüjtő) és „remete" rendek. A *„koldulórendek"* szoros kapcsolatban álltak ugyanakkor az egyházi terror legveszedelmesebb szervezetével, az inkvizícióval is. Mindennek következtében a domonkos- (dominikánus) és ferenc- (franciskánus) rend került egyre inkább a népi, antifeudális erők elleni harc élvonalába. Ezért is telepedtek a jelentős gócpontokba, városokba.

[97] 1343. Fejér IX. 1. 66. sz.

[98] 1381. egyes birtokok visszavétele bérletből saját kezelésbe, Zalai Okit. II. 58. sz.

[99] 1381 Battyán birtok bérbeadása tíz évre, évi 8 magyar dénárpensa bér ellenében. Kalász E.; A szentgotthárdi apátság 115. o.; a 14. század végén Almás birtok és szőlők bérbeadása, u. o. 93. o.

[100] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat I. k. 196. o.

[101] Békefi Remig: A pásztói apátság I. k. 11. sz. okl.

[102] Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. I. k. (Bp., 1916.) 159. sz. okl.

[103] Lásd főleg Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon II. k. (Bp. 1928.)

[104] Zsigmondkori O. 612. sz.

[105] 1374. Zichy O. XII. k. 23. sz.; 1375. Dl. Törzsa. 41.319, KLB,; 1371, Dl, 6319, 1376. Dl. 6383., 1377. Dl. 6459, Má. E.; 1384. Fejér X. 1. 96. sz., a bér összege évi 100 aranyfrt.; 1398 előtt. vö. következő jegyzet.

[106] Fejér X. 2. 160. és 258. sz., keltét javítja Zsigmondkori O. 5455. sz.

A „kolduló"-rendek befolyásának megőrzése, növelése érdekében e rendek prédikációkban a nép felé a szegénységet hirdették, s hogy azt megtévesszék, vagyonszerzésüket bonyolult módszerekkel leplezték. Így a „kolduló"-rendeknek házak szerzését is lehetővé tette VIII. Bonifác pápa — de csak külön pápai engedéllyel.[107] A „kolduló"-rendek mellett női rendjeiket is megszervezték bizonyos szervezeti különállással, s ezeknek engedélyezték a birtokszerzést. S kialakult az egyház hivatalos, a pápák által támogatott felfogása a „kolduló"-rendek szabályainak értelmezéséről, az „enyhébb" (a ferencrendieknél „konventuális") irányzat, amely szerint a kolostoroknak joguk van harmadik személy közvetítésével — azaz a népet megtévesztésbe tartva — állandó jövedelmi forrásokkal (föld, ház stb.) rendelkezni.[108]

A „kolduló"-rendek szólamait komolyan vevő rendtagokat az egyház eretneknek tartotta és üldözte. Így jártak el a fraticellikkel.[109] A rendeken belüli terror kialakította a „kolduló"-rendek „szigorúbb" (obszerváns) irányzatát, amely a 14. század második felében a szabályok szigorúbb megtartásával, a szegénység külsőségeinek megőrzésével megtartotta a nép közötti befolyását, amikor az „enyhébb" irányzat már kezdte ezt a befolyást elveszteni. Ugyanekkor az obszervánsok nem követelték többé a gazdagság megszüntetését általában, csak a renden belül, nem jelentettek veszélyt tehát a feudális rendszerre. Ezt az egyházi történetírás is elárulja, mikor a ferences obszervánsok elismerését (1368) azzal magyarázza, hogy ezek *kontemplatív* életmódban akarták a szerafi szegénységet gyakorolni.[110] Ez a „szemlélődés" tette őket a korabeli reakció legalkalmasabb képviselőivé.

A „kolduló"-rendek történetírói büszkén jegyezték fel a rendek inkvizíciós és térítő tevékenységét Magyarországon és a Balkán-félszigeten. A domonkosrend hagyománya szerint 1308-ban domonkosok vezették a templomosrend, 1327-ben a fraticellik elleni inkvizíciót Magyarországon.[111] 1348-ban a kunok megtérítésének folytatását a pápa és a király a ferencrendiekre bízta.[112] A ferencrendi szerzetesek Boszniaban és onnan kiindulva a 14. század második felében Erdélyben, Moldvában és Besszarábiában üldözték az eretnekeket és görögkeletieket.[113] Ugyanevvel függ össze, hogy a térítés kiindulópontjain és területén időnként a „kolduló"-rendekből kiemelt püspökök működtek, mint némelyik nándorfehérvári (belgrádi) püspök, kalocsai érsek, szerethi püspök, szerémi püspök.[114]

Egy 1303-ból való *domonkosrendi* kolostorösszeírás Magyarországon és a befolyása alatti balkáni területen 33 férfi és három női monostort említ. Köztük van pl. Sárospatak, Nagyolaszi (Francavilla), Vasvár, Székes-

[107] Harsányi András: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. (Debrecen, 1938.) 87. o.

[108] Boros Fortunát: A franciskánusok működése Erdélyben. (Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.) 480. o.

[109] Utóbbiak ellen irányul a magyarországi domonkosrendi tartományfőnökhöz 1326-ban intézett pápai felhatalmazás az inkvizíciós tevékenységre. Theiner: Vetera Monumenta Hist. Hung. Sacram illustrantia. I. k. (Róma, 1859.) 779. sz.

[110] Körtvélyessy László: A 700 éves minoritarend története. (Szeged, 1943.) 47. o.

[111] Harsányi i. m. 331. o.

[112] Körtvélyessy i. m. 82, 87. o.

[113] Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek. (Kolozsvár, 1927.) 37. o.

[114] Körtvélyessy i. m. 82. o.; Pfeiffer Miklós: A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. (Kassa, 1917.) 73. o.

fehérvár, Kassa, Nagyszombat, Marča (Marchia), Pozsega, Bihács. Verőcze, Zára (apácák), Veszprém (apácák), Margitsziget (apácák), Marosvásárhely. Szörény (Turnu-Severin), továbbá több bizonytalan fekvésű hely.[115] Ekkor már többévtizedes múltra tekintett vissza a domonkosok esztergomi, pécsi, császmai, zágrábi, nagyszebeni, budai, selmecbányai kolostora, újabb alapítású volt a gyulafehérvári, segesvári, alvinci kolostor.[116] A 14. század további folyamán megnőtt kolostoraik száma. Csak a sárospataki és talán a verőcei szűnt meg, viszont 1303 után alapítják, illetve említik először Beszterce, Gara, Szeged, Komárom, Brassó, Szászsebes, Debrecen, Temesvár, Zengg kolostorait.[117] Új apácakolostoraik is alakultak Székesfehérvárott és Németiben.[118] A kolostorok számának megnövekedtével 1378-ban a korábban a magyar és szlavón rendtartományhoz tartozó 14 kolostorból dalmát rendtartományt alkottak (ide tartozott Durazzo, Arbe, Dulcigno, Osero, Scutari, Veglia, Sebenico, Zengg.[119]

Az uralkodóosztály tevékenyen támogatta a domonkosrendet. Így Csák Móric a rend tagjává lett s a győri kolostor tagjaként 1318-ban elajándékozás formájában világi uraknak adja egy mosonmegyei birtokát — 230 dénármárka ellenében.[120] 1375-ben egy budai polgár felesége a budai domonkosoknak adományozta[121] eladni rendelt szőlője árát. Támogatták a domonkosrendet a Köcskeiek,[122] a Himfiek is.[123]

A domonkosrendieknek juttatott adományok olykor állandóan jövedelmező vagyontárgyak voltak. Így a császmai domonkosrendiek a Császma patakon halászóhellyel és rekesztékekkel rendelkeztek már 1309 előtt.[124] A vasvári domonkosrendiek 1357-ben Magyar Pálnétól egy szőlőt és telket kaptak.[125] Ez már nyílt eltérés volt a „koldulástól". Mialatt a *domonkosrendi* férfiszerzetesek színleg tartották a szegénységet, hogy félrevezessék az elégedetlen néptömeget, addig a *női kolostorok* jelentős birtokállományt nyertek. A margitszigeti apácák birtokai az ország több pontján terültek el.[126] Így övék volt Zaic[127] Taksony,[128] Csele,[129] a pest- és a baranya-

[115] Pfeiffer M.: A domonkosrend 26, 27, 28, 42, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 65, 69; 70, 72, 82, 84, 106—107. o.

[116] Pfeiffer i. m. 106—107. o. — Harsányi i. m. 80—81. o. szerint a győri domonkosrendi kolostor is 13. századi alapítású.

[117] Pfeiffer i. m. 106—107. o. Harsányi i. m. 80—81. o.; Besztercét Harsányi kellő megalapozás nélkül 13. századinak állítja az i. helyen.

[118] Pfeiffer i. m. 87. o.

[119] Pfeiffer i. m. 28. 71, 73, 74. o.

[120] Iványi Béla: Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban. (Körmend, 1942.) 1. sz.

[121] Rupp Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. (Pest, 1868.) 107. o.

[122] 1348. Iványi i. m. 3. sz.

[123] 1376. Iványi i. m. 4. sz.

[124] Smičiklas VIII. k. 207. sz.

[125] Anjou VI. k. 396. sz.

[126] 1343-ban egy királyi utasítás fejér-, pest-, pilis- és komárommegyei jobbágyaikról beszél; Thallóczy: Kamara haszna 7. sz.; 1342-ben egy királyi utasítás csepelszigeti birtokairól beszél, Fejér VIII. 4. 291. sz.

[127] 1300 B. Szabó: Pest m. 158. sz.;

[128] 1304. Dl. 1683. Má. E.; 1319 Anjou I. 458. sz.; 1323 Anjou. II. 71 sz., itt fekvő dunai Ilw szigetük, 1341. körül Anjou IV. 113.; 1342. Anjou IV. 150. sz.; 1381. B. Szabó: Pest m. 431. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[129] 1318. Anjou I. 443. sz. 1331. Dl. 2665, 2668, Má. E.; 1346. Dl. 3873. F. N. A.; 1391. Zsigmondk. O. 2014. sz.; 2045. sz. — Cselén 1376-ban bírság fejében próbáltak szőlőt és telket szerezni. Dl. 87.491., Sz. Gy.

megyei Jenő,[130] Tököl,[131] Ragály,[132] Cinkota,[133] Piliscsaba,[134] Csolnok,[135] Pomáz,[136] Dersülése,[137] Bökényföld,[138] Petend,[139] Csév,[140] Samud,[141] Felhéviz [142] egy része, Kethetes,[143] Papi,[144] Solymár,[145] Kézakovácsi,[146] Merse,[147] (Uj)bécs,[148] Szentmihály,[149] Borosjenő,[150] Kuldu,[151], Tordas[152] Hartyán,[153] Somodor,[154] Kosuk,[155] Igal,[156] Paprád,[157] Hidvég egy része,[158] (Fel-) szakállas,[159] Szentiván,[160] Varsány,[161] Ráksi,[162] Borhold,[163] Pasni,[164], Bélc,[165] a két Vajszló.[166]

Az erőszakos birtokszerzéstől a margitszigeti apácák sem zárkóztak el. Igy Bugyi és Szunyog pestmegyei birtokokat elfoglalták, ami miatt a Bugyiak 1386-ban tiltakoztak.[167] A tolnamegyei Farnos birtokba pedig 1337-ben be akarták magukat iktattatni, ami ellen Dombai Péter földbirtokos tiltakozott.[168]

[130] 1318. Anjou I. 443. sz. 1319. Anjou I. 458. sz. 1335. Fejér VIII. 4. 12. sz. révjük 1336. Anjou III. 213. sz.; 1338. u. o. 326. sz.; 1339. u. o. 351. sz.; 1346, Dl. 3873., F. N. A.; 1359. Anjou VII. 320. sz.; 1374. B. Szabó: Pest m. 415. sz.; 1375. Fejér IX. 5. 15. sz.; 1376. Dl. 6357, Má. E. 1389. Zsigmondkori. O. 1140. sz.; 1391. u. o. 2045. sz.

[131] 1317. Anjou I. 383. sz. 1319. Anjou I. 458. sz. 1324. B. Szabó: Pest m. 200. sz.; 1335. Anjou III. 110. sz.; 1354.(?) B. Szabó: Pest m. 334. sz.

[132] 1317. Anjou I. 383. sz.; 1319. Anjou I. 458. sz.; 1324. B. Szabó: Pest m. 200. sz.; 1354.(?) B. Szabó: Pest m. 334. sz.

[133] 1319. Anjou I. 458. sz.; 1326. Anjou II. 228. sz.; 1327. u. o. 253. sz.; ottani ispánjaik, 1345. Anjou IV. 329. sz.; 1388. B. Szabó: Pest m. 452. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[134] 1319. Anjou I. 458. sz.; 1322. B. Szabó: Pest m. 192. sz.; 1325. Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. 104. sz.

[135] 1317. Anjou I. 395. sz.; 1319. Anjou I. 458. sz.; 1322. B. Szabó: Pest m. 192. sz.; 1323. Anjou II. 94. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2268. sz.

[136] 1319. Anjou I. 458. sz.; szőlőjük 1323. Anjou II. 101. sz.; csere (1353. Anjou VI. 71. sz.) után is megtartják szőlőhegyüket, 1353. Anjou VI. 92. sz.

[137] 1322. Anjou II. 14. sz.

[138] 1327. Anjou II. 253. sz.

[139] 1332. Dl. 2756, Má. E.; 1333. Dl. 2768, 2769, Má. E.;

[140] 1336. Anjou III. 204. sz.

[141] 1346. Anjou IV. 353. sz.; 1348. Anjou V. 108. sz. két Samod nevű birtokuk, ebből legalább 1000 hold szántó, 1391. Zsigmondk. O. 1933. sz.; u. o. 2045. sz.

[142] Palota 1332. Anjou II. 516. sz. palota és telek 1337. Anjou III. 224. sz. nyolc telek 1347. Dl. 2873. Má. E.

[143] 1353. Anjou VI. 71. sz.; 92. sz.

[144] 1353. Anjou VI. 71. sz. 92. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[145] 1355-ig, Anjou VI. 235. sz.

[146] 1355-ig, Anjou VI. 235. sz.

[147] 1355. Anjou VI. 235. sz. 1389. Zsigmondk. O. 892. sz.; 1397. (1372). u. o. 4715. sz.

[148] Vámjuk 1356. Anjou VI. 303. sz.; 1374, B. Szabó: Pest m. 415. sz.; 1382. u. o. 434. sz.; Fejér IX. 5. 338. sz.

[149] 1359. Anjou VII. 320. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[150] 1355. Anjou VI. 182. sz.; 1359. Anjou VII. 320. sz.

[151] 1342. B. Szabó: Pest m. 270. sz. 272. sz.; 1343. u. o. 274. sz.; 1366. B. Szabó: Pest m. 384. sz.

[152] 1366. B. Szabó: Pest m. 383. sz.; 1366. u. o. 384. sz.

[153] 1371. B. Szabó: Pest m. 405. sz.

[154] 1356. Anjou VI. 283. sz.; 1388. B. Szabó: Pest m. 455. sz.

[155] 1323. Anjou II., 97 sz. 1358. Anjou VII. 36. sz.; 1389. Zsigmondk. O. 891. sz. 1391. uo. 2045. sz. 1399. uo. 6038. sz.

A *ferencrendi* kolostorok száma a 14. században jelentősen megnőtt. Egy 1316-i összeírás szerint a magyarországi és szlavóniai kolostorok száma 43 volt. (Egy rendtartományt alkottak.) 1379-ben már 50 volt a kolostorok száma. A kolostorok a következők voltak:

1316: Győr, Sopron, Pozsony, Léka, Zágráb, Verőce, Nekcse, Garbonak, Bács, Szerémújlak, Szávaszentdemeter, Tadva, Nagyolaszi (Frankavilla), Szenternye, Zimony, Bánmonostor, Eng, Esztergom, Nagyszombat, Nyitra, Csejte, Trencsén, Németlipcse, Pécs, Segösd, Kapronca, Szemenye, Varasd, Eger, Lőcse, Szepesigló, Sárospatak, Szatmár, Várad, Szászsebes,[169] Nagyszeben, Marosvásárhely, Beszterce, Pest, Buda, Óbuda, Székesfehérvár, Szeged.

1379.: Győr, Sopron, Pozsony, Zágráb, Verőce, Nekcse, Garbonak, Bács, Szerémújlak, Szentdemeter, Tadva, Nagyolaszi, Szenternye, Zimony, Bánmonostor, Eng, Esztergom, Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Németlipcse, Pécs, Segösd, Kapronca, Szemenye, Varasd, Eger, Lőcse, Szepesigló, Sárospatak, Szatmár, Várad, Szászváros, Nagyszeben, Marosvásárhely, Beszterce, Pest, Buda, Óbuda, Székesfehérvár, Szeged, Szombathely, Szécsény, Keszthely, Beregszász, Debrecen, Mezőtelegd, Lippa, Ludbrég, Aracsa.[170] 1316 és 1379 közt tehát csak a csejtei és lékai kolostor szűnt meg, míg ezalatt létrejött az aracsai,[171] beregszászi,[172] debreceni,[173], keszthelyi[174] lippai,[175] ludbrégi,[176] szécsényi,[177] szombathelyi,[178] mezőtelegdi.[179] ferencrendi kolostor. Ezzel az ország számos vidékén kiterjedt az egyház megtévesztő és ellenőrző hálózata. Továbbfolyt a rend növelése I. Lajos halála után is. Legkésőbb 1383-ban létrejött a falkosi (Zala vm.) ferencrendi kolostor is.[180]

[156] 1355. Anjou VI. 172. sz. 1389. Zsigmondk. O. 891. 1390. uo. 1747. sz., 1391. u. o. 2045. sz.

[157] 1391. Zsigmondk. O. 1933. sz u. o. 2045. sz.

[158] 1391. Zsigmondk. O. 1933. sz., u. o. 2045. sz.

[159] 1323. Anjou II. 72. sz.; halászóhelyek és vám 1347. Anjou V. 63. sz.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[160] 1345. betelepítés végett bérbeadják Anjou IV. 310. sz.

[161] 1319. Anjou I. 458. sz.; 1391. Zsigmondkori O. 2045. sz.

[162] 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[163] 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz.

[164] 1337. Anjou III. k. 249. sz.; 1391 Zsigmondk. O. 2045. sz.

[165] 1345. Anjou IV. 314. sz.; 1376. Dl. 6376, Má. E.; 1391. Zsigmondk. O. 2045. sz,

[166] 1391. Zsigmond. O. 2045. sz.

[167] B. Szabó: Pest m. 442. sz.

[168] Anjou III. k. 248. sz.

[169] Helyesen nyilván Szászváros, v. ö. Karácsonyi I. 269. o.

[170] Az 1316-i összeírás: Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. k. (Bp. 1923.) 33. o.; az 1379-i u. o. 46—47. o.

[171] 1377. Karácsonyi i. m. 143. o., míg Rupp: Mo. helyr. tört. III. 54. o. 1370-re teszi.

[172] 1377. Karácsonyi i. m. 145. o., míg Körtvélyessy: 700 éves minorita rend. 75. o. 1370-re teszi.

[173] 1322. Karácsonyi i. m. 156. o.

[174] 1367—8. Karácsonyi i. m. 186. o.

[175] 1325. Karácsonyi i. m. 197. o.

[176] 1373. Karácsonyi i. m. 199. o.

[177] 1332. Karácsonyi i. m. 283. o.

[178] 1360. Karácsonyi i. m. 284. o.

[179] 1335. Karácsonyi i. m. 204. o.

[180] Karácsonyi i. m. 170. o

A magyar uralkodóosztály szoros kapcsolatot tartott fenn a bosnyák ferencrendi tartománnyal is. Ehhez 1384-ben 38 kolostor tartozott.[181] A boszniai ferencesek 1346-ban betelepedtek Pécsre is.[182]

A 14. század második felében Magyarországon is megjelentek az obszerváns ferencrendiek és a délmagyarországi és erdélyi görögkeleti lakosság térítése céljából kolostorokat alkottak és külön vikáriátust.[183]

A magyar uralkodóosztály a ferencrendieket pénzzel,[184] sőt birtokadománnyal[185] is támogatta. Igy lettek a „koldulók" — jobbágykizsákmányolóvá. A domonkosrendi apácákhoz hasonlóan a ferencrendi apácák, a *klarisszák* is jelentős, több megyében elterülő vagyont szereztek, sok jobbágyot zsákmányoltak ki. A klarisszák óbudai kolostora már a 13. század végén fennállott,[186] majd 1334-ben Erzsébet királyné pápai engedélyt kapott újjáépítésére.[187] Ez 1346-ig befejeződhetett, mert ekkor a pápa és a ferencrend generálisa apácák felvételét rendelte el a kolostorba.[188] Az óbudai apácáknak birtokaik voltak pl. Békásmegyeren,[189] a szabolcsmegyei Révbácson,[190] Borosjenőn,[191] Kande faluban, [192] Ürömön,[193] Felhévízen,[194] Egyházasmagyaron,[195] zalamegyei helyeken,[196] Tinnyén,[197] Óbudán és környékén,[198]

[181] Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek, Kolozsvár, 1927. 37. o.

[182] Fejér VIII. 7. 222. sz. hibásan 1336-ra teszi, pedig VI. Kelemen uralkodásának ötödik éve 1346.

[183] Boros F. i. m. 36., 271. o.; Körtvélyessy i. m. 42. o.

[184] 1335. Csaholyi János a szatmári ferencrendieknek 12 márkát ad. Fejér, VIII. 4. 57. sz.

[185] 1355. Lendvai Miklós horvát-szlavón bán a szemenyei ferencrendi kolostort a szemenyei hegyen fekvő szőlővel, a kolostor közelében lévő kaszálóval, halászóhellyel, jobbágyoktól művelt földdel, malommal adományozta meg. Fejér, IX. 2. 218. sz.

[186] 1293. Wenzel: A. U. O. 76. sz., 1298. u. o. 190. sz.

[187] A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. k. 84. sz.

[188] Fejér IX. I. 225. sz.; Anjou IV. 364. sz.

[189] 1326. Dl. 29.999., F. N. A.: zálogbirtokszerzés 1361. B. Szabó: Pest m. 368. sz.; királynétól nyert birtokrész 1362. Fejér IX. 3. 162. sz.; királynétől nyert birtokok 1368. B. Szabó: Pest m. 395. sz.; örökbérbe vett föld és szőlő 1368. Dl. 5664. F. N. A.

[190] 1355. Fejér IX. 5. 215. sz. (Hibásan Benbach-nak írja.) 1350. körül Kállay lt. I. k. 1025. sz.; 1380. u. o. II. k. 1846. sz.; 1382. Fejér IX. 5. 299. sz. (Hibásan Rembachnak írja.)

[191] Szőlő 1351. Anjou V. 323. sz.

[192] Szőlő 1353 Anjou VI. 16. sz. 1355. Anjou VI. 181. sz.; 1367. Fejér IX. 4. 27. sz.

[193] Szőlők 1354. Anjou VI. 115. sz. 1355. u. o. 181. 182. sz. 1367. Fejér IX. 4. 27. sz., szőlővásárlás 1371. B. Szabó: Pest m. 404. sz. 1388. u. o. 449. sz.

[194] Malomrész 1355 után Anjou VI. 218. sz.; malomrész 1361. B. Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. (Bp. 1935.) 58. sz. 1367. Fejér IX. 4. 5. sz. 49. sz.; malmok 1373. B. Szabó: Pest m. 411. sz.; malom 1390. után B. Szabó: Óbuda 95. sz.

[195] 1367. Dl. 5605. Sz. Gy.

[196] 1369. Fejér IX. 4. 113. sz.; 1382. Fejér IX. 5. k. 299. sz.

[197] 1369. Fejér IX. 4 113. sz.; 1381. Fejér IX. 7. k. 285. sz.

[198] 1353. telkek Anj. VI. 44. sz.; 1354 ház kerttel u. o. 132. sz.; szőlők Örsön és Fehéregyházán 1360. B. Szabó: Óbuda 66. sz.; óbudai ház, kerekedi szőlő 1373. után, u. o. 78. sz. 1373. óbudai 26 ekére való föld vásárlása pénzért, u. o. 82. sz.; fél szőlő 1375. Dl. 6268, Má. E.; piaci mészárszék 1377. B. Szabó: Óbuda 87. sz. 1390. után óbudai ház, fehéregyházi, kiskerekedi, örshegyi szőlők, u. o. 95. sz.; óbudai szőlő u. o. 100. sz. 1396. Zsigmondk. O. 4503. sz.

Gurgh-on,[199] Zond-on és tartozékain,[200] Széplakon,[201] Ujfalun,[202] Monyorón,[203] Cegléden,[204] a szatmármegyei Máté,[205] Bel,[206] Szalka,[207] Kisszalka,[208] Jármitelek,[209] Remeteszeg,[210] Kegeth[211] helységekben, a bodrogmegyei két Adorján (Adrian)[212] helységben, a szepesmegyei Somogyon,[213] a somogymegyei Gyugyon,[214] a borsodmegyei Edelény,[215] Borsod,[216] és Sáp helyeken.[217] Övék volt egy Kenderföld nevű pozsonymegyei föld,[218] szabad erdőlési joguk volt a pilisi királyi erdőben épület és tűzifára.[219] Világi urakkal perben álltak más birtokért is.[220] Vámjuk volt Szentjakabon.[221] Évjáradékot, évi 150 forintot húztak a pozsonymegyei Jánok birtok után.[222] A nagyváradi klarisszák kolostorát — korábbi kezdeményezések után — 1340-ben András váradi püspök alapította. Ez a tény is mutatja az egyházi hierarchia együttműködését az u. n. koldulórendekkel. Ez évben az apácák kőből épült egyházát még nem fejezték be, addig ideiglenesen fából épült kolostort juttattak az apácák letelepítésére. A püspök azzal az egyáltalán nem titkolt megállapítással, hogy „lelkiekkel nem lehet foglalkozni szükséges világi javak nélkül", az apácakolostornak adja a biharmegyei Szeben birtokot, földekkel és két vízimalommal, továbbá más tartozékkal, adott nekik még két helyen fél-fél szőlőt, két kallómalmot, további fél malomhelyet, egy irtványföldet.[223] A kolostor a 14. század derekától telkekkel, rétekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel, mészárszékkel rendelkezett,[224] jobbágyokat zsákmányolt ki,[225] évjáradékul pénzt, kenyereket, kappanokat élvezett.[226]

A 14. században jelentőssé vált „remete"-rendek közül a *pálosrend* fontosságában megelőzte Magyarországon az ágostonrendet és a kartauziakat. Az uralkodóosztály világi tagjai — az egyház támogatásával — e rend

[199] 1376. Dl. 6356. Má. E.
[200] Csere fejében 1381. Thallóczy: Kamara haszna 14. sz.; 1382. Dl. 6904, 6905. Má. E.; vö. 1382. Fejér IX. 5. 299. sz.
[201] Csere fejében 1382. Dl. 6904, 6905. Má. E.
[202] Csere fejében 1382. Dl. 6904, 6905. Má. E.
[203] 1384. említik három évre visszamenően, Dl. 7097, Sz. Gy.
[204] Az anyakirálynétől kapták 1368. B. Szabó: Pest m. 393, 394. sz.
[205] Magyar Pál özvegyétől kapták halála utánra 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.; 1363. Kállay lt. II. 1457. sz.
[206] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.
[207] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.; 1363. Kállay lt. II. 1457. sz.
[208] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.
[209] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.
[210] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.
[211] 1355. Fejér IX. 2. 215. sz.
[212] 1355. Fejér IX. 2. 215. 216. sz.; 1358. u. o. 329. sz.
[213] A királytól kapták 1361. Fejér IX. 3 107. sz.; 1382. Fejér IX. 5. 299. sz.
[214] Az anyakirálynétől kapták 1349. Fejér IX. 1. 366. sz.
[215] 1351. Fejér IX. 2. 3. sz.; 1382. Fejér IX. 5. 299. sz.
[216] 1351. Fejér IX. 2. 3. sz.; 1382. Fejér IX. 5. 299. sz.
[217] 1351. Fejér IX. 2. 3. sz.; 1382. Fejér IX. 5. 299. sz.
[218] 1383. Dl. 7016. Má. E.
[219] 1388. Tagányi: M. Erd. Okl. I. 82. sz.
[220] 1399. B. Szabó: Pest m. 485. sz.
[221] 1351. Fejér IX. 2. 3. sz.; 1366. Fejér IX. 3. 289. sz.
[222] 1358-tól Anjou VII. 62. sz.
[223] Dl. 3337. Sz. Gy.
[224] Rupp: Magyarország helyrajzi története III. k. 122—123. o. 1390. Zsigmondkori O. 1436. sz.; 1392. u. o. 2509. sz.; 1396. u. o. 4222. sz.
[225] Az apácák somogyi jobbágyai 1382. Dl. 6945. Sz. Gy.
[226] 1386-os végrendelet Dl. 7227., Má. E.

számos kolostorát hozták létre az Anjouk uralkodása alatt és jelentős adományokkal halmozták el. A pálosok így végképpen eljegyezték magukat a kizsákmányolással, s ez természetes folyománya annak, hogy a rend a 13. században a — feudális világtól való elvonulás formájában a feudalizmus ellen tiltakozó — remetemozgalom hierarchikus ellenőrzés alá helyezésére és leszerelésére jött létre. Az Anjouk s különösen I. Lajos alatt kolostoraik száma és vagyona annyira megnőtt, (igen sok malmuk volt), hogy az egyházi történetírás joggal nevezi ezt a pálosok fénykorának. Ekkor jött létre Veresmart,[227] Diósgyőr,[228] a Buda melletti Szentlőrinc,[229] Kökényes,[230] Talád,[231] a tiszántúli Gyula,[232] Bereg,[233] Szerdahely,[234] Eger,[235] Szentkirály,[236] Nosztra,[237] Eszény,[238] Csatka,[239] Técső,[240] Pálosremete,[241] Gombaszög,[242] Gönc,[243] Máriavölgy (Mariathal, Taal),[244] Szentmihálykő,[245] Ungvár,[246] Sajólád,[247] stb. pálosrendi kolostora.

[227] 1302. a Csobánka-család alapította, Rupp: Magyarország helyr. tört. III. 307. o., 1356-ban birtokrészeket kap Bene határában két malommal, u. o., 1376-ban a Veresmart határában lévő malom a pálosoké, Dl. 6393. Má. E.

[228] 1304-ben alapította István nádor, borsodi ispán és felesége, s halastavat adott nekik. Anjoukori O. I. k. 70. sz., helytelenül ágostonrendieknek tartja őket. (Rupp: i. m. II. k. 58—59. o. helyesen veszi pálosnak a kolostort.) Az alapító-okmány utalása Ágostonra ebben a kérdésben félrevezette az okmánykőzlőt, hiszen az utalás a pálosrend ágostonrendi szabályzatára utal. A „fratres heremitharum sancte crucis ordinis sancti agustini de heremo" kifejezést v. ö. Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. (Egyháztörténet. 1945. évf. Bp. 1947.) 20—21. o. 1313. nekik adta Csenik népes föld egy részét, halastavat, stb. Rupp. II. 59. o.; 1315. szőlőt és szántóföldet adott nekik, Dl. 1835., Má. E. 1317. szőlőik, malmaik, erdeik, földjeik Fejér VIII. 2. 43. sz.; 1343. Győrödi Karácsony fiaitól a Szinván fél malmot és a Pescheer-völgyben két szőlőt kaptak, Anjou IV. 182. sz.; 1354. a Szinván malmot vásároltak, Anjou VI. 166. sz. 1355. a cseniki földet és malmot Lajos király elvette tőlük s helyette a Szinván adott nekik malmot, Anjou VI. 180. sz. megerősíti 1358. Anjou VII. 111. sz. 1373. a Szinván egy világi úr is adott nekik malmot, Rupp i. m. II. k. 59. o., ebben az évben a király nekik adta Szilvásmegy birtok egy részét, u. o. 1376-ban Erzsébet királyné évente 10 sertést és bizonyos mennyiségű olajat rendel adni nekik, u. o. 1380-ban a király malmot ad nekik a Sajón, u. o. 1387-ben a sajói malom helyett Zsigmond egy eddig várbirtokhoz tartozott malmot adott cserébe nekik a Hejőn, Zsigmondkori O. 78, 83, 108. sz.; 1390-ben Mária királynő kertkibővítésre adott földet a kolostornak a pálosok gyümölcsösének szomszédságában, Wenzel Gusztáv: Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. (Pest, 1872.) 83. sz. okl. 1392. is kezükben van a hejői malom Zsigmondkori O. 2495. sz.

[229] 1304-ben alapította Lőrinc rendfőnök. Chronicon Budense (Podhradczky József kiadása, Buda, 1838.) 333—334. o.; Romer Flóris Ferenc: Könyvtári buvárlataim Altenburgban és Göttweigban. (Magyar Könyv-Szemle, 1881., 112. o.)

[230] 1307. szerepel Rupp i. m. III. 278. o.

[231] 1324. szerepel, Csánki III. 114. sz.

[232] 1327. alapította a csanádi ispán, s malmot adott nekik, Rupp, i. m. III. 161. o.

[233] 1329. alapította Erzsébet királyné, Csánki I. 411. o.

[234] 1335. alapították, Fejér VIII. 4. 50. sz.; 1335 és 1345 öt helységben részeket kaptak, Csánki II. 697—8. o.

[235] 1347. az egri püspök alapította, Fejér IX. 7. 31. sz.

[236] 1350. Rupp i. m. II. 233. o.

[237] 1352 a király építtette Fejér IX. 2. 59. sz. v. ö. Mosonyi Dénes: A magyar pálosrendről. (Huszár Károly szerk.: Magyarország és Lengyelország. (Bp. 1936.) 187. o. 1382. a király Szobon vámokat adott nekik, Dl. 6937., 6950. Má. E.

[238] 1356. alapították, Fejér IX. 7. 100. sz.

[239] 1357—61. Kont Miklós nádor alapította, s megadományozta Anjou VI. 365. sz. Csánki III. 225. o.: 1395. egy özvegy három hold szőlőt adott nekik Zsigmondk. O. 4181. sz. 1398. Tenyőn kapott birtokot Csánki III. 267. o.

[240] 1363. már fennállt, ekkor a királytól malmot kapott, Rupp i. m. III. 278. o.

[241] 1363. a király alapította, Csánki I. 451. o.

[242] A Bebekek alapították, 1371. Bebek Lászlótól majorságot kapott, Rupp i. m. II. k. 119. o.

A 14. században szereplő többi pálos kolostor is meggazdagodott Lajos király alatt, de halála után is. Megemlíthetjük e szempontból Pilisszentlászló,[248] Kékes,[249] Pilisszentkereszt,[250] Irughegy és Patacs,[251] Elefánt,[252] Strigench (Szentpéter),[253] Szakácsi,[254] a dunántúli Gyula,[255] Sátoraljaújhely,[256] Bodrogmonostor,[257] a baranyai Kőszeg,[258], Csáktornya[259] stb.[260] pálos kolostorokat is. Rendelkeztek szőlőkkel a regéci vár területén is.[261]

A pálosoknak több kolostoruk volt már a 14. században Szlavóniában és Horvátországban is. Igy a remetei kolostor (Zágráb megyében),[262] a zlathi kolostor,[263] a bakvai (bokovai) kolostor (Verőce vármegyében),[264] a garigi kolostor,[265] két zengi kolostor,[266] a dubicai kolostor,[267] a sztrezai kolostor.[268] Valószínűleg itt terült el a szintén jobbágytartó dombrói pálos kolostor is.[269]

[248] 1371. A király alapította, s vizimalom állítását engedte meg a kolostornak, Rupp i. m. II. 291. o.; 1398. birtoka. szőlői, Zsigmondk. O. 5417. sz.

[249] 1377. alapította a király, Mosonyi i. m. 187. o.; 1385. visszakapja egy elfoglalt rétjét, Dl. 7156, Má. E.; 1387. malomhelyet ad bérbe a kolostor gabonából álló bér fizetése és a pálosok számára bármely mennyiségű gabona ingyenes őrlése fejében molnároknak, Zsigmondk. O. 249. sz.

[250] Pontosan nem ismert évben alapította Goblin erdélyi püspök. Temesváry: Erdély középkori püspökei, 208. o.

[251] 1384-ben alapította Druget János családja s 130 hold szántót, egy kétkerekű malmot, két szőlőt s egy további birtokot adtak a kolostornak, Fejér X. 8. 28. sz.

[252] 1387-ben a Cudarok alapították, s nekik adták Lád egy részét, a borsodmegyei Keresztúrt, két szőlőt és egy halastavat. Zsigmond. O. 236. sz.; 1389-ben Mária királynő megtoldja ezt a pálosok keresztúri jobbágyaitól az egyik szőlőhegyen, nyilván annak királyi részében járó borkilenced és a másik szőlőben a pálosoktól a királynőnek járó rész átengedésével, u. o. 970. sz. — Szerepelnek 1377. pálosok jobbágyai a Dunántúlon is. Dl. 6395. sz. Má. E.

[253] 1351-ig szőlőjük volt Borosjenőn, ekkor pénzért adták át más egyházaknak. Anjou V. k. 323. sz.

[254] 1358. a királytól puszta malomhelyet kapott, Anjou VII. 4. sz.

[255] 1358. Csév szomszédságában említik birtokukat, B. Szabó: Pest m. 352. sz.

[256] 1371—75. az irughegyiek pécsi polgároktól malmot szereznek a patacsi pálos kolostor malma szomszédságában. Dl. 5974, 5975. Sz. Gy. 1351. a patacsiak szőlőt kaptak. Anjou V. 299. sz.

[257] 1375. Elefánti Mihály malmát a pálosokra hagyta, Dl. 6257. Má. E. 1396. egy felsőelefánti hospes szőlőt enged át a kolostornak, Zsigmondk O. 4479. sz.

[258] 1381. szőlőik vannak Dl. 6813, 6879. Má. E.; 1382-ben birtokul megerősítik számukra Strigenchet. Fejér IX. 5. 296. sz. 1390-ben Németiben kapnak részeket, Csánki II 696. o.

[259] 1382. kevés szántó mellett rétjük van, Dl. 6899, Má. E. 1385. szőlőt kapnak, Dl. 7139. Má. E.; 1396. 1398. szántójuk, erdejük, Zsigmondk. O. 4250., 5456. sz.

[260] Több helysége volt, Rupp i. m. I. 2. k. 389. o.

[261] A sátoraljaújhelyi Szt. Egyed pálos kolostor nem részletezett föld- és malombirtokait 1312-ben megerősítette Károly Róbert, Anjou I. 244. sz. 1325 malmaik a Ronyván, Anjou II. 182. sz.; 1334. világi úrtól rétet és halászóhelyet kaptak. Anjou III. 74. sz. Pálos föld-, rét- és szőlőszerzések a sátoraljaújhelyiektől; 1375. Dl. 6258. Má. E.; 1383 Dl. 6980. Má. E.; 1386. Dl. 7194. Má. E.; 1389. előtt Zsigmondk. Okm. 1298. sz.

[257] Rupp i. m. III. k. 31. o.

[258] Csánki II. 500. o.

[259] 1376., 1384. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostornak oklevelei az Orsz. Levéltárban. (Levéltári Közlemények. 1925.) 124—126. o.

[260] A 14. században szerepelnek még az irodalom szerint jenői (Áldásy Antal: A'sáni Bálint bíbornok. Bp., 1903. 31, 79, 81. o.) gyulafehérvári, szenterzsébeti (Temesváry i. m. 187. o.) kolostoraik.

[261] Dl. 7088. Má. E.

[262] Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Orsz. Levéltárban. (Levéltári Közlemények, 1927.) 136—140. o. 2—10. sz. 13 sz.

Kevésbbé volt elterjedt az *ágostonrend*. Ezeknek templomuk, illetve kolostoruk volt pl. Gyulafehérvárott,[270] Désen,[271] Vácott,[272], Nagyváradon,[273] Bátmonostorán,[274] Sároson,[275] Segesvárott.[276]

A *karthauzi rend* menedékkövi (menedékszirti) kolostorát 1305-ben alapították.[277] 1319-ben megalapították a lehnici (Szepes vm.) kolostorukat is, ez birtokadományon felül megkapta a halászati jogot a Dunajecen.[278] A karthauziak később is kaptak különféle juttatásokat és kedvezményeket a királytól, világi és egyházi uraktól.[279]

Az egyházi hierarchia és a szerzetesrendek tehát a jobbágyság jelentős tömegeit, mint földesurak zsákmányolták ki. De az egyház szerepe a kizsákmányolásban többoldalú volt. Ennek megfelelően sokirányú volt az egyház elleni harc is.

Az egyházi tizedkizsákmányolás kiváltotta a parasztság és városi lakosság ellenállását. Ezt a harcot elmélyítette a tized pénzben követelése, mert ez a piac korlátolt viszonyai közt fokozottan súlyos megterhelés volt, főleg a parasztság számára. A *tizedmegtagadást* sokszor elősegítette az egyes egyházi urak közti ellentét.

Legrészletesebben a zágrábi és szlavóniai tizedmegtagadási mozgalmakat ismerjük, ez azonban nem fér munkánk keretébe.[280] De a szűkebben vett középkori Magyarország számos részéből is ismerünk olyan helyi mozgalmakat, amelyek a tized megtagadására irányultak a városi és falusi dolgozó

[263] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1928.) 194, 195. o. 1—5. szám.

[264] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1925.) 101—102. o. 3—5. sz. Fejér VIII. 3. k. 141. sz.

[265] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1931.) 285—307. o. 1. 2. 15—18, 21, 23—25, 29, 36—38. sz.

[266] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1928.) 186—188. o. 3—7. sz. 181. o. 1. sz.

[266] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1930.) 66—67. o. 1, 3. sz.

[268] Mályusz Elemér i. m. (Levéltári Közlemények, 1928.) 89—100. o. 14—16, 18—22, 24, 26, 35. sz.; Fejér IX. 5. 255. sz.

[269] 1358. Anjou VII. 181. sz. — Rupp i. m. III. k. 32. o. nem tudja helyét megállapítani.

[270] 1300. Pfeiffer M.: A domonkosrend 41. o.

[271] 1310. Gr. Joseph Kemény: Archivarische Nebenarbeiten. (Anton Kurz: Magazin f. Gesch. Siebenbürgens. I. k.) 184. o.

[272] 1319. Knauz: Mon. E. Strig. II. 877. sz.

[273] 1339. Rupp i. m. III. 129. o.

[274] Wertner: Adalékok. (Tört. Tár, 1907.) 39. o.

[275] 1370. Csánki I. 287. o.

[276] 1379. Szabó K.: Erdélyi Múzeum, 168. sz.

[277] Hain Gáspár: Lőcsei Krónikája I. r. (Lőcse, 1910.) 12. o.

[278] Wagner: Analecta Scepusii I. 403. o. (X. r. 13. sz.); 1320 királyi megerősítése, u. o. 404. o. (X. r. 14. sz.)

[279] 1320. a király adók alól mentesítette őket. Berzeviczitől földeket, malomrészt, pénzjövedelmet kaptak. Dl. 1961.. Má. E.; 1358. a Mátyásfalviaktól malmot vásároltak a Hernádon földdel együtt, Dl. 1854. Má. E.: 1367. a karthauziak Szikszón bírt szőlőjét az egyházi tized alól mentették fel, Dl. 5607, 5608, F. N. A.; 1369. a szerzetesek jobbágyai Dl. 5721, F. N. A.; 1386-ban borvám alól kaptak felmentést egy úrtól, Rupp i. m. II. k. 200. o.; 1392. Mária királynő a Szikszón termett borból évi két hordónyit adományozott a szerzeteseknek. Zsigmondk. O. 2537. sz.

[280] Hatalmas okmányanyaga kiadva T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae: J. Tkalčić: Mon. Hist. Ep. Zagrabiensis; J. Tkalčić; Mon. Hist. Civ. Zagrabiae; érinti B. Kerchelich: Historiarum cath. eccl. Zagrabiensis... I. k.; szlavóniai eretnekségre utal Bonfini (Fógel—Iványi—Juhász-kiadás) II. k. 249. o.

lakosság körében. Az osztályharcban a parasztság több részletengedményt ért el a tizedfizetés terén. Így — mint az előző fejezet részletezte — 1336-ban az egri püspök kénytelen volt a tizedbeszedés módját szabályozni, legalább is a Felvidék egyes részeire vonatkozóan. Ez az intézkedés a parasztság sikerének tekinthető, mert ameddig várni kellett a tizedszedőre a termés behordásával, a parasztot súlyos károk érhették, termésének egyrészét az időjárás megváltozása, mezei kártevők elpusztíthatták, hatalmaskodó urak elrabolhatták. Ilyen engedményeket az egyház nyilván csak egyes helyeken tett meg a parasztság osztályharcától rákényszerülve, ezért ilyen intézkedések, illetve az ezzel *ellenkező* helyzet időnként újra felmerül. 1336-ban a székesfehérvári polgárok is megtagadták a tized beszolgáltatását a veszprémi püspöknek a városuk mellett fekvő földjeik után.[281]

Az egyház gyakran alkalmazta az egyházi terrort a tizedbeszedés érdekében. Így 1349-ben a püspök, amikor tizedszedőt nevez ki a vaszari kerületbe (Győr vm.), egyúttal intézkedik a tizedbeszedés gyakorlati végrehajtásáról is. Ezzel kapcsolatban intézkedik a tizedet megtagadók elleni szankciókról, kimondja ennek fokozatait. Ilyen a felfüggesztés, az interdictum és a kiközösítés.[282] Ez években a somogymegyei lakosok nem adták meg a tizedet a pannonhalmi apátnak.[283]

A század közepén, a népi mozgalmak felélénkülése idején Szabolcs megyében került sor tizedmegtagadásra. Itt az 1350. évi tized és 1351. évi bárántized behajtását az egri püspök számára a megyei hatóság kísérelte meg biztosítani.[284] 1354-ben pedig több feudális úr mellett egy pozsonymegyei falu bírája és két más ottani falu jobbágylakossága az esztergomi érsektől bérelt bortized megfizetését tagadta meg. Ezeket a király nevében megintették azzal, hogy ha nem fizetnek, megidézik őket a király elé.[285]

A városi lakosság a király segítségét vette igénybe az egyház túlhajtott követelései ellen. 1359-ben Lajos király és Erzsébet királyné oklevelei az egri püspökhöz és a sárosmegyei tizedszedőkhöz szólva meghagyják, hogy Eperjes és Kisszeben városok polgáraitól „felesleges" (azaz túlzott) tizedet kicsikarni ne merjenek.[286] Hasonló módon küzdött Sopron városa is a győri püspök ellen. 1365-ben Kálmán győri püspök túl akarta lépni a városnak azt a kiváltságát, hogy a bortizedet már a szüret idején must alakjában természetben, vagy megfelelő értékű pénzben kell beszedni. Ez nem lehetett első eset, mert ebben az évben a polgárok már a királytól olyan levelet szereztek, amelyben a király a győri püspököt felszólította, hogy ne merje tetszése szerinti időben s már a polgárok házaiban szedni a bortizedet a polgárok szabadságaival ellentétben, hanem a régi módot tartsa meg.[287] A király intézkedését a püspök úgy látszik nem vette tudomásul, hanem a súlyosbított

[281] Fejér VIII. 7. 219. sz.

[282] D. 30.650, K. L. B. — Az egyházi terror sokszor akkor is sújtotta a parasztokat, ha csak uruk adott okot a kiközösítésre. Így jártak 1357-ben Monaki László fiainak jobbágyai: „super quodam interdicto in annotatos filios Ladislai et omnes ad ipsos pertinentes specialiterque iobagiones eorum ubilibet commorantes imponi debendo", Anjou VII. 108. sz.

[283] Sörös P.: A pannonhalmi főap. tört. II. 133. sz. okl.

[284] Kállay lt. II. k. 1067. sz.

[285] O. L. fgy. Pozsonyi kápt. o. lt. C. 28. f. 1. nr. 24. Sz. Gy.

[286] Iványi Béla: Eperjes lt. 64, 65. sz.

[287] Házi Jenő: Sopron sz. k. város története. I./1. 200. sz. — Ez nem volt magában álló eset. 1365-ben a győri püspök tizedszedői a Lajta melletti Bruckban is több tizedet szedtek a szokottnál. Esterházy cs. lt. Rep. 53. B. 11. F. E.

tizedfizetést megtagadó polgárokat egyházi fenyítékkel akarta követeléseinek teljesítésére kényszeríteni: a várost egyházi tilalom alá vetette, megszüntette az egyházi szertartásokat. A város ellenállása azonban nem tört meg, a polgárok ismét a királyhoz fordultak, aki a város érdekében megint fellépett Kálmán győri püspökkel szemben és ezúttal a legerélyesebben szólította fel a püspököt, hogy azonnal oldja fel a várost az egyházi tilalom alól. Elégedjék meg a soproni polgárok kiváltságai értelmében szedendő bortizeddel, különben úgy fog eljárni az egyházzal szemben a tized kérdésében, amely a győri egyháznak és püspöknek nem fog előmenetelére és tisztességére válni.[288] A király közbelépésével a polgárok céljukat úgy látszik elérték.[289]

Az 1370-es évektől kezdve az esztergomi érsekkel szemben került sor ismételten a tizedfizetés megtagadására. Igy a szakolcai vendégek — az óbudai apácák és az érsek tizedellentétét felhasználva — megszüntették a tizedfizetést és ehhez makacsul ragaszkodtak. Mivel az egyházi figyelmeztetésre sem fizettek, a falut tilalom alá vetették, de ez sem használt, mire egyesek névszerinti kiközösítésére is sor került. Ezután került sor 1381-ben egyezkedésre. A visszatartott tized pénzben való fizetését kellett vállalniok.[290]

Az ezidőben kiközösített falvak közül Tinnye háromévi tizedmegtagadás után, kiközösítve szintén 1381-ben vállalta a tized megfizetését.[291] De ez az ellenállás tovább tarthatott, mert 1384-ben újra esküvel kellett kötelezniök magukat a tinnyeieknek, hogy megadják a tizedet, most a veszprémi püspöknek.[292] 1384-ben a veszprémi püspök és Monyorós falu bírája, esküdtje és hospesei, akik az óbudai apácák jobbágyai, megigérték, hogy — az apácák követelésére — három év óta megtagadott tizedet megfizetik a veszprémi püspöknek. Ez egyik példája annak, amikor a parasztok kihasználták az egyház egyes szervezetei közötti érdekkülönbségeket saját osztálycéljaik szolgálatában. Az oklevél meg is mondja, hogy a püspök a falut tilalom alá vetette és arról is intézkedik, hogy a püspöknek a templomot és temetőt ingyen kell „megengesztelnie".[293] 1396-ban hosszas pereskedés után több budai és őrsi lakost, akik megelőzően megtagadták az őrsi hegyen termelt boraikból a tized fizetését az esztergomi káptalannak, az érseki helynök kötelezett a tartozás megfizetésére.[294]

A 14. század végén Eperjes város és az egri püspök vitája fényt vet arra, hogy a püspök állandóan törekedett a tizedfizetés útján való kizsákmányolás fokozására, de egyre erősebb is az ellenállás. 1379-ben az egri püspök arra utasította az eperjesi plébánost, hogy az eperjesieket a következmények terhe alatt figyelmeztesse, térítsék meg záros határidőn belül a tizedfizetésben az egyháznak okozott kárt.[295] 1384-ben viszont az anyakirályné hagyta meg az egri püspökség jószágkezelőinek, hogy az eperje-

[288] Házi i. m. 202. sz.
[289] Házi J.: Sopron középkori egyháztörténete, 275—6. o.
[290] Fejér IX. 5. k. 292. sz. — Jegyzetben arra is utal, hogy ilyen tizedmegtagadások miatt három másik falu ellen is folyt eljárás.
[291] Fejér IX. 7. 285. sz.
[292] Lukcsics József: A veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 321 sz.
[293] Dl. 7097., Sz. Gy.
[294] Fejér X. 2. 217. sz., v. ö. Zsigmondk. O. 4282. sz.
[295] Iványi: Eperjes lt. 89. sz.

siektől ne merjenek a szokott tizeden felül más szolgáltatást követelni.[296] Itt tehát tizedemelésről volt szó. A tizedfizetés tulajdonképpeni terhe akkor is jóval súlyosabb lehetett, mint a termények tizede, ha a késedelmes szedés a termés jelentős részének pusztulását okozta. Ha az eperjesiek a király segítségét vették igénybe az egyházzal szemben, az egyház viszont az egyházi terror fegyvereivel próbálta őket feltétlen engedelmességre szorítani. 1391 végén Zsigmond király István egri püspökhöz intézett parancsában megtiltja, hogy az eperjesiektől kiváltságaik ellenére szedjen tizedet. Úgy látszik, az eperjesiek megtagadták az ilyen túlhajtott követelések teljesítését és a püspök kiközösítette őket, mert ebben az oklevélben a király azt is megtiltja a püspöknek, hogy a tizedet megtagadókat interdictum alá merje helyezni,[297] s néhány hónappal később a királynak meg kellett parancsolnia, hogy a püspök ne sujtsa az eperjesieket mindenféle kisebb jelentőségű cselekményekért az egyházból való kiközösítéssel.[298] Az eperjesiek az egyházi terror fegyverével szemben továbbra is kitartottak és a későbbi években is sorozatosan szállnak szembe az egri püspökkel. Az egyik ilyen kérdés az volt, hogy az egri püspök Eperjes városában a tized számára helyet akart lefoglalni raktározás céljára. Ez az eperjesiek érdekeibe ütközött, Mária királynőhöz fordultak és ez 1394 szeptemberében megparancsolta a püspöknek, hogy a polgárok akarata ellenére ne merjen a tized számára helyet lefoglalni.[299] Az eperjesieknek ezt sikerült Zsigmond királlyal ugyanazon év decemberében megerősíttetniök s ekkor a király azt is hangoztatta, hogy a polgároknak a király jóváhagyása nélkül nincs is joguk a gabonatized számára telket vagy helyet rendelkezésre bocsátani.[300] A század végén ismét összeütközött Eperjes az egri püspökkel, az addig nem szokásos borjútized követelése miatt.[301] Az eperjesiek ellenálltak és — amint a király néhány hónappal későbbi okleveléből kitűnik — a nem fizető eperjesieket a püspök kiközösítette.[302] Az egri püspöknek ez a tizedemelő eljárása nem volt elszigetelt, ugyanebben az évben a győri püspök a soproni polgároktól szedett bortizedet akarta emelni. Ezt látjuk Zsigmond királynak a győri püspökhöz intézett parancsából, amely a bortizednek a városi kiváltságok szerinti beszedését követeli.[303]

Távolabbi összefüggésben van a tizedüggyel a budai polgárok lépése, akik 1372-ben a veszprémi egyházzal azon tűztek össze, hogy annak még a budaiak szőlőiből nyert tizedborát sem engedték a városba bevinni és ott árusítani. Lajos király ebben az ügyben az egyházat támogatta a várossal szemben.[304]

Az egyházi birtok lakossága más *különböző megmozdulásokban* is igyekezett helyzetét megjavítani, esetleg más földesúr birtokára kerülni. Ez utóbbit érthetővé teszi, hogy az egyháziak — mint Engels hangsúlyozza — „Alattvalóikat nemcsak ugyanolyan kíméletlenül kizsákmányol-

[296] Iványi: Eperjes lt. 96. sz.
[297] Iványi: Eperjes lt. 108. sz.
[298] Iványi: Eperjes lt. 110. sz.
[299] Iványi: Eperjes lt. 116. sz.
[300] Iványi: Eperjes 120. sz.
[301] Iványi: Eperjes lt. 123. sz.
[302] Iványi: Eperjes lt. 127. sz.
[303] Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története I/1. k. 322. sz.
[304] DI 25.034., Sz. Gy.

ták, mint a nemesség és a fejedelmek, hanem még sokkal szemérmetlenebbül jártak el. A nyers erőszak mellett a vallás minden zaklatását, a kínzás réme mellett a kiátkozásnak és a feloldozás megtagadásának rémét, a gyóntatószék minden fondorlatát működésbe hozták..."[305] A más fejezetekben már említett ilyen természetű népi mozgalmak mellett megemlíthetjük a veszprémi egyház csabai kondicionárius népeit, akik kondicionális földjükkel együtt egy világi úr védelme alá vetették magukat 1333-ban.[306] A veszprémi egyház egy alörsi kondicionárius jobbágya megkísérelte az alörsi udvarnokok közé állást 1340-ben, de elfogták, visszaadták a káptalan kezébe és földjébe a káptalant visszaiktatták.[307] A veszprémi egyház Szőlős falvának népei, akiket az egyház kondicionárius szolgálat címén magáénak tartott, királyi, szabad tárnokoknak adták ki magukat. Utóbb olyan formában egyeztek ki 1343-ban az egyházzal, hogy szőlősi földjeiket átadják a káptalannak, amely őket mint szabad jobbágyokat tartja meg, ha akarnak eltávozhatnak, korábban vett földjeikkel pedig szabadon rendelkezhetnek.[308] 1363-ban az apácavásárhelyi apácák pert folytattak vásárhelyi, szántói, lovasi, szentmártoni, iszkázi és szőlősi jobbágyaik ellen, akik nemesnek állították magukat. A perben jobbágyságra ítélik őket.[309]

Az egyházi birtokot különböző városok és jobbágyfalvak népe kitartóan támadta, hogy magának *kisebb, nagyobb részeket lehasítson.* Igy a soproni polgárok fegyveresen megrohanták a győri püspök rákosi palotáját és a hozzátartozó épületekkel együtt lerombolták. A győri püspök Gentile bíboros előtt perelte be a várost, majd egyezségre lépett vele 1311-ben, azzal a feltétellel, hogy a város 100 márka kártérítést fizet.[310] A várossal azonban utóbb sem volt hajlandó megbékülni. Hosszas pereskedés során úgylátszik a várost kötelezték a perköltségek megfizetésére is, de mindezt a püspök végrehajtatni nem tudta. (Ezt elősegíthette Károly király és a győri püspök ellentéte is.) Csak 1355—56-ban kötöttek végleges egyezséget a soproniak a győri püspökkel és hajtották végre.[311] Közben azonban a város megszerezte a Sopron és Rákos között fekvő Págya területét, ami újabb összeütközéseket okozhatott. Ezeket 1333-ban a királyi tárnokmester határjárása útján zárták le.[312] A soproni polgárok a győri püspök rákosi szőlőhegyén hegyvám fizetése ellenében még szőlőket is szereztek és kivívták azt az 1345-i püspöki szabályozást, hogy tőlük a hegyvámot a püspöki várnagyok nem szedhetik nagyobb ürmértékkel, mint amilyennel a soproniak a tizedet fizetni szokták.[313] 1323-ban a pestmegyei Nyuig és Haraszt falvakat perbeidézték amiatt, mert a margitszigeti apácák Taksony birtokát elfoglalták.[314] A szkalkai (Scala) bencés apátság területén világi urak jobbágyai foglaltak területet, ahol irtvány-

[305] Engels: A német parasztháború, 14. o.
[306] Veszprémi káptalan mlt. Csaba 7. F. N A.
[307] U. o. A Örs. 15. F. N. A.
[308] U. o. Szőlős i. Balaton 8.; F. N. A.
[309] Lukcsics: A vásárhelyi apácák tört. 20., 21. sz. reg.
[310] Sopron vm. oklt. I. k. 60. sz.
[311] Házi: Sopron I/1. k. 172, 175, 176. sz.
[312] (1429.-i oklevélben.) Sopron vm. oklt. II. 80. sz.
[313] U o. I. k. 146. sz.
[314] Anjou II. 71. sz. — Nyuig nyilván Némedi falluval azonos, vö. u. o. 529. sz.: Nymig; Csánki I. 32. o.

földeket létesítettek és azon szántottak-vetettek. 1339-ben Básán apát a trencsénmegyei hatóság előtt kénytelen volt ezt — legalább ideiglenesen — tudomásul venni és a termés begyüjtését is megengedni a parasztoknak.[315]

A garamszentbenedeki és visegrádi kolostorok apátjainak birtokait az óbudai lakosok évtizedeken át támadták, úgy látszik az apátok parasztjainak egyetértésével. 1341-ben az említett egyházak megbízottja tiltakozott az ellen, hogy az összes óbudaiak fegyveresen kimentek Óbudaőrs faluba, és az ott talált felszántott, de részben meg nem művelt földet, királyi és hiteleshelyi ember közbenjötte nélkül maguk között felosztották.[316] 1363-ban pedig az említett apátságok nevében a garamszentbenedeki apát azért tiltakozott, mert az apátok parasztjai Óbudaörsön szőlőket telepítettek, az utánuk járó tartozásukat az egyháznak nem fizetik, viszont a szőlőket az óbudaiaknak eladják. Ezen felül az óbudaiak fegyveresen behatoltak Óbudaőrsre és ott füvet kaszáltak.[317] 1388-ban a margitszigeti apácák nádori közgyűlésen tiltakoztak az ellen, hogy Pest város polgárai hatalmaskodva elfoglalták és birtokolták az apácák Kőérfölde nevű birtokrészét, tartozékaival együtt, amely Cinkotához tartozik.[318]

Egyházi birtokosok elleni hasonló jellegű birtokfoglalások az egyházak felvidéki birtokait is érintették. Igy a Pozsony városhoz tartozó Felrév falu lakosai 1347-ben már négy év óta tartották elfoglalva a káptalan tiltakozása ellenére annak Vereknye nevű birtokát és vágták az ottani erdőt.[319] A bozóki konvent hontmegyei birtokait szomszéd falubeliek foglalták el. Igy 1331-ben az említett egyház Zamar birtokának használatától eltiltották a myzmeneleui, palásti, szalatnyai népeket, az egyház Tótdamanik birtokának használatától pedig a myzmeueleui, németdomaniki és németi népeket.[320]

Az erdélyi egyházak birtokait is támadta a környező lakosság. Igy 1369-ben a kolozsmonostori apát a kolozsváriakat tiltotta el birtokai elfoglalásától.[321] A tordai polgárok éveken át küzdöttek a közelükben birtokos aradi prépost és káptalan ellen. 1391-ben az erdélyi nemesek tordai közgyűlésén az aradi egyház panaszára vizsgálatot tartottak, melyen a szolgabirák és nemesi ülnökök vallották, hogy a tordaiak lerombolták az aradi egyház Egyházfalva nevű birtokának határjeleit és erőszakkal elfoglalták az ottani földeket és cserjéseket, és birtokukban tartják.[322] A megyei nemesek beavatkozása ellenére a tordaiak nem hátráltak meg és 1394-ben az aradi prépost és káptalan panaszára az erdélyi alvajda már arra utasította Torda vm. szolgabiráit, hogy tartsanak vizsgálatot, mert a tordai bíró, esküdtek, polgárok és vendégek lerontották Egyház-

[315] „nouallia iobagionum eorundem permisit arare et seminare memorialis", Simonyi cs. lt. 18. sz., Sz. Gy.; az apátságra és apátra v. ö. Sörös Pongrác: Az elenyészett bencés apátságok. (Bp., 1912.) 417. o.; Fekete Nagy Antal: Trencsén vármegye. (Bp., 1941.) 184. o.

[316] Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. 551. sz.

[317] Szabó: Pest megye, 371. sz.

[318] U. o. 452. sz.

[319] Pozsonyi kápt. O. lt. C. 10. f. 1. nr. 21., Má. E.

[320] Anjou II. 457. sz.

[321] Dl. 26. 866, Má. E.

[322] Urk. III. 1272. sz.; Zsigmondk. O. 2043. sz.

falva aradi egyházi birtok határjeleit, amelyeket a vajda és a megye emberei emeltek, az ottani földeket pedig a városhoz foglalták el.[323]

Évtizedeken át szívós küzdelmet folytattak az erdélyi Fejér vármegyében fekvő Munera (Munerad, Monera) falu lakosai az erdélyi káptalan ellen és nem ismerték el a velük szomszédos káptalani Csergőd birtok határait. Már 1336-ban, amikor az erdélyi káptalant be akarták iktatni Csergőd birtokába, a munerai lakosság egésze ellentmondott. Bár az ellentmondás során a muneraiak földesurukra, az egresi apátra hivatkoztak, az a körülmény, hogy kizárólag helyi emberek szerepelnek,[324] valamint a későbbi fejlemények arra mutatnak, hogy a valóságban a maguk nevében léptek fel. 1364-ben még mindig folyik a küzdelem a káptalan és a munerai lakosság között. Mikor az erdélyi káptalan erdélyi fejérmegyei Csergőd, Buzd és Keretnek birtokait körül akarták határolni, akkor Csergődön megjelentek a felfegyverzett munerai hospesek és ellentmondottak a határok emelésének. Ugyanakkor Buzd határjárásánál a határok emelésének az enyedi hospesek és Hosszúteleki Alárd mondottak ellent. Ebben az ügyben idézőlevelet adtak ki, de mint az oklevél hátlapján más egykorú feljegyzés mutatja, a munerai hospesek és Alárd nem jelentek meg.[325] Ezután ismét elrendelték a beiktatást az erdélyi káptalan javára. Ezt a kolozsmonostori konvent 1367-i oklevele szerint meg is kísérelték az erdélyi alvajda megbízása alapján. A határjárás során a munerai népek valamennyien „fegyveres kézzel" és „hatalmaskodva" keltek fel a vajdai és egyházi határjáró szervek ellen és meg akarták őket ölni. Igy elkergették őket a határokról, a felemelt határjeleket teljesen lerombolták és megsemmisítették. Ezután a vitás földdarabon a maguk részére megkezdték a széna kaszálását és begyüjtését. Végül beavatkozott a fejérmegyei hatóság is, ennek emberei személyesen mentek le a munerai népekhez. Megállapították, hogy a lakosok saját akaratukból és hatalmukból rombolták le a határjeleket, sőt azt is kijelentették, hogy ha egyszer, másodszor, vagy harmadszor felállítják a határjeleket, vagy akár tízszer is, ők mindannyiszor teljesen lerombolják azokat és Csergőd birtok mindazon termését és haszonvételeit élvezni fogják, amelyeket szokás szerint eddig szüntelenül élveztek. Itt nyilvánvalóan népmegmozdulásról volt szó tehát az oklevél tartalmából kitűnően és ezen nem változtat az sem, hogy a levél külsején lévő feljegyzés szerint a tiltakozás nemcsak a munerai népek, hanem földbirtokosuk, az egresi apát ellen is irányult.[326]

Az egyházi hierarchiával szembeállítja Engels az alsópapságot: „A papság *plebejusi* frakciója a vidéken és a városokban működő lelkészekből állott. Ezek kívül álltak az egyház feudális hierarchiáján és nem részesedtek annak gazdagságából".[327] Engelsnek a 16. századeleji Németországra vonatkozó ez a megállapítása nagyjában-egészében, bizonyos eltérésekkel áll a 14. századi Magyarországra is. Mindenesetre a fejlődés e felé tartott. Eltérés van abban, hogy a 14. századi magyarországi alsópapság még nagyrészében jómódú, főleg a városiak, s abban is, hogy működé-

[323] Zsigmondk. O. 3651. sz.
[324] Anjou III. 188. sz.
[325] Dl. 30.684, Sz. Gy.
[326] Dl. 30.395, Sz. Gy.
[327] Engels: A német parasztháború. (Bp., 1949.) 15. o.

sének fontossága még nem szorult vissza a szerzeteseké mögött. De a plébánosok jövedelme nem volt már egységes, s a plébános-szerzetes ellentét Magyarországon is felütötte fejét.

Egyelőre az alsópapság is megnőtt számbelileg, megnőtt a plébániák száma. Az 1332—1337. évek közötti pápai tizedlajstromok is a plébániák már megnőtt számát mutatják és ez nem pusztán a lakosság számbeli növekedéséből, új községek alakulásából következett, hanem abból a körülményből is, hogy új plébániákat alapítottak már fennálló községekben is, illetve kápolnákat plébániává alakítottak át. Igy például a nagymartoni kápolnát megnagyobbították és 1344-ben plébániává alakították.[328] Ujabb templomok felállítására példa a fraknói Szent Mihály-templom, amelyet 1347-ben szenteltek fel (építését 1304-ben kezdeményezték).[329]

A városi plébánosok jövedelme igen tekintélyes volt, felülmúlta a nemesek legalsóbb rétegének évi jövedelmét.[330] 1318-ban, mint azt a pápai pénzszedés adataiból ismerjük, a budai és selmecbányai plébános évi jövedelme egyenkint 192, a nagyszebeni plébánosé 144, a gölnicbányai plébánosé 112, a sopronié 105, a pestié 96 aranyforint volt.[331]

A gazdagabb plébánosok az egyházi jövedelmen túlmenő jövedelmekkel is rendelkeztek. Erre szolgált némelyikük tetemes föld és pénzvagyona. Végrendeleti úton szerzett 1389-ben a soproni Boldogasszony-templom gazdag adományt. Misealapítvány címén egy polgárházaspár neki juttatta Kópháza falu negyedrészét, a soproni marhavásártéren fekvő majorját, egy negyed szőlőt, egy negyed szőlő után járó örökhaszonbért, továbbá 11 hold szántóföldet, egy fél rétet és egy káposztáskertet.[332] A keszői plébános 1317-ben Felhévizen telket, szőlőt és kertet vásárolt.[333] István besztercebányai plébános 1363-ban 8 jobbágyot és egy mészárszéket kapott ajándékba.[334] A brassói lelkész 1395-ben társként szerepelt egy falu bérbevételében.[335] A bazini plébánosnak 1354-ben évi 50 mérő búza járt egy malom után.[336] 1376 előtt a cselei plébános szőlőre és telekre kölcsönt adott, és így azt megszerezte.[337]

Voltak azonban jóval szerényebb sorú plébánosok is. Igy a gömörmegyei Szentkirály plébánosának 1340-ben egyetlen telkéről van szó, amit az a község (communitas) rendelt neki.[338] Az ágfalvai plébánosnak is egy telke és kúriája szerepel 1358-ban.[339] A legszegényebbek közé tartozott az adorjáni (Adrián) plébános, aki a 30-as évek pápai tizedszedése alkalmával csak 1333-ban fizetett, akkor is csak 3 garast, míg a többi években nyilván szegénysége miatt semmit sem.[340]

Az ilyen szegényebb plébánosok fokozottan voltak ráutalva a tized-

[328] Bossányi Árpád: Regesta supplicationum, I. 135. sz.
[329] Fejér IX. 7. 30. sz.
[330] V. ö. Molnár II. 274. o. az egyfalvas nemesek jövedelmét 50 forintra becsüli.
[331] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat 1. kötet. (Bp., 1887.) 21—22, 14, 16, 15, 23, 24. o.
[332] Házi: Sopron sz. kir. város tört. I/1. 297. sz.
[333] Anjou I. 389. sz.
[334] Rupp i. m. I. 2. k. 650. o.
[335] Urk. III. 1351. sz.
[336] Pozsonyi kápt. o.t. C. 63. f .4. no. 1., Má. E.
[337] Dl. 87.491, Sz. Gy.
[338] Anjou IV. 30. sz.
[339] Házi: Sopron sz. kir. város tört. I. 1. k. 184. sz.
[340] Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. III. k. (Nagyvárad, 1884.) 183. o.

jövedelemből rájuk eső részre. Csakhogy e téren helyzetük megromlott. A plébánosok a 14. században általában már a papi tizednek csak 1/8-át, sőt 1/16-át kapták, például 1347-ben Nagyszombatban csak 1/16. volt.[341] Már a 14. században ez volt a helyzet a győri és veszprémi püspökség területén is. 1255-ből keltezett — kétségbevont hitelességű — oklevelek intézkednek a tizedek megoszlásáról. A győri egyházmegyére vonatkozó oklevél a győri káptalan és a papság közötti vitát zárja le. Az intézkedés szerint minden tized negyedrészének csak negyedrészét, tehát 1/16-át kapják a plébánosok, a negyed $^3/_4$ részét pedig a kanonokok.[342] A második oklevél a veszprémi káptalan és a veszprémi egyházmegye papsága közötti vitát zárja le. Itt azonban a tized negyedének a felét (tehát 1/8-át) kapja a lelkészkedő papság és a másik 1/8-ot kapják a kanonokok az oklevél szerint.[343] A győri egyházmegyéhez tartozó Sopronban már a 14. században a plébános csak a tized 1/16-át kapta és valószínű, hogy ugyanebben a században alakult ki az a szokás, hogy az 1/16-od megváltásaként a plébános megkapta *egy* utcának a teljes tizedét. Ennek az utcának nevével már a 15. század első negyedében találkozunk.[344]

A plébánosok jövedelmét érintette a pápai tizedszedés is. És valószínűleg az alsópapság ösztönözte néhol a parasztokat a pápai tizedszedés megtagadására. Például 1388-ban Bottyáni Péter jobbágyai megverték a pápai tizedszedőket.[345] A plébánosok és a felső papság anyagi ellentétéről beszél az 1397. évi dekrétum. Ez a plébánosok gyakori megszállásokkal való sanyargatására enged következtetni, mivel tiltja a főespereseknek, hogy az egyes alsó papokhoz évente egynél több esetben szálljanak meg.[346] Az az eset sem növelhette az alsópapság szeretetét a főpapok iránt, amellyel 1391-ben még a pápának is foglalkoznia kellett. A csanádi prépost — mint valami rabló várúr — elfogatta, saját börtönébe vetette és ott váltságdíjért kínoztatta a perjámosi plébánost. Még 500 forinttal sem elégedett meg, tovább kínoztatta, úgyhogy a plébános kiszabadulása után rövidesen belepusztult sebeibe. (A prépost emellett más feleségét ágyasul tartotta.)[347]

[341] Molnár II. 294. o.

[342] „quarta quarte partis omnium decimarum ad sacerdotes pertineat, tres vero partes ad Rectores seu Magistros Canonicos videlicet Ecclesie Cathedralis" Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytár VII. 275. sz.

[343] „medietas quarte decimarum pariter ad sacerdotes pertineret, medietas vero ad Canonicos Ecclesie Cathedralis"; Wenzel i. m. II. 169. sz. — A két oklevél hitelességét Szentpétery Imre kétségbevonja, Karácsonyi János (A hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig, 20. o.) nem. Szentpétery felfogását (Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. k. 1035—1036. sz.) az írásmódra és az oklevélben szereplő egy királyi címre alapítja. Az oklevelek akár hitelesek, akár nem, mindenesetre fényt vetnek a káptalan és a plébánosok közötti, a tizedjövedelem megoszlására vonatkozó ellentétre. Ez a helyzet a 14. században már fennállott, amennyiben a győri oklevelet 1331-ben a pannonhalmi konvent átírta. A veszprémi oklevél hitelességéről már Mátyás király idejében per folyt a káptalan és a somogymegyei papság között, s valószínűleg a somogymegyei papok mutatták fel az oklevelet. Akkor már hamisnak, illetőleg érvénytelennek nyilvánították, ami szintén azt mutatja, hogy a kanonokok kedvezőbb helyzetét ismerték el. Ez az adat így tehát arra mutat, hogy a plébánosok csak a tized 16-od részét kapták.

[344] Házi: Sopr. középk. egyh. tört. 286. o.

[345] Lojda József: Adatok Bottyán község történetéhez. (Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez, 1895. nov. 1.

[346] Knauz Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. (Magyar Történelmi Tár, 1857.) 236. o.

[347] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat. 3. kötet 199. sz.

A falusi és mezővárosi, valamint az erdélyi szász városi plébánosok a 14. században *többször összetűztek egyházi felsőbbségükkel* és a nép közé befurakodó *„kolduló" barátokkal.* Egy budai plébános már 1315-ben perben állott a margitszigeti apácákkal bizonyos házak és jövedelmek miatt. A döntést a pápa a veszprémi püspökre bizta.[348] A debreceni plébános pedig már 1326-ban perben állott az ottani domonkosrendiekkel, akik a templomot a maguk számára elfoglalták.[349] A besztercei plébános 1341-ben panasszal fordult Rómához a besztercei ferencrendiek és domonkosrendiek ellen, mert a „kolduló"-rendek beavatkoztak a plébánosi jogkörbe.[350] Az egyházi felső hierarchia vitás kérdésekben a szerzeteseket támogatta, s ez abban csúcsosodott ki, hogy 1372-ben a pápa magyarországi legátusa megparancsolta a magyarországi lelkészeknek, hogy a domonkosrend tagjait a prédikációk tartásában, a gyóntatásban és alamizsnaszedésben se titokban, se nyíltan háborgatni ne merjék.[351]

Az erdélyi püspökök hosszú időn át igyekeztek megrövidíteni a selyki szász vidék plébánosait a tizedjövedelemben. A tized kérdésében 1357-ben megállapodás jött létre a püspök és a selyki papság közt.[352] Utóbb Demeter erdélyi püspök (1368—75) és az alsópapság ellentéte annyira kiéleződött, hogy a püspök a tized átadásának megtagadása miatt több papot elfogatott és borzalmas börtönbe csukatott, más papokat pedig szigorú egyházi fenyíték alá vetett. Ez utóbbiakat ugyanis nem tudta elfogatni, mert kivonultak előle egy hegyre s egyideig ott rejtőztek, utóbb ezt azután Paphegynek és Papvárnak nevezték. A püspök így erőszakkal megakadályozta, hogy a pápai udvarhoz fordulhassanak, s a tizedterményeket teljes egészükben magának hordatta be.[353]

A plébánosok mellett még szegényebb réteget jelent az iskolamesterek, tanítók, káplánok és világi diákok rétege. Kiszolgáltatottságukra jellemző, hogy Henrik soproni plébános nem adta meg az iskolamesternek a neki járó fizetést.[354] Ebből arra is következtethetünk, hogy a plébános jövedelméből kikerülő tanítói jövedelem még szegényesebb volt. Ezért is kellett az iskolamesternek más foglalkozást is vállalnia. Igy 1358-ban a soproni iskolamester egyúttal városi jegyző is volt.[355] Az iskolamesterek szegénységére vall az az adat is, hogy 1379-ben ugyanott 1/8-ad rész ház volt a birtokában, az is a külvárosban.[356]

Már a 14. században kezdtek alakulni városi és mezővárosi világi iskolák, világi tanítókkal.[357] Megjelentek a világi diákok (literátusok) is, akik az egyházi iskola befejezése után világi értelmiségi foglalkozást üztek.[358] Az egyházi iskolák tanulói között világosan elválik már a szegény diákok rétege. Ilyen szegény tanulók (scholares pauperes) már századeleji zsinati határozatban is szerepelnek.[359] Hogy a diákok egy része a falvak és városok

[348] A veszprémi püspökség római oklevéltára II., k. 41. sz.
[349] Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. 780. sz.
[350] Theiner: Vetera Monumenta Hist. Hung. I. 966. sz.
[351] Szabó K.: Erdélyi Múzeum 147. sz.
[352] Urk. II. 729 sz.
[353] Urk. III. 1734. sz.; 1414-es tanúvallomásban fennmaradt adat.
[354] 1354. évi adat, Házi: Sopron I. 1. k. 168. sz.
[355] Házi Sopron I. 1. 180. sz.
[356] Item der schulmaister I octail, Házi: Sopron sz. kir. város tört. I/1. 257. sz.
[357] Molnár II. 298. o.
[358] U. o. 299. o.
[359] Vatikáni Magyar Okirattár. I. sorozat II. k. 61. sz. 9. cikk, 1309.

szegény lakosságából eredt, azt mutatja a váradi káptalan statutuma is, amelyben megjelenik a szegény, rokonaitól és barátaitól sem ellátott koldús diák (mendikáns), aki ingyen tanításban részesült. A statutum, amikor szabályozza, hogy az egyházi iskolamester milyen fizetést követelhet a diáktól, akkor beszél a szegény tanulókról (scholares pauperes), akik kéregettek. Ezektől az iskolamester munkájáért mit sem követelhet.[360] Aki közülük utóbb pap lett, közelebb kerülhetett a dolgozókhoz.

Az egyháziak tehát a 14. századi Magyarországon is kezdtek mindinkább szétválni, Engels szavaival két osztállyá. Az egyre inkább kiéleződő antifeudális harc az egyház kizsákmányoló rétegét támadta, míg az alsópapok „mint polgári vagy plebejusi származásúak elég közel állottak a tömegek életviszonyaihoz, hogy papi mivoltuk ellenére megőrizhessék rokonszenvüket a polgári és plebejusi rétegek iránt . . . A nép papgyűlölete csak szórványos esetekben irányult ellenük".[361]

Az elsősorban az egyházi hierarchia ellen irányuló antifeudális mozgalmak, az eretnekségek alapvető oka az egyház kizsákmányoló és kizsákmányolást szentesítő szerepe volt.[362] Ezt az egyház 14. századi anyagi megerősödése csak előmozdította. Ezek mellett az okok mellett azonban feltétlenül szerepet játszott az egyháziak elleni felháborodás kialakulásában és megnyilvánulásaiban az egyházon belül tapasztalható *züllés,* különböző egyházi személyek *feslett életmódja,* amely szöges ellentétben állt a dolgozók erkölcsi felfogásával. Az egyházi kizsákmányolás Magyarországon is felháborodást váltott ki a népből, „annál nagyobb felháborodást, mennél kiáltóbbá vált az ellentét prédikációik és életmódjuk között."[363]

A 14. századi Magyarországon pedig az egyház számos, jelentős képviselője is, de az egyháziak elég széles köre is olyan magatartást tanúsított, amely kiválthatta a legnagyobb szembefordulást az egyháziak életmódjával. A század elején tartott egyházi zsinatoknak büntetéseket kellett elrendelniük azok ellen a papok ellen, akik az egyházi tilalmak ellenére ágyasokat tartanak.[364] Az ilyen határozatokat az olyan esetek tették szükségessé, mint Miklós pannonhalmi apáté, aki szeretőjét szerzetesi ruhába öltöztetve tartotta magánál és végül külföldre szökött, magával víve az egyház négy kelyhét, drágaköves arany keresztjét, egy egyházi díszruhát és 4 könyvet.[365] Rener apoldi pap nem átallott 3 törvénytelenül született leányának nagyértékű birtokot örökbe hagyni.[366] A század közepén Henrik soproni plébános ütközött össze a város polgáraival és eretneknek minősítette az őt korlátozó polgárokat, akik viszont magatartásukat a plébános züllött életmódjával okolták meg. A polgárok vádja szerint ugyanis a plébános az egyház pincéiben bort rejtegetett, és

[360] „de pauperibus scholaribus, qui mendicant" Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai, 90—91., 97. o.

[361] Engels: A német parasztháború 15. o.

[362] Az utóbbira lásd Engels: A német parasztháború (Bp., 1949.) 25. o.

[363] U. o. 15. o.

[364] 1309. pozsonyi zsinat 5. cikke C. Péterffy: Sacra Concilia Ecclesiae. I. ki. (Bécs—Pozsony, 1742.) 140—141. o.; a Gentile bíboros által megerősített zsinati határozatok 10. cikke. Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat II. k. 61. szám.

[365] A pápa 1320.-i leveléből Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története II. k. (Bp., 1903.) 97. sz. okl.

[366] Az erdélyi püspöki vikárius 1330-i ítéletleveléből, Magyari Károly: Regesták Alsófehérvármegye levéltárából. (Történelmi Tár 1907.) 110. o.

ezzel eltitkolta a királyi adó és a püspöki tized megfizetése szempontjából. Nem fizette meg az iskolamester és az egyház szolgáinak bérét. Az egyház 19 szőlőjéből mindössze hármat műveltetett meg és az egyház vagyonát pusztulni hagyta. Pusztulásnak engedte indulni az egyház házát is. Elzálogosított és eladott egyházi kelyheket és más dísztárgyakat, törvénykönyveket, legendáskönyveket és bibliát. Az egyik polgárt súlyosan megsebesítette. Végül felpanaszolják azt is a polgárok, hogy a plébános költekezésének oka az, hogy mindenki szemeláttára szeretőket tartott.[367] A század végén Tamás kanonok, a császmai káptalan kincstárnoka meggyilkolt egy világit és miután az egyházi törvények értelmében kanonokságától megfosztották, a pápa 6 év multán is „kedvelt fia"-ként emlegette.[368] Mindezeken is túltett Szász Benedek széki (Baranya vm.) plébános, aki ugyancsak ellentétbe került a lakossággal és nem szolgáltatta ki nekik a szentségeket. Ez a plébános elherdálta egyháza ingó és ingatlan vagyonát, még ereklyéket is. Viszont mások javait elrabolta. Egy másik papot megkínzott és füleit levágta. Egy leányon erőszakot követett el. Ezen felül házában ágyast tartott és ettől született fiait meggyilkolta. Mindezekért — javadalmától megfosztották.[369] Igy „büntette" az egyház.

Az egyháziak nagy részének erkölcstelenségével élesen szembenállott az egyház által üldözött eretnekek magatartása, akikről az inkvizició könyve is kénytelen volt megállapítani, hogy életük a legtisztességesebb, böjtölnek és imádkoznak, minden tiltott cselekménytől, sőt a gorombaságtól is óvakodnak.[370] Ezzel a magyarországi eretnekmozgalomban is megtaláljuk az aszkézisnek bizonyos szerepét, „amellyel valamennyi vallásos színezetű középkori felkeléskor... találkozunk."[371] Az egyház tekintélyét az sem növelhette a dolgozó lakosság előtt, hogy Kálmán ( a század derekán évtizedekig győri püspök) Károly Róbert királynak törvénytelen fia volt, sem az a körülmény, hogy ezt a püspököt Esztergomban elkövetett, a forrásokban közelebbről nem ismertetett vétke miatt az esztergomi érsek elfogatta és 1353—54-ben börtönben tartotta, úgy, hogy Lajos királynál maga a pápa avatkozott be ebben az ügyben.[372]

A szerzetesek körében is gyakoriak voltak a szerzetesi szabályokat megsértő kihágások. 1322-ben pl. a kolozsmonostori bencés apátságban egy szerzetest azért kellett fogságba vetni, mert saját vagyont tartott, amelyet kamatra adott ki.[373] 1370-ben Lajos király a premontrei szerzetesekkel kapcsolatban intézkedett, hogy ha kihágást követnek el, bűnhődje-

[367] A győri prépost 1354. évi jelentéséből, Házi: Sopron szabad királyi város története I/1. kötet, 168 sz.

[368] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat III. k. 257. sz. I. sorozat IV. kötet 182 sz. — A pápai leiratok sablonos megszólítását itt sem tartották szükségesnek mellőzni.

[369] Vatikáni Magyar Okirattár I. sorozat, IV. k. 401., 402. sz. (Az eljárást 1401-ben folytatták le.)

[370] P. Bod: Historia Hung. Eccl. I. k. 130—131. o.

[371] Engels i. m. 46. o.

[372] Theiner: Vetera Monumenta Hist. Hung. II. k. 4. és 15. sz. Talán összefügg ezzel az az 1359-ben pápai okmányban említett vád, hogy Kálmán győri püspök Lajos király elleni összeesküvésben bűnös; egyúttal azt is említik, hogy vétkezett többszöri ágyasságban és emberölésben. Bossányi A.: Regesta supplicationum. II. k. (Bp., 1918.) 188. sz. okl.

[373] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története I. k. 53. o.

nek meg érte és ne menekülhessenek át másik kolostorba.[374] Ez az intézkedés nem sokat érhetett, mert 1390-ben Zsigmond király arra hatalmazta fel a leleszi prépostot, hogy többek között a rend vagyonát pazarló előljárókat is megbüntethesse.[375]

A vagyonszerzés változatos egyházi módszereiben is sajátos eljárást választott János székesfehérvári őrkanonok, aki Károly Róbert király sírját felbontotta és a vele eltemetett ékszereket, a fején lévő csodálatos szépségű arany koronával együtt ellopta.[376]

Az egyház a különböző szertartásokból is minél nagyobb összegeket próbált szerezni. Igy egy 1335-i pápai intézkedésből tudjuk, hogy az esperesek és alesperesek a megölt emberek eltemetéséért 1 márkát követeltek.[377] Bár a pápa ezt Károly Róbert panaszára megtiltotta, 1358-ban újabb számos ember panaszára rendelte el a királyné a korábbi bulla átírását.[378] Az egyház nem elégedett meg a búcsúkból közvetlenül szedett hasznával, hanem ezzel összekapcsolta a búcsújárók megvámolását is. A zalavári apátság 1359-ben két feudális úrral kötött megegyezésben többek között azt is kikötötte, hogy ha ezeknek az uraknak jobbágyai csónakjaikon a zalavári apátság vizein áthaladva közlekednének búcsú, a kolostor névadójának ünnepe és két más meghatározott ünnep alkalmából, akkor minden egyes csónak után 8 dénárt kell fizetniük.[379] Az egyház a földbirtokszerzés érdekében a maga még fennálló kulturális monopóliumát arra is használta, hogy *hamisított* oklevelekkel szerezzen birtokot. „Ez érdemes férfiak kezében az okirathamisítás a csalásnak általános és kedvelt eszköze volt."[380] Hogy ez a 14. századi Magyarországon is általános volt, azt mutatja az 1351. évi dekrétum egyházi hamisítások ellen fellépő 20. cikke, amely megtiltja azt, hogy egyházi férfiak három tanúvallató oklevéllel birtokokat szerezhessenek.[381]

Az oklevélkritika megállapította, hogy számos fontos oklevelet éppen a 14. században hamisított az egyház. Igy I. István király állítólagos 1019. évi oklevelét, amely a zalavári kolostor birtokait sorolja fel, 1308 és 1326 között hamisították.[382] I. László királynak a hahóti egyház vagyonát védelmező állítólagos oklevelét 1320 körül a somogyvári apát oklevelében vették fel, pedig az oklevél hamis.[383] I. László állítólagos 1082-i, a veszprémi egyház birtokait megerősítő hamis oklevele 1327-ben már megvolt.[384] Ugyanennek a királynak állítólagos 1093. évi adománylevelét a bátai kolostor számára 1337. és a 14. század vége között hamisították.[385] III. Béla állítólagos megerősítő oklevelére (a pécsi püspökség ja-

[374] Rupp: Magyarország helyrajzi története II. k. 300. o.
[375] U. o.
[376] 1349: Fejér IX. 1. 356. sz., 366. sz.; 1352. Anjou V. k. 333. sz.,
[377] Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. k. 399. sz.
[378] Anjou VII. k. 248. sz.
[379] „pro una qualibet navi seu singulis navibus singulos octo denarios... Domino Abbati et conventui Monasterii... vel officialibus eorundem dare deberent et tenerentur." Füssy Tamás: A zalavári apátság története. (Bp. 1902.) 29. sz. okl.
[380] Engels i. m. 14. o.
[381] Corpus Iuris I. k. 176. o.
[382] Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. k. Bp., 1923., 7. sz.
[383] U. o. 32. sz.
[384] U. o. 21. sz.
[385] U. o. 28. sz.

vára), amely ugyancsak hamis, már 1338-ban hivatkoznak azzal, hogy Károly Róberttal átiratták.[386] I. István 1024. évre hamisított, a zalavári kolostornak adott birtokokról szóló oklevele 1341 és 1346 között készült.[387] Az I. László nevére és mégis 1101. évre hamisított, a kronológiai ellentmondás folytán is önmagát leleplező oklevél a zalavári apátság adómentességéről ugyanabban az időben készült, mint az előbb említett oklevél.[388] I. László király 1092. vagy 1093. évi hamis oklevele, amely a tihanyi apátság birtokait és kiváltságait írja össze, 1389—90-ben készült.[389] De nemcsak az első királyok nevére hamisítottak oklevelet. A tihanyi apátság zala-, veszprém-, fejér-, somogy- és tolnamegyei birtokait leíró, 1358-as dátumot említő összeírás 1388 táján készült hamisítvány.[390]

Az ilyen felháborodást keltő züllöttséggel párosult egyházi kizsákmányolás azután a helyi megmozdulásokon túlmenő *antifeudális, u. n. eretnek mozgalmakat* is kiváltotta. Az antifeudális küzdelem a magyar nép középkori, így 14. századi történetén is végighúzódik. Az egyházi és polgári történetírás ezt a tényt igyekezett elhallgatni, az események jelentőségének csökkentésére, az összefüggések szétszabdalására törekedett. A források azonban már az eddigi kutatás alapján is bizonyítják, hogy az antifeudális mozgalmak a 14. századi magyar történelemből sem hiányoznak. A történeti tények azt igazolják, hogy a polgári történetírás említett felfogása a történelem meghamisítása volt. A marxista történetírásnak az a feladata, hogy a történeti tények feltárásán túl, kikutassa a forrásokban gyakran elszigetelten szereplő megmozdulások kapcsolatát a forrásokban eretnek ideológiaként jelentkező irányzatokkal, a parasztság és a városi dolgozók küzdelmeit pedig az eretnekmozgalmak tényeivel hozza kapcsolatba. Az eddigi kutatás természetesen nem tekinthető lezártnak, azonban máris világos az, hogy Engels megállapítása az antifeudális harcoknak az egész középkoron végighúzódásáról[391] a magyar történelemre is érvényes. A polgári történetírás a korábbi magyar történetet is úgy igyekezett feltüntetni, mint amelyben az eretnekség csak a magyar területekkel szomszédos, más népek lakta vidékeken harapódzott volna el és a magyar királyoknak és egyháznak csupán a „külső ellenséggel" kellett volna megküzdeniök.. A valóságban nagyon is világos nyomai vannak, hogy amint a parasztság antifeudális küzdelmei, úgy vallási köntösben jelentkező ideológiájuk, az eretnekség is korábban megtalálható Magyarországon. Igy a megelőző időkből többek között ezt bizonyítja a Pray-kódex eretnekellenes megjegyzése,[392] és az a tény, hogy a magyarországi Jakab mester a franciaországi parasztkeresztesek vezére volt a 13. században.[393]

Az antifeudális harcok, az „eretnekmozgalmak" a 14. században végignyúlnak. Ezeknek a mozgalmaknak tárgyalását a polgári történetírás

[386] U. o. 151. sz.
[387] U. o. 8. sz.
[388] U. o. 33. sz.
[389] Erdélyi László: A tihanyi apátság története I. k. (Bp. 1908.) 4. sz. okl. Szentpétery i. m. 26. sz.
[390] Erdélyi i. m. 120. o. és 69. sz. okl.
[391] Engels i. m. 25. o.
[392] Zalán Menyhért: A Pray-kódex forrásaihoz. (Magyar Könyvszemle, 1926.) 276. o.
[393] Engels: A német parasztháború (Bp., 1949.) 26. o.; Gábriel Asztrik: Magyarországi Jakab „eretneksége" a XIII. századi Franciaországban (Pécs, 1941.).

teljesen elhanyagolta, a katolikus egyházi történetírás pedig nem leplezett ellenséges felfogással tárgyalta az eretnekek kérdését. Természetesen a protestáns egyháztörténet sem volt képes arra, hogy felfedje ezeknek az eretnekmozgalmaknak társadalmi alapjait és összefüggését a más természetű forrásokból ismert osztályharccal. Legfeljebb mint vallási előjét tekintette ezeket a mozgalmakat.

Nem sokkal az Anjouk államának megszilárdulása után ismét felüti az eretnekség a fejét Magyarország különböző részein, már 1327-ben. Az egyházi források szerint a Németország és Lengyelország, valamint más szomszédos országok területén lévő eretnekekkel álltak kapcsolatban a magyarországi eretnekek. Ellenük a pápaság a domonkosrendi inkvizíciót vetette harcba. A pápa a magyarországi eretnekeket üldöző domonkosrendi inkvizitorok beengedésére, illetve támogatására kérte Károly Róbert királyt, az esztergomi és kalocsai érseket és alárendeltjeiket, valamint a brassói ispánt, a szlavóniai bánt, az erdélyi vajdát és Basarab havasalföldi vajdát. Még ugyanebben az évben a pápa arra is felhatalmazta a magyarországi domonkosrendi tartományfőnököt, hogy hirdessen keresztteshadat, többek között az *erdélyi eretnekek* ellen. A pápa megbízottjaként Mátyás domonkosrendi érkezett Magyarországra a „hit tisztasága" ügyében. Számára a pápa segítséget kért a legkülönbözőbb egyházi személyektől, továbbá utasította a magyar-szlavón domonkosrendi tartományfőnököt, hogy válasszon ki domonkosrendieket inkvizitori tevékenységre és az említett keresztes hadjárat meghirdetésére. Ugyanez a domonkosrendi Mátyás és a kereszteshadjárat hirdetése más pápai, a ferencrendre vonatkozó levelekben is szerepel, amelyeket a pápa Károly Róberthez, az esztergomi és kalocsai érsekhez írt.[394] Ennek az eretnekségnek a tartalmát az előbb említett oklevelekből meghatározni nem tudjuk. Az a körülmény, hogy az erdélyi kereszteshadjárat meghirdetése a boszniai és szlavóniai eretnekek elleni hadjárattal van összekapcsolva, bogomil kapcsolatra mutat, viszont az oklevelekben ismételten említett németországi és lengyelországi kapcsolat valdens eretnekségre vall. Közelebbről megismerjük az erdélyi eretnekség antifeudális tartalmát Károly Róbert okleveléből, melyben — 1328. május végén — védelmet biztosít az erdélyi püspök részére a birtokait, tizedét támadók, illetve megtagadók ellen. E támadók között a király a szászokat, székelyeket és a nem nemeseket is említi. Hogy ez összefüggésben van az eretnekséggel, azt mutatja, hogy a király levelét éppen az említett domonkos inkvizitor, Mátyás írta át, röviddel utóbb.[395] Az eretnekséget azonban egyelőre nem sikerült felszámolni, legalább is a pápa még 1330-ban is levelet intéz a magyarországi domonkosrendi tartományfőnökhöz, amelyben a Németországból és Lengyelországból Magyarországra behatoló eretnekek ellen tesz intézkedést, beszél az ellenük folyó domonkosrendi inkvizícióról és követeli, hogy az inkvizitorokat senki se merje akadályozni.[396]

1343-ban az esztergomi érsek a szécsényi, rimóci, lóci és váraljai plébánosokat vizsgálatra küldte ki Ambrus garábi (Nógrád vm.) premontrei prépost panaszára. Ez a panasz olyan jobbágymozgalomra vet

[394] Theiner: Vetera Monumenta Historica Hung. sacram illustrantia I. k. 787, 788, 789, 790, 791, 793, 794, 795, 796. sz.

[395] Urk. I. k. 462. sz. és Fejér VIII. 3. k. 98 sz.

[396] Theiner i. m. I. k. 815. sz.

fényt, amely több falu parasztságára terjedt ki és azt mutatja, hogy az egyházi ideológia felhasználásával is hiába próbálták megakadályozni a mozgalmat és megtéveszteni a parasztokat. A prépost panasza szerint a suni, váraljai és bachei parasztok „félretéve az istenfélelmet", „nem gondolva üdvösségükre" a prépost garábi házához vonultak és ott meg akarták őt ölni. A prépost a kolostorhoz menekült és ott a sekrestyébe húzódott. A parasztok azonban feltörték a kolostor kapuját és a sekrestye ajtaját, mire a prépost védelmére felkapott egy szentségtartó ládikát. De a parasztok a szentségtartót a földre lökték és a kolostornak, valamint a prépostnak a kincseit elhordták. Az érsek a vizsgálat mellett elrendeli, hogy a plébánosok figyelmeztessék azokat a parasztokat az ő szavával, hogy 15 napon belül adjanak illő elégtételt, amit ha megtesznek, akkor az ügy rendben van, de ha nem, akkor 15 nap után a pápától kapott felhatalmazás alapján fog ellenük eljárni.[397] Az érsek tehát annak ellenére, hogy itt az egyház vagyona elleni támadás egyúttal világos szembefordulás is volt az egyház által hirdetett, a jobbágyokat leszerelni hivatott tanításokkal, legalábbis megkísérelte, akár bűnbocsánat fejében is a kincsek békés visszaszerzését. Nyilván félt a jobbágymozgalom még nagyobb kiterjedésétől.

A 14. sz. közepén, a nagy pestisjárvány idején Magyarországon is felütötte fejét a *flagelláns eretnekség*. Erről a magyar krónikák hallgatnak, legfeljebb a Képes Krónika miniatürje (az 1261. évi flagelláns-mozgalommal kapcsolatban) ábrázol 14. sz.-i magyarországi flagelláns menetet. A magyar krónikásokat ezekben az években a nápolyi hadjárat kérdése kötötte le és ezért a nép mozgalmával nem foglalkoztak. Ez kapóra jött a magyar egyházi és polgári történetírásnak, hogy vagy elhallgassa, vagy kifejezetten tagadja ennek az eretnek mozgalomnak Magyarországon való elterjedését. Így Pór Antal, a magyar „buzgó és vallásos, józan" tulajdonságaival indokolta, hogy a magyar nép ezekben az „extravagantiákban" nem vett részt. Pór mindössze annyit ismert el, hogy a Magyarországgal határos Karintiában és Stájerországban terjedt a mozgalom és hogy egy flagelláns csapat magyar földről Hainburg felé vonult. De ezeket a flagellánsokat is inkább Ausztriából és Stájerországból Magyarországra jött külföldieknek, legfeljebb magyarországi, moson- vagy pozsonykörnyéki németeknek tartotta.[398] Nyilvánvaló ebből, hogy Pór és társai tudatosan tagadni igyekeztek a flagelláns eretnekmozgalom magyarországi fellépését. A marxista történetírás azonban rámutatott arra, hogy a flagellánsok eretneksége Magyarországon is megtalálható volt 1349-ben.[399]

Ha a magyar krónikák nem is beszélnek a flagelláns-mozgalomról, a külföldi adatokból megállapítható ennek fennforgása Magyarországon is. A klosterneuburgi krónika pl. elmondja, hogy a pestis elterjedt Karintiáig, majd Stájerországig (azaz Magyarország határáig), és ezen a területen felütötte fejét a flagellánsok gyülekezete.[400] Egy másik forrás

[397] Anjou IV. k. 221. sz. — A zun-i jobbágyokat még 1345-ben is tiltani kellett a garábi egyházi földek használatától. A. IV. 301. sz.

[398] Pór Antal: Nagy Lajos (Bp., 1892.) 180—182. o.

[399] Molnár II. 291. o.

[400] Chronicon Claustro — Neoburgense (H. Pez: Scriptores rerum Austriacarum. I. k.) 490—491. hasáb.

ugyancsak a pestisnél mondja el a flagellánsmozgalom terjedését, és itt leírva a pestist beszél a bécsi pusztulásról is.[401] Elterjedt a flagellánsmozgalom a Magyarországgal szintén szomszédos cseh területen is.[402]

De nemcsak a külföldi krónikáknak a Magyarország szomszédságában fellángolt flagelláns-mozgalomról szóló megjegyzéseiből következtethetünk a mozgalom magyarországi elterjedésére. Három külföldi forrás is, éspedig három országból, beszél a flagelláns-mozgalom magyarországi elterjedéséről 1349-ben. A miechowi évkönyvek a következőt mondják: „Abban az évben nagy volt a halandóság Magyarországon, sok város és falu lakosaitól megürült és elnéptelenedett, ahonnan emberek sok csapata, *mind Magyarországról,* mind más részekből csatlakozva körüljárt ostorozva magukat...[403] A wroclawi nagy évkönyvek az 1349-es flagelláns-mozgalomról még többet mondanak. „...másodszor ismét mentek önostorozók az Ur 1349. évében. *Kijöttek Magyarországról* egy eretnek diakonus által vezetve, aki Wroclawban született és ott az egyházi rendtől megfosztotta Preczlaw wroclawi püspök és átadták a világi bíróságnak és megégették..."[404] Magyarországról eredeztette a flagelláns-mozgalmat Johann von Trittenheim hirsaui évkönyve is: „Ugyanez időben új eretnekség keletkezett, amely *Magyarországon vette eredetét,* s rövidesen Németországot is megfertőzte mérgével..."[405]

Egyébként a külföldi irodalom, szemben a magyar polgári történetírással, nem tagadta, hogy a flagelláns-mozgalom Magyarországon is fellépett, sőt talán Magyarországon keletkezett.[406] Persze a mozgalom *flagelláns formája* mehetett egyik országból a másikba, de minden országban megvoltak azok az okok, amelyek ezt az eretnekséget kirobbantották.

Miben állott a flagelláns-mozgalom eretneksége? A flagellánsok bűnbánatuk eszközeit az egyháztól vették át. Körmeneteket tartottak, ostorozták magukat, imádkoztak, énekeltek, prédikációt hallgattak, mégis üldözte

[401] Addimenta ad Chronicon Zwetlense recentius. (Pez i. m. I. k.) 541. hasáb.

[402] Flagellatores, secta Flagellantium, Mrzkaczii, Pickharti: Chronicon Benessii Krabice de Waitmile (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae IV. k.) 34. o.; Epitome Chronicae Neplachonis (u. o. IV. k.) 122. o.; Continuatores Pulkavae (u. o. IV. k.) 132. o.; Francisci canonici Pragensis partis secundae chronicae Pragensis (u. o. VI. k.) 311—12., 314—16. o. (beszél a karintiai pestisjárványról is és arról, hogy elterjedt Ausztriában, majd Csehországban is a járvány, azt is említi, hogy a flagellánsok különböző országokból kerültek Prágába.); Compilatio brevis chronologica Anonymi. (u. o. VI. k.) 485. o.

[403] Annales Mechovienses (Pertz: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum 19. k.) 670. (Kiemelés tőlem Sz. Gy.)

[404] Annales Wratislavienses Maiores (Mon. Germ. Hist. Script. 19. k.) 532. o. (Kiemelés tőlem Sz. Gy.)

[405] Joannes Trithemius: Chronicon Hirsaugiense után magyarul Balogh József: Flagellánsok Magyarországon. (Ethnographia—Népélet, 1927.) 199. o. (Kiemelés tőlem Sz. Gy.) — Magyarországi flagellánsokat említő forrás még: Michaelis de Leone canonici Herbipolensis annotata historica. (J. F. Boehmer: Geschichtsquellen Deutschlands. I. B. Stuttgart, 1843.) 476—477. o.

[406] H. Ch. Lea: A history of the inquisition of the middle ages II. (London, 1888.) 381. o.

őket az egyház.[407] A flagellánsok elleni fellépés oka természetesen nem az volt, amit a korabeli források emlegetnek, hogy az egyház engedélye nélkül működtek, vagy hogy férfiak és nők vegyesen vettek részt a mozgalomban. Az üldözés igazi oka az volt, hogy a flagelláns-mozgalom komoly támadást jelentett az egyházi hierarchia ellen. A flagellánsoknak saját *világi* prédikátoraik voltak; *nem* egyházi, hanem *népi* nyelven énekeltek; a bűnbocsánatról vallott elképzelésük ugyancsak megkerülte és *feleslegessé* tette az egyháziakat, hiszen gyakorlatuk arra mutat, hogy szerintük mindenki saját magának bűnbocsánatot nyerhet, gyónás és búcsú nélkül, ami az egyház jelentős jövedelmi forrását fenyegette, de ezen túlmenően *tényleges támadást indítottak az egyháziak és vagyonuk ellen.*[408] A magyarországi flagellánsokra speciális jellemzést nem ismerünk, talán rájuk vonatkozik a miechowi évkönyvek feljegyzése, hogy bizonyos Gergelyt szentként tiszteltek.[409]

Nagyméretű, éles küzdelmek zajlottak le az 1340-es években és 1350-ben a *szentgothárdi apátság birtokain* is a parasztok és az őket kizsákmányoló ciszterci rend között. Egy 1350-ből származó országbírói oklevél szól erről a viszályról. Péter szentgotthárdi apát pert indított több falvának (Rákos, Zakonfalva, Stefánfalva, Kalindichfalva és Zsidófalva) jobbágyai ellen. Az apát fölsorolta azokat a vádakat, amelyeket ő emelt a parasztok ellen és a parasztoknak azokat a királynénál emelt vádjait, amelyeket ő visszautasított. Igy ez az oklevél fényt vet arra, hogy menynyire kiéleződött a küzdelem a parasztok és a feudális egyház között, fényt vet arra, milyen kegyetlen eszközökkel harcolt az egyházi földesúr a parasztokkal szemben. Ezek az eszközök is megmagyarázzák, miért kellett a parasztságnak szembefordulnia a feudális egyházzal. Az apát

[407] Ausztriában sokan „megbotránkoztak" és ezt a bűnbánatot jogellenesnek mondották, Addimenta ad Chronicon Zwetlense recentius (Pez i. m. I. k.) 541. hasáb; Csehország érseke megtiltotta a mozgalmat, Chronicon Benessii Krabice de Waitmile (Dobner i. m. IV. k.) 34. o.; a prágai érsek és a főpapok kiűzték őket Csehországból, Francisci canonici Pragensis partis secundae chronicae Pragensis (Dobner i. m. VI. k.) 316.; a fejedelmek és püspökök valamennyi országban irtották őket. Annales Wratislavienses Maiores (Mon. Germ. Hist. Script. 19. k.) 532. o.; a pápa a flagelláns szektát nem tartja igazhitűnek és a szektától el nem térőket világi bíráskodásnak adják át és megégetik, Joannes Trithemius: Chronicon Hirsaugiense, (Balogh ford. Ethnographia — Népélet,. 1927.) 199. o.

[408] Énekeik Jézus szenvedéséről szóltak „canentes materna lingua", Chronicon Claustro — Neoburgense (Pez. i. m. I. k.) 490—491. hasáb; „cantantes cantilenas in theytunico ... in cantu ... fidei Katholice contrarii inventi sunt viciosi", Chronicon Benessii Krabice de Waitmile (Dobner i. m. IV. k.) 34. o.; „canticum quoddam vulgaliter decantabant," Francisci canonici Pragensis partis secundae chronicae Pragensis. (Dobner i. m. VI. k.) 314—316. o.; „megbotránkoztató vagy gyanús dalokat énekeltek". Joannes Trithemius i. m. (Balogh ford. Ethnographia — Népélet. 1927.) i. h. — A papok kiküszöbölésére a bűnbánatnál: „qui sine licentia Episcoporum suorum, & doctrina Sacerdotum assumpserunt illam penitenciam" Chronicon Benessii Krabice de Waitmile (Dobner i. m. IV. k.) 34. o. Türingiában a flagellánsok támadása a papok ellen: „... unde hette got seyne hant obir der pfaffheite unde geistlichen lewten nicht gehaldin unde die behutit, sie weren von on erslagen unde gestevnet worden." Düringische Chronik des Johann Rothe. (Jena, 1859.) 594—595. o. — Lengyelországban a flagellánsmozgalom nyílt antifeudális jelleget öltött: „... frequenter christianorum sanguinem effundere, et opportunitate captata bona clericorum et laicorum dirripere et suis usibus applicare, ac superiorum iurisdictionem usurpare, et ad multa alia illicita prorumpere minime vereantur ..." A. Theiner: Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. I. k. 694. sz. — A speyeri flagellánsok az uzsora ellen: Christophori Lehmanni Chronica der freien Reichs Stadt Speier. (Franckfurth am Mayn, 1711.) 704. o.

[409] Annales Mechovienses (Mon. Germ. Hist. Script. 19. k.) 670. o.

azzal jelentkezett az országbírónál, hogy bemutatta a vasmegyei alispán és a veszprémi káptalan vizsgálatáról szóló okleveleit, amelyek az apát jobbágyainak uruk elleni perét tartalmazták. Az oklevél adataiból megállapíthatjuk, hogy az apát odáig ment a parasztok elleni gyűlöletében, oly messze haladt a parasztok elleni elnyomás terén, hogy nemcsak a (német) újvári várkatonaságot, hanem idegeneket is felvonultatott a parasztok leverésére, így Stájerországból nemesi katonaságot is. Ezek a lovagi hordák a legbarbárabb módon pusztították a parasztokat. Rákos falut elpusztították és kifosztották. A jószágot százával hajtották el, 40 aszszonnyal és 16 leánnyal erőszakoskodtak, 4 embert megsebesítettek, házuk berendezését összetörték és elhurcolták magyar és stájer területre. Rákos faluban két kúriát leégettek. Két embert fogságba hurcoltak (Német) Újvárba és megkínozták. Továbbá Zakonfalván ugyancsak 1350-ben sok állatot hurcoltak el; az apát emberei két rákosi jobbágyot megöltek, az egyiket vízbefojtva találták meg. Stefánfalván, Kalindichfalván és Zsidófalván még János apát idejében,[410] aki Péter apát elődje volt, 5 embert öltek meg és 18-at megsebesítettek. Ebben az ügyben Péter, az új apát ártatlannak mondta magát. Az apát egyébként minden ügyben magát ártatlannak állította, mint amely cselekményeket nem az ő idejében, nem ő általa vagy nem az ő tudtával követtek el. Bár tagadta, hogy részes volna a pusztításokban, a nők megbecstelenítésében, emberek megölésében és a gyujtogatásokban, mégis annyit el kellett ismernie, hogy a jobbágyaival ellentétei vannak, elsősorban a parasztok terhei miatt.

Igen fontos, hogy az apát az ellentétek egyik okát abban látja, hogy a parasztok „tolvajoknak és gonosztevőknek" menedéket nyujtottak és hogy nem vetették alá magukat az apát ítéletének. Ez a parasztoknak a proskribálások, a földesúri bíráskodás, a pallosjog elleni küzdelmére mutat. Az apát a rablásokat közvetve mégiscsak kénytelen volt elismerni, amikor a parasztokra rótt zálogok behajtásáról beszél. A parasztok küzdelme az apát ellen kiterjedt a jobbágyterhek elleni harcra is. Az apát elpanaszolja, hogy amikor mint földesuruk jobbágyaira kivetette a 4 forintos királyi collectát, semmi engedelmességet nem tanusítottak. A collectát így nem tudta beszedni, úgyhogy az egyház különböző javainak elzálogosításával volt kénytelen a collectát maga megfizetni. Az apát panasza fényt vet az előző időkben a szentgotthárdi apátság népei között lejátszódott antifeudális mozgalomra is. Elődje, János apát ugyancsak a királyi collecta kivetése kérdésében is ellentétbe került a parasztokkal, s amikor ez az apát ki akarta vetni a collectát a parasztokra, azok elfogták, megverték és fogságukban tartották az apátot. Péter azt is panaszolja, hogy őt magát is hasonlóképpen el akarták fogni és fegyveresen kergették a templom sekrestyéjébe. Viszont a rákosi és bodafalvai parasztok megölték Istvánt, az apát testvérét. Az apát elpanaszolta azt is, hogy a parasztok őt, mint apátot és mint földesurukat, továbbá a kolostorbeli szerzeteseket, egyáltalán nem részesítik tiszteletben, hanem sok jogtalanságot és zaklatást követnek el állandóan az egyházzal szemben, mintha nem hozzá tartozók, hanem ellenségei és vele és egyházával szembenállók lennének.

Az apátnak ezek a kifejezései mutatják, mennyire alaptalanul beszél-

[410] 1340-ben szerepel, Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. (Bp., 1932.) 43. o.

tek az egyházi és polgári történészek a földesurak és a jobbágyaik patriarchális viszonyáról, az egyháziak iránti feltétlen tiszteletről és megbecsülésről. Az ő felfogásukkal szemben ezek a tények azt mutatják, hogy éles osztályharc dúlt a magyarországi feudális birtokon is a földesurak és a parasztok között és ezt semilyen egyházi ideológiával nem tudták elnémítani. Az ügyben sürgősen megyei közgyűlést hívtak össze (Vas megyében). A feudális bíróság ezt a pert természetesen a parasztok ellen döntötte el. Azt állapították meg, hogy az apát és elődje ártatlanok, viszont a szentgotthárdi apátság jobbágyai *„gonosz indulatú szellemtől felfuvalkodottak, a lázadás kimondhatatlan keménységében és makacsságában megátalkodottak"*. A feudális bíróság ítélete az apát vádpontjait bebizonyítottnak veszi és úgy állítja be, mint hogyha az első nyomozáson kiderült tényeket — amelyek az apát ellen szóltak — félrevezetés eredményeképpen állapították volna meg, nem hallgatva meg a megye nemeseit és a kolostor szomszédait, csak a kolostorral ellenséges parasztokat, akik pedig *„magát a kolostort, az apáturat és szerzetes testvéreit tönkretenni és megsemmisíteni törekednek"*. Ezután felsorolja az oklevél a megidézett feleket, 17 falu parasztsága részéről a falubírákat és a falvak tehetősebb parasztjait (seniores seu pociores; pociores siue meliores), köztük egy takácsot is. A parasztok azonban nem jelentek meg, sem képviselőt nem küldtek (nyilván elfogták őket vagy elmenekültek) és így őket a bíróság pervesztesnek minősítette. A jobbágyokat és különösen az említett falubírákat és személyeket hűtlenség vétkében és saját uraik árulójaként elmarasztalta és fej- és jószágvesztésre ítélte. Ugyanakkor az ítélet helyreállította és megerősítette az osztályrendet a szentgotthárdi apátság birtokain, amennyiben kimondja, hogy aki a szentgotthárdi kolostor birtokain lakni akar, az a királyi kiváltságok és a szokásjog értelmében most és minden időkben az apátoknak és szerzeteseknek „alázatos hűséggel" köteles szolgálni. Ezzel azonban — hiába avatkozott be 1350-ben a megyei nemesség is — az antifeudális harcok Vas megyében nem szüntek meg.[411]

Azt a körülményt, hogy az eretnekség a flagelláns-mozgalom után sem szünt meg, két időben közelálló dunántúli adat is bizonyítja. Az egyik az az említett eset, amikor a soproni plébános eretneknek nevezte ellenfeleit sértegetésül.[412] És az sem lehet puszta véletlen, hogy az „eretnek" szó — bár személynév formában — először éppen proskripcióban fordul elő nyelvünk emlékei között. 1357-ben a Zala megye közgyűlésén proskribáltak között szerepel az „Eretneknek nevezett István jobbágy", akinek semmi bűnét nem említi az oklevél,[413] így feltehetjük, hogy épp eretneksége miatt várt rá halálbüntetés. Hogy a zalamegyei eretnek-előfordulás a valdens eretnekséggel, vagy esetleg a déli bogumilizmussal volt-e összefüggésben, egyelőre tisztázatlan.

1378-ban a somogyvári apát a somogyvári lakosokkal kötött egyezséget a velük lefolyt viszály után, melynek élességére az apát által emle-

[411] Az oklevelet közli Kalász Elek i. m. 150—5. o. a körmendi levéltárból. (A. II. 1. 8. No. 6.)

[412] 1354. Házi: Sopron I. 1. k. 168. sz.

[413] Zala vármegye okit. I. 366. sz. „Stephanum dictum Eretnuk iobagionem Johannis dicti Cheh"); vö. Szamota—Zolnai: Magyar Oklevél-Szótár (Bp., 1906.) 198. hasáb; Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár, (Bp., 1934.) 10—11. hasáb; Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. (Bp., 1941.) 66. o.

getett „irígység, harag és gyűlölet" mutat. A viszály oka az egyház földjeinek, erdőinek és rétjeinek használata körüli vita volt. A megegyezésben elhatárolták az egyház birtokait és kimondották, hogy az egyház erdőit az egyház jobbágyai és a polgárok egyaránt használhatják. Megengedte az apát egy tó közös használatát is a polgárok számára. Lehetővé tette egy földdarab használatát is számukra évi bér ellenében. Végül kikötötte, hogy a lakosok kötelesek kiengesztelni a kolostort, amelyen „erőszakot tettek". Az egyháznak azt is vállalnia kellett, hogy a polgárokat a számukra kijelölt földek, erdők és rétek békés birtoklásában bármilyen igénylővel szemben, saját költségeivel meg fogja védeni.[414] A somogyváriak tehát az egyházi földesúrral való harcukban eredményeket értek el.

A bogumil eretnekség elsősorban a tulajdonképpeni Magyarország területéről délre és Szlavóniában volt elterjedve, de feltehetően behatolt Magyarország déli részeire is, legalább is fenyegetett ezzel. Ezért osztjuk Molnár Erik felfogását abban, hogy a 14. sz. második felében felállított pécsi egyetem valószínűleg támpontul szolgált a bogumil eretnekséggel szemben.[415] Felfogását bizonyítja, hogy Lajos király és felesége már az egyetem megalapítása előtt azt írták a pápának, hogy nagy szükség volna hittudományi képzettségű emberekre Magyarországon, hiszen az országban és az ország körül élő sok pogány, eretnek és szakadár gyakran okoz nehézségeket.[416] Hogy a pécsi egyetem felállítása összefüggésben állt az eretnekek elleni harccal, azt az is bizonyítja, hogy ezen az egyetemen a domonkosrendiek, az eretnekek elleni küzdelem érdekében létrehozott rend tagjai tartottak prédikációkat a tanárok és hallgatók számára.[417] Az egyetem tanárainak javadalmazásáról a király és a pécsi püspök gondoskodtak.[418]

A 14. század második felében arról is tudunk, hogy Magyarország nyugati részén és Erdélyben *valdensek vannak*.[419] A valdensek működése tehát ekkor az ország nagy részére terjedt ki. Ennek ellenére szerepük máig sincs tisztázva. Bár ezekről a valdensekről az egyházi történetírásban szó esik, részben a helytörténetírás szempontjai szerint a mozgalom méreteit leszűkítették az irodalomban,[420] más felfogás túlment az eddigi zárt kereteken, viszont ezt az eretnekséget a német betelepülőkre korlátozta.[421] A marxista történetírás sem értékelte még kellőképpen a forrásokat. Molnár Erik a valdens szekta soproni működését csak 1400 körülre teszi.[422] A forrásokból azonban megállapítható, hogy a valdensek működése az eddig ismert méreteknél nagyobb területre terjedt ki és sem területileg, sem nemzetiségileg, sem időbelileg nem elszigetelt mozgalomról van

[414] Fejér IX. 5. 154. sz.
[415] Molnár II. 297. o.
[416] Békefi Remig: A pécsi egyetem (Bp., 1909.) 31. o.; Áldásy Antal: Alsáni Bálint bíbornok. (Bp., 1903.) 53. o. — A krakkói egyetem megalakulása előtt is a szomszéd szakadárok (görögkeletiek) részéről fenyegető veszélyt emelték ki az alapítás egyik okaként. Békefi i. m. 8. o.
[417] Pfeiffer Miklós: A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. (Kassa, 1917.) 53. o., 101. o.
[418] Áldásy i. m. 54—55. o.
[419] Szimonidesz Lajos: A világ vallásai, II. k. (Bp., é. n.) 211. o.
[420] Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. (Sopron, 1939.)
[421] Szimonidesz i. m. II. k. 211. o.
[422] Molnár II. 291. o.

szó. A mozgalom a régi egyházi történetírás szerint is I. Lajos idején fennállott. Bod szerint Magyarországon és a szomszédos Csehországban egészen Zsigmond idejéig lehet beszélni valdensekről.[423] Ebből a fogalmazásból az a felfogása mutatkozik meg, hogy Zsigmond előtt is a mozgalom megvolt. De egy 1400-as évekből származó soproni adat is az Anjou-korig visszanyúló mozgalomról tanúskodik. És ez a mozgalom még a 15. században is tart. Ennek a mozgalomnak éppen az a jelentősége, hogy egyik átvezető láncszem a 14. századi antifeudális mozgalmaktól a 15. század elején Magyarországon is kifejlődött huszita-mozgalmakhoz és annak ideológiájához is. A 14. század utolsó évtizedéből több külföldi forrásban fennmaradt inkvizíciós valdenslistában szerepelnek magyarok, lengyelországi és Németország különböző részeiből való valdensekkel együtt. Így találunk magyarországi eretnekeket egy 1391. évi listában, valamint egy 1395 körüli leírásban. Név szerint is ismeretes egy Simon nevű szabó, mint magyarországi „eretnekapostol", akit máglyán égettek el. Ismerjük továbbá Gottfried cipészt, a budai Jakabot és az erdélyi Pétert. Utóbbi azonban utóbb katolikus pap lett.[424] Nyilvánvaló, hogy ahol valdens vezetők voltak, ott valdens gyülekezetnek is kellett lennie.

1395 körül a Pilichdorfi Péter eretneküldöző neve alatt fennmaradt értekezés arról beszél, hogy Türingia, Meissen, Csehország, Morvaország, Ausztria és Magyarország ezernyi eretnekkel van tele. Az inkvizició eredményes tevékenységéről szól, amennyiben Türingiától Morvaországig 2 év alatt ezer eretneket térítettek meg és az Ausztriában és Magyarországon tevékenykedő inkvizitorok hamarosan ezernél több eretnek megtérítését várják.[425] Tehát a magyarországi eretnekek száma is százakra vagy ezrekre rúgott.

Sopronban egy 1401-ből fennmaradt németországi forrás szerint komoly valdens-mozgalmat fedeztek fel. Azonban az adat tulajdonképpen előző évtizedekbe visszanyúló mozgalmakról beszél. Az 1400-as években csak felfedezték ezt a régóta meglévő eretnekséget. Ennek a mozgalomnak fő forrása egy ítéletlevél, amely egy 15. századi würzburgi kódexben maradt fenn hiányos másolatban.[426] Ez a forrás arra mutat, hogy a magyarországi eretnekség további nyomait németországi forrásokban, német, osztrák és cseh vonatkozású anyagban kell tovább kutatnunk. Azt bizonyítja, hogy ebben az időben is az inkvizíció közös szervezete üldözte ezeknek az országoknak antifeudális mozgalmát. A valdensek ebben az időben működtek a határon túli passaui egyházmegyében és a határon inneni győri egyházmegyében, sőt ezen túlmenőleg az egész esztergomi érsekségben is. Ennek keretében kell tehát szemlélnünk a Sopronban és környékén lejátszódott eseményeket. Sopronban — mint említettük — már a század közepén is a plébános eretnekséget emlegetett. Az 1400

[423] Petri Bod Historia Hungarorum Ecclesiastica. I. k. (Lugduni-Batavorum, 1888.) 131. o.

[424] Bod Péter i. m. 130—131. o.; Hermann Haupt: Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1890. évf. I. k.) 346—47, 366. o.; H. Ch. Lea i. m. II. 397—8. o.

[425] H. Haupt. i. m. 366. o. H. Ch. Lea. i. m. II. k, 398, 400, 438. o.

[426] Hermann Haupt i. m. 401—403. l. Magyarul nem teljesen közli Házi J.: Sopron középkori egyh. tört., 11—14. o.

körül működő Pál soproni plébánosnak pedig tudomására jutott, hogy a soproniak között eretnekek vannak. A győri püspök erre az inkvizícióhoz fordult. Bár ez a forrás közvetlenül csak soproni vagy Sopronba költözött eretnekekről tudósít, de az eretnekmozgalom jóval nagyobb kiterjedésére kell következtetnünk többek között abból a tényből, hogy a 14. század végén inkvizíció működött az esztergomi érsekség területén és a mozgalom jelentőségére mutat az is, hogy az inkvizitorok ezen a területen fontos külföldi egyházi személyek voltak. Az egyik inkvizitor Zwicker Péter, a cölesztinus rend németországi tartományfőnöke volt, a másik Márton prágai pap. Ezek a kipróbált hóhérok[427] működtek ebben az időben mint az eretnek tanítások felkutatására kirendelt inkvizitorok az esztergomi érsekségben. A győri püspök bejelentésére az inkvizitorok vizsgálatot folytattak le Sopronban és környékén és e vizsgálatnak eredményéről tudósít a németországi forrás. A soproni plébániatemplomban 1401 január 9-én kiállított ítéletlevél szerint az eretnekpörben számos férfi és nő szerepelt. Ezek „önként" bevallották, hogy a valdens tanok követői és vallomásukból kiderült az a tény, hogy ezek a magyarországi eretnekek is felléptek az egyházi hierarchia és a búcsú ellen. Elmondják ugyanis, hogy bűneiket nem a hivatalos papoknak, hanem a valdens elvek hirdetőinek gyónták meg, bár tudták róluk, hogy nem felszentelt papok. Viszont jó embereknek tartották őket és úgy tekintették őket, mint akik Krisztus apostolainak helynökei. Az eretnekek e mellett a katolikus egyház különböző dogmáit is megtámadták. Igy nem tisztelték Máriát és a szenteket, ezektől nem vártak segítséget, nem hittek a purgatóriumban,[428] sem abban, hogy az egyház közbenjárhat az ott szenvedők javára.[429] További más, az egyháztól tiltott — az ítéletben nem részletezett — elveket is vallottak.

[427] A magyarországi eretneküldözők tevékenységét több mint két évtizeden keresztül figyelemmel tudjuk kísérni és így megállapítható, hogy ezek működése Csehországra, Morvaországra, Ausztriára, Stájerországra, Bajorországra, Frankföldre, Thüringiára, Brandenburgra és Pomerániára is kiterjedt. Egyikük, Zwicker poroszországi eredetű volt és egy ideig csehországi kolostorban működött. A másik pedig a prágai óváros egyik templomának papja volt. A prágai Márton pap működését mintegy 1380 óta ismerjük a valdensek ellen, először Bajorországban lép fel. Zwicker legkésőbb 1390-ben kezdte meg az inkvizíciós tevékenységet. Ezek az eretneküldözők külföldön is sok áldozatukat juttatták máglyára, vagy ítélték őket kék kereszt viselésére. Magyarországi működése mellett Zwicker és a prágai Márton a magyar határhoz közel eső stájer és osztrák területeken is egyidőben üldözték az eretnekeket. Igy Stájerországban 1401 febr. 27-én hoztak ítéletet, Zwicker pedig 1403-ban Bécsben működött, és ítélt el egy eretneket, akinek elvei nagyban hasonlóak a soproni eretnekekről feljegyzett elvekhez, róla tudjuk azonban, hogy a pápai elsőséget is tagadta. Valószínű, hogy az eretnekek összetartása a határokon is átterjedt. H. Haupt. i. m. 341, 345, 346, 348, 370, 378—380. o.

[428] A tisztítótűz tagadását megvilágítja Zwicker Péter egy külföldi valdens-perének ítélete. E szerint a valdensek az élő test megpróbáltatásait és szenvedéseit tekintik purgatóriumnak. Haupt. i. m. 405—408. o.

[429] Ezek az elvek később is megtalálhatók — persze radikális követelésekkel gazdagodva — a Marchiai Jakab által összeállított, a magyar, székely és erdélyi huszitáktól vallott elvekben: világiak gyóntathatnak és feloldozhatnak (24. pont), Mária és a szentek nem segíthetnek (7. pont), a halottakért való közbenjárásnak nincs ereje (27. pont), nincs purgatórium (29. pont). Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. II. k. (Bp., 1938.) 21—22 o. — V. ö. a ferencrendiek feljegyzéseivel, mely utal a valdens-

Ez a mozgalom már régóta érezhető volt Sopronban, ezt bizonyítja az ítéletlevélnek az a megjegyzése, hogy a plébánosok és más hivatalos prédikátorok egyházi beszédeikben már korábban támadták ezt az eretnekséget, de ők ennek ellenére keresték fel tudatosan a valdens elvek terjesztőinek szállásait, sőt ilyeneket lakásukba is fogadtak, és egészen az ítélet pillanatáig makacsul megmaradtak tanaik mellett. Nyilván az inkvizíció borzalmas módszereinek alkalmazása következtében jutottak el egyszerre a hivatalos egyházi tanok „igazságának" felismerésére, mert az ítéletlevél szerint ekkor kijelentették, hogy meggyőződésből akarnak visszatérni a római katolikus egyházba. Ezért az ítélet — miután a valdens elveket esküvel megtagadták — feloldja őket a kiközösítés alól, amelylyel eretnekségük miatt sujtották őket. Az inkvizitorok feloldozták őket, egyben azonban vezeklésre kötelezték ezeket az eretnekeket. Az a tény, hogy itt bűnbocsánatról és vezeklésről van szó, viszont az elítélteken túlmenően szó van az eretnek tanok terjesztőiről, akik ebben az ítéletben nem szerepelnek, világos, hogy ez az ítélet nem a mozgalom vezetőinek a pere. A mozgalom vezetői, amennyiben nem tudtak elmenekülni, egy másik perben elítélve nyilván máglyahalált szenvedtek. Az ítéletlevél azzal a vezeklással sújtja az eretnekeket, hogy olyan jelvényt tartoznak viselni, amely fölhívja a lakosság figyelmét, hogy volt eretnekekről van szó. Ugyanis ruhájukon elől és hátul kék színű keresztet kellett viselniök.[430] Emellett a soproni templomokban miséket kell hallgatniok elkülönítve a többi hívektől, miközben térdenállva kell a szám szerint meghatározott imákat elmondani. Az eretnekek tanaira fényt vet az is, hogy az imából főképpen a katolikus egyházban és a szentekben való hitet tartalmazó részt kell az eretnekeknek különösen figyelmesen elmondaniok, mert főleg ez ellen a tan ellen vétkeztek. Továbbá az is, hogy a meghaltak lelkiüdvéért imádkozva kérniök kell Mária és a szentek közbenjárását. Az eretnekeknek az egész lakosság előtt nyilvános bűnbánatot kell tartaniok, amelyben mindenkinek fel kell tárnia az eretnekmozgalomban elkövetett bűneit. Ezen túlmenően a megtorlás súlyosságára vall az a körülmény, hogy az ítélet átok alá helyezi azokat a házakat, ahol az eretnekek a valdens-tanok meghallgatására összegyülekeztek, sőt elrendeli, hogy ezeket a házakat földig rombolják le és soha többé ne építsék fel, hanem örök időn keresztül szemetet rakjanak azokra a helyekre, ahol egykor az eretnekek rejtőztek.

Az eretnekmozgalom visszanyúlását legalább a 14. század második felének évtizedeire bizonyítja az a tény, hogy az ítélet rendelkezik azoknak a már meghalt eretnekeknek földi maradványairól, akiket — nyilván le nem leplezve — temettek el. Ugyanis az ítélet kimondja, hogy az összes temetőket, ahol eretnekek temetkeztek, a püspöknek újból fel kell szentelnie; az eretnekek csontjait pedig, ha még ezeket külön lehet választani

huszita vonalra is, 1461-ből. Ennek a 9, 13, 18 és 22. pontjait v. ö. az előbb idézett pontokkal. Tóth—Szabó Pál: A cseh — huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. (Bp., 1917.) 81. sz. okl.

[430] Az itt járt inkvizitorok ezt a büntetést más országbeli eretnekek ellen is alkalmazták. Haupt. i. m. 349, 351, 371—372, 374, 404—8. o.

a hívek földi maradványaitól,[431] örök kárhozat jeléül ítélettel el kell égetni. Az ítéletlevél másolata nem tartalmazza személy szerint az eretnekeket, mert a másoló kihagyta annak felsorolását, hogy kinek mennyi ideig kell viselnie a megkülönböztető kék keresztet. Névszerint csak egy özvegyasszonyt sorol fel, aki neve szerint ítélve német polgár özvegye és maga is, férje is kőszegi volt. Az özvegyasszony 12 évvel azelőtt lett férje befolyása alatt eretnek s ezért két éven keresztül kell viselnie a kék keresztet. Az ítélet elárulja azt is, hogy két eretneknek három éven keresztül kell a keresztet viselnie, mert az egyik 26 év óta, a másik 12 év óta eretnek. Ez is bizonyítja, hogy az eretnekség Nyugat-Magyarországon már legkésőbb Lajos király uralkodásának utolsó éveiben kialakult. Akik egy év óta tartoztak a szektához, azokat is egyhónapi keresztviselésre ítélték. Az ítéletet a plébános, prédikátora és káplánjai, továbbá számos más pap és sok világi férfi és nő előtt hirdették ki. A polgári egyháztörténetírás szerint az inkvizició működése oly eredményes volt, hogy az eretnekséget teljesen elfojtotta.[432] Azonban későbbi nyoma is van annak, hogy a soproni egyház még mindig küzdeni kénytelen ez ellen a tanítás ellen, tehát az inkvizició módszerei itt sem irthatták ki a lakosság antifeudális harcát. Fuchs Lénárt plébános, aki az eretnekek elleni ítéletnél mint prédikátor volt jelen és 1417-ben már mint soproni plébános szerepel,[433] felállította a purgatóriumban szenvedő lelkek oltárát.[434]

A nyugatmagyarországi eretnekség bizonyos összefüggése éppen a kőszegiek szerepén keresztül a polgárság és parasztság egyházellenes fellépésével, valamint a világi és egyházi uralkodóosztály közötti összetűzésekkel megállapítható. Az 1370-es évek legvégén a kőszegi bíró, esküdtek, polgárok és hospesek fegyveresen jelentek meg a borsmonostori apátság Kedhely nevű birtokán és ott az egyháziak tiltakozása ellenére határjeleket emeltek, határokat foglaltak el.[435] 1381-ben a locsmándi jobbágyok és a kőszegi polgárok foglaltak el földet és szőlőket a borsmonostori apátságtól.[436] 1398-ban feudális urakkal együtt Kőszeg „egész községe" rátört a borsmonostori apátságra és onnan sok kelyhet, könyvet, lovat és más összesen 3000 arany forintra rugó értéket vittek el, az ottlévő szerzeteseket és munkástestvéreket megverték és megnyilazták, majd néhány héttel később az apátot a konventtel együtt kiűzték a kolostorból. Helyükre egy premontrei szerzetest helyeztek be. Bár ebben az ügyben nemesek is résztvettek és végül is egy másik rendbeli szerzetest állítottak a kolostor

[431] Nem kevésbbé kegyetlenül járt el az egyház Zágrábban, ahol a század végén az egyház és a lakosság küzdelme valóságos háborúvá fejlődött. A püspök és a kanonokok 1396. dec. 31-én a kiközösített város már eltemetett polgárainak, férfiaknak és nőknek holttestét a temetőből kiásatták és a kutyák és madarak eledeléül dobták a folyóhoz. Tkalčić: Mon. Hist. Civ. Zagrabiae. I. k. (Zagreb, 1889.) 395, 396. sz. — Ez általános egyházi gyakorlat volt: 1350-ben egy németországi zsinati határozat tiltotta meg az eretnekek eltemetését, Haupt i. m. 353. o.; Zwicker Péter 1393—1394. fordulóján Pomerániában kutatta az eretnekek sírhelyét, H. Ch. Lea. i. m. II. 398—399. o.

[432] Ez Házi Jenő felfogása i. m. 14. o.

[433] Házi: Sopron sz. kir. város tört. I/2. k. 152. sz.

[434] „Aller Selen altar ... der stiffter gebesen ist der erber herr, herr Leonhard seliger der Füchs". Házi i. m. I. 3. k. 148. sz. — Aller seelen = Omnium defunctorum, Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. (Bp., 1912.) 39, 51. o.

[435] Zsigmondk. O. 2316. sz.

[436] Dl. 6775. Má. E.

élére, ennek a megmozdulásnak a megtorlására a pápa küldött ki bírót és felhatalmazták az esztergomi, kalocsai, veszprémi, salzburgi, freisingeni és passaui egyházmegyék bármelyik papját, hogy közösítse ki a kolostort megtámadókat.[437] Hogy utóbbi esetben is a dunántúli egyházellenes mozgalmak egyik megnyilvánulásáról van szó, amelyben a dolgozó lakosság bekapcsolódott az uralkodóosztály belső harcaiba, azt mutatja az is, hogy ugyanezidőtájt a premontrei rend csornai kolostora ellen is lefolyhatott egy hasonló jellegű támadás. 1399-ben maga a pápa utasítja az esztergomi érseket, hogy a templomokban szólíttassa fel mindazokat, akik a csornai kolostor jövedelmeit, birtokait, tizedeit lefoglalták, könyveit, ereklyéit, keresztjeit, kelyheit, gabonáját és borát rejtegetik, hogy adják vissza. Ha pedig a felhívás eredménytelen marad, hirdettesse ki ellenük az érsek az általános kiközösítést.[438]

Mindezek a mozgalmak érthetővé teszik az inkvizició működését az esztergomi érsekségben. És ebben a tekintetben sem egyedülálló a soproni eretneküldözés. A Sopronban is szereplő Zwicker Péter cölesztinus tartományfőnök tovább folytatta inkviziciós tevékenységét az esztergomi egyházmegyében és 1404-ben Budán is jár. Innen írt levelében közölte a morvaországi domonkosrendiekkel a váci valdensek számára összeállított, elveiket megtagadó esküminta.[439] A valdens-mozgalom tehát valóban kiterjedt az esztergomi egyházmegyére és időben is megközelíti a *huszita-mozgalom kezdeteit* hazánkban. A valdens ideológia számos ponton egyezett a radikálisabb huszita ideológiával, elősegítette utóbbinak könnyebb, gyorsabb terjedését, az osztályharc magasabb szintre emelkedését.

[437] Zsigmondk. O. 6205. sz.
[438] Zsigmondk. O. 5949. sz.
[439] Iványka Endre: A keleti Egyház Magyarországon. (Jelenkor, 1941. évf. 13. sz.) 11. o. — A váci eretnekség maga is cáfolja Haupt i. m. 394. o.-on kifejtett felfogását, hogy a valdensség legelőször a germanizált körzetekben talált talajra. Vácnak már 1319-ben van a németen kívül magyar városrésze is, Knauz: Mon. Strig. II. 877. sz.

## 15. A PARASZTSÁG ÁLLAMI TERHEINEK NÖVEKEDÉSE ÉS A POLGÁRSÁG BEKAPCSOLÓDÁSA A JOBBÁGYSÁG KIZSÁKMÁNYOLÁSÁBA

A feudális állam megszilárdulása természetszerűen azzal járt, hogy a földesurak kénytelenek voltak beleegyezni abba, hogy jobbágyaik terméktöbbletének egy részét az állam vegye el. Ennek megfelelően a parasztságot sujtó állami kizsákmányolás az Anjou-uralkodók alatt megnőtt. Bár ebben az időben a parasztság terméshozama is nőtt a termelőerők fejlődése folytán, mégis az állami kizsákmányolás növekedése komoly tényezőnek tekinthető a parasztság differenciálódásának előrehaladásában, mivel most már a 13. század második felében földesúri teherré vált egykori állami adókon felül jelentkezett az állami adó. Bár Károly Róbert az államhatalom megszilárdításában komoly súlyt helyezett a királyi birtokszervezet helyreállítására a reális lehetőségek között, mégis fokozottan szükségessé vált alatta az adóbevételek növelése. De a fejlődés nemcsak az adók mennyiségi növelésében mutatkozik meg, hanem abban is, hogy — a földesúri terheknél is nagyobb mértékben — tör előre az adók között a *pénzteher,* megváltás, vagy nyomban pénzben kivetett adó képében.[1]

Az ország egyes részein még nyestadót, *marturinát* is szedtek. A pénzügyi szervezetben még I. Lajos korában is találkozunk nyestadószedővel.[2] Szlavóniában 1377-ben is szedik — persze dénárértékben — a marturinát.[3] A szlavóniai Szaplonca vár tartozékait a király 1382-ben felmenti a marturina szolgáltatása alól.[4]

Szerepel az Anjou-kori adók között a királyi *descensus (megszállás).* 1324-ben Károly Róbert Sáros, Eperjes és Kisszeben lakosságának a descensus-teherrel kapcsolatban azt a kiváltságot adja, hogy csak a királyt tartoznak az őt megillető tisztelettel fogadni, országnagyoknak azonban nem szabad felettük sérelmes descensus-jogot gyakorolni.[5] Ez alól a királyi teher alól 1345-ben Szepesmegyében találkozunk felmentéssel.[6]

[1] Az adózás természetesen nemcsak a jobbágyságot sújtotta, hanem a városi lakosságot is. Utóbbi kérdésről azonban ebben a munkában nem beszélünk, mivel az adózás kérdését csak a paraszti terhek szempontjából vizsgáljuk.

[2] 1370-ben Wertner: Adalékok, Tört. Tár, 1907, 167. o.

[3] Esterházy cs. lt. Rep. 32, E. 280. F. E. — A nyestbőradót már a korábbi századokban pénzben szedték Szlavoniában. Molnár II. 27. o.

[4] Dl. 6884. Má. E.

[5] Iványi: Eperjes lt. 15. sz.

[6] Berzeviczy cs. lt. F. E.

1346-ban a margitszigeti apácák cseleji és jenői (Baranya vm.) jobbágyait mentik fel a királyi, királynéi és külföldi fejedelmi követeknek járó szállásadás alól.[7] 1377-ben Szlavóniában pénzben értékelik a descensust,[8] ekkorra tehát megváltássá alakult ez a teher. Hogy a parasztokat Erdélyben is sújtotta ez a teher, arra közvetve utal az 1378-ban Kolozsvárnak nyujtott királyi kedvezmény: a vajda descensus címén évenként csak egyszer követelhet élelmiszereket.[9] A királyi család ellátására szállított élelmekkel — mentesség formájában — a pálosok szobi kiváltságlevelében is találkozunk.[10] A természeti gazdálkodás korára jellemző terhek tehát csak lassan tünnek el az előretörő pénzjáradék mellett.

A kassai polgárok 1347-ben nyert kiváltságai mint külön kedvezményt a kiváltság első pontjaként említik, hogy a kassaiak szőlőjük után nem fizetnek *csöböradót*.[11]

A régi adók közül szerepel még az *élelmiszeradó* (collecta victualium) is. Ilyennel tartoztak a jobbágyok az uralkodónak, királyi, királynői megbízottaknak, külföldi fejedelmek követeinek, a nádornak. Erről az adóról különböző felmentésekből, illetve az adószedés példáiból van tudomásunk. Igy 1335-ben a borsmonostori apátság népeit az országos bírák alóli mentesítéssel kapcsolatban felmentik a király bírái számára járó élelmiszeradás alól.[12] 1345-ben a Tarkőiek népei mentesülnek az élelemadózás alól.[13] 1346-ban a margitszigeti apácák cseleji és jenői birtokainak jobbágyait mentik fel az alól, hogy a király, a királyné és külföldi fejedelmek követeinek élelmet adjanak.[14] Ez a teher egyébként tehát sújtotta a jobbágyokat. Az is előfordult, hogy a szokottnál nagyobb élelmiszeradót vetettek ki, ami gátolta a földesúri terhek növelését. Igy 1351-ben — a nemesi megmozdulás évében — a sárosmegyei nemesek kérésére Lajos király eltiltja a nádort a szokásosnál nagyobb élelmiszeradó szedésétől és kimondja, hogy nádori közgyűlés idején úgy szedjék az élelmiszerek adóját, ahogy Károly Róbert idejében és más elmult években adták.[15] Még később is előfordul az élelmiszeradó, mint victualia palatinalia, ami arra mutat, hogy valószínűleg a nádor és kísérete ellátását szolgálta a közgyűlések alkalmával és annak a falunak a lakosaitól szedték, ahol a kongregációt tartották. Az 1351. évi megmozdulások sorában Szatmár megyében is találunk nemesi fellépést a nádori élelmiszeradó miatt. Az ekkor tartott szatmármegyei közgyűlés miatt a földesúr panaszt emelt, hogy Gelyénes birtok az ott tartott sorozatos közgyűlések miatt elnéptelenedett.[16] Nyilvánvaló, hogy ennek oka az volt, hogy a nádor és kísérete felélték a lakosság élelmét. A nádorok ezt a terhet igyekeztek behajtani olyan földesurak jobbágyain is, akiknek kiváltságuk volt az adó fizetése alól. Ilyen

[7] Dl. 3873. F. N. A.
[8] Esterházy cs. lt. Rep. 32. E. 280. F. E.
[9] Csánki D.: M. orsz. tört. föld. V. k. 313. o.
[10] Dl. 6950. Má. E.
[11] Ifj. Kemény L.: A szőlőművelés története Abauj-vármegyében, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1895, 233. o.
[12] „a... solutione victualium quorumlibet iudicum regni"; Dl. 2944, Má. E.
[13] Dl. 68.854, Sz. Gy.
[14] Dl. 3873, F. N. A.
[15] Carolus Wagner: Diplomatarium comitatus Sarosiensis. (Pozsony és Kassa, 1780.) I. r. 1. sz.
[16] Sztáray O. I. 125. sz.

behajtás megtörténte miatt, például 1381-ben az esztergomi káptalannak panaszra kellett mennie Lajos királyhoz és kérni őt, hogy az esztergomi egyház kiváltsága alapján a király tiltsa el Hontmegye hatóságát attól, hogy a nádori közgyűlés idején victualia palatinália-t szedjen a káptalan birtokain.[17]

Az állam *rendkívüli okokból* is szedett be különféle pénzösszegeket. Pl. Lajos király leányának eljegyzése alkalmából az eljegyzési költségeket polgárokkal és jobbágyokkal fizettette meg a király. Ebből az alkalomból rendeletben kötelezte 1380-ban Cyfuur-i Mihály özvegyét, hogy mivel az eljegyzés költségeivel nem akarja csak a nagyszombatiakat terhelni, az özvegy jobbágyaira száz aranyforintot vet ki, amit 15 nap alatt be kell szolgáltatni.[18]

Bár a *rendkívüli adó* (collecta) a 13. század második felétől földesúri teherré kezdett változni, ez nem gátolta a királyt abban, hogy rendkívüli adót kivessen. A királyi adó kivetése még a királyt egyébként támogató egyháziaknak sem volt ínyére és az állami adó szedése alól igyekeztek felmenteni birtokaik lakosságát. Így 1320-ban Szepes megyében találkozunk egyházi birtok világi adókötelezettség alóli felmentésével.[19] 1322-ben a kolozsvári hospeseket menti fel a király a collektakivetés alól.[20] 1324-ben Károly Róbert a nyúlszigeti apácák jobbágyait mentette fel a collectafizetés alól.[21] Ebben az évben a collecta alól felmentették az ekkor kiváltságolt Sáros, Eperjes és Kisszeben lakosságát is.[22] Ekkor többféle rendkívüli adó lehetett, amit az bizonyít, hogy amikor Károly Róbert 1320-ban felmenti a menedékkövi karthauzi szerzetesek szepesmegyei birtokait az állami adók alól, collectáról, exactioról vagy bármilyen fajta királyi vagy más censusról és ezeken belül ferto-adóról (collecta fertonis) beszél.[23] A felmentés különösen az utóbbi alól történt. 1329-ben a szlavóniai Ozol vár alatti mezővárost áttelepüléssel kapcsolatban három évre menti fel a szlavón bán többek között a collecta fizetése alól.[24] 1324-ben a margitszigeti apácák tököli és radaldi (ragályi) jobbágyait a királyné is felmenti az adófizetés alól.[25] Hogy az ilyen „felmentés" az adó földesúri kézre jutását jelenti, arra 1332-ben példa a haderő ellátása végett kivetett királyi collecta olyan szabályozása, hogy az egész telkenként egy márkányi adót a margitszigeti apácák jobbágyai az apácáknak fizessék.[26] A collecta mellett a census mint állami teher szerepel 1335-ben a pozsonyi bíró kezén lévő egy csallóközi birtok adómentesítésénél is.[27]

A *ferto-adó* eredetét az előbb említett collecta fertonis neve és más hasonló esetek után ítélve esetleg rendkívüli adóra lehet visszavezetni. Molnár Erik a ferto-adót a rendkívüli adó összegszerű meghatározásaként tárgyalja is. Szerinte a rendkívüli adó eredetileg telkenként egy pondus

[17] Gábor Gy.: A megyei intézmény, 15. sz.
[18] Dl. 6682. Má. E.
[19] Berzeviczy cs. lt. F. E.
[20] Urk. I. 391. sz.
[21] Dl. 2208. Má. E.
[22] Iványi: Eperjes lt. 15. sz.
[23] Dl. 1961. Má. E.
[24] Smičiklas, IX. k. 389. sz.
[25] Dl. 4904. F. N. A., B. Szabó: Pest megye, 200. sz.
[26] Anjou II. 507. sz.
[27] Dl. 2939. Má. E.

lehetett, de Károly idejében már 6—12 pondus, azaz $^1/_2$—1 ferto, később egy forint lett.[28] Valószínűbb azonban, hogy a ferto-adó kialakulása nem a rendkívüli adóból, hanem amellett következett be és csak súlyosbította a parasztságra nehezedő adók számát. Ezt az látszik bizonyítani, hogy már a 13. század végén, a közép- és kisebb nemességnek a pénzügyek megszilárdítására is irányuló törekvései idején az 1298. évi törvény 39. cikke kimondotta, hogy a pénzváltást megtagadók telkenkint bizonyos összeget fizessenek.[29] A ferto-adó pedig ennek lehet az intézményesítése: egy időben jelenik meg a régi típusú kamarahaszna állami levonásának megszűnésével és átmenetnek tekinthető a kamarahaszna telekadóhoz. Éppen a kamarahaszna adó a legfontosabb állami teher, amely a jobbágyokat sujtotta a 14. században. Amikor azonban a kamarahaszna adó felváltja a ferto-adót, a rendkívüli adó, a tulajdonképpeni collecta még mindig nem szűnik meg teljesen, hanem időnkint előfordul. Ami szintén azt mutatja, hogy a ferto-adó nem a tulajdonképpeni collectanak volt a meghatározott nagysága.

Az állami adó Károly Róbert alatt állandó teherré vált. Az ország akkori legfejlettebb területén, Szlavóniában évenkénti adófizetéssel találkozunk. Igy 1329-ben az Ozol vára alatti mezőváros lakóinak adott kedvezmény kiköti, hogy a kedvezményes évek lejárta után évenként és portánként (porta seu curia) 20 dénárt kell fizetni.[30] Magyarországon a ferto-adón keresztül vált rendszeressé az adófizetés, mint kamarahaszna. Már 1319-ben is szedtek egyfertos adót („collectát"), amelynek fizetése alól a királyné felmentette a margitszigeti apácák falvainak (Cinkota, Piliscsaba, Csolnok, Jenő, Pomáz, Ragály, Varsány, Taksony, Tököl) lakosságát.[31] 1322-ben világi urak birtokait is felmentik a félfertos collecta fizetése alól.[32] Károly Róbert az 1323-as pénzügyi reformmal kapcsolatban félfertos adót vetett ki, amelyet a jobbágyoknak be kellett fizetni a

[28] Molnár II. 29. o.

[29] „... collectam dimidii fertonis per singulas mansiones" Marczali Henrik: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Bp. 1902.) 195. o.

[30] Smičiklas IX. k. 389. sz.

[31] Anjou I. 458. sz. Az egyfertos „collecta" más adónem mint az ugyanabban az évben említett „collecta regalis", amelynek megkaparintásában reménykednek világi urak is. Anjou I. 483. sz.

[32] „collectam seu exactionem dimidiorum Fertonum... relaxare" Fejér C. D. VIII. 2. k. 139. sz., 1321-re datálja. Ugyanezt Karácsonyi János 1322-re, Eckhart Ferenc 1323-ra datálja. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k. (Budapest, 1901.) 86. o. Eckhart Ferenc: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. (Arad, 1908.) 60. o. (hibás forráshelyet ad meg). — Illés József elfogadja Fejér keltezését, sőt ez alapon 1323 előttre tételezi fel a pénzjavítás kezdetét. Illés József: Az Anjou-kori társadalom és az adózás. (Budapest, 1900.) 71. o. Ezt az értelmezést elutasítja, de keltezését nem vitatja Hóman Bálint. A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. (Budapest, 1921.) 75. o. — A kérdést megközelítően megoldja Druget Fülöp nádorságának ideje. Ez alapon Wertner Mór is az oklevél 1321-es keltezését tévesnek minősítette. Tört. Tár. 1907, 21. o. 27. o. Hiszen 1322 aug.-ban még Debreceni Dózsa volt a nádor, u. ott 27. o. Karácsonyi a már említett nézetét fenntartotta. A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. (Bp. 1902.) c. munkája 92—93. o.-n is. Ezt a nádorság kérdésén túl azzal is alátámasztja, hogy az oklevélben említett horvátországi hadjárat is 1322 őszén történt. — Az 1323-as datálás egyetlen ingatag alapja az lehetne, hogy Fejér 1223-as keltezéssel is kiadta az oklevelet, C. D. III/2. 480—481. o. — A horvátországi hadjárat 1322-i lezajlására: A három Villani krónikája, 116. o.

kamara részére. Utóbbi körülmény azt mutatja, hogy a ferto adó vezetett át a kamarahaszna adóba, hiszen új pénz bevezetésével van kapcsolatban és a kamara kapja. Ezt az adót már portánként (porta seu mansio) szedték, mint az erdélyi káptalanhoz kibocsátott királyi körlevél elrendeli.[33] 1330-ban ismét új pénz kibocsátásával kapcsolatban intézkedik a király Ung megye felé collectaadó behajtásáról. Az adót telkenkint (mansio) kellett leróni. Az adófizetés alól a nemeseket és szolgákat (servi) mentik fel.[34] Ezek a szolgák valószínűleg ekkor sem familiárisok lehettek, hanem házi rabszolgák, akik telek híján nem adóztak. Ez az adó is tehát jobbágyteher volt.

Károly Róbert 1336-ban vezetett be állandó értékű és finomságú pénzt és ettől kezdve a pénzbeváltással eddig is kapcsolatos jobbágytelkenként, portánként szedett három garasnyi adó állandósult.[35] Ez az egyenes adó az úgynevezett *kapuadó* (portális adó) vagy *lucrum camere* (kamarahaszna adó). Ezt az adót az 1342. évi úgynevezett törvény, valójában kamaraszerződés időpontjához szokták kapcsolni, valójában azonban már a kamaraszerződés előtt évekkel megindult ennek az állandó adónak a szedése és az adószedési szervezet kialakulása. Igy 1339-ben, 1340-ben és 1341-ben is találkozunk az adó behajtásával. Már 1339 január 30-án felmentést ad Károly Róbert a kamarahaszna fizetése alól Pruk pozsonymegyei birtokra.[36] 1339 szeptember 24-én Szatmár város albírája a lakosság nevében is bizonyítja, hogy a szatmári és váradi királyi kamaraispán megbízottja elismerte, hogy Semjéni László földbirtokos Semjén nevű faluja után 48 porta kamarahaszna adóját neki lefizette.[37] Az adószedést tehát már ekkor a kamaraispán embere végezte, akinek a földesúr a jobbágyoktól előre beszedett adót átadta. 1340-ben a tiszántúli Győrkereki falu kamarahaszna adójának kiegyenlítéséről maradt fenn Honus comes, a királyi kamaraispán tisztjének a nyugtája.[38] 1341-ben már a kamarahaszna alóli felmentésekkel is találkozunk. Természetesen, amikor a király valamely földesúrnak megengedte, hogy földjeinek lakossága ne fizessen a királynak kamarahaszna adót, ez nem jelentette már akkor sem a parasztok tényleges felmentését az adó alól, hanem azt jelentette, mint ezt későbbi Anjou-kori oklevelek bizonyítják, hogy az adószedés joga átszállt a földesúrra. A jobbágyok azonban az adóterhet viselni voltak kénytelenek. 1341 július 25-én az esztergomi érsek levélben szólította fel a szerémi és pécsi kamarák ispánját, hogy a margitszigeti apácák jobbágyaitól ne szedje a kamarahasznát kiváltságaik ellenére. Az oklevélből azt látjuk, hogy a gyakorlatban a kamaraispán beszedte, legalább is megkísérelte beszedni a királyi adót az apácák jobbágyaitól, hiszen az előző kedvezmények még nem a kamarahaszna adóra vonatkozhattak. Ugyanakkor az érsek felszólította Mihályt, a saját emberét is, hogy ő se vegyen részt a kamarahaszna kivetésében a kamaraispánnal vagy annak megbízottjaival. Mivel az oklevél attól is eltiltja az érseki embert, hogy pénzt

[33] Urk. I. 399. sz.
[34] Dl. 31216, Sz. Gy.
[35] Szekfü Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. (Történelmi Tár, 1911.) 2. sz.
[36] Anjou III. 355. sz.
[37] Anjou III. k. 391. sz.
[38] Kállay lt. I. k. 603. sz.

váltson az apácák jobbágyai között és a pénzváltást az apácák földesúri jogának állítja, ez közvetve rámutat arra, hogy a pénzváltás eltörlésével kapcsolatos kamarahaszna adót már akkor az egyházi földesúr szedhette.[39] Nem sokkal ezután július végén Tamás erdélyi vajda is figyelmeztette a pécsi és szerémi kamaraispánt — nyilván a király megbízásából —, hogy az apácák kiváltságai szerint az ország bármely részében lévő jobbágyaik nem tartoznak fizetni kamarahasznát, amit a király is elismer.[40]

Az előbbi adatok bizonyítják, hogy már legkésőbb 1339-től évenként szedték a kamarahaszna adót és megvolt annak szervezete, de egyben azt is, hogy az egyház a maga előjogainak makacs védelmezésével tulajdonképpen a királyi hatalom megerősítésére szolgáló anyagi alapot kezdettől fogva leszűkítette és ezzel negatív szerepet játszott. Az a törekvés, hogy a margitszigeti apácák maguknak akarták megkaparintani a kamarahasznát, e mellett közvetlenül is a jobbágyoknak vált kárára. A király pénzügyi szervezete ugyanis nem akart tudomást venni az apácák birtokainak mentességéről. És a király emberei továbbra is megkísérelték behajtani a kamarahasznát. Ezért 1342-ben további adófelmentésekre került sor. Ez év június 22-én Károly Róbert a budai és esztergomi kamarák ispánjának adott utasítást, hogy ne merje zaklatni a kiváltságlevelekkel ellátott egyházi emberek birtokait kamarahasznaadó kivetésével, hiszen nekik maguknak van joguk birtokaikon pénzváltásra. Különösen a margitszigeti apácák panaszkodtak a királynak, hogy a kamaraispán kiveti a kamarahasznát jobbágyaikra és jobbágyaiktól zálog fejében 19 ökröt vitt el.[41] Másnap a király újabb oklevelet adott ki általában a kamaraispánoknak, hogy ne merjék szedni a kamarahasznát a margitszigeti apácák jobbágyaitól.[42]

A kamarahaszna adóra közelebbi tájékoztatást az 1342. évi kamaraszerződés nyujt. Ennek jelentősége nem abban áll, mint régebben hitték, hogy ez vezeti be a kamarahaszna adót és a porták szerinti adókivetést. Ebből a szerződésből megismerjük a porta fogalmát, amely olyan telket (a már említett okleveles anyagban curia, mansio a porta neve) jelent, ahol a kapun egy szénával vagy gabonával megrakott szekér ki- és bejárhat.

Az adó összege telkenként 18 dénár volt.[43] A Corpus Iurisban helytelenül törvényként leközölt kamarai bérleti szerződés a király és Hippolit mester körmöci kamaraispán megegyezése volt, ezen felül még hasonló szerződések maradtak fenn az esztergomi prímási levéltárban és fennmaradt a szlavón kamara oklevele is.[44]

Az adó fizetése alól a nemesség és az egyháziak természetesen mentesítve voltak és ez az adó is a jobbágyokat terhelte. A polgári felfogás ferdítéseire jellemző, hogy a kérdés olyan kiváló ismerője, mint Thallóczy Lajos a nemes adómentességét és a jobbágy adóterhét teljesen elkendőzte. Thallóczy ugyanis azt fejtegeti, hogy gazdasági szempontból nem állítható a nemes birtokos adómentessége, a szó szoros értelmében. Thal-

[39] Thallóczy: Kamara haszna 2. sz. okl.
[40] U. o. 3. sz.
[41] U. o. 4. sz.
[42] U. o. 5. sz.
[43] Corpus Iuris 154—156. o. A kamaraszerződés 19. pontja.
[44] Thallóczy L.: Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez: Magyar Gazd. Tört. Szemle. 1895, 111. o.

lóczy szerint a jobbágy tulajdonképpen bérlője a földesurának és így a nemes jobbágytelkei után, ha nem is közvetlenül, de közvetve fizette meg adóját.[45] Thallóczynak ez a megállapítása az osztályellentétek tagadását célozta.

Károly Róbert az adóreformnak megfelelően létrehozta az adóbehajtás biztosítására szolgáló pénzügyi szervezetet. Amíg ez a szervezet ki nem alakult, az adószedésben a kancelláriai alkalmazottaknak is szerepük volt. Pl. 1319-ben egy királyi jegyző serviensei szedték az adót.[46] 1322-ben Erdélyben a vajda adószedésben való szerepéről van szó.[47] 1322-ben a nádor adott ki utasítást az adószedőknek.[48] Ezután kialakították a kamarák rendszerét, amelyben a kamarák élén álló ispánok már többnyire nem feudális urak voltak, hanem a királytól az adószedést bérlő[49] magyarországi vagy külföldi polgárok. Éppen azért nem vették szívesen tudomásul ezek a kamaraispánok a király által az egyháznak tett felmentéseket, mert az adószedésből kieső területekkel jelentős összegeket veszítettek. Természetesen a kor magyarországi viszonyainak megfelelően nem mondhatjuk, hogy a többnyire polgári elemekből álló kamaraszervezet valamilyen központosított monarchiának lenne egyik hivatali szerve, hanem ez a szervezet teljesen összefonódott a feudális közigazgatási szervezettel. A kamaraispánok alatt álló szervezet ugyanúgy, mint a megyei szervezet, a familiárisi viszonyon alapult. A pénzbegyüjtők a kamaraispán megbízottjai, familiárisai voltak, akik azonban a megyével együtt végezték az adóbeszedést, az adózók összeírását és az adók kivetését. Az adót a földesúr szedette be a jobbágytól és tőle kapták meg a kamaraispán emberei.[50] Erre a szervezeti formára utalnak a kamarahasznaadó nyugták. A nyugtákat falvankint állították ki. A nyugták mellett fényt vet az adószedés szervezetére egy közgyűlési panasz is 1327-ben. Demeter tárnokmester Szatmár, Bihar és Szabolcs megye részére tartott közgyűlésén felszólalt Angelus kamaraispán nevében Pál deák (litteratus), aki elmondotta, hogy a kamaraispán famulusaitól 50 dénármárkát elraboltak. Ezek a famulusok feltehetően begyüjtött adót vittek magukkal, amikor megtámadták őket.[51] 1383-ban Tövisedi Jakab deák szerepel mint egy kamaraispán tisztje, akit szabolcsmegyei földesurak megakadályoztak Gemzse birtokon az adó beszedésében és bántalmazták.[52] 1396-ban Domonkos deák a kamaraispán familiárisa, illetve János deák szécsényi polgár szerepelnek az adószedésben.[53]

Lajos király uralkodása alatt a kamarahaszna továbbra is a jobbá-

[45] U. o. 113. o.

[46] Anjou I. k. 458. sz.

[47] Urk. I. k .391. sz.

[48] Fejér VIII. 2. k. 139. sz. v. ö. e fejezet 32. jegyzetével.

[49] A bérleti viszonyra okleveles példák: Károly Róbert írja Szatmári Miklós mester kamaraispánnak, hogy az tőle bérli az ispánságokat: „... a nobis conduxistis ...”; Thallóczy L.: Kamara haszna. 4. sz. okl.; ugyanő Chempeliny Endrének bérbeadja („locavimus”) az ispánságokat 1342. Dedek: Mon. Eccl. Strig. III. 597. sz.

[50] Gábor Gy. A megyei intézmény 11. sz. okl.: Az adóbeszedők „famuli camerari”, az adókivetésnél jelen van egy szolgabíró. Az adót a földesúr akarta átadni az adószedőknek.

[51] Anjou II. k. 291. sz.

[52] Kállay lt. II. k. 1952. sz.

[53] Thallóczy Lajos: Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez. 112. o.

gyok terhe maradt. Ebből az időből is ismeretesek a jobbágyokra kivetett adó után adott nyugták.[54] Ezek az adónyugták igen szűkszavúak és nem tudósítanak a befolyt adók összegéről. A Zsigmond-kori adónyugtákat nem az adószedők, hanem a megye állította ki. Egy 1396. évi esetben több éves adóhátralékról van szó. Egy 1397. évi oklevél is bizonyítja, hogy az adót a földbirtokos szedte be és adta tovább az adószedőknek.

Lajos király idejében is tovább tartottak a kamaraispánok vitái a kiváltságolt egyházi földbirtokosokkal. 1343-ban és 1344-ben majd 1350-ben a királynak ismételten intézkednie kellett a margitszigeti apácák birtokainak kamarahaszna mentességéről. Azt látjuk ezekből, hogy a megelőző királyi intézkedések ellenére is, az adóbehajtók sorozatosan beszedték az egyházi jobbágyoktól is a kamarahasznát, ami a parasztokra kétszeres megterhelést jelenthetett. Az 1343 június 21-i királyi felszólítás úgy tiltja meg a margitszigeti apácák jobbágyaitól a kamarahaszna szedését, hogy máskor ne halljon panaszt,[55] ami arra mutat, hogy az apácák panaszt emeltek az adó szedése miatt. Ugyanezt nyiltabban fejezte ki az 1343 december 16-i királyi felszólítás, amikor is a király utasítja a kamaraispánt, hogy a margitszigeti apácák Fejér, Pest, Pilis és Komárom-megyei jobbágyaitól kamarahasznát ne vegyen s amit szedtek, adja vissza.[56] 1344 augusztusában ismét több utasítást adott ki a király a kamaraispánoknak, hogy a margitszigeti apácák adómentességét vegyék figyelembe. Ebben az utasításban azonban azt látjuk, hogy mialatt a kamarahaszna adó alól felmenti őket, valamilyen dénáros adót megkövetelt a király az apácák jobbágyaitól is.[57] 1350-ben ismételten kellett kiadni a király 1344. évi utasítását.[58] 1349-ben a borsmonostori apátság birtokainak lakosságát menti fel a király a királyi kamarahaszna adó fizetésétől.[59] 1357-ben az adószedők ezt elismerik.[60] 1359-ben viszont a király azt mondotta ki, hogy a borsmonostori apátság jobbágyai kötelesek fizetni a lucrum camerae-t.[61]

1381-ből és 1382-ből Lajos király oklevelei kifejezetten elárulják, hogy az egyházi birtokosok kamarahaszna-mentessége azonos volt a földesúrnak adott adószedés jogával. Ez egyfelől azt bizonyítja, hogy az egyházi birtokon élő jobbágyok helyzetét nem tette könnyebbé a királyi adó alóli felmentés, másfelől ezek a felmentések és az adó átengedése azt bizonyítja, hogy az Anjouk adópolitikája is feudális adópolitika volt és éppen ez volt a gyengéje. 1381-ben Lajos király birtokot cserélt az óbudai apácákkal. A királynak jutott birtokon eddig az apácák szedték be az adót és

[54] Adónyugtákat közöl 1344—1354 közti időből Thallóczy Lajos: A kamara haszna oklevélmellékleteiben. Ezeknek regesztáit néhány pontatlanságot kijavítva közli Kállay cs. lt. is; Himes szabolcsmegyei falu kamarahaszna nyugtája 1368-ból Vay cs. lt. 433. sz. Má. E. 1396-ból és 1397-ből adónyugtákat közöl Thallóczy Lajos: Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez Magyar Gazd. Tört. Szemle, 1895. 112. 113. o.

[55] Thallóczy; Kamara haszna, 6. sz. oklevél.

[56] U. o. 7. sz.

[57] Thallóczy i. m. 10. sz.; B. Szabó, Pest megye, 283. sz.

[58] Thallóczy i. m. 11. sz. B. Szabó i. m. 283. sz.

[59] Fejér IX/1. k. 359. sz.

[60] Rupp: Magyarország helyrajzi története, I. 2. k. 472. o.

[61] Dl. 6659. Má. E.

ezt most a királynak átengedik.[62] A király viszont odaadja az apácáknak a bácsmegyei Zond birtokot a hozzátartozó falvakkal és megengedi, hogy ebben a kamarahaszna adót az apácák szedhessék be.[63] Ugyanerről a birtokcseréről 1382-ből is vannak oklevelek, amelyek részletesen felsorolják a király kezére jutott volt egyházi birtokokat és a Zondhoz tartozó falvakat. Összesen 16 királyi falut engedtek át az apácáknak olyan egyházi birtokokért, amelyeken — ezek szerint az oklevelek szerint is kifejezetten — az apácák szedték a kamarahasznát.[64]

Lajos király idejében kapnak adófelmentést világi személyek is, pl. 1363-ban Sopronban városi telkeket mentenek fel az adók alól a rajtuk élő jobbágyokkal együtt.[65]

Lajos király idejére — egyéb jobbágyterhek emelkedése mellett a kamarahaszna adó emelése is jellemző. A nápolyi hadjáratokkal kapcsolatban következett be az adóösszeg emelése.[66] Ezen felül a pénzadó mellett élelmiszeradót is beszedtek, amint arra az 1351. évi törvényben szereplő adóintézkedések is utalnak. 1351-ben a közép- és kisnemesség mozgalmának egyik indítóoka a jobbágyaikra nehezedő súlyos állami adóteher. Ebben az évben ezt látjuk a Miklós nádor által Bács megye részére tartott közgyűlésen, ahol a bácsmegyei nemesség összessége mellett ott megjelent kiküldött valkó- és szerémmegyei nemesek is tiltakoztak a jobbágyokra kivetett telkenként 40 báni vagy bécsi dénárnyi kamarahaszna adó ellen, amit a kői káptalannak a kamaraispán számára kiállított oklevele szerint a nemesek állítólag vállaltak jobbágyaikkal megfizettetni. Az ügyben folyó vizsgálatot a nádor elhalasztotta a legközelebbi szerémmegyei közgyűlésre.[67] Ezzel a halogatással azonban nyilván nem lehetett lecsillapítani a nemesek elégedetlenségét és a parasztok mozgolódását. Az 1351-es törvényben a király — figyelembevéve a közép- és kisebb nemesség megmozdulását — azt is kénytelen volt kimondani, hogy egész telek után a jövőben három garasnál azaz 18 dénárnál több adót semmiféle címen szedni nem szabad. Eltörölték a — nyilván addig szedett — „fölös" (superfluus) dénárok szedését és az adóváltságot (dicarum redemptio), továbbá a jobbágyoktól való élelmiszerszedést.[68] A régi reakciós történetírás Lajosnak ezt a törvényét úgy értékelte, mint amely nagyot könnyített az adózók sorsán és minden visszaélést megszüntetett.[69] A valóságban ezután is sok panasz merült fel a kamarahaszna adó kivetésével kapcsolatban. Így 1360-ban Szatmár vármegye hatósága előtt Radalfi István panaszt emelt, hogy a kamarahaszna adószedők nem voltak hajlandók az adókivetést szabályosan elvégezni a szolgabíró jelenlétében és adóössze-

[62] „... quasdam possessiones earum nobis opportunas, quarum integram percipiebant lucri camare recepcionem nobis obtulerunt simulcum perceptione lucri camere antedicti..."

[63] „... vt eedem domine ipsum lucrum camere de Zond te de aliis villis ad eam pertinentibus amodo et deinceps accipiant et pro se annis singulis in evum exigant..."; Thallóczy: Kamara haszna 14. sz.

[64] Dl. 6904, 6905. Má. E.

[65] Esterházy cs. lt. Rep. 21. F. 1. F. E.

[66] Lajos király és Szatmári Miklós 1345 tavaszán kötött kamaraszerződésében még 18 dénárnyi a teher, Dedek: Mon Eccl. Strig. III. k. 738. sz.

[67] Anjoukori Okmt. V. 314. sz.

[68] Corpus Iuris 1351. évi törvény 4, 5. cikkelye, I. k. 170—172.

[69] Pór Antal: Nagy Lajos 563. o.

írás nélkül távoztak a faluból. Az adószedők nyilván több adóköteles házhelyet akartak megállapítani, mint ami volt, mert a megyei hatóság kiküldöttje jelentésében azt hangoztatta, hogy abban a faluban jogosan csak 13 portát lehet megadóztatni,[70] a 13 telek után az adófizetést az adószedőknek fel is ajánlották, akik azonban nem fogadták el ennyi telek adóját.[71] 1362-ben a hontmegyei Snednyche bírája panaszkodott, hogy a körmöci kamaraispán nem a megszokott mértékben szedette a kamarahasznát, hanem „fölös" dénárokat hajtott be.[72] Ugyanebben az évben a veszprémi egyház nemes jobbágyaitól is szednek kamarahaszna adót szabadságaik ellenére, amit a király megtilt.[73] 1375-ben a kamaraispán Bars mezőváros lakosaitól követel a szokottnál több kamarahaszna adót, amit a király szintén megtilt.[74]

Ezek a viszonyok a parasztságra nézve csak romlottak, amikor Lajos halála után a feudális nagybirtok ereje tovább nőtt és a királyi hatalom igen meggyengült. Zsigmond alatt az adószedők túlkapásai már hatalmaskodássá nőttek. Erre példa 1394-ben az adószedők egy abaújvármegyei hatalmaskodása. A kamaraispán familiárisa és a vármegye szolgabírája a kamarahaszna kivetése miatt Rechythe birtokra érkeztek, de a kamaraispán familiárisa megtagadta az összeírást és távozott, törvénytelen adókivetést hajtva végre. A földbirtokos a királynőhöz fordult, aki a megyét utasította, hogy a kamaraispán e familiárisával és más embereivel együtt törvényesen és a szokott módon hajtsák végre az adókivetést. Erre azonban az következett be, hogy az alispán, a szolgabírák és a kamaraispán familiárisai egyszerűen megjelentek a földbirtokosnak egy másik birtokán és onnan a jobbágyok 90 aranyforintot érő jószágát elhajtották. A hatalmaskodó feudális urak az országbírói vizsgálatot semmibe sem vették és háromszori idézésre sem jelentek meg, hogy elégtételt adjanak.[75]

A kamarahaszna adó növekedése mellett azonban Lajos korában még a királyi *collecta* is újra divatba jött. 1361-ben Erzsébet királyné arra utasította a szatmári és máramarosi főispánt, hogy az ardói királynéi jobbágyoktól ne szedje be a „fölös" collecta-t, amivel nem tartoznak, hanem tartsa meg őket eddigi szabadságaikban. Ebből azt látjuk, hogy nemcsak kivetették az általános adó mellett még a collecta-t is, hanem egyes helyeken a mértékét is a király akaratán túlmenően állapították meg a helyi feudális urak. Az adott esetben az adókivetés ilyen formái ellen a jobbágyság éles ellenállást tanusított és el szándékozott költözni vagy részben el is költözött a helységből, mivel a királyné arról panaszkodik, hogy a collecta kivetése által a falu elpusztul.[76] 1371-ben a király Himfi Benedek temesmegyei főispánná és temesvári várnaggyá kinevezésekor felszólítja a megye falubíráit, népeit és jobbágyait, hogy — többek kő-

[70] „... nobis dixit et retulit quod ultra in ipsa villa Radalph portas dicari non invenissent iuste dicando nisi tredecim portas ..."

[71] Gábor Gy. i. m. 11. sz. oklevélmelléklet.

[72] „lucrum camere non secundum ... consuetum modum, sed superflue dicari et exigi facietis", Esterházy cs. lt. Rep. 47. M. 14. F. E.

[73] Veszprémi kápt. m. lt. Veszprém 24. F. N. A.

[74] Dl. 6304. Má. E.

[75] Zsigmondkori Oklt. 4036. sz. (1395. évi okl.)

[76] „per quod ipsa villa nostra compelleretur desolari", Gábor Gy. i. m. 5. sz. okl.

zött — fizessék be a collectát az új főispánnak.[77] 1373-ban is találkozunk a collecta kivetésével. Ekkor a magyarapácai és tótapácai (Krassó megye) jobbágyok megfizették a királynak járó 142 aranyforint collectát.[78] 1381-ben a sárosmegyei Szakalya várnagyságot Lajos király Zudar György országbíróra bízta. Ekkor a király többek között arra is utasította a várhoz tartozó népet, hogy neki fizessék be a collectát.[79] A jobbágyság igyekezett ellenállni a collecta kivetésének. Elrejtette vagyonát az adószedők elől. Ilyenkor, ha rajta kapták, még többet vettek el tőle. Pl. 1381-ben kivetés idején (tempore exactionis magne nostre collecte) egy királyi jobbágy elrejtette két ökrét azért, hogy az adószedőt kijátssza, mire az adóbehajtó elkobozta ökrét.[80] Zsigmond alatt a collecta szedésében is nőtt a feudális anarchia. Igy előfordult, hogy a falu collectája nem az állam, hanem valamely hatalmaskodó úr kezére került. Semjéni Miklós 1392-ben a beregmegyei Bodoló birtokra betörve, beszedette magának a falu collecta-ját.[81]

Zsigmond alatt az adóztatás mértéke annyira nőtt már, hogy olykor nemcsak a parasztság szükséges termékeinek egy részét emésztette fel, hanem még javainak egy részét is. Igy Zsigmond korában találkozunk a jobbágyok javainak *hetedrészét* kitevő súlyos adóval, amelyet ráadásul olykor hatalmaskodók kaparintottak meg.[82] A hetedadó súlyosságára jellemző, hogy pl. csak Gönc helység lakosait a „csökkentett" hetedadó 1000 forint pénzteherrel sujtotta (a király az ezen felül kivetett 50 hordó bort elengedte) 1387-ben.[83] Mint a hetedadó befolyt összegéből történt királyi utalványozásokban és nyugtákban szereplő magas pénzmennyiségekből[84] következtetni lehet, soktízezer forintot préseltek így ki a dolgozó lakosságból. Az adókivetés egyébként enyhébb formáiban is avval járt, hogy a parasztok kénytelenek voltak a jelentős pénzösszegek előteremtése érdekében kedvezőtlen áralakulás idején piacra vinni és elkótyavetyélni termékeiket. Az adók így rendkívül megnövelték a parasztság pénzterheit és tényezőivé váltak a parasztság jelentős része elszegényedésének. Igy az adóztatás erősen hozzájárult az osztályharc kiéleződéséhez.

Az adóbeszedőkön kívül a nádori vagy megyei *bírságbeszedők* is zaklatták a jobbágyokat. A megyei bíróság közölte a bírság összegét a főispánnal. Ha az elmarasztalt azt nem fizette meg, akkor kiszállt a bírságbehajtó egy királyi és egy hiteleshelyi emberrel az elmarasztalt fél birto-

[77] „... collectas Vestras sibi administretis et extradetis temporibus opportunis." Fejér IX. 4. k. 189. sz.

[78] Pesty Frigyes: Krassó vármegye története III. k. Oklevéltár (Bp. 1882.) 81. sz

[79] „... respondeatis sibi de collectis vestris locis et temporibus opportunis" Fejér IX/5. 263. sz., javítva Gábor Gy. i. m. 56. o.

[80] Dl. 50016. K. L. B.

[81] Zsigmondkori Oklt. 2585. sz.

[82] Zsigmond 1387-ben vizsgálatot rendelt el gölnicbányai polgárok ellen, akik nemesi birtokokat elfoglalva többek között „septimam partem rerum et bonorum iobagionum... pro ipsis dicari fecissent" Zsigmondkori Oklt. 307. sz. 1389-ben jobbágyelhurcolás során feudális úr a hetedadót is elviszi, Zichy. IV. k. 334, 367, 368. sz.

[83] Zichy Okmt. IV. k. 291. sz.

[84] 1387-ben: Zichy Okmt. IV. k. 287., 288., 289., 290., 292. sz., ezekben 12.834 forintról van szó; 1388-ban: u. o. 297., 299., 303., 304., 305., 306., 315. sz., ezekben 4022 forintról van szó; 1390-ben Házi: Sopron I. 1. k. 305. sz., ebben 1700 forintról van szó.

kára, akik három napig vártak a bírság megfizetésére és ezalatt az adós jobbágyai látták el őket szükséges élelemmel. Ha pedig az elmarasztalt fél nem fizetett, akkor ingatlanát elzálogosították.[85] Az ilyen elzálogosítást nyilván a jobbágyokra nézve káros rablógazdálkodás követte. Az állam részéről a hadügyekkel kapcsolatban is terhelték a jobbágyokat különféle terhekkel. Így a jobbágyok a *várak fenntartására* viseltek különféle terheket és nekik kellett megfizetniök a hadsereg fenntartását is. A várak részére a jobbágyok különféle terményeket voltak kötelesek beadni. Ezt részben közvetett adatokból ismerjük. Hogy a parasztok borbeszolgáltatásra voltak kötelezve, bizonyítja pl. az az eset, ahogyan a pozsonyi káptalan ternei (csukarfalvai) jobbágyait a pozsonyi várnak beszolgáltatandó évi négy hordó bor alól felmentik. 1353-ban egy bizonyságlevélből megtudjuk, hogy Miklós erdélyi vajda, amikor pozsonyi ispán volt, számbavette a pozsonyi vár összes jogait és a várnak szolgálókat és ekkor az említett káptalani birtok jobbágyai nem tartoztak a borbeszolgáltatással, tehát ez alól most is mentesek.[86] 1354-ben pedig a pozsonyi alispán vizsgálat alapján biztosította, hogy az említett jobbágyok nem kötelesek a pozsonyi várnak a négy hordó bort beszolgáltatni.[87] 1376-ban a király elrendeli, hogy a Szarvkő várhoz való bor és gabona beszállításában spiculatorok továbbra is kötelesek szolgálni.[88] Terménybeszolgáltatással 1383-ban is találkozunk, amikor Garai Miklós nádor Szörény várába 20 hordó bort és 20 tunella lisztet küldött olyan formában, hogy a címzett rótta ki és szedte be.[89]

A jobbágyok különböző építési munkákkal is tartoztak a királyi váraknak. 1320 körül Nyaláb várával kapcsolatban Tamás bereg- és ugocsamegyei főispán azt rendeli el, hogy várnagya hajtsa a vármunkák végzésére a parasztokat.[90] Egy kései kivonatos átírásban fennmaradt, Károly Róbert-től adott kiváltságlevél a Pozsegavár számára végzett építőrobotról is beszél.[91] 1325-ben a Dédes királyi vár építkezésével kapcsolatban elrendelt fuvarozás pénzben való megváltása szerepel, mint jobbágyteher.[92] 1371—72 évekből az orsovai vár építéséhez kirendeltek egész lajstroma maradt fenn.[93] Ilyen várépítő robotról intézkedik Mária királyné is 1392-ben. Ekkor meghagyta a sárosi várnagynak és helyettesének, hogy ne merje kényszeríteni szabadságaik ellenére a kissárosi, selyefalvai és kajatai jobbágyokat a sárosi várban házak felszerelésére, vagy építésére[94]

[85] Gábor Gy. i. m. 73—74., 174—175. o. — Bírság fejében lefoglalt birtokok jegyzéke 1334-ben: Anjou III. 51. sz.; bírság nem fizetése miatt birtoklefoglalás 1347-ben, Dl. Törzsa. 41.056. Sz. Gy.

[86] Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. E. fasc. 4. nr. 115. Má. E. v. ö. ugyanerre Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. R. f. 1. nr. 4. Má. E.

[87] Pozsonyi kápt. m. lt. Cap. R. f. 1. nr. 16. Má. E.

[88] Dl. 6382, Má. E.

[89] „vos dicassetis et inposuissetis": Dl. 7048. Má. E.

[90] „... ad operandum laboris Castri nostri... operarios uero conpellat." Hazai Oklt. 182. sz.

[91] „opus refectionis eiusdem castri" Fejér VIII. 7. 128. sz. — Pozsegavár a 14. században királyi vár volt, v. ö. Anjou I. 179. sz.

[92] Anjou II. 206. sz. — Dédes utóbb is királyi vár, Csánki I. k. 164. o.

[93] Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. (Századok, 1900.) Függelék 10. sz. okl.

[94] „ad preparationem seu constructionem domorum in dicto castro nostro."

egész Zsigmond király odaérkezéséig. Ha azonban a király odaérkezik és azt határozza, hogy az említett házakat az előbbi népeknek és jobbágyoknak fel kell szerelniök, akkor a várnagy hajtsa őket az épületek építésére.[95]

A parasztságnak a *hadviseléssel kapcsolatos terheinél* az első kérdés az, hogy a 14. században teljesítettek-e a parasztok fegyveres szolgálatot a hadseregben. Ebben az időben még szerepeltek bizonyos hadakozó „jobbágyok" királyi és egyházi szolgálatban. Ezek azonban már nem voltak jobbágyok a latin szó 14. századi legfőbb értelmében, hanem kiemelkedtek a parasztságból. Ezt látjuk egyházi vonatkozásban, amikor a veszprémi egyház hadakozó jobbágyai (exercituales jobagiones) közé 1313-ban belép Apáti Máté. Hogy Apáti nem volt és nem lett jobbágy, azt bizonyítja az, hogy szolgálata ellenében telket, egy ekényi földet, négy kaszálónyi rétet kap használatra, ahova ő tartozik jobbágyokat telepíteni. Hűtlensége esetén ezeket a juttatásokat elveszíti.[96] Világos, hogy aki jobbágyokat volt köteles telepíteni, maga nem volt jobbágy és a hűtlenség említése is arra utal, hogy itt az egyház feudális katonájáról van szó. Találkozunk királyi és királynői jobbágyokkal is, akik hadakoznak. Igy 1340-ben Turóc megyében van szó egy királyi jobbágycsaládról, akik katonai szolgálatokat teljesítenek.[97] 1374-ben pedig Somogy megyében van szó királynői hadakozó jobbágyokról (iobagiones exercituales domine regine).[98] Amint az egyházi hadakozó jobbágy nem volt jobbágyparaszt, éppen úgy a hadakozó királyi jobbágyok sem. Igy az előbb említett turócmegyeiek esetében az oklevél kifejezetten megmondja, hogy olyan halászoktól származnak, akiket már IV. Béla mentesített a halászat szolgálatától. A királytól kapott földjüket öröklik és ennek fejében közülük hatan egy páncélos katonát kötelesek kiállítani a királyi seregbe (ut sex ex ipsis unum panceratum hominem in exercitum regium debeant destinare). Ezen felül az oklevél semilyen más kötelezettségükről nem számol be. Hogy az ú. n. hadakozó jobbágyok, vagy hadakozó népek nem viseltek jobbágyterheket, nem tekinthetők jobbágyparasztoknak, azt egy a liptói registrumban is fennmaradt 1364. évi adat is bizonyítja. Ez szembeállítja az általában viselt jobbágyi terhet („servitia rusticalia") a hadakozók terhével („servitia autem filiorum exercituancium"). A hadakozók terhét viselők mentesek a paraszti terhektől.[99]

A magyar haderőben a 14. században nagy szerepet játszó könnyűlovasság és ijjászok valószínűleg ugyancsak nem lehettek jobbágyok, hanem részben különböző még nem feudálizálódott népek harcosai voltak. A további kutatás fontos feladata lesz megállapítani, kik voltak, a társadalom melyik rétegéből eredtek azok a zsoldosok, ijjászok, akik Olaszországban zsoldos szolgálatot teljesítettek.

A 14. század második feléből számos rendelkezés maradt fenn a királyi hadseregek összeállításának módjáról. Ezekből is teljesen világos, hogy a jobbágyok nem teljesítettek katonai szolgálatot az egész korszakban, a föl-

[95] Iványi: Eperjes lt. 112. sz.
[96] Veszprémi káptalan m. lt. Márkó 6. F. N. A.
[97] Dl. Törzsa. 40843. K. L. B.
[98] Dl. 6196, F. N. A.
[99] Horváth Sándor: A liptói és turóczi registrum. (Bp. 1902.) 51. o.

desurak nem adtak kezükbe fegyvert. 1365-ből Lajos király Ung megyéhez intézett utasítását ismerjük, amelyben a havasalföldi vajda ellen indított hadseregbe rendelte őket. Az oklevél felsorolja, kik azok a hadkötelezettek, akiknek meg kell jelenniök. Az értesítettek között szerepelnek elsősorban az egyházi személyek, azután a bárók, ispánok, várnagyok, nemesek és birtokosok és más állapotú és előjogú emberek, akik régóta kötelesek hadba vonulni.[100] A király az összes értesítetteket utasítja, hogy valamennyien összesen és egyenként lovakkal, fegyverekkel és hadfelszereléssel készülődjenek Temesvárra. Később még egyszer kimondja, hogy kik tartoznak a seregbez: a nemesek és más rendű hadakozó emberek (nobiles ac alterius status homines exercituantes).[101] E rendelkezés szerint tehát kifejezetten azok kötelesek hadbavonulni, akiknek a hadakozás régtől fogva kötelezettségük, akik hadakozó emberek, akiknek „előjoguk" van. Világos, hogy ezek a feltételek a jobbágyok kizárását jelentik a hadkötelezettek közül. 1367-ben az Erdély felé intézett hadbahívó parancs is arra mutat, hogy akkor sem fegyverezték fel a jobbágyokat, mert a parancsot a nemesekhez és a birtokosokhoz intézték.[102] Ugyanez a helyzet a század végén Zsigmond király idejében is. Mikor 1395-ben Zsigmond király Ung megyében hadat hirdet a török császár ellen, utasítását — mint egykor Lajos király — az egyházi személyekhez, az ispánokhoz, nemesekhez és általában a bármilyen méltóságú, előjogú és állapotú emberekhez intézi.[103] Hogy itt sincs szó a jobbágyokról, hanem birtokosokról, az is bizonyítja, hogy az itt szereplő nemesek birtokainak lefoglalásával is fenyegetődzik a rendelet.[104] 1397-ben törvény intézkedett az úgynevezett telekkatonaság bevezetéséről. Ez a törvény azonban csak a *jobbágyok után* és *nem a jobbágyok közül* kiállítandó ijjászkatonákról intézkedik.[105]

Az u. n. telekkatonaságot Deér József — az előbbi felfogással ellentétben — valóságos népfelkelő seregnek minősítette, egy 1398-i adat félreértése következtében.[106] Deér igazi fasiszta szellemben azt hirdette erről a feltételezett hadseregről, hogy az a föld urát és a föld művelőjét katonai egységbe tömörítette, ebben a „népfelkelésben" mindketten egyaránt résztvettek.[107] A valóságban a feudális urak nem adtak fegyvert a jobbágyok kezébe, nem jött létre ilyen feltételezett népfelkelés. Deér Zsigmond 1398-ban Pozsony megyéhez intézett utasítását az 1397. évi törvény végrehajtási uta-

[100] „... Prelatis, Abbatibus Prepositis, Prioribus, ceterisque ecclesiasticis personis; item Baronibus, Comitibus, Castellanis, Nobilibus et possessionatis ac aliis cuiusuis condicionis et preheminencie hominibus ab antiquo exercituare debentibus..."

[101] Wenzel G.: Okmányi Kalászat. 13. sz.

[102] „... universis et singulis nobilibus et possessionatis hominibus in partibus Transsilvanis ubique constitutis et existentibus". Teleki Oklt. I. k. 114. sz.

[103] „... prelatis, baronibus et abbatibus, prepositis, capitulis, conventibus, comitibus, nobilibus et generaliter alterius cuiussvis dignitatis preheminentie et conditionis hominibus".

[104] Zsigmondkori Oklt. 4187. sz.

[105] quiuis Baronum el Nobilium regni nostri possessionatus secundum exigenciam, statum et possibilitatem virium ipsorum, scilicet de quibusuis viginti jobagionibus unum pharetrarium, more exercituancium promptuare et in ipsum exercitum, durante duntaxat presenti guuerra paganorum secumducere et exercituare facere teneatur." Knauz Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végezménye. (Magyar Történelmi Tár, III. k. Pest 1857.) 216—217. o.

[106] Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. (Pécs, 1936.) 19. o.

[107] I. m. 18—20. o.

sításának tekintette.[108] Az utasítás értelmében a nemesek összes jobbágyaik huszadrészével kötelesek a király oldalán hadba vonulni.[109] Ez a megállapítás azonban nem a törvény végrehajtási utasítása, hanem a király siralma és fenyegetőzése amiatt, hogy a nemesek nem mentek hadba és persze, hogy jobbágyaikat sem vitték el a seregbe. Ez az adat tehát legfeljebb Zsigmond ekkori céljára utal, de éppen cáfolja azt a felfogást, hogy valóságban is hadba vonultattak jobbágyokat.[110]

A századvégi helyzetet megvilágítja egy 1399-ből való királyi utasítás is. 1399-ben Zsigmond király királyi embereket küldött szét a megyékbe egy hadügyekkel kapcsolatos lajstrom elkészítésére. Ez valóban az 1397. évi törvény végrehajtási kísérletével állhatott kapcsolatban. Ezt az összeíró rendelkezést egyes polgári történetírók úgy értelmezték, hogy ebben a jobbágyok is hadkötelesek.[111] Pedig ebben az esetben sem számolták valójában a jobbágyokat a hadkötelezettek közé. Ebből az évből is a rendelkezés Ung megyéhez intézett példánya maradt fenn. A rendelkezés első részében beszél arról, hogy a törökök betörései ellen hirdetett felkelések idején sokan ki szokták vonni magukat a bevonulás alól. Az oklevél azonban itt kifejezetten nemesekről és más birtokos emberekről beszél. Az oklevél második részében a király elrendeli, hogy az ország valamennyi megyéjében a királytól kiküldött megyei nemesek egy szolgabíróval írják össze a nemesek és más birtokosok összes jobbágyait és embereit.[112] Végül a királyi utasítás a királyi collecta kivetéséről intézkedik.[113] Az oklevél helyesen nem értelmezhető máshogy, mint hogy mivel a nemesek és birtokosok egy része nem szokott hadba vonulni, most összeírják jobbágyaik számát, egyrészt a telkek után kiállítandó katonák bevonulásának ellenőrzése érdekében, másrészt a jobbágyok adóztatásának ellenőrzése végett. Azt azonban, hogy a jobbágyokat akarták volna hadbavonultatni, ebből az oklevélből sem lehet megállapítani. Hunyadi János politikájának nincs 14. századi előzménye.

Zsigmond idejében is a parasztokra a hadügyekkel kapcsolatban elsősorban azok az *adók* nehezedtek, amelyeket hadiadóként vetettek ki a jobbágyokra hadjáratba vonulás esetén (collecta exercitualis), például 1389-ben.[114] Ugyanebben az évben egy telepítő szerződésben is találko-

[108] I. m. 19. o.

[109] „cum vicesima parte vniuersorum vestrorum Jobagionum". Temesmegyei oklevéltár I. k. 161. sz. — Deér felfogásánál inkább helytáll Erdélyi László — más vonatkozásban ugyancsak téves — megállapítása, hogy ez a katonáskodás egyes jobbágyok kiemelése lenne a paraszti sorból. Erdélyi László: Magyar történelem. I. k. (Bp., é. n.; 1938.) 284. o. Ezzel Erdélyi helyesen vette észre, hogy a Zsigmondtól elképzelt jobbágyfelfegyverzés csak a jobbágyságból kiemelkedő *egyes* elemekre szorítkozott volna.

[110] Az 1397. évi országgyűlési határozatok valósággá válását a marxista irodalom tagadja. V. ö. Elekes Lajos: Hunyadi hadserege. (Századok 1950.) 91. o.

[111] Gábor Gy. i. m. 121—122. o.

[112] „... universos iobagiones et homines quorumlibet nobilium et aliorum possessionatorum hominum in eodem comitatu existentium revidere, numerare et computare, numerumque eorundem in registro conscriptum nostre aportare debeant maiestati."

[113] Zsigmondkori Oklt. 5683. sz.

[114] A királynő kénytelen fellépni, hogy ezt a terhet ne kétszeresen hajtsák be a barcsi és belcsői (Somogy vm.) „szegény jobbágyoktól". Thallóczy Lajos, Aldásy Antal. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526. (Bp. 1907.) 63. sz.

zunk jobbágyoktól szedett hadi dénárokkal.[115] Az állam is vetett ki hadügyi célból úgynevezett rovásadót (dica-t). 1394-ben az Ung, Bereg és Ugocsa megyékben szedett ilyen adóról van tudomásunk. Ekkor minden két jobbágytelek után szedtek egy arany forint adót. Ezúttal nemcsak a jobbágyokat, hanem a kondicionáriusokat (cselédek) is megadóztatták.[116] 1396-ban Zsigmond különböző egyházi földbirtokok jobbágyaira veti ki a hadiadót, amit ekkor taxának neveznek. A török elleni hadjárat céljaira a jászói prépositól 212, a turócitól 270, a bozókitól 112, a ságitól 100, a csutitól 50, a hatvanitól 20, a váradhegyfoki prépositól 40 aranyforintot követelt a király 15 napon belül. Az adó behajtása úgy történt, hogy előbb az egyházi földesuraknak kellett befizetniök és azután azt a földesuraknak ki kellett vetniök és behajtaniok a saját jobbágyaiktól.[117] 1399-ben is szedett a király collectát.[118]

A jobbágyokat a hadsereg fenntartására szolgáló adók mellett azok a *károk* is terhelték, amelyeket a felvonuló sereg nekik okozott. 1342-ben a magyar hadsereg átvonulásával járó pusztulásról beszél egy felvidéki oklevél.[119] 1386-ban említik, hogy a hadjárattól féltükben a bakonybéli apátság kajári jobbágyai elmenekültek győrmegyei nemesi birtokokra, minden javukkal, dolgukkal együtt.[120] Hogy a feudális hadsereg felvonulása közben komoly károkat okozhatott a parasztoknak, azt bizonyítja az a körülmény, hogy az említett 1395. évi hadbahívó parancs végén a király megtiltja a hadseregnek, hogy a végvidékre vonulása és visszatérése közben kárt okozzon a lakosságnak.[121] Természetesen a feudális viszonyok között az ilyen parancs nem lehetett eredményes.

★

A 14. században a mezővárosok fejlődésében azt látjuk, hogy fokozatosan kezdett elválni az ipari és mezőgazdasági foglalkozás. A jelentősebb városok fejlődő kereskedő és iparos polgársága azonban ugyanakkor más vonalon kapcsolatban maradt a mezőgazdasággal. A városok piachelyein folyt le a mezőgazdasági terményekkel való kereskedelem nagyrésze is. A polgárok meggazdagodott felső rétege elég jelentős birtokokat is megszerzett. Természetesen sok esetben nehéz elválasztani, hogy a polgári kézen említett földbirtokok közül mennyit kell számolnunk az eredetileg már a fejlődő mezőváros lakóinak is kezén lévő, ill. általuk megművelt földekhez és mennyi a polgárok kezére utólag jutott, ill. jobbágy-

[115] „... tempore necessario cum denariis exercitualibus secundum facultatem teneantur subvenire". Zsigmondk. Oklt. 925. sz.

[116] Thallóczy L.: Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez, Magyar Gazd. történeti Szemle, 1895, 111—112. o.

[117] „... quilibet suam partem super jobagiones ecclesie sue iuxta condignam limitationem exigere valeat atque possit", Zsigmondk. O. 4438. sz.

[118] Lásd 113. jegyzet.

[119] Berzeviczy Edmund: A Tarkőiek hatalmi törekvései Sárosban... (Századok, 1894.) 422. o.

[120] „... ob metum et formidinem pristini exercitus". Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története I. k. (Bp., 1903.) 129. sz. okl.

[121] Zsigmondkori Oklt. 4187. sz.

munkával művelt föld.[122] Mégis megállapítható az, hogy a 14. században sok feudális birtok is polgári kézre jut és sok a zálog, illetve bérlet útján a polgárok kezére jutott föld is. Legalább az esetek egy részében nyilvánvaló az is, hogy a föld polgári kézre jutásával együtt a földet megművelő jobbágyok kizsákmányolója a polgár lett. Különösen világos ez, amikor a föld távol esik a polgár lakóhelyétől, esetleg más megyében fekszik. Ilyen esetekben a polgár feltétlenül parasztot zsákmányolt ki, vele dolgoztatott. De magukban a szőlőművelő városokban is megvolt a kizsákmányolás, éspedig — mint Molnár Erik rámutat — itt plebejusokat dolgoztattak.[123] Feltétlenül jobbágyokat zsákmányoltak ki azok a pénzüzletekkel foglalkozó gazdag polgárok, akiknek földtulajdonáról, -bérleteiről, zálogbirtokairól Lederer Emma munkája[124] tájékoztat.

Ez a folyamat az egész évszázadon végighúzódik. 1309-ben Hosszú Péter és Szőke pesti hospesek vásárolták meg Lack özvegye Aranka szőlőjét, a szentjakabfalvi (Pilis vm.) Ujmál hegyen.[125] 1331 előtt a borsmonostori apátság Chlingenpach nevű birtoka jutott soproni polgár kezébe.[126] 1333-ban Albert budai polgár, aki feleségül vette Tysa királyi ajtónálló özvegyét, hozományként kap egy dunamenti szőlőt, egy falut és ménesrészt.[127] 1343-ban nemesek tiltakoznak az ellen, hogy testvérük Ökörd pestmegyei

[122] Pl. 1322. óbudai polgár felhévizi szőlője, Anjou II. 50. sz. 1326. budai polgár szőlője Tinnyén, Fejér VIII. 3. 48. sz. 1335. budai polgár pestmegyei birtokai: Horhi, Tárnok, Szenterzsébet, Anjou III. 129. sz.; 1335. budai polgár szőlője Újmálon, Fejér VIII. 4. 37. sz. 1344. budai polgár birtoka Bial (Szentkirály) Anjou IV. 253. sz. 1346. budai polgár szőlője. Szék. (Cheek) faluban és Kereked hegyen. Zichy II. 146. sz. 1352. budai polgár felhévizi szőlője, Anjou V. 344. sz.; 1361. budafelhévizi polgár szőlője Pilisborosjenőn, Dl. 5.049. F. N. A.; 1367. kelenföldi polgárok 46 hold földet vesznek Kelenföld mellett, Fejér IX. 4. 50. sz.; 1385. óbudai hospes szőlője, Dl. 7138. Má. E.; 1389. budai polgárok szőlői Nyék falu mellett, B. Szabó: Pest megye 458. sz. 1323. pesti polgár szőlője Pomázon Anjou II. 101. sz. 1331. pesti és budai polgár szőlője a Szentjakabfalva területén fekvő Újmálon, Anjou II. 459. 1390. pesti szabó özvegyének szőlője Alkesziben, B. Szabó: Pest megye. 461. sz. 1379. pécsi polgárok szőlője Patacs területén. Dl. 6599. Má. E.; 1336. soproniak szőlője Balfon. Házi I. 1. 127. sz. 1374. sperndorfi polgárok (Szepes m.) bírják Tornalja birtokot, Dl. 6230. F. N. A. 1399. ugyanezeket háborgatják Tornalja birtokában, Zsigmondkori O. 5764. sz. 1335. pozsonyi bíró csallóközi birtoka Dl. 2939, Má. E.; 1366. pozsonyi polgár pozsonymegyei birtokát magtalan halála után a pozsonyi bíró kapta adományba, fiai ekkor is bírják. Dl. 5465, F. N. A.; 1374. pozsonyi polgár feljánoki földjét zálogba adja a pozsonyi bírónak, Dl. 6171, 6172, F. N. A.; 1398. Pozsony városát feudális úr háborgatja Schellendorf birtokában, Zsigmondkori oklt. 5262. sz. 1395. gölnici polgárok földjei, Zsigmondkori oklt. 4127. sz. 1395. Zólyomi polgárok földjei, Zsigmondkori O. 3871. sz. 1310. a nagyszombati bíró pozsonymegyei Apaj birtoka, Anjou I. 185. sz. 1311. korponai polgár ajándékul kap egy ekényi földet, Anjou I. 209. sz. 1353. a hainburgi hospesek szőlői Dévényben Anjou VI. 95. sz. 1328. esztergomi polgár birtokrészei két esztergommegyei birtokon, Anjou II. 328. sz. 1332. esztergomi polgár esztergomi szőlői, Anjou II. 494. sz. ...1335. előtt pénzért vett biharmegyei sziget váradi polgár kezén, Anjou III. 114. sz.; 1351. előtt a biharmegyei Püspökin ottani polgár szőlője, Anjou V. 297. sz.; stb.

[123] Molnár II. 137. o.

[124] Lederer Emma: A középkori pénzüzletek története Magyarországon (1000—1458.) (Bp., 1932.)

[125] Anjou I. 157. sz. Csánki I. k. 16. o.

[126] Hazai Okmt. III. k. 95. sz. Chlingenpach a későbbi sopronmegyei Klempa Csánki III. k. 615. o.

[127] Anjou III. 33. sz.

birtokot (részben pesti polgárnak) eladja.[128] Székesfehérvári polgároknak Somogy vármegyében már 1338-ban voltak birtokaik, főként szőlők.[129] 1371-ben a somogymegyei Gyug birtokon egy fehérvári polgár vásárolt szőlőt 5 márkáért.[130] 1373-ig Robauar Péter soproni polgár birtokolt jobbágytelkeket a sopronmegyei Majád birtokon.[131] 1377-ben Szentmártoni Péter Naze nevű vasmegyei földjét adományozta nagybátyjának, aki hospes volt.[132] 1379-ben a vasvári káptalan előtt érdekes adásvétel zajlott le. Egy vasvári polgár eladta egy kanonoknak szőlőjét Saar (Geusfolua) birtokon. A polgár a szőlőt régebben nemestől vette.[133] 1381-ben Pozsony megyében találkozunk olyan esettel, amikor polgár nemesi földet birtokol.[134] 1385-ben Sopron város királynői adomány folytán szerezte meg a sopronmegyei Meggyes birtokot.[135] 1389-ben János szabó (sátoralja)újhelyi polgár 18 forintért megvásárolt a pálos szerzetesektől egy fél szőlőt a Feketehegyen, amely az ő szomszédságában feküdt.[136] Sopron város 1373-ban és 1396-ban két részletben vásárolta meg Ágfalvát.[137] 1398-ban Capplan András kolozsvári esküdt, polgár nemes leányt vesz feleségül és a házasságkor nemesi birtokrészt kap népes telkekkel és a ménes egy részét. Anyósa további birtokrészét pedig zálogba veszi.[138] Talán már a 14. század végén budai polgár kezére jutott Gyömrő egy része is.[139]

Sok más adat is van a polgárok kezén lévő földbirtokokról és szőlőkről, amelyekre e munkában nem térünk ki, mivel a polgári birtokosoknak csak a parasztság kizsákmányolásában játszott szerepére szorítkozunk. Megemlítjük itt, hogy a polgároknak a kezén lévő malmok is szerepet játszottak a polgárságnak a parasztkizsákmányolásba való bekapcsolódásában. Malomkizsákmányolás foroghatott fenn pl. a felhévizi Stainmil nevű malom esetében, amely budai polgárok kezében volt. Ennek a malomnak a jövedelmezőségét az bizonyítja, hogy 1337-ben a malom felét 220 ezüst márkáért adták el egy budai esküdtnek.[140] 1349-ben és 1352-ben a pécsi bíró és egy pécsváradi polgár malmairól ill. malomhe-

[128] Károlyi cs. Oklt. I. k. 105. sz.

[129] Sörös Pongrác: A pannonhalmi főapátság története. II. k. (Bp., 1903.) 123. sz. okl.

[130] Dl. 5979. F. N. A.

[131] Sopron m. oklt. I. k. 286. sz.

[132] Dl. 49745. K. L. B.

[133] Dl. 6633. Má. E.

[134] Dl. Törzsa. 42.193. K. L. B.

[135] Házi I/1. 272., 278. sz.

[136] Zsigmondkori Oklt. 1298. sz. A pálosok itt szereplő Szt. Egyed kolostora Sátoraljaújhelyen volt, Rupp 2. 336—7. o.

[137] Házi I/1. 233. sz. 320. sz.

[138] Zsigmondkori Oklt. 5379. sz.

[139] Iványi B.: Teleki cs. gyömrői lt. 7. o. — Néhány egyéb eset: nemes elad csallóközi földdarabot pozsonyi polgárnak, 1302. Anjou I. 28. sz. pozsonyi polgár egy pozsonymegyei szigetet vásárol Szentgyörgyi Ábrahám comestől 1304. Anjou I. 76. sz.; nemestől birtokot vásárol a fejérmegyei Kajászó-völgyben budai polgár, 1325. Anjou II. 171. sz., 1338-ban a birtok még a polgár kezén van, s ekkor elajándékozza egy másik polgárnak, Anjou III. 337. sz.: bányai polgár kezén fél falu Hont vm.-ben 1332-ben, amit apja vásárolt, Anjou II. 521. sz. pécsváradi polgár szőlőt vásárol a baranyamegyei Perekud faluban, 1346. Anjou IV. 379. sz. a. szepesmegyei Dolina birtok negyedrészét lőcsei plébános és lőcsei polgár pénzért megvásárolják, 1349. Anjou V. 133. sz. pozsonymegyei birtokrészt tartozékkal megvásárol pozsonyi polgár, 1356. Anjou VI. 293. sz.

[140] Fejér: Cod. Dipl. VIII. 4. 134. sz.

lyeiről van szó Nyuigh falu környékén.[141] 1352-ben egy pécsváradi polgár megvásárolja Hyrd baranyamegyei faluban egy malom nyolcadrészét.[142] 1364-ben Erzsébet királyné egy óbudai Kosa nevű polgárnak ad Felhévizen malomhelyet azzal a feltétellel, hogy a malmot saját erejéből tartozik helyreállítani. Az első évben másfél köböl lisztet, azután évenként három köböl lisztet kell adnia az óbudai várnak a malom után.[143] Ilyen ügyletek nyilvánvalóan jól jövedelmezők voltak a polgárok számára.[144]

1380-ban Lajos király az 1364-ben malomhelyet kapott óbudai polgár fiának, Kosa fia Peterman-nak adta három köböl liszt vagy búza évi teher ellenében a felhévizi malmát.[145] A baranyamegyei iregi (Irwgh) vízimalom pécsi polgárok kezén volt, ezek 1371-ben a malom egyik felét, 1375-ben a másik felét adták el.[146] 1383-ban Privigye városi kiváltságlevelében többek között az is benne van, hogy egy mérföldnyi kerületben a polgárokon kívül más malmot nem állíthat fel.[147] 1384-ben egy pécsváradi polgár fél malmot ad el szántóföld és rét tartozékokkal egy másik polgárnak.[148] 1390-ből maradt fenn az előbb említett Kosa fia Petermann volt óbudai bíró végrendelete, amelyből azt látjuk, hogy még mindig megvolt a felhévizi malma, ezen kívül szőlői voltak Fehéregyházán, Kiskerekeden és Örshegyen.[149] 1398-ban Colosmann Hermann kisszebeni polgár kápolnát alapít és alapítványul rendeli többek között a Tarca folyón lévő malmát.[150]

Gazdag polgárok kezén olykor jelentősebb nagyságú birtokok is feküdtek. Igy Gaan falu (Szepes vm.) 1308-ban lőcsei polgár kezén van.[151] 1325-ben Zágráb falvainak jobbágyait és népeit említik.[152] 1333-ban Buda városa és Nyék falu között allodiuma van budai polgárnak.[153] 1338-ban és 1341-ben még emlegetik a híres pozsonyi polgár Hambatho allodiumát a Csallóközben egy pilisi apáttól bérelt birtokon.[154] 1360-ban egy pesti polgár, mikor leányát férjhezadja, vele ad négy szőlőt Csút faluban, budai házán felül.[155] A pozsonymegyei Bruck birtokot (Pruk) (Csallóköz) pozsonyi polgárok birtokolták.[156] Ezek a földet zálogba adták és innen

[141] Anjou V. k. 138. sz. 332. sz.
[142] Anjou V. 346. sz.
[143] B. Szabó: Pest megye 374. sz.
[144] Hasonló esetek liszt- vagy búzateherrel 1376-ban. Dl. 6370, Má. E. 1379-ben Dl. 6625. Má. E. A malomjövedelem rendszeres nagyságára fényt vet az évi 3 köbölnyi (garleta) többször előforduló malombér. Egy garleta gabona ára 1379-ben ugyanis 15 forint volt. Dl. 49.668. K. L. B. A polgári jövedelem tehát az évi 45 forint sokszorosát tehette ki.
[145] Wenzel Gusztáv: Budai regesták 364. sz. M. Tört. Tár. IV. k.
[146] Dl. 5974, 5975. Sz. Gy.; utóbb Ürög v. ö. Rupp. I/2. 392. o.
[147] Dl. 6982, Má. E.
[148] Dl. 7101, Má. E.
[149] Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. (Bp., 1935.) 95. sz. okl.
[150] Rupp III. k. 294. o.
[151] A birtokos „Gublinus filius Arnoldi mercatoris, ciuis et iudex quondam de Leuche" Szepesi kápt. Olt. Petrociana 14. sz. Sz. Gy.
[152] Smičiklas IX. 180. sz.
[153] „predium sive mayerium" Esterházy cs. lt. Rep. 8. H. 18. Ugyanez másik oklevélben „predium sive allodium", F. E.
[154] „allodium Alberti Hambathonis", Anjou III. k. 332. sz., IV. k. 84. sz.
[155] B. Szabó: Pest megye 360. sz.
[156] Anjou II. k. 322. sz., 1338: a pozsonyi bíró birtoka Bruck.

tudomásunk van, hogy a birtokló polgárok már előbb is jobbágyokat zsákmányoltak ki, a zálogbirtokosokat ugyanis a zálogba adók felhatalmazták, hogy a jobbágyra *tetszésük szerint* vessék ki az adókat.[157] A jobbágyteher elzálogosítása magában is előfordul az Anjou-korban.[158] 1382-ben kassai polgároknak már Szikszón is voltak szőlőik és ekkor a kassai Szent Erzsébet egyháznak három szőlőt adományoztak a szikszói Magyarhegyen.[159] Északabbra még Szepes megyében is voltak kassai polgároknak birtokaik.[160] 1383-ban pozsonyi polgárok Szentgyörgy területén fekvő szőlőik ügyében pereskedtek bécsi polgárokkal, ill. Szentgyörgyi Tamással.[161]

A polgárok a halászatba is bekapcsolódtak és — a parasztság kárára — a privigyei polgárok kiváltságlevele 1383-ban egy mérföldnyi kerületben a polgárokon kívül mindenkit eltiltott a halászattól.[162]

A feudális kizsákmányolásba bekapcsolódott polgárok a nemességbe formailag is felkerülhettek. Így Mihály mester budai polgár, az erdélyi só- és a lippai pénzkamara ispánját Lajos király 1357-ben megnemesítette. Ez alkalomból a kamaraispán megkapta a szatmármegyei Szamosszeg birtokot is tartozékaival együtt.[163] Pozsony városa 1390-ben valóságos földesúri jogokat szerzett Wedrych királyi birtok felett, amit a király a városhoz csatolt. A király ekkor a helység népét a pozsonyi polgárok bíráskodásának vetette alá, s elrendelte, hogy kötelezettségeit a szokott időben a polgárok kezébe kell teljesítenie.[164] Hogy pozsonyi polgárok kezén, mint földesurak kezén jobbágytelkek voltak, azt bizonyítja az az 1391. évi zálogosítás is, amelynek során Jung Péter pozsonyi polgár pozsonymegyei selendorffi és plumnawi birtokrészeit népes jobbágytelkekkel (sessionibus populosis) elzálogosította a pozsonyi bírónak és a Pozsony városi összes polgároknak 300 aranyforintért, és megadta a zálogbavevőknek összes jobbágyai felett a visszaváltásig azt a jogot, hogy ahányszor akarnak, kivessenek rájuk és behajtsák a földesúri adókat.[165] 1392-ben egy másik selendorffi és plumnawi részbirtokos, Pál fia Lőrinc pozsonyi polgár zálogosítja el ottani birtokrészeit ugyanazoknak, ugyanazokkal a feltételekkel és a jobbágyok felett is ugyanolyan jogokat biztosít nekik.[166] 1397-ben egy budai polgárt Tétény birtokba vezettek be.[167]

Különösen nagy jelentőségű az erdélyi szász polgárok feudális kizsákmányolóvá való válása. Ez a fejlődés már a 14. században megindult.

[157] 1371—1372. „taxam, censum, seu descensum totiens quotiens sibi placuerit iuste et iniuste iuxta libitum sue voluntatis recipiendi et extorquendi... haberet facultatem" Dl. 5954, F. N. A.

[158] Nagymartoni „Német" (teutonicus) Miklós comes a pozsonyi káptalan előtt elzálogosítja Zyleskuth birtoka terragiumát. Gobor-i Bernát fia Eberhardnak 1371-ben, Dl. 5953, Sz. Gy.

[159] Ifj. Kemény Lajos: A szőlőművelés története Abauj vármegyében. (Magyar Gazdaságtört. Szemle 1895. 234. o.)

[160] 1321. év Dl. Törzsa. 40.394. K. L. B.

[161] Dl. 6998, Dl. 6992. Má. E.

[162] Dl. 6982, Má. E.

[163] Anjou VI. 337. sz.; a birtok ez alkalomból való elhatároltatása: Zichy III. 37. sz.

[164] Békefi Remig: A pilisi apátság története. I. k. (Pécs, 1891.) 95. sz. okl.

[165] „... super universos et singulos iobagiones seu populos in prefatis portionibus possessionariis commorantes et in easdem in futurum venire volentes... totiens quotiens opportunum fuerit, collectas, taxam et taxas iuste vel iniuste inponendi, inpositas exigendi et extorquendi plenam et omnimodam facultatem" Zsigmondkori Oklt. 1922. sz.

[166] Zsigmondkori Oklt. 2347. sz.

[167] Fejér; Cod. Dipl. X/3. k. 186. sz.

Az erdélyi szászok körében már akkor erős rétegződés alakult ki. A szászok harcokat folytattak Károly Róbert és Lajos királyok ellen egyaránt.[168] Az egyházi kizsákmányolás elleni harcukat már előző részben láttuk. Magyar és szász feudális urak ellen is folytattak harcokat.[169] A szászok meggazdagodása és megerősödése, a szász patriciusi réteg kiemelkedése már a 14. század végén azzal járt, hogy a szász polgárok, akik antifeudális harcuk útján kiváltságokat szerezve beilleszkedtek a magyar feudális társadalom kereteibe, maguk is földbirtokokat szereztek és polgári foglalkozásuk mellett kizsákmányoló földesurakká is váltak. Így Nagyszeben városnak már a 14. század végén román jobbágyai voltak.[170] Brassói polgárok 1395-ben a Törcsvár közelében fekvő Tohánt és Zernyestet szerzik meg a birtok minden tartozékával évi 20, ill. 10 aranyforint fizetése ellenében a királytól.[171]

Zálogbavétel útján is jelentős földek kerültek a 14. században polgárok kezébe. Erre az előbb több pozsonyi példát mutattunk be. Ilyen esetben az ott élő jobbágyokat a polgárok kizsákmányolták, elsősorban azokban az esetekben, amikor a föld nagysága vagy távolsága miatt maguk nem tudták megművelni. 1321-ben egy nemes zágrábmegyei Zablathya birtoka kaproncai polgárnál van pénzért elzálogosítva.[172] 1326-ban Bihar megyében egy püspöki hospes vett birtokot zálogba.[173] 1330-ban pozsonyi polgárok széna-rétet és szigetrészt vettek zálogba pénzért.[174] 1335-ig a váradi káptalan váradi jobbágya (azaz polgár) kezén volt egy biharmegyei birtokrész zálogban.[175] 1336-ban egy budai varga hét hold földet vett zálogba Békásmegyeren.[176] 1337-ben Gömör megyében egy mezővárosi lakos bírt zálogban nemesi birtokot.[177] 1340-ben a biharmegyei Szeben birtokot nagyváradi polgárok tartották zálogban.[178] 1345-ben egy siklósi nemes ottani birtokrészét telekhelyekkel adta zálogba pénzért pécsi polgárnak.[179] Ugyanebben az évben pozsonyi polgár Csallóközben vett

[168] G. D. Teutsch: Geschichte des siebenbürger Sachsen I. k. (Leipzig, 1874.) 9. és 10. fejezet.

[169] Pl. 1356-ban vizsgálatot indítanak abban az ügyben, hogy Geubul fia, Jakab comes több birtokát megtámadták a szászok és neki nagy károkat okoztak. A megmozdulás antifeudális jellegére mutat, hogy a kézdi, erkedi, radusi, keresztúri, meschei, szentmiklóstelki *összes* szászok (universi saxones) fegyveres támadása mindenütt a comes javai és a templomok ellen irányultak: Haasfalván a comes házait égették fel, javait vitték el, továbbá a templom összes javait, Sárdon a templom ajtaját törték ösz-sze, s a comes házából vitték el minden dolgát és kincsét, Bodán a templomot romboltak le, s a levéltár ajtaját feltörve, minden oklevelét elvitték. Anjou VI. 305. sz. Kendi Tamást kendi házában a kőrösi és bogáti szászok fegyveresen megrohanták, megölték, javait feldúlták és elrabolták, amiről 1366-ban talán azért emlékeznek meg oklevélben, mert ekkor Kendi Tamás fia előadta oklevele hiányának okát. Szabó Károly Erdélyi Múzeum 125. sz.

[170] Doc. Val. 481. sz. — Román falut Kolozsvár is kapott 1377-ben ötvenedtehertel. Fejér IX/5. 78. sz. Urk. II. k. 1083. sz.

[171] Urk. III. k. 1351., 1352., 1358., 1409., 1410. sz.

[172] Anjou I. k. 584. sz.

[173] Dl. 2383. Má. E.

[174] Anjou II. 428. sz.

[175] Anjou III. 113. sz.

[176] Dl. 30631. K. L. B.

[177] Forgách cs. lt. 128. F. E.

[178] Dl. 3315. F. N. A.

[179] Anjou IV. 289. sz.

pénzért zálogba egy birtokrészt.[180] 1347-ben a pozsonymegyei Bekén két laneus föld jutott összes tartozékaival legalább tíz évre pozsonyi polgár kezére zálog formájában, pénztartozás fejében.[181] Jelentősebb birtokmennyiség jutott 1343-ban a Csallóközben egy pozsonyi polgár kezébe zálogbavétel útján: 1347-ben négy, 1356-ban hét pozsonymegyei birtokról szólnak ezzel kapcsolatban a források, Jánok központtal. E birtokokat pénztartozás fejében kötötték le. Itt nyilvánvaló, hogy a polgár jobbágykizsákmányolóvá lett. A polgár kezére jutott vagyon nagyságára jellemző, hogy 1347-ben az egyik ilyen birtokról hatalmaskodás során 50 ménesbeli kancát, 50 barmot, 12 ökröt, nyolc szelídített lovat szerszámmal, 100 juhot és 200 sertést vittek el. 1356-ban a birtokkomplexumot a zálogbirtokos polgár kezéből kiváltották, de bár családjának ezután semmi követelése nem maradt a földtulajdonos úri családdal szemben, a földjét utóbbi nem kapta vissza: a kiváltáshoz a pénzt ugyanis szintén pozsonyi polgár, a híres Jakab (Jakus) bíró adta. Igy 1358-ban már Jakab pozsonyi bíró jánoki jobbágyairól van szó.[182]

A parasztok tehát tartósan polgárok földesurasága alá kerültek. Jobbágyok („quilibet jobagionum, seu colonum"(!)) kizsákmányolásához jutott 1352-ben Garzzlin Miklós polgár pénzkölcsön fejében. Garzzlin nyolc peresnei jobbágytelket kapott minden tartozékával (szántóföldek, erdők, berkek, legelő, rétek, kaszálók és hegyvám) zálogba. Itt ki is kötötték a jobbágyterhek fizetését Garzzlinnak és örököseinek, továbbá a földesúr elállt az ítélkezés gyakorlásától is a jobbágyok felett a zálog időtartamára.[183] 1355-ben Nagymartoni Miklós pozsonyi polgároknak négy falut adott zálogba tartozékaikkal együtt Esztergom és Komárom vármegyékben.[184] 1356-ban a gömörmegyei Gecelfalván (Guchelfolua) nemestől, Csetneki Miklós mestertől ennek pénztartozása ellenében zálogbirtokot szerez egy jolsvai polgár a birtok tartozékaival és jövedelmeivel (nyilván jobbágyterhekkel is).[185] 1359-ben pozsonyi polgár 16 hold nemesi földet vett zálogba Pozsony vm-ben.[186] Ugyanez évben még másik 12 hold nemesi föld is zálogként került pozsonyi polgár kezébe.[187] 1358-ban nemesek zálogba adják pestmegyei Pardin nevű birtokukat 400 forintért Lóránt budai polgárnak.[188] 1359-ben a pozsonyi bíró nemesi földarabokat vett zálogba.[189] 1364-ben a zágrábmegyei Pribic birtokot egy zágrábi polgár vette zálogba.[190] 1366-ban a pilismegyei Tinnye került polgári zálogba és még 1369-ben is ott volt.[191] Utóbbi évben a pozsonyi bíró pozsonymegyei birtokot vett zálogba gyümölcsössel.[192]

[180] Anjou IV. 321. sz.
[181] Anjou V. 45. sz.
[182] Anjou V. k. 5. sz., VI. k. 266., 268. sz. VII. k. 280. sz.
[183] Dl. 4261., Sz. Gy.
[184] Anjou VII. 144. sz., 1358. évi oklben idézve.
[185] Anjou VI. k. 273. sz. V. ö. Csánki I. k. 135. o., a Csetneki család nemességére u. o. 152. o.
[186] Anjou VII. 324. sz.
[187] Anjou VII. 332. sz.
[188] Anjou VII. k. 15. sz.
[189] Dl. 4833. Dl. 4836. F. N. A.
[190] Dl. 5312. F. N. A.
[191] Dl. 5486. Dl. 5788. F. N. A.
[192] Dl. 5747., 5809., F. N. A.

A polgárok kezére haszonbérlet formájában is jelentős földbirtokok és egyéb jövedelmek jutottak. 1324 előtt a sopronmegyei Abramus földet becsújhelyi polgárok haszonbérelték.[193] 1327- és 1330-ban a pilisi apátság Huet nevű csallóközi birtokát egy pozsonyi polgárnak adta haszonbérbe.[194] A garamszentbenedeki apátság 1344-ben 2 csanyi (Chon, Csongrád vm.) halastavát — földek nélkül — adta haszonbérbe. Az egyik haszonbérlő kifejezetten pesti polgár volt, de feltehetően mindegyik haszonbérlő az volt, mert a haszonbérleti díjat Pesten kellett lefizetni.[195] Feltehető, hogy az itteni halastavakat a nagy távolság miatt nem kezelte maga az apátság. Később is történik ugyanis itt bérbeadás: 1372-ben egy pesti polgár 3 évre vette haszonbérbe a garamszentbenedeki apátságtól a csongrádmegyei Csanytelki birtokot, ahol tizenegy halastó feküdt.[196] Ugyanezt a birtokot 1380-ban az apátság ismét haszonbérbe adta halastavakkal.[197] Ezek a haszonbérletek összefüggnek a polgárok bekapcsolódásával a halkereskedelembe. 1353-ban Sefryd (Szigfrid) garamszentbenedeki apát tiltakozó okleveléből tudjuk, hogy óbudaörsi földeiket Albert budai polgár haszonbérelte.[198] Vas megyében 1368-ban egy hospes haszonbérelt tíz hold földet nemestől.[199] 1370-ben egy visegrádi polgár bekapcsolódott az egyházi kizsákmányolásba, amennyiben a Visegrád melletti Szent András kolostor tizedét vette bérbe.[200] 1373-ban Kristlinus nagyszombati bíró évi census fizetés ellenében malmot vásárolt a nyitramegyei Rátolcon.[201]

Így a 14. században a magyarországi városok patricius eleme is tevékenyen bekapcsolódott a parasztok kizsákmányolásába. Egész falvak is kerültek városok kezére. S mint Engels megállapítja: „...a patricius nemzetségekből kikerült városi intézők és hivatalnokok a falvakban az arisztokraták keménységét és kapzsiságát még a behajtás bürokratikus pontosságával tetézték".[202]

A növekvő földesúri és egyházi kizsákmányolás mellett az állami terhek súlyosbodása és a kizsákmányoló polgárok tevékenysége is szerepet játszott a parasztság nagy részének szegényedésében.

[193] Dl. 2228. Má. E.
[194] Dl. Törzsa. 41049. K. L. B. V. ö. Békefi Remig: A pilisi apátság története I. k. (Pécs, 1891.) 192—194. o. és Anjou III. k. 332., IV. 84. sz.
[195] Anjou IV. k. 278. sz.
[196] Dl. 6004. F. N. A.
[197] Dl. 6740. Má. E.
[198] B. Szabó: Pest megye 325. sz.
[199] Dl. Törzsa. 41737. K. L. B.
[200] B. Szabó: Pest megye, 401. sz.
[201] Dl. 6153. F. N. A.
[202] Engels: A német parasztháború. (Bp. 1949.) 16—17. o.

## 16. A PARASZTSÁG DIFFERENCIÁLÓDÁSA.

Az árutermelés és pénzgazdálkodás fejlődése és a kizsákmányolás vele járó megnövekedése, a piaci áringadozás hatása, a falusi földközösség gyengülése azzal jártak, hogy a parasztságon belül egy rétegződési, differenciálódási folyamat haladt előre. A parasztság differenciálódásának okait és a korábbi időkbe való visszanyúlását Molnár Erik munkája alapjaiban már tisztázta. Rámutatott arra, hogy a parasztság a 14. századtól kezdve a megnőtt kizsákmányolás súlya alatt rálépett a gazdasági széttagolódás útjára. Megindult a telkes jobbágyság tömegeiből a gazdagparasztság keskeny és a zsellérség folyton szélesedő rétegének a leválása. A zsellérek elveszítették gazdasági önállóságukat.[1] A parasztság tömeges elszegényedésével, zsellérré süllyedésével együtt jelentkeznek a forrásokban az úgynevezett puszta, vagy elhagyott telkek (deserta), amelyekre sok esetben már nem költözik máshonnan új jobbágy, még kevésbbé költözik rá a töredéktelkes paraszt, annak ellenére, hogy országos méretekben még előrehalad a telepítés. Világos, hogy összefüggés van a zselléresedés és egyfelől a pusztatelkek, másfelől a „földönfutók" megjelenése között, s ez az összefüggés az igaerő és más munkaeszközök hiánya. A magyar burzsoá történetírás — bár a pusztásodásról tudomása volt — ezt a Molnár Eriktől felderített tényt persze nem volt képes felismerni. De még az az ellentmondás sem keltette fel figyelmét, amire a német burzsoá történetírás legalább rádöbbent, hogy t. i. a „fekete halál" és az utána következő járványok a 14. században széles hézagot szakítottak a parasztnépességben, mégis a birtoktalan népesség (házas, kunyhós, lakásbérlő zsellérek) száma nőtt meg vidéken.[2] A burzsoá történetírás azt sem látta, hogy éppen a zselléresedéssel párhuzamosan jelentkezik egy vékony gazdagparaszt réteg kialakulása is már a 14. században, olyan parasztokból, akik egész telkük mellett pusztatelken is ülnek. Utóbbira az — akkor még kiadatlan — okleveles anyagból először Lederer Emma mutatott rá Molnár Erik könyvének megvitatása során. Vannak így 2, 1 1/2 telkes családok, igen sok esetben pedig 1/2 telek mellett 1/2 pusztatelket is bírnak.[3]

[1] Molnár II. 208. s köv. o. — v. ö. Székely György: Magyar paraszthábórúk 1437—1514. (Bp. 1950.) 17. o.

[2] Rud. Kötzschke: Bauer, Bauerngut und Bauernstand. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften. II. B. Jena, 1924.) 374. o.

[3] Zsigmondkori Okit. I. k. 940., 944., 945. sz. Ezek a századvégi oklevelek a differenciálódás olyan gazdag anyagát tartalmazzák, hogy külön tanulmány anyagát tennék ki. Hasonlóképpen elég gazdag anyag u. o. 2760. sz., 4360. sz.

Molnár Erik és Lederer Emma megállapítását a 14. századi okleveles anyag teljes mértékben bizonyítja. Ebből nemcsak a zsellérség tömeges jelentkezése állapítható meg a 14. század második felében, hanem az a folyamat is végigkísérhető a forrásokon, ahogy számbelileg is jelentőssé válik a töredéktelek és a zsellérség. A zselléresedést megelőzi a *telkek osztódása, felaprózódása.* Molnár Erik rámutatott arra, hogy a telkek megosztása, a féltelek még a nagycsalád megoszlásának következménye is lehet, nem feltétlenül jelenti a parasztság elszegényedését. A termelőerők fejlődését figyelembevéve a résztelkek semmiképpen sem tekinthetők nyomorparcelláknak. Nyomorparcellává csak a feudális kizsákmányolás tette.[4] A termelőerők fejlődésének megfelelően fordul elő az, hogy egyes birtokokon szűkítik az egy jobbágyra eső földterületet és így emelik meg a jobbágyok számát. A körösmegyei Otnya és Orbona birtokon 1367-ben pl. 42 jobbágy van, de úgy számítják, hogy a föld elegendő 120 jobbágynak, ha jobbágyonként 20 holdat számítanak. Streza és Plavnica birtokon 57 jobbágy van és 6 pusztatelek. Ugy számítják, hogy írtás után és egy jobbágyra 20 hold szántót számítva a létszám 100 jobbágyra egészíthető ki.[5]

A telekosztódás a 14. század első harmadában még nem érte el azt a fokot, hogy az állam pénzügyi szempontból már figyelembe vette volna. Ebben az időben a pénzügyi rendelkezések még nem hangoztatják a telek „egész" voltát. 1323-ban az adót még csak „kapun- vagy telkenkint" vetették ki. 1330-ban pedig egy pénzügyi rendelkezés egyenesen azonosította a telket és az embert (azaz a családot, a háztartást). Ehhez képest azután igen jelentős változás, amikor az egyes, elaprózódott telken ülő családok nem tudtak fizetni, s így az állam kénytelen volt különbséget tenni az adóztatás tekintetében az egész- és résztelkesek közt. Már 1335-ben — a földesúri teher nyomán — az állam is az egész telkek után állapította meg az adó összegét.[6]

A 14. században a telkek felaprózódására elsősorban az mutat, hogy törvényekben és más forrásokban megjelenik az *egész telekkel való számolás,* az egész telek, mint számítási egység alkalmazása. Az egész telekkel való számolás tulajdonképpen már a telekosztódásra mutat, arra, hogy ekkor már sok olyan telek van, amelyen többen élnek, és ezeket a résztelkeket foglalják össze számolási egységben. Miért nem említik ezek a források magukat a résztelkeket? Ennek az az oka, hogy mind az állami, mind a földesúri terhek ebben az időben nem az egyén vagyoni helyzetének tüzetes figyelembevételén alapultak, hanem az egész telekhez igazodtak. Ha valamely jobbágynak csak fél telke vagy negyed telke volt, terhei ennek megfelelően az egész telekhez kapcsolódó teher megfelelő hányadát tették ki. Pl. az 1342. évi kamaraszerződés, a lucrum camere telekadót egész telkenként veti ki és kifejezetten megmondja, hogy ez füg-

[4] Molnár II. 208., 217. o.

[5] Dl. 5517, F. N. A. v. ö. Csánki Dezső: Körös megye a XV-ik században. (Bp. 1893.) 21. o.

[6] 1323: „de singulis portis seu mansionibus" Urk. I. 399. sz. — 1330: „de singulis mansionibus sive hominibus", Juhász Lajos: A porta története 1526—1648. (Századok, 1936.) 498. o. V. ö. Molnár II. 209. o. — 1335: „homines singularum portarum integrarum domino terre plenum et integrum terragium persolvencium". Szekfü Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. (Történelmi Tár, 1911.) 1. sz. okl.

getlen attól, hogy *hány ember él egy ilyen telken.* A terhet telkenként, vagy kapunként (de singulis portis) kellett befizetni. Az 1351. évi törvény 4. cikke egész telek után (de quolibet integro fundo curiae) veti ki a telekadót.[7] Hogy ilyen esetben a terhet a töredéktelkesek résztelkeik arányában megosztva viselték, azt az állami teher vonalán is valószínűvé teszi a váradi káptalan 1374. évi szabályozása a cenzus viseléséről. Ez ugyanis kimondja, hogy az a falusi lakos, aki egész telken él, egész cenzust, aki fél, harmad, vagy negyed telken él, az fél, harmad, vagy negyed cenzust köteles fizetni.[8] Az egész telek tehát valóban számolási egység volt, amely összefogta a résztelkeseket, akiknek együtt kellett egy egész telek után járó állami, vagy földesúri terhet teljesíteniök. Az egész telket ilyen összefoglaló egységnek láthatjuk ott is, ahol a rétegeket nem részletezik. 1329-ben Károly Róbert szabályozta a máramarosi szász és magyar hospesek jogait. Ez az oklevél a tizedüggyel kapcsolatban is egész telkeket hangoztat, s a lakosság földesúri terhét is egész telkek után, illetve a földet nem bírók esetében házhelyek (beltelkek) után szabta meg, nagyobb, illetve kisebb mennyiségben.[9] Holott nyilván volt átmenet is az egésztelkes és a földdel nem bíró beltelkes rétegek közt. Adóegységként szerepel az egész telek 1331-ben a komáromi polgárok terheinek megszabásánál is,[10] valamint 1340-ben a Zólyomlipcse részére kiadott szabadságlevélben. Utóbbi eset világosan mutatja ezt, mert kiemeli, hogy az egész telkek fizetnek egész terhet.[11] Nyilván mindezeken a helyeken a résztelkesek kevesebb földesúri terhet fizettek a királynak.

De nemcsak mezővárosokban, hanem falun is így kell értelmeznünk a jobbágyság terheinek egész telkenként való szabályozását. Igy 1336-ban a pannonhalmi apát több somogymegyei falvának jobbágysága számára kiadott urbáriumban is az egész telek az az egység, amely után a terheket viselni kell.[12] Hasonlóképpen az 1355. évi németújvári urbáriumban,[13] és 1358-ban a Kont-féle lendvai urbáriumban.[14] Az egész telek a teherkivetés egysége Galgóc 1365-i urbáriuma szerint is.[15]

*Az egész telek hangoztatása* a 14. század okleveleiben egyre gyakoribb és legalább is arra mutat rá, hogy az egész telek már nem volt általános. Ezt legvilágosabban arra alapíthatjuk, amikor a jobbágyok neve is meg van adva az oklevélben. 1352-ben nyolc egész peresnei jobbágytelek szerepel egy magánoklevélben, ezeken kilenc jobbágy él, tehát legalább

[7] Corpus Juris, I. 154., 156. o. (1342.), ill. 170. o. (1351.) — A porta több háztartásra oszlásának a folyamata megfelel a volhiniai és halicsi fejlődésnek is, ahol a „dvoriscse" adóegység gyakran több füstből állott a 15. században. (A füst a 14. század második felétől ház értelmű.) **Б.Д.Греков,** i. m. 313. o.

[8] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 43—44. o.

[9] „de singulis fundis integris...." „... de singulis curiis siue fundis, agros non habentibus". Fejér VIII. 3. k. 145. sz.

[10] „... de singulis curiis, seu integris mansionibus..." Fejér VIII. 3. k. 233. sz.

[11] „... quelibet singula curia integra debitum integrum persolvens..." Anjou IV. 41. sz.

[12] „singula lanya integra", P. R. T. II. k. 118. sz.

[13] „de quolibet laneo integro", Wenzel G.: Magyarország mezőgazd. tört. 290—291. o.

[14] „de quolibet integro fundo", u. o. 288—289. o.

[15] „de uno integro laneo", Dl. 5389, Sz. Gy.

egy esetben az egész telek gyűjtőnév,[16] mely két féltelket rejt magában. Hogy az egész telek gyűjtőnév telekaprózódást takar, azt bizonyítja azoknak a murakörnyéki falvaknak az anyaga is, amelyeket azonosítani lehet 1381., 1389., 1396. évekből. Az 1396-os összeírásban a birtokokon egésztelkekről hallunk általában. Ez azonban csak számszerű összeg, a valóságban töredéktelkeket foglal magában. Ezt bizonyítja, hogy már 1381-ben ezeken a birtokokon falvankint feltüntetik a népes telkek mellett a lakatlanokat is. Az 1389-i határjárásokban foglalt részletes összeírás még erősebben bizonyít. Igy pl. Szentlőrincen 1396-ban egész telkekről van szó, de már 1389-ben fél, harmad és negyed telkekről van szó kizárólag. A későbbi oklevélben Németfalun is egész telkekről van szó, bár már 1389-ben egy kivételével csupa fél lakott és fél pusztatelkek szerepeltek ebben a helységben. Ugyanezt számos más helységre is ki lehet mutatni és ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nem részletezett összeírások egész telkeit olyan falvakban is nagyrészt töredéktelkeknek tekinthetjük, amelyekről részletes összeírás, illetve a jobbágyok felsorolása nem maradt fenn.[17]

Az egész telkek hangsúlyozása pedig igen gyakorivá válik a 14. században. Igy 1336-ban Szőllősi Lukács a zalavári konvent előtt kiadja a nővérének járó birtokrészt. Az oklevél 4 egész telket (quatuor integros fundos) említ.[18] Negyven egész teleknek elegendő erdőt enged a király Gersei Pető németmákfai (Vas vm.) jobbágyainak használatra.[19] A sárosmegyei Magyar- és Tótrazlavica, továbbá Geraltfalva helységekben 1354-ben a telkeknek már nemcsak egész, hanem lakott voltát is hangoztatják.[20] Arrafelé tehát már ugyancsak nem lehettek általánosak a lakott egész telkek. 1355-ben Bihar megyében számolják a tartozékokat egész telkekhez.[21] 1358-ban a szepesmegyei Németgargo birtokon egy egész telekről,[22] 1368-ban az erdélyi Józsefmacskáson négy egész telekről[23] beszélnek a források. 1377-ben Hont megyében emlegetnek egész telkeket.[24] 1378-ban a nyitramegyei Egyházasrechen birtokon nyolc egész telekről van szó.[25] Ugyanakkor az abaújmegyei Perényben egy egész telekről olvasunk.[26] 1388-ban a pozsonyi káptalan előtt egy zálogosításban is egész telkek említése szerepel.[27] 1389-ben egy fehérvármegyei és somogyi falvakra

[16] „octo fundos sev lehiniones integros in sua possessionaria porcione in dicta Pernsne... cum eorum vtilitatibus vniuersis videlicet terris arabilibus siluis nemoribus pascuis pratis fenetis ac iuribus moncium ad eosdem spectantibus" Dl. 4261. Sz. Gy.

[17] 1381.: Dl. 6801, 6802, F. N. A.; 1389: Zsigmondk. I. 940. és 944. sz.; 1396.: u. o. 4360. sz.

[18] Zala vm. Oklt. I. 217. sz. — Egész telek Pozsony vm. 1345: Pozsonyi kápt. o. lt. C. 14. f. 16. nr. 18. Má. E., 1347: Anjou V. 45. sz.

[19] „ad predictas quadraginta integras mansiones", Anjou V. k. 116. sz. 1393-as átírása 60 egész telekre felemelve Zsigmondk. 3014. sz.

[20] „tria loca sessionalia populosa integra", „tria loca sessionalia similiter populosa", „tria loca sessionalia populosa", Anjou VI. 135. sz.

[21] „que ad usum unius curie integre sufficere possunt", Anjou VI. 223. sz.

[22] Anjou VII. 253. sz. — Egész telkek 1366-ban: Vay lt. 402., Má. E.

[23] Dl. 27.142, Sz. Gy.

[24] „de singulis ... laneis seu integris fundis." Kubinyi: Oklevelek hontm. levéltárakból I. k. 162. sz.

[25] Sándor — Metternich cs. lt. B. f. 1. nr. 13. Má. E.

[26] „cum vna integra sessione seu curia", Dl. 70.666. Sz. Gy.

[27] „quinque laneos integros... tres laneos integros... octo sessiones populose seu lanei integri", Zsigmondk. Oklt. 408. sz.

vonatkozó birtokcserében is említenek egész telken élő jobbágyokat és kifejezetten „egész" telket.[28] Ugyanebben az évben a nyitrai káptalan előtt 17 egész jobbágykúriát zálogosítanak el.[29] 1391-ben az abaújmegyei Kaksón egy egész, akkor lakatlan jobbágytelket zálogosítanak el.[30] 1393-ban a szepesi káptalan előtt egy birtokosztály során ugyancsak említenek egész telket.[31] 1394-ben a veszprémmegyei Kezy birtokon említenek egy egésztelkes jobbágyot.[32] Ugyanebben az évben iktatás során említenek egész telkeket az ungmegyei Gejőc és Szeretva birtokon.[33] 1395-ben a pannonhalmi konvent előtt zálogosítottak el Szentvid birtokon két egész jobbágytelket.[34] 1396-ban a garamszentbenedeki konvent előtt Széplak birtokon osztoznak a Széplakiak és itt említenek egész telkeket.[35] 1397-ben a nyitramegyei Pogrányon említenek 4 egész telket.[36]

Hogy ebben az időben miért kellett már az oklevelekben a legkülönbözőbb hiteleshelyeken egész telkeket említeni, azt bizonyítja a *fél telkek* és negyed telkek gyakori előfordulása a 14. század folyamán. Egy talán századeleji oklevél, a pozsonymegyei Közép-Csöpönyben említ fél telket egy ügyletben.[37] 1338-ban a Dunántúlon van szó 8 fél telekről.[38] 1338-ban a béli konvent egy alsóőrsi telkét és egy hold földet ad cserébe egy veszprémi káptalani nemes jobbágy földdarabjáért. Ez a nemes jobbágy fél telken lakik, a telek másik felét pedig Veres András jobbágy lakja.[39] 1346-ban a biharmegyei Septulban egy jobbágytelken két jobbágy él.[40] A fél telkek nagy számára utal Pozsony megyében egy összefüggő zálogosítási folyamat. 1345-ben Tejfaluban öt fél telekről, 1347-ben Görgetegen két fél telekről, 1351-ben Tejfaluban három, Morth faluban egy, Görgetegen egy fél telekről, 1359-ben Ujfalun két féltelekről esik szó a zálogosító oklevelekben.[41] Feltehetően két család élt azon a veszprémi telken, amelynek két fele 1347-ig[42] és azon a pécsváradi telken, melynek két fele 1350-ig két földbirtokos kezén volt.[43] 1349-ben a sopronmegyei Majád (Margaréta) birtokon a király öt és fél telket adományoz.[44] A fél telekből

[28] „unam integram sessionem", Zsigmondk. Oklt. 1081. sz.
[29] Zsigmondk. Oklt. 1161. sz. — Egész telek említése 1390-ben. Zs. 1665. sz.
[30] Zsigmondk. O. 2037. sz.
[31] Zsigmondk. Oklt. 2869. sz.
[32] „unus iobagio integram sessionem habens". Zsigmondk. Oklt. 3326. sz.
[33] „duarum curiarum seu mansionum iobagionalium integrarum in possessione Geyeuch vocata" „quatuor curiarum seu mansionum iobagionalium integrarum vulgo Telek vocatarum in dicta possessione Zerethwa, Zsigmondk. Oklt. 3644. sz.
[34] „duos fundos curiarum suarum integros iobagionales." Zsigmondk. Oklt. 3981. sz.
[35] „sex integre iobagionales sessiones... sex integre sessiones". Zsigmondk. Oklt. 4439. sz.
[36] „integra curia iobagionalis." Zsigmondk. Oklt. 4735. sz.
[37] „aliam mediam sessionem". Dl. 68089. hitelesítetlen 18. sz. másolat. Sz. Gy. (Kelte nincs, 1308. évi oklevél után szerepel.)
[38] „quatuor mansionibus nunc octo hominum residencie seu mansiones fore dinoscuntur..." Hazai Okmt. IV. k. 124. sz.
[39] Veszprémi kápt. m. lt. Alsóörs 14, F. N. A.
[40] „cum uno loco sessionali, in quo duo iobagiones existerent". Dl. 7204. Má. E.
[41] Anjou IV. 321. sz.
[42] Anjou V. 71. sz.
[43] Zichy VI. 3. sz.
[44] „cum quinque et dimidio fundis curiarum seu lanis", Sopron vm. oklt. I. k. 162. sz.

aprózódás útján létrejövő negyed telekkel is találkozunk 1358-ban, mikor egy negyed telek híján négy fél telekről van szó a pozsonymegyei Récse birtokon.[45] 1359-ben a sopronmegyei Majád birtokon említenek fél laneusokat.[46] 1360-ban a vasmegyei Renneken egy egész telek mellett 11 féltelek szerepel.[47] 1366-ban szabolcsmegyei birtokosztálynál is találkozunk féltelekkel.[48] 1367-ben a pozsonymegyei Egyházasmagyar birtokon 4 és $^1/_2$ laneus az óbudai apácák birtoka.[49] 1367-ben a zemplénmegyei Nagymihályon találkozunk két féltelekkel, amely 1337 óta alakult az egyik telken úgy, hogy azon a telken, ahol egy szűcs lakott, most az egyik fél helyen lévő házban az özvegye, a másik fél helyen lévő házban a fia él.[50] 1368-ban egy pozsonymegyei birtok elzálogosításánál 3 fél sessio szerepel.[51] 1368-ban 6 féltelket említ egy oklevél Pápóc birtokon (Vas vm.).[52] 1369-ben az abaújmegyei Gyürke birtokon 38 egész telek mellett két féltelek van.[53] 1369-ben somogymegyei birtokfelosztás során is szerepelnek fél telkek.[54] Ugyanebben az évben sopronmegyei birtokzálogosításban találkozunk a fél telekké osztódás folyamatával: itt hat telek szerepel, amelyen 10 jobbágy él.[55] 1370-ben a zobori konvent előtt intézkednek Megeredberencs birtok negyedéről. Itt 4 féltelket (media curia) említenek.[56] 1374-ben a pozsonymegyei Feljánokon két féllaneus zálogbaadásáról olvasunk.[57] 1375-ben a küküllőmegyei Balázsfalván egész telket féltelkekre osztva említenek.[58] Tehát az egész telek itt is csak számítási egység. 1376-ban a győrmegyei Ozko birtokon 37 egész telek közül 4 puszta telek, valamennyi többin pedig két-két jobbágy lakik. Nádasd birtokon is fél telkekben számolnak.[59] Ozkon világosan látszik a differenciálódás: az aprózódáson túl a pusztásodás is megfogható. 1387-ben a zálogban lévő Cherle birtokon említenek 4 féltelket.[60] 1388-ban Bars megye közgyűlésén István nádor ítélkezik a Bossányiak perében. A perben a felperest bevezetik az alperes birtokrészeibe. A birtok határjárása során több helyen találkozunk fél telkekkel és elhagyott telkekkel is. Így Banka birtok néptelen, Neugen birtokon két elhagyott és egy népes kúria szerepel, Bernelihotaya birtokban 4 népes kúria van, Kysprona birtokban két és fél népes kúria van, a trencsénmegyei Pusztanaprad birtokban másfél népes kúria, Kunlehotája birtokban Trencsén megyében egy népes és

[45] „quatuor medios laneos minus quartali" Anjou VII. 177. sz.
[46] Dl. 4848. F. N. A.
[47] Dl. 4960. F. N. A. — Ugyanakkor pozsonymegyei birtokokon fél laneusok. Batthyány cs. köpcsényi lt. Capsa 3. f. 5., F. N. A.
[48] Dl. 5437. F. N. A.
[49] „quatuor laneorum cum medio", Dl. 5605. Sz. Gy.
[50] O. L. Dessewffy cs. lt. 44. sz. K. L. B.
[51] Dl. 8396. Má. E.
[52] Hazai Okmt. I. 166. sz.
[53] Dl. 5719. F. N. A.
[54] Dl. 5723. F. N. A.
[55] Dl. Törzsa. 41797., Sz. Gy.
[56] Sándor-Metternich cs. lt. B. f. 1. nr. 9. Má. E.
[57] Dl. 6171., 6172., F. N. A.
[58] Eladnak „unam integram curiam seu duas medias curias jobagionibus aptas, Dl. 29713. F. N. A.
[59] Batthyány-Strattmann cs. köpcsényi lt. (O. L. fgy.) C. 17. f. 3. szám nélkül, F. N. A.
[60] „medius laneus", Zsigmondk. Oklt. 106. sz.

egy elhagyott kúria, Bassanban fél telekhely.[61] 1389-ben a pozsonyi káptalan előtt elzálogosítanak Chelztew birtokon két féltelket.[62] 1390-ben a sopronmegyei Heufling birtok nyolcadrésze tíz féltelket tesz ki.[63] 1391-ben a mosonmegyei Téti birtokot eladja tulajdonosa, kivéve a már korábban eladott 3 fél sessiót és az általa lakott fél laneust.[64] 1392-ben a pozsonyi káptalan előtt elzálogosítanak egy fél telket Kiralyffyakarchán,[65] 1395-ben Karmacsi Miklós és János Karmacsi Dorottyának és Imrének adnak allodiumukból egy fél telket, és egy egész telket.[66] 1399-ben a mosonmegyei Tét birtokon egy birtokrészt eladnak egy fél telek kivételével.[67]

1399-ben a leleszi egyház megbízottja és a királyi ember felbecsülték Szalonai István birtokait. Sadan birtokon 9 és fél népes jobbágytelek van, Zalona birtokon 24 és fél népes jobbágytelek van, Mezes birtokon 18 népes jobbágytelek, Martoni birtokon tíz népes és egy pusztatelek, Prekopa birtokon 18 népes és 4 pusztatelek, Dobodel birtokon 4 népes és 2 pusztatelek, Varboch birtokon 4 népes és 1 pusztatelek, Zeen birtokon 27 népes és 4 pusztatelek, Petry birtokon 4 népes és 4 pusztatelek, Domolozza birtokon 7 népes telek, Ilsvafőn 20 népes és 2 elhagyatott telek, Ardó birtokon 10 népes és 2 pusztatelek, Kwthya birtokon 8 népes és 2 pusztatelek, Feketefűz birtokon 8 népes és 2 pusztatelek, Zethlyche birtokon 15 népes és 1 pusztatelek, Borzua birtokon 18 népes telek, Kyraly birtokon 13 népes telek, Rethke birtokon 6 népes telek van. Ez az adatcsoport igen jelentős abból a szempontból, hogy a helységek azonosíthatók egy korábbi, 1386-ból való összeírással, amely ugyancsak Szalonai István több felvidéki megyében fekvő birtokairól készült. A két adatcsoport egybevetése részben azt bizonyítja, hogy szinte egy évtized alatt is lemérhető a zselléresedés és pusztásodás továbbfejlődése, másrészt pedig, további bizonyíték arra, hogy az egész telkek szereplése a forrásokban, amennyiben nincs jobbágyonkint és nevekkel részletezve, nem tekinthető valóban egész telkeknek, csak az *összegekben használt egységnek.* Például a borsodmegyei Martoniban 1386-ban még nincs, 1399-ben már van egy elhagyott telek. A tornamegyei Prekopán 1386-ban is vannak már fél és negyed telkek, 1399-ben már 4 elhagyott telek. A Boldva-folyó melletti Doboldel faluban 1386-ban még csak fél, 1399-ben már két elhagyott telek van. A tornamegyei Zeen birtokon 1386-ban negyed telkek és zsellérhelyek (mansiones inquilinorum) vannak, 1399-ben már 4 elhagyott telek. A zsellérhelyek, negyed és fél telkek 1386-ban a tornamegyei Ilsvafőn is megtalálhatók, 1399-ben helyettük már két elhagyott telek szerepel. Hasonló összehasonlításokat lehetne tenni az összeírásokból még több más községben is.[68]

Találkozunk *harmad telkekkel* is. Pl. 1339-ben Veszprém megyében féltelkek mellett (4 sessióban nyolcan laknak) olyan telek is előfordul,

[61] Zsigmondk. Oklt. 611. sz. — Ugyanebben az évben Gerencsér birtokon 12 féltelek Zs. 630. sz.

[62] „medios laneos", Zsigmondk. Oklt. 992. sz.

[63] „decem medios fundos curiarum", Zsigmondk. Oklt. 1504. sz.

[64] Zsigmondk. Oklt. 1293. sz.

[65] „mediam sessionem seu fundum curie." Zsigmondk. Oklt. 2548. sz.

[66] „medietatem sessionis seu curie" Zsigmondk. Oklt. 3807. sz.

[67] „medietate cuiusdam integre sessionis seu fundi vulgariter Lehen dicte", Zsigmondk. Oklt. 6004. sz.

[68] 1386.: Dl. 64104., Sz. Gy.; 1399.: Zsigmondk. I. 6095. sz.

amelyen hárman laknak.[69] Hasonló jelenséggel találkozunk a zalamegyei Piliskefő helységben 1341-ben. Itt olyan telkeket említenek, ahol egy, kettő, három, vagy éppen több ember (azaz család) lakik.[70] Az 1342. évi kamaraszerződés is említ olyan lehetőséget, hogy egy telken 3 ember lakik.[71] A fél telkek mellett a *negyed telkek* száma is terjed a 14. században. Kezdetben a negyed telek ritkaságát jelzi, hogy pl. 1321-ben Nyitra megyében a negyed telket német módra osztott teleknek tekintik.[72] 1328-ban Pozsony megyében egy érseki nemes jobbágy eladja birtokának egy részét, ahol csak kúriájának (telkének) negyedrészét tartja meg.[73] Az 1342. évi kamaraszerződés negyed telkeket is említ,[74] ami a negyed telkek gyakoribbá válására utal. 1358-ban Pozsony megyében egy telek $^3/_4$ részét zálogosítják el (tria quartalia de laneis). Itt a negyed telek volt egység, mert a jobbágyokat negyed telkenként számítják.[75] Ugyancsak 1358-ban a Visontaiak osztálylevele negyed telkekre (negyed házhelyekre?) és nagyfokú pusztásodásra utal. A hevesmegyei Torna, Negyvenegyház, Aka és Sastag birtokok lakatlanok, a hevesmegyei Visontán egy telek lakatlan, Karácsondon pedig hat negyed helyről van szó.[76] 1367-ben a vasmegyei Pápócon áll egy jobbágytelek 4 negyedből.[77] 1374-ben a váradi káptalan birtokain az egész-, fél- és harmadtelkesek mellett negyedtelkesek is voltak.[78] 1387-ben a pécsváradi konvent előtt két egyházi jobbágy közti birtokügyletben szerepel egy tótkékesi telek negyed része.[79] 1393-ban a nyitrai káptalan előtt elzálogosítanak egy losonci birtokrészt, ebből azonban a zálogba vevő egy jobbágytelek negyedét hagyja vissza az elzálogosítóknak személyes lakóhelyül.[80] 1399-ben Somogy megyében a fél telket is negyed telkekkel kifejezve számítják már.[81]

Hogy a telkek elaprózódása nem pusztán a parasztcsalád osztódását, pusztán a termelőerők fejlődését jelenti, azt azok az adatok bizonyítják, amelyek a falusi és mezővárosi parasztság különböző rétegeit jelölik meg. Így hallunk a parasztság gazdag, közép és szegény rétegeiről. Ez a rétegeződés elsősorban azon a vidéken jelentkezik, ahol az árutermelés a legfejlettebb volt ebben a korban. Világosan a gazdag parasztok megzsarolása miatt panaszkodnak 1338-ban azok a magyarországi püspökök, akik

[69] Veszprémi kápt. m. lt. Badacsony 3. F. N. A.

[70] „... de qualibet porta seu Curia, sive sub eadem duo vel tres aut plures sive solum vnus comorentur homines..." Hazai Okmánytár, I. k. 122. sz.

[71] Corpus Iuris. I. 154., 156. o.

[72] Bossányi cs. lt. 12. sz. F. E.

[73] Pozsonyi kápt. o. lt. C. 14. f. 2. nr. 18. Má. E.

[74] Corpus Iuris, I. 154., 156. o.

[75] „ex iobagionibus, suis in dictis quartalibus residentibus", Pozsonyi kápt. O. lt. C. 14. f. 16. nr. 26. Má. E.

[76] „... cum additamento sex locorum non integralium sed quartalium..." Anjou VII. 34. sz.

[77] „unam curiam seu sessionem iobagionalem quatuor quartalia in se continentem in predicta Papuch in platea Houstat", Dl. 5622. Sz. Gy.

[78] „qui in fundo integro residet,... qui vero in medio, in tertia vel quarta partibus" Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai, 43—44. o.

[79] Zsigmondk. Oklt. 113. sz.

[80] Zsigmondk. Oklt. 2902. sz.

[81] „unam suam sessionem in se duo cartalia continentem" Zs. 5753. sz.

panaszra mentek a pápához Károly Róbert ellen. Elmondják ugyanis a püspökök, hogy egyházi széküresedések idején — többek között — elfognak olyan parasztokat, akiknek valamilyen vagyonára gyanakszanak, s ezektől azután kínzásokkal csikarják ki javaikat.[82] Leginkább a Délvidékről és a Dél-Dunántúlról vannak ilyen adatok, bár máshonnan is. A szentgotthárdi apátság falvaiban gazdagabb parasztokat említenek.[83] Tapolczai Bertalan formuláskönyve Magyar Pál temesmegyei birtokain szegényeket és gazdagokat (divites, pauperes) említ.[84] A váradi káptalan statutuma is megkülönböztet nagyobb, közepes és alacsonyabb vagyonú embereket Nagyváradon.[85] 1381-ben Révkanizsán a lakosok, gazdagok és szegények[86], 1395-ben a margitszigeti apácák és a fehérvári káptalan egyezsége a Felszekcső és Kiscsele közti erdők használatáról a vagyonosabb falusi lakosok kiemelkedő szerepét mutatja, bizonyos vitás erdőőrzési kérdést ugyanis a falusi bíró és két gazdagabb hospes dönt el, előttük kell esküt tenni.[87] A parasztság rétegződése tehát azt jelenti, hogy a falusi és mezővárosi parasztságban kiemelkedik egy vékony gazdagabb és a *szélesedő szegényebb réteg*. (Egyes esetekben persze valóban találkozunk gazdag jobbággyal. Így 1398-ban a valkómegyei hatóság bizonyítja, hogy Bálint fia Miklós ligeti jobbágytól ezer forint értékű holmiját vitték el.[88]) Hogy a parasztság rétegeződése nem a parasztság gazdagodásával jár együtt, mint a polgári történetírás állította,[89] hanem a parasztság szegényedése a folyamat lényege, azt a régészeti anyag is bizonyítja. A mórici régészeti leletek is Lajos király korától kezdve a lakosság elszegényedésére utalnak.

Az a tény, hogy a résztelkes parasztokra már nem vetik ki ugyanazt a terhet, amit azelőtt egy egész telkesre, azt a könnyen érthető tényt mutatja, hogy a résztelkesek gazdasági ereje kisebb volt, mint egy korábbi egésztelkesé. Így volt ez a termelőerők fejlődése ellenére. A parasztság differenciálódása azonban nem állott meg az egész és résztelkes parasztokra bomlásnál. Mivel a termelőerők erős fejlődése maga után vonta a

[82] „... rustici quicumque qui verisimiliter aliquid possidere creduntur, capiuntur, et tormentali extorsione eorum bonis exactis ad ultimam famis inediam deducuntur." Fraknói Vilmos: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez (Bp. 1899.) 1. sz.

[83] „pociores siue meliores." Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság 154. o.

[84] „... universitas divitum et pauperum intra Themes..." Fejérpataky László: Tapolczai Bertalan oklevél-formulái a XIV. századból (Bp., 1887.), 27. sz. „... fidelibus suis divitum et pauperum intra Themes..." u. o. 28. sz. — Formuláskönyvről lévén szó, ez a gazdag-szegény különbség délvidéki általános elterjedtségére vall a parasztság körében.

[85] „civis facultatibus potior integraliter, mediocriter, vero inferiro", Bunyitai i. m. 42—43. o.

[86] „hospites divites et pauperes" Dl. 6766. Má. E.

[87] „... ad villicum et duos ex potioribus hospitum ipsius ville..." Zsigmondk. O. 4039. sz.

[88] Zsigmond. Oklt. 5451. sz. A kárbecslésekhez hasonlóan persze ez sem teljesen elfogadható összeg.

[89] A burzsoá történetírás reprezentatív kiadványában pl. Kring Miklós a következőt állapította meg: „A gazdasági élet felvirágzása nem hagyta érintetlenül a legalacsonyabb rétegeket sem. A magyar parasztság anyagi kultúráját és életszínvonalát soha nem tapasztalt mértékben emelte". Kring Miklós: A gazdasági élet, Magyar Művelődéstörténet I. k. 246. o.

földesúri, állami és egyházi terhek hatalmas arányú — a gazdasági erő növekedésénél nagyobb arányú — növekedését, így előrehaladt a parasztság differenciálódása és a parasztok egy része *zsellérré* süllyedt. Zsellérnek azokat a parasztokat nevezzük, akiknek csak házuk és házhelyük, esetleg földközösségi töredékigényük van, vagy az sem, de jobbágytelkük semmiesetre sincsen. Ilyen esetekre vonatkoztatható már néhány eset a 14. század első feléből is. Legkorábban a fejlődő mezővárosokban találkozunk a zsellérekkel. Így 1312-ben Nagyváradon az egyházi uraság részére járó terhek megszabásakor az oklevél a saját telken élőkre magasabb, az inquilinus-okra alacsonyabb mennyiségű terhet ró.[90] A Károly Róberttől 1316-ban Kolozsvár részére kiadott kiváltságlevélben is ott találjuk a zselléreket, az ekével bíró (azaz földet birtokló) és az ekével nem, de házzal bíró rétegek mögött. A zsellérek mindkét rétegnél kevesebb terhet viselnek.[91] 1339-ben a Rumiak bíráskodási jogát birtokaikon a teleknélküli lakosokra is kiterjeszti Károly király.[92]

Az 1342. évi kamaraszerződés is világosan utal az elszegényedés országos méretű folyamatára, amikor egy telken élő három, négy, vagy még több emberről beszél és ezeket is megadóztatja; ismer azonban a szerződés olyan szűkölködő szegényt is, akinek *nincs módja* a kamarahasznát fizetni.[93] Az ilyen ember tehát az ötödtelkesnél is kevesebb földdel rendelkezett. 1348-ban a gömörmegyei Harmac birtokon 31 telek mellett 12 házat is említenek.[94] Utóbbiak talán házas zselléreket jelentenek. A század második felében országszerte megjelenik a falusi zsellér neve és fogalma a forrásokban. Az 1360-as és 70-es évektől ugrik előre tehát a zselléresedés folyamata, amit ebben az időben gyorsít meg a fokozott terményadóztatás, a hadiadók kivetése és a differenciálódást valamennyire gátló földközösség lassú visszaszorulása. 1365-ben Vas megyében Pósa fia Pál comes fiainak birtokfelosztása során említ a forrás negyed teleknél kisebb helyet (locus mansionalis), ezt zsellérhelynek nevezi.[95] 1370-ben Lajos király Győr megyéhez intézett rendeletében a zsellérektől is követeli a kilencedet gabonából és borból (tehát ezeknek is lehetett valami földdarabkájuk).[96] Az ország másik végén is csakhamar találkozunk ezzel a jelenséggel. 1386-ban tornamegyei birtokok felosztásánál is találkozunk a negyed telek említése mellett a zsellérhely kifejezés megfelelőjével.[97] 1374-ben a zsellér kifejezéssel a váradi káptalan statutumaiban találkozunk. A zsellér (inquilinus, seller, sellier) itt Nagyváradon szerepel, tehát ez nem falusi, hanem mezővárosi, részben iparűző zsellér. A statutum azért említi a zsellért, mert földesúri terhét megkülön-

[90] Fejér: Codex Dipl. VIII. 7. k. 71. sz.

[91] „... singuli Hospitum ... aratra Habentes ... Hospites per se domos et non aratra habentes ... Inquillini ..." Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez. (Buda, 1870.) XVI. a. sz.

[92] Századok, 1870. 623. o.

[93] Corpus Iuris I. 154, 156. o.

[94] Dl. 3969. F. N. A.

[95] sellerhel, selnerhel, Dl. 49723. K. L. B.

[96] Hazai Okmt. III. 152. sz.

[97] „mansiones inquilinorum" Dl. 64104. Sz. Gy.

bözteti a vagyonosabb, ferto-adót, földadót, földbért és ajándékokat fizető lakosoktól. A zsellér a statutum szabályozása szerint tehetsége szerint adózik.[98] Valószínűleg zsellérről van szó 1389-ben a liptómegyei Malethyn birtok megosztásánál, ahol megosztják a jobbágyokat és a földet, de az egyik fél kap még egy jobbágyot föld nélkül.[99]

A zsellérekből kezdett kialakulni már ebben az időben bizonyos napszámosréteg is. Igy Liptó megyében 1368-ban említenek favágó, vagy hídácsoló napszámost. Ezt fejszével is az a földesúr látta el, aki hidat építtetett és ehhez fát vágatott az erdőből.[100] 1386-ban a zalamegyei Szepezden szőlőmunkások szerepelnek.[101] Ha a zsellér mindenét elveszítette, háza és földdarabkája is üresen maradt. 1375-ben, tehát olyan időpontban, amikor a pusztulást nem lehet pestis következményének tartani, a szabolcsmegyei Anyarcson 27 jobbágy mellett 4 üres ház, Ladányon 22 jobbágy mellett 10 elhagyott ház, Kenézen 10 jobbágy mellett 21 elhagyott ház, Himesen 22 jobbágy mellett 3 elhagyott ház, Monostoron 23 jobbágy mellett 14 elhagyott ház, Zigányon 5 jobbágy mellett 4 elhagyott ház van. Hogy itt a házakat elhagyott zsellérházaknak kell értenünk, azt az oklevélnek egy másik adata mutatja. Az oklevél ugyanis olyan servitorokról is beszél, akik nem használnak és műveinek földet.[102] Zsellér lehetett az az Ungvárra szökött paraszt is, akiről 1380-ban megállapítják, hogy ott sem telke, sem szőlője nincs.[103] 1399-ben Körös megyében is szerepel napszámos.[104]

A zselléresedés fontos tényezője volt az osztályharc kiéleződésének. A zsellérségből szakadhattak ki nagyrészt azok a „földönfutó" tolvajok is,[105] akiknek üldözése, irtása annyit szerepel a 14. század proskripciós határozataiban. Nyilvánvaló, hogy általában nem rögtön alakult át a „volt jobbágy" kóborrá, földönfutóvá.

A 14. század végétől kezdve a források szóhasználata arra mutat, hogy a telepítési folyamat ellenére már megindul a komolyabb méretű pusztásodás. Kezdik hangoztatni a telkeknek most már nemcsak „egész", de „népes", lakott voltát is. Igy 1383-ban Vadkert határjárásában említenek 19 „mansio populosa"-t.[106] 1387-ben Somogy megyében emelik ki

[98] „iuxta facultatem eorum per se taxantur", A váradi káptalan legrégibb statutumai 42—43. o.

[99] „absque terris", Zsigmondk. Okmt. 1124. sz.

[100] mercenarius, Dl. Törzsa. 41738, Sz. Gy.

[101] „laboratores vinee" Zsigmondkori Oklt. 2413. sz. — Talán szőlőmunkások napszámbére is benne van a Koppánymonostor javára tett 1369. évi kiadások jegyzékének natmárkás tételében: „...pro cultura vinearum...", Dőry Ferenc közlése, Századok 1908, 435. o.

[102] „servitores eorum nil de terris earundem possessionum colerent et uterentur, sed omnia victualia eisdem de domibus suis amministrarentur", Vay lt. 487., Má. E.

[103] Dl. 69709, Sz. Gy.

[104] „mercenarius et servitor", Zs. 5748. sz.

[105] Pl. 1351-ben Veszprém vm.-ben „diuagans"-ok, Jakubovich — Pais: Ó-magyar olvasókönyv. (Pécs, 1929.) 192—197. o.; 1381-ben Gömör és Torna megyékben „fur vagabundus"-ok. Gábor Gy. i. m. 8. sz. okl.

[106] Dl. 6986., Má. E.

4 telek egész és lakott voltát.[107] 1389-ben a Felvidéken zálogosítanak el 4 népes telket.[108] 1396-ban pedig szlavóniai birtokmegosztás során állítják szembe egymással a lakott és a puszta telkeket.[109]

A zselléresedés folyamata — mint a parasztság 14. századi története általában — a magyarországi huszitizmus kifejlődése felé is előremutat. Az 1437. évi *nagy erdélyi parasztfelkelésben* a magyar és román parasztttömegek sorában a zselléreknek számottevő szerepük van már. Külön is említi őket a második kolozsmonostori egyezség, mint akik igaerő híján kapálásból, cséplésből élnek.[110]

[107] Zs. 240. sz.
[108] Zs. 1020. sz.
[109] Zs. 4318. sz.
[110] „... qui vero animalia non haberent, scilicet pecora, et pecudes, nisi tantummodo propriis manibus in ligonizando, vel triturationе frugum, victum, et amictum acquirunt..." Gr. Kemény József közlése: Archivarische Nebenarbeiten (Magazin für Geschichte usw. Siebenbürgens. II. b. Kronstadt, 1846.) 368. o. V. ö. Székely Gy. i. m. 17. o.

TARTALOM:


Bevezetés. (Székely György) 3

1. A történelmi előzmények. (Székely György) 7

2. A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában. (Székely György) 19

3. A földközösség és szerepe az osztályharcban. (Székely György) 80

4. A székely társadalom. (Györffy György) 104

5. A parasztság szerepe az árutermelésben. (Székely György) 117

6. A mezővárosi fejlődés. (Mályusz Elemér) 128

7. A jobbágyköltözés, mint a paraszti harc egyik jellemző formája. (Székely György) 192

8. Az újratelepítés. (Fügedi Erik) 213

9. „Németjogú" falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. (Fügedi Erik) 225

10. Az erdélyi románok feudalizálódása. (Székely György) 240

11. A kunok feudalizálódása. (Györffy György) 248

12. A jobbágyság földesuri terheinek növelése és az erőszakapparátus további kiépítése. (Székely György) 276

13. Az egyházi tizedkizsákmányolás. (Mályusz Elemér) 320

14. Az egyházi nagybirtok újjászervezése. Harc az egyházi kizsákmányolás ellen — eretnekmozgalmak. (Székely György) 334

15. A parasztság állami terheinek növekedése és a polgárság bekapcsolódása a jobbágyság kizsákmányolásába. (Székely György) 377

16. A parasztság differenciálódása. (Székely György) 400